

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԸ

Հայկական հեռանկարներ

Հոդվածների ժողովածու

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄՆԵՐԸ

327
P-35
ն

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումները:
Հայկական հեռանկարներ
(հոդվածների ժողովածու)

0969

ԵՐԵՎԱՆ
«Պետական ծառայություն» հրատարակչություն
2025

Տպագրության է երաշխավորվել Հայաստանի Հանրապետության պետական
կառավարման ակադեմիայի գիտական խորհրդի կողմից
Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. Փ. Ենգոյան, քաղ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարգարյան Մարիամ Մամիկոնի
Մ 350 Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումները: Հայկական
հեռանկարներ (հոդվածների ժողովածու) / Մ. Մ. Մարգարյան. – 2025, Երևան,
«Պետական ծառայություն» հրատարակչություն, 484 էջ:

Ժողովածուում ընդգրկված են հանրապետական և միջազգային գիտական հան-
դեսներում տպագրված՝ հեղինակի 150 (հարյուր հիսուն) հոդվածներից նրանք, որոնցում
համակարգված ուսումնասիրվել են քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական
չափումները: Պայմանավորված արդի քաղաքական զարգացման ճգնաժամերով
(բախշման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության, լեգիտիմության) և
«վազող» արդիականացմամբ՝ հոդվածներում ուսումնասիրված են հարատև նորացող
մարտահրավերների խաղային բնույթը, ինչպես նաև անորոշություններին դիմակայելու,
պատասխանելու և հայկական քաղաքակրթության կենսունակությունը բարձրացնելու
հեռանկարները: Այս դիտանկյունից ոչ միայն վերլուծված է ՀՀ ժողովրդավարական
անցման գծային ազատականության խոցելիությունը, այլև ներկայացված են
անցումից համախմբման քաղաքակրթական հեռանկարները՝ որպես բնականոն
արդիականացման հիմքով ռազմավարական կառավարման գործընթաց: Ըստ այդմ՝
գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքների օգնությամբ հիմնավորված է հայկական
քաղաքակրթության և ՀՀ քաղաքական համակարգի բնականոն արդիականացման
գործընթացի և՛ համակցման (permutation), և՛ զուգամիտման (convergence)
հրամայականների ապահովումը: Դրանով իսկ փաստարկված է ՀՀ-ի ազգային և
պետական շահերին համարժեք, լիդերության ինստիտուտի և բնաշխարհիկացված
(indigenization) էլիտաների՝ հարատև նորացող ճանաչողական պատերազմների
քայքայիչ հետևանքներին դիմակայելու պատասխանատվությունների կայացման անհրաժեշ-
տությունը: Այդ նկատառումներով մշակված է հայապահպանության և հայկական
քաղաքակրթության ոգեղեն կենսունակության զարգացումն ապահովող ցանցային
համակարգ, ըստ որի՝ անհրաժեշտ է բնականոն արդիականացնել Հայաստանի
Հանրապետության, Հայ առաքելական եկեղեցու (ՀԱԵ) և Հայկական սփյուռքի միջև
համագործակցության մշակույթը:

Հոդվածների ժողովածուն նախատեսված է քաղաքական գործիչների, քաղաքական
վերլուծաբանների և փորձագետների, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի և ՀՀ
այլ բուհերի ուսանողների, ասպիրանտների, դասախոսների, ինչպես նաև հայրենասեր
ու քաղաքացիական ակտիվ դիրքորոշում ունեցող երիտասարդության համար:

ՀՏԴ 32(081)
ԳՄԴ 66.0g44

ISBN 978-9939-0-5411-7
© Մարգարյան Մ. Մ., 2025

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 6

Մարիամ Մարգարյան
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԽԱՂԱՅԻՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ (ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ) 10

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի «ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ» գիտական հանդեսում տպագրված
հոդվածներ

Մարիամ Մարգարյան
ԱԶԳԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐ 33

Մարիամ Մարգարյան
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ..... 45

Մարիամ Մարգարյան
ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉ
Հայաստանի Հանրապետության 100-ամյակի առիթով 56

Մարիամ Մարգարյան
ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱՆՈՒ
ՎԱՐՔԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ..... 81

Mariam Margaryan
POLITICAL ELITE AS THE ACTOR OF DEMOCRATIC PARTICIPATION IN THE
PROCESS OF GLOBAL TURBULENCE 101

Մարիամ Մարգարյան
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԻ
ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ..... 109

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՈՒՐԲՈՒԼԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ..... 119

Մարիամ Մարգարյան
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽԱՐԻԶՄԱՅԻ ԿԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 132

<i>Mariam Margaryan</i> THE MULTIDIMENSIONAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF CHARISMATIC LEADERSHIP	145
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան</i> ՊՈՍՏՄՈՂԵՌՆԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ ԽԱՂԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ (տեսամեթոդաբանական վերլուծություն)	158
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԳԼՈՐԱԼ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ	173
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան</i> ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԳՐԵՍԻՎԻՍՏԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)	185
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան, Մերի Մարգարյան</i> ՍԵԼԵԿՏՈՐԱՏԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԽԱՂԱՅԻՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ	199
«Բազմավէպ» հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդեսում տպագրված հոդված	
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ	213
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ԱԶՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵԾ ԽԱՐՏԻԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԺԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	233
ՀՀ ՊՆ պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանի (ՊԱՀՀ) «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսում տպագրված հոդվածներ	
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ԻՍԼԱՄԸ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳՈՒՄ	265
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ»	281

<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅ. ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ	296
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՔ	311
<i>Մարիամ Մարգարյան</i> ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ԶՈՒԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ	325
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան</i> ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ ՈՐՊԵՍ ԸՆԴԱՐՁԱԿՎԱԾ ՕՐԱԿԱՐԳՈՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՔ	339
«ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ» գիտական հանդեսում տպագրված հոդվածներ	
<i>Mariam Margaryan, Mamikon Margaryan</i> THE PROBLEM OF ORIGINAL MODERNIZATION OF CIVIL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TURBULENCE	358
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան</i> ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՏՈՒՐԲՈՒԼԵՆՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ	381
<i>Mariam Margaryan, Mamikon Margaryan</i> THE POLITICAL ECONOMY OF THE NATURAL MODERNIZATION OF ARMENIAN CIVIL IDENTITY: PROSPECTS FOR COOPERATION BETWEEN GLOBAL AND LOCAL CIVILIZATIONS	420
<i>Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան</i> ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների քաղաքատնտեսական համագործակցության հեռանկարներ)	448

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների հարատև զարգացումը և արհեստական բանականության ակտիվ կիրառումը գլխապտույտ արագությամբ կերպափոխում են աշխարհը: Անորոշությամբ և տուրբուլենտությամբ ցանցավորված Երկիր մոլորակը՝ որպես մարդկության օրրան, քաղաքակրթական առումով արմատապես այլանում է՝ դառնալով անկանխատեսելի: Կերպափոխումների այս բազմաչափ գործընթացը, առանձնակի ազդեցություն ունենալով իշխանության իրականացման մշակույթի և իշխանական հարաբերությունների արդիականացման վրա, ձևավորել է արժեքային նոր գերակայություններ, որոնք հիմնովին ձևախեղում և եղծում են հանրային համակեցության, անվտանգության ապահովման, պատասխանատվության և քաղաքական կարգի պահպանման համակարգը: Նոր աշխարհակարգի կայացման հզոր դերակատարները՝ ի դեմս «ուժային բևեռների», անդրազգային կորպորացիաների, կայսերապաշտական նկրտումներ ունեցող պետությունների, ինչպես նաև անպատասխանատու ազատություն քարոզող բողոքի և հեղափոխության կրիչ (ինսուրգենտ) անհատների, որդեգրելով բազմամակարդակ խաղային տեխնոլոգիաներ, սարդոստայնել են անորոշություններով հղի իրենց գործողությունները: Անհրաժեշտ է օբյեկտիվորեն վերլուծել 21-րդ դարի քաղաքական արդիականացման առանձնահատկություններով պայմանավորված հարատև նորացող մարտահրավերները, ինչպես նաև դրանց դիմակայելու, պատասխանելու և հայկական քաղաքակրթական կենսունակությունը բարձրացնելու հեռանկարները:

Հայաստանի անկախացումից ի վեր մեր գիտական հետազոտությունների կենտրոնում եղել է և շարունակում է մնալ քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումների տեսակիրառական հիմնախնդիրների համակարգային ուսումնասիրությունը ՀՀ-ում: Ձեր ուշադրությանը ներկայացվող հոդվածներում ոչ միայն հետևողականորեն վերլուծված է ՀՀ ժողովրդավարական անցման գծայնության խոցելիությունը, այլև ներկայացված են անցումից համախմբման գործընթացի քաղաքակրթական հեռանկարները՝ որպես բնականոն արդիականաց-

ման հիմքով **ռազմավարական կառավարման** գործընթաց: Ռազմավարական, քանի որ «ուժային բևեռների» բեմադրած տարաբնույթ մանիպուլյացիաներին չենթարկվելու և հայկական քաղաքակրթական ինքնության կենսունակությունը բարձրացնելու նպատակով Հայաստանն իրավունք չուներ պարբերաբար «ճոճվելու» «ուժային բևեռների» միջև՝ ի վնաս իր ինքնիշխանության և անվտանգության ապահովման. անհրաժեշտ էր ինքնորոշվել:

Նոր աշխարհակարգի կայացման պայմաններում, երբ սոցիալ-քաղաքական ցանցերը անորոշություններով են պատել Երկիր մոլորակը, ՀՀ-ում ստեղծված իրավիճակը պահանջում է գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքների օգնությամբ հիմնավորել հայկական քաղաքակրթության հեռանկարների և ՀՀ քաղաքական համակարգի բնականոն արդիականացման զուգամիտման հրամայականները: Ուստի առաջանում են ռացիոնալ լուծումներ ակնկալող հարցեր. ի՞նչ օրինաչափություններ են նկատվել այդպիսի արդիականացման պարագայում, ի՞նչ պետք է վերցնի մեր երկիրը հաջողված պետությունների քաղաքական համակարգերի արդիականացման, ինչպես նաև գլոբալ և լոկալ (դիցուք՝ հայկական) քաղաքակրթությունների համագործակցության փորձից:

Նշված հարցերին փորձել ենք համակարգված պատասխանել՝ այս ժողովածուում ընդգրկելով մեր քսան և ավելի տարիների ջանքերի արդյունք հանդիսացող հոդվածները: **Բնականոն արդիականացումը** հիմնավորելով որպես **ՀՀ-ում անցումից համախմբում համակարգված գործընթաց՝** կարևորել ենք ազգային, քաղաքական, քաղաքացիական և քաղաքակրթական ինքնության զուգամիտման հեռանկարները: Ելա-կետ է ընդունվել այն մոտեցումը, որ նոր աշխարհակարգի կայացման պայմաններում, աշխարհաքաղաքական և քաղաքակրթական «ճոճքի» կառավարման նպատակով, բնականոն արդիականացումն առաջին հերթին ենթադրում է քաղաքակրթական արժեքների ուսումնասիրում անցյալ-ներկա-ապագա եռաչափության մեջ: Հետևաբար, քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումների իմաստավորումն առանցքային նշանակություն ունի **հայկական քաղաքակրթության կենսունակության այժմեականացման** հեռանկարների համար:

Մեր ակադեմիական և կիրառական հետաքրքրությունը քաղաքական բնականոն արդիականացման հիմնախնդրի նկատմամբ պայմանավորված է նաև հայ հասարակության մեջ տեղի ունեցող տարաբնույթ, հիմնականում անորոշություն մակաձող, մարգինալ հեղափոխականացված կերպափոխումների վերլուծության անհրաժեշտությամբ: Այս համատեքստում ի սկզբանե **ուսումնասիրել և հիմնավորել ենք** ռազմավարական բնույթով ՀՀ-ի ազգային և պետական շահերին համարժեք **լիդերության ինստիտուտի և բնաշխարհիկացված (indigenization) էլիտաների՝** ՀՀ-ում ազգային շահի իմաստավորման, քաղաքական շուկայի, ազգային կապիտալի քաղաքակրթման, ազգային անվտանգության ապահովման և հանրային համակեցության բնականոն արդիականացման պատասխանատուների **կայացման անհրաժեշտությունը**: Արդի անորոշություններով և խիստ հակասական հետևանքներով լի ճանաչողական պատերազմները ստիպում են պատմականության տիրույթներում վերարժևորել անցյալը և ապագաբանական անվտանգության ապահովման առումով **նորովի զարգացնել Հայաստանի Հանրապետության, Հայ առաքելական եկեղեցու (ՀԱԵ) և Հայկական սփյուռքի միջև համագործակցության մշակույթը**: Որպես ժողովրդավարական համախմբման և հայապահպանության հզոր գործոն՝ մեր պարագայում հայկական ցանցային քաղաքակրթության ոգեղենության արդիականացման համար այն արդի ճանաչողական պատերազմների քայքայիչ հետևանքների կանխման և հոգևոր անվտանգության ապահովման հիմքն է: Այս դիտանկյունից քննադատաբար ենք մոտեցել հայկական քաղաքակրթության ինքնությունը «վազքով» կամ մեխանիկորեն արդիականացնող տարաբնույթ խաղային տեխնոլոգիաներին՝ մշակելով մարտահրավերներին պատասխանելու հնարավոր բանաձևեր:

Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնախնդիրների հանդեպ հետաքրքրասիրությունը վարակեց նաև որդուս՝ քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Մամիկոն Մարգարյանին: Մեր համագործակցության արդյունքը նշված հիմնախնդիրների հետևողական ուսումնասիրությունն է՝ որի առանցքում քաղաքակրթական ինքնության արդիականացման պայմաններում ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման առանձնահատկություններն են:

Հարգելի՛ ընթերցող, որպես հեղինակ՝ երախտապարտ ենք քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Աշոտ Ենգոյանին՝ իր խորհուրդների, գրույցների և 150-ից ավելի հոդվածներից անաչառ ընտրություն կատարելու գործում ինձ օգնելու համար: Շնորհակալ ենք նաև տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Թաթուլ Մանասերյանին՝ համագործակցելու համար:

Հնարավոր չէ շնորհակալ չլինել մեր աշխատանքների խմբագիր Անուշ Սամվելյանին և համակարգչային ձևավորող Հասմիկ Նավասարդյանին՝ իրենց բարեխիղճ մոտեցման համար:

Շնորհակալ ենք նաև ձեզնից, հարգելի՛ ընթերցողներ, որ, կարդալով տարիների մեր աշխատանքն ամփոփող հոդվածների ժողովածուն, հարստացնելով ձեր գիտելիքները՝ կհզորացնեք ձեր հավատը առ այն, որ **հայ մարդը անվտանգ, մրցունակ ու արարող է, եթե տեր է իր ազգային, քաղաքական, քաղաքացիական և քաղաքակրթական ինքնությանը, եթե մասնակցում է իր հայրենիքում՝ Հայաստանի Հանրապետություն պետականաշինության և համագործակցության մշակույթի զարգացման գործընթացին**:

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ԽԱՂԱՅԻՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ
(ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

Մարիամ Մարգարյան

Քաղաքական արդիականացման տեսության իրականացման գործընթացը կոչված է նպատակադրված (կամ իրավիճակային փոփոխություններով պայմանավորված) ապահովելու քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական ինստիտուտների որակական զարգացումը:

1950-60-ական թվականներից, ապագաղությանացմամբ պայմանավորված, քաղաքական արդիականացման տեսությունը բազմակողմանի ուսումնասիրվել է որպես համալիր ամբողջություն, քանի որ «սառը պատերազմի» պայմաններում հրատապ լուծում էր պահանջում «երրորդ աշխարհի» երկրների քաղաքական զարգացման հիմնախնդիրը: Արդեն 1950-ական թթ. քաղաքական զարգացման և արդիականացման տեսաբանները, ելակետ ընդունելով Կ. Մարքսի, Ա. դը Թոքվիլի, Մ. Վեբերի, Վ. Պարետոյի և Թ. Պարսոնսի կողմից մշակված սկզբունքները, հասարակությունները պայմանականորեն բաժանեցին **ավանդականի և արդիականի**: Այս համատեքստում, քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական բարեփոխումներով թելադրված, քաղաքական փոփոխության, կայունության, անվտանգության և լեգիտիմության փոխապայմանավորվածությունների ինստիտուցիոնալ բազմաչափությունը ենթադրում է հասարակության բնականոն արդիականացում:

Արդիականացման գաղափարախոս Շ. Էյզենշտատը դեպի արդիական հասարակության անցում է համարում փոփոխության այնպիսի գծային գործընթացները, որոնք դեռ 17-19-րդ դարերում իրենց հեղափոխականացնող բնույթով հաստատվել են Արևմտյան Եվրոպայում և Հյուսիսային Ամերիկայում, այնուհետև՝ 19-20-րդ դարերում տարածվել են հարավամերիկյան, ասիական, աֆրիկյան մայրցամաքներում¹: Հենց այդ համալիր փոփոխությունների ամբողջությունն էլ դրդեց նորովի ուսում-

նասիրելու «արդիականացում» եզրույթը՝ արժևորելով 1950-ականներից նոր անկախացած երկրներում տեղի ունեցող զարգացման բազմաչափ գործընթացները: Այս նկատառումներով Շ. Էյզենշտատը հիմնավորեց արդիականացման տեսության կիրառման սկզբնական շրջանում ժամանակակից հասարակությունների որակական բնութագրիչների ուսումնասիրության համար մեթոդաբանական հիմք հանդիսացող երկնյուղումների հետևյալ շարքը:

1. Ազատությունն ընդդեմ ավտորիտարության: Ազատության սահմանների ընդլայնումն անխուսափելիորեն ծնում էր սոցիալական և քաղաքական կարգի պահպանման հիմնախնդիր:

2. Կայունությունն ու ժառանգորդությունը՝ ընդդեմ հեղափոխական փոփոխությունների: Փոփոխությունների անհրաժեշտությունը թելադրված էր **պետականաշինության մշակույթում (culture of state building)** ինստիտուցիոնալ կայունությունը և մշակութային ժառանգորդությունը համատեղելու հիմնախնդրով:

3. Ժամանակակից սոցիալական ռացիոնալությունը՝ ընդդեմ մշակութային կողմնորոշումների կամ արժեքների, որոնք մարմնավորված էին ավանդույթների, կրոնական կամ միստիկական փորձի մեջ²: Այս ամենից էլ ածանցվում է արդիականացումը որպես սոցիալ-հոգեբանական, քաղաքական և քաղաքակրթական գործընթաց դիտարկելու անհրաժեշտությունը, քանի որ զարգացումը կաշկանդող «ինացած» երևույթներին կարելի է հաղթել, եթե օրինաչափորեն գործառնում են վերափոխման դերակատարները՝ երկրի կառավարող վերնախավը, միջին խավի մրցունակ կրթություն ստացած ու նորարարության ջատագով հատվածը, ինչպես նաև առանձին ռազմավարական մտածողություն ունեցող անհատներ:

Փաստորեն, «արդիականացում» հասկացությունը ներառում է նաև ավանդական տիպի պետությունից դեպի արդիական պետություն կերպափոխության գործընթացը³: Քաղաքական արդիականացման համար գլխավոր նախադրյալներն են իր խորհրդանիշներով ու արժեքներով

¹ Эйзенштадт Ш., Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. А. В. Гордона под ред. Б. С. Ерасова. — М., Аспект Пресс, 1999, с. 13-14.

² Նույն տեղում, էջ 339-340:

³ Kaarbo Juliet, Ray Lee James, Global politics. 10th edition. US, Wadsworth, Cengage Learning, 2010.

ճկուն քաղաքական համակարգի ձևավորումը, արդյունավետ վարչական մեքենայի ստեղծումը և քաղաքական գործընթացի կանխատեսելի ընթացքը: Պատմականորեն արդիականացումը քաղաքական կառուցվածքի և մշակույթի փոփոխությունների ամբողջությունն է, որը, որպես հասարակության համընդհանուր կերպարանափոխություն, ընդգրկում է աշխարհականացման (սեկուլյարիզացում), ինդուստրացման, սոցիալական շարժունակության, կենսամակարդակի աճի, գրագիտության, կրթության և ԶԼՄ-ների տարածման, ազգային համախմբվածության, բնակչության քաղաքական մասնակցության ընդլայնման միտումները: Այսպիսով, քաղաքական արդիականացման առաջին փուլում տեղի ունեցավ՝

- արևմտյան օրինակով զարգացող երկրների ժողովրդավարացում (ներկայացուցչական մարմինների ստեղծում, իշխանության տարանջատում, ընտրական ինստիտուտի ներմուծում),

- արժեքային համակարգերի փոփոխություն (անհատական արժեքների զարգացում) և լեգիտիմ իշխանության ստեղծում:

Ընդհանուր առմամբ, արդիականացումը ներկայացնելով որպես զարգացման առանձնահատուկ ուղղություն՝ տվյալ ժամանակի տեսաբանները (Գ. Ալմոնդ, Դ. Պաուել, Լ. Պայ, Ս. Հանթինգթոն և այլք) համոզված էին, որ հասարակության զարգացումը պայմանավորված էր կապիտալիզմի, տնտեսության և տեխնոլոգիայի զարգացմամբ՝ կենսամակարդակի բարձրացման և սոցիալական խնդիրների լուծման նպատակով: Ըստ նրանց՝ հետամնաց երկրները հնարավորություն կունենան հասնելու զարգացած ԱՄՆ-ին և եվրոպական երկրներին, եթե պահպանեն արդիականացում ենթադրող արժեքահային համակարգը: Սկսվեց ապագաղութացման գործընթաց, որի պարագայում ազգերը կարող էին ինքնուրույն ազատագրվել, իսկ անկախության պայմաններում՝ զարգանալ, եթե սկսեն արևմտյան օրինակով հետևողականորեն ինքնարդիականանալ՝ գծային ազատականանալով:

Արդիականացման տեսության առաջին փուլի հիմնական հատկանիշը մեխանիկական «վեստերնիզացիան» էր: Նմանօրինակ արդիականացման գործառումը աֆրոասիական և լատինաամերիկյան երկրներում ցույց տվեց, որ իրականում ավանդական, սոցիալական կառույց-

ների և մտածելակերպերի բախումը հանգեցնում է իշխանական հարաբերությունների կոռումպացման, բյուրոկրատիայի կամայականության, բնակչության աղքատության աճի, հետևաբար՝ օտարման, արտագաղթի, ընդվզումների և մարգինալացման: Ստացված արդյունքների հիման վրա 1970-80-ական թվականներին քաղաքական արդիականացման տեսաբանները եզրակացրին, որ արդիականացման գործընթացները պայմանավորված են սոցիալ-մշակութային գործոններով (մարդաբանական տեսակ, ազգային ինքնություն, համընդհանուր նորմերի ընդունման աստիճան, քաղաքական զարգացման նպատակ): Փաստորեն, արդիականացումը կարող էր իրականացվել միայն սոցիալական շերտերի արժեքային կողմնորոշումների փոփոխության և հասարակության քաղաքական մշակույթի անընդհատ զարգացման պայմաններում: **Մինչդեռ նշված նպատակների համար իրականացված փոփոխությունները որպես վեկտորային՝ անընդհատ վերընթաց ու անշրջելի ազատական գործընթաց դիտարկելու հետևանքով դուրս մղեցին արդիականացման քաղաքակրթական ասպեկտի և սոցիալական գնի հարցը:** Արդեն 1970-ականների կեսերից բացահայտվեցին արդիականացման վեկտորային մոդելի թերությունները: Արդյունքում արդիականացման հիմնադրույթները կոշտ քննադատության ենթարկվեցին՝ հատկապես **ավանդույթ-արդիություն** երկճյուղման համատեքստում⁴:

Այս առումով է. Գիդդենսը իր կառուցվածքայնության տեսության շրջանակներում համադրեց կառուցվածքաբանական ու գործառնական մոտեցումները. «...սոցիալական հարկադրանքի պայմանները, որոնցում անհատները «ընտրություն չունեն», չեն կարող հավասարեցվել գործողության վերացմանը որպես այդպիսին»⁵: Քանի որ չկան ցանկացած գործողություն «մերժող» կամ լիովին բացառող կառուցվածքներ, ուստի կառուցվածքային փոփոխությունների տեմպերը տարբեր քաղաքակրթություններում տարբեր են: Այս համատեքստում էլ «**ավանդականից-արդիականի**» երկճյուղման ուսումնասիրություններն իրակա-

⁴ Մարգարյան Մ., Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր, Եր., «Պետական ծառայություն», 2004, էջ 7:

⁵ Гидденс Э., Новые правила социологического метода // Теоретическая социология: Антология [В 2 ч.] / Моск. высш. шк. соц. и эконом. Наук, Ин-т социологии РАН, Центр фундам. социологии; Под ред. С. П. Баньковской; [Пер с англ., фр., нем., ит. С. П. Баньковской]. Ч. 2. М: Книжный дом «Университет», 2002, с. 281-318.

նացվեցին անցման միջանկյալ փուլերով՝ ճկունություն հաղորդելով փոփոխությունների խաղային գործընթացին: «Արդիական հասարակության» անցման հայեցակարգը ձևավորվեց զարգացման, ենթազարգացման, կախվածության տեսությունների հիման վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը քաղաքական համակարգի արդիականացման համատեքստում ժողովրդավարացման տարբեր ձևաչափեր մշակեց: Սերտորեն կապված լինելով միմյանց՝ այս տեսությունները պատմականորեն իրենցից ներկայացնում են միևնույն գործընթացի անբաժանելի մասեր, քանի որ այդ երևույթները գոյություն ունեն միաժամանակ՝ համագործակցելով իրար հետ և փոխլրացնելով մեկը մյուսին: Ըստ Դ. Ռաստոուի՝ վերոնշյալ գործընթացում գերակա է ազատական էլիտայի դերը⁶, որը հանուն ժողովրդավարացման ստեղծում է ժամանակակից ինստիտուտներ⁷: Լրացնելով Դ. Ռաստոուի առաջադրած դրույթը՝ Դ. Ապտերն այդ գործընթացում կարևորեց հասարակության՝ ռեսուրսները մոբիլիզացնելու ընդունակությունը, ինչի արդյունքում հաստատվում են պլյուրալիստական արժեքներ: Եթե մոբիլիզացիան արտահայտված է հատկապես խարիզմատիկ լիդերի և զանգվածային կուսակցության գերիշխանությամբ (ԽՍՀՄ-ը՝ Ի. Ստալինի, Չինաստանը՝ Մաո Յզե Դունի, Եգիպտոսը՝ Ա. Նասերի օրոք), ապա պլյուրալիզմը կանխում է կենտրոնական իշխանության համակենտրոնացումը՝ բարձրացնելով

⁶ Էլիտա (լատ. eligere – ընտրել, ֆրանս elite – լավագույն, ընտրյալ) – ՀՀ լեզվի պետական տեսչության պետի 2000 թ. փետրվարի 1-ի 8/4 հրամանով «էլիտա» բառին համարժեք առաջարկվել է օգտագործել վերնախավ, ընտրանի բառերը: Կարծում ենք, որ առաջարկվող բառերն ունեն իմաստային նրբերանգներ, և նրանցից միայն «ընտրանի» բառը որոշակի վերապահումներով կարելի է նույնականացնել բազմաշերտ բովանդակություն ունեցող «էլիտա» հասկացության հետ: «Վերնախավ» կարելի է համարել հասարակական բուրգի վերին շերտում հայտնված մարդկանց, որոնք, գրավելով հանրային տարածություն, ամենևին էլ իսկության մեջ հանրային շահը արդիականացնող դերակատարներ չեն: Այս դիտանկյունից Ջ. Սարտորին իշխանություն, հարստություն և հեղինակություն ունեցող վերնախավին բնութագրում է որպես բարձրաչափականության (Altimetric) հետևանք: Ըստ Ջ. Սարտորիի՝ այդ ամենին հնարավոր է հասնել ոչ լեզալ ճանապարհով՝ օգտվելով հեղափոխական անորոշությունից, արտակարգ իրավիճակներից, պատերազմներից և անկայուն այլ իրավիճակներից (Сартори Дж. Вертикальная демократия -Полис, 1993, N 2): Մինչդեռ «էլիտա» հասկացությունն ունի հանրության կողմից լեգիտիմ ընդունված և գնահատված արժեքաբանական բնույթ. որպես այդպիսին՝ այն իր կառուցվածքում ներառում է մարդկանց, որոնք ոչ միայն «գործունեության բարձրագույն ինդեքս են ապահովում (Վ. Պարետո)», այլև պատասխանատու են հանրային արժեշահային համակարգի արդիականացման համար (Կ. Մանհեյմ):

⁷ Растой Д. А., Переходы к демократии: попытка динамической модели. ПОЛИС. 1996, N 5. с. 5-15.

ներկայացուցչական ժողովրդավարության դերը: Արդիականացումը դիտարկելով քաղաքական զարգացմանը զուգահեռ՝ Դ. Ապտերը շեշտում է փոփոխությունների վերաբերյալ առկա «համատեքստային» և «ինստիտուցիոնալ» մոտեցումների համադրման անհրաժեշտությունը՝ անկախ արդիականացող տարածաշրջանների էթնիկական պատկանելիությունից: Ելակետ ընդունելով այս մոտեցումները՝ դեռևս 1950-ական թվականներին Ս. Լիփսեթն (1922-2005) առաջարկեց համատեքստային փոփոխության իր տեսությունը, ըստ որի՝ ժողովրդավարական ինստիտուտների կայունությունը կախված է տնտեսական զարգացման մակարդակից⁸: Իսկ Դ. Ապտերը կարևորեց սոցիալ-տնտեսական այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսիք են **ազգային համախառն արդյունքը, մրցունակ կրթությունը, քաղաքական կայունությունը, լեգիտիմությունը, ազգային անվտանգությունը և այլն**⁹: Այստեղ որոշիչը քաղաքական իշխանության ինստիտուցիոնալացման մշակույթն է, որը ենթադրում է քաղաքացիների կողմից պետական քաղաքականության իմացություն և այն վերահսկելու ընդունակություն, քաղաքական կյանքի մասնակցության ակտիվություն, մարդու իրավունքների ու պարտականությունների որպես բացարձակ արժեքի ընդունում:

Ելակետ ունենալով ինստիտուցիոնալ մոտեցումը՝ Ս. Հանթինգթոնը մշակեց հայեցակարգ, ըստ որի՝ արդիականացումը մի կողմից որոշվում է **քաղաքացիական մրցակցային մասնակցության**, իսկ մյուս կողմից՝ **ինստիտուցիոնալացման աստիճանով**: Եթե քաղաքական մասնակցությունն աճում է, ապա անհրաժեշտ է մշակել ծրագրեր՝ այդ մասնակցությունը ինստիտուցիոնալացնելու նպատակով¹⁰:

Համադրելով «համատեքստային» և «ինստիտուցիոնալ» մոտեցումները՝ քաղաքական արդիականացումը դիտարկվեց որպես տարաբնույթ շարունակական բարեփոխումների, հեղափոխությունների, պետական հեղաշրջման, ընտրությունների և սահմանադրական փոփոխությունների քաղաքական զարգացման խաղային գործընթաց: Եթե շարունակական բարեփոխումը ենթադրում է բնականոն արդիականացում

⁸ Lipset S. M., Political man: the Social Bases of Politics.- Baltimore, 1981, p. 30-31. 34.

⁹ Аптер Д. И., Сравнительная политология: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления // под ред. Гудина Р., Клингеманна Х. -Д., науч. Ред. Рус. Изд. Шестопал Е. Б.. М.: Вече, 1999. с. 363.

¹⁰ Хантингтон С., Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс-Традиция, 2004, с. 29.

քաղաքական ժամանակի մեջ, ապա հեղափոխությունը հաստատված կարգի տապալումն է՝ «պատմության շարժիչ ուժը (Կ. Մարքս)»։ Քաղաքական փոփոխությունը որպես հեղափոխություն դիտարկող Շ. Էյզենշտատի կարծիքով, արդիականացման այդ տեսակին բնորոշ է **երեք առանձնահատկություն՝ բռնություն, նորամուծություն և համընդհանուր վերափոխումներ**։ «Հեղափոխությունը բոլոր հասարակական շարժումներից ամենալարված, բռնի և գիտակցված գործընթացն է։ Այստեղ առանձնահատուկ նշանակություն են ստանում ուտոպիստական կամ ազատագրական գաղափարները՝ հիմնված հավասարության, առաջընթացի, ազատության միջերի և այն համոզմունքի վրա, որ հեղափոխությունը ստեղծում է նոր ու ամենալավ հասարակական կարգը»¹¹։ Հանրագումարելով սոցիալական հեղափոխությունների (հատկապես անգլիական (1640), ֆրանսիական (1789), ռուսական (1917), չինական (1949)) փորձը՝ Ս. Հանթինգթոնը միակողմանի է համարում Շ. Էյզենշտատի մոտեցումը, քանի որ ինչպես հեղափոխությունը, այնպես էլ պետական հեղաշրջումը՝ որպես երկրի միջազգային վարկանիշի անկման, տնտեսական հետամնացության, լեգիտիմության թուլացման կամ վերացման, բանակի և կառավարության միջև ծագած անհամաձայնության հետևանք, ճիշտ է, փոխում է կառավարող վերնախավը, սակայն էական ազդեցություն չի ունենում էթնոսների քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման գործընթացի վրա¹²։

Իսկապես, ինչպես վկայում է քաղաքական զարգացման լատինաամերիկյան և աֆրիկյան փորձը, զինվորականների կողմից կատարած պետական հեղաշրջումներին նախորդել է երկարատև պայքար՝ սահմանադրական կարգի վերականգնման միջոցով քաղաքական կայունություն հաստատելու համար, քանի որ երկրներն ընկղմվել են քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի (բաշխում, շարժունակություն, մասնակցություն, ինքնություն, լեգիտիմացում) մեջ։ Այդուհանդերձ, պետական հեղաշրջումը կարող է ժողովրդավարական վարչակարգի

¹¹ Эйзенштадт Ш., Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. А. В. Гордона под ред. Б. С. Ерасова. — М., Аспект Пресс, 1999, с. 226.

¹² Хантингтон С., Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс, Традиция, 2004, с. 269-278.

ստեղծման նախադրյալ լինել։ Այսպես, 1974 թ. Պորտուգալիայում «մեխակների հեղափոխության» արդյունքում երկիրը բռնեց ժողովրդավարացման ուղի՝ բռնապետ **Անտոնիո դի Օլիվեյրա Սալազարի** (1889-1970) վարչակարգը տապալվեց, և մեկնարկեց ժողովրդավարացման «երրորդ ակիքը»¹³։ Վերջինիս տեսաբանները, հստակեցնելով քաղաքական արդիականացման իրավաքաղաքական կառուցակարգերը, կարևորեցին հանրաքվեի միջոցով իրականացվող սահմանադրական փոփոխությունները։ Այս նկատառումներից ելնելով էլ քննադատվեց և վերաիմաստավորվեց 1970-80-ականներին Լատինական Ամերիկայում և Աֆրիկայում «ժամանակակից հասարակություն» կառուցելու նպատակով ծավալված, սակայն ակնկալված ժողովրդավարությունը չհաստատած փոփոխությունների քաղաքականության ռազմավարությունը։ Նախ կասկածի տակ դրվեց գծային (միայն ազատականացում) փոփոխությունների նպատակահարմարությունը, ապա՝ «արևմտականացման» ձևաչափը, քանի որ քաղաքակրթական տարբեր չափումներ ունեցող երկրներում (Թուրքիա, Եգիպտոս, Հնդկաստան) ավանդական և արդիական ինստիտուտների համադրումը տարբեր արդյունքների են հանգեցնում։ Այս ամենն էլ հիմք ընդունելով՝ **քաղաքական արդիականացումը սահմանվեց որպես զարգացման գործընթաց, որն ընդունակ է իրականացնելու ինստիտուցիոնալ նորարարություններ՝ մոբիլիզացնելով ռեսուրսները և սոցիալականացնելով քաղաքացիներին**։

Տարբերակելով Կ. Մարքսի հեղափոխական և Մ. Վեբերի էվոլյուցիոն զարգացման մոտեցումները ինստիտուցիոնալ նորարարությունների վերաբերյալ՝ Դ. Ռաստոուն, որպես նորարարություն շեշտելով համակարգի բնականոն հարմարվողականությունը, իր «ժողովրդավարության ծագման» մոդելում տարբերակեց այն երկրները, որտեղ քաղաքական արդիականացման գործոնները գտնվում են «ներսում» և կախված չեն «դրսի» միջամտությունից¹⁴։ Ընդհանուր առմամբ, քաղա-

¹³ Хейвуд Э., Политология: Учебник для студентов вузов /Пер. с англ. под. ред. Г. Г. Водолазов, В. Ю. Бельского.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. с. 476.

¹⁴ Растоу Д. А., Переходы к демократии: попытка динамической модели. ПОЛИС: 1996, N 5, с. 12-14.

քական համակարգի ժողովրդավարացումը ենթադրում է գոյություն ունեցող հասարակական հիմնական ուժերի միջև երկու փոխկապակցված նախապայման՝ ազգային միաբանության և քաղաքական հակամարտության որոշակի մակարդակ: Համեմատելով Շվեյցարիայի՝ 1890 թ. մինչև 1920 թ. և Թուրքիայի՝ 1940 թ. մինչև 1960 թ. անցման փորձը՝ Դ. Ռաստոուն առանձնացրեց անցման հաջողությունը պայմանավորող հետևյալ հիմնական փուլերը՝ **նախապատրաստում, որոշումների լեզալ ընդունում ու լեզվատիմ իրականացում և ամրապնդում:** Այսպիսով, Դ. Ռաստոուն սոցիալական հակասությունների հաղթահարման և պատմական փոխհամաձայնության միջոցով ցանկանում է հասնել **ազգային միաբանության, համաձայնության (պակտի) և համախմբման՝ ամրագրելով խաղի նոր կանոններ և ձևավորելով նոր ինստիտուտներ:** Այս նկատառումներով էլ ազգը համարվեց **քաղաքական արդիականացման գերակա դերակատար**¹⁵:

Ակնհայտ է, որ քաղաքական արդիականացումը մի կողմից ներառում է քաղաքական շուկայի առաջարկի և պահանջարկի փոփոխականները՝ պայմանավորված քաղաքական իշխանության իրականացման մշակույթով, իսկ մյուս կողմից՝ ինստիտուցիոնալ ներքին կառուցվածքային բարեփոխումներ կամ որակական կերպափոխումներ՝ թելադրված քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման տրամաբանությամբ: Վերոբերյալը ելակետ հանդիսացավ, որ 1980-1990-ական թվականներին ստեղծվեց քաղաքական փոփոխություններ ենթադրող ժողովրդավարացման մի շարք մոդելներ, որոնք կապված են այնպիսի քաղաքագետների անունների հետ, ինչպիսիք են Ա. Պշևորսկին, Ֆ. Շմիտտերը, Գ. Օ'Դոննելը, Խ. Լինցը, Ս. Հանթինգթոնը և ուրիշներ: Ա. Պշևորսկին ուշադրությունը կենտրոնացնում է շուկայի և ժողովրդավարության անցման հայեցակարգում սոցիալական ուժերի փոխհարաբերակցության վրա՝ առանձնացնելով արդիականացման «ազատակա-

նացում» և «**ժողովրդավարացում**» փուլերը¹⁶: Նույն դիրքից անցումագետ Գ. Օ'Դոննելը մեծ ուշադրություն է դարձնում քաղաքական փոփոխությունների ինստիտուցիոնալ հիմքերին՝ ժողովրդավարական արժեքների յուրացման առումով կարևորելով անձի սոցիալականացման հիմնախնդիրները¹⁷: Վերջինիս առանձնահատուկ մոտեցում են ցուցաբերել նաև անցումագետներ Տ. Լ. Կարլը և Ֆ. Շմիտտերը, որոնք քաղաքական զարգացման գործընթացում հաստատված ժողովրդավարական ինստիտուտների արդյունավետ գործունեության դիրքերից սկզբունքային են համարում քաղաքական փոփոխությունների երեք մակարդակ՝ ազատականացում, քաղաքացիական հասարակության ձևավորում և այս ենթատեքստում էլ՝ նախօրոք անհայտ արդյունքներով արդար ընտրությունների անցկացում: Ելնելով այդ մոտեցումից՝ նրանք մշակեցին անցման **չորս տեսակ (պակտային, պարտադրված, հեղափոխական, բարեփոխումային)** և հանգեցին այն համոզման, որ քաղաքական զարգացման գործընթացում հնարավոր է նաև ժողովրդավարական արժեքների հաստատման այլընտրանքային ուղի, որտեղ «**հաղթողները**» ստիպված են իրականացնել «**բարեփոխումներ վերևից**», որպեսզի «**պարտվողները**» զանգվածներին **չուղղորդեն «բարեփոխումներ ներքևից»** հեղափոխականացված գործընթացների¹⁸: Այս համատեքստում, «**անցում-համախմբում**» հարացույցի շրջանակներում քաղաքական արդիականացումն ուսումնասիրելով արտաձին և ներձին գործոնների հիման վրա՝ Խ. Լինցը և Ա. Ստեպանը «**ժողովրդավարության համախմբում**» հասկացության վերաբերյալ միաժամանակ առանձնացրին երեք չափում՝ **վարքագծային, կողմնորոշումային,**

¹⁵ Մարգարյան Մ. Մ., Ազգը որպես քաղաքական արդիականացման գործընթացի դերակատար, «Հանրային կառավարում» ՀՀ ՊԿԱ գիտական հանդես, 2013, N 3-4, էջ 151- 161:

¹⁶ Пшеворский А., Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Пер. с англ. /Под ред. Бажанова. В.- М., РОССПЭН, 2000, с. 95-107.

¹⁷ О'Доннел Г., Делегативная демократия, http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Article/donn_del.php (01.03.2025).

¹⁸ Карл Т. Л., Шмиттер Ф., Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций). – ПОЛИС. Политические исследования. 2004. № 4. с. 6-27. <https://doi.org/10.17976/jpps/2004.04.02> (19.04.2025).

քաղաքական հասկացություն է»²⁴: Ըստ նրանց՝ ժողովրդավարական համախմբումը կարևորում է լեգիտիմ ընտրված իշխանությունների առկայությունը և հասարակության շրջանում ձևավորում է գիտակցություն, որ այն «դարձել է զարգացման լավագույն տարբերակը»: Պետության ինստիտուտը դիտարկելով որպես քաղաքական արդիականացման հիմնական պատասխանատու՝ կարևորվեց **քաղաքացիական հասարակության, քաղաքական հասարակության, իրավունքի գերակայության, հասարակության աջակցությունը վայելող վարչակարգի և տնտեսական հասարակության փոխլրացնող հենասյուների գործունեությունը**: Ինստիտուցիոնալ մոտեցման նոր սերնդի ներկայացուցիչների կարծիքով, միայն նշված հենասյուների գործառման պայմաններում է ապահովվում ինչպես պետականաշինության մշակույթի, այնպես էլ քաղաքական կարգի և վարչարարական կառավարման ժողովրդավարացումը: Այս պարագայում **պետականաշինությունն ու ժողովրդավարացումը, որպես փոխլրացնող երևույթներ, դառնում են ազգային համախմբման գործընթացի հիմք**: Միայն երկարաժամկետ գործառվող ժողովրդավարական համախմբումն է կարողանում արդյունքի կառավարում իրականացնել, որն էլ նրանց կողմից դիտարկվեց որպես պետականության ամրապնդման խթան²⁵: Շ. Էյզենշտատն առանձնացրել է այն գործոնները, որոնք խոչընդոտում են ժողովրդավարական համախմբումը և հանգեցնում են արդիականացման գործընթացի խափանման: Առաջնային գործոններից նա առանձնացնում է հասարակության տարբեր խմբերի՝ կուսակցությունների, կլանների, բյուրոկրատիայի, բանակի պահանջների միջև կտրուկ տարբերությունները և կենտրոնական իշխանությունների՝ դրանց արձագանքելու անկարողությունը: Հետևանքն այն է լինում, որ առկա քաղաքական համակարգի և ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ ինստիտուտների անհամապատասխանությունը պարբերաբար փլուզում է ձևավորված նոր արժեքների համակարգը: Մյուս խնդիրը նա համարում է հաղորդակցության

տեսակների տարբերությունը հասարակության մեջ և հասարակության անկարողությունը՝ կայուն կերպով ընկալելու և յուրացնելու հաղորդակցության այդ ուղիներով հաղորդվող ազդակները: Եվս մեկ պատճառ է հասարակության և իշխանության համագործակցության սիմվոլների բացակայությունը, որոնք ընդունելի կլինեին հասարակության կողմից²⁶:

Արդիականացման «**ազգային մոդելների**» գաղափարը զարգացրել է արդիականացման տեսաբան Շ. Էյզենշտատը. «Արդիականացման վերաբերյալ (**modernity**) արևմտյան պատկերացումները միակ «իրականն» ու օբյեկտիվը չեն՝ չնայած շարունակում են պատմական նախադեպ և հիմնական հենման կետ հանդիսանալ մյուսների համար»²⁷: Արդիականացման բազմաչափ խաղային բնույթը և առանձնահատկության գաղափարը կարևորելով՝ Դ. Բելլն առաջարկում է արդիականացումը չդիտարկել **կոնվերգենցիայի տեսության**²⁸ շրջանակներում. «Եթե նույնիսկ կոնվերգենցիայի գաղափարն իմաստ ունի, ապա պետք է նկատի ունենալ, որ հասարակությունները նման են մինչև որոշակի մակարդակ: Այնուամենայնիվ, դա որևէ կերպ չի երաշխավորում նույնիսկ համանման արձագանք առկա խնդիրներին: Արձագանքը կախված է լինելու տվյալ հասարակության քաղաքական և մշակութային

²⁶ Эйзенштадт Ш., Срывы модернизации, Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре № 74 (6/2010), М.: Новое литературное обозрение, 2010, с. 42-67, <http://magazines.russ.ru/nz/2010/6/e4.html>

²⁷ Eisenstadt S. N., Multiple Modernities // Daedalus. Winter Issued as Volume 129, Number 1, of the Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences https://www.amacad.org/sites/default/files/daedalus/downloads/Daedalus_Wi2000_Multiple-Modernities.pdf (վերջին դիտումը՝ 19.04. 2025)

²⁸ Կոնվերգենցիա (լատ. convergo՝ մոտենալ, զուգամիտել) հասկացությունը քաղաքական գիտությունը փոխառել է կենսաբանությունից: 20-րդ դարի 50-60-ական թթ. Պ. Սորոկինը, Զ. Գելբերյեյը, Ու. Ռոստոուն, մշակելով զուգամիտման տեսությունը, նրա կառուցվածքում ներառեցին ֆուտուրոլոգիական կանխատեսումների լայն շրջանակ՝ սոցիալ-տնտեսական գործընթացների պետական կարգավորման բարեփոխիչ և ժողովրդավարական ձգտումներից մինչև ազատականացման ու բազմակարծության միջոցով երկու՝ կապիտալիզմ և սոցիալիզմ հակադիր համակարգերի զուգամիտման հայեցակարգերը: Հոմեոստատիկ ներկայացուցիչներն արդեն 1968-1970 թվականներին, գիտատեխնիկական հեղափոխության համաշխարհային բնույթը կարևորելով, հիմնավորեցին զուգամիտումը՝ որպես մարդկության կողմից և՛ բնության, և՛ բանականության էկոլոգիական անվտանգության ապահովման գիտակցման հրամայական:

²⁴ Juan J. Linz and Alfred Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, JHU Press, 1996, p. 21.

²⁵ Carbone G., Memoli V., Does Democratization Foster State Consolidation? Democratic Rule, Political Order, and Administrative Capacity, Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions, Vol. 28, No. 1, January 2015, p.p. 5-24.

կառուցվածքի»²⁹: Այս մոտեցման շրջանակներում Դ. Բելլը եզրակացրեց, որ յուրաքանչյուր քաղաքակրթության արդիականացման գործընթացը տեղի է ունենում տարբեր արագությամբ և ուղղություններով, ինչը ձևավորում է **բախում-համագործակցություն** բազմամակարդակ հարաբերություններ:

Քաղաքական արդիականացման նկատմամբ հետաքրքրությունը նորովի մեկնաբանվեց, երբ հետխորհրդային նոր անկախացած երկրները, որպես արդիականության նոր կենտրոններ, ներքաշվեցին այդ բազմամակարդակ խաղային գործընթացի մեջ³⁰: Հետխորհրդային երկրներում քաղաքական արդիականացման ուսումնասիրության նորագույն մոտեցումների հեղինակներ Ս. Լևիտսկին և Լ. Ա. Վեյնը այդ գործընթացը պայմանավորեցին ներքին և արտաքին երեք գործոններով՝ «Արևմուտքի լծակներով», Արևմուտքի հետ կապերով և իշխող ռեժիմի կազմակերպչական իշխանությամբ³¹: Այս երեք գործոնների համադրությունը, դրանցից մեկի գերակայությունը կամ թուլությունը, ըստ Ս. Լևիտսկու և Լ. Ա. Վեյնի, պայմանավորում է արդիականացման անդառնալիությունը:

Հանրագումարելով առկա մոտեցումները՝ ռուս հետազոտող Վ. Ֆեդոտովան առանձնացնում է արդիականացման և ժողովրդավարացման փոխկապակցվածության երեք հայեցակարգ. **անցում ժողովրդավարության՝** հիմնված հասարակության սոցիալ-տնտեսական արդիականացման վրա, **անցում հասարակության արդիականացման՝** ազատական ժողովրդավարության կառուցման միջոցով, **ժողովրդավարական անցում՝** քաղաքական արդիականացման դանդաղ, փուլային գործընթացի միջոցով³²: Արդիականացման գործընթացի բոլոր փուլերում բավական մեծ է անորոշությունների և անկայունությունների

հավանականությունը: Այդ համատեքստում մասնագետներն սկսեցին ակտիվ վերանայել **պետություն-հասարակություն-ազգ-անհատ** հարաբերությունները՝ դիտարկելով ցանցային կառավարման մոդելը: Ըստ Է. Կաստելիսի՝ «ցանցը՝ որպես ոչ հիերարխիկ և փոխադարձ կապվածություն ունեցող կայուն սոցիալ-քաղաքական հաղորդակցական կապերի համախումբ, շաղկապում է բազմաթիվ դերակատարների, որոնք իրականացնում են ռեսուրսների փոխանակում իրենց շահերն առաջ մղելու համար՝ ընդունելով, որ համագործակցությունն իրենց ընդհանուր նպատակներին հասնելու ոչ միայն լավագույն միջոցն է, այլև ինքնության արտահայտման ընդգծված հնարավորությունը»³³:

Հետևաբար, եթե **պետություն-հասարակություն-ազգ-անհատ** հարաբերությունները դիտարկենք ցանցային կառավարման համատեքստում, կարելի է եզրակացնել, որ արդիականացման գործընթացը մեկնարկում է դերակատարների ինքնորոշման ցանցային մակարդակից: Ստեղծվում է որոշակի միջավայր, որտեղ դերակատարներն սկսում են փնտրել իրացման նոր հնարավորություններ³⁴: Միաժամանակ, պետության ինստիտուցիոնալ կայացումը հաղորդակցության ուղիների ակտիվ կիրառմամբ ապահովում է այն ցանցային համակարգը, որի ներքո անհատը ստանում է իր անհատական, ազգային և քաղաքացիական իրավունքների ու ազատությունների իրացման լիարժեք հնարավորություն և իր հետագա արդիականացումն իրականացնում է քաղաքացիության և սահմանադրականության ներքո: Դա իր հերթին թելադրում է **արդիականացման ազգային մոդել՝ պայմանավորված** ազգային առանձնահատկություններով և առկա մարտահրավերներին պատասխանելու կարողունակությամբ:

Ուսումնասիրելով արդիականացման տեսության զարգացման արդի միտումները՝ ռուս տեսաբան Վ. Ֆեդոտովան, հրաժարվելով գծային արդիականացման գործընթացից, հիմնավորեց «արդիականացման ազգային մոդել» հասկացությունը և այն հակադրեց «վազող-հասնող»

²⁹ Белл Даниел. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл; Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 2004, CLXX, p. 319.

³⁰ Tiryakian E., Modernisation: Exhumetur in Pace (Rethinking Macrosociology in the 1990), // International Sociology vol. 6, № 2, 1991, 6 (2): p.165-180.

³¹ Levitsky S., Lucan A., Way, Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press. 2010, p.p. 37-71.

³² Федотова В. Г., Модернизация и культура.- Ин-т философии РАН. – М.: Прогресс-Традиция, 2015, с. 24-25.

³³ Castells M., Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint / M. Castells // The network society: a cross-cultural perspective / edited by M. Castells. – Cheltenham; Northampton, MA Elgar, cop. 2004, c. 3-49.

³⁴ Castells M. A network theory of power // International j. of communication. – Los Angeles (CA), 2011. – Vol. 5. – P. 773-787.

մոդելին: Առաջարկված երրորդ ուղու գաղափարի հիմքում դնելով ազգային, պետական առաջընթացի տեղայնացումը՝ Վ. Ֆեդոտովան համոզմունք է հայտնում, որ դա մեծ հնարավորություններ է ստեղծում ակտիվ գլոբալ գործընթացներին և զարգացման միտումներին մասնակցելու համար³⁵:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ ամբողջացնեք քաղաքական արդիականացման վերաբերյալ գոյություն ունեցող հետևյալ հայեցակարգային առանձնահատկությունները. 1) նախկին կրոնական կամ ցեղային հայրենասիրության և համերաշխության փոխարեն ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի ձևավորում, 2) քաղաքական նոր արժեքների հիմնավորում, արդիականացող էլիտայի և նորաստեղծ պետության իշխանության լեգիտիմություն, 3) իշխանության ապակենտրոնացում, 4) քաղաքական ենթակառուցվածքների զարգացում, որոնք կազմակերպվում են՝ ելնելով քաղաքական արդի պահանջներից, 5) քաղաքական գործընթացի փոխկապակցված կազմակերպում, 6) կառավարող իշխանության արդյունավետ օգտագործում տնտեսական աճի, տնտեսական ռեսուրսների մոբիլիզացման, բարիքների և արժեքների հաստատման նպատակադրմամբ՝ համապատասխան զանգվածային պահանջներին և սպասելիքներին: Այս ամբողջ գործընթացը սովորաբար անցնում է վեց փուլով. 1) ազգային ինքնության իմաստավորում և կազմակերպչական մարմնավորում, 2) պայքար ազգային անկախության համար, 3) «հետ»-անկախական շրջանում դերերի և դիրքերի վերաբաժանում ու վերադասավորում, 4) «խնամակալ» վարչակարգի հաստատում, 5) ավտորիտար իշխանության համակարգի թուլացում, 6) ընդդիմության հաղթանակ լեգիտիմ ճանապարհով:

Արդիականացման մարտահրավերին յուրաքանչյուր հասարակություն պատասխանում է իր քաղաքական գիտակցությանը և քաղաքակրթական ինքնությանը համապատասխան՝ ինչպես ինստիտուտների կայացման, այնպես էլ արժեշահային համակարգի բնականոն արդիականացման միջոցով: Այս նկատառումներով էլ, զարգացած և զարգացող երկրների բազմաչափ փոփոխությունների համեմատական

ուսումնասիրություններին զուգընթաց, արդիականացման տեսությունը պարբերաբար վերանայվում է նոր մարտահրավերներին համահունչ:

Մի կողմից այն պայմանավորված էր միայն գծային ազատականացման անարդյունավետությամբ, մյուս կողմից՝ համընդհանուր, տարածաշրջանային և ազգային անվտանգության քաղաքականության արժեքաբանության դրույթների վերանայման անհրաժեշտությամբ, մեկ այլ կողմից՝ ցանցային կառավարման սկզբունքների ներդրմամբ: Ինչպես նշեցինք, արդիականացման տեսությունը, իր խաղային տրամաբանությամբ, չի բացառում, որ որպես համալիր ամբողջություն կարող է իր կառուցվածքում ներառել արժեքների մի քանի համակարգ, որոնցից յուրաքանչյուրն օժտված է հիմնախնդրի լուծման և գիտական հիմնավորման սեփական տրամաբանությամբ: Հենց այս նկատի ունենալով՝ նպատակահարմար է քաղաքական արդիականացումը դիտարկել որպես.

- **Տնտեսական առաջընթացի նախապայման**, որի համաձայն՝ քաղաքական և սոցիալական իրավիճակները որոշիչ դեր են խաղում ինքնակառավարվող շուկայական տնտեսության կայացման համար:

- **Զարգացող հասարակություններին անհրաժեշտ համագործակցության քաղաքականություն**, համաձայն որի՝ ստեղծվում է ժողովրդավարական համախմբվածություն ենթադրող քաղաքական կյանքի կազմակերպման համընդհանուր մոդել: Իսկ այն, իր հիմքում ունենալով բազմաչափ փոփոխություններ, ռացիոնալացնում է դերակատարների վարքաբանությունը և բարձրացնում պատասխանատվությունը՝ ապակենտրոնացնելով և քաղաքակրթելով կառավարումը:

- **Շարունակական փոփոխությունների գործընթաց**, որը հիմնավորում է զարգացած երկրների՝ որպես «ընդօրինակման աղբյուրներ» հանդես գալու հանգամանքը, քանի որ վերջիններս իրենց «բարեփոխումներ վերևից» խաղի կանոններով ի ցույց են դնում և՛ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման, և՛ բնականոն արդիականացման ապահովման ուղիները:

- **«Ազգ-պետության» ցանցային գործունեություն**, համաձայն որի՝ քաղաքական կյանքի կազմակերպման այս ձևը, ինչպես նաև քաղաքական գործառույթների իրականացումը, փոխապայմանավորված են

³⁵ Федотова В. Г., Колпаков В. А., Федотова Н. Н. Глобальный капитализм: три великие трансформации. _М.: Культурная революция, 2008 , с. 375.

ազգային ինքնորոշման և ինքնիշխանության սկզբունքների վրա արդիականացող արժեքների առկայությամբ:

▪ **Վարչական և իրավական համակարգերի կատարելագործում**, որը, սերտորեն կապված լինելով «ազգ-պետության» բնականոն արդիականացման գործընթացների հետ, հարստանում է քաղաքական ժամանակի և տարածության պահանջներին համապատասխան:

▪ **Չանգվածային շարժունակություն և մասնակցություն**, որը պայմանավորված է քաղաքացիների վարքաբանության և դերակատարումների մեջ առկա այլընտրանքային հնարավորությունների օգտագործմամբ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, որպես գոյություն ունեցող իրավիճակի արտահայտություն, արդիականացման տեսության օգնությամբ լայն կիրառություն ստացավ բազմաչափ փոփոխությունների իրականացման այլընտրանքային ուսումնասիրությունների տարբերակը: Այս մոտեցման կողմնակիցներից Գ. Ալմոնդի, Դ. Ապտերի, Ս. Հանթինգթոնի, Լ. Պայի, Է. Շիլզի, Թ. Պարսոնսի և մի շարք այլ քաղաքագետների կատարած համեմատական ուսումնասիրություններում գերակա էր այն կարծիքը, որ «անկախացում-արդիականացում-ժողովրդավարացում» եռամիասնությունը համարվում է անկախությունը ինքնորոշվածության վերածելու լեգիտիմ ռազմավարության միակ կայուն միջոցը: Ուստի, բազմաչափ փոփոխությունների իրականացման գործընթացների վերլուծության ժամանակ անհրաժեշտ է քաղաքական շուկայի լեգալ և լեգիտիմ արդիականացում, որի օգնությամբ տեղի է ունենում քաղաքական դերակատարների՝ ընտրողների, թեկնածուների, կուսակցությունների (կառավարող և ընդդիմադիր) փոխհարաբերությունների կերպափոխում³⁶:

Եթե «նոր ժողովրդավարների» առաջին սերունդը բազմաչափ փոփոխություններ էր առաջարկում միայն ազատականացման սկզբունքով, ապա մարկետինգային հետազոտությունների օգնությամբ բացահայտված քաղաքական ծառայությունների պահանջը փոխեց առաջարկի որակը՝ «անցում-համախմբում» հարացույցի գործառնման շրջանակ-

³⁶ Մարգարյան Մ., Քաղաքական շուկայի արդիականացումը որպես Հայաստանի Հանրապետության հանրային անվտանգության բաղկացուցիչ, Հանրային կառավարում, 2012, N 1-2, էջ 170-181:

ներում: Վերջինս ենթադրում է քաղաքական ապրանքի որակի այնպիսի փոփոխականներ, որոնք, բացի ազատականացումից, պայմանավորված են պատմական ավանդույթներով, սոցիալ-քաղաքական խորհրդանշաններով, ներքին և արտաքին ուժերի այլընտրանքային հաշվեկշռով, ինչպես նաև դերակատարների վարքագծում ժողովրդավարական արժեքների բնականոն ներդրման գիտակցումով: Հենց այս մոտեցումն է հնարավորություն տալիս քաղաքական արդիականացումը որպես համալիր ամբողջություն դիտարկելիս կարևորել առաջարկի և պահանջարկի փոփոխականները քաղաքական շուկայում: Այսպիսով, իբրև համալիր ամբողջություն՝ քաղաքական արդիականացման տեսության խաղային բնույթի էվոլյուցիան անհրաժեշտ է ուսումնասիրել համախմբագիտության և շուկայագիտության այն մոդելների հիմքի վրա, որոնք ձևավորվել են ժամանակակից արևմտյան քաղաքական ինստիտուտների կայացման փորձի հիմքի վրա: Այլապես, ինչպես վկայում է Լատինական Ամերիկայի, Աֆրիկայի, Մերձավոր Արևելքի երկրների քաղաքական արդիականացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը, այնտեղ, որտեղ չիրականացան բազմաչափ փոփոխություններ, հաստատվեցին ավտորիտար վարչակարգեր, իսկ «**պրետորիանական հեղաշրջումները**»³⁷ դարձան քաղաքական իշխանության մարգինալ փոխանցման աղբյուր: Պրետորիանական հեղաշրջումների կանխման նկատառումներով վերարժևորեցին «բազմաչափ փոփոխություն» և «քաղաքական արդիականացում» հասկացությունների փոխհարաբերությունները՝ ցանկանալով պարզել ինստիտուցիոնալ ճգնաժամի պատճառները³⁸: Քաղաքական փոփոխությունը պարունակում է դինամիկ և ստատիկ հատկանիշներ, ըստ այդմ էլ՝ քաղաքական արդիականացման գործընթացների վերլուծության ժամանակ բացահայտվում են ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ինստիտուտների գործառույթների հիմնախնդիրները: Այդ առումով էլ սկսեցին կարևորել քաղաքական փոփոխությունը **արմատա-**

³⁷ Хантингтон С., Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс, 2004, с. 201-268.

³⁸ Вейнгаст Б., Политические институты с позиций концепции рационального выбора// Политическая наука: новые направления/ Под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. Науч. Ред. Рус. Издания проф. Е.Б. Шестопал.- М., Вече, 1999, с. 198-199.

կանություն-մակերեսայնություն երկչափության տեսքով³⁹: Եթե արմատականության սկզբունքով իրականացվող քաղաքական փոփոխությունների ժամանակ առավելագույն ռացիոնալությամբ արդիականանում են համակարգի բոլոր բաղադրիչներն ու կապերը, ապա մակերեսայնության սկզբունքով իրականացվող փոփոխությունները նույնացվում են, այսպես ասած, նախկինում գոյություն չունեցած կապերի ստեղծման կամ «արարման» հետ: Այս տիրույթներում քաղաքական շուկայի հաղորդակցությունների մակարդակում հեղափոխական, այսինքն՝ արմատական փոփոխությունները, շփոթում են մակերեսային, այն է՝ ամեն ինչ սկզբից սկսելուն ուղղված փոփոխությունների հետ, և՛ հակառակը: Փաստորեն, քաղաքական շուկայի արդիականացման գործընթացում արմատական և մակերեսային կարող են լինել այն փոփոխությունները, որոնք կոչված են ոչ թե ամեն ինչ սկզբից սկսելուն, այլ քաղաքական համակարգը նորովի, ժամանակի պահանջներին համապատասխան վերարտադրելուն: Քաղաքական արդիականացման համար արդյունավետություն ապահովող այս սկզբունքի իրականացումը ենթադրում է՝

- վարչական ապարատի արդյունավետության բարձրացում,
- կառավարման ապարատի իրավունքներն ու պարտականությունները կարգավորող կանոնների և ընթացակարգի մանրամասն մշակված համակարգ,
- ինքնակառավարման ինստիտուտների գործունեության ապահովում՝ տարածաշրջանների, սոցիալական հանրույթների և կոլեկտիվների մակարդակով:

Փաստորեն, քաղաքական արդիականացումը ՀՀ-ում իշխանության դերակատարների փոխազդեցությունների ընդարձակ խճանկար է, որը ենթադրում է մշակութային-արժեքային համակարգի, ավանդույթների, ազգային եկեղեցու, մտահայեցողության, պատմական զարգացման առանձնահատկությունների և հանրային շահերի համադրում: Մինչդեռ ՀՀ քաղաքական արդիականացման գործընթացը անկախացումից ի վեր տեղի է ունենում «վազող-հասնող» մոդելով, որը զարգացման ճգնաժամերի լուծման խնդիրները տարել և տանում է փակուղի: Դա էլ,

պարբերաբար մարգինալացնելով և հեղափոխականացնելով հայկական իրականությունը, հնարավորություն չի տալիս գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքների հիման վրա բնականոն արդիականացման հայկական հեռանկարներ մշակելու և իրականացնելու:

Այս խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ են.

- տարաբնույթ, հաճախ չիմաստավորված ու պատրանքային սպասումների ռացիոնալ վերլուծություն և կենսունակ ազգային ծրագրի, քաղաքական կուրսի համակարգում,
- քաղաքական գործողության շարժառիթ և մրցունակ քաղաքական գաղափարների առկայության ձևավորում բնակչության այն շերտերի շրջանում, որոնք ձգտում են դեպի «միջին խավ»,
- ժողովրդավարական համախմբում ենթադրող քաղաքական գործողությունների մշակում և արդյունքի կառավարում,
- տնտեսական, կազմակերպչական և այլ պաշարների ռացիոնալ օգտագործում՝ կապիտալի պատասխանատվության ինստիտուցիոնալացում,
- քաղաքական լիդերների մրցունակ հեղինակություն, լիդերի խարիզմային կենսունակության ապահովում՝ ռացիոնալի և իռացիոնալի համադրմամբ:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ «վազող-հասնող» քաղաքական արդիականացման մոդելը, պայմանավորված պատերնալիստական և փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության մշակույթով, չի նպաստում քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարմանը ՀՀ-ում: Այս պատճառով էլ առանձին մարգինալ խմբերի ինքնարտահայտումը տեղի է ունեցել, այսպես կոչված, **մարգինալ արդիականացման** ձգտող «էլիտային խմբերի» տեսքով: Արդյունքում իրական բազմակարծության փոխարեն ՀՀ-ում արագ տեմպերով ձևավորվել և ձևավորվում են էլիտային մեկուսախմբերը՝ մանիպուլացնելով «Հանրային շահը համընդհանուրի բարիքն է» քաղաքակրթող կարգախոսը:

Մեր կարծիքով, քաղաքական արդիականացման հեռանկարները որոշվում են վարչակարգի՝ այն խնդիրները լուծելու հնարավորություններով, որոնք ունեն ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ յուրահատուկ հայկական բնույթ: Դրանք են՝

³⁹ Munck G., Verkuilen J., Conceptualizing and measurement democracy. Evaluating alternative indices// Comparative political studies.-Beverly hills, 2002.-Vol.35, N1, p. 5-34.

▪ տնտեսական պաշարների գերակշիռ մասը հանել քաղաքական վերահսկողությունից, ինչը կապահովի իրականացվող քաղաքական գերիշխանության լեգիտիմությունը,

▪ ստեղծել բաց սոցիալական կառուցվածք՝ մարդկանց ինքնահաստատման, ինքնադրսևորման, ինքնաիրացման ճանապարհով,

▪ իշխանության համար պայքարում ձևավորել տարբեր ուժերի **փոխադարձ անվտանգության փոխզիջումային (ՓԱՓ)** համակարգ, ինչպես նաև բաց քաղաքական մրցակցություն ապահովող քաղաքական ինստիտուտներ և համագործակցության մշակույթ:

Հայաստանի առջև ծառացել է ազգային, քաղաքական և քաղաքացիական ինքնությունը բնականոն արդիականացնելու պատմական խնդիր՝ հիմնվելով հայկական քաղաքակրթության արժեքային համակարգի վրա:

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի «ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ» գիտական հանդեսում տպագրված հոդվածներ

ԱԶԳԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐ՝

Մարիամ Մարգարյան

Քաղաքական արդիականացումը բարդ և բազմաչափ գործընթաց է: Այն ունի բազմաթիվ դերակատարներ: Հոդվածում որպես քաղաքական արդիականացման գործընթացում յուրահատուկ դերակատար դիտարկվում է ազգը: Արդի քաղաքական զարգացման գործընթացը կրում է ցանցային և աստիճանակարգային կառավարման փոխհարաբերությունների խաղային զարգացման տրամաբանությունը: Այդ նկատառումներով ազգի ձևավորումն ու կայացումը ենթադրում է էթնոազգային «Ես»-ի բնականոն արդիականացում: Ուստի կառավարող ընտրանին (էլիտան), որպես քաղաքական արդիականացման դերակատար, պետք է պատրաստ լինի մշակելու ռազմավարություն, իրականացնելու շարունակական բարեփոխումներ: Դա ազգին հնարավորություն կտա հավասարաթեք պատասխանելու մարտահրավերներին nation-building-ի միջոցով, որի արդյունքում կառավարող ընտրանին հնարավորություն կունենա ցանցային կառավարման պայմաններում արդիականացնելու ազգային շահը:

Հիմնաբառեր. քաղաքական արդիականացում, ազգ, ինքնիշխանություն, կառավարող ընտրանի, պրիմոնդիալիզմ, պետականաշինության մշակույթ, nation-building, քաղաքական գործունեություն, ազգային շահ:

Պատմականորեն «ազգ» հասկացությունը (հուն. nascor – ծնվել) օգտագործվում էր դեռևս Հին Հռոմում՝ հպատակ ժողովուրդներին բնորոշելու համար: Միննույն ժամանակ այն օգտագործվում էր հունա-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2013, N 3-4, էջ 151- 161:

կան ծագում ունեցող «էթնոս» հասկացության հետ միասին, որը նշանակում է ցեղ (մարդկանց հանրույթ)՝ միավորված բարեկամական կապերով, արյամբ, ընդհանրություններով, լեզվով և տարածքով: «Ազգ» հասկացությունը օգտագործվում է նաև արտագաղթի, տարածքների բռնազավթման կամ հողերի միավորման միջոցով տեղի ունեցած մի քանի էթնոսների միաձուլման արդյունքի բնորոշման համար: Ֆրանսիական ակադեմիան 1694 թ. ազգը բնորոշեց որպես «միևնույն պետության, միևնույն երկրի բոլոր բնակիչների միասնություն, որոնք ապրում են միատեսակ օրենքներով և օգտագործում են միևնույն լեզուն» [1]: Համաձայն աբբա Սիյենի՝ ազգը «.... միասնական խումբ է, որն ապրում է ընդհանուր օրենքով և ներկայանում է միևնույն օրենսդրությամբ և այլ ընդհանրությամբ» [1]:

Նշված ձևակերպումներով Էռնեստ Ռենանն (1882) ընդգծեց ազգի սուբյեկտիվ բնույթը. «Ազգը հոգի է, հոգևոր սկզբունք: Որպես առանձին երևույթ՝ ազգը համարվում է հեռավոր անցյալի վերջնական կետ՝ կազմված տանջանքներից, զոհերից և ինքնամերժումից: Ընդհանուր հոչակն անցյալում է, ընդհանուր կամքը՝ ներկայում՝ ուղղված մեծ բաների իրականացմանը և այդպիսի բաներ անելու ցանկությանը. այս ամենը ժողովուրդ համարվելու էական հիմքերն են» [2, p. 23-24]:

Տարբեր իրավիճակներում «ազգ» հասկացությունն ընկալվում է և՛ էթնիկական հանրույթ, և՛ պետության բնակչություն, և՛ նույնականանում է հենց պետության հետ: Այսպիսի մոտեցումը հանգեցրեց նրան, որ արդի գիտական մոտեցումներում ազգը, դիտարկվելով որպես քաղաքական արդիականացման դերակատար, համարվում է պետականաշինության մշակույթի ձևավորման և կայացման պատասխանատու: Վերոշարադրյալից ակնհայտ է, որ պետականաշինության մշակույթն անվտանգության, հասարակական դաշինքի, միջազգային իրավունքի, քաղաքացիական հասարակության, մարդու իրավունքների և ազատությունների, ժողովրդավարության, իշխանության տարաբաժանման սկզբունքների վրա կառավարվող «ազգ-պետությունների» գործառնման արդյունք է: «Ազգ-պետության» հիմնական բնութագրիչն ընդհանուր մշակույթի, լեզվի, էթնիկականության և պատմական կարծր հիշողություն ունեցող մեկ ազգի ինքնիշխանության բնականոն արդիական

նացման գործընթացն է: Պատմության հոլովություն այն ունեցել է մեծ ազդեցություն՝ հանդիսանալով քաղաքական լեգիտիմության և կայունության ապահովման երաշխիք: Որպես քաղաքական կազմակերպություն՝ «ազգ-պետությունն» ապահովում է ինքնիշխանություն թե՛ աշխարհագրական սահմանների ներքո և թե՛ այլ ինքնիշխան պետությունների հետ հարաբերվելիս՝ նպաստելով կառավարող ընտրանու բաց հավաքագրմանը:

Մասնագիտական գրականությունում ընդունված է, որ ազգի ընկալումը ձևավորվել է XVII դարի վերջին՝ կապված Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության ժամանակ քաղաքական հնչեղություն ստացած պետական ինքնիշխանության պահանջների և սկիզբ առած ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման գործընթացի հետ: Ֆրանսիացի հեղափոխականները հանդես էին գալիս որպես հայրենասերներ, և այդ ժամանակներից «**հայրենիք**» բառը (հուն. patria) դարձավ ազգի խորհրդանիշ՝ կապվելով այն պետականության և քաղաքացիական ինքնության հետ: Վաղ բուրժուական դարաշրջանում առաջացած ընդհանրության զգացողության այս առանձնահատուկ արտահայտումը հետագայում հարստացավ նոր խորհրդանիշներով՝ պայմանավորված ազգային պետությունների ձևավորմամբ, ազգային ազատագրական պայքարի և ստրկատիրական, ավատատիրական համակարգերի փլուզմամբ, տարբեր մայրցամաքներում էթնոսների վերաբնակեցման հետ կապված սահմանների վերակառուցմամբ:

Քաղաքական մտքում առկա է ազգի տեսական մեկնաբանությունների բազմազանություն՝ պայմանավորված քաղաքական ժամանակի առանձնահատկություններով: Ուստի, չմերժելով նրանցից և ոչ մեկը, կարևորենք արդի պայմաններում ընդունված երկու հիմնական տեսական մոտեցումների անառարկելի գերիշխանությունը՝ **կառուցվածքային և պրիմորդիալիստական**:

Կառուցվածքային ուղղության կողմնակիցներն ազգը դիտարկում են որպես այս կամ այն սուբյեկտի նպատակաուղղված գիտակցված գործողության **արդյունք**: Այս տեսանկյունից ազգը մեկնաբանվում է կա՛մ որպես «երևակայական հանրույթ» (Կ. Անդերսոն) [3, p. 841-890], կա՛մ որպես ազգային համերաշխության պատկերներ ստեղծող իմա-

ցական ընտրանու գործունեության արդյունք (Վ. Կասյանովա) [4, c. 27], կա՛մ որպես իշխանությունների կողմից համապետական համերաշխության արմատավորման հետևանք (Վ. Ռոզենբաում) [5, c. 170]: Այս մոտեցման առավել հայտնի ներկայացուցիչ է. Գելները գտնում է, որ ազգը ծնող, արտադրող հիմնական սուբյեկտ է պետությունը: Որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ՝ միայն նրա կողմից «միմյանց հանդեպ որոշակի ընդհանուր իրավունքների և պարտականությունների» կոշտ ընդունմամբ «մարդկանց խմբերը վերածվում են ազգի» [6; c. 35]: Այդ պատճառով էլ հենց պետական կառույցների՝ ազգային շարժումներ ձևավորելու գիտակցված գործողություններն էլ զարգացնում են ազգին: Նրա համախոհ է. Հոբսբաումն ազգի ձևավորման գործընթացում նույնպես կենտրոնական տեղ է հատկացնում պետական ընտրանու կողմից իրենց քաղաքացիների էթնիկական զգացմունքների մոբիլիզացման կառուցակարգերին և էթնիկական ինքնության տեղափոխմանը դեպի պետության մակարդակ [7; pp. 14-45]: Այսպիսով, այս դեպքում երևակայական ազգի պաշտպանությանն ուղղված քաղաքական գործունեությունը ճանաչվում է ազգի՝ որպես որոշակի հանրույթ հորինելու գլխավոր գործոն: Ընդունվում է, որ այս խմբի ձևավորման վրա պետությունն ավելի շատ է ազդում, քան կենսաբանական կամ որևէ այլ նախախնամություն: Բայց միևնույն ժամանակ հաստատվում է և այն, որ պետության այսպիսի կառուցողական գործունեությունը պետք է զուգակցվի քաղաքացիների ընդհանուր բարի կամքի, ինչպես նաև մի շարք անհրաժեշտ նախադրյալների հետ, մասնավորապես, մշակութային համաձայնության (համախմբվածության) որոշակի մակարդակի և հասարակության կրթվածության: Ըստ էության, պատմականորեն ազգային հանրույթի տվյալ ընկալումը, որը ենթադրում է պետության տարածքում բնակվող մարդկանց միավորում, հիմնվում է ազգի ձևավորման այսպես կոչված ֆրանսիական (արևմտյան) ձևաչափի վրա: XVIII-XIX դարերում Ֆրանսիայում ստեղծված քաղաքացիական հասարակության օրինակը պատմականորեն կանխորոշեց ազգի առաջին ընկալումը՝ որպես համաքաղաքացիության որոշակի ձև, որը ներառում է որոշակի տարածքում ապրող մարդկանց՝ անկախ նրանց օգտագործած լեզվից, մաշկի գույնից և կրոնական

համոզմունքներից: Ազգի այսպիսի ազատական ընկալումը կողմնորոշված է քաղաքացիների որոշակի գաղափարական ընդհանրությամբ և քաղաքական ընտրությամբ, որոնք պետական ինստիտուտների հետ մեկտեղ հանդես էին գալիս որպես խմբային համերաշխության և հասարակության ինտեգրման խրախուսման կառուցակարգեր: Միաժամանակ ազգային շահերի հիմքում գլխավորապես դրվեցին նյութական հետաքրքրություններ, որոնք պահանջում էին հստակ և ռացիոնալ գնահատական: Ազգի այսպիսի ընկալմամբ սահմանվեց **«մեկ ժողովուրդ – մեկ տարածք – մեկ պետություն»** բանաձևը, որը XIX դարում Եվրոպայում ազգային պետությունների առաջացման համար դարձավ առաջնային կողմնորոշիչ: Ազգի ձևավորման գաղափարի և փորձի մեկ այլ մոտեցում՝ գերմանականը, բխում էր նրա՝ որպես օրգանական հանրույթի՝ մարդկանց համար ընդհանուր մշակույթի սերտ միաբանության ճանաչումից: Ազգակերտման այսպիսի ընկալման և ձևի պայմաններում առանձնահատուկ նշանակություն ձեռք բերեցին էթնոգենետիկական գործոնները և հատկապես լեզուն, ավանդույթները և սովորույթները՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով մարդկանց ծագման ընդհանրության, բնակչության տվյալ խմբի արյունակցական կապի և հոգևոր հանդուրժողականության գործոնների վրա: Իր հերթին, դա անշեղորեն խթանեց բարդ ռացիոնալացվող շահերի առաջացմանը, ակտիվացրեց մարդկանց իռացիոնալ հույզերը և զգացումները, որոնցում լսվում էր **«արյան ձայնը»**, **«նախնիների կանչը»**, **«հողի շունչը»** և այլն: Այս պատմական և հոգևոր փորձի հիմքի վրա աստիճանաբար առաջացավ պրիմորդիալիստական մոտեցումը, համաձայն որի՝ ազգը մարդկանց օբյեկտիվորեն ձևավորված հանրույթն է, որը տիրապետում է բավականաչափ որոշակիացված արժեքահային համակարգի, և որի գոյությունը կախված չէ որևէ մեկի գիտակցված ու անգիտակցված գործողություններից: Այս իմաստով ազգն սկսեց հիմնականում ընկալվել նրա բնույթը և էությունը բացահայտող այս կամ այն հատկանիշների ամբողջության միջոցով: Այս տեսանկյունից առավել հատկանշական է ազգի՝ գերմանացի Օ. Բաուերի մեկնաբանությունը: Ըստ նրա՝ ազգը խումբ է, որին բնորոշ է **«տարածքի, ծագման, լեզվի, բարքերի և ավանդույթների, ապրումների և պատմական անցյալի,**

օրենքների ու կրոնի ընդհանրությունը»: «Ազգը,- գրում էր նա,- մարդկանց ամբողջությունն է, որոնք ճակատագրի ընդհանրության հողի վրա կապված են բնավորության ընդհանրությամբ» [8, c. 139]:

Հետագայում պրիմորդիալիստական մոտեցման շրջանակներում ձևավորվեցին տարաբնույթ հայեցակարգեր, որոնցում ոչ միայն առաջարկվում էր ազգային խմբերին բնորոշ հատկությունների ամբողջությունը, այլև առաջադրվում էին առավել յուրօրինակ գաղափարներ: Այսպես, սոցիոկենսաբանական մեկնությունները (Վ. Ռեյնպոլդս, Վ. Ֆալգեր, Յա. Վին), ինչպես նաև ռասիստական գաղափարներ ծնող Ժ. Գոբինոն, Խ. Մեյներսան և ուրիշներ շեշտադրումը կատարում էին մարդկանց ռասիստական պատկանելիության, նրանց արյունակցական մերձավորության վրա, պնդում էին ազգի առաջացման բնական-գենետիկական բնույթը: Այս տեսանկյունից, օրինակ, մարդկանց կողմից ծնունդով ժառանգական ճանաչված այս կամ այն հայացքներն ու կարծրատիպերն ընկալվում էին որպես ժամանակի ընթացքում անփոփոխ և այլ ազգերի ներկայացուցիչների հանդեպ կա՛մ կոմպլիմենտար, կա՛մ բացասական վերաբերմունք պահպանող:

Ռուս Լ. Գումիլովն առաջարկեց էթնիկական (ազգային) շարժումները (հանրույթները) դիտարկել հետևյալ երկու ձևերի տեսանկյունից: Դրանցից առաջինը՝ **կենսաբանականը**, ներառում է աշխարհագրական լանդշաֆտի, մշակութային գործոնների ազդեցությունը, հարևանների հետ փոխհարաբերությունները և այլն: Երկրորդը՝ **սոցիալականը**, ենթադրում է այսպես կոչված «պասսիոնատության» զարգացման որոշակի աղբյուրի առկայություն, որը կենտրոնացնում էր մարդկային էներգիայի լարվածությունը և արտահայտվում էր որոշակի մարդկանց գործողություններում, որոնք թելադրում էին տվյալ հանրույթի զարգացման եղանակը և ուղղությունը [9; 16-52]:

Ազգի ձևավորման և գործառման առումով հատուկ մոտեցում ունի մարքսիզմը, որն ազգը մեկնաբանում էր որպես դասակարգերի նկատմամբ երկրորդական նշանակություն ունեցող յուրահատուկ հանրույթ, իսկ ազգային հարցը ներկայացնում էր որպես կապիտալիզմի շրջանում դասային պայքարի բաղկացուցիչ մաս: Ուղիղ հակառակ գաղափարներ են առաջարկում մշակութաբանական մոտեցման կողմնա-

կիցները (Մ. Վեբեր, Ջ. Բրենդ), որոնք ազգը դիտարկում էին որպես միևնույն մշակույթին պատկանող մարդկանց գաղտնի հանրույթ: Այս մոտեցման ներկայացուցիչ Ֆ. Բարտը կարծում է, որ էթնիկականությունը (տվյալ պարագայում որպես ազգի դրսևորումներից մեկը) իրենից ներկայացնում է մշակութային տարբերությունների կազմակերպվածության ձև, որոնք համարվում են յուրահատուկ «ընդգծիչներ»՝ տարբերակելով նրա (էթնիկականություն) սկզբունքային գծերը [10, 12-38]: Վերջիններս, ըստ նրա, ձևավորվել են ավանդույթների, պատմական, տնտեսական գործոնների ազդեցության ներքո: Այս հատկությունների ամբողջության գիտակցումն արտահայտվում է մարդկանց կողմից իրենց ազգային ինքնության ընկալման մեջ, այսինքն՝ այդ խմբային միավորմանն իր անհատական պատկանելիության ճանաչման մեջ: Չափազանց ուշագրավ է Կ. Դոյչի մոտեցումը, համաձայն որի՝ ազգը սոցիալական զարգացման և պրոգրեսիվ հաղորդակցության արդյունք է [11; pp. 26-29]:

Այսպիսի ընկալման պայմաններում ազգի համախմբումը տեղի է ունեցել մարդկանց կողմից խմբային արժեքների՝ որպես նրանց աշխարհի ճանաչումը համակարգայնացնող առաջատար կողմնորոշիչների, գիտակցման և տիրապետման շրջանակներում: Լեզվի գերակայության՝ որպես մշակութային կյանքին մարդկանց հաղորդակից դարձնելու կարևորագույն կրողի և պայմանի, ինչպես նաև մարդկանց կողմից բնական ճանապարհով յուրացվող կյանքի համար անհրաժեշտ արժեքների առաջնայնության ճանաչումը ներդաշնակվեց տարածքի արժեքների ազդեցության բացառման հետ, որի վրա ապրում էին այդ գերիշխող ազդեցության բացառման հետ, որի վրա ապրում էին այդ արժեքների կրողները՝ մշակութային մոտիվացիաների, ավանդույթների, արժեքների կրողները՝ մշակութային մոտիվացիաների, ավանդույթների, մարդկանց կենսական կարծրատիպերի հիման վրա: Այս իմաստով մարդկանց կենսական կարծրատիպերի միևնույն համակարգը ենթադրվում էր, որ նույնիսկ արժեքների միևնույն համակարգը յուրացրած և դրանով ղեկավարվող տարբեր էթնոսների ներկայացուցիչներ կարող են դիտարկվել որպես մեկ ազգի ներկայացուցիչներ:

Կառուցվածքային և պրիմորդիալիստական մոտեցումների տեսական տարբերությունները ձևավորվել են քաղաքական արդիական նացիոնալ գործընթացում: Առաջին՝ այսպես կոչված, եվրոպական ազգերը, որոնք առաջացել են կապիտալիստական հարաբերությունների

ձևավորման դարաշրջանում, նշանակալի չափով հիմնվում էին ինտեգրման բնական կառուցակարգերի վրա, որոնք գործում էին ոչ միայն մշակութային, այլև տնտեսական գործոնների հիման վրա: Առավել ուշ շրջանում, երբ արդեն ձևավորվել էր ազգի կառուցման որոշակի փորձ, երբ այս կամ այն պետությունների շրջանակներում ցուցադրվեցին նրանց գործառնական օրինակները, հասարակության ինտեգրման այդպիսի կառուցակարգերն սկսեցին օգտագործվել նաև այն երկրներում, որոնք նոր-նոր էին սկսում լուծել իրենց ամբողջականության ամրապնդման հարցերը, հարթել տարածքային վեճերը և այլն: Այս տեսանկյունից ազգի կերտումն սկսեց դիտարկվել որպես որոշակի քաղաքական ծրագրերի իրականացում, որը նախաձեռնված է կառավարող կամ քաղաքական ընտրանու այլ շրջանակների կողմից՝ կողմնորոշված նմանատիպ հանրույթների գիտակցված կառուցմանը: Ընդ որում, այսպիսի գործընթացներ տեղի էին ունենում ոչ միայն XIX դարում, այլև XX դարի վերջերին: Օրինակ՝ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո նոր պետությունների ձևավորման գործընթացը Բելոսլեժյան դաշնագրի կնքումից հետո (Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ուկրաինայի մասնակցությամբ ԱՊՀ ձևավորելու վերաբերյալ պայմանագրի ստորագրման վայր), նրանց կողմից պետական ինքնիշխանություն նվաճելուց հետո ուղեկցվեց ազգային գաղափարախոսությունների, ինստիտուտների և նորմերի արհեստական ստեղծման գործընթացներով: Ազգի ձևավորման այսպիսի տիպը համարվում է փորձի ընթացքում ձևավորված գիտելիքի (aposteriori) հիման վրա ժողովուրդների միաձուլման անհրաժեշտ պայման:

Այսպիսով, ոչ միայն ազգի ներքին միաձուլվածության օբյեկտիվ գործոնների պարզաբանման վրա հիմնված պրիմորդիալիզմը, այլև կառուցվածքայինն է իրենից ներկայացնում ազգի ձևավորման գործընթացի մեկնաբանման լիարժեք իրատեսական բանաձև՝ հատկապես արդի գլոբալ զարգացումներում: Ազգի կառուցվածքային և պրիմորդիալիստական մեկնաբանությունների գործնական քաղաքական մեկնաբանությունն առաջին հերթին արտահայտվում է նրանով, որ նրանց առաջարկած գաղափարներն առաջացնում են տարաբնույթ հասկացութենական (ինստիտուցիոնալ) շրջանակներ ազգային խմբերի կողմից

պետական իշխանությանն ուղղված պահանջների ձևակերպման համար, առանձնացնում են ազգի ձևավորման և զարգացման կարևորագույն կառուցակարգեր միջազգային հարաբերությունների կարգավորման գործում: Այսպիսի կառուցվածքային մոտեցումները հիմնական շեշտը դնում են **պետության, կուսակցությունների, շարժումների հնարավորությունների և նրանց տիրապետած ռեսուրսների վրա:** Օբյեկտիվիստական գաղափարների շրջանակներում շեշտադրվում են այլ նպատակներ և նախասիրություններ: Օրինակ՝ հոգեբանական «արյան գերազանցության» գաղափարի վրա հիմնված սոցիոկենսաբանական մոտեցումներն անխուսափելիորեն կանխորոշում են քաղաքական պահանջների էթնոհեգեմոնիկ համակարգը, որոնք արտահայտում են մեկ ազգի գերազանցությունը մյուսի նկատմամբ, համապատասխան տարածքում նրանց ներկայացուցիչների բացարձակ գերիշխանության ցանկությունը, այս կամ այն խմբի կյանքի ոճի հաստատման ձգտումը մեկ այլ խմբի հաշվին:

Միաժամանակ, կողմնորոշումը բացառապես մշակութաքաղաքակրթական արժեքների վրա արդի զարգացումներում հաճախ հանգեցնում է կոսմոպոլիտիզմի սահմանների ընդարձակմանը կամ ընդհանրապես կոսմոպոլիտիզմի գերակայության: Տարբեր տեսական և գաղափարախոսական մոտեցումների քաղաքական նշանակությունն առավել լիարժեք արտահայտվում է նացիոնալիզմի այս կամ այն ձևերում կամ տեսակներում: Ինչպես դեռևս Շ. Մոնտեսքիոն էր նշում, «ազգի ոգին, սերը Հայրենիքի հանդեպ համարվում են «օրգանական» հասարակության գոյության միակ հիմքը»:

Պայմանավորված քաղաքական ժամանակի հրամայականներով՝ նացիոնալիզմը ներառում է նաև պետության գործունեության արդյունավետության, նրանում այս կամ այն ազգության կամ էթնիկական խմբերի քաղաքացիների մշակութային և սոցիալական պաշտպանվածության մակարդակի որակական բարձրացմանն ուղղված բարեփոխումների իրականացման քաղաքականություն: Այս գործընթացում առանձնահատուկ է ազգային ընտրանիների դերը: Հենց նրանք են ստեղծում ազգային հանրություններն ինտեգրող արժեքները, լուսաբանում պատմական ավանդույթների և սովորույթների ժամանակակից նշանակութ-

յունը, ձևավորում ազգային շահերը, որոնք ընկած են այդ քաղաքական ուժերի յուրաքանչյուր օրվա գործունեության հիմքում: Ազգային շահի ապահովումը պետական իշխանության կողմից իրականացվող ռազմավարական քաղաքական գործունեություն է՝ կողմնորոշված ազգապահպանման և ազգային մրցունակության քաղաքականության ապահովմանը: Ազգային շահը համարվում է մարդկանց կողմից ազգային և մշակութային ինքնության ձեռքբերման հիմնարար պայմաններից մեկը, բացի դրանից, այն խտացված ձևով արտահայտում է դրանց հասնելու այն նպատակները և միջոցները, որոնք ազգայնական շարժումներին տալիս են այս կամ այն քաղաքական կարգավիճակը ինչպես պետության ներսում, այնպես էլ միջազգային ոլորտում: Վերջապես, որպես ազգային պետության գործունեության հիմք, ազգային շահը հանդես է գալիս նաև որպես երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության որոշակիության ցուցանիշ: Այդուամենայնիվ, չնայած ազգային շահի այսչափ մեծ նշանակությանը, գիտության մեջ դեռևս համաձայնություն գոյություն չունի ոչ միայն նրա մեկնաբանման, այլև նրա գոյության ճանաչման հարցում [12, c. 27]: Ազգային շահերի տվյալ մեկնաբանությունն առաջին հերթին ծրագրում է որոշակի ազգերի (պետությունների) ներկայացուցիչների քաղաքական վարքագծի հուզական-զգայական մոտիվացիաները, նրանց քաղաքական ծրագրերում և կարգախոսներում որոշակի արտաժամանակյա գնահատականների, մոտեցումների, կարծրատիպերի ամրագրումը: Ազգային շահերի և համապատասխան գործողությունների, որոնք արտահայտում են, օրինակ, քաղաքականության «սկզբունքայնությունը», նրա՝ «իդեալներին և սկզբունքներին պատկանելիությունը», այսպիսի ընկալման որոշակի պոզիտիվության պայմաններում համընդհանուր նպատակների նմանատիպ ձևերը, ինչպես ցույց է տալիս գործնական փորձը, միայն խորացնում է տարաձայնությունները մրցակիցների հետ՝ տրոհելով քաղաքական իրադրության ընկալումը: Բացի դրանից, այդպիսի վիճակը պետությանը՝ որպես քաղաքական ինստիտուտի, ի սկզբանե դնում է պարտված դրության մեջ մրցակիցների հետ պայքարում, որոնք կարող են առավել ճկուն վերաբերվել իրադրության գնահատմանը, մանրել, ճշգրտել իրենց նպատակները և այլն: Ուստի ազգային շահը ենթադրում

է պրագմատիկ **վերաբերմունք քաղաքական արդիականացման նկատմամբ, որի միջոցով իրականացվող** համապատասխան սուբյեկտիվ շահերը գնահատվում են համընդհանուր բարիքի և շահի շրջանակներում: Այսպիսի մոտեցման պայմաններում ազգային շահերի բոլոր բովանդակային չափորոշիչներն արդիականանում են և՛ իրավիճային, և՛ ռազմավարական արժեքայնության տիրույթներում: Այդ պատճառով անընդհատ փոխվում են ազգային շահերը այս կերպ ընկալող ընտրանիների և՛ «հնարավոր» դաշնակիցները, և՛ ազգի (ազգային պետության) «պոտենցիալ» հակառակորդները, և՛ ներքին ու արտաքին իրադրությունների դրական և բացասական գնահատականները: Այդուամենայնիվ, այս ամենով հանդերձ՝ պահպանվում են երկու հանրային նպատակներ. **քաղաքացիների բարգավաճումը և պետության հզորության ամրապնդումը:** Ընդ որում, այս նպատակների ապահովման հիմնական միջոց է ճանաչվում տնտեսական և ռազմական ներուժը: Արտաքին քաղաքականության ոլորտում ազգային շահերի այսպիսի ընկալման կողմնակից Գ. Մորգենթաուն գրել է. «Արտաքին քաղաքականության նպատակները պետք է որոշակիացվեն ազգային շահերի համատեքստում, պաշտպանվեն որոշակի ուժով» [13, p. 67]: Ազգային շահի ընկալումը պրակտիկ քաղաքականության ոլորտում, որպես կանոն, համադրում է պրագմատիկայի և գաղափարական երևակայությունների հայտնի տարրերը, որոնք փոխում են ազգային պետությունների գերադասելի նպատակներն ու խնդիրները: Սրա հետ մեկտեղ ազգային շահերի բնականոն արդիականացումը լուծում է անվտանգ ապագայի և ազգային մրցունակության ապահովման խնդիրները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Попов О.**, Еврейский этнос, иудаизм и этническая конкуренция <http://pravaya.ru/faith/13/4317?print=1>.
2. **Pierre Manent**, What Is a Nation? THE INTERCOLLEGIATE REVIEW—Fall 2007, 23-31.
3. **Anderson K.**, “Accountability” as “Legitimacy”: Global Governance, Global Civil Society and the United Nations/Washington College of Law, Research Paper N 28, 2011, pp. 841–890.

4. *Касьянова К.*, О русском национальном характере. - М.: Институт национальной модели экономики, 1994, 267с.
5. *Rosenbaum W.A.*, Political Culture: Basic Concepts in Political Science, New York, 1975. p. 181.
6. *Гелнер Э.*, Нация и национализм. М.: Прогресс, 1991. С. 320
7. *Hobbsbawm E. J.*, Nations and Nationalism Since 1780, Cambridge: CUP, 1992, p. 214. 8. *Бауэра О.*, Национальный вопрос и социал-демократия, изд. "Серп", 1909 г., с. 602.
8. *Гумилев Л. Н.*, Этногенез и биосфера Земли, изд. АСТ, Астрель, 2005, с. 512.
9. *Barth F.*, (ed.) Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation Of Culture Differences. Bergen/London, 1969, p.153.
10. *Deutsch K.*, National integration some concepts and research approaches, Jerusalem Journal of International Relations, 1977, pp. 1-29.
11. *Мнацаканян М. О.*, Национализм и глобализм. Национальная жизнь в современном мире, М.: Анкил, 2008, с. 658.
12. *Morgenthau H.G.*, Politics among Nations, McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages; 7 edition, 2005, p.752 .

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԼՈՒԲԱԼԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ*

Մարիամ Մարգարյան

Հոդվածում համեմատության մեջ ուսումնասիրված է Եվրոպայում (1648 թ. Վեստֆալյան պայմանագրից հետո) և հետխորհրդային Նոր անկախացած տարածություններում ազգային-պետության արդիականացման օրինաչափությունները և առանձնահատկությունները: Եթե Եվրոպայում ազգային-պետությունները ձևավորվեցին որպես պետությունակենտրոն և հիերարխիկ ինստիտուտներ, ապա արդի գլոբալացման գործընթացներում նրա արդյունավետությունը պայմանավորված է «վազող» արդիականացմամբ և արագացված ապակենտրոնացմամբ: Արդյունքում «արդյունավետ պետության» փոխարեն առաջացել են «չկայացած պետություններ»: Գլոբալացման գործընթացն արդյունավետ է, երբ տեղի է ունենում ինքնիշխան ազգային-պետության արդիականացում՝ հանուն համաշխարհային քաղաքականության մեջ սեփական «Ես»-ի ինքնության ադիականացման պահպանման և մրցունակ մասնակցության՝ ի հակադրություն մրցակցող քաղաքական, տնտեսական միավորումների աճող ճնշման:

Հիմնաբառեր. ազգային-պետություն, ինքնիշխանություն, գլոբալ կառավարում, կայսրություն, նոր ինստիտուցիոնալիզմ, արդյունավետ պետություն, սոցիալ-քաղաքական ցանցեր, ապակենտրոնացում:

Վերջին տարիներին ակնհայտ է դարձել, որ արդի գլոբալացման գործընթացներում ընդլայնվել է նոր ձևավորված ինստիտուցիոնալ կազմավորումների գործունեության ոլորտը, ինչն իր հերթին անխուսափելիորեն հանգեցրել է ոչ միայն պետական ինքնիշխանության տրոհման, այլև «ազգ-պետության» ինստիտուտի «մահվան»: Նման մոտեցումը նորազատականները հիմնավորում են հետևյալ կառուցակարգերի գործառնման հիման վրա.

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես (հատուկ թողարկում), Միջբուհական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, մաս 1, Պետական կառավարման արդյունավետության ապահովման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, 27-28 մարտի 2014 թ., 2014, 3-4, էջ 104-114:

1. գլոբալ քաղաքացիական հասարակության («քոչվորների նոր հասարակություն», Ժ. Ատալի [1, էջ 12]) վրա հենված համաշխարհային հաղորդակցական ցանցի ձևավորում,

2. միջազգային շուկայի ակտիվ գործառնման վրա հենված ազգային տնտեսության ինտեգրման գործընթացի պետական կարգավորման անկում,

3. անդրազգային կառույցների աճ, որոնք ունեն ավելի մեծ հնարավորություններ, քան «ազգ-պետությունները»,

4. գոյաբանական հիմնախնդիրների գերակայություն, որը ենթադրում է իշխանության անդրազգային կենտրոնների զարգացում և համաշխարհային կառավարում:

Նշված հատկանիշների հիման վրա արդի ֆուտուրոլոգները եզրակացրել են. «Ինքնաբավ պետությանը փոխարինում է անդրազգային ֆիրմաների կողմից ստեղծված և տարածքային սահմանափակությունից ազատ ցանցը, որն առանց սահմանների բաց համակարգ է» [2]: Փաստորեն, փլուզված վեստֆալյան աշխարհի փոխարեն հաստատվել է մինչ այժմ մարդկությանն անհայտ սկզբունքորեն նոր կառավարման մոդել: Համակարգելով ուսումնասիրված գիտական գրականությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ քաղաքական գիտության մեջ միասնական կարծիք «ազգ-պետության» «մահվան» մասին բացակայում է: Ընդհակառակը, հետխորհրդային և մերձավորարևելյան քաղաքական զարգացումներով պայմանավորված՝ արդեն մեծացել են «ճկուն», «փոփոխվող», «արդիականացող», «զարգացող» ազգային պետությունների արդյունավետ գործառնման հիմնախնդրի քննարկումները, որոնց նպատակն է մեծացնել պետության և քաղաքացիական հասարակության գործառույթների արդիականության կառուցակարգերը: Այս տեսակիրառական մարտահրավերներին համահունչ անհրաժեշտ է նորովի ուսումնասիրել «ազգ-պետության» ծագումնաբանական ֆենոմենը: Մինչ նրա «մահվան» մասին մերկապարանոց հայտարարություններ անելը անհրաժեշտ է բացահայտել պատմական, ծագումնաբանական և գործառնական կապերի այն առանձնահատկությունները, որոնք առկա են այսօր պետության և նոր ձևավորած ինստիտուցիոնալ կազմավորումների գործունեության մեջ: Արդյունքում միայն պետությունը պատասխանատու չի կառավարման

արդյունավետության համար, քանի որ նոր ինստիտուցիոնալ կազմավորումներն այսօր ներխուժել են այն ոլորտները, որոնք իրենց հերթին ավանդաբար համարվում են պետական իշխանության իրականացման մենաշնորհը [3, էջ 26]:

Նոր կազմակերպությունները ձեռք են բերում այդ իշխանության «առանձին հատկանիշները» և սկսում են այն իրականացնել արդեն պետությունից անկախ՝ ձևավորելով ինչպես լոյալության և կոլեկտիվ նույնականության նոր տիպեր, այնպես էլ ապահովելով սեփականության իրավունքը և երաշխավորելով պայմանագրերի իրականացումը: Փորձենք պարզել, թե իշխանության տարածական կազմակերպման ինչ ձևեր են լրացնում պետությանը: Գլոբալ կառավարման (Global governance) կայացման և զարգացման վերաբերյալ մոտեցումներն արտացոլում են հիմնախնդրի լոկ իրավիճակային ընկալումը՝ նկարագրելով բարդ իրականության տարրերից մեկը: Համաձայն «գլոբալ կառավարման» հայեցակարգի՝ պետություններն իրենց իրավասությունների զգալի մասը կամավոր փոխանցելու են համապատասխան միջազգային կազմակերպություններին [4, էջ 5-6]: Սակայն իրականում գլոբալ կառավարման կայացումն արդեն իսկ **ինքնիշխան պետության արդիականացման ձևերից մեկն է՝ հանուն համաշխարհային քաղաքականության մեջ սեփական դերի պահպանման՝ ի հակադրություն մրցակցող քաղաքական, տնտեսական միավորումների աճող ճնշման:**

Միջազգային հարաբերությունների ավանդական գործող դերակատարներին զուգահեռ (ինչպիսիք ճանաչված և չճանաչված պետություններն են) հետազոտողներն առանձնացնում են ինտեգրացիոն խմբավորումները, ոչ պետական և ոչ կառավարական կազմակերպությունները, ոչ առևտրային կազմակերպությունները, անդրազգային կորպորացիաները, սոցիալական և կրոնական շարժումները, ինչպես նաև ահաբեկչական ցանցերը: Ընդ որում, կարծիք կա, որ համաշխարհային ասպարեզում գործող դերակատարների թվի զգալի աճի հիմնական պատճառը տնտեսական գլոբալացումն է, որը հանգեցրել է տարածքների ինքնակազմակերպման և քաղաքական-տնտեսական իշխանության էական կերպափոխման» [5, էջ 3-4]: Գլոբալացումը կարող է սահմանվել որպես տարբեր ինստիտուցիոնալ կազմավորումներում ընթացող գործընթաց-

Արդի գլոբալացման գործընթացում «ազգ-պետության» կերպափոխման շրջանակներում ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի ձևերից մեկը մյուսով լրիվ կամ մասնակի փոխարինելու էությունը և հեռանկարներն ըմբռնելու համար նպատակահարմար ենք համարում վերլուծել անցած դարաշրջանի զարգացման միտումները, հասկանալ, թե ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի նոր ձևերից որոնք են առավել կենսունակ եղել: Նման վերլուծության հիման վրա առաջարկում ենք մեթոդաբանության որոշ

Նշված հատկանիշներին Մ. Հարդտը և Ա. Նեգրին ավելացրել են երկարատև համատեղ կեցության արդյունքում ձեռք բերված ինքնուրույն՝ որոշակի համեմատաբար անփոփոխ և լեգիտիմացված տարածքի թյուն՝ որոշակի համեմատաբար անփոփոխ և լեգիտիմացված տարածքի սահմաններում [4, 18]: Այս համատեքստում նրանք կարծում են, որ ազգ-պետությանը հաջողվեց իր մեջ համատեղել քաղաք-պետության և կայս-րության դրական բնութագրերը: Կայսրությունները, օժտված լինելով բնական հզորությամբ, ոչ արդյունավետ ինտեգրված կառույցներ են և ի զորու չեն բնակչության մեծ մասին մասնակից դարձնելու ընդհանուր ինքնության կերտման քաղաքական գործընթացներին: Այս հանգա-մանքն իր հերթին հանգեցնում էր մարդկային ռեսուրսների ոչ արդյու-նավետ օգտագործմանը և գերագույն իշխանության նկատմամբ լոյա-լության նվազեցմանը՝ կայսրության բնակիչների մեծ մասի կողմից սո-

ցիալական միավորումը չէր դիտվում որպես բարձրագույն արժեք: Քաղաք-պետությունն արդյունավետ օգտագործեց մարդկային կապիտալը և ստեղծեց կառավարման այնպիսի համակարգ, որի դեպքում գործնականում բոլոր քաղաքացիները մասնակցում էին քաղաքական կյանքին, ինչը բարձրացնում էր նրանց քաղաքական լոյալության մակարդակը: Սակայն քաղաք-պետությունը չկարողացավ լուծել արդեն գոյություն ունեցող կառուցվածքի մեջ նոր տարածքների և դրանց բնակչության ներգրավման հիմնախնդիրը: Միայն «ազգ-պետությանը» հաջողվեց միավորել կայսրության և քաղաք-պետությունների ուժեղ կողմերը [2, էջ 10-11]:

Փաստորեն, ազգ պետության ձևավորման գործընթացի սկիզբը XII-XIII-րդ դարերում Եվրոպայում հարաբերական կայունության ժամանակաշրջանն է, երբ ավարտվեց գաղթերի, արշավանքների և նվաճումների երկարատև դարաշրջանը և համեմատական անվտանգություն ապահովեց [6, էջ 16-17]: Անվտանգության և արդարադատության ապահովումը դարձավ ինքնիշխան պետության նոր ձևավորվող կառավարող էլիտաների առաջնահերթ խնդիրը, որի պայմաններում միայն հնարավոր եղավ ստանալ բնակչության աջակցությունը: Սակայն ինքնիշխանությունը և գերիշխանությունը որպես պետության կայացման հիմնական արժեք ընկալելու համար համադրվեց ռազմական մրցունակության հետ, որն արտացոլվեց պետության ներքին կառուցվածքի վրա՝ պահանջելով զանգվածային ֆիսկալ ապարատի և մշտական գործող ազգային բանակի ստեղծում: Այս համատեքստում «Կոնսոլիդացված պետության» ձևավորմանն ու կայացմանը նվիրված իր աշխատանքներում Չ. Տիլին պնդում է, որ միջպետական և ներպետական փոխգործակցության հիմնական օբյեկտը վերահսկողությունն է տարածքի և դրա բնակչության նկատմամբ, հենց այդ պատճառով էլ պետություններն առաջացան որպես ռազմական ոլորտում մրցակցության արդյունք, երբ ռազմական առավելությունը թույլ էր տալիս ընդլայնել այդ վերահսկողության սահմանները [6, էջ 4]: Վերահսկողության ընդլայնման գործիքներ էին տարատեսակ ռեսուրսները, որոնց հարաբերական առկայությունով պայմանավորվում էր տիրակալների կողմից կիրառվող ռազմավարությունը: Տիլին թվարկում է ռազմավարությունների մի քանի տարբերակ.

1. Բռնության վրա հիմնված ռազմավարություն (coercion-intensive), որի ժամանակ տիրակալները պատերազմի համար անհրաժեշտ ռեսուրսները գանձում էին սեփական կամ գրավված տարածքների գյուղական բնակչությունից, ինչն ուղեկցվում էր զանգվածային վարչական և ֆիսկալ ապարատների ստեղծումով:

2. Կապիտալի վրա հիմնվող ռազմավարություն (capital-intensive), որի ժամանակ ռազմական ուժի ժամանակավոր օգտագործման կամ ձեռքբերման համար (օրինակ՝ վարձկանների) նրանք համաձայնություն էին կնքում վաղ կապիտալիստների հետ (առևտրականների և բանկիրների), որոնց շահերը անկասկած հաշվի էին առնվում: Միաժամանակ, հսկայական պետական կառույցներ ստեղծելու անհրաժեշտություն այլևս չկար:

3. Ռազմավարություն, որի հիմքում ընկած էր բռնության և կապիտալի միաժամանակյա օգտագործումը (**capitalized coercion**), որի ժամանակ տիրակալները ռեսուրսներ էին ստանում թե առաջին և թե երկրորդ սոցիալական խմբերից, սակայն դրա վրա ավելի մեծ ջանքեր էին գործադրում, քան առաջին երկու դեպքերում: Տիրակալի կողմից օգտագործվող ռազմավարությունով էր պայմանավորված պետության այս կամ այն տիպի զարգացումը՝ առաջին դեպքում ձևավորվում էին կայսրություններ, որոնք գոյատևում էին տուրքեր հավաքելու հաշվին, երկրորդ դեպքում առաջանում էին դրվագային ինքնիշխանության ձևեր, երրորդ դեպքում՝ «ազգ-պետություն»:

Այս դիրքորոշումը համընկնում է Տ. Էրտմանի կարծիքի հետ. «Ներկայումս ժամանակակից պետության ձևավորման գործընթացն ուսումնասիրողների շարքում գոյություն ունի ընդհանուր կոնսենսուս այն հարցով, որ պատերազմը, երբեմն այլ գործոնների համադրմամբ, այն գլխավոր պատճառն էր, որ ստիպեց տիրակալներին ադապտացնել քաղաքական համակարգերը, ինչպես նաև ընդլայնել ու ռացիոնալացնել պետական ապարատը՝ ռազմական ոլորտում մրցակցության ապահովման նպատակով» [7, էջ 4]: Այսպիսով, հենց այս գործոնն էլ առանցքային ազդեցություն ունեցավ Վադ մոդեռնի դարաշրջանի Եվրոպայում քաղաքացիություն ունեցավ Վադ մոդեռնի դարաշրջանի Եվրոպայում քաղաքական համակարգերի ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի արդիականացման վրա: Այսինքն՝ սոցիալական ցանկացած տեսակ (եկեղեցի, քաղաք-պե-

տություն, քաղաքների լիզա, կոմունաների միության ինստիտուտներ, միանձնուհիների և ասպետական միաբանություններ, առևտրային խոշոր ընկերություններ) պահպանեցին հարաբերական անկախություն միայն մեկ պայմանով՝ նախ հրաժարվեցին իրենց բացարձակ գերակայության հավակնություններից, ապա ճանաչեցին Վեստֆալյան համալարգի սկզբունքները: Սակայն դրանց իրավունք էր վերապահվել մասնակցելու միջազգային հարաբերություններին, օրինակ՝ Շվեյցարիայի Համադաշնության անկախությունը Հռոմի սուրբ կայսրությունից վերջնականապես ամրագրվեց հենց 1648 թ., իսկ Վատիկանը, որն օժտված էր հզոր կազմակերպչական ցանցով, միշտ էլ ակտիվ խաղացող է եղել եվրոպական թատերաբեմում: Ուստի X-XII դարերից սկսած՝ տնտեսական զարգացումն անուղղակիորեն առնչվեց նաև սոցիալական կազմակերպման այլ ձևերի հետ: Այսպես՝ Խաչակրաց արշավանքների սկիզբը պետք է դիտարկել ոչ թե սրբազան հողերն անհավատներից ազատագրելու համար մղվող գաղափարական քարոզչական պատերազմների տեսանկյունից, այլ որպես զուտ քաղաքական-առևտրային ձեռնարկ, որը ոչ միայն հսկայական շահաբաժիններ բերեց հզորացող պապական պետությանը, այլև Եվրոպայի մարգինալ աշխատուժին ուղղորդեց դեպի սրբազան գործունեության: Ուստի Խաչակրաց արշավանքները եվրոպական տնտեսական էքսպանսիայի անքակտելի մասն են: Զենովայի և Վենետիկի հանրապետությունների տնտեսական պատմության ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հենց Խաչակիրների պետությունների հիմնման արդյունքում էլ սերտ կապեր հաստատվեցին Մերձավոր Արևելքի երկրների հետ, և խարխիվեց Բյուզանդիայի գերիշխանությունը Սևծովյան նեղուցներով անցնող առևտրային ուղիների նկատմամբ [10, էջ 131-146]:

Այնուհետև, XIV դարից կասեցված ժանտախտի համաճարակի և Հյուսիսային ու Հարավային Եվրոպայի միջև կապերի ակտիվացումից հետո Ֆլորենցիայում խոշոր ընտանեկան ընկերությունների ձևավորումը նոր թափ հաղորդեց Եվրոպայի տնտեսական վերելքին: Ընտանեկան ընկերությունները, համակարգվելով բանկային գործը, սպասարկում էին Պապին և Եվրոպայի թագավորական պալատները: Ֆլորենցիայի խոշոր առևտրային տները գործում էին Եվրոպայում և դիվերսիֆիկացնում էին

իրենց բիզնեսը՝ դրանով իսկ հիմք դնելով եվրոպական ազգային բաժնետիրական ընկերությունների, որոնք ձևավորվեցին Նոր աշխարհի հետ առևտուր սկսելու համար: Իրենց հերթին այս ընկերությունների կազմակերպական մոդելը հիմք հանդիսացավ արդի անդրազգային կորպորացիաների համար: Մեդիչի ընտանիքը, նախքան իշխանության կգար Ֆլորենցիայում, իր հաճախորդներից մի ամբողջ կուսակցություն ստեղծեց՝ վերջինիս աջակցություն ցուցաբերելով լայնամասշտաբ բանկային ցանցի շրջանակներում իրականացվող ֆինանսական գործառույթներից ստացվող եկամուտների հաշվին [8, էջ 20-21]: Այսպիսով, X-XV դարերում բոլոր այլընտրանքային կազմավորումները տարբեր չափերով օժտված էին իրենց անդամների կողմից որոշակի լոյալությամբ և անհրաժեշտ տարածքային ինքնակազմակերպմամբ: Բացի այդ, իրականում նրանց էր պատկանում քաղաքական իշխանության որոշակի բաժին՝ սեփական «**հաճախորդ-հպատակների**» նկատմամբ:

Եվրոպական տիպի «ազգ-պետական» համակարգի հետագա զարգացման համար վճռական դարձավ XV դարի վերջից մինչև XVII դարի սկիզբն ընկած ժամանակաշրջանը: Վեստֆալից հետո «ազգ-պետությունը» դարձավ քաղաքական և տնտեսական ինքնորոշված միավոր, քանի որ իր վրա վերցրեց ռազմական գործողություններ վարելու և անվտանգություն ապահովելու գերակա դերը: Փաստորեն, ելնելով միջազգային թատերաբեմում գրաված իր մենաշնորհային իրավունքից, այն կարողացավ ոչ միայն վերահսկել X դարից պետության հետ մրցակցող և նրան հավասար միջազգային հարաբերություններում մասնակցող տարբեր ինստիտուցիոնալ ձևավորումներին, այլև ստիպեց նրանց ինքնակազմա-ինստիտուցիոնալ ձևավորումներին, այլև ստիպեց նրանց ինքնակազմակերպվել իր շահերի տիրույթներում կամ ընդհանրապես վերանալ Եվրոպայի քարտեզից: Արդյունքում աշխարհը դարձավ **պետությունակենտրոն և հիերարխիկ**:

Արդի գլոբալացման գործընթացներում մարդկությունը վկա է հակառակ հարաբերությունների՝ **պետական կառավարման արդյունավետությունը պայմանավորված է ապակենտրոնացման մակարդակով**, գնա-լով ավելի շատ դերակատարներ են ազդում քաղաքական համակարգի վրա: Սակայն նոր անկա-արդիականացման և որոշումների ընդունման վրա: Սակայն նոր անկա-խացած պետությունների գործունեության արդյունավետությունն ուղղա-

կի կախվածության մեջ է կերպափոխման ժամանակ առաջացած քաղաքական զարգացման ճգնաժամերից, որոնց պարագայում ժողովրդավարական բարեփոխումները շարունակական բնույթ չունեն։ Արդյունքում «չկայացած պետություն» անվանված այդ միավորներում տեղի է ունենում ոչ թե պետության ինստիտուցիոնալացված իշխանության պատվիրակում, այլ նոր դերակատարների կողմից դրանց «ինքնության սեփականաշնորհման» գործընթաց։ Նկատենք, որ հաճախ նման կազմակերպություններն իրենց վրա են վերցնում պետության համար ավանդական խնդիրների լուծումը։ Ակնհայտ է, օրինակ, որ Հյուսիս-ատլանտյան պայմանագրի (ՆԱՏՕ) կազմակերպությունն ապահովում է ԵՄ այն երկրների անվտանգությունը, որոնք պատրաստ չեն (կամ միգուցե անհրաժեշտ չեն համարում) զգալի ֆինանսական միջոցներ տրամադրելու բյուջեի այդ հոդվածին։ Ուշագրավ են նաև ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումները, որոնք վերջին ժամանակներս (Իրաքի, Աֆղանստանի և Սիրիայի ռազմական գործողությունների ժամանակ) փորձեցին իրենց վրա վերցնել միջազգային ասպարեզում պետական իշխանության գործադիր և օրենսդիր ճյուղերի գործառույթները՝ ապացուցելով իրենց երկդիմությունը։ Արդի անդրազգային ընկերությունները (ԱԱՀ) տնօրինում են վիթխարի ռեսուրսներ, որոնք մի քանի անգամ գերազանցում են առանձին ինքնիշխան պետությունների հնարավորությունները։ Ունենալով ընդարձակ ցանց և միավորելով մարդկանց կազմակերպական առումով, այլ ոչ թե ազգային պատկանելությամբ, աշխատանքով ապահովելով տասնյակ հազարավոր մարդկանց՝ նրանք համապատասխան քաղաքականություն իրականացնելու նպատակով ճնշում են գործադրում ազգային կառավարությունների վրա։ Այնպիսի միջազգային կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը, Համաշխարհային բանկը, Արժույթի համաշխարհային հիմնադրամը, խրախուսում են ԱԱՀ-ների ամրապնդումը՝ ունիֆիկացնելով օրինական դաշտը նրանց գործունեության համար և համահարթեցնելով տարբերությունները ազգային օրենսդրություններում։

Այնուհանդերձ, խոսել պետության ինստիտուտի «վախճանի» «վերացման» կամ «փոշիացման» մասին աննպատակահարմար է։ Խոսքն ավելի շուտ ազգային պետությունների իրավասության ավանդական

ոլորտներում կազմակերպման նոր ձևերի զարգացման մասին է։ Նման պատմական ժամանակաշրջանի առանցքային բնութագրիչը մեծ անորոշությունն է, ապագայի նկատմամբ անվստահությունը և դրա անորոշությունը՝ զարգացման այլընտրանքների լայն ընտրության առկայության առումով։ Միաժամանակ փաստենք, որ գլոբալացման գործընթացում բնույթով տարբեր դերակատարների առկայությունը չի երաշխավորում, որ մրցակցային պայքարի արդյունքում կմնա միայն մեկ գերակայող դերակատար։ Ակնհայտ է, որ ինստիտուցիոնալ կառուցվածքային ներկայումս գոյություն ունեցող տարաբնույթ ձևերը, իրենց կարգավիճակին համապատասխան, կատարում և կատարելու են պետության գործառույթները փոխլրացնող գործառույթներ։

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Аттали Ж., На пороге нового тысячелетия. М., 1993.
2. Кафлен Ш., Есть ли будущее у национального государства? // dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m.
3. Кревельд, Мартин ван. Расцвет и упадок государства, пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева, М.: ИРИСЭН, 2006.
4. Хардт М., Негри А. Империя. М. 2004.
5. Гидденс Э., Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь, М.: "Весь мир", 2004; Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества, Пер. с англ. М.: Изд. «Весь Мир», 2004..
6. Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800. 1994. Ed. by Tilly C. and Blockmans W. P. Boulder.
7. Ertman T.. Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe. 1999 Cambridge.
8. Hale J. R. Florence and the Medici: the Pattern of Control. L. 2001(1977).
9. Хабермас Ю., Европейское национальное государство: Его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства/Андерсон Б., Байер О., Хрох М. и др.; Пер. с англ. и нем., М.: Праксис, 2002, сс. 364-380.
10. Tilly Ch. States and Nationalism in Europe 1492-1992 // Theory and Society. 1994. Vol. 23. № 1.
11. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года.
http://aleksandr-kommari.narod.ru/hobsbaum_nacii.html (03.30 2014).

**ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉ՝
Հայաստանի Հանրապետության 100-ամյակի առիթով**

Մարիամ Մարգարյան

Բանալի բառեր. պետություն, ինքնիշխանություն, պետականություն, պատմականություն, սահմանադրություն, սահմանադրականություն, կառավարող ընտրանի, անձ, հասարակություն:

Մուտք

Նոր աշխարհակարգը ուղղահայաց և ցանցային կառավարման սկզբունքների զուգամիտման իր կառուցակարգերով հայտնվել է համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների, անորոշ քաղաքական զարգացումների մեջ: Մինչդեռ ըստ Հ. Քիսինջերի՝ նոր աշխարհակարգը, շարունակելով հենվել Վեստֆալյան համակարգի վրա, պետք է կառուցվի «համաձայնեցված ռազմավարության մշակման միջոցով՝ ուղղված առանձին տարածաշրջանների ներսում կարգի հայեցակարգի ստեղծմանը և այդ տարածաշրջանային կարգերի փոխադարձ կապակցմանը»¹: Նման անորոշություններից և տարաբնույթ բախումներից խուսափելու նպատակով Հ. Քիսինջերն առաջարկում է զարգացնել պետության ինքնիշխանությունը:

1. Ինքնիշխանության արժեքային բազմաչափությունը

Ինքնիշխանությունը պետության բացարձակ հատկություն է՝ արտահայտված բարձրագույն իշխանություն կրողի կողմից սեփական կամքը անկախ, ինքնուրույն ձևավորելու և իրականացնելու քաղաքական բովանդակությամբ, ինչպես նաև պետական իշխանության մարմինների կառուցվածքի և լիազորությունների սահմանադրա-իրավական ձևի ամրագրմամբ: Այս համատեքստում նպատակահարմար է ինքնիշխանությունը դիտարկել գոյաբանական, նյութական, իրավաքաղաքական, քաղաքակրթական արժեքների և սկզբունքների արդիականացման մակարդակներում: Ունենալով իրավաքաղաքական բնույթ՝

պետական ինքնիշխանությունը՝ որպես բազմաչափ երևույթ, ներառում է. 1) պետության իշխանության գերակայությունը նրա ողջ տարածքում, 2) պետության ինքնիշխանության կամարտահայտման աղբյուրը ժողովրդական ինքնիշխանությունն է, 3) պետության իշխանության անկախությունը մյուս պետություններից և միջազգային հարաբերությունների այլ սուբյեկտներից, 4) ինքնիշխանության անբաժանելիությունը, 5) պետության ինքնիշխանության բացառիկությունը նրա ամբողջ տարածքով մեկ, 6) ինքնիշխան իրավունքների անօտարելիությունը, 7) ինքնիշխանությանը բնորոշ են պետական իշխանության անկախությունը, միասնականությունը, գերակայությունը, քանի որ՝ «Առանց ինքնիշխան պետության չի կարող լինել ապահով ժողովրդավարությունը»²: Ակնհայտ է, որ ինքնիշխանության արժեքայնությունը արդիականանում է պետության զարգացմանը համընթաց, այդ պատճառով ինքնիշխանությունը անհրաժեշտ է դիտարկել քաղաքական և սոցիալական կարգի կերպափոխման հրամայականների համատեքստում՝ որպես ընտրանու և հասարակության կոլեկտիվ կամքի զուգամիտման գիտակցված դրսևորման արդյունք: Որպես այդպիսին՝ «Պետությունն իր բնույթով ունի միավորող հատկություն, բայց ոչ այն պատճառով, որ կոչված է ամեն բան կլանելու, այլ այն վերաբերում է քաղաքական հասարակությանը ամբողջությամբ, սահմանում է հասարակության կենսածնը, կառուցում է ընդհանուր կյանքի հիմքերը, պայմանավորում է մնացած ամեն բան»³: Այս դիտանկյունից պատմականորեն պետության ինքնիշխանությունը հիմնավորվում է միայն հետևյալ գործոններով՝ ընդհանուր սահմանների անվտանգության ապահովում՝ որպես ազգի, հասարակության կենսագործունեության կազմակերպման, վերարտադրման, ազգային ինքնության պահպանման և արդիականացման համար անհրաժեշտ սոցիալական և քաղաքական տարածության ստեղծման անհրաժեշտություն: Ակնհայտ է, որ «...Պետությունը գործակալ է, որը ներկայացնում է հասարակությունը իր ներսոցիալական հարաբերություններում: Այն

* «ՎԷՄ» համահայկական հանդես 2018, N 2, էջ 10-29; նաև՝ Հանրային կառավարում (մաս 1), 2018, N 3-4, էջ 190-199; Հանրային կառավարում (մաս 2), 2018, N 5, էջ 178-188:

¹ Kissinger H., World Order, Penguin Random House LLC, New York, 2014, p.p. 371-375.

² Լինց Խ., Ալֆրեդ Ս., Ժողովրդավարության անցնելու և ժողովրդավարության կայացման խնդիրները. Հարավային Եվրոպա, Հարավային Ամերիկա և հետկոմունիստական Եվրոպա, Եր., Կովկասի ինստիտուտ, 2011, էջ 43:

³ Бенетон Ф., Введение в политическую науку. М.: «Весь мир», 2002. с. 144.

միևնույն ժամանակ ներկայացնում է հասարակությանը որպես սեփական պատմությունը կերտողի: Այն հաստատում է ներկայի կապը անցյալի և ապագայի, ինչպես նաև ներքինի և արտաքինի միջև: Չկա պետություն, որը չունենա պատերազմելու կամ խաղաղություն կնքելու իրավունք, հետևաբար չկա պետություն առանց հասարակության կյանքի և ապագայի նկատմամբ պատասխանատվության: Չկա նաև պետություն, որը չլինի հասարակական կարգի, այսինքն՝ վերարտադրման մեխանիզմների ամբողջության երաշխավորը»⁴: Վերոշարադրյալը հիմք է, որպեսզի պետական ինքնիշխանության արժեքային համակարգի արդիականացման միտումները դիտարկենք Հայաստանի Հանրապետության հարյուրամյա տարեդարձի արժևորման և ռազմավարական անվտանգ ապագայի ապահովման դիտանկյունից:

2. Պատմականության էության ու բնույթի մասին

Պատմականությունը գիտական ճանաչողության սկզբունք է, ըստ որի՝ իրերն ու երևույթները դիտվում են իրենց ծագումնաբանության, գոյաբանության և անցյալ-ներկա-ապագա եռաչափության ծիրում ունեցած զարգացման մեջ⁵: Պատմականությունը՝ որպես փիլիսոփայական սկզբունք, պահանջում է ցանկացած երևույթ դիտարկել իր ծագման, զարգացման և կերպափոխման մեջ: Ընդունելով իրականությունը որպես ժամանակի մեջ դրսևորվող երևույթ՝ պատմականությունը օբյեկտի համակարգային բնույթը դիտարկում է իր զարգացման բազմաչափության տիրույթում: Պատմականության անհրաժեշտությունը՝ որպես հասարակության զարգացման էությունը բացահայտող երևույթ, ժամանակին հիմնավորել են Հերակլիտը, Պլատոնը, Արիստոտելը, հետագայում նաև Ջ. Վիկոն, Վոլտերը, Հեգելը, ինչպես նաև Մ. Վեբերը Կ. Մարքսը: Երևույթները պատմական հոլովությամբ և ապագայաբանական հեռանկարում դիտարկելը դարձավ հասարակության զարգացման հիմնախնդիրների կենտրոնացված բացահայտման այնպիսի բնութագրիչ, որի օգնությամբ կանխատեսվում է հանրային շահի

զարգացման հեռանկարը, անհանդուրժողականության կուտակումը, անարդարության դեմ պայքարի կառուցակարգերը և պատմության ընթացքը՝ որպես աշխարհի կառավարման «աստվածային պլանի» իրականացում (պրո-վիդենցիալիզմ), ինչպես նաև իրականությունը՝ որպես անցյալի իսկության արտացոլում մեկնաբանելը⁶:

Պատմականությանը՝ որպես բազմաչափ երևույթի, բնորոշ է այն մեկնաբանությունը, որ «...պատմական և սոցիալական երևույթները պայմանավորվում (բնորոշվում) են պատմությամբ: Ձևավորված է համոզմունք (հավատ), որ պատմական երևույթները կարգավորվում (ղեկավարվում) են բնական օրենքներով: Ուստի պատմական զարգացմանը վերաբերում են որպես մարդու գոյության ամենահիմնական միտումի: Այդ դիտանկյունից արտիստիկ և ճարտարապետական համատեքստում անցյալ ոճերի նկատմամբ չափազանց մեծ վերաբերմունք է ցուցաբերվում»⁷:

Պատմականությունը, ներառելով պատմական հիշողությունը, միաժամանակ և՛ անցյալի վերլուծման, ընտրության ակտիվ կառուցողական գործընթաց է, և՛ այն տեղեկատվական հոսքերի վերականգնում, որոնք տվյալ քաղաքական ժամանակում կապահովեն առավելագույն կենսունակություն: Այս համատեքստում **առաջարկում ենք «անցյալի ընտրություն»** եզրույթը, որը հնարավորություն է տալիս ռացիոնալ մակարդակում պատմական հիշողությունից կանչելու այն հատվածը, որի հետագա գեներացումը կապահովի կենսունակություն՝ միևնույն ժամանակ ֆիլտրելով տեղեկատվական աղմուկը: Հետևաբար պատմական հիշողությունը ստատիկ երևույթ չէ, այլ կարող է դինամիկ փոփոխվել՝ պայմանավորված «Ես»-ին ուղղված ժամանակի մարտահրավերներով: Նշենք, որ ինչպես անցյալն է ազդում ներկայի վրա, այնպես էլ ներկան է մեծապես որոշում, թե ինչպես կընկալվի և կվերծանվի անցյալը: Ուստի անցյալին դիմելը տարբեր խմբերի և ինստիտուտների միջև կապեր հաստատելու ճկուն և առաձգական մեխանիզմ է, որոնց հիման վրա էլ կառուցվում է հանրային անվտանգությունը: Ավելին, է. Սմիթի կար-

⁴ Турен А., Возвращение человека действующего. Очерк социологии, М., «Научный мир», 1998, с. 72 [http:// socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf](http://socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf)

⁵ Стн Никитина А., Историзм социально-политического явления (Отношение социологии и историографии в свете проблемы историзма), «Полис». 2000. N 5, с. 167:

⁶ Стн Соловьёв Э., Судьбическая историософия Хайдеггера, «Прошлое толкует нас», М., 1991. с. 353:

⁷ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/historicism>

ծիքով, ազգակառուցման ու պետականակառուցման գործընթացում կարևորագույն դեր ունեցող, ընդհանրապես, ներկա աշխարհի սոցիալական ու քաղաքական ամենահզոր ուժերից մեկը՝ ինքնիշխանության կենտրոնական հարցը, ներկայի ստեղծման մեջ անցյալի դերի հարցն է⁸: Այս տեսանկյունից պատմական հիշողությունը հիմնված է մարդկանց՝ իրական կամ պատկերացրած պատմական անցյալի ամբողջական կամ առանձին դրվագների շուրջ գիտելիքների և վերաբերմունքի, ինչպես նաև ուրիշներին ճանաչելու վրա⁹: Այսինքն՝ կարևորություն է ստանում հետևյալ հարցը. ազգակառուցման և պետականակառուցման նպատակով պատմական հիշողության ո՞ր հատվածի վրա է անհրաժեշտ կենտրոնացնել ուշադրությունը, ո՞ր հերոսի «կյանքն ու գործունեությունը» մատուցել հասարակությանը: Այս համատեքստում կարևորվում է Լ. Պայի ասիական ժողովուրդների օրինակով կատարված այն դիտարկումը, որ «ասիական ժողովուրդները, ունենալով ամուր էթնիկ, մշակութային, կրոնական և նույնիսկ ռասայական ինքնանույնականացում, դեռևս բախվում են խնդիրների՝ առանցքային և կարևորագույն արժեքների ընտրության հարցում, որոնք պետք է լինեն ազգային ինքնության հիմնական բաղկացուցիչները: Դրանք պետք է լինեն այն արժեքները և գաղափարները (իդեալները), որոնք պետությանը կօժտեն լեգիտիմությամբ»¹⁰: Որպեսզի պատմական փաստերի նորովի մեկնումը պահպանի ոգեղենությունը և խարիզմատիկ լեգիտիմությունը, անհրաժեշտ է, որ գործողությունների համակարգը համապատասխանի օբյեկտիվության, վստահության, թափանցիկության, հուսալիության և այլ նմանատիպ չափանիշների, որոնց միջոցով քաղաքացիների գիտակցության մեջ վստահություն է հաստատվում դրանց իսկության մասին: Պատմական հիշողությունը քաղաքական վարքը, գիտակցությունը ձևավորող կարևոր բաղկացուցիչներից է: Այն իր էներգիայով (շատ դեպքերում՝ չգիտակցված) հասարակությանը (ազգին, էթնոսին, անձին)

մղում է ինչպես որոշակի ինստիտուցիոնալացված վարքագծի, այնպես էլ, ենթարկվելով էնտրոպիայի, թույլ է տալիս տրոհել (բաժանել) քաղաքական տարածությունն ու ժամանակը: Հանրագումարելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ առանց պետականության կամ պետականության մասին երազանքի ո՛չ ազգը և ո՛չ էլ հասարակությունը չեն կարող իրենց անվտանգությունն ապահովել: Այդ պատճառով էլ պետականության կառուցվածքում ինքնիշխանության սկզբունքի ապահովումը պատմականության հաշվառմամբ ազգի կյանքում կարևորագույն դեր է խաղում: Սակայն, բաց հասարակության գաղափարախոս Կ. Պոպպերը թերահավատորեն է վերաբերվում հասարակական-քաղաքական համակարգի ինստիտուտների ժողովրդավարացման հիմնախնդիրներում պատմականության ունեցած համընդգրկուն ազդեցությանը. «Գալիքը կախված չէ հենց մեզնից, իսկ մենք էլ պատմական որևէ տեսակի անհրաժեշտությունից կախված չենք»¹¹: Այնուամենայնիվ, ՀՀ-ում պետության (և ընդհանրապես, կառավարման, հատկապես պետական կառավարման) ինքնիշխանության և ժողովրդավարացման գործընթացի վերլուծությունն անհնար է առանց պատմական դաշտի քննարկման, քանի որ Հայաստանի հաջորդական պետությունների վերածնունդը և նրանց գործառնումը կրել և կրում են այդ դաշտի խորքային ազդեցությունը:

Համաձայն գործառնական մոտեցման հիմնավոր պնդման՝ քաղաքական համակարգը, որը միջանկյալ է պատմականության դաշտի և սոցիալական կազմակերպման միջև, ազդվելով առաջինից՝ ուղղորդում է երկրորդին: Գործառնական հայեցակարգը Ա. Թուրենն օգտագործել է որպես գործունեության սոցիոլոգիայի (ակցիոնալիզմ) մեկնակետ, որը բխում է պատմական սուբյեկտի հայեցակարգից: Տվյալ պարագայում Ա. Թուրենի կողմից պատմականության հայեցակարգն այլ իմաստով օգտագործելը հիմնավորվում (բացատրվում) է նրանով, որ վերջինիս բազմաշերտ բովանդակությունից «բացառվում կամ մերժվում» են սոցիալական փաստերը ոչ սոցիալական սկզբունքներով մեկնաբանող մետասոցիալական երաշխիքները: Պատմականությունն այն հեռավորությունն է, որն ազդում է հասարակության գործունեության

⁸ Anthony D., Smith Myths and Memories of the Nation, Oxford, New York, 1999, p. 165-166:

⁹ Леви-Строс Клод, Узнавать других, «Антропология и проблемы современности», пер. Чебучева Елизавета, М., «Текст», 2016. с. 160:

¹⁰ Lucian W. Pye - International Relations in Asia: Culture, Nation and State. Published by The Sigur Center for Asian Studies, July 1998. P. 9.

<https://www2.gwu.edu/~sigur/assets/docs/scap/SCAPI-Pye.pdf>

¹¹ Պոպեր Կ., Բաց հասարակությունն ու նրա թշնամիները (թարգմ. Ս. Հարությունյանի), Եր.: «Հայաստան», 2001, էջ 3:

վրա. այն գործունեության, որի միջոցով նա սահմանում է իր պրակտիկայի կատեգորիաները (Ա. Թուրեն): Ինստիտուցիոնալ համակարգը «այնպիսի կառուցակարգերի համախումբ է, որոնց միջոցով պատմականության դաշտը փոխակերպվում է սոցիալական կյանքի կանոնների մի համախմբի, որն էլ, իր հերթին, կանխորոշում է կազմակերպությունների գործառնությունները (ընդգծումը մերն է - Մ. Մ.)»¹²:

ՀՀ-ում հաստատված կառավարման ինստիտուցիոնալ նոր համակարգի վերլուծության համար թուրենյան մոտեցման օգտագործումը մեր կողմից հիմնավորվում է այսպես: Հայաստանի երրորդ հանրապետության ինստիտուցիոնալ համակարգը նախորդ՝ Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության (ՀԽՍՀ) բնականոն արդիականացման արդյունքը չէ, քանի որ այդ երկուսի հիմքում ընկած են բացարձակապես հակադիր գաղափարական համակարգեր: Նույն տրամաբանությամբ էլ հնարավոր չէ Խորհրդային Հայաստանը Առաջին հանրապետության բնականոն արդիականացման արդյունքը համարել, քանի որ վերջինիս բռնի խորհրդայնացման հետևանքով արմատապես փոխվեցին գաղափարական համակարգը և դրա հենքի վրա կատարված ինստիտուցիոնալացումը: Մյուս կողմից, բոլոր երեք պետությունների հոչակման պատմական նախադրյալները տարբեր են. այսինքն՝ հայ հանրության կողմից իր բնապատմական և միջազգային շրջակայքի նկատմամբ ունեցած հարաբերությունների գիտակցումն ու իմաստավորումը տարբեր է եղել: Այս համատեքստում, բնականաբար, հայ հասարակությունում տարբեր տեղակայումների համադրությամբ հասունացել է իր իսկ կոլեկտիվ ազատության/անվտանգության երկվության փոխհարաբերությունների ինստիտուցիոնալացման պահանջմունքը:

Ասվածը հիմնավորելու նպատակով նշենք, որ Առաջին հանրապետության հաստատման ամենաէական նախադրյալներից էր տարածաշրջանում Վրաստանի և Ադրբեջանի անկախության հոչակման հետևանքով նախկինում գոյություն ունեցած որոշակի կարգի՝ Անդրկովկասյան Ժողովրդավարական դաշնակցային հանրապետության (ԱԺԴՀ) և Անդրկովկասյան սեյմի փլուզուման հետևանքով հարուցված և

հայ հանրության կողմից կարևորված՝ քառսին դիմակայելու, սեփական հանրային անվտանգությունն ապահովելու գիտակցությունը: Այս համատեքստում որոշիչ էին նաև ազգային անվտանգությունն ապահովելու գիտակցության ռացիոնալացմանը նպաստած (նկատի ունենք Մայիսյան հերոսամարտերը) այն գործողությունները, որոնք հաջորդեցին 1915 թ. Հայոց Մեծ եղեռնին:

Ցեղասպանությունից և հեղափոխությունից հետո Հայաստանը հայտնվեց քաղաքական նոր անորոշությունների մեջ՝ փլուզված տնտեսությամբ, փախստականներով ու գործազուրկներով, առանց դաշնակիցների, առանց հիմնավորված գաղափարախոսության: Անբարենպաստ ռազմաքաղաքական իրավիճակում 1918 թվականի մայիսի 28-ին հռչակված նորաստեղծ հայկական պետության համար չափազանց բարդ էր պահպանել ինքնիշխանությունը՝ դիմակայելով արտաքին և ներքին քառսին: Այնուամենայնիվ, 1918-1920 թթ. Հայաստանում պետությունը, իր բոլոր թուլություններով և թերություններով հանդերձ, և՛ վերականգնվեց, և՛ դարձավ ազգային ինքնիշխանության պատվար: Փաստորեն, Հայոց պատմության մեջ առաջին անգամ ներդաշնակվեցին ազգային ինքնիշխանության և պետական ինքնիշխանության գաղափարները:

1918 թ. սեպտեմբերի 28-ին Հայաստանի խորհրդի ընդունած՝ «Կարիք ունեցող գաղթականների խնամատարության մասին» օրենքում պաշտոնապես արձանագրվեց, որ երկրի ողջ ազգաբնակչության շուրջ 45 տոկոսը գաղթական է¹³: Հայաստանի անկախության առաջին տարեդարձի կապակցությամբ, 1919 թ. մայիսի 26-ին ՀՀ կառավարությունը ապրիլի 27-ին խորհրդարանի կողմից իրեն տրված օրենսդրական իրավասությունների հիման վրա ընդունեց «Միացյալ, Անկախ Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագիրը, իսկ մայիսի 27-ին՝ «Հայաստանի խորհրդի համալրման մասին» օրենքը: Նմանօրինակ դիրքորոշումը ելնում էր այն գաղափարից, որ Միացյալ Հայաստանը պիտի ունենա նաև միացյալ խորհրդարան: Այդ նպատակով որոշվեց Հայաստանի խորհրդարանի կազմը համալրել արևմտահայ 12 ներկա-

¹² Турен А., Возвращение человека действующего. «Очерк социологии». Перевод с французского. М., «Научный мир», 1998, с. 196.

¹³ Հակոբյան Ա., Հայաստանի խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները (1918 - 1920 թթ.), Եր., 2005, էջ 110:

յացուցչով: Սակայն 1919 թ. հունիսի 4-ին Սոցիալ-դեմոկրատական խմբակցության և ՀԺԿ պատգամավորները, մեղադրելով կառավարությանը պետական հեղաշրջում կատարելու փորձի մեջ, հանդես եկան հայտարարությամբ և ցուցադրաբար հեռացան խորհրդարանի դահլիճից: Դահլիճում մնացին միայն ՀՅԴ խմբակցությունը և արևմտահայ 12 պատգամավորները, որոնք ևս դաշնակցականներ էին¹⁴: Դրանից քիչ անց՝ 1918-ի օգոստոսին նորընտիր վարչապետ Ալ. Խատիսյանը Ամերիկայից ստացավ նախկին վարչապետ Հ. Քաջազնունու ծրագրային բովանդակությամբ նամակը, որտեղ առաջարկվում էր առաջնորդվել զուտ պետական մտածելակերպով¹⁵: Այսպիսով՝ ինչպես ՀՅԴ ներսում, այնպես էլ խորհրդարանական խմբակցությունում առկա էին երկու թև՝ պետական և կուսակցական մոտեցումների կողմնակիցները: Եթե առաջին հոսանքը ներկայացնում էին Հովհ. Քաջազնունին, Ալ. Խատիսյանը, Ս. Վրացյանը, ապա երկրորդը՝ Ռուբենը (Մ. Տեր-Մինասյան), Արշակ Զամալյանը, Վ. Խորենին, Վ. Նավասարդյանը, և ուրիշներ: Վերջիններս ունեին ընդգծված ընկերավարական հայացքներ:

Հայաստանի քաղաքական կողմնորոշման հարցում ևս ՀՅԴ խորհրդարանական խմբակցության անդամները տարբեր դիրքորոշումներ ունեին: Փարիզի խաղաղության համաժողովում ՀՅԴ խմբակցությունը պաշտպանում էր արևմտյան քաղաքական դիրքորոշումը: Սակայն քաղաքական իրավիճակի կտրուկ փոփոխման հետևանքով պատգամավորական խմբակցության զգալի մասը 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին ստորագրեց Երևանի համաձայնագիրը, որով իշխանությունը հանձնվեց Հայհեղկոմին¹⁶: Հետահայաց ընդհանրացնելով՝ կարող ենք եզրակացնել, հանրապետությունը արտաքին և ներքին բազմաբնույթ մարտահրավերներին պատասխանելու ժամանակ ցուցաբերեց իրավիճակային մոտեցում, ռացիոնալ չկողմնորոշվեց և չգնահատեց բոլշևիզմի հաղթանակով տեղի ունեցած փոփոխությունները: Սակայն, մեր կարծիքով, Առաջին հանրապետության գործունեության գնահատման չափա-

նիշ պետք է համարել ոչ թե ինստիտուցիոնալ համակարգի իրավական անկատարությունը, տնտեսական ու սոցիալական ծրագրերի ուղղվածության չհիմնավորվածությունը, այլ անկախ և միացյալ Հայաստանի պետականության գաղափարի պաշտպանությունը: Այս դիտանկյունից Առաջին հանրապետությունը միայն իր ներկայությամբ վերականգնեց հայի՝ պետականության վերածնման յոթհարյուրամյա երազանքը:

Առաջին և երրորդ հանրապետությունների համեմատությամբ Խորհրդային Հայաստանի ինքնիշխանությունը ածանցված էր ԽՍՀՄ կազմում de facto և ոչ թե de jure: Ըստ էության՝ Երրորդ հանրապետության և նրա ինստիտուցիոնալ համակարգի ծնունդը գերազանցապես հասարակության ներսում պատմականության և որակապես այլ աշխարհաքաղաքական կերպափոխումների ազդեցության ներքո տևական ժամանակահատվածում խմորված գործընթացների և ոչ թե քաղաքական համակարգի գերագույն ինստիտուտի՝ պետության փոխակերպման արդյունք է: Պետության փոխակերպման մասին խոսելը արդարացված կլիներ միայն ԽՍՀՄ առանցքը կազմող Ռուսաստանի և Արևելյան Եվրոպայի սոցիալիստական պետությունների համար, երբ պետությունը (թող որ սահմանափակ ազատության աստիճանով) իր ինստիտուտներով առկա էր, իսկ Հայաստանի և նախկին Խորհրդային Միության մյուս հանրապետությունների պարագայում քաղաքական համակարգի ինստիտուտները Մոսկվայից ածանցված էին: Հետևաբար Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը հայ հանրույթի պատմականության կողմից ուղղորդված, հասարակության կողեկտիվ «Մենք»-ի և անհատական «Ես»-ի գիտակցականի մակարդակում կարևորված պատմական գործունեության ժառանգականության խզման արդյունքում կուտակված հիմնախնդիր էր:

Օժտված լինելով ուժեղ պատմական հիշողությամբ՝ հայ հանրույթի հասարակական ենթահամակարգերը գտնվում են ոչ թե փոխազդեցության հորիզոնական, այլ աստիճանակարգային կապերի մեջ: Այսինքն՝ որքան էլ նրանք հարաբերական ինքնուրույնություն ունենան, փոխադարձաբար գտնվում են աստիճանակարգային ենթակայության և գերակայության վիճակում: Միաժամանակ այդ ենթահամակարգերը «հագեցած» են հայ հանրույթի սոցիալ և էթնոմշակութային տեքստերով

¹⁴ Հակոբյան Ա., Հայաստանի խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները (1918 - 1920 թթ), Եր., ՀՅԴ հրատ., 2005, էջ 210:

¹⁵ Քաջազնունի Հ., Հ. Յ. Դաշնակցությունը անելիք չունի այլևս, Եր., 1994, էջ 30:

¹⁶ Հակոբյան Ա., Հայաստանի խորհրդարանը և քաղաքական կուսակցությունները (1918 - 1920 թթ), Եր., ՀՅԴ հրատ., 2005, 410:

(պատմականությունն այն ըստ տարբեր չափումների տարրալուծում, ներառում է իր ենթահամակարգերի մեջ), որոնց դերակատարությունը հսկայական է նրանցից յուրաքանչյուրի գործառնության մեջ, իսկ վարքաբանական և անհատապաշտական գործոններն այնքան էլ որոշիչ չեն, որքան, ասենք, բազմաբաղադրյալ ամերիկյան անհամասեռ հասարակության պարագայում (հակառակ դեպքում տեղին կլինեին, օրինակ, օգտագործել S. Պարսոնսի հայեցակարգերը), իսկ Ա. Թուրենի մշակած ակցիոնալիստական տեսությունը լավագույնս բացատրում է նման զարգացումների արդյունք հանդիսացող ինստիտուցիոնալ համակարգերը¹⁷:

1980-ական թվականների կեսերից ԽՍՀՄ բարձրագույն ղեկավարության կողմից որդեգրված «վերակառուցման» քաղաքականությունը լավագույն պայմաններ ստեղծեց, որ հայոց պատմականության դաշտը թելադրի նոր ինստիտուցիոնալ համակարգի (ներառյալ նաև պետության) լինելիությունն ու որպիսությունը և ուղղորդի սոցիալական կազմակերպումը: Քաղաքական գիտակցության մեջ ինքնիշխան պետականության բազմադարյան չգոյության իրողության հետ այլևս չհաշտվելը, այդ իրողության դեմ ընդվզումը, սեփական ինքնիշխան պետականությունը վերականգնելու անհրաժեշտության գիտակցումը ամենաէական տեղաշարժն էր հայոց պատմականության «ճանաչողության կերպ»-ի ենթահամակարգում: Իսկ գերագույն նպատակը՝ անկախ պետականության ստեղծումը, արդեն հասունացել և դարձել էր Հայոց համազգային շարժման (<<Շ) քաղաքական օրակարգի գերակա խնդիր: Այս դիտանկյունից նշենք, որ հայ հասարակության համար ընդհանրական մշակութային մոդելը ազդված էր դերակատարների ճանաչողության կերպում արձանագրված տեղաշարժից: Հենց այդ նոր կողմնորոշումներն էլ կանխորոշեցին ձևավորվող սոցիալական հարաբերությունների դաշտը և ուրվագծեցին ազատության, անկախության կողմնակից դասի ու նախկին աջակիցների հարաբերությունների բնույթը: Ակնհայտ է, որ մշակութային մոդելը, ընդգրկելով և արտապատկերելով հասարակական հարաբերությունները, բացահայտում է նաև այն գերա-

գույն նպատակներն ու սպասումները, որոնք կարող են համախմբել ամբողջ հասարակությանը:

Քաղաքական արդիականացումն ապահովող մշակութային մոդելին մնում էր սոսկ այդ կուտակումն ուղղել դեպի իր իսկ նախանշած կողմնորոշիչների ձեռքբերմանը: Այդպիսով, բոլոր ենթահամակարգերում (ճանաչողության կերպ, մշակութային մոդել, կուտակում) էական տեղաշարժ արձանագրած և որակապես նոր անհավասարակշիռ վիճակում հայտնված պատմականությունը ի զորու էր նոր ազդակներով սնուցելու պատմական գործունեության և դասային հարաբերությունների համակարգերը: Վերջիններիս մեծ խզման պարագայում ի հայտ եկած միանգամայն սպասելի (օրինակ՝ սոցիալիստական հետարդյունաբերակա-նացման բնապահպանական հիմնահարցեր) և արտաքուստ անսպասելի, նոր (անկախության ինստիտուցիոնալացումը) սոցիետալ հիմնախնդիրներն էլ, բնական է, պետք է համարժեք սոցիալ-քաղաքական խնդիրներն էլ, բնական է, պետք է համարժեք սոցիալ-քաղաքական շարժումների դրդապատճառ դառնային: Գործաչովյան հրապարակայնության միջավայրում «մաքուր» սոցիալական հարցադրումներով հագեցած շարժումը վերաճեց քաղաքականի՝ օրակարգում ներառելով դարաբաղյան հարցը պատմական արդարության վերականգնման հիմքի վրա լուծելու պահանջը: ԽՍՀՄ քաղաքական համակարգին առաջադրված այս պահանջին գերագույն քաղաքական ղեկավարության կողմից ոչ հավասարաբաշխ վերաբերմունքի ցուցաբերման հետևանքով Հայոց համազգային շարժման օրակարգային խնդիրների կիզակետ դարձավ Հայաստանի անկախության հարցի առաջադրումը: Այստեղ հարկ է նշել, որ հին հանրույթներին բնորոշ ուժեղ պատմականության հարկ է նշել, որ հին հանրույթներին բնորոշ ուժեղ պատմականության ազդեցության ներքո քաղաքական շարժման օրակարգ ներառվեցին ինչպես պահանջատիրության, այնպես էլ այլ խնդիրներ: Սակայն հանգամանքը, որ անկախության վերանվաճման գաբախտորոշ էր այն հանգամանքը, որ անկախության վերանվաճման գաղափարը գերակա հռչակվեց, որին աստիճանակարգային (ինքնա)կազմակերպման ենթարկվեցին քաղաքական շարժման մյուս հարցադրումները: Այդպիսով պետականության ինստիտուցիոնալացման հանրային ներքո: Այդպիսով պետականության ինստիտուցիոնալացման հանրային պահանջումները զուգամիտեց քաղաքական գործընթացի օրակարգի բոլոր խնդիրներին:

¹⁷ Турен А., Возвращение человека действующего. «Очерк социологии». Перевод с французского. М., «Научный мир», 1998, с. 191-193.

Չուտ սոցիալականից քաղաքականի վերաճած Հայոց համազգային շարժումը դրսևորվեց իր բոլոր հնարավոր ձևերով. ինտեգրումը լավագույնս արտահայտվեց ազգային միասնության տեսքով, մասնակցությունը՝ քաղաքական համակարգը հիմնավորապես ցնցող հանրահավաքների, ցույցերի տեսքով, դիմադրությունը՝ գործող վարչակարգին և նրա կայացրած որոշումներին քաղաքացիական անհնազանդության, գործադուլների, հացադուլների տեսքով:

Հանրության որդեգրած սոցիալական շարժման այս ձևերին հակադրվում էին հետապնդումները ԽՍՀՄ պետական վարչակազմի կողմից («Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների ձերբակալում), ինչն էլ, մյուս կողմից, կարևորեց այլախոհի սոցիալական դերակատարումը՝ լիցքավորելով և արագացնելով հասարակության սոցիալ-քաղաքական շարժումները: Նշված շարժումների արդյունքում ավելի հստակ տարանջատվեց նոր դասային հարաբերության սահմանագիծը, որը փոխարինելու էր գալիս նախկին դասային հարաբերությանը. մի բևեռում ազատություն-անկախություն շարժմանն աջակցող սոցիալական դասն էր, մյուս բևեռում՝ շարժմանն ընդդիմացող ԽՍՀՄ-ի նոմենկլատուրան: Չնայած զանգվածային մարզինալ-պոպուլիստական մասնակցությանը, սոցիալական շարժումների տարաբնույթ դրսևորումներին և ստեղծված մթնոլորտում հեղափոխականության տարրերի պարունակմանը՝ ձևավորված նոր դասային բախումը, այնուամենայնիվ, չհանգուցալուծվեց հեղափոխության ճանապարհով: Ձևավորված նոր սոցիալական դասի քաղաքական կամքն ու պահանջունքներն արտահայտող ներկայացուցիչները 1991 թ. գործող ԽՍՀՄ-ի ինստիտուցիոնալ կարգի ու արարողակարգերի շրջանակներում պատգամավորական բավարար տեղեր ստացան նախկին քաղաքական համակարգի ներկայացուցչական ինստիտուտի՝ Գերագույն խորհրդի ընտրություններում (կենսագործունեության սոցիալիզմ-կոմունիզմ պրակտիկայի և գաղափարախոսության մերժման արդյունքում Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեն այլևս լեգիտիմ և մեծամասնություն կազմող նոր դասի կամքի արտահայտիչ չէր ընկալվում, իսկ Գերագույն խորհուրդը միակ մարմինն էր, որի ձևավորումը, ՀԽՍՀ սահմանադրական դիզայնի համաձայն, նախատեսված էր ժողովրդավարական սկզբունք-

ներով): Նոր սոցիալական դասի ներկայացուցիչներին հաջողվեց ներկայացուցչական մարմնում գրավել քաղաքական ղեկավարման օրինական իրավունքը և ամրագրել աջակցող դասի ու նրա սոցիալ-քաղաքական պահանջունքների հաղթանակը: Ակնկալվող նոր ինստիտուցիոնալ համակարգի ազդարարումը դարձավ Հայաստանի անկախության հռչակագրի ընդունումը 1990 թ. օգոստոսի 23-ին¹⁸:

Անհրաժեշտ ենք համարում առավել հանգամանորեն անդրադառնալ Հռչակագրի այն դրույթին, որով, անկախ պետականության հիմքում դնելով միջազգային իրավունքի նորմերն ու սկզբունքները, հռչակվեց, որ հայոց պետականության կրողը ՀՀ-ի ժողովուրդն է, որն «...իր իշխանությունը իրականացնում է անմիջականորեն և ներկայացուցչական մարմինների միջոցով...»: Այս համատեքստում Հայաստանի անկախության Հռչակագրի նախաբանում որոշակի իմաստ էր տրվում առաջին և երկրորդ պետականությունների օրոք հայ հանրության պրակտիկաներին: Ընդ որում, եթե Առաջին Հանրապետության օրոք իր ծավալած պրակտիկայի իմաստավորման ուղղակի անդրադարձն առկա է, ապա երկրորդի օրոք իմաստավորումը ակնհայտորեն բխում է հոգուտ առաջինի մասին արտահայտվելու հանգամանքից. սա հաստատում է նրանց անուղղակի կատարած հակադրում-համեմատությունը: Այսինքն՝ երրորդ պետության ծնունդը ոչ միայն հայի ազատատենչ ճանաչողության կերպի, մշտապես ինքնուրույն քաղաքակրթության տեսքով ինքնահաստատմանը զուգամիտող մշակութային մոդելի ու այդ ուղղությամբ անհրաժեշտ պաշարներ «ներդնելու» պատմական գիտակցության արդյունք էր, այլև փաստորեն նախորդ՝ խորհրդային իրականությանը հակադրվելու արդյունք: Թուրենյան տերմիններով խոսելու դեպքում փաստորեն այդ հակադրման պատճառը դարձան հետևյալ երկու գլխավոր հանգամանքները.

1. Հայ հասարակության վերաբերմունքը (դիրքորոշումը) Առաջին հանրապետության, ապա՝ ԽՍՀՄ օրոք իր իսկ գոյության նկատմամբ: Այս պայմաններում ձևավորվում է «լարված դիստանցավորում, մարդկանց կոնկրետ գործունեության (աշխատանք) և պատմականության

¹⁸ Armenian Declaration of Independence, Yerevan, August 23, 1990, <http://www.gov.am/en/independence/>

(նրանց աշխատանքին տրված իմաստը) միջև.... Մարդիկ սկսում են իրականացնել աշխատանք աշխատանքի վրա»¹⁹: Ինչպես բխում է Հռչակագրից, պրակտիկաների իմաստավորման արդյունքում այդ դիրքորոշված լարվածությունը նվազել էր առաջինի և աճել երկրորդի նկատմամբ և, միևնույն ժամանակ, առկա էր խորհրդային իրականության պրակտիկային զուգահեռ: Ընդունած դիրքավորումը նշանակում էր անցյալի և ներկայի ընդգծված, կարելի է ասել, կոշտ տարանջատում, որը պայմանավորված էր նրանով, թե ինչպես է կատարվել այդ տարանջատումը, արդյոք համարժեք ինստիտուցիոնալ ամրագրում կստանան ապագան ու ապագայի մշակույթը: Ողջ պատմականության (առանց 20-րդ դարում տարբեր գաղափարական հիմքերով գոյություն ունեցող պետությունները միմյանցից տարանջատելու) իմաստավորումը Հռչակագրում ամրագրված է «Գիտակցելով իր պատասխանատվությունը հայ ժողովրդի ճակատագրի առջև համայն հայության իղձերի իրականացման և պատմական արդարության վերականգնման գործում»²⁰ ձևակերպման մեջ: Այսինքն՝ այդ ձևակերպումն առաջին հերթին ենթադրում էր գերագույն քաղաքական ինստիտուտի՝ պետության կայացում:

2. 1980-ական թվականների կեսերից գորբաչովյան «վերակառուցման» քաղաքականությունը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց հայոց ինքնիշխան պետականության դարավոր կորստի վերականգնմանն ուղղված ինքնակազմակերպման համար: Սակայն, միևնույն ժամանակ կարծում ենք, որ անկախացման անհրաժեշտության գիտակցումը առկա է եղել նաև դրան նախորդող ժամանակահատվածում, անկախ նրանից, թե որ մակարդակում և գիտակցության որ շերտում է ակտիվ եղել, կամ թեկուզ դրսևորվել է բարդույթի տեսքով:

Այստեղ հարկ է նշել, որ հին հանրույթներին բնորոշ ուժեղ պատմականության ազդեցության ներքո քաղաքական շարժման օրակարգ ներառվեցին ինչպես պահանջատիրության, այնպես էլ այլ խնդիրներ: Սակայն որոշիչ էր այն հանգամանքը, որ անկախության վերանվաճման

գաղափարը գերիշխող, գերակա հռչակվեց, որին աստիճանակարգային (ինքնա)կազմակերպման ենթարկվեցին քաղաքական շարժման մյուս հարցադրումները: Այդպիսով՝ հայոց պետականության ինքնիշխանության վերականգնման հանրային պահանջմունքը զուգամիտվեց քաղաքական զարգացման գործընթացի օրակարգի բոլոր խնդիրներին: Հենց այս շրջանակներում հնարավորություն ենք ստանում շարժման մեջ դիտարկելու ՀՀ ինքնիշխանության հաստատման, զարգացման, պատվիրակման և խաղարկման բազմամակարդակ գործընթացը.

1988-1990 թթ. - ինքնիշխանության վերածնունդին ուղղված ազգային ժողովրդավարական շարժումը, որն իր իրավական ամրագրումը ստացավ ԽՍՀՄ-ից դուրս գալու համազգային հանրաքվեի միջոցով.

1991-1994 թթ. - ՀՀ անկախության հռչակումից մինչև պետական կառույցների հիմնադրում՝ ժողովրդավարական անցման պայմաններից բխող հետևանքներով.

1995-1996 թթ. - ընդդիմության դեմ ճնշումներից և խորհրդարանական ընտրություններից մինչև ՀՀ նախագահի երկրորդ ընտրությունները, որոնց ընթացքում տեղի ունեցան ժողովրդի և իշխանությունների միջև զանգվածային ընդհարումներ՝ հանգեցնելով ինքնության (ինքնիշխանության) ճգնաժամի.

1995-1997 թթ. - ընտրություններից հետո լեգիտիմության սուր ճգնաժամը ՀՀ իշխանությունների, քաղաքացու և հասարակության միջև առաջացրեց լիակատար օտարում, որը, խորացնելով աղքատությունը, կոռուպցիան, արտագաղթը, հանգեցրեց ինչպես քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի համակարգված դրսևորման, այնպես էլ հանրային շահի գերակայության անտեսման.

1998-2008 թթ. - ՀՀ առաջին նախագահի հրաժարականը, ՀՀ երկրորդ նախագահի արտահերթ ընտրությունները և ընդհանրապես անձի, հասարակության և պետության փոխհարաբերություններում առկա օտարումը ավելի խորացավ՝ պայմանավորված 2008 փետրվարի 19-ի ՀՀ նախագահական ընտրություններին հաջորդած 2008 մարտի 1-ի դեպքերով: Կարծում ենք, որ հենց մարտյան դեպքերի չբացահայտված լինելը խորացրեց քաղաքական զարգացման ճգնաժամը.

¹⁹ Турен А., Возвращение человека действующего. «Очерк социологии». Перевод с французского. М., «Научный мир», 1998, с. 100-101

²⁰ Տես նույն տեղում՝ <http://www.gov.am/en/independence/>

2008-ից մինչ 2018 թթ. - համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում ուժերի վերադասավորման շնորհիվ ակնհայտ դարձավ, որ պետության ինքնիշխանության սոցիալական, քաղաքակրթական, աշխարհաքաղաքական սահմաններն ավելի պաշտպանված են, եթե ինստիտուցիոնալացված են հասարակության, ազգի և անհատի ինքնիշխանության սահմանները:

2018 թվականի մարտից սկսված հասարակության զանգվածային մասնակցությամբ տեղի ունեցած «թավշյա» հեղափոխություն, որը նպատակ ունի համակարգային աստիճանական և շարունակական փոփոխության միջոցով հաղթահարել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը և կանխել սոցիալական օտարումն ու էնտրոպիան:

3. Հայ հասարակության գործառնության վրա սեփական պրակտիկաների ազդեցությունը

20-րդ դարի տարբեր պատմական ժամանակաշրջանների նկատմամբ գրաված դիրքը հանգեցրեց մշակութային մոդելի ընտրանքի, քանի որ դրա արդյունքում հանրային քաղաքական գիտակցության մեջ այդ ժամանակաշրջանում իմաստ հաղորդվեց իր իսկ աշխատանքին, ասել է թե՛ գործունեությանը: Մշակութային մոդելի նոր կողմնորոշիչների համաձայն՝ այդ ընտրանքը կոչված էր ինստիտուցիոնալացման ենթակա անվտանգ ապագայի մեջ քաղաքացիների ջանքերի, երազանքների և սպասումների ներդրմանը: Եվ բնական է, որ իմաստավորված անցյալ(ներ)ը հետադարձ ազդեցության կառուցակարգով պետք է ազդեր ներկայի և ապագայի ինստիտուցիոնալացման գործընթացների վրա: Վերը շարադրվածի համար իբրև ապացույց կարելի է բերել թեկուզ այդ ժամանակաշրջանում հայ հասարակության քաղաքական գիտակցության մեջ ձևավորված մտայնությունը, համաձայն որի՝ 70-ամյա գոյության ընթացքում ԽՍՀՄ-ը միայն միակողմանի կերպով օգուտ է քաղել Հայաստանից: Ուստի բնական է, որ սեփական պրակտիկաների նկատմամբ հայկական պետությունների գործունեություններին տրված իմաստների համադրելիության դեպքում գերապատվությունը պիտի տրվեր Առաջին հանրապետությանը, իսկ քաղաքական տվյալ պահի՝ ներկայի վրա պետք է ազդեր Առաջին հանրապետության օրոք ունեցած պրակտիկան և դրա իմաստավորումը: Այն առավելագույնս համապա-

տասխանում էր հայի աշխարհաճանաչողության, ազատատենչության, ինքնանույնացման պահանջմունքներին:

Այս ամենի շնորհիվ՝ հայ հասարակությունն իր կոլեկտիվ, ինստիտուցիոնալացված ազատություն-անկախությունն ամրագրեց հռչակագրի երկրորդ հոդվածում. «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է՝ օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ, լիիրավությամբ: Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործում են միայն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը և օրենքները»²¹: Հռչակագրային նորմերը, մինչև ՀՀ Սահմանադրության ընդունումը, հետագայում որոշակիացան «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքում, որն ընդունվեց Գերագույն խորհրդի կողմից 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ին (ուժը կորցրել է 1995 թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրության 116 հոդվածի հիման վրա): Սույն օրենքը, ամրագրելով ՀՀ սահմանադրական կարգը, գործնականում պետական իշխանության նոր համակարգի ձևավորման հիմքը դրեց և իրավական երաշխիք հանդիսացավ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատման համար: Անկախության հռչակագրում ապահովված էր նաև հայկական պետությունների պատմական գործունեության համակարգերի շարունակականությունը, քանի որ ինստիտուցիոնալացվեց այնպիսի համահայկական հիմնախնդիր, ինչպիսին Հայ դատն է. «Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին» (հոդված 11):

Որքան էլ Հայաստանի անկախության հռչակագրի 12-րդ հոդվածը ամրագրեր, որ «Սույն հռչակագիրը հիմք է ծառայում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մշակման, իսկ գործող Սահմանադրության մեջ՝ փոփոխությունների և լրացումների կատարման, պետական մարմինների գործունեության, Հանրապետության նոր օրենսդրության մշակման համար» միտքը, այնուամենայնիվ, 1995 թ.

²¹ Տես նույն տեղում՝ <http://www.gov.am/en/independence/>

²² Տես Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, Եր., 1995, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1>

հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրության ներածությունում իսպառ բացակայում էր Հայ դատի հետապնդումն ամրապնդող դրույթը: Ավելին՝ ՀՀ Սահմանադրության 9-րդ հոդվածում ամրագրված էր բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերությունների հիմքի վրա արտաքին քաղաքականություն իրականացնելու, միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան արտաքին քաղաքականության մեջ կառավարում իրականացնելու նորմը: Ինստիտուցիոնալ համակարգի կերտման համար անհրաժեշտ հիմնական քաղաքական տեքստի՝ Սահմանադրության և Անկախության հռչակագրի այդպիսի տարբերությունը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ 1991-1995 թթ. ընկած ժամանակահատվածում, ի դեմս նոր սոցիալական դասի կամքի արտահայտիչ քաղաքական ընտրանու, դեռևս ընթանում էր հայ հանրության պատմական գործունեությանը, սոցիալական պրակտիկաներին տրվող իմաստավորումը, և օրակարգում դեռևս մնում էր հայ հանրության պատմականության հանդեպ դիստանցիայի «սահմանման» խնդիրը: Այս գործընթացին զուգահեռ առկա էին նաև պատմականության ոչ խորքային ընկալումներ՝ պայմանավորված աշխարհաքաղաքական հատվածային պատկերացումներով, անձնական և հանրային քաղաքական հատվածային պատկերացումներով, անձնական և հանրային շահի ակնհայտ դիվերգենցիան քողարկելու միջանկյալ լուծումներով: Եվ դա այն պարագայում, երբ ինքնիշխանության հռչակումից հետո անցած հայր ժամանակաշրջանում տրամաբանական կլինեին միայն նույն շրջանի այդ ժամանակաշրջանում տրամաբանական կլինեին միայն նույն շրջանի սոցիալական պրակտիկայի իմաստավորման հետ կապված քաղաքական դիսկուրսը: Քաղաքական դերակատարները դեռևս փոխհամաձայնության չէին եկել և այսօր էլ չեն եկել 20-րդ դարի պատմականության հարցում: Իսկ դա կարևոր է, քանի որ դրանով է թելադրված պետության և նրա գործառույթների որպիսությունը, ամրագրվող ինստիտուցիոնալ կարգը և դրա շրջանակներում իրականացվող (այդ թվում՝ պետական) կառավարումը: Ազատական-ժողովրդավարական արժեքային համակարգի կրող ընտրանին կողմ էր պատմականության դերի հնարավորինս նվազեցմանը և նոր՝ ժողովրդավարական ինստիտուցիոնալ համակարգի հաստատմանը: Ապացույցը նոր ինստիտուցիոնալ կարգի շինարարության ապահովմանը կոչված ՀՀ Սահմանադրության ներածությունն էր.

Հայ ժողովուրդը, հիմք ընդունելով Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները, իրականացրած ինքնիշխան պետության վերականգնման իր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը նվիրված հայրենքի հզորացմանը և բարգավաճմանը, ապահովելու համար սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, հավաստելով հավատարմությունը համամարդկային արժեքներին, ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը²⁴:

Երկու հիմնարար քաղաքական տեքստերի ներածականների տարբերությունն ակնհայտ է, և կարելի է ասել, որ պատմականության որոշ հարցադրումների առումով արդեն էական շտկումներ են կատարված՝ ի տարբերություն 1990-ականների սկզբի: Այդ պահպանվել է նաև 2005 և 2015 թվականների սահմանադրական փոփոխությունների ժամանակ: Սույն հանգամանքի մանրակրկիտ քննարկումը կարևոր է այն պատճառով, որ վերջինիս նկատմամբ քաղաքական ուժերի դիրքորոշումները կարևորվեցին՝ ապահովելով քաղաքական գործընթացներում ընտրանու խմբերի փոխազդեցությունները և քաղաքական համակարգի արդիականացման հրամայականները: Այսպես, 1991 թ. ձևավորված Գերագույն խորհրդում «բացահայտված» դաշնակցականներով բարձրաձայնվեց Առաջին հանրապետության պատմականության և նրա դաշտի լինելիության հնարավորությունը Երրորդ հանրապետության օրոք, հետևաբար և այդ հանրապետության կառավարման համակարգի ինստիտուցիոնալ համակարգը թելադրելու և սոցիալական կազմակերպումն ուղղորդելու իրատեսական հնարավորությունը: Երրորդ հանրապետության ինստիտուցիոնալ համակարգի շինարարության առաջին իսկ պահից այդ քաղաքական դերակատարն իրեն հռչակեց իշխանություն ձեռք բերած քաղաքական ուժի ընդդիմադիր, և այս երկու ուժերի փոխազդեցությունը հետագայում էլ բավական կոշտ բնույթ կրեց: Նմանօրինակ դիրքորոշում էր որդեգրել նաև Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, բնականաբար՝ հոգուտ Երկրորդ հանրապետության պատմականության և նրա դաշտի: Այսպիսով, ի թիվս այլ սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ հանգամանքների, հիմնական քաղաքական

դերակատարների հակադրման պատճառներից ամենաէականը ինստիտուցիոնալ համակարգի, սոցիալական կազմակերպման վրա պատմականության, նրա դաշտի ունեցած ազդեցության չափաբաժնի սահմանման գործում առկա տարաձայնությունն էր:

Նորանկախ հանրապետությունում իրականացվող բարեփոխումների նկատմամբ տարբեր նորարարական ընտրախավերի վերաբերմունքը փաստորեն ձևավորվեց ոչ այնքան իրականացվող բարեփոխումների տեմպի, ձևերի, որքան պատմականության ու նրա դաշտի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի հիմքի վրա: Նշվածի հիման վրա հստակ տարանջատված ավանդապահների և ազատականների քաղաքական վարքաբանությունը թեև հենվում էր պատմականության վրա, բայց զուտ գաղափարախոսական տեսակետից նրանք տարբեր դիրքորոշումներ ունեին առկա արժեքային համակարգերի նկատմամբ:

Եվ այդ էական հանգամանքն էլ ողջ քաղաքական գործընթացում մեծացնում էր ամրագրված ինստիտուցիոնալ կարգից դուրս, հետևաբար՝ ոչ ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերով ընթացող փոխազդեցությունների չափաբաժինը: Իսկ քաղաքական ընտրանու և նրա առաջնորդի կողմից այդ հանգամանքի նկատմամբ որդեգրած դիրքորոշումը, այդ գործընթացներին մասնակցության, միջամտության բնույթն էլ դեռևս զգալի կերպով շարունակում են ազդել նրա կողմից իրականացվող քաղաքական կառավարման, պետություն-հասարակություն փոխազդեցության վրա:

Այսպիսով, Հայաստանի նախորդ երկու պետություններից երրորդ հանրապետության ինստիտուցիոնալ համակարգի կենտրոնական ինստիտուտի՝ պետության ձևավորման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իրողությունները տարբերվում են ինստիտուցիոնալ համակարգը թելադրած պատմականությունից (ճանաչողության կերպ, կուտակում, մշակութային մոդել), դաշտի տեղակայումներից (պատմական գործունեություն, դասային հարաբերություններ և սոցիալական շարժումների համակարգեր): Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրեց ազատական-ժողովրդավարական, պատմության ցավոտ հիմնախնդիրներից հնարավորինս քիչ ազդված, ինստիտուցիոնալ համակարգի կառուցման կերպը: Նախորդ հանրապետությունների օրոք հայ հանրույթի սոցիալական

գործունեության որոշ համահասարակական հիմնախնդիրների նկատմամբ ունեցած դիրքորոշումները տարաբնույթ ձևաչափերով որդեգրվեցին ընտրանու առանձին խմբերի կողմից: Սրա հետևանքով էլ քաղաքական դիսկուրսը և փոխազդեցությունն ընթացան ոչ միայն իրականացվող բարեփոխումների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի, այլև պատմականության սահմանման, իմաստավորման շուրջ: Քաղաքական դիսկուրսի նման «ընդարձակված օրակարգը» ստեղծեց լավագույն պայմանները այս կամ այն հիմնախնդրի շուրջ ունեցած տարաձայնության հետևանքով նոր ընտրանիների ի հայտ գալու համար:

Ամփոփենք:

Պատմականության՝ որպես պետության ինքնիշխանության արդիականացման բաղադրիչի դիտարկումը հնարավորություն է տալիս կարևորելու հայոց մշակութաքաղաքակրթական արժեքային համակարգի, ավանդույթների, կրոնադավանական միջավայրի, ազգի մտահայեցողության հետևյալ առանձնահատկությունները.

Առաջին. ՀՀ քաղաքական արդիականացման գործընթացում քաղաքական ուժերը տարբեր կերպ են ընկալում պատմականության, պետական ինքնիշխանության և ժողովրդավարական արժեքների փոխհարաբերությունները, իսկ բարեփոխումներում անձնական (մեկուսախմբային) շահերը գերակա են պետական, հասարակական ու անձնական ինքնիշխանության նկատմամբ:

Երկրորդ. ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության գերազանցապես ձևական ինստիտուցիոնալ և ոչ գործառույթային կայացվածության պատճառով քաղաքական կյանքի մասնակիցների ինքնիշխանությունը թվացյալ է, քանի որ իրական դերերն ու քաղաքական գործառույթները անցյալ-ներկա-ապագա չափումներում կրում են հայկական երեք պետությունների միջև առկա խզումների ազդեցությունը:

Երրորդ. ՀՀ քաղաքական արդիականացման հիմքում դրված է քաղաքական փոփոխությունների ենթակայական ոճը՝ հիմնված հասարակությանը պարտադրված հոգետորաբանության վրա: Դրանով քաղաքականության սուբյեկտների ինքնիշխանությունը դառնում է կառավարելի և կանխատեսելի, իսկ պատմականության գնահատականը՝ միաչափ:

Չորրորդ. ՀՀ-ում առկա է քաղաքական զարգացման (բաշխում, շարժունակություն, մասնակցություն, ինքնություն, լեգիտիմություն)

ճգնաժամների հաղթահարման ձգձգում, ինչի հետևանքով ընդդիմադիր և կառավարող էլիտաները տարբեր վերաբերմունք ունեն ինքնիշխանության նկատմամբ: Այդ դիտանկյունից, զգացմունքային և խորհրդանշական հիմքերով, նրանց միջև ծավալված դիսկուրսը տեղի է ունենում ոչ թե պատմականությունը դիտարկելով որպես պետության ինքնիշխանության արդիականացման բաղադրիչ, այլ 20-րդ դարի հայկական երեք պետությունների միջև ժառանգորդականության կա՛մ խաղարկմամբ, կա՛մ մերժմամբ:

Նշված առանձնահատկություններից ակնհայտ է, որ քաղաքական արդիականացման գործընթացում հայ հասարակությունը բախվել է «վազող արդիականացման» հավերժական հայկական խնդրին: Սա արդիականացման մի այնպիսի երևույթ է, որն արթնացնում է, թվում էր, վաղուց մոռացված, սակայն իրականում խոր արմատավորված և ընդամենը «նիրհող» ավանդական արժեքային շերտերը ինչպես գիտակցականի ոլորտում, այնպես էլ որոշակի սոցիալ-քաղաքական «կենցաղի» բնագավառում (տեղային հեղինակություններ, էթնիկական, կլանային ու խնամիական սահմանակարգերի վերարտադրում և հզորացում, բնակչության ինտեգրման համընդհանուր հոգևոր և ինստիտուցիոնալ հիմքերի քայքայվածություն): Ընդ որում, ակնհայտ է, որ հայ հասարակության արդիականացումը ներքուստ աններդաշնակ է և կրում է բազում կառուցվածքային խզումներ, ինչը հանգեցնում է պատմականության՝ որպես պետության ինքնիշխանության արդիականացման բաղադրիչի զուտ զգայական դիտարկմանը:

Այստեղից էլ ծագում է քաղաքական արդիականացման մշակութաքաղաքակրթական և բարոյահոգեբանական իրավահաջորդության հիմնախնդիրը: Այս իմաստով անհրաժեշտ է կարևորել հայ հասարակության վրա տեղեկատվական հեղափոխության հակասական ազդեցությունը: Մի դեպքում բնակչության բարձր կրթական մակարդակը նպաստում է մասնակցության քաղաքական մշակույթի արագ, սակայն հիմնականում մակերեսային հաստատմանը: Մյուս դեպքում սոցիալական վարքի ազատական մոդելի արժեքները բնակչության մի զգալի մասի համար վերացական արժեքներ են, քանի որ չկան անհատի գործունյա-ակտիվ կողմնորոշում, իրատեսական լավատեսության հոգեբանություն ու ձեռնարկատիրական-նախաձեռնողական ավանդույթներ:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ-ում քաղաքական արդիականացումը տարանջատական մշակույթի ազդեցության հետևանքով բազմաթիվ խոչընդոտների է բախվել ոչ միայն քաղաքական մասնակցության մակարդակի աճման, այլև պատմականության տեքստի համակարգային զարգացման անհրաժեշտության բերումով: Որպես արդյունք՝ իրական բազմակարծության փոխարեն ՀՀ-ում արագ տեմպերով ձևավորվել և ձևավորվում են ընտրյալ մեկուսախմբերը, որոնք ձեռնաձուլությունների են ենթարկում «Հանրային շահը համընդհանուրի բարիքն է» քաղաքակրթիչ կարգախոսը:

Այդ պատճառով ՀՀ քաղաքական արդիականացման գործընթացում ձևավորված քաղաքական ուժերն իրենց ծրագրերում ներառել ու ներառում են հայկական պետականությունների երեք շրջանների՝ պատմականության դաշտերին այս կամ այն չափով ենթակա և նրա կողմից ազդվող համահասարակական հիմնախնդիրների լուծումը: Այդ տեղակայումներով ձևավորված քաղաքական դաշտը խիստ խճանկարային է, իսկ կառավարող և ընդդիմադիր ընտրանիների փոխազդեցության համակարգի երկու բևեռներն էլ ենթակա են շարունակական տրոհման, միավորման ու ցրման: Այս գործընթացում պատմականության վերծանումը և վերարժևորումը կարևորագույն նախապայման է պետություն-հասարակություն-անձ եռամիասնության բնականոն կերպափոխման շարունակականության և կենսունակության ապահովման համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Armenian Declaration of Independence, Yerevan, August 23, 1990, <http://www.gov.am/en/independence/>
2. Benethon F. Vvedenie v politicheskuyu nauku. M.: Ves Mir, 2002 (in Russian).
3. Hakobyan A. Hayastani khorhrdarany ev qaxaqakan kusaktsutyunnery (1918-1920). Er.: HYD hrat., 2005 (in Armenian).
4. Hayastani Hanrapetutyann Sahmanadrutyun, Yerevan, 1995, (in Armenian), <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=1>
5. Kissinger H., World Order, Penguin Random House LLC, New York, 2014.
6. Klod L.-S. Uznvat drugikh. Antropologiya i problem sovremennosti/ Per.: Chebucheve Yelizaveta. - M.: Text, 2016 (in Russian).
7. Lints Kh., Alfred S. Joxovrdavarutyann ancnelu ev joxovrdavarutyann kayacman khndirner. Haravayin Evropa, Haravayin Amerika ev hetkomunistakan Evropa. - Er.: Kovkasi institute, 2010 (in Armenian).

8. Nikitina A. Historism socialno-politicheskogo yavleniya (Otnoshenie sociologii i istoriografii v svete problem istorizma). - Polis, 2000, N5, s.167 (in Russian).
9. Parsons T. Sistema sovremennikh obshestv/ Per. s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva. Pod red. M.S.kovalevoy. M.: Aspekt Press, 1998 (in Russian).
10. Poper K. Bats hasarakutyunn u nra tshnaminery (targm. S.Harutyunyani). - Er.: Hayastan, 2001 (in Armenian).
11. Pye L. International Relations in Asia: Culture, Nation and State, The Sigur Center for Asian Studies, July 1998,
<https://www2.gwu.edu/~sigur/assets/docs/scap/SCAP1-Pye.pdf>
12. Qajaznuni H. H.Y. Dashnakutyuny aneliq chuni aylevs. Erevan, 1994 (in Armenian).
13. Smith A. Myths and Memories of the Nation, Oxford, New York, 1999.
14. Solovyev E. Sudbicheskaya istoriosofiya Khaydegera – Proshloe tolkuet nas. M., 1991, (in Russian),
15. The Concise Oxford Dictionary of Poltiics/ eds. McLean I. and McMillan A., 3rd edition, 2009.
16. Turen A. Vozvrashenie cheloveka deystvuyushogo. Ocherk sociologii. M.: Nauchniy mir, 1998, (in Russian),
http://socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf
17. Vagharshyan A. Hayastani arajin hanrapetutyan gortsadir ishkhanutyan hamakargy (1918-1920). Er.: EPH hrat., 2012 (in Armenian).

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱՆՈՒ ՎԱՐՔԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ*

Մարիամ Մարգարյան

Հոդվածում հիմնավորված է այն մոտեցումը, որի համաձայն իշխանության իրականացման քաղաքակրթական փորձի իմացության դեպքում կարելի է բարձրացնել ժողովրդավարացման որակը: Այդ համատեքստում նախ կարևորված է իշխանության իրականացման ընթացքում ազգային ինքնության բնականոն արդիականացման, ապա՝ կառավարող ընտրանու վարքաբանությունում նրա տեղի ու դերի հիմնախնդիրը: Ապացուցված է ներկա քաղաքական ժամանակը պատմականորեն ընկալելու անհրաժեշտությունը: Հոդվածի հեղինակը համոզված է, որ այդ մոտեցմամբ հասարակությունը պետք է արժևորի իրականությունն այն գիտակցությամբ, որ մշակութորեն համակարգված արժեքներն իրենց քաղաքական դրսևորմամբ ունեն և՛ ազգային, և՛ համամարդկային բնույթ:

Նման մոտեցման շրջանակներում առաջարկվում է ժողովրդավարացման գործընթացը դիտարկել «հավաքական մեթոդաբանությամբ»: Հայ քաղաքակրթական միջավայրը «համալիր մեթոդաբանությամբ» ուսումնասիրելու համար հիմնվել է Է. Դյուրկհեյմի սոցիոլոգիայի, Կ. Յունգի հոգեվերլուծության («արքետիպեր», «խորքային հոգեբանություն»), Կ. Մանհեյմի «գաղափարի» և «ուտոպիայի» փոխհարաբերության և Է. Ֆրոմի «առողջ» ու «հիվանդ» հասարակությունների մասին տեսությունների վրա: Դրանցից յուրաքանչյուրը, յուրովի կարևորելով կառավարող ընտրանու վարքաբանությունում ազգային ինքնության տեղն ու դերը և բնականոն արդիականացման գործընթացում ծագած հիմնահարցերը, միաժամանակ ընդգծում է, որ տարբեր ընկերային համակեցություններ իրենց գոյաբանության կերպը պահպանելու համընդհանուր հատկանիշներ ունեն: Հենց այդ շրջանակներում հոդվածագիրը, հիմք ընդունելով պատմության հոլովությունում ստեղծված «Հոգևոր Հայաստանի» լուսավոր կերպարը, մշակել է հայ ոգու սահմանադրություն:

Հիմնաբառեր. քաղաքական գործընթաց, ժողովրդավարացում, քաղաքակրթություն, ազգային ինքնություն, համամարդկային արժեքներ, ազգային ոգի, պատմականություն, կառավարող ընտրանի:

Քաղաքական գործընթացը քաղաքական համակարգի ինքնակազմակերպման, գործառության ու արդիականացման ժամանակ ի հայտ ե-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդեսի երկու համարներում, 2016, 1 (մաս 1), էջ 141-151, և 2016, 2 (մաս 2), էջ 182-194:

կաժ գործողությունները համակարգող համալիր ամբողջություն է: Ժողովրդավարացման պայմաններում գտնվող հայ իրականության մեջ քաղաքական գործընթացի վրա գերակա ազդեցություն ունեն նախ «վազող արդիականացման» բնութագրիչները, ապա ժողովրդավարացման մի շարք կարևոր նախադրյալների (տնտեսական, մշակութային, իրավական) բացակայությունը: Դա էլ, որոշելով քաղաքական գործընթացի բնույթը, ժողովրդավարացող երկրներին հանգեցնում է քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի (բաշխման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության և լեգիտիմության): Դրանց արդյունավետ հաղթահարումը, համաձայն Ս. Հանթինգթոնի, բացի ինստիտուցիոնալ փոփոխություններից, ենթադրում է ինչպես անձի քաղաքական սոցիալականացման որոշակի աստիճան, քաղաքական, քաղաքացիական և սահմանադրական մշակույթի առկայություն, այնպես էլ ազգային մտահայեցողության հաշվառում, քանի որ միտքը չունի գաղտնիք, որ վարքը երևան չբերի (Գյոթե):

Քաղաքական գործընթացի ռազմավարության իրականացման և կառավարման առումով գերակա է քաղաքական ընտրանու դերը: Հենց դա էլ, մեր համոզմամբ, ձևավորում է իշխանության իրականացման այնպիսի մշակույթ, որն իր հերթին խթանում է մրցակցությունը՝ նպաստելով ընտրանու պատասխանատվության և քաղաքակրթվածության մակարդակի բարձրացմանը: Ուստի, ինչպես նշում է ռուս քաղաքագետ Ա. Պանարինը, քաղաքական ընտրանին կարող է ոչ միայն դրական դեր խաղալ, այլև հաճախ հասարակական ողբերգության կամ կատակերգության գլխավոր դերակատար դառնալ [1, c. 18-19]:

Ո՞վ է կառավարում քաղաքական գործընթացը, ո՞վ է մշակում քաղաքական կառավարման սկզբունքները: Կենսական այս հարցերի պատասխանն ամերիկացի քաղաքագետ Ռ. Դալն առաջարկում է ուսումնասիրել պոլիարխիկ (բազմասկիզբ իշխանություն իրականացնող) ընտրանու գործառման դիտանկյունից, որոնք իրենց նպատակամետ գործունեությամբ հետևողականորեն վարում են ժամանակակից դինամիկ բազմակարծիք հասարակության (modern dynamic pluralist society՝ MDPS) ստեղծման քաղաքականություն: Այս իմաստով պոլիարխիկ ընտրանին՝ որպես կառավարման դերակատար, «հրաման/կատարում» կառուցա-

կարգում հանդես է գալիս և՛ հրամայող, և՛ կատարող՝ պայմանավորված նրանով, որ ապահովում է փոխադարձ անվտանգության փոխզիջումային (ՓԱՓ) համակարգի կառուցակարգը՝ գիտակցորեն մերժելով մենաշնորհը և գերշահույթը [2, c. 428]: Ըստ Ռ. Դալի՝ պոլիարխիան քաղաքական զարգացման տանող միակ ճիշտ արժեքն է: Դա էլ ենթադրում է իրական գործող ինստիտուտներ, քանի որ ժողովրդավարությունը կայանում է այնպիսի գործոնների առկայությամբ, որոնք ստեղծում են անհրաժեշտ կենսամիջավայր (սոցիալ-տնտեսական պայմաններ, մասնակցություն աշխատանքի միջազգային բաժանմանը, մասնակցային քաղաքական մշակույթ, կենսունակ և ոչ թե հեղափոխական ու մարգինալ ընդդիմություն, տրիպարտիզմ և, վերջապես, լիդերների և ընտրանիների համագործակցություն՝ հանրային շահի գերակայության հիմքի վրա): Այս համատեքստում քաղաքական գործընթացում իշխանության իրականացման մշակույթի հիմնախնդրի վերաբերյալ քաղաքական ընտրանուն ներկայացվող պահանջներն իրենց ողջ բազմազանությամբ ենթադրում են ազգային ինքնության ուսումնասիրում: Իշխանության իրականացման քաղաքակրթական փորձի հանրագումարից ակնհայտ է, որ միայն ինքնություն կազմող ազգային արժեքների իմացության դեպքում կարելի է իշխանության իրականացման մշակույթի ժողովրդավարացման համար արդյունավետ սկզբունքներ մշակել: Այդ նկատառումներով էլ աշխատանքում նախ առանձնակի ուշադրություն է դարձված իշխանության իրականացման ընթացքում ազգային ինքնության հարատև ու համընթաց արդիականացման ապահովմանը, ապա կառավարող ընտրանու վարքաբանությունում նրա տեղի ու դերի հարցին: «Ազգային ինքնություն» եզրույթը գերազանցապես սոցիալ-հոգեբանական բնույթ ունի [3] և, իշխանական հարաբերությունների արժեքային համակարգով պայմանավորված, մարդկանց կենսագործունեության կազմակերպման բաղադրիչ է:

Ազգի ինքնությունը բարդ ու բազմաբնույթ մտածական համակարգ է, որը կազմավորվում է էթնիկական հանրույթի կայացմանն ու զարգացմանը համընթաց՝ պատմական կարևորագույն իրադարձությունների և հիշողությունների ազդեցությամբ: Այն բխում է երկու ակունքից. մի կողմից՝ աշխարհագրական միջավայրի և տվյալ հանրույթի պատմամարդա-

բանական զարգացման (որպես այդպիսին ենթադրում է որոշակի աշխարհաճանաչողություն և աշխարհատեսություն), մյուս կողմից՝ այլ էթնիկական հանրույթների հետ շփվելու միջոցով ձեռք բերված և վերարժևորված մշակութային ավանդույթների, սովորույթների և գաղափարների արդյունք է: Հետևաբար, ազգային ինքնությունը էթնո և սոցիալ-մշակութային արժեքներ ամբարած համակարգ է: Որպես այդպիսին՝ այն արժևորում ու ամփոփում է տվյալ հանրույթի կուտակած նյութական և մտահոգևոր արժեքները, վերարտադրության դարավոր փորձը՝ ամրագրելով դրանք մասնավորապես նաև իշխանական կառույցներում, ավանդույթներում ու հոգեբանությունում: Դրանով իսկ վերջինս իր կնիքն է թողնում և՛ քաղաքացու, և՛ քաղաքական վերնախավի վարքաբանության, ինքնագիտակցության ու իշխանության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի վրա:

Ազգային ինքնությունը պատմության հոլովույթի մեջ ընկալելու և ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը պահանջում է ճանաչել ոչ միայն անցյալի անցողիկությունը, այլև ներկայությունը: Քաղաքակրթության փորձը փաստում է, որ պատմականության զգացումը հանրույթին հնարավորություն է ընձեռում արժևորելու իրականությունը ոչ միայն իր կողմից իրականացվող իշխանության (հոգեբանական և արժեքային) ժառանգությամբ, այլև այն գիտակցությամբ, որ մշակութորեն համակարգված արժեքներն իրենց քաղաքական դրսևորմամբ ունեն էթնոպաշտպան նշանակություն: Ուստի, դրանով իսկ կարևոր տեղ են զբաղեցնում կառավարող ընտրանու վարքաբանության մեջ: Ակնհայտ է, որ քաղաքական իշխանության ժողովրդավարացման գործընթացում վերջինս ապահովում է համակեցության կայուն կարգ: Իսկ կարգը կայուն է, քանի դեռ քաղաքական արժեքի վերարժևորման անհրաժեշտություն չկա: Նման ընկալումը հաստատում է այն, որ ներկան պետք է վերափոխի անցյալն այնքանով, որքանով վերջինս կառավարում է ներկան: Սա է ավանդականի և արդիականացման փոխգործակցության տրամաբանական կառուցակարգը՝ ազգային ինքնության արդիականացում քաղաքական կարգի պահպանման նկատառումներով:

Պատմականության այս ընկալումն ամենասուր կերպով զգացվում է այն դեպքում, երբ փորձում ենք հստակեցնել ազգային ինքնության տեղը

քաղաքակրթական ժամանակի մեջ: Վերջինս անընդհատ վերակառուցվածքավորվում է, քանի որ էթնոսը մասնակցում է այդ արժեքաստեղծող գեղեն գործընթացին որպես պատմական նպատակայնություն կրող և՛ որպես քաղաքականության, և՛ որպես քաղաքակրթության սուբյեկտ: Եվ նրա համար ապագան դառնում է տեսանելի, էթնոագգային մշակույթով արժևորված կենսաէներգետիկ տարածք: Այդտեղ որոշիչը ոչ թե ճակատագիրը, աստվածային նախախնամությունն ու քաղաքական խաղերն են, այլ ակտիվ կենսագործունեություն ապահովող ԱՆՀԱՏՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՍՏԵՂԾ գործունեությունը: Դա էլ ռացիոնալացնում է քաղաքական ժամանակը՝ ստիպելով ընտրանիներին հրաժարվել ժողովրդահաճությունից (դեմագոգիա) և իրենց վարքաբանությունում նպատակամետորեն արդիականացնել ագգային ինքնությունը: Ասվածի շրջանակում համակարգային և սոցիալ-մշակութային հայեցակետի ներքո դիտարկելով սփյուռքի ինքնությունը՝ քաղաքագետ Զ. Լևինը հատուկ ուշադրության է արժանացրել այն փաստը, որ սփյուռքի ցանկացած անդամ մոլորակի տարբեր անկյուններում մնում է հավատարիմ իր քաղաքակրթական առանձնահատկություններին՝ արժեքային համակարգին, լեզվին, ավանդույթներին, կրոնին և այլն, չնայած որ նա այլևս իր պատմական հայրենիքի քաղաքացին չէ [4, c. 102-107]: Հենց դրանով էլ յուրաքանչյուր սփյուռք էթնոպաշտպանության նկատառումներով ագգային ինքնությունը դարձնում է իր վարքաբանության անբաժանելի տարրը: Հայկական սփյուռքի հետ համախմբված լինելու փաստը ՀՀ-ին կոզնի հաղթահարելու բազմաթիվ մարտահրավերներ: Այդ պատճառով էլ Ս. Հանթինգթոնը ՀՀ-ն անվանում է «Կովկասյան Իսրայել» [14, c. 191]:

Հազարամյակների պատմությունը ընդգրկող ազգային ինքնությունը փոխներդաշնակում է աշխարհաճանաչողության ինչպես «քառսև և առասպել», այնպես էլ «հերոս-հակահերոս» արժեքային համակարգի ներհակ բևեռները: Դրանցից յուրաքանչյուրը, վերջին հաշվով, պատմական իրականության քաղաքահոգեբանական իրացման կերպ է: Մեր կարծիքով, նման ըմբռնումը հնարավորություն է տալիս հանրույթի արդիականացման գործընթացը և մշակութային ավանդույթը դիտարկելու որպես փոխկապակցված իրողություններ: Իսկ դրանց լծորդման բացահայտման նպատակով անհրաժեշտ է տարբերակել իրականության ընկերա-

առասպելն ինքնություն կերտող, անձի, ընտրանու, առաջնորդի և հանրության ընկերային եռանդն ակտիվացնող, խմբային միասնություն, համերաշխություն մարմնավորող, ընդհանուր արժեհոգեբանական գիտակցություն ձևավորող «արարչական» իշխանություն է: Առասպելի իմաստային դաշտը կանոնակարգում է անձի ու հանրության «Ես» + «Մենք» բևեռները և ուղիներ է մշակում «ներանք» բևեռի հետ հարաբերություններ հաստատելու համար: Այս ամենը, ինչպես նշում է Կ. Հյուբները, «հնարավորություն է տալիս ազգին միասնական վերաբերմունք մշակելու իրականացվող բազմաբնույթ իշխանության նկատմամբ» [8, շ. 325]:

Քաղաքակրթության փորձը փաստում է, որ տարաբնույթ իշխանական կառույցներում պետք է անպայմանորեն պահպանվի ազգի ինքնությունը բնականոն արդիականացնող արժեքային համակարգի քաղաքական էությունը: Դրա բացակայությամբ իշխանական գործընթացում խաթարվում է ցեղի միասնական հոգեբանությունը: Արդյունքում «Ես» և «Մենք» բևեռները մարգինալացվում են և, կորցնելով իրականությունը բանական գնահատելու ունակությունը, սկսում են իրականացնել ուժացման (ասիմիլյացիոն) տիպի կառավարում: Դա առաջ է բերում արժեքների անկում, քայքայում, քառս, ավերում և վերջապես՝ ողբ: Իր մշակութային և քաղաքական հագեցվածությամբ ողբը համամարդկային թեմա է: Փաստորեն, պատմական հոլովույթում յուրաքանչյուր ոգեարարիչ էլիտար «Ես» ողբում է իր կեցության (նաև իշխանության) արդեն կորսված և ազգային ինքնության հիմք կազմող արժեքների բացակայությունը: Այս իմաստով հայոց ողբը, չնայած իր ժանրային բազմազանությանը, նույնպես աներկբա քաղաքական-հոգեբանական բովանդակություն ունի: Լինելով ավերիչ (թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին) իշխանության արդյունք՝ ողբը միտում ունի արդիականացնելու պատմությունը՝ ազգի ընկերային, հոգեբանական, քաղաքական միասնության անհրաժեշտության դիտանկյունից: Միայն այդ ճանապարհով կարելի է դիմակայել ավերիչ Ներուժին: Այս դիտանկյունից հայոց ողբում հոգեբանորեն ամբողջացված է Ազգի և Հայրենիքի թեման: Այս իմաստով հայ ողբը ոչ միայն քրիստոնեական հավատով համակարգված վշտի, հառաչանքի, մեղքի, զղջման, այլև ինքնության, էության պահպանման ծրագիր է: Հայոց ողբի գործառույթով (Մովսես Խորենացուց մինչև մեր օրեր) ինքնորոշվել է ինքնարարող

հայ հանրույթը՝ որպես համասեր, համալեզու հավաքական ընկերային հոգեբանության տեր մարդկանց միություն:

Իշխանության արժևորման նպատակամիտված ծիսակարգը լուծում է պատմության հոլովույթում առկա և կուտակվող հակասությունները՝ արտամղելով դրանք ազգային ինքնությունից անդին։ Այսպիսով ապահովվում է երևույթները ներդաշնակ կապի մեջ ընկալելու հնարավորությունը, իսկ իշխանական ժամանակակարգի ծիրում հայտնված ընտրանին, առաջնորդը, անհատը հաղորդակցվում են ազգի միասնական հոգեբանության վեհ, հզոր, սրբազան, բայց արդեն պատմականացված և հերոսականացված ժամանակին։ Հենց այս հաղորդակցմամբ էլ (մշակութային և քաղաքական ծիսակարգի միջոցով արդիականացվող) ազգային ինքնությունը հաղթանակ է տանում ավերիչ քաոսի հանդեպ։ Ծիսական արարողակարգի կայուն հատկանիշներից է ժամանակի գնահատման ոչ թե պարուրային, այլ, այսպես կոչված, հատվածային տրամաբանությունը, որի միջոցով իմաստավորվում է իրադրությունը։ Այդպիսով տեսակն իրեն զատում է շրջապատից։ Հայերը, օրինակ, իրենց տեսակը զատելու յուրօրինակ հարացույցներ են մշակել։ Հայկն առաջինն էր, որ ընդվզեց ընդդեմ բռնապետ Բելի, Տրդատ Մեծն առաջինն էր, որ Գրիգոր Լուսավորչի պարտադրմամբ քրիստոնեությունն ընդունեց իբրև պետական կրոն, Մաշտոցն առաջինն էր, որ արարեց հայոց այբուբենը՝ ազգային արժեքի էզոտերիկ ընկալմամբ, Քաղկեդոնի ժողովում հայերն առաջինն էին, որ ընդդիմադիր կեցվածք ընդունեցին...

Ակնհայտ է, որ Տրդատ թագավորը, քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելով, մեծ ջանքեր գործադրեց դրա տարածման համար, ինչն էլ առաջին հերթին հետապնդում էր ազգային ինքնության նպատակամետ արդիականացման գործընթաց: Ինչպես նշում է պատմաբան Ն. Ադոնցը, «... ծովման և կորստյան վտանգը կախված էր Հայաստանի վրա: Ուրիշ հնար չկար փրկության, քան ապավինել քրիստոնեությանը» [9, էջ 148]: Եվ վերջապես, դարերի հոլովությամբ հայերը միշտ էլ կարողացել են իրենց տեսակը զատելով դիմակայել օտարների ծրագրված համահարթեցմանը:

Արարիչ «Ես»-ի գերակայությունը հայ մտահայեցողությունում

Իշխանական հարաբերություններում ցեղի անհատականությունը բարձրագույն արժեք է, եզակի և անկրկնելի գոյացություն: Այս ամենն իր

արտահայտությունն է գտնում ազգային խորհրդանիշներում, որոնք հանրույթի կենսաոճի և ինքնագիտակցության թանձրացումներն են: Յուրաքանչյուր հանրույթ ունի ոչ միայն իր ստեղծած, այլև փոխառված խորհրդանիշներ, որոնք դարերի հոլովությամբ ազգային բովանդակություն են ստանում: Նման հարցադրումը պահանջում է ցեղի պատմական գոյաբանությունը դիտարկել նաև իբրև արարչագործ (ընտրյալ) անհատի ինքնադրսևորման և մշակութաստեղծ կարողությունների կիրարկման միջավայր: Այս կապակցությամբ հույժ կարևորվում են պատմականորեն հերոսացած անձի արժեհամակարգիչ պատկերացումներն ու գործողությունները, որոնք, հանրույթը զերծ պահելով քառսից, առաջին հերթին ապահովում են կառավարող ընտրանու կենսաոճի յուրօրինակությունը: Այն իր արտահայտությունն է գտել հայ ժողովրդի հնագույն առասպելների և էպիկական ասքերի մեջ: Դրանք գրի է առել և ապա տրամախոհական մշակման ենթարկել պատմահայր Մովսես Խորենացին: Շարադրելով հայոց պատմությունը վաղնջական ժամանակներից մինչև իր դարաշրջանը՝ Հայկ Նահապետից մինչև Արշակունիների արքայատան անկումը (428թ.), Խորենացին ստեղծել է իշխանություն իրականացնող գաղափարակիր «Ես»-ի իդեալական կերպարը: Նա շարունակել է ուսուցչապետ Մեսրոպ Մաշտոցի գործը և հասել «Հոգևոր Հայաստանի» և «գաղափարակիր «Ես»-ի աստիճանակարգությունների իրատես համադրման: Այս իդեալը պատմահայրը մարմնավորել է առաջին հերթին հայոց վաղ թագավորների կերպարներում, որոնք, թշնամիների դեմ պայքարում դնելով հայոց պետականության հիմքերը, ապացուցեցին իրենց ընտրյալ և իրենց իշխանության լեգիտիմ լինելը: Հատկանշական է, որ Խորենացու դիտանկյունից՝ նախաքրիստոնեական շրջանից ժառանգված ազգային յուրաքանչյուր արժեք ունի իր անկախ և ուրույն կշիռը: «Ազգ-հայրենիք-պետություն» հոլովույթի ընկալման և բանաձևման գործում նա հեռացել է իր դարաշրջանի ընդհանուր մտայնությունից: Ազգային պետությունը դիտարկելով իբրև բացարձակ համակեցական արժեք՝ պատմահայրը պետականաշինությունը ճանաչում է իբրև հայ «Ես»-ի արժեքային համակարգի կարևորագույն չափումներից մեկը: Այս համատեքստում Խորենացին ձևակերպում է արարիչ (ընտրյալ) անհատի ինքնաճանաչման չափորոշիչները: Այդպիսի անհատի նպատակը հանրույթը հնարավորինս զերծ պահելն է տարաբնույթ քառսներից: Այս գործելակերպը հղում է ենթադրում առ ազգային մտահայեցողության արխիվը:

Դրանով իսկ «Ես»-ին հնարավորություն է ընձեռվում կերպափոխվելու և արդիականանալու ժամանակի պահանջների ազդեցությամբ: Նման գործառույթի բացակայությամբ հանրույթը գրկվում է ինքնակայացման ու ինքնակառավարման հնարավորությունից՝ հանգելով անորոշության կամ զգացմունքային խլության: Ի գորու չլինելով բանական քննության ենթարկելու և գնահատելու առկա քաղաքակրթական (և քաղաքական) կացությունը՝ հանրույթն օտարվում է. տեղի է ունենում «փախուստ իրականությունից» և «փախուստ ազատությունից» [10]: Դրա հետևանքով մշակութային «արխիվը» կորցնում է իր արժեքային և հոգեբանական անհրաժեշտությունը: Արդյունքում, ըստ Խորենացու, ազգը վերածվում է ամբոխի, որը չունի տարիք ու պատմություն, «զի բարձաւ թագաւոր եւ քահանայ, խորհրդական եւ ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն. դրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն» [11, III, 1913]:

Ո՞րն է ելքը: Քաղաքակրթությունների զարգացման և արդիականացման փորձը հուշում է, որ նման պայմաններում առավել ներգործուն է ազգային մշակույթի ու մտահայեցողության ճշգրիտ լծորդումը նրա ինքնակառավարման երկու՝ ուժական (ասիմիլյացիոն) և հարմարվողական (ակոմոդացիոն) պարադիգմաների համադրությանը: Դրանցից որևէ մեկի բացարձակեցման պարագայում քառսն անխուսափելի է:

Ծրագրված փոփոխության է ենթարկվում ազգային ինքնությունը, իսկ ընտրանին, առաջնորդը, անհատը կորցնելով կապն իրենց ընկերային-մշակութային երբեմնի արարիչ միջավայրի հետ, իշխանական հարաբերություններում զբաղեցնում են հարաբերականորեն ինքնուրույն տարածություններ: Նրանք և իրենց նմանները կազմում են «սև զանգվածի» (օխլոսի) մասը, որը պատրաստ է ծառայելու ցանկացած ուժեղ ձեռքի՝ ունակ բավարարելու իրենց առօրեական (հատկապես կերակրման) պահանջունքները [12, pp. 138-149]: Համակեցության սկզբունքներն սկսում են կազմակերպվել ըստ մարգինալության սկզբունքի՝ որտեղ հաց՝ այնտեղ կաց: Արդյունքում ուժական կառավարման ծայրահեղ դրսևորումը ձևախեղում է ազգային համակեցական տեսակն ու ինքնությունը: Փաստորեն, ասիմիլատիվ վարչական սկզբունքը, տարբերություն չդնելով գոյություն ունեցող ազգային պետական և ընդհանրապես պետական շահերի միջև, արժեքների գնահատման մարգինալ հոգեվիճակ

է ստեղծում: Հանրայթի մարգինալ հոգեբանությունը ասիմիլացիոն կառավարում իրականացնողներին հնարավորություն է տալիս ազգային ինքնությունում ծրագրավորված կերպով քառասային փոփոխություններ կատարելու: Այդ քառասային փոփոխությունների հետևանքով կառավարող էլիտան կորցնում է կապն իր սոցիալ-մշակութային միջավայրի հետ և ազգային ինքնության ավանդական արժեքների նկատմամբ ոչ միայն ձեռք է բերում կրկնակի սահմանային դիրքորոշում, այլև կերպափոխվում է՝ պայմանավորված քաղաքական գործընթացների արժեքաբանությամբ:

Սոցիալ-մշակութային նոր միջավայրում հայտնված, կառավարողների կողմից քաղաքական խաղի յուրօրինակ մասնակից դարձած «Ես»-ը, մոռանալով իր մտահայեցողական արժեքները, պատրաստակամ է ծառայելու յուրաքանչյուրին, միայն թե վերջիններս (կերակրման) ինստիտուտների օգնությամբ բավարարեն իր պահանջմունքները: Ասիմիլացիոն կառավարման ժամանակ հանրայթը բաժանվում է մարգինալ «Ես»-երի, ստեղծվում է սոցիալական յուրաքանչյուր խմբի կառավարման մարիոնետային համակարգ: Ինչպես տեսնում ենք, ուժացման կառավարումը ձևախախտում է ազգային ինքնությունը:

Ի տարբերություն դրա՝ հարմարվողական պարադիգմայի բացարձակեցումը ենթադրում է մի այնպիսի վիճակ, երբ, ընդհակառակը, զանգվածի չափազանց ակտիվ ներգործությամբ խաթարվում են իշխանական կառույցները: Եվ հաստատվում է քառս, որը կրկին ուղեկցվում է ազգային տեսակի ու մտահայեցողության խաթարմամբ: Բայց այս անգամ դա արդյունք է կարգի և օրենքի քայքայման: Այս դեպքում «սև զանգվածի» եսասիրությունը գերակա է դառնում իշխանական հարաբերություններում: Մեր խորին համոզմամբ, պարբերական քառսից դուրս գալու ելքը երկու պարադիգմաների համադրումն է: Խառը «ուժական-հարմարվողական» պարադիգմայի կիրարկման պարագայում ազգային համակեցական արժեքներն ու հաստատությունները հստակեցվում են: Հանրայթն սկսում է գիտակցել, որ (ուղղակի և հակադարձ կապի շնորհիվ) հնարավոր է երկխոսություն համակեցական բոլոր մակարդակներում՝ նպատակամիտված ընկերային միջավայրի բարեշրջում-բարեփոխմանը:

Եվ երկխոսությունը ծավալվում է ազգային համակեցության ոչ միայն ներկայի (այժմ), այլև անցյալի հարթությունում: Արդյունքում ազգը երկխոսության մեջ է մտնում իր իսկ անցյալի և տեսանելի (ու կանխատեսելի) ապագայի հետ: Բազում սերունդներ խտանում են ժամանակային «ներկայի» ծիրում՝ ընդհանուր գերխնդրի գիտակցությամբ: Եվ հայտնագործվում է «փոքրի ուժն ու մեծությունը»: Դրա ճշգրիտ բանաձևմամբ է, որ պատմահայր Խորենացին շեշտում է. «Հի թէպէտ եւ եմք ածու փոքր եւ թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ եւ զօրութեամբ տկար եւ ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս...» [11, I, 3]: Այսինքն՝ ներկա ժամանակի մարտահրավերները ծնում են այն հերոսին, որը Լեոնիդ Ազգալոյանի նման փաստում է. «Սա Հայաստանն է, և վերջ...»:

Հանրագումարելով՝ նշենք, որ ազգային ինքնությունը քաղաքական վերնախավի իրականացրած իշխանության կառուցակարգում որպես համակարգիչ ամբողջություն ենթադրում է՝

1. Տարբեր մակարդակներում հանդես եկող իշխանություն կրող վերնախավերի ինքնաճանաչողություն՝ քաղաքական իրականության պատմական գիտակցության և ռացիոնալ հոգեբանության ենթատեքստում: Կառավարող ընտրանին հասարակական քառսից խուսափելու համար անհրաժեշտաբար ազգային ինքնությունում արարչորեն պետք է կրի ինչպես պատմական արժեքները, այնպես նաև ապագան՝ որպես ազգի իշխանությանը ինքնություն, Կարգ ու Տեղ ապահովող իրագործելի ձևաչափ:

2. Քաղաքական արժեքների բնականոն արդիականացում, որը, բյուրեղացնելով պոլիարխիկ ընտրանու մտահայեցողական առանձնաբերականները, կառավարման ուժական, հարմարվողական տիպերի հատկությունները, կառավարման ուժական, հարմարվողական տիպերի փոխներդաշնակմամբ և համակեցության նորմերի պահպանմամբ հնարավորություն է ստեղծվում հասարակական կյանքում կանխելու քառսը:

3. Հասարակական-քաղաքական երևույթները կապի մեջ ընկալելու հնարավորություն: Ի տարբերություն միֆամտաձողության, որտեղ աշխարհն արժեքագրված է ցեղի հավաքական էությունը բացահայտող իշխանության մեջ, մշակութային այս փուլում այն համակարգվում է իշխանության մեջ, մշակութային այս փուլում այն համակարգվում է իշխանություն իրականացնող ընտրանու կողմից, որն արժևորում է իշխանութ-

յան բարձրագույն ձևը՝ **պետականը**: Մովսես Խորենացին հայ իրականության մեջ ազգային ինքնագիտակցության հիմքի վրա իրականացվող գերագույն՝ պետական իշխանության գաղափարախոսն ու ջատագովն էր: Ազգային ինքնությունը, որը փաստորեն որոշիչ դեր ունի ազգի քաղաքական ծրագրի ձևավորման գործընթացում, միաժամանակ իրականացվող իշխանության բովանդակության էությունն է: Նմանօրինակ սկզբունքներով հիմնված ազգի իրականացրած իշխանությունը հանրության կառավարման կառուցակարգում բացառում է քաղաքական քառու: Հայ քաղաքական մտքի պատմության մեջ քերթողահայր Խորենացին այս ամենը հանրագումարեց որպես սոցիալ-քաղաքական և մշակութային օրինաչափություն, որի չիմացությունն ու անտեսումն էլ հայ հանրության կյանքում դարերով հարատևող քառս ստեղծեց: Ժառանգություն թողնելով արժեքային համակարգի գնահատման նմանօրինակ կառուցակարգ՝ պատմահայրը պատգամել է սերունդներին. «Թեպետ մենք փոքր ածու ենք և թվով շատ սահմանափակ ու զորությամբ թույլ և շատ անգամ օտար թագավորությունների կողմից նվաճված, բայց և այնպես մեր երկրում էլ գրելու և հիշատակելու արժանի շատ սխրագործություններ են կատարվել...»: Այս տրամաբանությամբ էլ Հայ մշակութային տեքստում ձևավորվեց և այսօր էլ խիստ արդիական է Հոգևոր Հայաստանի գաղափարախոսությունը (այսուհետև՝ ՀՀԳ):

Հոգևոր Հայաստանի գաղափարախոսության արժեքաբանությունը

Անցյալ-ներկա-ապագա եռաչափության մեջ արդիականացող հայ ազգային ինքնության հիմքի վրա ձևավորվել է ՀՀԳ. «հայության հավաքում» կամ «հայության կազմակերպում» գաղափարական իմաստով - ահա թե ինչ ենք հասկանում «Հոգևոր Հայաստան» ասելով: Դա այն կուլտուրան է, այն կուլտուրապես կազմակերպված ժողովուրդն է, որի գալուն մենք կուզեինք հավատալ: «Ազգը միայն արտաքին ուժերի զորությամբ, իրերի արհեստական դասավորությամբ չի ստեղծվում, այլև իր անդամների ներքին մտավոր-հոգեկան կապով: Պետք է, բացի արտաքին հնարավորությունից, լինի և ներքին մի զորություն, մի հոգևոր մղում, որ մարդկանց համախմբումը ազգ է դարձնում»: «Ահա թե ինչու ես կարծում եմ, որ, բացի արտաքին արգելքները հաղթահարելուց, ազգ կազմելու

ցանկություն ու կամք ունեցող ամեն մի ժողովուրդ անդադար պիտի ստեղծի այն արժեքները, որոնք նրա ինքնության առհավատյան են» [13, էջ 336-350]:

Ելակետ ընդունելով այս և հայ հեղինակների նմանօրինակ այլ մոտեցումները՝ կարող ենք հիմնավորել. ազգային գաղափարախոսությունն օրգանական միասնության մեջ գտնվող, պատմականորեն ձևավորված արժեքների համակարգ է: Այն տվյալ ազգի կենսահասարակական ինքնությունը, էությունը համակողմանիորեն արտացոլող, որոշակի ինքնության շուրջ ձևավորված իդեալների, ռազմավարական շահերի, նպատակների հարատևման փիլիսոփայությունը ներառած միաձույլ, ամբողջական, կուռ և մշտապես արդիականացում պահանջող հայացքների հանրագումարն է: Գաղափարախոսությունը ցանկացած արժեքային համակարգի էության տեղեկատվական արտահայտությունն է: Տրամաբանորեն կարելի է ընդհանրացնել. եթե առկա է համակարգը (դիցուք՝ ազգը), ապա գոյություն ունի «Ես»-ին տեղ, կարգ, ինքնություն, էություն ապահովող հարատևության մեջ ձևավորված գաղափարախոսությունը: Աստծո կամոք հայ գաղափարական «Ես»-ի արարման կառուցակարգի համակարգումը սկսվել է հայկական ժայռապատկերներից, մաշտոցյան այբուբենից, քերթողահոր «Պատմությունից», ազգային էպոսից, Նարեկացու «Մատյանից», Շնորհալու «Ողբից», Մովսիսի խաչքարերից, ապա շարունակվել Ռաֆֆու պատմավեպերում, Հ. Թումանյանի, Ե. Չարենցի, Պ. Սևակի ստեղծագործություններում, այսինքն՝ բոլոր նրանց կողմից, ովքեր հիշում են, որ իրենք հավատի, արդարության, յուրօրինակության կրողներն են, այսինքն՝ Հայ:

Միանշանակ պետք է ընդունել, որ հայ ազգային գաղափարախոսությունն արարված է մեր նախնյաց կողմից, և այսօր չպետք է մոտանալ մենք ազգային գաղափարախոսության ստեղծումով, փա՛ռք Աստծո, այն կա... Մտահոգության առարկան այն է, թե տվյալ քաղաքական ժամանակի մեջ տեղեկատվական ձևը որքանով է կարողանում ճշմարիտ և փաստացի արտահայտելով ազգի ինքնությունը՝ արդիականացնել այն՝ իրատեսորեն մոդելավորելով տվյալ քաղաքական գործընթացը: Ցավոք, մեր պատմական զարգացման մեջ առկա է տեղեկատվության խաթարում (պետության կորուստ, օտար նվաճումներ, քաղաքական խա-

ղեր), որն էլ հայությանը զրկել է սեփական գաղափարախոսության արդիականացման հիմքի վրա կայուն կենսագործունեություն կազմակերպելուց: Բայց դա չի նշանակում, որ հայ մարդը ծանոթ չէ իր գաղափարախոսությանը: Այն ազգային ինքնության տեսքով հանդես է եկել բոլոր դարերում: Հենց այս մոտեցման հիմքի վրա էլ մեր կողմից առաջարկվում է Հոգևոր Հայաստանի սահմանադրությունը:

Հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ, չնայած արտաքին աննպաստ պայմաններին, իր կենսագործունեությունը կազմակերպել է իր գաղափարախոսության բարձր ոգեղենության շնորհիվ: Այստեղ որոշիչ տեղ ու դեր է վերապահվում էզոտերիկ միասնության մեջ գտնվող՝ «ազատ անհատ», «անկախ հայրենիք», «արդարադատ պետություն», «պատիժ չարին», «ոգու հաղթանակ»՝ հանուն Աստծո և հանուն մերձավորի սկզբունքների համակարգին: Հայ «Ես»-ի նյարդային համակարգի ուժը պատմական դրսևորում ունի մասնավորապես ճգնաժամային պայմաններում, նրա մտավոր եռանդը կարողանում է բարդ հիմնահարցերի արագ լուծման համակցություն ապահովել (Ձիրավ, Ավարայր, Սարդարապատ, Շուշի...): Այս հանգամանքն անհրաժեշտ է հաշվի առնել ՀՀԳ-ի արդիականացման ժամանակ: Ըստ իս՝ միօրինակության գնացող մարդկության ապագան այսօր շատ բանով որոշվում է արարող ոգու (այդ թվում և հայի) առողջության պաշարով: Հետևաբար, ՀՀԳ-ի յուրահատկությունն այն է, որ զուտ ազգային կեցության պահպանման շրջանակներից դուրս գալով, ձեռք է բերում գիտատեսական նշանակություն: Եթե Հայկական լեռնաշխարհը հնդեվրոպացիների հայրենիքն է, ապա հայն այն էթնոսն է, որի ծագումը, զարգացումը և ապագան հարատև կապված է տվյալ աշխարհագրական վայրի կենսաէներգետիկ գործունեության հետ: Ահա թե ինչու հայ ազգային ոգեղենության ուսումնասիրությունը կարող է որոշիչ ներդրում ունենալ ինչպես հնդեվրոպական այլ ժողովուրդների ծագումնաբանական ընդհանրության ընկալման խնդրում, այնպես էլ հայկական ոգեղենության յուրօրինակության բացահայտման գործում: Այս տեսակետից, հայության (որպես յուրօրինակ ոգեարարիչ հանրույթի) գոյությունը խիստ անհրաժեշտ է համահարթեցման գնացող մարդկության համար, քանի որ հավատ, արդարություն, ինքնատիպություն կրող անձը վերածվում է կապ իրականացնող էներգաձին գեներա-

տորի: Այսինքն՝ դառնում է ՀԱՅԿ: Հենց այս տրամաբանությամբ էլ Հայկ Նահապետի հավաքական կերպարն ամփոփում է հայի աշխարհընկալումը: Այդ մասին խիստ դիպուկ է արտահայտվել քերթողահայր Խորենացին. «Սա քաջ և երևելի հանդիսացավ հսկաների մեջ, դիմադրող այն բոլորին, որոնք ձեռք էին բարձրացնում բոլոր հսկաների և դյուցազունների վրա տիրապետելու»: Կապի նմանօրինակ ընկալումը ստեղծեց շփման միջավայր, որի միջոցով էլ հայ մարդը որպես Հայկ դուրս եկավ «փակ» համակարգից: Այս առումով էլ հաղորդակցության ընկալումը հնարավորություն է ընձեռում իրականացնելու հայ ոգու գաղափարական էվոլյուցիան, որը երկար ու դժվարին ուղի է դեպի արարող, քերթող հայ մարդը:

Երևույթները կապի մեջ ընկալելը հայ մշակութային տեքստի բնորոշ հատկանիշներից է: Քերթողահայր Խորենացուց մինչև Պ. Սևակ հայ ազգային արժեքների գաղափարակիր «Ես»-ն ուղղորդվում է «երջանիկ կառավարում է նա, ով երևույթների միջև եղած կապն է հասկանում» կարգախոսով: Այս կարգախոսով երևույթները կապի մեջ ընկալելու ունակությունը դարերի հոլովությամբ ապահովել է հայ գաղափարակիր «Ես»-ի ինքնաճանաչողությունը և հնարավորինս, եթե ոչ քաղաքական, ապա մշակութային առումով, հայ հանրությամբ զերծ պահելով քառսից, ստեղծել է «Հոգևոր Հայաստանի» լուսավոր կերպարը: Համակարգելով հայ մշակութային տեքստը՝ եզրակացնում ենք, որ այդ գաղափարի վերածննդի ակնկալիքներով էլ հայի կողմից հեղինակված և մեր կողմից համակարգված է հայ ոգու սահմանադրությունը, որի սկզբունքներն են՝ ազատ անհատ, անկախ հայրենիք, արդարադատ պետություն, պատիժ չարին, ոգու հաղթանակ՝ հանուն Աստծո և հանուն մերձավորի:

1. **Ազգատ անհատ:** Աստծո տաճար դարձած նրա ոգին ունի հետևյալ իրավունքներն ու պարտականությունները.

ա) անսահման հարատևող՝ իր արարման և ազատության հավատով հագեցած ինքնարժեքավորում, այսինքն՝ հավատա Աստծուն և պահպանիր էությունդ,

բ) անսահման հարատևող արդարամտություն՝ իր և այլոց նկատմամբ, այսինքն՝ էությանը արդարամիտ եղիլ,

գ) անսահման հարատևող ինքնատիպ հոգևոր-մշակութային արժեքների յուրօրինակ արարում՝ հանուն մերձավորի, հասարակության, աշխարհի, այսինքն՝ էությունդ է արարել և սիրել ամենեցուն:

2. **Անկախ հայրենիք:** Հայի հայրենիքը կենսաուժ է, ոգին կենարար պահելու քերթության վայր, այսինքն՝ Հայք (Հայաստան): Ճիշտ է, պատմության քառուղիներում Հայքի սահմանները նեղացել են, սակայն մինչև այսօր էլ հայ անհատի հոգում թևածում է հանուն հայրենյաց քերթության սկզբունքը: Այսօր Հայքը գոյություն ունի հայ մարդու ոգու քերթողական ուժով: Քերթել քրիստոնեաբար, արարել ոչ միայն սեփական «Ես»-ի, այլև այլոց համար. սա է հայ մարդու ազգային գաղափարախոսությունը և՛ իր, և՛ այլոց համար. ստեղծագործելով՝ օգտակար լինել Հայրենիքին–Պետությանը–Մարդկությանը:

3. **Արդարադատ պետություն:** Պետությունն անհատի և հասարակության օգնականն է: Հայը պետություն ասելով հասկանում է նախ արտաքին ավտանգություն և այլոց հետ հարաբերությունների պահպանում *modus vivendi*-ի կանոններով, այնուհետև՝ հասարակական դաշինքի առկայության անհրաժեշտություն: Պետական այրը, եթե Հայկ է, չպետք է գայթակղվի իրեն տրված իշխանությամբ, այլապես կկորցնի հայի ոգին, կդադարի Աստծո կողմից տրված կենսաուժի աղբյուր լինելուց և կվերածվի սովորական մարդու: Պետությունը հզոր է, երբ հայկյան ոգին կրող մարդն է անհատի և հասարակության շահերի կրողը:

4. **Պատիժ չարին:** Չարը պատժելի է հավատի, արդարության քերթելու ձգտման ունակության յուրօրինակությամբ, ասել է թե՛ բարության: Անհրաժեշտ է վերացնել չարի պատճառը, որն արդյունք է աշխարհը միաշափ տեսնելու: Չարին հաղթում են արարմամբ. դրանով ոգին ավելի է զորանում, իսկ ոգու կրողը՝ ավելի հզորանում:

5. **Ոգու հաղթանակ:** Երանելի է նա, ով իր հավատով, արդարությամբ և արարման յուրօրինակ ձևով հաղորդակցվում է Աստծո հետ, կապ պահպանում իր նախնիների և հարևանների հետ: Այսպես է հնարավոր հաղթահարել քո (և այլոց) ոգում տեղ գտած թուլությունը՝ գերազանցել բոլորին քերթության ոգով: Հայ ոգին միշտ էլ բարձր է՝ կենսունակ ու հզոր, ոգով ենք մարտնչել, դիմակայել չգիտես ում կողմից դարերի հոլո-

վություն մեզ պարտադրվող ավերչասեր քաղաքական խաղի օրենքներին:

Ընդհանրացնենք. հայ ազգի ռազմավարական շահերը պաշտպանող և նպատակների իրագործման հիմնահարցերն ամբողջացնող ոգեարարչասիրական ազգային գաղափարախոսությունը պատմության հոլովություն չի կարողացել զերծ մնալ ավերչասեր հզորների քաղաքական որոգայթներում հայտնվելու հարկադրանքից: Քաղաքակիրթ մարդկության կողմից գործած ութ մահաբեր մեղքերից մեկն էլ այն է, որ կառավարման համընդհանուր խնդիրների լուծման համամարդկային մտահոգության անվան ներքո աշխարհաքաղաքական գործընթացների խնդրո առարկան եղել և մնում է «կախյալ զարգացման» և «վազող արդիականացման» շրջանակներում գտնվող երկրների պաշարների անխնա օգտագործումը: Վիճահարույց խնդիրն ունի մեկ պատասխան. ըստ մեզ՝ համամարդկային արժեքների հաստատման գործընթացում նոր աշխարհակարգի իրագործումն անպայման ենթադրում է ազգային արժեքների քաղաքական էության արդիականացում: Ուստի նոր աշխարհակարգը պետք է ունենա ազգային և համամարդկային արժեքների զուգամիտման տրամաբանություն: Քաղաքակրթության փորձն ապացուցում է, որ կենսունակ չեն միայն իրատեսական արժեքների վրա կառուցվող բաց համակարգերը: Տեսակը իրավունք չունի ոչնչացնելու տեսակին, աշխարհը դրանից աղքատանում է: Նոր աշխարհակարգի գաղափարախոսությունը չպետք է մերժի պատմականությունը, քանի որ անցյալ-ներկա-ապագա եռաչափության մեջ պատմական անցյալն իշխում է ներկայի վրա այն չափով, ինչ չափով պատմական ներկան իշխում է ապագայի վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Панарин А.С.**, Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности. М., Эдиториал УРСС, 1999.
2. **Даль Р.**, Демократия и ее критики. Пер. с англ. Под ред. М.В.Ильина. М., 2003.
3. Нации и национализм, **Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох** и др. Пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М.С. Панина, М.Б. Гнездовского. М.:Праксис, 2002.

4. **Левин З.И.**, Менталитет диаспоры (системный и социокультурный анализ), М., Институт востоковедения РАН; Изд. «Крафт+», 2001.
5. **Э. Дюркгейм**. О разделении общественного труда. Метод социологии, М., 1991; К. Юнг. Психологические типы, М., 1996; К. Манхейм. Идеология и утопия (Диалог нашего времени), М., 1994; Психоанализ и культура: избранные труды К.Хорни и Э.Фромма, М., 1995:
6. **Լ. Աղնց**, Հայաստանի պատմություն, ֆրանս. թարգման. Վ.Պ. Սեդրոյանը, Եր., «Հայաստան»,
7. **Է. Ֆրոմ**, Սիրելու արվեստը (թարգ. անգլ. և մասնագիտ. խմբ.՝ Մ.Մ. Մարգարյան), Եր., Մխիթար Գոշ, 1996:
8. **Хюбнер К.**, Истина мифа, М., Наука, 1996.
9. **Լ. Աղնց**, Հայկական հարց, Երևան, 1996:
10. **Фромм Э.**, Бегство от свободы, М., Мир, 1989:
11. **Մովսես Խորենացի**, Պատմություն հայոց, III, 68 (Մովսես Խորենացի Պատմություն հայոց, Տիֆլիս, 1913):
12. Walbank. Polybius, London, 1972.
13. **Տերյան Վահան**, Երկեր (Բանաստեղծություններ, գրականագիտական. հոդվածներ, նամակներ, Առաջաբանը՝ Է.Մ.Ջրբաշյանի), Եր.: Սովետական գրող, 1989:
14. **Хантингтон С.**, Столкновение цивилизаций М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.

POLITICAL ELITE AS THE ACTOR OF DEMOCRATIC PARTICIPATION IN THE PROCESS OF GLOBAL TURBULENCE*

Mariam Margaryan

The modern tendencies of global turbulence have made a great impact on the development of political elites, increasing the effectiveness of the institutionalization of polyarchy. In this context, the implementation of the polyarchic model in the Republic of Armenia should develop on two levels. First a strategic approach should be developed, and the administrative elites should be modernized. The Armenian "Velvet Revolution", which took place in the process of global turbulence, presupposes the institutionalization of the polyarchic model of governance. At the same time, the development of polyarchy presumes an effective networking of global elites. From this perspective, the author is convinced that global turbulence is not only a challenge, but also an opportunity for the modernization of nation-states and development of the polyarchic essence of national elites. This will allow overcoming the crises of the political development in the process of global turbulence.

Keywords: global turbulence, political elite, nation-state, polyarchy, "Velvet Revolution", democratic consolidation.

Introduction

The main aim of the article is to reveal the problems of improving the quality of elites based on the R. Dahl's theory of polyarchy. This allows overcoming the iron law of oligarchy in the post-Soviet space. The issue is topical as in the process of global turbulence, elites generally show neo-machiavellian approaches towards the implementation of power. This is the reason why the protracted democratic transit deepens the current crises of political development, reflecting global turbulence on the national level. The problem is topical also for Armenia as the consequences of implementing the current reforms after the "Velvet Revolution" are deeply dependent on the quality and essence of elites. The point is that not only political ones but also economic, military, strategic elites should participate in the process of responding to turbulence-driven challenges. This will allow overcoming the

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2020, N 1, էջ 196-203:

4. **Левин З.И.**, Менталитет диаспоры (системный и социокультурный анализ), М., Институт востоковедения РАН; Изд. «Крафт+», 2001.
5. **Э. Дюркгейм**. О разделении общественного труда. Метод социологии, М., 1991; К. Юнг. Психологические типы, М., 1996; К. Манхейм. Идеология и утопия (Диалог нашего времени), М., 1994; Психоанализ и культура: избранные труды К.Хорни и Э.Фромма, М., 1995:
6. **Ն. Աղոնց**, Հայաստանի պատմություն, ֆրանս. թարգման. Վ.Պ. Սեդրոյանը, Եր., «Հայաստան»,
7. **Է. Ֆրոմ**, Սիրելու արվեստը (թարգ. անգլ. և մասնագիտ. խմբ.՝ Մ.Մ. Մարգարյան), Եր., Մխիթար Գոշ, 1996:
8. **Хюбнер К.**, Истина мифа, М., Наука, 1996.
9. **Ն. Աղոնց**, Հայկական հարց, Երևան, 1996:
10. **Фромм Э.**, Бегство от свободы, М., Мир, 1989:
11. **Մովսէս Խորենացի**, Պատմութիւն հայոց, III, 68 (Մովսէս Խորենացի Պատմութիւն հայոց, Տփլիս, 1913):
12. Walbank. Polybius, London, 1972.
13. **Տերյան Վահան**, Երկեր (Բանաստեղծություններ, գրականագիտական. հոդվածներ, նամակներ, Առաջաբանը՝ Է.Մ.Զրբաշյանի), Եր.: Սովետական գրող, 1989:
14. **Хантингтон С.**, Столкновение цивилизаций М.: ООО «Издательство АСТ», 2003.

POLITICAL ELITE AS THE ACTOR OF DEMOCRATIC PARTICIPATION IN THE PROCESS OF GLOBAL TURBULENCE*

Mariam Margaryan

The modern tendencies of global turbulence have made a great impact on the development of political elites, increasing the effectiveness of the institutionalization of polyarchy. In this context, the implementation of the polyarchic model in the Republic of Armenia should develop on two levels. First a strategic approach should be developed, and the administrative elites should be modernized. The Armenian "Velvet Revolution", which took place in the process of global turbulence, presupposes the institutionalization of the polyarchic model of governance. At the same time, the development of polyarchy presumes an effective networking of global elites. From this perspective, the author is convinced that global turbulence is not only a challenge, but also an opportunity for the modernization of nation-states and development of the polyarchic essence of national elites. This will allow overcoming the crises of the political development in the process of global turbulence.

Keywords: global turbulence, political elite, nation-state, polyarchy, "Velvet Revolution", democratic consolidation.

Introduction

The main aim of the article is to reveal the problems of improving the quality of elites based on the R. Dahl's theory of polyarchy. This allows overcoming the iron law of oligarchy in the post-Soviet space. The issue is topical as in the process of global turbulence, elites generally show neo-machiavellian approaches towards the implementation of power. This is the reason why the protracted democratic transit deepens the current crises of political development, reflecting global turbulence on the national level. The problem is topical also for Armenia as the consequences of implementing the current reforms after the "Velvet Revolution" are deeply dependent on the quality and essence of elites. The point is that not only political ones but also economic, military, strategic elites should participate in the process of responding to turbulence-driven challenges. This will allow overcoming the

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2020, N 1, էջ 196-203:

crises of political development reducing monopolization, overprofits, governance of consensus-based oligarchy, as well as increasing the responsibility and participation of elites on local, regional and global levels.

The article consists of an introduction, where the author proves the relevance of this topic, the main part, a discussion of the main results, a conclusion and recommendations.

An Overview of the Role of Political Elites in the Republic of Armenia

The democratic transition as a component of the globalization process in Armenia has led to the mosaic of political interactions. The latter is based on the interrelations of "elite-masses" and the transformation of political institutions. The roles and functions of elites are dictated by the cultural value system, traditions, religious beliefs, social interests, etc. The aforementioned variables suggest a certain interpretation of the political roles and functions that considerably differ from those adopted in the developed democratic countries. As a result, the speed of social transformations, mechanical political identification, and the mobility of social institutes are high in Armenia. These did not only speed up the social interrelations between various groups, communities, and individuals, but also increased the spontaneity and gave rise to the crises of political development (distribution, mobility, participation, identity, legitimacy). All these components present the basis for the author's observation of the role of elites in the Armenian politics in the process of global turbulence.

The process of democratic transition runs in the framework of global turbulence. Hence, in Armenia it has propounded some realistic demands to the political elites:

1. For the realization of the adoption of democratic values in the Armenian society, which expressed the need to form an independent democratic state;
2. For the protection of national value system in politics, resulting in the functioning of the independent state on the basis of universal values and international norms;
3. For the success in communicating with the global community which will enable the citizens of Armenia to adequately respond to the challenges

of globalization.

Under the conditions of democratic transition in Armenia, there arises a necessity to re-evaluate the paradigm of the elites. The democratic transition that leads to an outwardly dynamic competition puts the Armenian political elites in a "from-divided-to-mutually-agreed" marginal process. Being revolutionary in its origin, the democratic transition of Armenia has been supported by "pacts" signed on a mutually negative agreement by the political elites. The functioning of the political elites, in this sense, resulted in a monopolistic state, which is incompatible, according to the elite theory. The national state realizes its function on the basic principles of "good governance", which provides ground for mutual agreement between the economic, cultural, military, and strategic elites.

From this perspective, famous American policymaker H. Kissinger clarifies that "second, the political and the economic organizations of the world are at variance with each other. The international economic system has become global, while the political structure of the world has remained based on the nation-state. The global economic impetus is on removing obstacles to the flow of goods and capital. The international political system is still largely based on contrasting ideas of world order and the reconciliation of concepts of national interest. Economic globalization, in its essence, ignores national frontiers. International policy emphasizes the importance of frontiers even as it seeks to reconcile conflicting national aims" [1, p.368].

From this point of view, the institutional functioning of the polyarchic elite will allow providing a synthesis of national and global values. This is the key mechanism to democratize the political regimes and overcome the crises of political development.

In the process of globalization, besides the principles of "good governance", J. Galtung's "positive peace" theory can play a key role in the development of the national state, which will allow forming trust, a real consensus and mutual respect among various interest groups. "Positive peace, I think, has two basic components. One is equity - cooperation for mutual and equal benefit... and the second component is the harmony inside

you" [2]. Thus, in terms of globalization only the development and promotion of positive peace culture based on inner harmony can provide a democratic transition.

In the process of globalization in Armenia, it is necessary to harmonize the following principles of recruiting the political elites. Firstly, there must be a harmonization of social orientations by the elites through which, taking into consideration the anthropological, professional, and social differences, favorable conditions are created to establish consolidated democracy. Secondly, consideration must be given to the civilizational characteristics of the recruiting elites and the social memory, political consciousness, societal culture and the value system. This assumes the development of the relationship between the ruling elites and the opposition groups.

Discussing Global Turbulence

There are numerous definitions of global turbulence [3-8]. However, our working definition for this article would be the following:

The turbulence is a continuously developing and changing challenge, which demands polyarchic elites and especially strategic elite as a part of the latter. This allows the strategic elite to run an analytical paradigm and to respond to the global, regional and local challenges based on the harmonization of modern and traditional values.

Political Elites as Actors of the Political Systems

As the main actors of a political process, the political elites, through exercising considerable power in government, are crucial in meeting the strategic demands of the society in a timely manner. The political elites are not arbitrary. They are the supreme realizers of the rights and responsibilities defined for a certain period. There are various types of elites having the status of actors in the process of the democratic transition of Armenia with democratic, meritocratic, and polyarchic characteristics. Polyarchy is a necessary condition for establishing democracy, as it needs "wide-range institutes" and a realistic "political agenda". Polyarchy should contribute to the increase in plurality of democratic values and ideals [3].

Under the conditions of the democratic transition of Armenia, political nets are decisive in the process of studying the interrelations between a civil society and the state, political elites, and various lobby groups.

The conditions of democratic transition in the establishment of a civil, political, and constitutional culture, suggest the existence of political elites seeking legitimacy, in an attempt to introduce polyarchic values into the public's consciousness during the transformation process of the political system [4].

The existence of a democratic political culture in Armenia will make it possible to keep the political system away from diverse concussions, because of the revolutionary, corrupt, and marginal atmosphere that contributes neither to a civil, social, nor cultural dialogue.

The democratic transitional process in Armenia has brought about crises in terms of political development that has taken a threatening turn. Because of the ethno-political conflict, conditioned by the supremacy of the Nagorno-Karabakh issue, a bi-vector environment has come into existence. As an actor in the ethno-political conflict process, Armenia keeps on obeying the "game rules" in the bi-vector stage and is simultaneously drawn into the sphere of both socio-political and inter-ethnic conflicts which were penetrating into different levels of the democratization process. This conditions the necessity of the formation of the nation-state, socio-economic classes, and ethnocultural development and governmental structures. These factors, presuming certain behavioral patterns, have become risky for the existence of the society, state, and individuals.

During the process of democratization, the supremacy of one of the actors and the reign of informal institutions, in addition to the rising "cooperation of elites", have promoted the formation of a hybrid and unstable political administration in Armenia. The "elites' cooperation" that rests upon formal institutions or upon those that were formed under the conditions of the balance of plurality of the actors was forced to create preconditions for the democratization of the political system.

It is another place where J. Galtung's above mentioned "positive peace" should be exercised to establish a real cooperation, free of traumas as part

of negative peace and impediment for the cooperation. He writes: "Thus, there seems to be a general feeling that the idea of peace also contains an element of contact and cooperation. It is not only the absence of negative interaction; it also implies the presence of an element of positive interaction" [5].

Under the conditions of the democratic transition of Armenia, the activities of the political elites are two-layered. They consist of thinking (intellectualstrategic) and executing (administrative-bureaucratic) groups. Political governments in democratic transition periodically find themselves in local, regional and gobal uncertainty. No matter which route the nation takes, the national security and the stable development of the RA government system require the establishment of a professional and politically neutral bureaucratic system.

The independent activity of the latter suggests the existence of a completely independent legal sphere. This independent legal sphere dictated the separation of the government branches by the RA Constitution by redefining the existing laws on civil service, on social and political organization elections code, and other normative acts.

Under the conditions of the democratic transition of Armenia, the national thinking, as a systemizing complexity in the government framework executed by the political elites, suggests:

a) Self-identification of "I"-s when executing authority on different levels in the context of political reality, historic consciousness, and rational policy. In order to evade social chaos, the ruling "I" must have historic values and future – as a realistic model guaranteeing order and place for the nation's authoritative identity;

b) Inclusion of the values of civilization through which the maintenance of coexistence laws crystallizes the theoretical features of "I", and provides opportunities for its development with the conditions of a powerful administration. The value-system shatters when there is chaos in the social life, if these types of government appear in a consecrated form or if one of the actors becomes the principle who evaluates power values;

c) The opportunity to acquire socio-political phenomena is complex. In

contrast to the mythological way of thinking, where the world is value-systemized in power-relations that reveal the complex essence of the tribe, the RA political culture is characterized by the "I" executing power.

Conclusion

The process of globalization in the Republic of Armenia raises the necessity to develop both all the forms of political elite theory and measures to provide the effectiveness of their power. The Republic of Armenia should respond to the challenges of globalization and integrate into the democratic text of global political development. Obviously, the model of this development will be neither completely western-liberal nor eastern (corporative- paternalistic). It should be both at the same time. Otherwise, it will be Armenian. That is, a political system that is synthetic, which will give an opportunity, by harmonizing itself with the processes of globalization, to maintain the essence and distinctness of the national value system.

This will allow comprehensively revealing the actors of power structure for identifying which groups are elite and which are not. These issues are essential as there is an imperative to provide the effective functioning of polyarchic elites. Moreover, we are convinced that this approach is specific not only for Armenia but also for the whole post-Soviet area.

Polyarchy will enlarge the social area of political power. This in turn will allow not only to institutionally establish the principles of "good governance", but also to improve the culture of power implementation of the ruling elites and be flexible towards the changes of the social reality, reducing the possibilities of social instability and "color" revolutions.

REFERENCES

1. *Kissinger H.* World order, Penguin Press, New York, 2014.
2. *Galtung J.* 2012. How do you define positive Peace?
https://www.youtube.com/watch?v=RYFn_hSF3wQ.
3. *Stuart W.* Turbulence, New York: G.P. Putnam's Sons, 2018
4. *Helen Z Margetts*, Understanding political turbulence: the data science of politics/WebSci '16: Proceedings of the 8th ACM Conference on Web Science. May 2016, <https://doi.org/10.1145/2908131.2908136>

5. *Helen Margetts, Peter John, Scott Hale, & Taha Yasseri*, Political Turbulence: How Social Media Shape Collective Action. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.
6. *Bailly, Christophe*, Turbulence / Christophe Bailly, Genevieve Comte-Bellot. Cham: Springer, 2015. 360 p.
7. *Westerweel, J.*, Turbulence: introduction to theory and applications of turbulent flows/ Jerry Westerweel, Bendiks J. Boersma, Frans T.M. Nieuwstadt. Switzerland: Springer, 2016.
8. *Coppedge M. and Reinicke W.H.* 1990. Measuring Polyarchy, Spring, Volume 25, Issue 1. PP. 51-72.
9. *Munck G.L. and Left C.S.* 1999. Models of Transitions and Democratization. South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. Comparative Politics, vol. 29, №21.
http://wwwwbcf.usc.edu/~munck/pdf/Munck_Leff%20CP%201997.pdf.
10. *Galtung J., Galtung J.* 2012. How do you define positive Peace?
https://www.youtube.com/watch?v=RYFn_hSF3wQ
11. *Juliet Kaarbo, James Lee Ray* Global Politics, 10th International edition. Wadsworth Cengage Learning, Boston, 2011.

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԳԱՑՄԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ*

Մարիամ Մարգարյան

Հոդվածում հեղափոխության դասակարգային (Վ. Լենին) և քաղաքակրթական (Ս. Հանթինգտոն) մոտեցումների հիման վրա ուսումնասիրված է քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման գործընթացը: Հեղինակն այն կարծիքին է, որ արդի հեղափոխությունները համակարգված նպատակահարմար է ուսումնասիրել Ս. Հանթինգտոնի «խզման գծեր» հայեցակարգի շրջանակներում: Հոդվածում կատարված է «խզման գծերի» վրա տեղի ունեցող «գունավոր հեղափոխությունների» և «թավշյա հեղափոխությունների» վերլուծություն: Ըստ հեղինակի՝ «գունավոր հեղափոխությունները» վարկաբեկում և, հետևաբար, տապալում են ոչ թե ռեժիմը, համակարգն ու ինստիտուտները, այլ գործող քաղաքական վերնախավը. գլխավոր նպատակը ռեժիմի ներսում լիդերության փոփոխումն է:

«Թավշյա հեղափոխությունների» հետևանք են ոչ ժողովրդավար վարչակարգերի քայքայումը և ժողովրդավարական անցման նոր փուլը:

Հիմնաբառեր. հեղափոխություն, քաղաքակրթական խզման գծեր, գունավոր հեղափոխություն, թավշյա հեղափոխություն, քաղաքական զարգացման ճգնաժամեր, ժողովրդավարական անցում:

Նոր աշխարհակարգի ձևավորման շրջանում հետխորհրդային երկրներում սոցիալ-քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման դրոշակակիր է դարձել երիտասարդությունը, որը ձեռնամուխ է լինում քաղաքական փոփոխությունների իրականացմանը «գունավոր հեղափոխությունների» միջոցով: Մասնագիտական գրականության մեջ «գունավոր հեղափոխությունների» պատճառների վերաբերյալ լիակատար համաձայնություն չկա, սակայն առկա է բացահայտ տեղաշարժ զուտ դասակարգային մոտեցումներից (մարքսիզմ-լենինիզմ և նեոմարքսիզմ) դեպի բազմագործոն նեոլիբերական ուղղվածության մոտեցում:

* ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հիմնադրման 25-ամյակին նվիրված «Կառավարման ժամանակակից հիմնախնդիրները» 2-րդ միջազգային գիտաժողովի նյութեր.- Եր.: ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, 2019.- Էջ 277-287:

ներ [1]: Քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման գործընթացի համատեքստում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ նեովերականությունը ենթադրում է ինչպես պետության և վերնախավերի վիճակի, միջազգային դրության, զանգվածների մոբիլիզացիայի կարևորություն, այնպես էլ քաղաքականության, տնտեսության, լեզվատիմության և բռնության ինքնավար ոլորտների բարդ փոխազդեցություն՝ «ազգ-պետության» կայացման և զարգացման համար: Քաղաքակրթության փորձից ակնհայտ է, որ ցանկացած քաղաքական վարչակարգ բախվում է բազում հիմնախնդիրների, այդ թվում՝ իշխանություններից և կարգերից բնակչության դժգոհության արտահայտման, վերնախավի անտարբերության, ոչ պրոֆեսիոնալիզմի, տարբեր աստիճանի զանգվածայնության ապստամբությունների, անհատական ամբիգիաների, ահաբեկչության, խմբակային բողոքների տարբեր ձևերի: Որտե՞ղ է այն սահմանը, որից հետո ներքևների բողոքի տևականությունը, իսկությունը տեսնելու վերնախավի անընդունակությունը և քաղաքական ազատության անհատ կրիչների գործունեությունը կարող են դիտարկվել որպես հեղափոխություն:

Հարցադրմանը համակարգված պատասխանելու նպատակով օգտվենք Ա. Թոյնբիի դասական «մարտահրավեր-պատասխան» հայեցակարգից: Վերջինիս համաձայն՝ եթե սոցիալ-քաղաքական փոխազդեցության դաշտերում ընտրված ռազմավարությունը (կաշառում, բանակցություններ և զիջումներ, ահաբեկում, ռեպրեսիաներ և այլն) ոչ թե մարում, այլ ավելի մեծացնում են սոցիալական դժգոհությունը, ապա իշխող վերնախավից ակնկալվում է նոր պատասխան: Այդ պատասխանի համապատասխանության աստիճանով պայմանավորված՝ ճգնաժամը կարող է ճնշվել, խաղաղեցվել, իսկ անտեսման դեպքում՝ վերածվել հեղափոխության [2, էջ 140]: Այդ գործընթացները ծնում են հեղափոխական վարք ունեցող այնպիսի դերակատարների, որոնք, մշակելով մարզինալ ռազմավարություն, հանդես են գալիս սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամերի հաղթահարման քաղաքականությամբ: Այս համատեքստում պետք է նկատի ունենալ, որ գիտական գրականության մեջ շրջանառվում է ոչ թե Վ. Ի. Լենինի, այլ Ս. Հանթինգտոնի՝ հեղափոխության սահմանումը: Այսպես, ըստ պրոլետարիատի

առաջնորդ Վ. Ի. Լենինի՝ հեղափոխությունն անհնարին է առանց հեղափոխական իրավիճակի երեք գլխավոր պայմանների. 1) հեղափոխության համար բավարար չէ, որ «ներքևիները չցանկանան», այլև անհրաժեշտ է, որ «վերևիները չկարողանան» առաջվա նման կառավարել, 2) ճնշված դասակարգերի կարիքի և աղքատության սովորականից ավելի սրացում, 3) նշվածի արդյունքում այն զանգվածների ակտիվության զգալի բարձրացում, որոնք «խաղաղ» դարաշրջանում հանգիստ թույլ էին տալիս թալանել իրենց, իսկ բուռն ժամանակներում ներգրավվում են (ինչպես ճգնաժամի ընդհանուր իրավիճակով պայմանավորված, այնպես էլ հենց «վերևների» կողմից) հրահրված ելույթների մեջ: Հեղափոխությունը ծագում է այնպիսի իրավիճակից, երբ վերը թվարկված օբյեկտիվ փոփոխություններին միանում է սուբյեկտիվը՝ հեղափոխական դասակարգի՝ զանգվածային հեղափոխական շարժումներ իրականացնելու ընդունակությունը, դասակարգ, որը բավարար չափով ուժեղ է տապալելու (կամ ջարդելու) հին կառավարությունը, որը երբեք, նույնիսկ ճգնաժամերի ժամանակներում, «չի րնկնի», եթե նրան «չգցեն» [3, էջ 218-219]:

Ըստ Ս. Հանթինգտոնի՝ «Հեղափոխությունը հասարակության, քաղաքական ինստիտուտների, սոցիալական կառույցների, պետության առաջնորդության և քաղաքականության մեջ գերիշխող արժեքների ու առասպելների արագ, հիմնարար և բռնի փոփոխությունն է, որն ուղեկցվում է արժեքների, ավանդույթների, կրոնական համոզմունքների մի մասի ոչնչացմամբ, մերժմամբ կամ կերպափոխմամբ՝ արդիականացման դերակատարներին դրդելով մշակելու փոփոխվող ռազմավարություն» [4, 54]: Այդպիսի հեղափոխությունների նախապատրաստման համար մեթոդաբանական հիմք մշակելով՝ Ս. Հանթինգտոնը [4, 55-94] համոզված էր, որ քաղաքակրթությունը մարդուն առանձնացնում է մնացած կենսաբանական տեսակներից, բացի այդ, այն որոշվում է ինչպես ընդհանուր օբյեկտիվ տարրերով՝ լեզու, պատմություն, կրոն, սովորույթներ, սոցիալական ինստիտուտներ, այնպես էլ մարդկանց սուբյեկտիվ ինքնանույնականացմամբ. «Իրենց արմատները մարդկանց սուբյեկտիվ ինքնանույնականացմամբ. «Իրենց արմատները որոնող մարդկանց համար թշնամիները կարևոր են, և ամենավտանգավոր պոտենցիալ թշնամանքը ծագում է հիմնական համաշխարհային

աշխատության մեջ Զ. Շարպն ընդգծում է, որ բռնության փոխարեն պայքարը տարվում է «բնակչության և հասարակական ինստիտուտների կողմից կիրառվող հոգեբանական, սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական զենքով: Նման զենքը հայտնի է տարբեր անուններով՝ բողոք, գործադուլ, համագործակցությունից հրաժարվել, բոյկոտ, դժգոհության արտահայտում և ժողովրդական ինքնակառավարում» [7]:

Զ. Շարպի մշակած ոչ բռնի պայքարի 198 մեթոդների կառուցվածքայնացման վերաբերյալ կոշտ հրահանգներ չկան. երկրներից յուրաքանչյուրում նշված մեթոդները կարող են կիրառվել ցանկացած համադրությամբ՝ օգտագործելով մարգինալներին, օտարվածներին, սպասումների հիասթափության մեջ հայտնվածներին, իրենց իրավունքների համար պայքարող փոքրամասնություններին, հավակնոտներին: Բազմամակարդակ անորոշության հաստատման համար «գունավոր հեղափոխությունների» շուրջ ծավալված քաղաքական բանավեճում Հարվարդի համալսարանի Քենեդու անվան պետական կառավարման դպրոցի ԶԼՄ-ների և հանրային քաղաքականության կենտրոնի պրոֆեսոր Ժոզեֆ Ս. Նայը մշակեց և հիմնավորեց «փափուկ ուժի» (soft power) տեխնոլոգիան: Ըստ Զ. Նայի՝ «փափուկ ուժը» քաղաքական լիդերների և կառավարող էլիտայի գործառման անբաժան մաս է, և, որպես այդպիսին, այն նաև «խելացի ուժ» է, որը, ապահովելով ներքաղաքական կայունություն, հետամուտ է արդի միջազգային հարաբերությունների համակարգում սեփական պետության ինքնության արդիականացմանը [8, շ. 176-177, 180]: Այս գործընթացում որոշիչ են «խելացի ուժի» արդյունավետությունն ապահովող հետևյալ կարողությունները. հուզական հավասարակշռություն, հեռատեսություն և ժամանակի մարտահրավերներին համարժեք ռիսկերի հաշվարկման ընդունակություն, հանրության հետ շփման անընդհատությունն ապահովող հետադարձ կապի վրա հիմնված հաղորդակցություն [9]: Այս տեսակետի վրա հիմնված արտաքին քաղաքականությունը ներառում է քաղաքացիական հասարակության կառույցները, որոնց աջակցմամբ է միայն ավտորիտար պետություններում լեզալ և լեզիտիմ միջոցներով վարչակարգի փոփոխություն իրականացվում: Ավտորիտար պետություններում ընտրությունների լեգիտիմությունը վիճարկող «գունավոր

հեղափոխությունների» սատարումը «փափուկ ուժի» և «խելացի ուժի» զուգամիտման ձևերից է: Միայն այս պարագայում է, որ ինսուրգենտները՝ բողոքի կրիչները, շեշտը դրել են ազատության, մասնավոր սեփականության նկատմամբ լեգիտիմ իրավունքի, ազատ շուկայական հարաբերությունների և պետական կարգավորման գործող կարգին հակադրման, ինչպես նաև իրականությունը փոփոխելու հանրային շահի շահարկման վրա: Այս համատեքստում Նայի «փափուկ ուժի» և «խելացի ուժի» զուգամիտման գործընթացը վճռական դեր ունի նոր աշխարհակարգի կայացման պայմաններում, քանի որ ազդեցության, իշխանության այս տեսակը անմիջականորեն կապված է ոչ միայն տեղեկատվության ծավալի աճի, ինչպես նաև համացանցի շնորհիվ այդ տեղեկատվության աններդաշնակ ու արագ տարածման, այլև գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքների կիրառմամբ՝ ռազմավարական ծրագրերի մշակման հետ: Այստեղ գլխավորը մրցունակ մասնակցությունն է և սեփական ռազմավարական ապագայի անվտանգության ապահովման կանխատեսումը [10]:

Այդ դիտանկյունից ակնհայտ է, որ սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամի հաղթահարումը հնարավոր չէ իրականացնել և կառավարել միայն ուժային մեթոդներով: Ակնհայտ է, որ ցանկացած հասարակությունում, բարեփոխումներին, հեղաշրջումներին, հեղափոխություններին զուգահեռ, տեղի են ունենում նաև այսպես կոչված խորհրդանիշների հեղափոխություններ: Ընդ որում, արմատապես վերանայվում է «խորհրդանշական կապիտալը», որը կուտակվել է քաղաքական զարգացման նախորդ փուլի ընթացքում:

Հայկական «Թավշյա հեղափոխության» հաջողության և արդյունավետ փոփոխությունների համար անհրաժեշտ է հայ հասարակության գիտակցության «վերատրանսֆորմացիա», ինչն էլ իր հերթին պահանջում է խորհրդանշական աշխարհի բնականոն արդիականացում: Եթե ջում է խորհրդանշական աշխարհի բնականոն արդիականացում: Եթե թաղաքական իշխանությունը ցանկանում է լինել լեգիտիմ ու խարիզմատիկ և հրաժարվում է անորոշություններ մակածելուց, ապա ի սկզբանե պետք է գծագրի իր կողմից կառուցվող աշխարհի ազատության և հումանիզմի սիմվոլները (Միշել Ֆուկո):

խորհրդանշական հեղափոխություններն առավել նշանակալի են, քանի որ կոչված են կտրուկ փոխելու մեր և աշխարհի մասին ունեցած մեր պատկերացումը՝ մշակելով անվտանգ Ներկայի և Ապագայի տեսլականն ու իրականացման մեխանիզմները:

Այդ համատեքստում «թավշյա հեղափոխությունների» պայմաններում արմատապես արդիականացվում է պատմականորեն կուտակված «խորհրդանշական կապիտալը»՝ հումանիզացնելով արդյունքի կառավարման փիլիսոփայությունը: Կարծում ենք, որ հայ հասարակության խորհրդանշական հիերարխիայի արժեքային փոփոխությունը մոտավորապես պետք է ընթանա այսպիսի մոդելով:

1. Անկառավարելի թվացող խորհրդանշական գործընթացներն իրականում հստակորեն ուղղված են որոշակի նպատակի՝ հաղթահարել խնդիրները «փափուկ ուժի» միջոցով: «Փափուկ ուժը» ենթադրում է հասարակական գիտակցության այլընտրանքային արդիականացում՝ տեղեկատվության, գիտելիքի և մշակույթի օգնությամբ:

2. Փոխվում է «թշնամի-բարեկամ» և «հերոս-հակահերոս» կողմնորոշիչների համակարգը՝ պայմանավորված նոր աշխարհատեսությամբ, աշխարհընկալմամբ, ինչպես նաև նոր հիմնավորված և չհիմնավորված ամբիգիաներով:

3. Կերպափոխվում է ծիսային տարածությունը՝ PR և GR կապերի վերանայման արդյունքում կերպափոխվում և վերարժևորվում է իշխանություն-հասարակություն կապը: Նոր ծիսականության հաջողությունը պայմանավորված է նոր սիմվոլների միջոցով արդյունքի կառավարման նոր մակարդակի և իշխանության խարիզմայի երկարակեցության ապահովմամբ:

4. Հին տեքստերը կորցնում են իրենց արդիականությունը, արտադրվում են գաղափարախոսական նոր տեքստեր, որոնք կոչված են հիմնավորելու ազգային անվտանգության նոր ընկալումները՝ ապահովելով անցյալ-ներկա-ապագա կապը, ինչպես նաև հասարակության և իշխանության ռացիոնալ և իռացիոնալ էներգիան:

5. Քաղաքական բեմ են բարձրանում ազգային մրցունակության բարձրացման և հայկական քաղաքակրթության բնականոն արդիականացման նոր հերմենալ տեքստ մշակողները՝ լրագրողներ, գրողներ,

գիտնականներ, ինչպես նաև վիրտուալ աշխարհի դերակատարներ (բլոգերներ, սոցիալական ցանցերի օգտատերեր):

6. Շարունակական քաղաքացիական կրթություն և քաղաքացիական մշակույթի զարգացում, ինչը հնարավորություն կտա զարգացնելու քաղաքացիավարության ինստիտուտը՝ մոդելավորելով ազատ ժամանակի տնօրինման արժեքաբանությունը:

7. «Փորձի և սխալի» կառավարման հարացույցի մերժում և «գիտավերլուծական» կառավարման հարացույցի օգնությամբ իշխանության իրականացման մշակույթի հումանիզացում, գերշահույթի և փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության մերժում, տրիպարտիզմի հաստատում, ինչպես նաև երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացում:

Հանրագումարենք. ՀՀ-ում քաղաքական զարգացման ճգնաժամի հաղթահարման համար անհրաժեշտ է բարձրացնել ժողովրդավարության որակը և հրաժարվել մարգինալությունից: Այդ նպատակով քաղաքական համակարգի բոլոր ինստիտուտները, ՀՀ «թավշյա հեղափոխության» հաջողությունն ապահովելու նկատառումներով, պետք է իրականացնեն սոցիալական երկխոսության, սերունդների համերաշխության, ժողովրդավարական կայունության, սոցիալական պատասխանատվության քաղաքականություն՝ ապահովելով բնականոն արդիականացում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Голдстоун Дж., К теории революции четвертого поколения, Логос. № 5, 2006.с. 58-103, Голдстоун Дж., Революции. Очень краткое введение. М.: Изд- во Института Гайдара. 2015, 192 с., Козер Л. А., Функции социального конфликта. М.: Идея-пресс, 2000, 208 с.
2. Тойнби А. Дж., Постигание истории: Сборник, Пер. с англ. Е. Д. Жаркова, М., Рольф, 2001, 640 с.
3. Ленин В. И., Крах II Интернационала. ПСС. Т. 26. с. 218-219.
4. Хантингтон С., Политический порядок в меняющихся обществах, пер. с англ. В. Р. Рокитянского. М., Прогресс-Традиция, 2004, с. 54.
5. Хантингтон С., Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеев. М. АСТ, 2007, с. 15.
6. Cheterian V., From reform and transition to «Coloured revolutions», Journal of communist studies and transition politics. L., 2009.-Vol. 25, N 2-3.-p. 136.
7. Шарп Джин, Теория ненасильственной борьбы»

[http://mioritix.tripod.com/civica/sharp1\(24.03.2019\).](http://mioritix.tripod.com/civica/sharp1(24.03.2019).)

8. Най Дж. С., Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике. М.: ФСПИ Тренды, 2006. С. 176-177, 180.
 9. Joseph Nye on Smart Power. Harvard Kennedy School Insight Interview. July 3, 2008. Author: Doug Gave.
10. Մարգարյան Մ. Մ., «Փափուկ ուժի» (soft power) տեխնոլոգիայի կիրառման անհրաժեշտության մասին

<https://www.belfercenter.org/publication/joseph-nye-smartpower?fbclid=IwAR2FjkwAaz4sTlukdd2et9AAbuoZO3aaUYoFJNkEh1aN633YDBKmkKfz-MA>

<https://mmmargaryan.wordpress.com/2016/08/27/փափուկ-ուժի-soft-power-տեխնոլոգիայի-կիրառմ/>

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՈՒՐԲՈՒԼԵՆՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան

Հոդվածում հիմնավորվել են գլոբալացման և գլոկալացման ներկայիս զարգացումների՝ հիբրիդային պատերազմների, աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների, ահաբեկչության, COVID-19-ի դեմ մղվող պայքարի, ինչպես նաև տեղեկատվահաղորդակցական արդի տեխնոլոգիաների նպատակամետ գործառնանքը զուգահեռ քաղաքական տուրբուլենտության բազմալեկտորությունը: Այս համատեքստում առաջարկվում է **քաղաքական տուրբուլենտությունն** ուսումնասիրել ոչ միայն որպես մարտահրավեր, այլև որպես հասարաքաղաքական կյանքի բնականոն արդիականացման հնարավորություն: Հեղինակները համոզված են, որ նմանօրինակ մոտեցմամբ կարելի է բացահայտել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի քայքայիչ ազդեցությունը պետական կառավարման, ազգային անվտանգության, տնտեսության, էկոլոգիայի, իրավունքի և նույնիսկ բարոյականության վրա: Այս դիտանկյունից առաջարկված է ՀՀ-ում տուրբուլենտություն երևույթը համապարփակ ուսումնասիրել գիտավերլուծական հարացույցի օգնությամբ՝ կարևորելով քաղաքական խոսույթի (**դիսկուրսի**) ռազմավարական բնույթը: Միաժամանակ զարգացվում է թեզ, որ ՀՀ-ում «գիտավերլուծական» հարացույցը հնարավոր է իրականացնել՝ միայն հավաքագրելով ռազմավարական մտածողություն ունեցող ներծին ընտրանու այն ուժերին, որոնք կարող են բնականոն արդիականացման միջոցով իրականացնել հանրային, պետական, ազգային շահերի կոնվերգենցիայի, սոցիալական պատասխանատվության, հանրային համակեցության և ռազմավարական անվտանգ ապագայի քաղաքականություն:

Բանալի բառեր. քաղաքական տուրբուլենտություն, մարտահրավեր, հնարավորություն, աշխարհաքաղաքականություն, բնականոն արդիականացում, ռազմավարական մտածողություն, անորոշություն, մանիպուլյացիա, ներծին ընտրանի (**ինդոգեն էլիտա**):

Քաղաքական տուրբուլենտության էությունը, բնույթը և կառուցվածքը

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո «**RAND Corporation**» ուղեղային կենտրոնը, հանրագումարելով աշխարհում տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունները, ամերիկյան քաղաքագետներ Զ. Բժեզինսկու և Զ. Ռոսե-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2020, N 2, էջ 146-156:

նաուի ղեկավարությամբ քննարկեց «տուրբուլենտություն (լատ. turbulentus անկանոն, փոթորկոտ, խառնաշփոթ)» հասկացության օգնությամբ ժամանակի մեջ անորոշությամբ հագեցած փոփոխություններն ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը: Այս դիտանկյունից տուրբուլենտությունը կարևորվեց ոչ միայն որպես ֆիզիկական (հիդրոդինամիկական և թերմոդինամիկական), այլև սոցիալական և քաղաքական կյանքում խառնաշփոթություն առաջացնող երևույթների բնութագրման համար: Արդեն 1990 թվականին ԱՄՆ քաղաքագետ Ջեյմս Ռոսենաուն առաջին անգամ օգտագործեց «**քաղաքական տուրբուլենտություն**» հասկացությունը՝ որպես գլոբալ և լոկալ կառավարման համակարգը լարվածության և աններդաշնակ ապակառուցողական փոփոխությունների մեջ պահող երևույթ, որի հետևանքով գլոբալ քաղաքականությունը, մակածելով անկայունություն, պարբերաբար վերակառուցվում է անորոշության մեջ [1, p. 5-6]: Ըստ Ռոսենաուի՝ գլոբալ քաղաքականությունը թևակոխել է զարգացման այնպիսի փուլ, որի պերմանենտ տատանումներն ուղեկցվում են գործող կառույցների կազմաքանդմամբ, իսկ նոր գործընթացների հետևանքով ազգային քաղաքական համակարգը մտնում է երկարատև անհավասարակշռության և անկայունության շրջան: Ռոսենաուն առանձնացրեց ազգային քաղաքական համակարգի չափորոշիչները փոփոխող հինգ հիմնական պատճառ.

1. համաշխարհային կարգի անցումն արդյունաբերական համակարգից հետարդյունաբերականի. զարգացած տեխնոլոգիաները և տեխնիկական պայմանավորում են փոփոխման տրամաբանությունը,

2. անդրազգային բնույթ ունեցող այնպիսի երևույթների առաջացումը, ինչպիսիք են ահաբեկչությունը, թմրանյութերի ապօրինի շրջանառությունը, էկոլոգիական, արժույթային ճգնաժամերը և ՁԻԱՀ-ը,

3. պետությունների անկարողությունը արդյունավետորեն լուծելու հիմնական քաղաքական խնդիրները, քանի որ դրանք, միահյուսվելով միջազգայինի հետ, իրենց իրավասություններից դուրս են,

4. ապակենտրոնացման միտումների համատարած տարածում բոլոր կազմակերպչական մակարդակներում,

5. բնակչության կողմից աշխարհընկալման փոփոխություն և վերլուծական կարողությունների մեծացում, ինչը համարվում է նոր տեխնոլոգիաների պայմաններում փոխկախվածության աճ [1, p. 33-35]:

Այս փոփոխականները քաղաքական տուրբուլենտության ուսումնասիրության մեջ մեծ դեր են խաղում, քանի որ, պայմանավորված նոր ազատականության (**նեոլիբերալիզմի**) խոստացած բարեփոխումների, սոցիալական և տնտեսական ոլորտների ձևական կատարելագործմամբ, արդի հասարակությունները մտել են զարգացման նոր փուլ, որի բնորոշիչը կապիտալի բևեռացումն է [2, c. 29]: Տուրբուլենտության պայմաններում Արևմուտքից ունեցած ուժեղ կախվածությամբ և ներքաղաքական ռիսկերի համապատասխան աճի պայմաններում պետություններն անընդհատ բախվում են ռիսկերի, համակարգային ճգնաժամերի, որոնք էլ, հիմնականում ստեղծելով նոր որակի տուրբուլենտ ալիքներ, առավել քան հնարավոր են դարձնում «սև կարապների» հայտնվելը [3, c. 57]: Վերջիններիս օգնությամբ գլոբալացվող աշխարհի դերակատարներն ուժեղացնում են **տրանսնացիոնալիզացիոն ցանցային փոխգործունեությունը**:

Այս դիտանկյունից էլ արդի քաղաքական գործընթացները բնութագրվում են որպես «քառսային, փոթորկոտ և տագնապալի» [4, c. 4-5]: Ավելին, հետազոտողները հաճախ այն որակում են աշխարհաքաղաքական հեղափոխություն, երբ, օրինակ, խոսում են «տուրբուլենտացված կան հեղափոխություն, երբ, օրինակ, խոսում են «տուրբուլենտացված սահմանների» մասին՝ ենթադրելով նախ՝ ուժային կենտրոնների միջև հարաբերությունների փոփոխություն, ապա՝ ազգային պետություններում **մի սահմանադրությունից անցում մյուսին կամ գոյություն ունեցող մի սահմանադրության բարեփոխում**: Այս ամենը դիտարկվում է տնտեսական և սոցիալ-մշակութային, բարոյահոգեբանական այն գլխապտույտ կան և հեղափոխումների տիրույթում, որոնք «էրոզիայի» են ենթարկվում պետությունների սահմանները՝ ստեղծելով բազմաչափ սպառնալիք ընդարձակված օրակարգով ազգային անվտանգության ապահովման համար: Ըստ քաղաքագետ Հ. Մաուլի՝ տուրբուլենտությունը, որպես գլոբալացման հետևանք, ունի համապարփակ զարգացման երեք միտում՝ **աշխարհաքաղաքականության գերիշխանություն, գլոբալ անվտանգության խնդրի մուտացիա, տարբեր գաղափարախոսությունների և արժեքային համակարգերի միջև հակամարտությունների ինտենսիվ աճ** [5]:

Նշված միտումների տիրույթներում այն ծնում է քաղաքական գործընթացների այնպիսի քառսային շարք, ինչպիսիք են ահաբեկչությունը, ծայրահեղականությունը, ազգային և ռասայական թշնամանքով պայմանավորված պատերազմները, զանգվածային միգրացիան, ընտրանու դեմ ուղղված տրամադրություններով հագեցած հեղափոխությունները: Տուրբուլենտության դերակատարների (պետություններ, միջազգային կազմակերպություններ, անդրազգային կորպորացիաներ, քաղաքական և հանրային գործիչներ) շահերի շրջանակներում ձևավորված անորոշությունները դարձել են անվտանգային, քաղաքական, ռազմական, լրագրողական, տնտեսական և առօրեական խոսույթների բաղադրիչ: Այս համատեքստում քաղաքական տուրբուլենտությունը, որպես բազմաչափ մարտահրավեր, ուղղված է ազգային անվտանգությանը, արդյունքի կառավարմանը, ռազմավարական ապագային, քանի որ անգործունակ է դարձնում միջազգային իրավունքը, իսկ ազգային քաղաքական գործընթացները բնութագրվում են որպես «տագնապալի տուրբուլենտությամբ օժտված» երևույթ [1, ք. 15]: Այսօր անորոշության և անկանխատեսելիության հետ ասոցացվող տուրբուլենտությունը ստիպում է, որ արդի հասարակությունը պատրաստ լինի անընդհատ ապրելու «սև կարապների» մեջ և կանխատեսելու ապագան: Այս իմացությամբ էլ անցումային երկրների քաղաքական գործընթացներում անհրաժեշտ է նախ հստակեցնել քաղաքական խոսույթի վարման տեսական և գործնական կիրառելիության բազմավեկտորությունը, ապա իսկության մեջ վերլուծել արդի գլոբալ իրողությունները: Իրականության նմանօրինակ ընկալումն ստեղծում է տեղեկատվահաղորդակցական մի տիրույթ, որի սահմաններում բացահայտվում են մարդկանց ակնկալիքները, աշխարհը և ապագան տեսնելու, ինչպես նաև նրանում **ինքնահրականացվելու** անհրաժեշտությունը: Այսօրինակ խոսույթում հատուկ շեշտադրվում է «քաղաքական ռազմավարական մտածողություն ունեցող ինտելեկտուալ գործիչների» դերն աշխարհաքաղաքական պատկերների կառուցման գործում [6, Ը. 247]: Զարգացման նշված միտումները ստեղծել են հետևյալ հիմնախնդիրները. **առաջին՝** համաշխարհային քաղաքականության մեջ տուրբուլենտության ոչ միանշանակ մեկնաբանությունը հավասարության գծեր է դնում նրա և այնպիսի խառնածին հասկացությունների միջև, ինչպիսիք

են «ճգնաժամ», «քաոս», «ռիսկ», «սպառնալիք» և այլն: **Երկրորդ՝** խնդիր կա «տուրբուլենտության» հայեցակարգը որպես քաղաքական գործիք օգտագործելու, թատերականացնելու քաղաքական կեղծ օրակարգերը և լեգիտիմացնելու ապակառուցողական քաղաքականությունը: **Երրորդ՝** առկա է դերակատարների «Ես»-ի կայացածության և նպատակամետ գործառման հիմնախնդիր: **Չորրորդ՝** ծավալվող խոսույթը պայմանավորված է «օբյեկտիվ» և անկախ դերակատարների ակտիվությամբ, թե՛ տուրբուլենտությունը կարող է նախագծվել և փոխվել համաշխարհային քաղաքականության դերակատարների ռազմավարությունների ազդեցության ներքո [7, с. 4-5]: Ասվածի շրջանակում անընդհատ տատանվող հոսանքներին չտրվելու, ինչպես նաև քաղաքական դեմագոգիայից խուսափելու և ժամանակի պահանջներին համապատասխան խոսույթ վարելու համար անհրաժեշտ է տարբերակել, թե ինչպես են արդիականանում ՀՀ կառավարող դասը և լիդերության ինստիտուտը: Միայն այդպես կարելի է պարզել քաղաքական խոսույթի իրական կամ կեղծ լինելը, քանի որ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման ներկա փուլում քաղաքական գործիչները հանրային կապերի հաստատումը **նպատակային համատեքստով (framing) ներկայացնելու լայն հնարավորություններ ունեն**: Այստեղից էլ՝ տուրբուլենտությունն արդի համաշխարհային քաղաքականությունում գերիշխող այն խոսույթներից է, որը բարեփոխումների ձգտող ուժերի ռազմավարությունների միջև առճակատում է սերմանում: Հենց դրանով քաղաքական խոսույթ են բերվում «հիբրիդային» պատերազմի նոր հայեցակարգեր, քաղաքական պրակտիկաներ և տեխնոլոգիաներ: Այդ համատեքստում քաղաքական տուրբուլենտությունը, ներառելով աշխարհաքաղաքական և արժեքային փոփոխություններ, իր խոսույթային դրսևորումներով որոշում է, թե որոնք են կառավարող և ընդդիմադիր ուժերի լեգիտիմության սահմանները, մրցակցության և անհանդուրժողականության ռազմավարությունները: Ավելին, ռուս հետազոտող Վ. Պանտինն առանձնացնում է քաղաքատնտեսական, աշխարհաքաղաքական և քաղաքակրթական խոսույթային խաղարկումների (**մանիպուլյացիաների**) հետևյալ հիմնական պատճառները՝ սոցիալ-բնապահպանական համաշխարհային ճգնաժամ, գլոբալ ժողովրդագրական աճի դինամիկայի կտրուկ անհա-

մաշափություններ, միջէթնիկական հակամարտությունների սրում, կլիմայի գլոբալ փոփոխություն [4, c. 8]: Համաձայնելով ռուս հետազոտողի հետ՝ կավելացնենք նաև աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների ակնկալիքով սանձազերծած լոկալ պատերազմները, ինչպես նաև «ուժի բևեռների» կողմից իրենց արտաքին քաղաքականության մեջ մարդասիրության բաղադրիչի խաղային բնույթը:

Հանրագումարենք. **քաղաքական տուրբուլենտությունը, որպես աշխարհակարգի ցանցային փոփոխությունների գործընթաց, բնութագրվում է մշտական անկայունությամբ, անորոշությամբ ու վիրտուալությամբ, որը պարբերաբար խաղարկվում է գլոբալ քաղաքականության դերակատարների կողմից, եթե ազգային ընտրանին կառավարման իր արժեքաբանության հիմքում չի դնում բազմամակարդակ խոսույթ վարելու և բնականոն արդիականանալու ռազմավարությունը:**

Քաղաքական տուրբուլենտությունը որպես հնարավորություն ՀՀ-ի բնական արդիականացման համար

Հայաստանում քաղաքական արդիականացումը քաղաքականության դերակատարների, ավանդական և արդի արժեքներ կրողների ու արարողների և իշխանության ինստիտուտների միջև քաղաքական փոխազդեցությունների բազմաչափ ու բարդ խճանկար է: Դա է պատճառը, որ ՀՀ-ում քաղաքական զարգացման (բաշխում, շարժունակություն, մասնակցություն, լեգիտիմություն (**օրինականություն**), ինքնություն) ճգնաժամերի հաղթահարումը ձգձգվում է, ինչի հետևանքով քաղաքական ընդդիմությունը հանդես է գալիս որպես հեղափոխական շարժում, այլ ոչ թե բարեփոխիչ ուժ: Դրանով է բացատրվում, որ, քաղաքական տուրբուլենտությամբ պայմանավորված, հայ հասարակությունում զուգահեռ ընթացող «արևմտականացումը» և «վազող արդիականացումը» ծնեցին ներքուստ խոր տարբերակված օտարում՝ խորացնելով գոյաբանական և արժեքաբանական անորոշությունները: Երևույթն ավելի խորացավ, երբ ՀՀ-ում պետական իշխանության և իշխանական հարաբերությունների բարեփոխումային քաղաքականությունն իրականացվում էր «փորձի և սխալի» հարացույցի շրջանակներում: Մինչդեռ իր ժամանակին է. Դյուրքհեյմը բանաձևել էր, որ հասարաքաղաքական անորոշությունների

հաղթահարման գործընթացում «գիտությունը կարող է օգնել մեզ գտնելու այն ուղղությունը, որով մենք պետք է հստակեցնենք մեր վարքագիծը, որոշենք մեր իդեալը» [8, c. 41]: Իսկ ըստ Ռ. Մերտոնի՝ անորոշությամբ պայմանավորված անոմիան հասարակության ինստիտուտների անգործունակության և դիսֆունկցիոնալության հետևանք է, ինչը հանգեցրել է մշակութային նպատակների միջև հակասությունների, որոնք մարդկանց կողմնորոշում են դեպի «այդ նպատակներին հասնելու համար ընդունելի ուղիներ» [9, c. 118]: Այս ելակետային մոտեցմամբ էլ կարևորենք ՀՀ-ում ընթացող «**որոշակիության ավարտի**» տիրույթներում տեղի ունեցող արժեքային (եկեղեցի, ավանդույթ, ազատության բարոյականություն, մարդասիրություն) կողմնորոշումների, նորմերի և կանոնների վերարժևորումը: Այդ վերարժևորումների փոթորկայնությամբ և «փորձի և սխալի» հարացույցի շրջանակներում իրականացվող վերլուծությամբ անհնար է իսկության մեջ ազգային անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովման և հասարակության զարգացման ռազմավարություններ մշակել: Այստեղ պետք է հասարակական գիտակցության մեջ ամրագրել մարտահրավերների, սպառնալիքների և ռիսկերի աստիճանը՝ մերժելով «**Ոչինչ բացարձակ չէ, անհրաժեշտ է թեթև ապրել**» կենսաձևը: Վերջինս, պատմության հոլովույթում փոխանցված սոցիո- և էթնոմշակութային ուղենիշներն ուղարկելով սոցիալական հիշողության արխիվ, հնարավորություն է տալիս չհիմնավորված ամբիցիաներով (**նկրտումներով**) մարդկանց պնդելու կարծիքը՝ անտեսելով հանրային համակեցությունը և շահերը: Հետևաբար, եթե ՀՀ-ում «**թավշյա հեղափոխության**» երևույթի արդյունավետության գնահատմամբ փորձենք վերլուծել պետական և հանրային ինստիտուտների ֆունկցիոնալ գործունակության մակարդակը, ապա ակնհայտ է, որ նմանօրինակ արդիականացումը չի ապահովում ազգային անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ոչ մի սկզբունք: Փաստ է, որ մշակութային տրավմայի տեսքով տեղի ունեցան գլխապտույտ փոփոխություններ, որոնք ուղեկցվեցին սոցիալական ցանցավորված իրականության վիրտուալացմամբ և հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների տուրբուլենտությամբ: Այս ամենի արդյունքում «**հետճշմարտության (Post Truth)**» օգնությամբ ՀՀ-ում անընդհատ վերարժևորվեց և քառասյնացվեց պետության ինստիտուտի՝

առանց այն էլ երկարատև քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հետևանքով անկման մեջ գտնվող վարկանիշը: Ավելին, առաջ տանելով սեփական կարծիքը և խմբային շահը՝ «հետճշմարտության» օգնությամբ «կերակրեցին» քաղաքացիներին կեղծ օրակարգերով, հատկապես կուլակաթափության, և չմշակեցին ու չիրականացրեցին գերշահույթի և մենաշնորհի դեմ պայքարի ծրագիր: Հենվելով «հետճշմարտություն» երևույթի հուզականության և վախը, հակակրանքը, ատելությունը, նախկինների վերադարձը որպես սպառնալիք ներկայացնելու վրա՝ «սպիտակները» կեղծ լուրերի (fake news) տեխնոլոգիայի կիրառման միջոցով ՀՀ-ում քաղաքական գործընթացները հանգեցրին անորոշության: Կեղծ լուրերը վտանգավոր են, քանի որ աղավաղված նորությունները սկսում են գերիշխել տեղեկատվական տարածքում որպես սենսացիոն հաղորդագրություններ, և դրանց շուրջ ծավալվում է քննարկում, որը հեռու է իրական խնդիրների քննարկումից: Այս համատեքստում ազգային անվտանգության ընդարձակ օրակարգի ապահովումը ՀՀ-ում բախվել է քաղաքական տուրբուլենտությունը հայեցակարգելու խնդիրներին՝ համաշխարհային քաղաքականության տեկտոնական փոփոխություններին համարժեք բնականոն արդիականացնել ազգային քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտը՝ պետությունը և պետական իշխանությունը:

Ռոսենաուն, վերլուծելով քաղաքական տուրբուլենտությունը որպես մարտահրավերների համակարգ, այն դիտարկեց նաև որպես հնարավորություն: Այս համատեքստում, համաձայնելով հեղինակի հետ, շեշտադրենք, որ տուրբուլենտ իրավիճակները հնարավորություն են տալիս մոդելավորելու փոփոխությունների ելքը միայն բնականոն արդիականացման, ներծին պոլիարխիկ ընտրանիների առկայությամբ: Եթե փոփոխություններն ուղեկցվում են գունավոր հեղափոխությամբ, ապա ստեղծված քաղաքական անկայուն իրավիճակը քայքայում է պետականությունը և պետական իշխանությունը, իսկ քաղաքական թույլ գիտակցություն ունեցող մարգինալները հասարակությունը լյուծպենիզացնում են: Այս դիտանկյունից «թավշյա հեղափոխության» լիդերը ի սկզբանե ՀՀ-ում առկա քաղաքական անորոշությունները կառավարելու համար պետք է գիտավերլուծական հարացույցի գործառնամբ ներդաշնակեր գլոբալ և

գլոկալ զարգացման արժեքաբանությունը և կանխատեսելի ռիսկերը՝ ապահովելով ազգային անվտանգության ընդարձակված օրակարգ: Այդ նպատակով անհրաժեշտ էր ՀՀ հասարակությունը բաժանել ոչ թե «սևերի» և «սպիտակների», այլ առանձնացնել ժողովրդավարական անցման նոր փուլում անկայունություն ծնող պատճառները, տարբեր սոցիալական խմբերի շահերի հավասարակշռության խախտման վտանգները, ինչպես նաև համակեցության կանոններն անտեսող խաղարկման բարձր մակարդակ: Հետևաբար, անվտանգ գոյատևման և աշխարհի խառնաշփոթության հաղթահարման համար անհրաժեշտ է, որ **ապագայամետ լիդերները կերտեն նպատակի մշակույթ (Future-Focused Leaders Create Cultures of Purpose):**

Համոզված ենք, որ այդ գործընթացների ուսումնասիրումը ՀՀ-ում «գիտավերլուծական» հարացույցի օգնությամբ հնարավորություն կտա հավաքագրելու նորարար մտածողություն ունեցող այն սոցիալական ուժերին, որոնք կարող են ապահովել նպատակամետ և բնականոն արդիականացում: Նմանօրինակ մոտեցումը հիմնավորում ենք՝ նկատի ունենալով, որ զարգացող երկրներում (նաև ՀՀ-ում) գրանցված այլընտրանքային ազատությունների արդյունքներն ապացուցում են, որ այսօր ռիսկային գոտում են մնացել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի մեջ գտնվող այն երկրները, որոնք բնականոն արդիականացման փոխարեն ընտրում են գունավոր հեղափոխության ուղին: Իսկ վերջինս, որպես հանուն «**ժողովրդավարության ժողովրդավարացման**» բազմաչափ շիթային գործընթաց, ղեկավարվում է **ինքնաներկայացմամբ** հանդես եկող «**ռիսկի մարդու**» կողմից: Բոլոր **պատմական ժամանակներում** էլ այլընտրանքային ազատությունների և անարդարության դեմ պայքարի ջատագով «**ռիսկի մարդու**» գործողությունները հասարակության համար եղել են երկիմաստ՝ և՛ ֆունկցիոնալ, և՛ դիսֆունկցիոնալ: Բայց, խաղարկելով արդեն հեղափոխականացված զանգվածների, հատկապես երիտասարդության վարքը, «**ռիսկի մարդը**» **շահադրդում է** նրանց և ռիսկի կամավոր ընդունմամբ (ռիսկոֆիլիա) դարձնում անպատասխանատու ազատության կրող և արարող [10, c. 66-67]: Այս համատեքստում, ունենալով քաղաքական սոցիալականացման և գիտակցության տարբեր մակարդակներ՝ արդեն հեղափոխականացված երի-

տասարդությունը գործընթացների արագացման ակնկալիքով, օգտագործելով բազմամակարդակ տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաները, ապակայունացնում է քաղաքական դաշտը և նպաստում քառտիկ իրավիճակի առաջացմանը: Մասնագիտական գրականության մեջ ուշագրավ են քաղաքական տուրբուլենտությունը որպես «**«ռիսկի մարդու» կողմից օգտագործվող ամբոխահաճություն (պոպուլիզմ) և ընդհանրապես քառսային այլակարծություն ծնող նկրտումային»** երևույթ ներկայացնելու ԱՄՆ քաղաքագետների փորձերը՝ շեշտադրելով համացանցում տարբեր միկրոբլոգների աններդաշնակ վիրտուալ ազդեցությունը քաղաքական մոբիլիզացիայի վրա [11]: Ըստ այդ հետազոտության՝ գլոբալ մակարդակում մարդիկ իրենց ազատ ժամանակի 60 %-ն իրականացնում են համացանցային հարթակում՝ օգտագործելով Twitter-ը և Facebook-ը: Հենց այս պատճառով է, որ աշխարհում կատարվող նմանատիպ բազմակիության (պլյուրալիստական) գործողությունները ստեղծում են շղթայական կապեր և խթանելով ժողովրդավարական բազմակարծության մոդելը՝ քառսային իրավիճակ են ստեղծում [11]: Արդյունքում ազգային ցնցումները և հեղափոխություններն ուղեկցվում են «ուժային բևեռների» շահերից բխող աշխարհաքաղաքական ամենահավանական փոփոխություններով: Ավելին, այդ նպատակի համար ակտիվ գործունեություն է ծավալում «փափուկ ուժը»՝ կանխավ տուրբուլենտ ալիքներ ստեղծելով և տարածելով բազմաչափ տարածություն սոցիալական մեդիայի հարթակում՝ ձևավորելով **արդար (հերոս) լիդերի բյուրեղային, խարիզմայով հագեցած կերպար**: Ավելին, նման լիդերը, վերլուծելով քաղաքականության դերակատարների վարքի շարժառիթները, որպես տուրբուլենտության խաղարկող, «խաղում է» տարբեր եղանակներով՝ թիրախավորելով պատմական հիշողությունը, վերարժևորելով հերոսների և դավաճանների կերպարները, անվտանգության ապահովումը, ինչպես նաև ազգային, քաղաքական և քաղաքացիական ինքնությունը: Միաժամանակ հանրության ուշադրությունը սևեռելով նախնիների բացթողումների և սխալների վրա՝ մշակում են ազատության, կյանքի որակի և մակարդակի, ինչպես նաև ազգային անվտանգության ապահովման նոր սցենարներ: Այս տեխնոլոգիաները նոր չեն, բայց սոցիալական ցանցերի զարգացման արդյունքում խաղարկողները միշտ

«ցնցում են» այն արժեքները, որոնք «վազելով» արդիականացվում են հասարակության գիտակցության մեջ:

Հանրագումարենք. նախ՝ տուրբուլենտության ստեղծած քառսային խաղարկողներին հնարավորություն է տալիս տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների ցանցային կիրառմամբ փոխելու գործընթացի տրամաբանությունը՝ խրախուսելով չհիմնավորված նկրտումներով անձանց անպատասխանատու գործունեությունը: Այսպես, ՀՀ-ում 2018 թվականի ապրիլ-մայիսյան քաղաքական անհնազանդության փորձը հաջողություն ունեցավ, քանի որ ակցիայի կազմակերպիչները հրաշալիորեն տիրապետում էին սոցիալական մեդիայի գործիքներին, իսկ հասարակությունն անմիջական կապ էր կարողանում հաստատել Նիկոլ Փաշինյանի և իր թիմակիցների հետ: Հրապուրված պատրանքային ազատությամբ՝ առկա վարչակարգից «սպասումների հիասթափության» մեջ գտնվող և ցածր քաղաքական գիտակցություն ունեցող ապստամբ զանգվածները, ինչպես նաև նոր ուժից մեծ ակնկալիքներ ունեցող երիտասարդությունը քննադատաբար չվերաբերվեց քաղաքական խոստումներին՝ անտեսելով ազգային անվտանգությանը սպառնացող վիրտուալության և անորոշություն ծնող անհնազանդության կոչերի ապակողմնորոշող հնարավորությունները: **«Թավշյա հեղափոխությունից»** հետո սոցիալական մեդիայում գերապատվությունը տրվեց ոչ թե հանրային, սոցիալական մեդիայում գերապատվությունը տրվեց ոչ թե հանրային, այլ տարաբնույթ խմբային շահեր ու արժեքներ արտահայտող մանիպուլյատիվ ու ագրեսիվ խոսույթին: Այսօր սոցմեդիայում խրախուսվում է ագրեսիվ խոսույթը. մարդիկ իրականում Twitter-ում և Facebook-ում հավաքելով խոսույթը. մարդիկ իրականում Twitter-ում և Facebook-ում հավաքելով, հետևելով, կիսվելով, ներբեռնելով և պնդելով իրենց կարծիքը՝ մեծացնում են քաղաքական գործընթացների տուրբուլենտ ընկալումը: Ըստ ամերիկացի քաղաքագետների՝ տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիայի զարգացմամբ պայմանավորված՝ բազմակարծությունը տեխնոլոգիայի զարգացմամբ պայմանավորված՝ բազմակարծությունը ժողովրդավարության այն մոդելն է, որը քաղաքականության իրականացման քառսային ձև է [11]:

Փաստորեն, տուրբուլենտությունը պայմանավորված է հայ հասարակության վրա տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների աճող ցանցային քառսային ու վիրտուալության ազդեցությամբ: Մի դեպքում բնակչության սպասումների զգացմունքային բարձր մակարդակը օգտա-

գործելով՝ տեխնոլոգներն ընդարձակեցին հեղափոխականության սոցիալական տարածությունը՝ հիմնականում նպաստելով մարզինալ, օտարված զանգվածների, ինչպես նաև հիմնավորված կամ չհիմնավորված նկրտումներ ունեցող երիտասարդության մասնակցությանը: Ի սկզբանե ակնհայտ էր, որ «թավշյա» հեղափոխության մասնակիցների մի զգալի մասի համար սոցիալական վարքի արևմտյան մոդելի արժեքները վերացական էին, քանի որ, չունենալով անհատի գործունյա ու ակտիվ կողմնորոշում, իրատեսական լավատեսության հոգեբանություն ու ձեռնարկատիրական-նախաձեռնողական ավանդույթներ, նրանք ուղղակի ցանկանում էին լավ ապրել՝ մերժելով փոխհամաձայնեցված խմբիշխանական վարչակարգը:

Վերոշարադրյալը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ-ում զուգահեռ ընթացող մեխանիկական «արևմտականացման» և «վազող արդիականացման» խորքային խզումների (բախումների) հետևանքով քաղաքական զարգացման նեոլիբերալ դերակատարները մերժեցին ազգային, քաղաքական և քաղաքացիական ինքնության բնականոն արդիականացման միջոցով տուրբուլենտության մարտահրավերներին պատասխանելու հնարավորությունը: Ավելին, առանձին մարզինալ խմբերի ինքնարտահայտումը տեղի է ունեցել այսպես կոչված **մարզինալացված արդիականացման** ձգտող պոպուլիստական ընտրախավային խմբերի տեսքով: Մեր կարծիքով, ՀՀ-ում քաղաքական տուրբուլենտության հնարավորությունները որոշվում են այն հանգամանքով, թե ի վիճակի՞ է վարչակարգը լուծելու ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ ազգային բնույթի հետևյալ խնդիրները.

1. հրաժարվել մեխանիկական «արևմտականացումից» և գիտավերլուծական կառավարման միջոցով անցում կատարել բնականոն արդիականացման՝ իրականացնելով ազգային անվտանգության ապահովման ընդարձակված օրակարգ,

2. խստացնել մենաշնորհի և գերշահույթի դեմ ուղղված օրենքների կիրառումը՝ ապահովելով կապիտալի լեգիտիմացման ազատ մրցակցային դաշտի արդյունավետ գործառումը, ինչպես նաև սոցիալական պատասխանատվության գործառումը,

3. քաղաքական և քաղաքացիական հասարակությունների միջև բաց դիսկուրսի ծավալման նպատակով բարձրացնել իշխանության իրականացման մշակույթը և ժողովրդավարության որակը,

4. ապագայամետ լիդերները կերտում են նպատակի մշակույթ՝ այն դիտարկելով որպես պետականաշինության մշակույթի զարգացման և ժողովրդավարական համախմբման հրամայական:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Rosenau J. N.*, Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990. Pp. 480,
2. *Яницкий О. Н.*, Вызовы и риски глобализации. Семь тезисов // Социологические исследования. 2019. № 1. с. 29-39.
3. *Тaleb Н. Н.*, Черный лебедь. Под знаком **непредсказуемости**. / Переводчики: В. Сонькин, А. Бердичевский, М. Костионова, О. Попов .М.: Колибри, 2009.
4. *Пантин В. И.*, Первая половина XXI века: «эпоха турбулентности» в мировом развитии, История и современность, N.2, .2008.
5. *Maull H.W.*, World Politics in Turbulence // Internationale Politik und Gesellschaft Online. Berlin:2011. N.1, http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2011-1/2011-1_03_a_maull.pdf
6. *Фуко М.*, Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. - М., Касталь, 1996. -448 с.
7. *Сергеевич П. Д.*, Турбулентность в современной мировой политике: дискурсы и практика, М.: 2016.
8. *Дюркгейм Э.*, О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана, примечания В.В. Сапова. М.: Канон,1996.
9. *Мертон Р.*, Социальная теория и социальная структура. М.: АСТ, 2006.
10. «Нормальная аномия» в России и современном мире: коллективная монография / [Н.Н. Зарубина и др.]; под об. ред. С.А. Кравченко ; М.: МГИМО-Университет, 2017.
11. Political Turbulence: How Social Media Shape Collective Action Helen Margetts, Peter John, Scott Hale, Taha Yasserli, 2016 <https://muse.jhu.edu/book/64512> Helen Margetts.

Աշխատանքը կատարված է 20 RF -189 «Խարիզմատիկ առաջնորդությունն արևելքի ժամանակակից քաղաքական մշակույթներում (մարդաբանական ասպեկտ)» գիտական ծրագրի շրջանակներում:

Հողվածում հիմնավորված է մոտեցում, որ ժողովրդավարական անցումը՝ որպես քաղաքական փոփոխությունների բազմաշերտ գործընթաց, ենթադրում է քաղաքական խարիզմայի համակարգված ուսումնասիրություն: Այդ համատեքստում փաստարկվում է մոտեցում, որ Ս. Հանթինգթոնի ժողովրդավարացման «երրորդ ալիքի» շրջանակներում տեղի ունեցած հետնահանջներից հիմնականում կարելի էր խուսափել, եթե փոփոխությունները տեղի ունենային ժողովրդավարական համախմբման սկզբունքների հիման վրա՝ ստեղծելով հնարավորություններ՝ մի կողմից հաղթահարելու քաղաքական անորոշությունները, մյուս կողմից՝ կերպափոխելու քաղաքական խարիզման:

Ներկայացվում է, որ միայն **ԿԵՐԱՎԱՓՈԽՎՈՂ** խարիզմատիկ իշխանությունն իր խարիզմատիկ լիդերներով կարող է դուրս բերել երկիրը տարաբնույթ ճգնաժամներից՝ հետամուտ լինելով **չափելի, հասանելի, կողմնորոշված և ինստիտուցիոնալ սահմանված խնդիրների լուծման՝ ապագային միտված ժամանակի մեջ:**

Բանալի բառեր. Ժողովրդավարական անցում, ժողովրդավարական համախմբում, քաղաքական խարիզմա, կեղծ ժողովրդավարներ («predemocratic» politicians), հանրային քաղաքականություն, խարիզմայի անկում, բազմամակարդակ խարիզմա, խարիզմայի կերպավորխում:

Ժողովրդավարական անցումը՝ որպես քաղաքական փոփոխությունների բազմաշերտ գործընթաց, ենթադրում է հասարաքաղաքական համակարգի ժողովրդավարական կերպափոխում: Արդեն 1990-ական թվա-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2021, N 2, էջ 147-159:

¹ This project has been carried out within the framework of the scientific project 20 RF-189 “Charismatic Leadership in the Contemporary Political Cultures of the East: An Anthropological Aspect”.

կաններին Ս. Հանթինգթոնի ժողովրդավարական «երրորդ ալիքի» հայեցակարգի շրջանակներում համեմատության մեջ սկսեցին լայնորեն ուսումնասիրել հարավեվրոպական և լատինաամերիկյան երկրների փորձը՝ որպես հետկոմունիստական հասարաքաղաքական համակարգի ժողովրդավարական կերպափոխման բանալի։ Հետկոմունիստական երկրներում քաղաքական փոփոխությունները տեղի ունեցան «անցումագիտություն», «տրանսֆորմացիա», «ժողովրդավարական համախմբում», «զծային ազատականացում» հասկացությունների արժեքաբանության տեսակիրառական սկզբունքների մեխանիկական ներդրման հիման վրա։ Ենթադրվում էր, որ ոչ ժողովրդավարական վարչակարգերի կազմաքանդումը կհանգեցնի ժողովրդավարացման, բայց, ինչպես ռուս քաղաքագետ Ա. Յու. Մելվիլն է նշում, «...ժողովրդավարական նորմերի կայացման և զարգացման պատմությունը խոսում է այն մասին, որ ժողովրդավարությունը զարգացման գաղափարների և սկզբունքների, ինստիտուտների ու արարողակարգերի նորացման ու ընդարձակման գործընթաց է։ Այսինքն՝ պատմության հոլովոյթում ալիքային զարգացում ապրած այսօրվա ժողովրդավարական բնութագրիչներ ունեցող քաղաքական համակարգերի և բացառապես մեր ժամանակների արդյունք ժողովրդավարությունների տարբերություններն այնքան ակնհայտ են, որ ժամանակակից քաղաքական մտքի առջև դրվում է փոփոխությունների և քաղաքական զարգացման մասին ձևավորված պատկերացումների հայեցակարգային նորացման խնդիրը՝ հետկոմունիստական կերպափոխումների տարաբնույթ հաշվառմամբ» [1, с. 22-43]։ Ուշագրավ է նաև անցումագետ Լ. Դայմոնդի պնդումը, որ «XXI դար հասարակությունները անցումագետ Լ. Դայմոնդի պնդումը, որ «XXI դար հասարակությունները անցումագետ Լ.

Դայմոնդի պնդումը, որ «XXI դար հասարակությունները անցումագետ Լ. Դայմոնդի պնդումը, որ «XXI դար հասարակությունները

անցումագետ Լ. Դայմոնդի պնդումը, որ «XXI դար հասարակությունները

ղովրդավարական անցումից համախմբում ձևաչափը՝ մշակելով «անորոշությունից դուրս գալու» արդյունավետ ուղի անցումային փուլում գտնվող հասարակությունների համար: Սակայն, ի սկզբանե գծային զարգացում ենթադրող ժողովրդավարական անցման գործընթացում գտնվող հետխորհրդային հասարակություններում ստեղծվել է քաղաքական վարչակարգերի, իշխանության բաշխման և վերարտադրման կառույցների չափազանց լայն տարապատկեր, ձևավորվել են տարբեր քաղաքական համակարգեր [3, էջ 111-113]: Ավելին՝ գծային ազատականացման հետևանքով հետխորհրդային երկրների ժողովրդավարական անցումը, հանգելով քաղաքական զարգացման (բաշխման, շարժունակության, ինքնության, մասնակցության, օրինականության) ճգնաժամերի, խորտակեց ապստամբ զանգվածների հավատը խարիզմատիկ լիդերների իշխանության նկատմամբ: Դա ստեղծեց այնպիսի լուրջ վտանգներ, ինչպիսիք են սպասումների հիասթափությունը, օտարումը, կոռուպցիան, սոցիալական անարդարությունը, միջանձնային անվստահությունը: Ակնհայտ է, որ առկա հիմնախնդիրների լուծումն ուղղակիորեն պայմանավորված է հասարակության մասնակցության բարձր մակարդակով և քաղաքական ինստիտուտների պատասխանատու գործունեությամբ [4, c. 25-26]: Ի գիտություն ընդունելով Ս. Հանթինգթոնի մոտեցումը՝ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ժողովրդավարական անցման գործընթացում կուտակված հսկայածավալ տեսակիրառական նյութերի վերլուծությունը հայեցակարգային հստակություն է ենթադրում: Այդ առումով ուշագրավ է զինվորականների, պետության և քաղաքացիական հասարակության փոխհարաբերություններում ավտորիտար մտածողություն և ոչ մրցունակ տնտեսություն խրախուսող կեղծ ժողովրդավարների («predemocratic» politicians) ինստիտուտի առկայության քննադատությունը անցումագետ Գ. Օ'Դոնելլի կողմից: Դասակարգելով Բրազիլիայի ձգձգված անցմանը վերաբերող արդի խնդիրները՝ Գ. Օ'Դոնելլը կարևորում է **զինված ուժերի ինստիտուցիոնալ ներկայացվածությունը և մեծ ազդեցությունը, բյուրոկրատացման բարձր կարգավիճակը, հայրախնամ քաղաքական կառավարման ոճի (կլենտելիզմ և պերսոնալիզացիա) առկայությունը**: Մի կողմից հենց այս երևույթների ծնունդ կեղծ ժողովրդավարներն ստեղծում են քաղաքական անորոշություն, մյուս կողմից տեղի է ունենում

գործադիր իշխանության ինստիտուցիոնալ կարգի զավթում՝ ամբոխահաճ քաղաքական գործչի կողմից: Այս համատեքստում էլ Օ'Դոնելլը տարբերակեց **«ժողովրդավարական անցում»** և **«ժողովրդավարական համախմբում»** հասկացությունները: Ելակետ ընդունելով Օ'Դոնելլի մոտեցումը՝ Սկոտ Մեյնվարինգը, ուշադրությունը կենտրոնացնելով համախմբագիտության հիմնախնդիրների վրա, կարևորեց օրինականությունը, որը հնարավորություն է տալիս ազատվելու հանրային աջակցություն չվայելող կառավարիչներից [5, c. 26]: Այս համատեքստում էլ Դ. Ռուշեմերը, Ս. Հյուբները և Դժ. Ստեֆենսոնը, ուսումնասիրելով պետական կառավարման տարբեր ձևերը, առաջարկեցին իրենց մոտեցումը, այն է՝ կերպափոխման գործընթացում արարողակարգային նորմերի, սոցիալական տարբերակման և իշխանության ժողովրդավարության վրա էականորեն ազդում է խարիզման [6, pp. 10, 18-25]: Փաստորեն, հանրագումարելով ժողովրդավարական անցման փորձը՝ անցումագետները եզրակացրին, որ քաղաքական խարիզմայի կերպափոխման ուսումնասիրումը դարձել է անհրաժեշտություն, քանի որ ձևավորվել է մոտեցում, ըստ որի՝ ինստիտուցիոնալ ժողովրդավարությունը հնարավոր է ապահովել նաև քաղաքական խարիզմայի միջոցով: Այս դիտանկյունից էլ ժողովրդավարական անցման գործընթացում խարիզմայի հիմնական կրողի և արարողի՝ քաղաքական լիդերի գործունեության ուսումնասիրությունը երկակի կարևորություն է ստացել: Այն կարող է բնականոն արդիականացնել հանրային քաղաքականությունը՝ պայմանավորված ինչպես տարրաբնույթ անձնական շարժառիթներով, այնպես էլ իրական անհատականությունը որպես և՛ ղեկավարման, և՛ կառավարման նորարարացման անհրաժեշտ բաղադրիչ դիտարկելով: Ժողովրդավարական անցման գործընթացում լիդերի խարիզմայի միջոցով հանրային քաղաքականության բնականոն արդիականացման և փոփոխության կառավարման տեսանկյունից առաջարկում ենք տարբերակել «governance» և «management» հասկացությունները: Այսպես, «Governance» հասկացությունը նախապես մշակված պատասխանատվության և փորձի քաղաքականության և ընթացակարգերի այնպիսի ամբողջություն է, որն օգտագործվում է ռազմավարական կառավարման ապահովման, դրված նպատակներին հասնելու, ունեցած պաշարները հաշվետվողական օգ-

տագործման և ռիսկերը կառավարելի դարձնելու ուղիների մշակման համար: «Management» հասկացությունը ցանկացած կազմակերպության տարբեր պաշարների (մարդկային, ֆինանսական, ֆիզիկական և տեղեկատվական) պլանավորման, կարգավորման, ուղղորդման, վերահսկողության գործընթաց է՝ կազմակերպության առջև դրված նպատակներին հասնելու համար: Եթե «Governance» հասկացությունը ներառում է խնդրի սահմանում և ճիշտ մշակած գործողությունների նպատակամետ կատարում, ապա «management»-ը ճիշտ մշակած գործողությունների ճիշտ կատարումն է: Պայմանավորված հանրային քաղաքականության արժեքաբանությամբ՝ նպատակահարմար է երկու մոտեցումներն էլ ժողովրդավարական անցման գործընթացում զուգամիտված օգտագործել: Սակայն, որպեսզի այդ երկրները կարողանան նպատակամետ պատասխանել մարտահրավերներին, գերապատվությունը պետք է տան «Governance»-ի սկզբունքներով վարվող քաղաքականությանը: Մեր կարծիքով, դա հնարավորություն կտա իշխանության իրականացման մշակույթը հարստացնել խարիզմատիկ պատասխանատվությամբ և անցյալներկա-ապագա եռաչափության մեջ կարևորել քաղաքական խարիզմայի արդյունավետ գործառումը՝ պայմանավորված հանրային քաղաքականության բնականոն արդիականացմամբ և քաղաքական ժամանակի առանձնահատկությամբ:

Ի՞նչ է խարիզման: Հին հունական դիցաբանության մեջ խարիզման մեկնաբանվում էր հմայքի և գրավչության դիցուհիների՝ **Քարիտների**՝ միմյանց փոխլրացնող կերպարների օգնությամբ: Ըստ **Հեսիոդոսի**՝ Քարիտները հայր աստված **Զևսի** և օվկիանոսի **Էվրիմոնայի** երեք դուստրերն էին՝ **Էփրոսինեն**՝ տոնական խնդության դիցուհին էր, **Ագլայան**՝ տոնական շող ու փայլի, և **Թալիան**՝ ծաղկուն երջանկության: Նրանք Օլիմպոսում էին ապրում և պարտավոր էին իրենց գրավչությամբ ու հմայքով ուղեկցել սիրո և գեղեցկության աստվածուհի **Ափրոդիտեին**, պերճախոսության դիցուհի **Պոյթոյին** և հանրահայտ **Հերմեսին**: Այստեղից ակնհայտ է, որ Քարիտները, ըստ էության, խորհրդանշում են Ափրոդիտեի գեղեցկության և Հերմեսի շողոքորթ խոսքի միջոցով ուշադրություն գրավելու ունակություն: Այս նպատակով էլ **Ափրոդիտեին** նվիրված տաճարներում Քարիտներին նվիրված պաշտպանունքային ծեսեր

են կատարվել՝ ակնկալելով ստանալ նրբագեղություն, գրավչություն, բարեհաճություն, փառք, շնորհ, պատիվ, պարգև, երանություն և դրանց միջոցով ազդել շրջապատի վրա [7, c. 126]: Փաստորեն, խարիզման այն «**աստվածային պարզևն**» է, որով օժտված անհատն ազդեցություն ունի զանգվածների վրա: Նշենք, որ խարիզմայի նման մեկնաբանության հիմքը պայմանավորված է Մ. Վեբերի հայեցակարգի մեկնաբանումների **փոխակերպման, ընդլայնման, նաև վերարժևորման** հետ: Այդ բարդ գործընթացում որոշիչը մարդու կողմից քաղաքացու իր դերի ազդեցության որակական գիտակցումն է: Առանց դրա անիմաստ է խոսել քաղաքական իշխանության և զանգվածների վրա խարիզմայի կառուցողական ազդեցության մասին: Այս նկատառումներով էլ Օքսֆորդի բացատրական բառարանում «**խարիզմա**» (**հուն. Χάρισμα**) հասկացությունը բնութագրվում է որպես մարդկանց գրավելու հզոր (ուժեղ) անձնային որակ [8, p. 236]: Ուսումնասիրելով այս եզրույթի ծագումնաբանությունը՝ նշենք, որ այն տարբեր դրսևորումներ ունի տարբեր քաղաքակրթություններում և տարբեր մարդաբանական տիպերում: Արդյունքում՝ խարիզման բնորոշ է և՛ անգլիական «լիդերին», և՛ գերմանական «ֆյուրերին», և՛ ռուսական «վոժդին» [9, c. 5-6]: Փաստորեն, անկախ քաղաքակրթական տարբերություններից՝ խարիզման, որպես աստվածային շնորհ, ներառված է քաղաքական իշխանության և իշխանական հարաբերությունների ձգտող բոլոր անհատների վարքաբանության մեջ: Այս առումով քաղաքական խարիզման ուղիղ համեմատական է լիդերի խարիզմայի հետ, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս բնութագրել այն **լիդեր-հետևորդ** հարաբերությունները՝ որպես սոցիալ-հոգեբանական ֆենոմեն: Ըստ ֆենոմենոլոգ Մարկ Լուչիի՝ «խարիզման վառ արտահայտված գենետիկական հատկություններն են, որոնք հստակ երևում են ֆենոտիպի (արտաքինի) մեջ» [10, c 123]: Այլ մոտեցման համաձայն՝ «խարիզման ոչ թե անձի բնածին կամ մարգարեական հատկություններով օժտված լինելն է, այլ ոչ վերբալ վարքի արդյունք, ինչը, կախված իրավիճակից...» [11, c. 11.]:

Ուսումնասիրելով «**խարիզմա**» հասկացության ամենատարբեր մեկնաբանությունները՝ փաստենք, որ Մ. Վեբերի խարիզմայի հայեցակարգն իր տեսական հիմնավորվածությամբ մնում է անգերազանցելի: XX

դարի սկզբին «իշխանություն», «տիրապետում» հասկացությունների կառուցվածքի ուսումնասիրմանը զուգահեռ Մ. Վեբերը ներկայացրեց խարիզման՝ որպես անհատին գերբնական ուժով օժտող սոցիալ-հոգեբանական ֆենոմեն՝ որպես Աստծո պարգև, աստվածածին ներուժ, «Աստծուց տրված շնորհ» [12]: Ըստ Մ. Վեբերի՝ **այդպիսի անհատն ունի** «առաջնորդ» դառնալու բոլոր հնարավորությունները. քանի որ խարիզման առաջին հերթին անհատի բացառիկ հատկանիշների արդյունք է և, որպես այդպիսին, «հասանելի չէ բոլորին, և հենց դրա համար էլ արիստոկրատիզմի բարձրագույն հնարավորություն է և շրջապատի երևակայության արդյունք» [13, c. 341-342]: Ասվածի շրջանակներում Մ. Վեբերը տարբերակեց իշխանության իրականացման քաղաքակրթական և դավանաբանական չափումները, համակարգեց «խարիզմա» երևույթը որպես Աստծո պարգև, աստվածածին ներուժ, «Աստծուց տրված շնորհ և ողորմություն»: Ավելին՝ Մ. Վեբերը համոզված էր, որ Աստվածային շնորհ խարիզման սերտորեն փոխկապակցված է նոր սոցիալական կառույցների ստեղծման, ինչպես նաև անհատի **ազատության, ստեղծագործական նախաձեռնությունների, պատասխանատվության և սոցիալականացման խնդրի հետ**:

Խարիզմա և խարիզմատիկ լիդեր: Մարդկային բացառիկ հատկություններով օժտված խարիզմատիկ առաջնորդը «ծնվում է» հեղափոխական փոփոխություններից: Փաստորեն, խարիզման մարդու այն որակն է, որն ընդունվում է որպես անսովոր, գերբնական, գերմարդկային ուժով օժտված անհատ՝ ուղարկված Աստծո կողմից՝ որպես **հերոս-փրկիչ** [14, c. 646]: Տվյալ մոտեցմամբ Մ. Վեբերը խարիզման բխեցնում է հավատի և հույսի զգացումից, ինչպես նաև օրինականության ճանաչումից: Այս առումով էլ ուսումնասիրվում է խարիզմատիկ հեղինակության **անհետանալու, վերջավոր լինելու և կերպափոխվելու հնարավորությունը**՝ համաձայն իշխանական հարաբերություններում առկա «**հերոս-փրկիչ**» կերպարների իրականացման արժեշահային համակարգի: Ըստ Մ. Վեբերի՝ **խարիզմատիկ տիրապետումն** ունի դրսևորման բազմաձև կարգակ ձևեր. խարիզմայի հիմքի վրա են ձևավորվել համաշխարհային կրոնի հիմնադիրներ Բուդդայի, Հիսուս Քրիստոսի և Մուհամեդի, պետության հիմնադիրներ Լիկուրգի և Սոլոնի, մեծ զինվորականներ Ալեք-

սանդր Մակեդոնացու, Հուլիոս Կեսարի, Նապոլեոնի, Չինգիզ Խանի և այլնի կերպարները [12]: Գերակա տեղ ու դեր հատկացնելով «**խարիզմատիկ տիրապետություն**» հասկացությանը՝ Մ. Վեբերը գտնում է, որ այն հնարավորություն է տալիս մեծ և փոքր խմբերին միավորելու գաղափարների անձնավորման միջոցով: Այս համատեքստում հատկանշական է, որ քաղաքական անկայունությունների ժամանակ լիդեր են դարձել այն անձինք, որոնք ի սկզբանե հակված են եղել իրենց առաքելությունն իրականացնելիս, իրավիճակով և արդյունավետ կառավարման տրամաբանությամբ պայմանավորված, խարիզմայի արժեքային բովանդակությունը կերպարանափոխության ենթարկելու, ինչն էլ պայմանավորում է նրանց իրականացրած իշխանության մեջ եղած հակասությունները [15, էջ 140]: **Դրանով է բացատրվում այն, որ խարիզմատիկ լիդերները շատ տարաբնույթ են և, պայմանավորված քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի և առկա մարտահրավերների էությամբ, կերպափոխվում են**: Սակայն, նկատի պետք է ունենալ նաև, որ խարիզմատիկ առաջնորդներ հավասարապես կան կառավարման բոլոր ոլորտներում, և նրանք միայն վարչական էություն և բնույթ չունեն: Դրա վառ օրինակ է Մահաթմա Գանդին, որն իր հեղինակությամբ ու նվիրվածությամբ հնդկ ժողովրդին տարավ ոչ բռնի պայքարի՝ քաղաքացիական անհնազանդության, հաղթեց և չընդգրկվեց կառավարության մեջ, երբ իր ղեկավարած «Ազգային կոնգրես» կուսակցությունը դարձավ կառավարող: Այստեղ արժևորվում է լիդերի քաղաքական գիտակցության էվոլյուցիան կառավարման գաղափարի նկատմամբ ունեցած ռացիոնալի և իռացիոնալի փախհարաբերությունների ներդաշնական կարողությունը: Լինելով բարդ և բազմաչափ երևույթ՝ խարիզմատիկ տիրապետության խնդիրը սերտորեն կապված է սոցիալ-քաղաքական շարունակական փոփոխությունների, կառավարման նոր ինստիտուտների ստեղծման, ինչպես նաև սոցիալական կարգի պահպանման խնդիրների օրինականության հետ: Այս ելակետային մոտեցմամբ էլ նեովեբերականները խարիզմայի և օրինականության փոխհարաբերությունները սերտորեն կապում են կառավարողի արհեստավարժության հետ՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով հանրային շահերի նպատակամետ և՛ օբյեկտիվ վերլուծությանը, և՛ սուբյեկտիվ կերպափոխմանը [16, p. 557]: Հետևաբար, սահմանված

նպատակներին հասնելու համար կառավարող դասը գերխնդիր ունի, բարձրացնելով բյուրոկրատական ապարատի արհեստավարժ գործունեությունը, հետամուտ լինել արժանավորների (մերիտոկրատիայի) իշխանությանը: Ավելին՝ ոչ արհեստավարժները չեն կարող ինքնուրույն սահմանել քաղաքական նպատակներ և գիտակցաբար ընտրել այդ նպատակների իրականացման համար համապատասխան միջոցներ: Ըստ Մ. Վեբերի՝ **ազգը և պետությունը** միասնական համակարգ են, որոնք առանց մեկը մյուսի չեն կարող գոյատևել: Այդուհանդերձ, ազգը պետք է դառնա պետություն, որպեսզի պաշտպանի իր մշակութային արժեքները, իսկ պետությունն իր հերթին պետք է դառնա ազգ՝ ներքին միասնականության և համակեցության պահպանման նպատակով: Այս դիրքորոշմամբ Մ. Վեբերը պետության պահպանման համար ավելի կարևորում է ուժի կիրառումը, քան խարիզման, համոզված լինելով, որ հասարակական կարծիքի փոփոխությունը ձևավորվում է «վերևում»՝ փոխելով քաղաքական գործունեության բովանդակությունը [17, c. 68]:

Քաղաքականության փորձն ապացուցում է, որ ամբոխի օգնությամբ (նշանակություն չունի, թե այդ ամբոխը որ Աստծուն է ծառայում) իշխանության հասած առաջնորդները կառավարում իրականացնելիս կա՛մ կանխավ դատապարտված են կործանման, կա՛մ հրաժարվում են իրենց համոզմունքներից, կա՛մ փոխակերպման են ենթարկում իրենց գաղափարները՝ հիմնականում չլուծելով իրենց առաջադրված հիմնախնդիրները: Հուսախաբ լինելով իր իսկ կողմից ընտրված «մարգարեների» կողմից՝ ամբոխն օտարվում է իրականությունից և դուրս գալիս (կամ դուրս մղվում) քաղաքական կառավարման թատերաբեմից: Իշխանության այսպիսի էությունը հոգեբանորեն զանգվածներին դարձնում է մարգինալ արժեքների, միջերի կրող և ստեղծող: Օրինականության այս ձևը հիմնված է առաջնորդի և ամբոխի մարգինալ համակրանքի վրա: Խարիզմատիկ օրինականությունը, ըստ Մ. Վեբերի, ոչ միայն անկայուն է, փոփոխական, այլև անպատասխանատու է: Խարիզման իշխանական հարաբերություններում կարող է հարատևել այնքան ժամանակ, մինչև որ կառավարողներն իշխանություն կիրականացնեն ռացիոնալ-իրավական (կամ լեգալ) հիմքի վրա [15, էջ 144-152]:

Վերոշարադրյալը մեզ հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու ժամանակակից խարիզմատիկ լիդերի հետևյալ հատկությունները. **նպատակադրում, արդյունքի կառավարում, նորարարություն, հաջողություն** և այլն: Այս համատեքստում էլ, ըստ Ռ. Հաուսի, խարիզման չի բնութագրում լիդերին կամ հետևորդներին, այլ բնութագրում է նրանց միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները [18, p. 189-207]: Իսկ Ջ. Կոնգերին և Ռ. Կանունգոյը համոզված էին, որ խարիզման լիդերի և նրա հետևորդների համագործակցության արդյունքն է, որը ներառում է երեք փուլ՝ **իրավիճակի գնահատում, ռազմավարական հեռանկարների կանխատեսում (մասնավորապես՝ ոչ ավանդական նպատակների ձևակերպման միջոցով) և հետևորդների համար ոգեշնչման ու օրինակ ծառայելու կարողություն**: Միևնույն ժամանակ, քաղաքականությունը որպես խաղ ընկալելով՝ խարիզմատիկ լիդերներն իրատեսորեն գնահատում և հաճախ կերպափոխում են իրենց խարիզման [19, p. 47-50]: Այդ գործընթացը ենթադրում է հաղորդակցման և բանակցությունների արվեստի զարգացում, որը հանգեցնում է «**փոխակերպվող լիդերություն**»: Այս հիմքի վրա լիդերն իր հետևորդներին է ներկայացնում ապագայի իր տեսլականը, որոնք էլ, ոգեշնչվելով այդ տեսլականով, նախ ընդարձակում են աջակիցների բանակը, ապա համախմբվում են՝ իրագործելու լիդերի կողմից մշակված՝ ապագային միտված գաղափարները: Այս մոտեցմամբ լիդերության տեսաբան Բ. Բասը, լիդերի և նրա հետևորդների երկարակեցությունը կարևորելով, խարիզման մեկնաբանում է որպես փոխակերպվող լիդերության բաղադրիչ [20, p. 511]:

Մեր հետազոտության համար հիմք ընդունելով Մ. Վեբերի խարիզմայի հայեցակարգը՝ նպատակահարմար ենք համարում նաև ներկայացնել Է. Շիլզի խիստ արդիական մոտեցումը խարիզմայի բազմամակարդակ հայեցակարգի վերաբերյալ [21, c. 5-18]: Այն հնարավորություն է տալիս ժողովրդավարական անցման գործընթացում ուսումնասիրել խարիզման իր արժեքային բազմաչափությամբ՝ դիտարկելով այն հասարակական կարգի և համակեցության պահպանման ակտիվ կենտրոնների հետ փոխհարաբերության մեջ: Ըստ Է. Շիլզի՝ խարիզման հատկանիշ է, որը բնորոշ է ոչ միայն լիդերներին, այլև անհատականություններին, գործողություններին, ինստիտուտներին, որոնք պահպանում են հասա-

րական կարգը: Այդ նկատառումներով է. Շիլզը գերակա նշանակություն է տալիս ինստիտուցիոնալ խարիզմային՝ պնդելով, որ եթե չկա խարիզմայի այդօրինակ լայն ընդգրկում, ապա այն ունի ապակառուցողական և հանրային համակեցությունը խաթարող բնույթ [22, pp. 199-213]:

Մեր հետազոտության նպատակից ելնելով՝ ժողովրդավարական անցման գործընթացի ուսումնասիրման առանցքում եղած մեկնաբանությունները խարիզմայի հայեցակարգի արժեքաբանության շուրջ՝ կարող ենք փաստել, որ խարիզմայով օժտված անհատը՝ որպես լիդեր, իր նատակամետ գործողություններով պարտավոր է քաղաքական իշխանությանը տալ խարիզմատիկ բնույթ՝ հետամուտ լինելով անցումից համախմբում գործընթացում հանրային շահի բնականոն արդիականացմանը: Այս առումով **քաղաքական իշխանության խարիզման ուղիղ համեմատական է լիդերի խարիզմայի հետ, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս լիդերության ինստիտուտին նպատակադրված հաղթահարելու քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը և հասարակությունը տանելու բնականոն արդիականացման ուղով:** Վերոշարադրյալից կարելի է եզրակացնել, որ իրականացնելով ինստիտուցիոնալացված խարիզմատիկ իշխանություն՝ խարիզմատիկ լիդերները կարողացել են դուրս բերել իրենց երկիրը տարաբնույթ ճգնաժամերից՝ հետամուտ լինելով **չափելի, հասանելի, կողմնորոշված և սահմանված խնդիրների որոշակի լուծմանը՝ որոշակի ժամանակի մեջ:** Միայն այս չափանիշների հաշվառմամբ է հնարավոր, որ խարիզմատիկ լիդերությունն իր մեջ կենտրոնացնի հանրային քաղաքականության շարունակական կերպափոխումների արժեքաբանությունը: Ուստի ՀՀ հանրային քաղաքականության հիմքում պետք է դնել խարիզմատիկ լիդերի կերպարի կայացումը և կերպափոխումը՝ համաձայն հանրային շահի գերակայության: Դա թույլ կտա բարձրացնել լիդերների պատասխանատվությունը և հրաժարվել քաղաքական գերշահույթից ու մենաշնորհից, այսինքն՝ բնականոն արդիականացնել հանրային քաղաքականությունը՝ համանույժ պատասխանելով ոչ միայն երկրին նետված մարտահրավերներին, այլև մարտահրավերներ նետել՝ լուռ զարգանալով:

1. *Мельвиль А. Ю.*, Выйти из «гетто»: о вкладе постсоветских исследований /Russian Studies в современную политическую науку, Полис, 2020. № 1.
2. Larry Diamond Breaking Out of the Democratic Slump Journal of Democracy Volume 31, Number 1 January 2020, 36-50 pp <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2020/01/Breaking-Out-Democratic-Slump-Diamond.pdf>
3. *Մարգարյան Մարիամ*, Անցումային հասարակությունների ժողովրդավարացման գործընթացի առանձնահատկությունները (մեթոդաբանական վերլուծություն), «21-րդ դար», թիվ 4(6), 2004.
4. *Хантингтон С.*, Третья волна. Демократизация в конце XX века. М., 2003.
5. *Mainwaring S., O'Donnell G., Valenzuela J. S.*, Issues in Democratic Consolidation. Indiana: Notre Dame University Press, 1992.
6. *Rueschemeyer D. Huber Stephens, Stephens J. D.*, Capitalist Development and Democracy. Chicago: Chicago University Press, 1992.
7. *Аполлодор*, Мифологическая Библиотека. Л.: «Наука», Ленинградское отделение, 1972, 6.
8. *A. S. Hornby*, Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, seventh edition, Oxford University Press, 2006.
9. *Фреик Н. В.*, Политическая харизма: обзор зарубежных концепций // Социологическое обозрение, 2001. Т. I. № 1.
10. *Василик М.А.*, Вершинин М.С. и др. Политология: словарь-справочник, М.: Гардарики, 2005.
11. *Оливия Фокс Кэбейн*, Харизма. Как влиять, убеждать и вдохновлять, Альпина Паблишер, 2017.
12. *Макс Вебер*, Харизматическое господство, <http://www.politnauka.org/library/classic/weber-hg.php>
13. *Вебер М.*, Избранные произведения. Пер. с немецкого, сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко, М.: Прогресс, 1990.
14. *Вебер М.*, Политика как призвание и профессия// Изб. произведения: Пер. с нем. /Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко,- М.: Прогресс, 1990.
15. *Jennifer L. Epley*, Weber's Theory of Charismatic Leadership: The Case of Muslim Leaders in Contemporary Indonesian Politics// International Journal of Humanities and Social Science Vol. 5, No. 7; July 2015.
16. *Մարգարյան Մարիամ*, Քաղաքական լիդերություն. տեսություն և պրակտիկա, Եր., «Պետական ծառայություն», 2017.

17. *Saks M.*, The politics of integrative medicine: The case of CAM, *European Journal of Integrative Medicine*, 2015.
18. *Вебер М.*, Хозяйственная этика мировых религий. Попытка сравнительного исследования в области социологии религии. Введение // Избранное. Образ общества. М.: Юрист, 1994.
19. *Robert J. House*, A Theory of Charismatic Leadership, in Hunt and Larson (eds.), *Leadership: The Cutting Edge*, 1976.
20. *J.A. Conger and R.M. Kanungo* (eds.). *Charismatic Leadership: The Elusive Factor in Organisational Effectiveness*. — San Francisco, Jossey-Bass, 1988.
21. *Bass B. M.*, Bass and Stogdill's handbook of leadership: theory, research, and managerial applications. 3rd ed. N.Y., L., etc: The Free Press, 1990.
22. *Каснэ С.И.*, Назад к Шилзу: социальные науки, политическая реальность и парадокс безблагодатной харизмы // *Полития*. 2011. № 1 (60).
23. *Edward Shils*, Charisma, Order, and Status, *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 2 (Apr., 1965), pp. 199-213 (15 pages),
https://www.jstor.org/stable/2091564?read-now=1&refreqid=excelsior%3A7f3ab53c07413e6d19da40b0635220c7&seq=2#page_scan_tab_contents

THE MULTIDIMENSIONAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF CHARISMATIC LEADERSHIP*

Mariam Margaryan¹

Against the backdrop of contemporary turbulence and ambiguities, the multi-dimensional aspect of the values of charismatic leadership has been studied as a sociocultural and ethnocultural phenomenon. It has been claimed that the latest information and communication technologies have had a substantial impact on that phenomenon. The advancement of those technologies has made it possible to change the political and psychological atmosphere of a country via the readjustment of the image of the politician. Thus, the improvement of political technologies has led to the qualitatively new and specially constructed "false charisma" that we deal with now. Our starting point is that the establishment of the multi-dimensional values of charismatic leadership functions like a game. Having said that, the multi-dimensional values of the formation of charismatic leadership have been analyzed emphasizing the anthropological and civilizational approaches within the realm of comparative politics. According to the author, this approach will create an opportunity to generalize interdisciplinary findings constructing a holistic image of the sociopolitical transformation of the subject matter.

Keywords: charismatic leadership, information and communication technologies, messiah, false charisma, institutional charisma, charisma of the masses, charisma of power, responsibility.

The phenomenon of «charisma» was emphasized in detail by the Greco-Roman political thought. It is considered to be a gift from God and it is also **found** in the «**New Testament in the second epistle to the Corinthians**».

Theological literature depicts charisma as a means espoused by the church indicating the Almighty's patriarchal authority, it served as a tool for regulating relations between him and his followers. However, it was

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2022, 2 էջ 94-105:

¹ This project has been carried out within the framework of the scientific project 20 RF-189 "Charismatic Leadership in the Contemporary Political Cultures of the East: An Anthropological Aspect".

M. Weber, who applied the concept of «charisma» and analyzed the essence of the possession of it.

Thanks to M. Weber, the concept of «charisma» went beyond religion and became secularized as a source of social life, individual career, as a socio-psychological phenomenon that endows a person with supernatural power, i.e. «a gift from God.» [1] According to M. Weber, such a person has every chance to become a «leader». Charisma is first and foremost a result of exceptional personal qualities and as such it is «not available to everyone, and that is why it is the highest possibility of aristocracy and the product of the imagination of others.» [2, c. 341-342] In the light of the mentioned idea, M. Weber differentiated the civilizational and confessional dimensions of the power, systematized the phenomenon of «charisma» as a gift from God, a valuable potential, a «gift and grace given by God». In this regard, S. Moscovici aptly noted « ... for me, charisma is a source of vitality in addition to Weber's rationalism, it is saturated with sensuality and attention [3, c. 241]

It should be noted that M. Weber did not give a clear definition of charisma and did not propose a systematic theory. However, M. Weber revealed charisma in the following three dimensions: 1. a charismatic leader with an awareness of his mission is characterized by self-confidence, great rhetorical ability, 2. during a crisis, followers of a leader typically form a mass demonstrating great faith in him and an incomprehensible, not insightful approach to economic issues. 3. charismatic routine (via party organization, for example), without which charismatic radical revolutionary movements are difficult to form [17]. Most of Weber's successors focused on the first two aspects. A. R. Wilner argues that charismatic relationships exist in four conditions: 1) the leader is perceived by like-minded people as a superhuman, 2) like-minded people blindly believe in his statements; 3) unconditionally follow his instructions; 4) show inexplicable emotional devotion to him [4, p. 8]. Based on the analysis of the leadership discourse, A. R. Wilner developed the hermeneutics of charisma in particular in developing countries (starting with comparative studies of Sukarno in Indonesia, Nasser in Egypt and Nkrumah in Ghana). The majority of analysts

with an expertise in the field argue that the issues of political, economic, and effective governance have become critical to understanding the essence of the pre-election competition among politicians and the electoral outcome. It should be noted right away that M. Weber considered the concept of charisma within the framework of his ideal type, i.e. the task was not to provide a clear-cut definition, but to dissect the «pure» prototype of charisma, the disclosure of continuity (or variations) of charisma in a specific area. Taking Weber's charisma as a starting point, it is necessary to state that from the perspective of a civilizational, anthropological analysis of modern political processes, it is clear that many controversial issues, the importance of which is growing, emerged as a result of democratic transition. Back in 2000-2002, with the support of INTAS (International Association for the Promotion of Cooperation with Scientists of the Newly Independent States of the Former Soviet Union), an international study on charismatic political leadership was conducted by scientists from the University of Bath (UK), Moscow, Minsk State Universities, as well as the Kiev Center for Social and Electoral Studies (SOCIS) in Russia, Ukraine, Belarus. Three major tasks were included in the empirical research. First, polls focus on the nature of support for leaders in the three selected countries making the comparison of results possible. Second, the use of focus groups without revealing the deeper characteristics of the leader's supporters. Third, the statements of the managers were analyzed using certain theoretical positions. The goal of this approach is to demonstrate that charisma is an important, yet not the only concept in leadership analytical tools. [5] Analyzing the findings of this study, it is possible to argue that the materials of the study of charismatic potential in these countries revealed not only the contradictory nature of charisma, but also its importance in understanding the characteristics of political leadership in the post-Soviet countries. In this context, it is necessary to conduct a new study of scientific and applied significance of charismatic leadership by meeting two criteria. First, consider what characteristics make a politician charismatic. What are the characteristics of publicizing a politician's image? In that case, how should we interpret the presence of those leaders who, through their erratic

behavior, frequently entice the masses by promising rapid, often illusory social change? Such ephemeral and illusory phenomena, as well as dramatic ones, are clearly not observed in countries where, in addition to a tradition of institutional respect for politicians, historical and cultural moral norms for maintaining political order are also strengthened. In this case, it is necessary to acknowledge that charismatic leaders have such disparate characteristics that it is difficult to discern the common source of their charismatic value. Moreover, the discussion of the image of the leader acting in society deepens the crises of political development, which, in turn, makes one believe in the charisma of the new leader, namely «**Messiah (Savior)**».

Anglo-Saxon anthropology is associated with the «messianic» paradigm of studying political charisma. The phenomenon of charisma is only considered in this context of intense social changes and crises. As a result, there is a need to overcome an extraordinary situation through charismatic cultural energy, the development of a heroic myth, and the restoration of the balance within the logic of expectations. This superhuman «task» in the form of a mission, is assigned to a leader endowed with exceptional qualities («hero») in order to carry out a «**revolutionary breakthrough**». Moreover, as a result of such a breakthrough, a charismatic person does not restore the broken order, but acts as a demiurge (Creator) and tries to create a new order. For this purpose, the sense of responsibility that distinguishes the leader and the messianic hope for the population «to get rid of the suffering» is borrowed from Demiurge's myth.

At the same time, there is a two-way process. On the one hand, there is a need to find the cause of violations of public (or group) order and misfortunes. On the other hand, we need to get rid of the villain, the implementation of which takes on a specially created charismatic image of a «hero savior». In this status, the «hero-savior» is one of the unusual personal qualities that the villain himself or herself suffers from and which acts as the embodiment of hope for the satisfaction of existing needs. Hence the conclusion: charismatic leadership with its «Messiah savior» essence, which includes the needs of followers, regularly demonstrates «proof of its extraordinary ability, which seems to be a symptom of the charismatic

relationship between the leader and his followers [6, p. 747]. At the same time, according to Robert Tucker's research, charismatic leaders are not those who have exceptional qualities and thus inspire their followers, but rather those who lead a movement aimed at social change and ensure results. From this point of view, it is crucial to create an image of a permanent adversary as a «scapegoat». This process implies that the social movement has a charismatic facet from the onset, that is to say, it was created and managed by a charismatic leader (for example, F. Castro, M. Gandhi), or it existed prior to the appearance of a charismatic leader, but after his appearance, it gains the status of the «ninth wave». In other words, each episode of the leader's political biography should be viewed as a heroic step toward the «glorious solution» of the existing problem. All actions are intended to ensure that the conviction has been formed and is always maintained in the mass political consciousness that the political leader's sequence of clear actions has resulted in a certain success. In this context, George Barnes considers it appropriate to use the concept of «heroic leadership», considering it one of the transformational subtypes of societies and organizations in deep crisis, despite the lack of an acceptable standard for defining charismatic leadership and the ongoing uncertainty.

J. Barnes' «heroic leadership» implies immense support, faith and confidence in his ability to cope with crises, showing willingness and enjoying respect through direct communication (voting, applause, handshake, letters, etc.) [7, p. 2441]. In this sense, a study on peronism, established in the 60s of the 20th century in Argentina, which made use of a simple applied method of public opinion polling in order to reveal the multidimensional value system of the charisma of Colonel Juan Domingo Peron (1895-1974), President of Argentina (1946-52, 1952-55, 1973-74) and the founder and leader of the Peronist movements, is remarkable. [8] Nonetheless, the approach to revealing the essence of charisma through a simple method of public opinion polling was deemed ineffective. This became especially evident after the Portuguese revolution of «red carnations» in 1974. It turned out that in connection with the study of electoral behavior, there are special problems of using classical means of voting-public opinion polls, in

which it is necessary to identify **affective, rational and legal characteristics, as well as highly variable emotions caused by the situation**. As for the latter, Van Duren believes that at the heart of charismatic coexistence «there are followers of the so-called charismatic inclination, who are united in respect (reverence) of the leader. It is appropriate to call these new supporters of charisma emotional expanders of space» [9, p. 253]. In this context, a leader needs undisguised admiration for a certain number of like-minded people and recognition of his special mission. Classical historical examples are M. Gandhi's activity, Mao Zedong (during the Cultural Revolution of China). The concept of «**mass charisma**» is based on the leader's ability to appeal to the masses and unite like-minded people. These two traits do not work purely. It is noteworthy V.I. Lenin's charisma. he was highly respected in the Bolshevik Guard, but there are questions that remain controversial- whether he was widely recognized as a public figure before the revolution, whether the illiterate population of tsarist Russia perceived his image in its authenticity. Nonetheless, after the October Revolution, Lenin's charisma as the leader of the Bolshevik state was exceptional, given the expected radical social and institutional changes. This phenomenon is known as «**institutional charisma**,» and it reveals another important conceptual dimension of charisma: identifying the institutions of the party and the state ensures the longevity of **charisma**. As a result, the term «**institutional charisma**» should be used specifically for results management, rather than simply to confirm the benefits of the image of figures holding top positions through the use of political technologies. It should be noted that the main meaning of charisma is not only endowing the figure with powerful support from the people or the party, but also managing the tasks assigned to him and ensuring the outcome through continuous changes. We believe it is appropriate to consider the concept of «**false charisma**» in this context. Representatives of the Frankfurt school (T. Adorno, E. Fromm, H. Marcuse, Y. Habermas, and others) are known for expanding on the issue of «**false charisma**» and studying its influence on mass consciousness. M. Weber's ideas began to diverge according to the so-called «**late capitalism**» or «**late bourgeois society**». While investigating

the latter, it was emphasized that during «late capitalism,» as a result of society's catastrophic rationalization, all spheres of public life were formalized. Consequently, genuine charisma is gradually suppressed in this case; additionally, a paradoxical situation is created in which rationality requires irrational production in order to protect the rational. In this context, charisma in authenticity ceases to be real and acquires the characteristics of a false one. The approach to general rationalization of society results in the emergence of such bureaucratic structures that strive to strengthen their priority position in any possible way. On the one hand, managers do not benefit from the emergence of strong personalities and the influence of a revolutionary charismatic leader in the processes. On the other hand, M. Weber argued that bureaucracy itself leads to the growth and maturity of charisma, because with its help it influences emergency situations. However, as the history of overcoming social crises demonstrates, it can be overcome only when, during the election campaign, a politician manages to present himself as a person endowed with unusual qualities while also brilliantly realizing that he and his charisma are demagogic. In this study, the Italian researcher Luciano Cavalli meant that M. Weber did not predict the prevalence of such charisma in the modern world and discusses the false emergence of various manifestations of charisma [10]. But M. Weber could not have predicted current developments in information and communication technologies and their network influence on political culture.

In this regard, special attention was paid to the pathological aspects of the leader's personality, his biography, and the appearance of charisma in the neurotic tendencies of the masses, psychoses, complex formation, and fears. It is logical that the bureaucratic machine, due to rational analysis, coordinates problems and presents an «artificial» leader to the masses. In fact, only the bureaucratic apparatus rationally designs, value-justifies and is interested in creating an «artificial» leader. Due to the game-related irrational energy of the masses, the bureaucracy manages not only to strengthen its positions with realism and activity, but also to expand its positions by applying «synthetic charisma» in the media [11]. According to Richard Lang, the concept of «**synthetic charisma**» makes it possible to

distinguish it not only from false charisma, but also to emphasize the fact that the media is motivated by the organizers of a political campaign. This allows charismatic figures, grown in accordance with institutional goals, to influence socio-political processes, strengthening their sensual connection with the environment. In this context, T. Parsons, having carried out a functional interpretation of charisma, specified it as the result of a special attitude, respect for others on the part of a person, indirectly recognizing his or her duties. Parsons' definition of charisma is closely connected with religious beliefs, since the ultimate values and interests of a person (one of the most important of which is the search for the meaning of life) are inextricably linked with his ideas about the supernatural. His charisma can thus serve as a source of legitimacy. In other words, there is some agreement between respectable phenomena and moral norms that govern certain attitudes and actions. Looking into the differences between legitimacy and charisma, T. Parsons believes that legitimacy is a narrower concept, since this quality is characterized by the norms of ensuring order, being «institutional attachment or the embodiment of charisma» [12, p. 665]. At the same time, Parsons' thesis played a significant role in establishing that «charisma is not a metaphysical entity, but an empirically strictly observed property of individuals, as well as human actions and attitudes» [12, p. 668-669]. T. Parsons' ideas triggered empirical research on issues concerning charisma, assisting in the identification of the essence and nature of political actors' interests in the process of modernization in «third-world» countries. In the field of application of the theory of political modernization, the concept of «charisma» began to be used structurally and functionally, conducting a systematic analysis of multilevel changes, instability, and crisis situations in society. American political scientist David Apter was the first to emphasize the importance of establishing political order in countries that had just overcome the colonial rule through the concept of «charisma», consistently developing the charisma of political leaders for the purpose of systematic analysis of multifaceted changes. M. Weber's inclination towards the theory of charismatic dominance was explained by the fact that traditional power in these societies was destroyed during the years of

colonization, and legality was discredited. According to D.Apter, under the conditions of such decline and alienation, charismatic leadership was the only acceptable place for the creation of a political order on the part of the «new states» having been formed on the decolonized tribal territories, capable of creating a politically independent modern state and consistently carrying out a legal transition [13]. Personalized political problems were also explained by the underdeveloped political culture of the liberated countries. The political confrontation inevitably had to take the form of a political struggle between individuals, since for the masses who had no such experience, a person (leader) was more acceptable and understandable than a political program. It is assumed that the recognition of state power was facilitated if the demands were made by those who the masses trusted. That is to say, the masses trust the charismatic leader, but not the state, and this personalized attitude (respect and trust) is used to preserve and establish the state until it earns its own legitimacy. In this context, we deem it necessary to mention the assumption of supporters of the functional interpretation of charisma, which means that political leaders of developing countries are forced to create personal, irrational forms and symbols as the only acceptable style of communication. In this case, charisma often combines the consciousness of a national leader and the masses in a manipulative image. As a result of all this, the problem of national identity in the «new states» of an arbitrary and mostly artificial nature has become a priority for the organization of political life. This is due to a lack of objective analysis of internal life, which contributed acceptance of the leader with his toolkit of individual characteristics by the masses as the only acceptable symbol of national consolidation (integration). Charisma has become a means by which a political leader tries to form a national consciousness, public opinion, create a national bureaucracy and establish a political tradition. These considerations are notable for the concept of political charisma developed by Ann-Ruth Wilner.

Following M. Weber's idea the possession of special qualities does not make a leader charismatic, but their perception as such in the eyes of their followers, Wilner focuses on the followers' perception of the leader, his

interest is also focused on the means the leader uses to elicit a «charismatic response» (by instilling fear, respect, etc.): 1) Reference to important cultural myths; 2) performing actions perceived as heroic or extraordinarily heroic deeds, 3) projection of qualities with a mystical or powerful aura; 4) outstanding rhetorical ability [4, p. 61]. In such a framework of perception of charisma, leaders such as M. Gandhi and M. Thatcher are distinguished. The former one was adored. However, he won with the help of his «non-violent struggle» technology and also left a legacy of great uncertainties. M. Thatcher, despite having a clear ideological focus and trying to manage results, was not an idol. In other cases, the issue is distinguishing leaders who, while personally confident in their mission, are still rational in terms of the development of the state institution and normal modernization.

Much of the research on charisma to date has focused on the personal characteristics of the charismatic figure. Today, the position of researchers has changed, in particular, three themes that ensure the vitality of charisma has become dominant in the scientific literature: **social crisis, legitimization and mutual aid**. According to Weber, most charisma scholars consider certain types of crises to be a necessary starting point for the analysis of charisma. It is safe to argue that if charisma is primarily displayed as a result of the affective rather than rational nature of leadership, it is viewed as a threat to identity. People are more prone to anomie, loss of values, and loss of social belonging during times of rapid changes. All of this leads to an identity crisis, prompting citizens not only to believe in leaders offering radical alternatives to development, but also to blindly support them. With the importance placed on such a dramatic crisis and accelerated changes, if we look at the enormous changes that followed the collapse of the USSR in the early 1990s, we may conclude that all «first generation populist» leaders (B. Yeltsin, Lukashenko, Zhirinovskiy, L. Ter-Petrosyan, V. Manukyan) lacked cultural legitimacy of charisma. That is, the newly independent countries found themselves in a state of crisis and psychological shock as a result of linear liberalization and voucher privatization [15, p. 26]. However, there is a thesis in the modern literature on charisma stating that a strong politician is responsible for cultural

legitimization, leading society out of existential pain and fear caused by the destruction of identity through his or her purposeful policy. This provision applies to Germany after the defeat of 1945. However, it should be borne in mind that strong leadership is inherent in the German tradition, especially when, starting with Otto von Bismarck, reality was purposefully overestimated and rebuilt in the name of a united and strong Germany. In this regard, the peculiarities of Winston Churchill's charismatic value system in England is remarkable, which lacks a strong leadership tradition. In the late 1930s, W. Churchill was recognized and accepted in England for his dissent in a narrow circle of party members. But by the end of the 40s, he was already perceived as a great helmsman against Nazism, a great national figure coordinating the British resistance. And the years of Churchill's rule showed that during the war, politics, as a rule, rose above the parties. He was able to gain recognition outside the party thanks to his dedication to officially remaining conservative. As a rule, charismatic leaders seem to arise when parties are weak or do not inspire confidence (today this is a growing trend in both the West and the East).

As part of our research, we also consider it appropriate to present Shils' comments on charisma [15, c. 5-18]. According to Shils, charisma is a quality that exists not only in leaders, but also in individuals, actions, and institutions that promote public order and coexistence. According to Shils, charisma can be both constructive in terms of maintaining public order and destructive in terms of undermining public order.[16, p. 201-204]. As a result, all forces that engage in legitimate and legal activities, express public interests, and have public trust can be considered charismatic. This means that there is a large number of social strata in society (debaters, representatives of culture and science, businessmen, doctors and others) who can be charismatic. This is in contrast to Weber's approach, whose definition of charisma was cemented by the gift of God, something that only a chosen few are endowed with. A special place in Shils's concept is occupied by institutional charisma, which concerns not only individuals[16, 206]. Based on this approach, we emphasize that the theoretical explanation of charisma is multidimensional in terms of value. To proceed, it is necessary to agree on whether the concept of «charisma» falls into the

category of ideal types or not. Second, the fundamental question is whether the analysis of political processes and making predictions will be limited if the concept of «charisma» is rejected. The answer is yes. **For a systematic and scientific study of the problem, it is necessary to bear in mind the following:**

1. Charisma is a complex social phenomenon, as such, for reasons of optimal application, anthropological, religious, revolutionary, reformatory, acquired forms of charisma need to be classified. Charisma is classified based on the level of social interaction, the way society is transformed, the outcome of activity, the assessment of the authenticity of reality, and moral criteria in the face of contemporary uncertainties and turbulence.

2. Charisma is a characteristic of a person's self-affirmation in a specific social environment, certain social ideas, the desire to make certain changes and to engender trust, which is also carried out via public expectations and aspirations (especially socioeconomic). A charismatic leader is the one who can form and respond to sociocultural challenges, using them to influence the thoughts of future generations, establish a system of values, implement reforms, and instill hope in society.

3. It is possible to become a charismatic leader within a short period of time under the modern conditions of the development of information and communication technologies. However, according to the socio-political situation, it is necessary to change the content of charisma. And this necessitates the presence of socially significant ideas, the creation and constant maintenance of a certain positive charismatic image in addition to the institutional management of the outcome, the use of modern communication tools, and continuous efforts in order to increase the level of trust.

REFERENCES

1. **Макс Вебер**, Харизматическое господство, <http://www.politnauka.org/library/classic/veber-hg.php>
2. **Вебер М.**, Избранные произведения. Пер. с немецкого, сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко, М.: Прогресс, 1990.
3. **Московичи С. С.**, Машина творящая богов / С. С. Московичи. - пер. с фр. - М. : Центр психологии и психотерапии, 1998.

4. **Wilner A.R.**, The Spellbinders. Charismatic Political Leadership. New Haven, 1984.
5. **Имбел Р.**, Возрождение харизмы? теория и проблемы операционализации понятий // Журнал «Социологические исследования», № 3, 2003, <http://socis.isras.ru/>
6. **Tucker R.**, The theory of charismatic leadership // Daedalus. 1968. Vol. 97. №3. p.747
7. **Burns J.**, Leadership. N.Y., 1978. P. 244
8. **Kirkpatrick J.**, Leader and Vanguard in Mass Society: a Study of Peronist Argentina. Boston, 1971.
9. **Van Dooren H.M.**, Messengers from the Promised Land. Leiden, 1994. P. 253
10. **Cavalli L.**, Charisma and twentieth-century politics // Max Weber, rationality and modernity. L., 1987.
11. **Ling R.**, The production of synthetic charisma // Journal of political and military sociology. 1987. Vol. 15. №2.
12. **Parsons T.**, The structure of social action. Glencoe, 1949. p.665
13. **Apter D.**, Nkrumah, charisma and the coup // Daedalus. 1968. Vol. 97. №3
14. **Rejai M., Phillips K.**, Leaders and Leadership. Westport, 1997, Bensman J., Givant M. Charisma and Modernity // Glassman R.M., Swatos Jr. W.H. (eds.). Charisma, History and Social Structure. New York, 1986. P. 55.
15. **Каснэ С.И.**, Назад к Шилзу: социальные науки, политическая реальность и парадокс безблагодатной харизмы // Полития. 2011, № 1(60), с. 5-18.
16. **Shils E.**, The constitution of society. 1982.
17. **Margaryan Mariam**, Political Leadership. Theory and Practice.-Yerevan, 2017 (In Armenian).

**ՊՈՍՏՄՈԴԵՐՆԻԶՄԸ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ ԽԱՂԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ՝
(տեսամեթոդաբանական վերլուծություն)**

*Մարիամ Մարգարյան,
Մամիկոն Մարգարյան*

Ամփոփագիր

Հոդվածում ուսումնասիրված է զարգացող երկրներում XX դարի 70-80-ականներին ձևավորված պոստմոդեռնիզմի խաղային համակարգը: Կարևորվել է, որ պոստմոդեռնիստները, մերժելով աշխարհում բացարձակ ճշմարտությունը, քննադատեցին «մոդեռն աշխարհի» ռացիոնալությունը, իսկ հանդուրժողականությունը և բազմակարծությունը հռչակեցին մարդու այլընտրանքային ապագայի ապահովման պայման: Ելակետ ընդունելով նման մոտեցումները՝ հոդվածում վերլուծվել է իր իրավունքների մեջ մտած պոստմոդեռնիզմի արժեքային գերակայության պայմաններում ձևավորված մարգինալությամբ հագեցած «խաղացող մարդու» կերպարը:

Այդ հիմքի վրա պոստմոդեռնիստները՝ իրականացնելով գլոբալ գործընթացների համակողմանի վերլուծություն, եզրակացրեցին որ նպատակաբանական առումով **նոր սերունդն աշխարհը կարող է փոխել միայն այլընտրանքային ազատության հաստատմամբ:**

Հիմք ընդունելով այս մոտեցումը՝ պոստմոդեռնիստները **երիտասարդություն – իշխանություն, իշխանություն – մշակույթ և կառավարում փոխհարաբերություններում կարևորեցին** երիտասարդության դերակատարումը՝ որպես **քաղաքական կարգի հեղափոխական արդիականացման պատասխանատուի:** Այստեղ որոշիչ նշանակություն ունեցավ այն, որ «սառը պատերազմի» մեկնարկից և Կարիբյան ճգնաժամից հետո կայացած երիտասարդների **նոր սերունդը** պատրաստ էր «**փոխել աշխարհը**»՝ դարձնելով այն **կանխատեսելի, բարեկեցիկ՝ չկառչելով պատմական հիշողությունից և ազգային ինքնությունից:** Այդ դիտանկյունից պոստմոդեռնիստական այլընտրանքային ազատության արժեքային համակարգի վրա ձևավորեցին «երիտասարդության սոցիոլոգիա» գիտաճյուղը:

Այս համատեքստում իրականացվել է համակարգային վերլուծում և փաստվել, որ մետամոդեռնիստներն արդեն համակարգային քննադատության են ենթարկում պոստմոդեռնիզմի խաղային բազմամակարդակ ազդեցության հետագա նպատակահարմարությունը:

Բանալի բառեր. պոստմոդեռնիզմ, սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումներ, խաղային համակարգ, մարգինալություն, «խաղացող մարդ», «դիզոմայի» տեսություն, հոսող տարածություն, սիմուլակր, մետամոդեռնիզմ:

Ներածություն

Պոստմոդեռնիզմը (ֆր.՝ postmodernisme՝ հետարդիություն) XX դարի 70-80-ականներին ձևավորված **սոցիալ-քաղաքական փիլիսոփայական և մշակութային** շարժում է, որը ի սկզբանե կասկածի ենթարկելով աշխարհում բացարձակ ճշմարտության առկայության փաստը՝ **հեղափոխականորեն** քննադատեց և վերարժևորեց «**մոդեռն աշխարհի**» ռացիոնալությունը: Արդի պայմաններում պոստմոդեռնիզմը քննադատվում է մետամոդեռնիստների կողմից ռացիոնալիզմի կտրուկ մերժման և անհավանական սցենարների միջոցով քաոս ստեղծելու համար:

Գրականության ակնարկ

Մոդեռնիզմ-պոստմոդեռնիզմ հակադրությունը հետևանք է գերմանացի փիլիսոփա Յուրգեն Հաբերմասի [1] և ֆրանսիացի փիլիսոփա Ժան Լիոտարի [2] կողմից նախաձեռնած խոսույթի (դիսկուրսի): Իր իրավունքների մեջ մտած պոստմոդեռնիզմը, մերժելով լուսավորական շրջանից մարդասիրության և բարոյականության հրամայականներով օժտված, սեփական ճակատագիրը կերտող պատասխանատու, ռացիոնալ վարքով անհատին, առաջարկեց ըստ իրականության պահանջների այլացող, նոր՝ «**խաղացող մարդուն**»: Այդ մերժողական դիրքորոշման շրջանակներում էլ սկիզբ առավ և շարունակվում է «ազգ-պետությունների» (Վեստֆալյան աշխարհակարգ) ինքնիշխանության էրոզիան, որը, մեր կարծիքով, փաստորեն, հետագա քաոսի և ապագայի անորոշության խորացման նախապայման է: Քանի որ պոստմոդեռնիզմն ի սկզբանե համակարգվել է, մասնավորապես՝ Ֆրանսիայում վաթսույնական թվականներին տեղի ունեցած սոցիալ-քաղաքական հզոր ընդվզումների արդյունքում, այդ իսկ պատճառով ամերիկացիները այն ընկալում են որպես «ֆրանսիական տեսություն»: Ուշագրավ է, որ այդ «ֆրանսիական տեսության» դրոշի ներքո Ֆրանսիայում տեղի ունեցած «**1968-ի մայիս**» **ուսանողական** հեղափոխական իրադարձություններին մասնակցեցին տեսաբաններ Ժ. Պ. Սարտրը, Ա. Լեֆևրը, իսկ Մ. Ֆուկոն նույնիսկ Սորբոնի բարիկադներում է եղել: Իսկ պոստմոդեռնիզմի ամենախորհրդա-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2023, N1, էջ 217-231:

վոր ներկայացուցիչ Ժ. Բոդրիարը, սկզբունքորեն խոստովանելով, որ պոստմոդեռնիզմի խոսույթը լի է անորոշություններով, մշակեց **terra incognita-ում** լինելու կարողության ընկալման գաղափարը: Նորարարական մոտեցում ցուցաբերելով տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների նկատմամբ՝ պոստմոդեռնիստները շեշտադրեցին **իշխանության իրականացման մշակույթում ազատության սահմանների ընդարձակման հիմնախնդիրները**: Այստեղ որոշիչ նշանակություն ունեցավ այն, որ «սառը պատերազմի» մեկնարկից և Կարիբյան ճգնաժամից հետո կայացած երիտասարդների **նոր սերունդը** պատրաստ էր «փոխել աշխարհը»՝ դարձնելով այն **կանխատեսելի, բարեկեցիկ և ազատ**:

Հերազդության մեթոդաբանությունը

Քաղաքական փիլիսոփայության խնդրադրումներով կատարել պոստմոդեռնիզմի՝ որպես սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների խաղային համակարգի տեսամեթոդաբանական վերլուծություն: Այս դիտանկյունից ելակետ է ընդունված այն, որ քաղաքական փիլիսոփայությունը հասարակության մեջ մարդու ինքնակազմակերպման, ինչպես նաև **հասարակություն-պետություն-քաղաքացի** փոխհարաբերությունների կենսունակության (նաև օպտիմալության) **ապահովման նպատակով ուսումնասիրում է քաղաքական իշխանության և իշխանական հարաբերությունների իրականացման մշակույթում ազատության, հարգարության, բարիք ստեղծելու և գործելու արժեքանությունը**: Պայմանավորված սոցիալական հարաբերությունների բազմաչափությամբ, հետազոտության մեջ կիրառված է սիներգետիկ մեթոդաբանություն: Սիներգետիկան, որպես դիսսիպատիվ բարդ համակարգերի ինքնակազմակերպման տեսություն, արդեն բազմիցս ապացուցել է իր ֆունկցիոնալությունը կուտակված խնդիրներին հեռանկարային լուծումներ առաջարկելու, նոր առաջացող քառային երևույթների պատճառներն ու ներքին կառուցակարգերի բնույթն իսկության մեջ գնահատելու գործում:

Հերազդության արդյունքները

Պոստմոդեռնիստները, իրականացնելով գլոբալ գործընթացների համակողմանի վերլուծություն, եզրակացրեցին, որ նպատակաբանական

առումով **նոր սերունդն աշխարհը կարող է փոխել միայն այլընտրանքային ազատության հաստատմամբ**: Այս դիտանկյունից վերլուծելով երիտասարդություն – իշխանություն, իշխանություն – մշակույթ և կառավարում փոխհարաբերությունները՝ քաղաքագետներն ու սոցիոլոգները գլոբալ աշխարհի զարգացման համընդհանուր սկզբունքների հաստատման հիմքի վրա ձևավորեցին «Երիտասարդության սոցիոլոգիա» գիտաճյուղը: Սակայն, շուտով պարզ դարձավ, որ ազատությունը տարաբնույթ դրսևորումներ ունեցավ Ֆրանսիայում «1968-ի մայիս» ընդվզումներում, «Պրահայի գարուն/ամառ» գործընթացներում, Չինաստանի «մշակութային հեղափոխության» երիտասարդական շարժումներում: Ավելին, ազատության հաստատման դրոշի ներքո ԽՍՀՄ հանրապետություններում տեղի ունեցավ սոցիալական և ազգային ինքնագիտակցության զարթոնք (օր.՝ ԽՍՀՄ-ի մի շարք արդյունաբերական քաղաքներում տեղի ունեցան ընդվզումներ ընդդեմ խրուշչովյան «եգիպտացորենի քաղաքականության» հետևանքով առաջացած հացի պակասի, 1965 թվականի ապրիլի 24-ին Երևանում նշվեց Հայոց ցեղասպանության 50-ամյակը, որը ԽՍՀՄ-ում նմանատիպ առաջին ընդվզումն էր): Բազմաշերտ և հակասական այս գործընթացներն ի մի բերելով՝ պոստմոդեռնիստները հանրայնացրին պատմականության տարաբնույթ իրողությունների տեքստային վերընթերցման նոր ձևաչափեր՝ ազդված մարքսիզմից, Հոսսերլի և Հայդեգերի ֆենոմենոլոգիայից, ինչպես նաև Լևի-Ստրոսի կառուցվածքակարգից (ստրուկտուրալիզմից), Զ. Ֆրոյդի և Լականի հոգեվերլուծությունից:

Ընդունված է, որ «պոստմոդեռնիզմ» եզրույթը մուտք է գործել սոցիալ-քաղաքական խոսույթ Ժ. Ֆ. Լյոտարի 1979 թվականին լույս տեսած «Պոստմոդեռն վիճակը» (**La condition postmoderne**) հոդվածով [3]: Ժ. Ֆ. Լյոտարը, կիրառելով Լ. Վիտգենշտայնի «լեզվական խաղերը» (language games) և խոսքի արարքի տեսության հասկացությունը (speech act theory), փաստեց, որ, սկսած XIX դարի վերջերից, գիտության, արվեստի և գրականություն բնագավառում տեղի ունեցող խաղի կանոնների փոխակերպման շրջանակներում հաստատվում է պոստմոդեռնիզմ, որը «... հստակ սահմանման չենթարկվող մի ակնհայտ ճշմարտություն է: Թեպետ այն կարող է նկարագրվել ինչպես մի շարք քննադատական

ռազմավարություններ և հոգետորական կիրառություններ՝ օգտագործելով այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսին են՝ տարբերություն (defference), կրկնություն (repetition), հետք (trace), սիմուլյակր (simulacrum), հիպերիրականություն (hyperreality), որոնց միջոցով ապակայունացնում է այլ հասկացություններ, ինչպիսին են՝ ներկայություն (presence), ինքնություն (identity), պատմական առաջընթաց (historical progress), իմացաբանական վստահություն (epistemic certainty) և իմաստի միաձայնություն (univocity of meaning) [3]: Ավելին, պոստմոդեռնիզմի արժեքային բազմաշերտության մեկնման շրջանակներում ձևավորվեց (Մ. Ֆուկո, Ժ. Դարիդա, Ժ. Դեյոզ, Ժ. Բոդրիար, Ալեն Բադյու, Ջուդիթ Բաթլեր, Ջանի Վատինո, Ջ. Ագամբե, Պ. Սլոտերդայկ, Ջ. Բաուման և այլք) հարաբերական անկախության մեջ հանդես եկող մտածողների մի խումբ, որի անդամներն սկսեցին սահմանադրել պոստմոդեռնիզմը որպես սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների խաղային համակարգ: Այստեղից էլ պոստմոդեռնիզմը բացարձակումներ չի ընդունում, քանի որ, հիմքում ունենալով և՛ **սոցիալական կառուցողականություն (կոնստրուկտիվիզմ)**, և՛ **մշակութային դետերմինիզմ**, թե՛ հիմնավորում է պատմության վերաբժնորման անհրաժեշտությունը, թե՛ կասկածելի (մերժելի) է համարում ճշմարտության մասին ցանկացած պնդում: Պոստմոդեռնիստների այս մոտեցումները սկզբունքային են, քանի որ նրանց համոզմամբ՝ ճշմարտության հարափոփոխության և ճկունության անտեսումը վնասում (հարվածում) է տվյալ մշակութային խմբի (երկրի, հասարակության, մարդու) և՛ կենսունակությանը, և՛ մրցունակությանը: Ավելին, պոստմոդեռնիզմին հատուկ է նաև սահմանների ջնջումը. չեղարկելով հիերարխիան՝ նա անհրաժեշտ է համարում իր կերտած **«խաղացող մարդու»** ազատ շարժումը (հիմնականում անպատասխանատու) հորիզոնական (ցանցային) և սահող (լողացող) հարթությունում: Այս դիտանկյունից իշխանության (հատկապես՝ պետական) դեմ ժողովրդական շարժման որոշակի մշակույթի վրա ձևավորված մարդիկ սովորում են խաղալ այն լեզվով (լեզուներով), որը հնարավորություն է տալիս հաղորդակցվելու, դիսկուրս վարելու և հաղթանակելու՝ ապահովելով նոր որակի անվտանգ ապագա: Միաժամանակ պոստմոդեռնիզմը մերժեց մոդեռնիզմի համար բացարձակ համարվող սոցիալ-քաղաքական կարգի ինստիտուցիոնալ ապահովումը՝ որպես սո-

ցիալական դաշինքի և հանրային շահի զարգացման (հատկապես իրավական ու սոցիալական պետության ինստիտուտի գործառնամբ) առանցք համարվող գաղափար: Այդ իսկ պատճառով պոստմոդեռնիստները ջատագով են, որ հզորացվեն և իրենց սեփական արժեքները հաստատեն բոլոր նրանք, ովքեր իրենց գեղարվեստական սյուժեով և լեզվամտածողությամբ այլընտրանքային պատկերացումներ ունեն իշխանության իրականացման մշակույթի և ինքնակառավարման մասին: Փաստորեն, պոստմոդեռնիստները համոզված են, որ ճանաչողության գործընթացը հարաբերական է և, քայքայելով (կազմաքանդելով) իրականությունը, անընդհատ վերաձևավորվում է ըստ իշխանություն ունենալու և իշխանական հարաբերություններում տարածություն գրավելու հրամայականի: Այստեղից էլ, պոստմոդեռնիստական իշխանության իրականացման մշակույթի այլընտրանքային տեխնոլոգիաները նպաստում են, որ մարզինալ բողոքի կրիչ (ինսուրգենտ) անհատները (սոցիալական խմբերը) իրենց կայացման նպատակով գեղարվեստորեն մշակեն նախադեպը չունեցող թատերականացված խաղային սցենարներ՝ ծավալելով սոցիալ-քաղաքական կարգը մերժող գործընթացներ: Այսօր արդեն մարդկությունն ականատես է իրենց չափերով բազմաթիվ լոկալ բախումների, էթնիկ զտումների, նորագույն զենքերի փորձարկման, միջազգային նորմերով արգելված զենքերի օգտագործման, ծրագրավորված գենոցիդալ քաղաքականության իրականացման: Փաստորեն, բաց է մնում այն հարցը, թե՛ «Ի՞նչ էր պոստմոդեռնիզմը կամ դեռ ի՞նչ է այն», որին պոստմոդեռնիզմի արդի հայտնի տեսաբան արաբ Հաբիբ Հասանին պատասխանել է. «Ի՞նչ էր պոստմոդեռնիզմը և դեռ ի՞նչ է այն: Կարծում եմ՝ դա անդինն է, անսանձելի վերադարձը. ամեն անգամ, երբ ազատվում ենք դրանից, հայտնվում է նրա ուրվականը: Ուրվականի պես այն խույս է տալիս սահմանումից: Անշուշտ, այսօր ես ավելի քիչ բան գիտեմ պոստմոդեռնիզմի մասին, քան գիտեի երեսուն տարի առաջ, երբ սկսեցի գրել դրա մասին: Սա, գուցե, այն պատճառով է, որ պոստմոդեռնիզմն է փոխվել, ես եմ փոխվել, աշխարհն է փոխվել» [4, pp. 1-13]:

Ինչպես տեսնում ենք, պոստմոդեռնիզմի կողմից իրականության մեկնության հիմքում ընկած է քառս **ստեղծելու, կանխելու, զարգացնելու, տարածելու** թատերականացված մտածողությունը: Այստեղից բխում

է պոստմոդերնիստական մտածողության, աշխարհայացքի, կյանքի ձևական գեղագիտացումը (aestheticization): Փաստորեն, պոստմոդերնիստները, երկվության մեջ դիտարկելով իրականության (fictional reality) իմաստի տրամաբանության և մտացածինի միջև սահմանները, ոչ միայն մերժեցնում, այլև ջնջում են այս երկու աշխարհների միջև առկա տարբերությունները: Ըստ Ժ. Դեյյոզի՝ բոլոր երկվությունների հիմքում ընկած են գաղափարի կայացման տարբերակումները: Ժ. Դեյյոզը, հիմք ընդունելով ստոյիկների փիլիսոփայությունը և Լ. Քերոլի պարադոքսալ տրամաբանությունը, բացահայտեց «Ալիսը Հրաշքների աշխարհում» և «Ալիսը Հայելու աշխարհում» խորհրդավոր հեքիաթներում առկա կերպարների (հատկապես՝ Ալիսի) կայացման խոսույթի լեզվական տրամաբանությունը. «Երևույթի էության միաժամանակ կայացման գլխավոր հատկանիշը ներկայի մեջ ներկայից խույս տալն է: Հենց իրականությունից այս փախուստի պատճառով կայացումը չի հանդուրժում որևէ բաժանում կամ տարբերակում ներկայի և հետոյի, անցյալի ու ապագայի միջև: Կայանալու էությունը շարժման բազմաչափության գիտակցումն է, երկու իմաստավորված ուղղություններում միանգամից լինելու ձգտումը՝ Ալիսը ձևափոխվելիս չի հասցնում ընդդիմանալ, բայց չի էլ մոռանում, որ որոշել է թագուհի դառնալ: Ողջախոհությունը հաստատում է, որ ամեն մի երևույթ ունի հստակ սահմանված նշանակություն, բայց պարադոքսի էությունը միաժամանակ առկա երկու իմաստների միջև կայանալու (լինելու) պնդումն է [5, շ. 15]»: Ըստ Ժ. Դեյյոզի՝ կայացման երկվությունից ավելի խորը երևույթ է «Չկա արդյոք ինչ-որ այլ խելահեղ տարերք, այն կարգի դեմ, որը Գաղափար է դրել երևույթների և իրերի վրա» պնդումը [5, շ. 20]: Կայացման պարադոքսը երկու իմաստների միաժամանակյա կայացման պարադոքսն է, որի փոխադարձությունը ենթադրում է **բազմաչափ ինքնության** իրականացման գործընթաց: Այդ դիտանկյունից էլ ներկայացվում է Ալիսը, որը հաղթահարում է իր անձի հետ կատարված անորոշությունները, քանի որ միշտ շարժվում է իր կողմից իմաստավորված երկու ուղղություններով միանգամից և հեռանկարում հստակ պահում է իր նպատակը (երազանքը)՝ թագուհի դառնալ [6]:

բաց տարածության ընդունումը, որտեղ «մեծ մետանարատիվների» (բարի, ճշմարիտ, գեղեցիկ և այլն) օգնությամբ **լեզվի տիմացվում, հիմնավորվում և կառուցարկվում** են սոցիալական բոլոր պրակտիկաները: Ժ. Լիոտարը սոցիալական հարաբերությունները ներկայացնում է որպես լեզվական խաղեր [7, էջ 141]: Հասարակությունն ատոմացվում է՝ անհատացվում, քանի որ գլոբալ մասշտաբով վիրտուալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացման հետևանքով օրավուր նվազում է անձնավորված սոցիալական կապերի տեսակարար կշիռը: **Հասարակական դաշինքի** վրա հիմնված ինստիտուցիոնալացված սոցիալականացումն իր տեղը զիջում է իրավիճակով առաջացած անպատասխանատու կապերի ու վիրտուալ շփումների վրա հիմնված **ցանցային սոցիալականացման**: Այս բազմաչափ գործընթացում էլ կյանքի կազմակերպման խաղը ենթադրում է և՛ աշխարհայացքային, և՛ գոյաբանական, և՛ արժեքաբանական մոտեցում:

կանացումը տարատեսակ խաղ է բովանդակում: Դա առաջին անգամ վառ դրսևորվեց «1968-ի մայիս» Ֆրանսիայի ուսանողական շարժումների ժամանակ, որի ընթացքում ձևավորված ազատատենչ կարգախոսները՝ «Արգելվում է արգելելը», «Վերջ ներկայացումների և իրերի հասարակությանը», «Օտարացնել օտարացումը» [9], այդ շարժման մեջ, այնուհանդերձ, չկարողացան ներգրավել աշխտավորական լայն շերտերին: Միայն մայիսի 10-ի գիշերը («բարիկադների գիշեր») ուսանողական բարիկադները գրոհով գրավելու ուստիկանների դաժան փորձից հետո Ֆրանսիայի արհմիությունները (CGT, CFDT FEN) մայիսի 13-ին համագլխին գործադուլի կոչ արեցին: Մայիսի 18-ին և 19-ին շարժմանը միացավ նաև Ֆրանսիայի կոմունիստական կուսակցությունը՝ իրեն հարող կառույցներով: Նույն օրը Ելիսեյան պալատում նախագահ Շառլ դը Գոլն իր ելույթում ձևակերպեց «Բարեփոխումներին՝ այո, քաոսին՝ ոչ» («La réforme, oui; la chienlit, non») կարգախոսը: Մայիսի 20-ի մոտ 10 միլիոնանոց համագլխին գործադուլը որոշեց վարչապետ Ժ. Պոմպիդուի, կոմկուսի և արհմիությունների ներկայացուցիչների միջև վարվող բանակցությունների ելքը՝ սահմանվեց 40-ժամյա աշխատանքային շաբաթ, թոշակի անցնելու տարիքը որոշվեց 60 տարին, իսկ նվազագույն աշխատավարձը երաշխավորվեց ամսական 1000 ֆրանկ: Սակայն «40-60-1000» ձևաչափի հաղթանակը չբավարարեց շարժման մասնակիցներին: Այնուհանդերձ, մայիսի 30-ին գոլիստներն իրենց ակտիվ մասնակցությամբ բեկում մտցրեցին արտաքին ուժերի կողմից ֆինանսավորվող Ֆրանսիայի «1968-ի մայիս» ուսանողական շարժման մեջ: Հունիսի սկզբից իշխանությունները սկսեցին իրականացնել «40-60-1000» բանաձևով սահմանված պահանջները: Հունիսի 11-ին կառավարությունն արգելեց ցույցերի անցկացումը, իսկ ուսանողական և երիտասարդական 11 կազմակերպություն ցրելուց հետո հունիսի 13-ին «ազատագրեց» Սորբոնը: Հուլիսի 1-ի դրությամբ «1968-ի մայիս» շարժումը Ֆրանսիայի համար վերջացած էր: Ավելին, «1968-ի մայիս» շարժման ավարտից հետո սկսված սոցիալ-քաղաքական կարգի ավտորիտար կայունացմանն ուղղված գլոբալ գործընթացները հաջողությամբ շարունակվեցին մինչև 1974 թվականը: Սակայն, արդեն 1974 թ. պորտուգալական «կարմիր մեխակների» հեղափոխությունից սկսած «գունավոր հեղափոխություններ

րի» դրոշի ներքո ծավալված քաղաքական զարգացումները, սոցիալիզմի համաշխարհային համակարգի ու սովետների փլուզումից և «արաբական գարունից» մինչև հայկական «թավիշ», ներառեցին անդրազգային և ազգային կապիտալիզմի փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության դեմ դերակատարների տարաբնույթ ընդվզումները: Այդ բարդ քաղաքատնտեսական և մշակութաքաղաքակրթական խաղային գործընթացում հաղթեցին այն խաղացողները, որոնք կարողացան ներկայացնել իրենց արժեշահային համակարգը՝ հընթացս փոխելով խոսույթի լեզվամտածողությունը: Իրականություն դարձավ Ժ. Լիոտարի այն ձևակերպումը, որ սոցիալականությունը ոչ այլ ինչ է, քան «լեզվական խաղերի խճճվածություն»: Պոստմոդեռնի տիրույթում խաղը՝ որպես մարդկային էության իրականացման եղանակ, դառնում է և՛ ուսումնասիրության առարկա, և՛ գոյաձև, և՛ աշխարհընկալում, և՛ աշխարհայացք: Պոստմոդեռնիստական հետազոտություններում խաղը սահմանագծային է՝ մարգինալություն ստորոգելին, քանի որ նոր արժեքներն այնքան արագ են կերպափոխվում, որ մարդը պարզապես ժամանակ չի գտնում դրանց ռացիոնալ իմաստավորման համար: Իրերն այլևս իրենց սովորական իմաստով չեն ըմբռնվում, այլ ընդունվում են զուգահեռ չափումներում տեղի ունեցող և հաճախ անորոշություններ (նաև տուրբուլենտություն) մակածող փոփոխությունների բազմազանության ծիրում: Այսինքն՝ եթե աշխարհը սկզբունքորեն քաոսային է, ապա այն չի կարող ունենալ միասնական ու ամբողջական մարդկային պատմություն: Հետևաբար, պատմական ժամանակի պրոգրեսի գաղափարի արժեքավորման նպատակով Ժ. Դելյոզին և Ֆ. Գվատարիին առաջարկեցին պատմությունը բնութագրելիս օգտագործել բուսաբանությունից փոխառված «**ռիզոմա**» եզրը: **Ռիզոման՝** փնջածաղկազգիների ընտանիքին պատկանող բազմամյա **հիրիկը (iris)**, ունի հորիզանական տարածվող պալարային մագիկներ, որոնք նպաստավոր պայմանների առկայությամբ կարող են վերընծյուլվել: Պոստմոդեռնիզմի տեսաբանները համեմատության մեջ քննարկեցին **ռիզոմայի ու ծառի տարբերությունները**: Ըստ նրանց՝ ծառը իր գեներտիկ հիշողության օգնությամբ եռաչափ ժամանակի մեջ շրջաբերում (էվոլյուցիա) է ապրում՝ փոխանցելով իր Տեսակի հատկանիշների հիերարխիկ համակարգը: Իսկ **ռիզոման**, ունենալով մոլախոտի հատկանիշներ,

1. **Хабермас Ю.**, Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций, 2-е изд., испр., М.: Весь Мир, 2008, 416 с.; Хабермас Ю. Модерн-незавершенный проект // Вопросы философии, 1992. № 4.
2. **Լիոտար Ժ.-Ֆ.**, Հետարդիական կացություն. Զրույց գիտելիքի մասին, Ֆրանս. թարգ. Շ. Մակարյան, առաջաբանը Հ. Բայարյան, Եր., Ակտուալ արվեստ, 2022, 344 էջ
3. **Stanford Encyclopedia of Philosophy**
<https://plato.stanford.edu/entries/postmodernism/>
4. **Ihab Habib Hassan.** "From Postmodernism to Postmodernity: The Local/Global Context" // Philosophy and Literature, Volume 25, Number 1, April 2001, pp. 1-13.
5. **Делез Ж.**, Логика смысла / Науч. ред. Я. Б. Толстов. Пер. Я. И. Свирского, М.: Екатеринбург: Деловая кн., 1998.
6. **Քերոլ Լ.**, Ալիսը հայելու աշխարհում, թարգ. անգլերենից՝ Ս. Սոֆերյանի, չափածոյի թարգ.՝ Ս. Մկրտչյանի, Եր., «Զանգակ» հրատ., 2021, 192 էջ
7. **Լյոտար Ж.-Ф.**, Постмодернистское состояние: доклад о знании // Философия эпохи постмодерна: сб. пер. и реф., Минск, 1996, էջ 141.
8. **Հայզինգա Յո.**, Homo ludens Մշակույթի խաղային տարրի սահմանման փորձ, գլուխ II, Խաղ հասկացության կոնցեպցիայի և արտահայտությունը լեզվում, Եր., «Սարգիս Խաչենց» 2007, 374 էջ
<http://www.marxists.org/history/france/may-1968/index.htm>
9. **Фуко М.**, Порядок дискурса. Киев, 1970
10. **Делез Ж., Гваттари Ф.**, Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. Екатеринбург: У-Фактория, 2007, с. 551
11. **Ясперс К.**, Истоки истории и её роль // Ясперс, К. Смысл и назначение истории, М.: Республика, 1994, 361 с.
12. **Фуко М.**, Археология знания. Киев, «Ника-центр», 1996, 417 с.
13. **Барт Р.**, Мифологии. М., 2000, с. 284
14. **Бодрийяр Ж.**, Симулякры и симуляции. М.: Издательский дом Постум, 2015, с. 240
15. **Конрад Лоренц**, Восемь смертных грехов цивилизованного человечества // Обратная сторона зеркала: пер. с нем. и предисл. А.И.Фета, ред. А. В. Гладкого, 2016, с. 635
16. **Бодрийяр Ж.**, Общество потребления. М.: Республика, 2006, с. 269.

Ամփոփագիր

Հանրային քաղաքականությունը սոցիալ-քաղաքական դերակատարների միջև հաղորդակցության, համակեցության և սոցիալական պատասխանատվության այնպիսի արժեհամակարգ է, որը ձևավորվում և զարգանում է ինչպես հանրային շահի բնականոն արդիականացման, այնպես էլ ներքին ու արտաքին բազմամակարդակ գործոնների տարերային փոփոխությունների արդյունքում: Նմանօրինակ ելակետային մոտեցմամբ էլ կարևորվել է հանրային քաղաքականության հիմնախնդիրների համակարգային վերլուծության անհրաժեշտությունը գլոբալ կառավարման գործընթացում:

Դա հնարավորություն է տվել հիմնավորելու, որ գլոբալ կառավարումը, որպես ցանցային և աստիճանակարգային բազմամակարդակ երևույթ, «ուժային բևեռների» շահերի արտահայտման խաղային գործընթաց է: Հոդվածում համոզմունք է արտահայտված, որ նոր անկախացած երկրները կարող են համակարգված հանրային քաղաքականություն իրականացնել՝ հաղթահարելով մարզինալությունը և հեղափոխականացվածությունը: Դա ենթադրում է գլոբալ կառավարման անդրազգային տարածությունում ինտեգրվելու անհրաժեշտություն՝ պաշտպանելով պետական և հանրային շահը: Այս համատեքստում ՀՀ հանրային քաղաքականությունը, որպես ժողովրդավարական համախմբման նպատակամետ գործընթաց, պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով: **Առաջին՝ ժողովրդավարական** անցման գործընթացում բարձր է սոցիալական կերպափոխությունների, մեխանիկական նույնականացման արագությունը և սոցիալական ինստիտուտների շարժունակությունը: Հետևաբար, արդյունքի կառավարման սոցիալական պատասխանատվության, անվտանգության ապահովման ցածր մակարդակը տրոհում է սոցիալական խմբերի և անհատների համակեցությունը, ստեղծում ապագաբանական անորոշություն (ֆուտուր շոկ): **Երկրորդ՝ «վազող»** արդիականացման վերածումն է բնականոն արդիականացման, որը ենթադրում է ինքնության ճգնաժամի հաղթահարում՝ կերպափոխությունների գաղափարախոսական և քաղաքակրթական նախագծի մշակման միջոցով:

* Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի հիմնադրման 30-ամյակին նվիրված «Հանրային կառավարման արդի 30 հիմնախնդիրները» 3-րդ միջազգային գիտաժողովի նյութեր, էջ 378- 388:

Երրորդ՝ բնակչության հեղափոխական հավաքագրման և մարզինալության կանխման նախադրյալների (ֆինանսական, իրավական, քաղաքակրթական, մշակութային) նվազեցումը փոխհատուցվում է սահմանադրաիրավական առումով քաղաքական համակարգի ինստիտուցիոնալ կարգի պահպանման պատասխանատվությունների կողմից գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքների հիման վրա հանրային քաղաքականության մշակմամբ և իրականացմամբ: Նկատի ունենալով ՀՀ-ում հանրային քաղաքականության հիմնախնդիրների ցանցային և աստիճանակարգային հակասական դրսևորումները՝ առաջարկված է գլոբալ կառավարման արժեքաբանության օբյեկտիվ գնահատման տիրույթում իրականացնել կուտակված փորձարարական նյութի վերլուծություն՝ սիներգետիկական մեթոդի օգնությամբ:

Բանալի բառեր. հանրային քաղաքականություն, գլոբալ կառավարում, բնականոն արդիականացում, քաղաքակրթություն, մարգինալիզմ, սոցիալական պատասխանատվություն, մետամոդեռնիզմ:

Ներածություն

Գլոբալ կառավարման (Global Governance) համակարգն ի սկզբանե կոչված է եղել ապահովելու կայուն զարգացում և համագործակցության մշակույթ՝ ձևավորելով միջազգային հանրային քաղաքականության արժեհամակարգ։ Ներկայիս հայ իրականության համար «գլոբալ կառավարում» հասկացության արժեքանական համակարգի հիմնարար ուսումնասիրությունն ապագաբանական հրամայական է։ Դա առաջին հերթին հնարավորություն կտա ոչ միայն կանխատեսելի հարաբերություններ կառուցելու «ուժային բևեռների» հետ, այլև սեփական անվտանգության և ինքնության բնականոն արդիականացման շրջանակներում արժանապատիվ Տեղ ու Դեր ապահովելու գլոբալ, գլոկալ և լոկալ ժամանակատարածականության մեջ։ Հետևաբար անհրաժեշտ է այդ համատեքստում օբյեկտիվ վերլուծել աշխարհում տեղի ունեցող կերպափոխման գործընթացները՝ ավելի արժանահավատ պատկերացնելու համար, որ արդի գլոբալ կառավարման հիմնախնդիրների վերաբերյալ առկա **ռեալիստների և լիբերալների** հիմնարար տարբերությունները թվացյալ են։ Ակնհայտ է, որ երկուսն էլ նպաստում են նոր աշխարհակարգի «ուժային բևեռների» անդամ երկրների միջև խաղային հարաբերությունների բազահայտմանը։

Այս աշխատանքի նպատակն է գիտական և փորձագիտական գրականության մեջ առկա մոտեցումների վերլուծության միջոցով ներկայաց-

Նել հանրային քաղաքականության ցանցային և աստիճանակարգային մշակման ու իրականացման հիմնախնդիրները: Դա հնարավորություն կտա հիմնավորելու ազգային ինքնության և պատմության հոլովույթում ձևավորված և իրենց կենսունակությունն ապացուցած ինստիտուտների դերակատարումը գլոբալ կառավարման գործառնման պայմաններում: Մինչ այժմ հայ քաղաքական գիտության մեջ գլոբալ կառավարման նմանօրինակ դիտարկումը չի դարձել հատուկ հետազոտության առարկա:

Գրականության ակնարկ

«Գլոբալ կառավարում» հասկացությունը ակտիվ շրջանառության մեջ են դրել Գերմանիայի կանցլեր (1969-1974), Նորբեյյան մրցանակի դափնեկիր (1971) Վիլի Բրանդտը և ՄԱԿ-ի Գլոբալ կառավարման հանձնաժողովը («Commission on Global Governance»): Հանձնաժողովը ստեղծվել էր Հռոմեական ակումբի (1968) կողմից բարձրացված և աշխարհի կայուն զարգացմանն առնչվող այնպիսի խնդիրներ նորովի քննարկելու նպատակով, ինչպիսիք են հանրային քաղաքականության հիմնարար բաղադրիչներից էկոլոգիան, աղքատության, հիվանդությունների դեմ պայքարը և այլն: Սառը պատերազմի ավարտից հետո քաղաքական գիտության մեջ «գլոբալ կառավարում» (global governance) հասկացությունն առավել ակտիվ սկսվեց քննարկվել, երբ Ջեյմս Ռոզենաուն հիմնավորեց «Կառավարում առանց կառավարության» հայեցակարգը: Արդեն 1995 թվականից հրատարակվող «Global Governance» գիտական հանդեսում Ջեյմս Ռոզենաուն այն սահմանեց որպես «կառավարման համակարգ մարդկային գործունեության բոլոր մակարդակներում՝ ընտանիքից մինչև միջազգային կազմակերպություններ, որը նպատակ է հետապնդում վերահսկողություն իրականացնել այն գործողությունների վրա, որոնք կարող են ունենալ անդրազգային հետևանքներ» [1, p. 13-43]: Այս մոտեցումը եկավ լրացնելու Հռոմեական ակումբի (1968) հրապարակած «Աճի սահմաններ» զեկույցում տեղ գտած դրույթները: 1993 թվականին Դ. Մեդուզը Հռոմեական ակումբի առաջին զեկույցի հրապարակման 30-ամյակի կապակցությամբ իր մշակած World3 սկզբնական մոդելի սցենարների հիմքի վրա ներկայացրեց պետությունների կողմից իրականացված հանրային քաղաքականության կառուցվածքում անդրսահմանային

խնդիրները հաղթահարելու այնպիսի հրամայականներ, ինչպիսիք են համաշխարհային առևտրի աճը, շուկայի ընդլայնման ֆինանսական գործարքները և առաջացող բնապահպանական խնդիրները (օդի, ջրի աղտոտվածության դեմ պայքար, հողի քայքայում) [2]:

Կուտակվող խնդիրների համակարգային լուծման նպատակադրմամբ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո հիմնադրվեցին մեծ թվով միջազգային կազմակերպություններ, որոնք ազատական ժողովրդավարական գաղափարների տարածման հիմքի վրա զբաղվում էին գլոբալ հանրային քաղաքականությամբ՝ ցանկանալով հաղթահարել ողջ մարդկությանը մարտահրավեր նետած խնդիրները: Այդուհանդերձ, պետք է նկատի ունենալ, որ զուգահեռ կիրառվեց և կիրառվում է գլոբալ կառավարման գաղափարախոս Ս. Հանթինգթոնի «քաղաքակրթությունների բախում» հայեցակարգը, իսկ Ֆ. Ֆուկույաման ոչ միայն հրաժարվեց իր «պատմության վերջը» հայեցակարգից՝ կենտրոնանալով «ուժեղ պետության» վրա, այլև հիմնավորեց այն կարծիքը, որ Վեստֆալյան համակարգի, ՄԱԿ-ի կանոնադրության, ինչպես նաև Հելսինկյան համաձայնագրերի մեջ ամրագրված պետական և ազգային ինքնիշխանության սկզբունքները չեն գործում: Այս դիրքորոշմամբ էլ Ֆ. Ֆուկույաման մի շարք հարցեր բարձրացրեց. ո՞վ է օժտված ցանկացած այլ երկրի ինքնիշխանության խախտման լեգալ իրավունքով կամ լեգիտիմ հիմնավորմամբ, և ամենակարևորը՝ հանուն ի՞նչ նպատակների [3, c. 157]: Այստեղից էլ մեր ուսումնասիրության շրջանակում հիմնային ենք համարում Ջեյմս Ռոզենաուի այն մոտեցումը, ըստ որի՝ «գլոբալ կառավարում» հասկացությունն ընկալվում է որպես «կոլեկտիվ կարգի պահպանում, կոլեկտիվ նպատակների և կառավարման կոլեկտիվ գործընթացների ձեռքբերում, որոնց միջոցով իրականացվում է պատշաճ պետության և զարգացման նպատակների որոնում» [4, p. 6-7]: Այս դիտանկյունից, զարգացող երկրների հանրային քաղաքականության ժողովրդավարացման փորձի, գլոբալ մակարդակով հանրային շահի պաշտպանության, համընդհանուր արժեքների տարածման և գլոբալ կրթական համայնքային ծրագրերի իրականացման առումով ծավալուն աշխատանք են կատարում «Մադրիդյան ալումբը», «Քոֆի Անանի ֆոնդը», «Լիդերների գլոբալ ֆոնդը», «Մո Իբրա-

հիմի ֆոնդը», «Good governance» սկզբունքների կիրառման հանձնաժողովները և այլն [5]:

Գլոբալ կառավարման տեսությունների համակարգված վերլուծություն է իրականացրել Դ. Հելդը: Նա կանխատեսել է գլոբալ քաղաքականության, համաշխարհային շուկայի, միգրացիոն հնարավոր մոդելների, ազգային ինքնության և բնապահպանական ճգնաժամերի միջև կապը պատմական համատեքստում, որի միջոցով էլ խաղարկվում է պատմականության «կանչը» և արդիականացումը իրավիճակի մեջ [6]: Մեր հետազոտությունը համընդգրկուն դարձնելու նկատառումներով կարևորել ենք նաև մետամոդեռնիստներին, որոնք հրաժարվեցին մոդեռնի՝ միաչափության և պոստմոդեռնի բազմաչափ ցինիզմի միջև ընտրությունից՝ հոգուտ ինչպես ձախերի, այնպես էլ աջերի միջև հավասարակշռության ճոճանակի ձևավորման [7]:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Որպես միջգիտակարգային երևույթ՝ հանրային քաղաքականության հիմնախնդիրները նպատակահարմար է ուսումնասիրել արդյունքի կառավարման, համակեցության, սոցիալական պատասխանատվության և հանրային անվտանգության ապահովման համատեքստում:

Այս պարագայում հնարավորություն ենք ստանում զուգամիտելու մեթոդաբանական հետևյալ մոտեցումները: Նախ՝ գերզլոբալիզմի (հիպեր-գլոբալիզմ) և՛ նեոլիբերալ, և՛ նեոպահպանողական, և՛ նեոմարքսիստական դրսևորումները, որպես քաղաքական զարգացման գործընթաց, անհրաժեշտ է վերլուծել (ներ)վարքաբանական մեթոդի օգնությամբ: Երկրորդ՝ թերահավատություն (սկեպտիզմ), որը, հիմնավորելով գլոբալ կառավարման մեխանիկական կերպափոխման բնույթը, հակադրության մեջ է դիտարկում ավանդական և ժամանակակից արժեքները՝ ենթադրելով համակարգային մեթոդի ցանցային կիրառում: Երրորդ՝ բնականոն արդիականացում, որի շրջանակներում կիրառվում է սիներգետիկական մեթոդաբանություն: Վերջինիս համատեքստում նպատակահարմար ենք համարում կրկին հիմնավորել մեր կողմից տարիներ առաջ ձևակերպված «հայկական գլոբալացում» հասկացության մրցունակությունը՝ ներկայիս տուրբուլենտ մարտահրավերները որպես հնարավորություն օգտագործելու և հայկական քաղաքակրթության բնականոն արդիակա-

նացման ռազմավարության տիրույթում ցանցային զարգանալու փաստը [8, էջ 42-44]: Մեթոդաբանական այս բազմաչափությունը թույլ է տալիս համակարգված բացահայտել հանրային քաղաքականության խնդրահարույց հիմնախնդիրները, քանի որ բազմաբևեռ աշխարհի խաղային տրամաբանության մեջ գլոբալ կառավարման բնութագրիչ են դարձել ավանդական հանրային քաղաքականության ինստիտուտների քառսային քայքայումը և նորերի մեխանիկական ներդրումը:

Հեղափոխության արդյունքները

Գլոբալ կառավարումն ի սկզբանե ենթադրում էր նոր աշխարհակարգի ձևավորման և ազատական սոցիալ-մշակութային արժեքների միանշանակ տարածման քաղաքականություն: Վերջին տասնամյակում հզորացած «ուժային բևեռների» հստակ հակադարձումը նոր աշխարհակարգի դոկտրինին ստիպում է վերարժևորել և ընդլայնել «գլոբալ կառավարման» գործառնման լեզալ և լեզիտիմ հետազոտական օրակարգը: Նշենք, որ այս մոտեցումն ունի բազմաթիվ և՛ կողմնակիցներ, և՛ ընդդիմախոսներ: Ամերիկացի Թոմաս Վայսը և բրիտանացի Ռոդեն Ուիլկինսոնը ներկայացնում են «միջազգային ինստիտուտները որպես գլոբալ կառավարման ընդամենը մեկ կոնկրետ, պատմականորեն որոշված տարր», իսկ միջազգային իրավունքը՝ որպես մեկ այլ կարևոր կառուցվածքային բաղադրիչ [9]: **Ի գիտություն ընդունելով նման մոտեցումները՝ ակնհայտ է դառնում, որ գլոբալ կառավարումը հանրային քաղաքականության իրականացման համատեքստում համակողմանի դիտարկման անհրաժեշտություն ունի՝ լեզալության և լեզիտիմության աղբյուրների հստակեցման առումով:** Սա ներառում է միջազգային հումանիտար և իրավական պաշտպանությունը, ինչպես նաև էթնիկ զտման, ռազմական հանցագործությունների, զանգվածային վայրագությունների դատապարտումը և պատժումը միջազգային քրեական արդարադատության միջոցով: Այս համատեքստում էլ Ջեյմս Ռոզենաուն, հենվելով գլոբալ կառավարման իր իսկ սահմանման վրա, լեզիտիմությունը ոչ միայն դիտարկեց որպես պետական ինստիտուտների կողմից իրենց իշխանական լիազորությունների հիմնական կանոնների պահպանում և իրականացում, այլև տարածեց միջազգային ինստիտուտների իրավական գործընթացի վրա: Այս մոտեցման հիմքի վրա իրականացվել

են գլոբալ կառավարման իրավաբանական ինստիտուտների և ընդհանրապես իրավունքի լեգիտիմության վերաբերյալ բազմաթիվ հետազոտություններ, որոնք կարելի է բաժանել հետևյալ կերպ. 1) **նորմատիվության** չափորոշիչների վրա կենտրոնացողներ. արդյոք համապատասխան իրավական ինստիտուտը իրավասո՞ւ է կառավարել որոշակի օրենքների և որոշակի իրավական համակարգի շրջանակներում, 2) **նկարագրական** կամ սոցիոլոգիական մոտեցում: **Նորմատիվ և նկարագրական լեգիտիմությունները** հայեցակարգային առումով տարբեր են, բայց հաճախ ընկալվում են որպես համընկնող, քանի որ այս պարագայում **միջազգային հարաբերություններում առկա տարբերություններն ավելի պարզ են դառնում**, «երբ մարդիկ համակարծիք չեն Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (World Trade Organization (WTO)) լեգիտիմ լինելու վերաբերյալ...» [10]:

Պետության՝ որպես գերիշխանության միակ ինստիտուտի հեղինակության արժեքաբանական հիմքը սահմանելիս Մաքս Վեբերը լեգիտիմությունը կապում էր ինստիտուցիոնալ գործառնության սոցիալ-հոգեբանական ապահովման գործընթացների հետ: Իրավական, քաղաքական և բյուրոկրատական գործընթացների վերաբերյալ միջազգային հարաբերությունների հետագա ուսումնասիրություններում լեգիտիմությունը դիտարկվում է որպես սոցիալական իրականություն, որը բխում է բացառապես գործառնվող ինստիտուտների անհրաժեշտությունից, բայց ոչ սոցիալ-հոգեբանական բնույթից կամ կարողունակության և գործունակության մակարդակից: Այդուհանդերձ, ժամանակակից պետությունները որոշումներ կայացնելու իրենց լիազորություններն ավելի ու ավելի են փոխանցում գլոբալ կառավարման ինստիտուտներին: Այդ փոխանցման հիմնավորումները, որպես կանոն, հանրային քաղաքականության իրականացման լեգալության հարցեր են առաջացրել՝ պայմանավորված գործնական խնդիրների լուծման նպատակահարմարությամբ: Հետևաբար ազատական ժողովրդավարական նորմերի միանշանակ կիրառելիության աստիճանը գլոբալ կառավարման մեջ «դառնում է ժամանակակից համաշխարհային քաղաքականության կենտրոնական խնդիրներից մեկը, գուցե՝ ամենակենտրոնական խնդիրը» [11]:

Նյու Յորքի համալսարանի պրոֆեսոր Խոսե Ալվարեսը, ուսումնասիրելով այդ հիմնախնդիրները, առանձնացնում է խոցելիության (թուլության) երեք հիմնական տեսակ՝ գաղափարական, հորիզոնական և ուղղահայաց [12]: Ուղղահայաց դեմոկրատական դեֆիցիտի հետ կապված երեք հիմնական փաստարկ կա՝ ներկայացուցչականության, մասնակցության և լիբերալիզմի: Վերջին փաստարկը, որը Խոսե Ալվարեսը անվանում է «նյութական իրավունքներ», ամենակարևորն է սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական գործունեության համար: Ըստ Խոսե Ալվարեսի՝ այս երրորդ՝ ուղղահայաց դեֆիցիտը «էական է», քանի որ լեգիտիմությունը և լեգալությունը բովանդակային իմաստով դատավարական գործընթացներում հաճախ խզվում են: Նմանօրինակ մոտեցման ապագաբանական հեռանկարների հստակեցման առումով աշխարհի առաջատար երկրների «ուղեղային կենտրոնների» և լիդերների միջև քննարկումներ են ընթանում հանրային քաղաքականության հումանիզացման ուղղությամբ: Այդ համատեքստում բազմամակարդակ ցանցավորված նոր աշխարհակարգի գործառնումը կապվում է միջազգային իրավունքի զարգացման հետ, քանի որ «...ուղղակի անհնար է լուծել մարդկային ողջ քաղաքակրթության առջև ծառացած խնդիրների մեծ մասը, այդ թվում՝ բնապահպանական» [13]:

Հետևաբար, մարդկությունը պարտավոր է մշակել արդարության, մարդասիրության և պատասխանատվության հավերժական գաղափարի հիման վրա գործառնող միջազգային կողավորված իրավունք, որը կապահովի մարդկության անվտանգ ճակատագիր պատահական ոչնչացումից:

Արդյունքների քննարկում

Գլոբալ կառավարումը (global governance) ինստիտուտների, սկզբունքների, քաղաքական և իրավական նորմերի ու վարքագծի չափանիշների վրա հիմնված արժեքաճանաչական հատուկ համակարգ է, որը կոչված է կարգավորելու մոլորակի տարբեր տարածքներում ծագած սոցիալ-քաղաքական, գոյաբանական, անվտանգային հիմնախնդիրները: Այսօր մարդկությունը կանգնած է այն փաստի դեմ հանդիման, որ կաթվացյալ ընդհանուր ըմբռնում, որ պետք է հետևողականորեն հումանիզացնել և՛ հանրային քաղաքականությունը, և՛ գլոբալ կառավարումը: Դա

հնարավորություն կտա մեխանիկական հավասարության նշան չդնելու «գլոբալ կարգին սպառնացող ճգնաժամերի միջև»՝ իրականացնելով և՛ գլոբալ, և՛ լոկալ հանրային քաղաքականության համակարգային հումանիզացում: Միանշանակ է, որ գլոբալ կառավարման գործընթացում անորոշություններով հագեցած հանրային քաղաքականության փոփոխությունների աղետալի հետևանքներից ծնված ճգնաժամը սեփական ուժերով հաղթահարելու նպատակով անհրաժեշտ է պահել, ներկայանալ, զարգացնել, արդիականացնել իր քաղաքակրթական Տեղը և Դերը [14]:

Հետևաբար, այսօր գլոբալ կառավարման կերպափոխման քառաս-
յին գործընթացները կանխելու համար անհրաժեշտ է մշակել հանրային
քաղաքականության բարեփոխումների արժեքաբանական նոր
սկզբունքներ: **Առաջին՝ անհրաժեշտ է համակարգային մոտեցում գլո-
բալ կառավարման խնդիրներին:** Մինչ միջազգային կազմակերպութ-
յունների, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի բարեփոխումները անհրաժեշտ է հետամուտ
լինել ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի XXV նստաշրջանի կողմից 1970 թ.
հոկտեմբերի 24-ին ընդունված Միջազգային իրավունքի հռչակագրի յոթ
հիմնական սկզբունքների խստիվ կատարմանը: **Երկրորդ՝** գլոբալ կա-
ռավարման բոլոր դերակատարների (պետություն, միջկառավարական
կազմակերպություններ, անդրազգային բիզնես, միջազգային ՀԿ-ներ)
գործունեության պատասխանատվության իրավական կարգավորում,
որը ենթադրում է զարգացող երկրների ազգային, պետական և հանրա-
յին շահերի հաշվառում: Սակայն երկույթի տեսական հետազոտական
միասնական ապարատի բացակայությունը դժվարացնում է գլոբալ կա-
ռավարման և նոր աշխարհակարգի արդեն ձևավորված խնդիրների
ուսումնասիրությունը: Այսպես, Արցախի Հանրապետության տևական
շրջափակումը, էթնիկ զտումը, առանձնակի դաժանությամբ իրականաց-
ված պատերազմական հանցագործությունները և բռնի տեղահանումը
հանգեցրին «չճանաչված պետության» անկման: Փաստորեն, գլոբալ կա-
ռավարման համակարգը ցանցավորված և աստիճանակարգված կա-
ռույց է, որը ներառում է իրենց ազգային ինքնության և տեսակի ան-
վտանգ զարգացման համար պայքարող «ծայրամասեր»: Այսօր այդ
«ծայրամասերը» կանգնած են փաստի առջև. մի կողմից կա թվացյալ
ընդհանուր ըմբռնում, թե նրանց խաղաղ և առաջադեմ զարգացումն

ապահովելու նպատակով պետք է հնարավորություն տալ, որ նրանք դառնան համաշխարհային քաղաքականության և միջազգային հարաբերությունների լիիրավ անդամ: Մյուս կողմից, եթե հաշվի առնենք «փխրուն», «չկայացած», «վատ կառավարման», «վազող արդիականացման», «նոր վեստեռնիզացման», ինչպես նաև «չճանաչված» և պարբերաբար աշխարհաքաղաքական «ճոճքի» կարգավիճակում հայտնված պետությունների առկայությունը, ապա պետք է խոստովանենք, որ գլոբալ հանրային քաղաքականությունը իրական հումանիզացման կարիք ունի: Սա նշանակում է, որ միջազգային կազմակերպությունների, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի բարեփոխումներն անհրաժեշտ է բխեցնել նոր աշխարհակարգի կայացման գործընթացում ծավալվող համագործակցության այնպիսի ընդհանուր պարամետրերից, որոնք կբացահայտեն արդի իրողությունների նեոմալթուսական և նեոգաղութատիրական բնույթը:

Եզրակացություն

Արդի ցանցավորված քաղաքական իրականությունում «ուժային բևեռների» և՛ քաղաքակրթական, և՛ աշխարհաքաղաքական կշիռը փոփոխական ու անկայուն է: Գլոբալ կառավարման տիրույթում իրականացվող հանրային քաղաքականությանը նետված մարտահրավերների բնույթից ելնելով՝ կենսականորեն անհրաժեշտ է իմանալ նաև, որ հարափոփոխ պոստմոդեռնիստական իրականությունում զուգահեռ սկսել է գործառնվել նաև մետամոդեռնիզմը: Այն, համակարգված օգտագործելով քաղաքական համակարգի հաղորդակցական գործառույթը, պատմական ժամանակի մեջ ձևավորված և ապագա փոխանցվող սոցիո- և էթնոմշակույթների արժեքանական հիմքերը դիտարկում է որպես կարողունակ իշխանությունը լեգիտիմացնելու հիմք: Հետևաբար հանրության առաջարկի և պահանջարկի հավաքագրումը, զտումը և պատվիրակումը դեպի քաղաքացիական և քաղաքական ինստիտուտներ տեղի են ունենում հաղորդակցության ապահովման բազմաձև տեխնոլոգիաների («Facebook», «Instagram», «X», «Telegram», «Tik-Tok», «Linkedin» և այլն) միջոցով, որոնք ապամիֆականացնում (demystification) են քաղաքական դերակատարների խոսքային ակտը՝ այն պարզեցնելու, հասանելի դարձնելու և այլընտրանքային մոտեցումներ խրախուսելու նպատակով: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ վստահորեն կարող ենք պնդել, որը մետամո-

դեռնի շրջանակներում հաղորդակցական հեղափոխությունն անմիջականորեն ազդում է գլոբալ կառավարման և առհասարակ հանրային քաղաքականության՝ որպես ազգի, պետության և հանրության իմունային համակարգի կենսունակության ապահովման պատասխանատուի վրա: Հիմնախնդրի նմանօրինակ ընկալման համատեքստի բազմակողմանի փաստարկումը հնարավորություն կտա մերժելու ինքնության մեխանիկական նույնականացումը և սեփական Տեսակի մրցունակության ապահովման նկատառումներով մշակելու հանրային քաղաքականություն՝ Տեղ և Դեր ապահովելով գլոբալ կառավարման կառուցվածքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Rosenau J. N.**, Governance in the Twenty-first Century // Global Governance. 1995, vol. 1, № 1, p. 13-43.
2. **Медоуз Д.** и др., Пределы роста. 30 лет спустя/ Пер. с англ. М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. 342 с.:
3. **Фукуяма Ф.**, Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке, Пер.: О. Колесников, Н. Кротовская, В. Кулагина-Ярцева Е. Руднева, М. Султанова, Е. Федина, Н. Цыркун.- М.: **Изд.: АСТ, Хранитель**, 2007
4. **Rosenau J. N.** Turbulence in World Politics: A Theory of Cheng and Continuity. Princeton University Press, 2018
5. **Амитав Банерджи** Глобальное и национальное руководство в контексте эффективного управления, <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21992> (Վերջին դիտումը 31.03.2024)
6. **Хелд Д., Гольтблатт Д., Макгрю Э.**, Перратон Дж. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер. с англ. М., 2004.
7. **Vermeulen T., van der Akker R.** Notes of Metamodernism. Journal of Aesthetics and Culture. Vol. 2, 2010. Pp. 1-14., Turner L. Metamodernist manifesto. 2011. URL: <http://www.metamodernism.org> (Accessed: 03.09.2024).
8. **Մարգարյան Մ. Մ.**, Քաղաքական զարգացման և արդիականացման հարցեր, Եր., «Պետական ծառայություն», 2004, էջ 42-44:
9. **Weiss T.G., Wilkinson R.**, Rethinking Global Governance. John Wiley & Sons, 2019.
10. **Williams J.**, Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia, Springer, 2016
11. **Moravcsik A.**, The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. Routledge, 2013.

12. *Alvarez J.E., Sauvart K.P.*, The Evolving International Investment Regime: Expectations, Realities, Options. Oxford University Press, 2011.
13. *Partzsch L.*, Alternatives to Multilateralism: New Forms of Social and Environmental Governance. MIT Press, 2020.
14. *Делягин М. Г.*, Жизнь в катастрофе: победы кризис сам!, М.: Политиздат, 2020, с. 512

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԳՐԵՍԻՎԻՍՏԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (ՏԵՍԱՄԵԹՈՂԱՔԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան

Ամփոփագիր

Հոդվածում տեսամեթոդաբանական վերլուծության միջոցով հիմնավորված է քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման ապագաբանական նշանակությունը: Այդ դիտանկյունից ելակետ է ընդունվել, որ է. Կանտը պրոգրեսիվիզմի՝ որպես հասարակական առաջընթացի հիմք է սահմանել շարժումը բարբարոսությունից դեպի քաղաքակրթություն: Փաստորեն, պրոգրեսիվիզմը, որպես սոցիալական կերպափոխումների համակարգ, ենթադրում է հանուն շարունակական բարեփոխումների ծավալվող այնպիսի շարժում, որը հասարակական առաջընթաց է ապահովում փոփոխության միջոցով: Հիմնավորված է պրոգրեսիվիզմի՝ որպես քաղաքակրթական ինքնության էվոլյուցիոն զարգացման դիտարկման անհրաժեշտությունը՝ լուսավորությունից մինչև արդյունաբերական հեղափոխություն, մինչև տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաներ, մինչև արհեստական բանականություն:

Համակարգային մոտեցում ցուցաբերելով հիմնախնդրին՝ հեղինակները պրոգրեսիվիստական կերպափոխումը ներկայացրել են որպես մարդաբանական տվյալ տիպի զարգացումն ու նրա քաղաքակրթական ինքնությունը խթանող բազմաչափ երևույթ: Այս մոտեցմամբ նրանք հիմնավորել են հետևյալ թեզը. քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական էության և բնույթի ապահովումը ենթադրում է սոցիալ-քաղաքական գործընթացների բնականոն արդիականացում: Այստեղից էլ՝ հայկական քաղաքակրթության պրոգրեսիվիստական էության պահպանման և ՀՀ-ի գծային (ազատական) քաղաքական արդիականացման միջև առաջացած խզումը հաղթահարելու նպատակով առաջարկել են հետևողականորեն իրականացնել լոկալ և գլոբալ քաղաքակրթական արժեքների զուգամիտում: Այդ դիտանկյունից քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման համար անհրաժեշտ են իրավաքաղաքական այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք հանրային համակեցության և գործընկերության վրա հիմնված ինտեգրացիոն գործառույթներ իրականացնելու ունակություն ունեն: Ժո-

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2024, N 2, էջ 179 -197:

ղովրդավարությունը կենսունակ չի կարող լինել առանց այդ մեխանիզմների և ինտեգրացիոն, կարգավորող, կազմակերպչական, հաղորդակցական և այլ գործառնությունների, որոնց դերը հանրային համակեցության ապահովման առումով տեսանելի ապագայում ավելի կբարձրանա: Ապագայի մարտահրավերներին պատասխանելու նկատառումներով առաջին հերթին զարգացող երկրները քաղաքակրթական ճգնաժամը կարող են հաղթահարել՝ միայն ապավինելով իրենց քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի ռազմավարական բնույթին: Դա ենթադրում է մշակել և իրականացնել այնպիսի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական մեխանիզմներ, որոնք արդյունավետ են և համապատասխանաբար կարող են տվյալ ՏԵՍԱԿԻՆ լոկալ, գլոբալ, գլոկալ մակարդակի տեղ ու դեր՝ ինքնաներկայացում, ինքնաիրացում ապահովել:

Բանալի բառեր. քաղաքակրթական ինքնություն, քաղաքակրթության ինքնորոշում, պրոգրեսիվիստական կերպափոխում, քաղաքական արդիականացում, գլոբալացում, քաղաքակրթական մարտահրավեր:

Ներածություն

Նոր աշխարհակարգի կայացման գործընթացում քաղաքակրթական **ինքնության պրոգրեսիվիստական** (առաջադիմական) **կերպափոխման** հիմնախնդրի ուսումնասիրումը հրամայական է՝ թելադրված ձևավորվող սոցիալ-քաղաքական նոր որակի հարաբերություններով և ժողովրդավարացման գործընթացում «կենտրոն-ծայրամաս» իշխանության իրականացման մշակույթի անորոշություններով ու հետճշմարտությամբ: Պարբերաբար սանձազերծվող պատերազմները, հեղափոխությունները, էթնիկ զտումները, արտագաղթը, աղքատությունը ապացուցում են, որ քաղաքական զարգացման և արդիականացման մինչ այժմ մշակված հայեցակարգերը իրենց բոլոր բաղադրիչներով սպառված են: Բախվելով համաշխարհային և ազգային կապիտալի ձևական հումանիզացման, հանդուրժողականության փրկարար առաքելության գաղափարի, միջմշակութային կապերի կայունացնող բնույթի խաղային էության հետ՝ մարդկությունն ականատես է **քաղաքակրթական ինքնության** կերպամարդկությունն ականատես է **քաղաքակրթական ինքնության** կերպափոխման ցանցային և անորոշություններով հղի մարտահրավերների: Վերջիններիս համարժեք պատասխանի առանցքը իր էությամբ երկակի է: Նախ՝ սրանք զարգացող երկրներին ուղղված պահանջներ են՝ կարևորել պրոգրեսիվիստորեն կերպափոխվելու ընդունակությունը և իրակա-

նացնել արդյունքի կառավարում, հանրային համակեցություն և ընդարձակված օրակարգով անվտանգություն: Երկրորդ՝ սրանք արդի հասարակություններին ուղղված պահանջներ են՝ պրոգրեսիվիստորեն կերպափոխելու սեփական էթնո և սոցիալ-մշակութային արժեքաբանությունը՝ միաժամանակ շարունակական ժողովրդավարական քաղաքականության որդեգրման միջոցով հարմարվելով գոյության կտրուկ փոփոխվող պայմաններին: Ենթադրվում է, որ այս բազմաչափ գործընթացում պետք է տեղի ունենա քաղաքակրթական ինտեգրում՝ առանց քաղաքակրթական կարգի մեխանիկական արդիականացման, առանց լոկալ մշակույթների արժեքայնության մերժման, առանց ինքնաիրացման և ինքնաներկայացման ռեսուրսների կորստի: Ժամանակակից լինելը գնալով դժվարանում է. **լինել ոչ ժամանակակից, ոչ արդիական՝ նշանակում է հետմնալ, բայց լինել արդիական՝ չի նշանակում ինքնություն չունենալ:** Մեր ժամանակի քաղաքակրթական մարտահրավերների ցանկը բազմամակարդակ է և ներառում է մակրոպատմական, տրանսմշակութային, անդրազգային, դավանաբանական և միջկրոնական, հոգևոր և գաղափարական, գերտեղեկատվական (վիրտուալացում), ժողովրդագրական, կլիմայական, մակրոտնտեսական, աշխարհաքաղաքական, գլոբալ, գլոկալ, լոկալ, տեխնոլոգիական, տեխնիկական, նորարարական սպառնալիքներ, ռիսկեր, վտանգներ: Այս մարտահրավերները առանցքային են ՀՀ-ի սոցիալ-քաղաքական ճգնաժամերի հաղթահարման, ՀՀ-սփյուռք ներառական (inclusive) կապերի զարգացման, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների արդի համակարգում Հայ տեսակի տեղն ու դերը վերաիմաստավորելու համար: Նշված հիմնախնդրի համակարգված ուսումնասիրման շրջանակում հետազայում առանձին կանդիդատանք ՀՀ-ում «ժողովրդավարական անցումից համախմբում» քաղաքական զարգացման մոդելի դրսևորման առանձնահատկությանը՝ որպես քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման գործընթաց: Նմանօրինակ մոտեցումը հնարավորություն է տալիս որպես գիտական նորույթ ձևակերպելու բնականոն արդիականացման գործընթացը՝ համագործակցության մշակույթը ներկայացնելով որպես քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման բաղադրիչ, որի հիմքի վրա էլ հաղթահարվում է ինքնամերժման հետևան-

քով ստեղծված օտարումը, մարգինալացումը և ուժացումը (ասիմիլյացիա):

Գրականության ակնարկ

Ուսումնասիրվող հիմնախնդրի վերաբերյալ առկա գրականությունը բաժանել ենք երեք մասի. նախ՝ ինչպես է ի սկզբանե օգտագործվել «քաղաքակրթություն» հասկացությունը, ապա՝ ինչպես են քաղաքակրթության տեսության դասական ներկայացուցիչները զարգացրել այն, և, վերջապես, ինչու է անհրաժեշտ վերաբժնորել քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման հիմնախնդիրները վերջին տասնամյակների բազմամակարդակ անորոշությունների հիմքի վրա:

«Քաղաքակրթություն» բառն առաջինն օգտագործել է **մարկիզ դե Միրաբոն** (1715-1789), որը քաղաքակրթությունը կապում էր քաղաքավարության, քաջության, պարկեշտության կանոնների, վարքագծի նորմերի պահպանման հետ: Քաղաքակրթության տեսության հիմնադիրը ընդունված է համարել իտալացի **Ջ. Վիկոյին** (1668-1744): Որպես պատմության շրջապտույտի տեսության հիմնադիր՝ **Ջ. Վիկոն** համոզված էր, որ բոլոր ժողովուրդները զարգանում են **աստվածային, հերոսական և մարդկային պարբերաշրջաններով**: Քաղաքակրթության այսօրինակ ըմբռնումը պահպանվում է մինչ այսօր: Շոտլանդացի **Ա. Ֆերգյուսոնը** (1723-1816) հիմնավորեց այն մոտեցումը, որ քաղաքակիրթ են այն ժողովուրդները, որոնք կարողացել են հաղթահարել վայրենի ու բարբարոս պարզունակ վիճակները՝ հիմնվելով արտադրության զարգացման և սեփականության իրավունքի առաջացման վրա [1, c. 138-139]: **Ա. Ֆերգյուսոնն** է դրել մարդկային ցեղի պատմական զարգացման էվոլյուցիան արտահայտող **վայրենություն-բարբարոսություն-քաղաքակրթություն** սխեմայի սկիզբը: **Ա. Ֆերգյուսոնի** սխեման ազգային հիմքի վրա կիրառեց **Հ. Բյոքը** (1821-1882) իր «Քաղաքակրթության պատմությունը Անգլիայում» գրքում, որը նրան համաշխարհային հռչակ բերեց: Իսկ ազգագրագետ **Լ. Մորգանը** իր «Հին հասարակություն» (1877) գրքում, ուսումնասիրելով իրոկեզական ցեղերը, եզրակացրեց, որ ցեղային համակարգն ամենուր նախորդում է քաղաքակրթությանը: **Ֆ. Էնգելսը**, հենվելով Մորգանի աշխատության վրա, «Ընտանիքի, մասնավոր սեփակա-

նության և պետության ծագումը» (1884) աշխատությամբ հստակեցրեց քաղաքակրթության ընդհանուր բնութագիրը. մշակված հայեցակարգերի հիման վրա ձևավորվեց մարդկության պատմության զարգացման միասնության գաղափարը: Զարգացման յուրաքանչյուր մակարդակ վերագրվեց ողջ մարդկությանը, չնայած ոչ բոլորն են կարողացել աճել քաղաքակրթության աստիճանի, քանի որ «**խրվել (are stuck)**» են զարգացման վաղ կամ միջանկյալ փուլերում՝ չգրանցելով **առաջընթաց**: Այդուհանդերձ, ընդունվեց ընդհանուր զարգացման վեկտորի ուղղությունը՝ **քաղաքակրթվել-արդիականանալ**, իսկ հետո՝ **առաջընթաց** ապահովել՝ ստեղծելով նյութական և հոգևոր մշակույթ:

Ուսումնասիրվող թեմային նվիրված գրականության մեջ լայնորեն քննարկվում է այն հարցը, թե արդյոք մշակութային բազմազանության փաստը չի՞ պահանջում վերանայել պատմական գործընթացի միասնության և ընդհանուր ուղղորդման գաղափարը: Հարցադրման շրջանակում դրվեցին լոկալ քաղաքակրթության զարգացման նախադրյալները: Առաջինը գերմանացի **Հ. Ռյուկկերտը** (1823-1875), ելնելով մշակույթների ինքնավարության փաստից, «**մշակութային տիպ**» հասկացության օգնությամբ հիմնավորեց այն մոտեցումը, որ համաշխարհային պատմությունը մեկ գործընթաց չէ [2, c. 144-148]: «Մշակութային տիպերի» ազդեցությունը նույնպես տարբեր է՝ պայմանավորված բազմաթիվ գործոններով, առաջին հերթին՝ կրոնով: Մեծ կրոնները ծնել են հինգ ամենաբարձր «մշակութային տիպերը»՝ գերմանա-քրիստոնեական, արևելյան քրիստոնեական (որի կառուցվածքում է հայ առաքելական եկեղեցին, *ընդգծումը հեղինակներինն է*), արաբական, հնդկական և չինական: Ըստ **Հ. Ռյուկկերտի**՝ արևմտաեվրոպական մշակույթը խոստումնալից ազդեցություն կարող է ունենալ սլավոնական մշակույթի վրա, իսկ վերջինս կարող է նոր կենսական լիցք հաղորդել քրիստոնեությանը: Սլավոնական մշակույթի զարգացման այս ընկալման գաղափարախոս **Ն. Դանիլևսկին** համոզված էր, որ յուրաքանչյուր «մշակութա-պատմական տեսակի» հիմնական որակական հատկանիշը նրա ազգությունն է, իսկ գոյության տևողությունը որոշվում է այն էներգիայի քանակով, որով վերին ուժերը օժտել են ազգին՝ հավատալ իր արարող ուժերին և կրկնապատկել դրանք: Փոխարենը **Օ. Շպենգլերը**, մերժելով պատմության «գծա-

յին» զարգացումը, եվրոցենտրիզմի սկզբունքային քննադատ էր, բայց հետաքրքրված էր եվրոպական «ֆաուստյան» մշակույթով [3, c. 236]: Իսկ պատմաբան **Ա. Թոյնբի**ն, մշակելով լոկալ քաղաքակրթության իր հայեցակարգը, խնդիր դրեց ոչ միայն ճանաչելու անցյալը և նկարագրելու համաշխարհային պատմության ընթացքը, այլև հասկանալու դրա իմաստը՝ **հստակեցնելով նպատակը**: Ըստ Ա. Թոյնբիի՝ քաղաքակրթության շարժիչ ուժը ստեղծագործ փոքրամասնությունն է, իսկ քաղաքակրթությունը ծաղկում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ կարողանում է համարժեք պատասխաններ գտնել բնական կամ մարդկային ծագում ունեցող մարտահրավերներին [4, c. 108]: Հիմնավորելով քաղաքակրթությունը որպես պատմական գործընթացի «**ինքնուրույն միավոր**»՝ Ա. Թոյնբին, ի տարբերություն Օ. Շպենգլերի, «**մշակույթ**» և «**քաղաքակրթություն**» **հասկացությունների միջև անտագոնիզմ չի դնում**, այլ հաստատում է նրանց փոխլրացնող հարաբերությունները, ինչը, մեր կարծիքով, այս խնդրին վերջնական լուծում տվեց. «**Մշակութային տարրը ներկայացնում է քաղաքակրթության էության հոգին, արյունը, ավիշը**» [4, c. 355-356]: Հետևաբար, քաղաքակրթությունը, որպես պատմականորեն ձևավորված համալիր ամբողջություն, ընկալվեց որպես մարդաբանական տվյալ ՏԵՍԱԿԻ ինքնությանը պրոգրեսիվիստական կերպափոխում ապահովող արժեքաբանական կառույց: Այս մոտեցմամբ կարևորել ենք նաև Անալների դպրոցը, որի նշանավոր ներկայացուցիչ **Ֆերնան Բրոդելը (1902-1985)** համակարգված ուսումնասիրել է պետությունների, հասարակությունների և քաղաքակրթությունների պատմության էվոլյուցիան [5, c. 25-42]:

Համոզված ենք, որ մեր այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն ներկայացնելու Ս. Հանթինգթոնի «քաղաքակրթությունների բախում» հայտնի հայեցակարգը, այլև ի գիտություն ընդունելու այն, որ եթե քաղաքակրթությունները հարմարվում են նոր պայմաններին, ապա «մարդկանց միավորելու ամենակարևոր կառույցն են» [6, c. 51]: Հիմնավորելով, որ մարդկությունը բազմաթիվ մարտահրավերների առջև է կանգնած, Ս. Հանթինգթոնը դրանց լուծման նկատառումներով նորովի է արժևորել առաջընթացի հնարավորությունները:

Հեղազոտման մեթոդաբանությունը: Հիմնախնդրի բազմաշերտությունը նկատի ունենալով՝ նպատակահարմար ենք համարել զուգամիտել վարքաբանական, գործառութա-կառուցվածքային, կոնստրուկտիվ ռեալիզմի և սիներգետիկական մեթոդները: Համոզված ենք, որ այս դիտանկյունից հետազոտողը կարող է բացահայտել ցանկացած քաղաքակրթության (նաև՝ հայկական) կենսունակության, ապագաբանական առումով մատուցվող ունիվերսալ քաղաքակրթական արժեքների մեխանիկական ընտրության վտանգների և բնականոն արդիականացման կոնկրետ ասպեկտները: Այս մոտեցումը հետազոտական առումով ամենահեռանկարայինն է, քանի որ հիմնավորում է գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների համագործակցությունը **ճանաչողական (կոգնիտիվ) գիտության զարգացման ժամանակակից փուլի** առանձնահատկությունների համատեքստում: Այդ շրջանակում էլ բացահայտված է այս աշխատանքի արդիությունը՝ կարևորելով աբստրակտից դեպի կոնկրետի բիֆուրկացիոն անցման գործընթացում բաց և փակ համակարգերի միջև համագործակցության մշակույթի զարգացման մակարդակը, ոչ գծայնությունը, անհավասարակշռությունը, պատահական կամ նախագծված տատանումների (ֆլուկտուացիա) հնարավորությունը և այլն: Ըստ Ի. Պրիգոժինի՝ պատմությունը բիֆուրկացիաների հաջորդականություն է, իսկ հասարակությունը, որպես բարդ համակարգ, ենթարկվելով բազմաթիվ անկայուն (ոչ հավասարակշռված) բիֆուրկացիոն տատանումների, դրանցից դուրս է եկել՝ ձևավորելով նոր կայուն (հավասարակշռված) համակարգ՝ «...Կարգի աղբյուրը քառսային անհավասարակշռությունն է» [7, c. 252]: Ելակետային այս մոտեցման շրջանակներում, մեր համոզմամբ, արդիության մեջ քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման գերակա հիմնախնդիրը **բազմամակարդակ սիներգետիկ էֆեկտների կիրառումն է**:

Հեղազոտության արդյունքները

Նշված մեթոդների զուգամիտմամբ հիմնավորել ենք այն մոտեցումը, որ օրգանական միասնության մեջ հասարակական կյանքի սոցիալական և մշակութային սկզբունքների համադրումը քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման հիմնախնդիրների վերլուծության հիմքն է: Այս միասնությունն արտահայտում է բուն քաղաքակր-

թության էությունը և լուսաբանում է մարդկության պատմության մեջ ներկա գտնվելու նրա **նպատակը, կոչումը և ապագաբանական հեռանկարը**: Այս ամենի հիմքի վրա էլ, 19-րդ դարից սկսած, պրոգրեսիվիստները, ի մի բերելով պատմության հոլովույթում սոցիալական հեղափոխության հետևանքները, հիմնավորեցին «հեղափոխություն գիտակցության մեջ և ոչ թե փողոցներում» մոտեցումը: Այս գործընթացի հիմքը կրթության, գիտության, տեխնոլոգիաների, տնտեսական զարգացման և սոցիալական ինքնակազմակերպման, սոցիալականացման և վերասոցիալականացման միջոցով ձեռք բերված նվաճումներն են:

Պրոգրեսիվիստների այս գաղափարական մոտեցումներն ի սկզբանե սկսեցին կիրառվել գլոբալ մակարդակում՝ ցանկացած հասարակության համար առաջընթաց ապահովելու ակնկալիքով: Սակայն, կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացումը, սոցիալական անհավասարության կոշտ դրսևորումները հանրային համակեցության կառուցվածքում առաջ բերեցին արտաքին և ներքին բազմաթիվ սուր հակասություններ: Արտահայտելով այն միտքը, որ «քաղաքակրթությունը սոցիալապես ինտեգրատիվ երևույթ է, որն առաջանում է աշխատանքի սոցիալական բաժանման արդյունքում և կատարում է կենտրոնախույս գործընթացները բաժանված աշխատանքի համայնքներում ճնշելու գործառույթներ», Է. Դյուրկհեյմը հիմնավորեց Ֆ. Էնգելսի այն մոտեցումը, որ «իր բնույթով հպարտ մարդկության պորտալարը մնացել է վայրենությունից բարբարոսության անցման մեջ» [8, c. 52]: Այսօր այդ «հպարտ մարդկությունը» ի վերջո բախվել է բնապահպանական ճգնաժամի: Իսկ «մարդ-բնություն» հարաբերությունների վերարժևորումն ու բնությունը որպես մարդու գոյաբանական անվտանգության միակ կացարան դիտարկելը դարձել է քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման հիմքը: Այստեղից էլ հրատապ սոցիալական անհրաժեշտություն է առաջացել ստեղծելու **ինտեգրացիոն քաղաքակրթական մեխանիզմներ**, որոնք կդիմադրեն դեպի անորոշություն տանող կենտրոնախույս ուժերին և կապահովեն քաղաքական կայունություն: Այդ իմաստով, քաղաքակրթություններին որակապես այլ մոտեցում ցուցաբերեց Պ. Սորոկինը՝ կարևորելով այն «գերհամակարգերը», որոնցում մշակույթ է ծնվում: Վերլուծելով Միջերկրական ծովի ավազանի և Արև-

մուտքի մշակութային ընդհանրությունները՝ Պ. Սորոկինը հիմնավորեց, որ գերհամակարգերը սինթեզվում են մշակույթի գաղափարական և զգայական ձևերի առաջացման միջև ընկած ժամանակահատվածում [9, c. 20-22]: Նման մոտեցման շրջանակներում մենք պարտավոր ենք, գոյաբանական անվտանգության և պրոգրեսիվիստական կերպափոխման անհրաժեշտությունից ելնելով, ներդաշնակել լոկալ և գլոբալ քաղաքակրթությունների ընդհանուր բնութագրիչների ապագայաբանական սինթեզը:

Արդյունքների քննարկում

20-րդ դարի 70-ական թվականներին, ի մի բերելով 50-ականներին գաղութային լծի փլուզումից հետո տեղի ունեցող արդիականացման գործընթացները, քաղաքագետները խոստովանեցին, որ նոր անկախացած պետությունները հայտնվել են քաղաքական զարգացման խոր ճգնաժամի մեջ: Այս համատեքստում միանշանակ ընդունվեց, որ քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումը ռազմավարական կառավարման ապահովման հիմք է [10, էջ 21-33]:

Արդեն 20-րդ դարի 70-ականներից քաղաքակրթության ուսումնասիրման շրջադարձ տեղի ունեցավ [11, p. 1-21]: Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական վերլուծության ուղղության մեկնարկը առաջին հերթին կապված էր Ս. Էյզենշտատի մոտեցումների հետ: Հիմնվելով Կ. Յասպերսի առաջադրած «առանցքային» դարաշրջանի մոտեցումն վրա՝ Ս. Էյզենշտատը քաղաքակրթություններն ուսումնասիրեց արդիության բազմակիության շրջանակներում, քանի որ նպատակ ուներ աշխարհում հիմնավորելու **մշակութային և ինստիտուցիոնալ կերպափոխումների** բազմակիությունը: Սակայն «քաղաքակրթություն» հասկացության հոգնակի ընկալումը միանշանակ չընդունվեց՝ պայմանավորված ավանդականի և արդիականի արժեքային դիսկուրսի երկվությամբ և իշխանության իրականացման մշակույթի ժողովրդավարացման տրամաբանությամբ: Դեռևս 20-րդ դարի 30-ական թվականների վերջում սոցիալ-քաղաքական դիսկուրսի մեջ ներդրվեց Ն. Էլիասի (1897-1990) մշակած քաղաքակրթության եզակիության (սինգուլյար) հայեցակարգը: Այն ներդրվեց՝ քաղաքակրթության գործընթացի կառուցվածքային տարբերակման և պետության գործառնման դինամիկան կապելով սոցիալ-

Եզրակացություն

Քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման ուսումնասիրումը գերակա տեղ է գրավում արդիականացման արդի տեսություններում: Դրանցում քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը դիտարկվում է որպես պրոգրեսիվիստական և երկրի անվտանգային քաղաքականության գործընթացների արժեհամակարգը որոշող գործոն: Լինելով բարդ գործընթաց՝ այն առաջին հերթին ենթադրում է նոր դիսկուրսային բառապաշարի օգտագործման միջոցով իշխանության իրականացման մշակույթի վերարժևորում՝ քաղաքակրթական ինքնության մրցունակության բարձրացման նպատակով նոր նախագծերի մշակում և իրականացում: Այս իմաստով, ՀՀ-ում գերակա է քաղաքակրթության ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման թեմատիկ ուղղությունների մշակումը և կապիտալի քաղաքակրթման, սոցիալական պատասխանատվության դիսկուրսի ծավալումը: Որպես այդպիսին՝ այն իր համակեցային հիմքով իրականացնում է քաղաքակրթական կառուցվածքի բնականոն արդիականացում՝ **ռացիոնալացնելով** իր սոցիալական գործունեության ձևերի շրջանակային համակարգը, **ապահովելով** մանր և միջին բիզնեսի գործունեությունը, **բարձրացնելով** սոցիալական պատասխանատվությունը, **ամբողջացնելով** ցանկացած սոցիալական և մշակութային գործունեության մոդելավորում: Նշված բնութագրիչների հիման վրա ձևավորվում են անհատական և հանրային կյանքի արտադրությանն ու վերարտադրությանը քաղաքակրթական մասնակցության բազմաչափ սոցիալական հարաբերություններ:

Քաղաքակրթական ինքնությունը՝ որպես սոցիալ-մշակութային ամբողջություն, քաղաքական տեքստ է իր պատմական հիշողությամբ, իր կորուստներով ու ձեռքբերումներով, իր «բարեկամ» և «թշնամի» կերպարներով, ներկա ժամանակի մեջ պրոգրեսիվ զարգացման իր քաղաքական նախագծով, ռազմավարական ապագա ապահովելու իր ինստիտուցիոնալացված հնարավորություններով: Ի տարբերություն քաղաքակրթությունների համեմատական ուսումնասիրության դասական ավանդույթի՝ ժամանակակից քաղաքակրթական վերլուծություն կատարելիս պետք է քաղաքակրթությունն ուսումնասիրել ոչ միայն որպես մշակութային-պատմական տիպերի և ինտեգրալ համակարգերի տրված մե-

ծություն, այլ նաև այդ համակարգի պրոգրեսիվիստական կերպափոխման գործընթաց: Այս համատեքստում հայկական քաղաքակրթության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման գերխնդիրը մրցունակ սերնդի ձևավորմանն ու գործառմանն նպատակադրմամբ հանրային անվտանգային, համակեցային և համագործակցային արժեքների բնականոն արդիականացման զուգամիտումն է: Արդի տեղեկատվահաղորդակցական հարատև զարգացող տեխնոլոգիաների և արհեստական ինտելեկտի կիրառմամբ է որոշվում արդի քաղաքակրթական ինքնության մեջ ցանկացած մարդու ներառականության աստիճանը: Զարգացող պետությունները, այդ թվում՝ ՀՀ-ն, առաջադրված խնդիրների լուծումն ի վիճակի են գտնել, եթե մարտահրավերներին պատասխանելու նպատակադրմամբ կարողանան «գիտավերլուծական» հարացույցի սկզբունքների հիմքի վրա կենտրոնանալ իշխանական հարաբերությունների ռացիոնալի և իռացիոնալի փոխլրացման, ինչպես նաև գոյաբանական և ռազմավարական ապագայի հեռանկարների նորովի բացահայտման վրա:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Фергюсон А.**, Опыт истории гражданского общества. М., 2000. с. 138-139.
2. **Ионов И. Н.**, Понятие и теория локальных цивилизаций // Цивилизации. Вып. 4. М., 1997. с. 144-148.
3. **Межуев В. М.**, Идея культуры очерки по философии культуры / В.М. Межуев, М.: Прогресс-Традиция, Университетская книга, 2012, с. 236-254. 403 с..
4. **Тойнби А. Дж.**, Постигание истории. М., 1991. с. 108.
5. **Гурьян А. Я.**, Исторический синтез и школа «Анналов». 2-е издание, исправленное и дополненное, М.: Университетская книга, Центр гуманитарных инициатив, 2014, с.25-42, 432 с.
6. **Хантингтон С.**, Столкновение цивилизаций. М., 2003. с. 51.
7. **Пригожин И.**, Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: ЛКИ, 2008.. с. 252.
8. **Дюркгейм Э.**, О разделении общественного труда. Метод социологии. М., 1991. с. 52.
9. **Сорокин П. А.**, Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин; [Общ. ред., сост. и предисл., с. 5-24, А. Ю. Согомонова], М.: Политиздат, 1992, с.20-22

10. *Մարգարյան Մ. Մ.*, Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումը՝ որպես ռազմավարական կառավարման ապահովման հիմք, ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N 4 (94)., 2017, էջ 21-33:
11. *Eisenstadt S. N.*, The Civilizational Dimension in Sociological Analysis // Thesis Eleven. Aug. 2000. Vol. 62. P. 1-21.
12. *Элиас Н.*, О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. В 2-х т., М., СПб.: Университетская книга, 2001 (нем. 1939). Т. 1, с. 40-59. 332 с.
13. *Ганс Петер Дюрр*, Материи не существует! Перевод И.А. Рыбаковой, М.: Изд.: Директмедиа Паблишинг, 2023, <https://journals.rudn.ru/metaphysics/article/view/29769/20147> (01.08.2024)
14. *Элиас Н. О.*, процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования, В 2-х т., М.; СПб.: Университет. книга, 2001(нем. 1939). Т. 2, с. 255 (382 с.)
15. *Wilkinson D.*, Decline Phases in Civilizations, Regions and Oikumaenes // Comparative Civilizations Review. Fall 1995. P. 33, 34, 69-77.

ՍԵԼԵԿՏՈՐԱՏԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ. ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԽԱՂԱՅԻՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ՝

*Մարիամ Մարգարյան,
Մամիկոն Մարգարյան, Մերի Մարգարյան*

Ամփոփագիր

Քաղաքական գիտության մեջ խաղերի տեսության կիրառումը հնարավորություն է տալիս և՛ ընդարձակելու քաղաքական դերակատարների ճանաչողության սահմանները, և՛ հընթացս մշակելու գործունեության նոր մոդելներ: Այդ դիտանկյունից հեղինակները ռացիոնալ վերլուծել են սոցիալական և քաղաքական ինստիտուտների գործունեության արդյունավետությունը:

Իշխանության իրականացման մշակույթի խաղային բնույթի համակարգային վերլուծության արդյունքում հեղինակները «Նեշի հավասարակշռության», «Պարետո օպտիմալի» զուգահեռ օգտագործման և Թ. Շելլինգի «կայուն հաստատունի» միջոցով բացատրել են քաղաքական ռեժիմի փոփոխությունը՝ որպես հանրային շահի բնականոն արդիականացման գործընթաց: Այս նկատառումներով էլ առաջին անգամ հայ քաղաքական իրականությունում հիմնավորված է սելեկտորատի տեսության սկզբունքների կիրառման իմպերատիվը: Ըստ հեղինակների՝ միայն դրա հիմքում դրված քաղաքատնտեսական վերլուծության միջոցով կարելի է ձերբազատվել ժողովրդավարական անցման գծային ազատության հետևանքով «Հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» կառավարման ձևի քայքայիչ կիրառումից: Ի տարբերություն ժողովրդավարական անցման և անցումից համախմբման տեսությունների՝ սելեկտորատի տեսությունը թույլ է տալիս բացատրել քաղաքական ռեժիմների փոփոխությունը էնդոգեն գործոններով, առանց իրականությունը պատրանքային փոխելու գնահատել քաղաքական լիդերների գործունեությունը իսկության մեջ՝ չանտեսելով նրանց իրական քաղաքական մրցակցությունը: Միաժամանակ, սելեկտորատի տեսության կիրառումը թույլ է տալիս հիմնավորել սոցիալական և քաղաքական կերպափոխումների քաղաքատնտեսական վերլուծության անհրաժեշտությունը քաղաքական զարգացման գործընթացներում: Հոդվածում սելեկտորատի տեսության սկզբունքները ներկայացված են որպես քաղաքական ռեժիմների և դրանց ժամանակակից կերպափոխությունների քաղաքական և տնտեսական

* ՀՀ ՊԿԱ «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 2025, N 1, էջ 237-250:

բազմաչափ վերլուծության ռացիոնալ հնարավորություն՝ շարունակական բարեփոխումների միջոցով:

Բանալի բառեր. խաղերի տեսություն, իշխանության իրականացման մշակույթ, ժողովրդավարական անցում, քաղաքատնտեսություն, հանրային համակեցություն, սելեկտորատի տեսություն, քաղաքական կայունություն, կայուն զարգացում:

Ներածություն

Տեղեկատվահաղորդակցական արդի տեխնոլոգիաների հարատև զարգացման պարագայում անհրաժեշտ է հստակ կանխատեսել քաղաքական կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունները և մոդելավորել իրականությունը՝ ապահովելով արդյունքի կառավարում և սոցիալական համակեցություն: Վերլուծելով զարգացող երկրների քաղաքական գործընթացները՝ պետք է փաստել, որ կոնֆլիկտային (հատկապես քաղաքակրթական, միջէթնիկական, տուրբուլենտության կանխման, ճգնաժամերի հաղթահարման) իրավիճակը միայն մաթեմատիկական մոդելավորմամբ հնարավոր չէ ներկայացնել: Ահա թե ինչու 20-րդ դարի 90-ականների վերջին ավելի կարևորվեց խաղերի տեսության նկատմամբ միջգիտակարգային մոտեցումը՝ կրկնվող կոնֆլիկտային իրավիճակների համար ռացիոնալ գործողությունների առաջարկներ մշակելու նպատակով [1, c. 19-46]: Քաղաքական խաղերը որպես **իշխանության իրականացման մշակույթի փոփոխական** դիտարկելիս պետք է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները. **առաջին**՝ քաղաքական գործունեության մեջ սխալ է հաղթանակն ու պարտությունը բացարձակ ընդունելը, **երկրորդ**՝ նպատակների իրականացումը չի ենթադրում, որ քաղաքական գործիչների խաղում մնալը պետք է ինքնանպատակ լինի, **երրորդ**՝ քաղաքական դերակատարը, խաղն ընդունելով որպես քաղաքական գործընթացի բաղադրիչ, ռացիոնալացնում է իր գործունեության բոլոր մակարդակները: Նշված բնութագրիչների հաշվառմամբ՝ քաղաքական խաղերում արդյունավետ օգտագործվում են սերտորեն փոխկապակցված այնպիսի տեխնոլոգիաներ, ինչպիսիք են **մանիպուլյացիան, բլեֆը և հետճշմարտությունը**: Միայն դրանց համակարգված օգտագործման շնորհիվ մրցունակ, գործունակ, կարողունակ քաղաքական գործիչները կարող են մոլորության մեջ գցել իրենց հակառակորդներին և ազդել նրանց վրա: Ըստ Ֆոն Նոյմանի՝ այս բարդ գործընթացում առանց բլեֆի

հնարավոր չէ հաղթել. նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է մի քանի անգամ բարձրացնել խաղադրույքի չափը և համոզել հակառակորդին, որ գերազանց խաղաթղթեր ունես... [2, c. 210-255]: Քաղաքական գիտության մեջ խաղերի նման վերլուծությանը հատուկ անդրադարձել է Ջեֆրի Բենկսը. տեղեկացված խաղացող B-ն, A խաղացողից ինֆորմացիա ստանալով, մշակում է երեք ստրատեգիա՝ **հավատալ այդ ինֆորմացիային, չհավատալ և փորձել տարբերակել իրականը կեղծից, անտեսել կամ քամահրել ինֆորմացիան կամ ինֆորմացիոն նոր հոսքեր շրջանառել** [3, p. 599-614]: Այս կառուցվածքային տարրերն արդյունավետ են, եթե քաղաքական բլեֆը տրամաբանորեն է կառուցված, իսկ քաղաքական գործիչները կարողանում են հմտորեն օգտագործել միայն իրենց հասանելի ինֆորմացիան և, որպես աճապարար, ազդել հակառակորդի (լսարանի) հոգեբանության վրա: Այս համատեքստում քաղաքական խաղը սահմանելով որպես մոդելավորված գործողությունների, հարաբերությունների, տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների ամբողջություն, չպետք է մոռանալ գլոբալ և գլոկալ տարածություններում քաղաքական տուրբուլենտության մասին, որն իր բնույթով յուրատեսակ խաղ է տարբեր պետությունների ազգային, քաղաքական, քաղաքացիական և քաղաքակրթական ինքնության վրա ազդելու համար:

Գրականության ակնարկ

Ուսումնասիրվող թեմային վերաբերող առկա բազմաբնույթ գրականությունը բաժանել ենք ըստ վարքաբանական, մարկետինգային և արժեքային դպրոցների: Հիմք ենք ընդունել, որ քաղաքական գիտության մեջ առաջին անգամ վարքաբանական դպրոցի ներկայացուցիչները, 2. Մերրիամի գլխավորությամբ, իշխանության համար վարվող քաղաքականությունը դիտարկել են որպես զուգահեռ բեմադրվող բազմամակարդակ խաղ: Այս մոտեցման ներդրման մեջ մեծ ավանդ ունի Լ. Լասուելը, որը Ա. Կապլանի հետ հիմնավորեց հետևյալ մոտենալ **Հ. Լասուելը, որը Ա. Կապլանի հետ հիմնավորեց հետևյալ մոտեցումը՝ իշխանության շուկայի** ներսում կատարվող ամեն բան **ինքնակարգավորում և ինքնակազմակերպում ենթադրող խաղ է** [4, p. 92-100]: **Օգտագործել ենք 1960-ականների սկզբի ամերիկացի քաղաքագետ Կ. Դոյչի դեկլարությամբ մշակված քաղաքական**

գործունեության մոդելավորման «Գլոբուս» ձևաչափը, որը իշխանության իրականացման մշակույթի որակական ցուցանիշների մոդելավորման հիմքում դրեց քաղաքակրթական մոտեցումը [5]: Դեռևս «սառը պատերազմի» մեկնարկից հետո է. Դաունսը և Ջ. Բյուկենենը նոր պատկերացումներ մշակեցին քաղաքականության՝ որպես շուկայի նոր տեսակի մասին: Այս համատեքստում քննադատվեց «եսասեր անհատների» խմբերից կազմված կուսակցությունների (դիցուք՝ ՍՄԿԿ)՝ «Հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» ռազմավարության **ապակառուցողական բնույթը**: Անհատապաշտական մոտեցումը արդի քաղաքական գիտության և քաղաքատնտեսության սերտ համադրմամբ զարգացնում է «միկրոհիմքի (microfoundations, MIFs)» գաղափարը: Այս դիտանկյունից էլ ուսումնասիրել ենք ամերիկացի քաղաքագետներ Բ. Բուենո դե Մեսկիտայի (Bruce Bueno de Mesquita), Ա. Սմիթի, Ռ. Սիվերսոնի և Ջ. Մորոուի (այսուհետև՝ BSSM) «Քաղաքական գոյատևման տրամաբանությունը» աշխատության մեջ ներկայացված սելեկտորատի տեսությունը [6]:

Շեքսպիրյան մեթոդաբանությունը

Իշխանության իրականացման մշակույթի խաղային գործունեության բազմաշերտությունը նպատակահարմար ենք համարել ուսումնասիրել վարքաբանական և մարկետինգային մեթոդներով: Հիմք ենք ընդունել վարքաբաններ Չ. Մերիամի և Հ. Լասուելի, ինչպես նաև Ֆ. Կոտլերի մարկետինգային մոտեցումները: Ըստ նրանց՝ **քաղաքական շուկան** ներառում է քաղաքական դերակատարների վարքի վրա ազդող փոփոխականներ, որոնցով էլ պայմանավորված են և՛ նպատակային կերպափոխման արագությունը, և՛ գովազդի ու վաճառքի կառավարման ընտրանքի որոշակի մակարդակը: Ուստի, քաղաքական գիտության արդի զարգացումներում իշխանության իրականացման մշակույթի և քաղաքական ինստիտուտների գործառման դիտանկյունից փորձել ենք պատասխանել հետևյալ հարցին. արդյոք կարելի՞ է իշխանության իրականացման մշակույթն ուսումնասիրելիս անտեսել սոցիալական և քաղաքական ինստիտուցիոնալ կառույցների գծային ազատականացման հետևանքով հանրային շահի և համակեցության միջև առաջացած

արժեքային խզումները, ինչպես նաև ընտրանքի արժեքային բազմաչափությունը:

Շեքսպիրյան արդյունքները

Ջուզահեռ օգտագործելով նշված մեթոդները՝ հիմնավորել ենք այն մոտեցումը, որ խաղերի տեսության համակարգային կիրառումը գերակա նշանակություն ունի իշխանության իրականացման մշակույթի արժեքային ընտրանքի մեկնաբանման գործընթացում: Որպես այդպիսին՝ այն արդյունքի կառավարման, հանրային համակեցության, սոցիալական պատասխանատվության և անվտանգության ընդարձակված օրակարգ ապահովող հիմնախնդիրների և՛ աստիճանակարգային, և՛ ցանցային վերլուծության հիմքն է: Նման մոտեցման առաջին պատճառն այն է, որ սոցիալական և քաղաքական կյանքում տեղի ունեցած կերպափոխությունների արդյունքները կանխատեսելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ, պաշտոնական ինֆորմացիային զուգահեռ, մեծացել են «ինքնության ճգնաժամ» ստեղծող ոչ պաշտոնական (հաճախ՝ լատենտ դրսևորվող) բազմաբնույթ ցանցային ինֆորմացիոն հոսքերը: Երկրորդ, ֆորմալ մոդելների գերակայության առավելությունն այն է, որ նրանց գործառույթների համակարգային բնույթի օգնությամբ կարելի է ավելի բարդ մակարդակի հագեցվածությամբ ռացիոնալ կանխատեսումներ անել՝ չանտեսելով իռացիոնալը: Համոզված ենք, որ դա հնարավորություն կտա **Թ. Շելլինգի «կայուն հաստատուն» հայեցակարգի** միջոցով հիմնավորելու ինստիտուտների գործառումը՝ **հանրային շահը դիտարկելով որպես կարգաստեղծ կայուն կետ** [7, c. 154-199]: Այս մոտեցման շնորհիվ հնարավոր կլինի բացահայտել ոչ միայն խաղի ընթացքում կատարվող չափազանց բարդ իրական գործընթացները, այլև դրանց դիմակայելու կառուցակարգերը:

Ուշագրավ է, որ նմանատիպ մոտեցման հիմքի վրա ամերիկացի քաղաքագետներ Բ. Բուենո դե Մեսկիտան, Ա. Սմիթը, Ռ. Սիվերսոնը և Ջ. Մորոուն իրենց մշակած սելեկտորատի տեսությամբ հիմնավորեցին այն մոտեցումը, որ անհրաժեշտ է ընդհանուր հայտարարի բերել քաղաքական ինստիտուտների կառավարման որակը՝ ի սկզբանե չկենտրոնանալով դեմոկրատիայի կամ դիկտատուրայի վրա: Սելեկտորատի տեսությունը հնարավորություն է տալիս քաղաքական վարչակարգի փոփո-

մագործակցության և դժվարությունների հաղթահարման տեսության հեղինակ Ռ. Աքսելրոդը եզրակացրեց, որ բացարձակ օպտիմալ ռազմավարություն գոյություն չունի, բայց **«ատամն ընդ ատամն»** մոտեցումը (քայլերի ճշգրիտ կրկնություն) երկարաժամկետ կտրվածքով խաղացողների համար մի ռազմավարություն է, որը երկու ազդակ է տալիս՝ **մենք կողմ ենք կայուն գործնական հարաբերությունների, բայց չենք պատրաստվում լինել մեր շահերն ու ինքնիշխանությունը զիջողի դերում**: Այստեղից էլ, տարբեր իրադրություններում հավասարակշռության տարբեր վիճակներով (վնասները նվազագույնի/գերագույնի հասցնելու տարբերակով) խաղային մատրիցաների օգնությամբ ներմուծվեց վարքագծի ընտրության **դինամիկայի կախվածությունը (dynamic linkage)** ժամանակային չափումից [10]:

Արդյունքների քննարկում

Վերոշարադրյալից ակնհայտ է, որ սոցիալական և քաղաքական համակարգի կերպափոխման արդյունավետությունը մասնավորապես պայմանավորված է նրանով, թե ինչպես է ռեսուրսը բաշխվում համեմատաբար ակտիվ, գործունակ, մրցունակ (բայց ոչ մարգինալ հեղափոխականացված) դերակատարների միջև: Այսպես, եթե դերակատարներից մեկը քաղաքական առավելություն ունի մրցակցի նկատմամբ, ապա որքան մեծ կլինի նրա ստացած ռեսուրսը այլոց նկատմամբ: Մի համակարգում հաղթողը կստանա ամեն ինչ կամ գրեթե ամեն ինչ, իսկ պարտվողը՝ ոչինչ: Մի ուրիշ՝ ավելի էգալիտար հասարակությունում «խաղի կանոններն» այնպիսին են, որ պարտված թեկնածուն վերաբաշխման ժամանակ հանրային ռեսուրսներից էական բաժին է ստանում: Նկատի պետք է ունենալ, որ քաղաքատնտեսները, ի համեմատություն ավտոկրատների, այսպիսի **«վերաբաշխողական էգալիտարությունը»** բնութագրում են հագեցված ինստիտուցիոնալ ժողովրդավարությամբ: Ավելի մերկապարանոց էգալիտար «խաղի կանոններ» ունեցող հասարակությունները քիչ արդյունավետ են, քանի որ ռեալ չեն օգտագործում իրենց ունեցած ազատ մրցակցության և ինովացիոն զարգացման կադրային մեծ ներուժը: Մոտեցումը, որը բացահայտում է համակարգի արդյունավետությունը, ենթադրում է հետևյալ երեք գործոնները՝ դերակատարների, գործող ինստիտուտների

(տվյալ պարագայում հստակեցված գործառույթներով) ապահոված արդյունքի որակը, դերակատարների քաղաքական ստրատեգիաների և այդ ստրատեգիաների շրջանակների ստեղծումն ու նրանց պատասխանատվության մակարդակը: Տվյալ պարագայում նշված գործոնների ինստիտուցիոնալ բնութագրիչները ներառում են անհավասարության սահմանափակումներ՝ մշակելով հանրային ռեսուրսների հասցեագրված վերաբաշխման օրենքներ: Այսպիսով, հանրային բարիքի բաժանման ժամանակ քաղաքական լիդերները և մերիտոկրատիային անդամագրված գործիչներն ավելի մեծ շահ են ստանում (այլ դերակատարների համեմատությամբ), քան իրենց ներդրումներն են, եթե կարողանում են ակտիվ գործունեություն ծավալել պահանջված ժամանակահատվածում՝ **պրոֆեսիոնալ կերպով մոդելավորելով և՛ մանիպուլյացիոն, և՛ բլեֆի, և՛ հետճշմարտության տեխնոլոգիաների ներդաշնակ կիրառմամբ իշխանության իրականացման մշակույթը**: Այս տրամաբանության թույլատրելիության սահմանների հիմնավորման համար անհրաժեշտ է հստակեցնել քաղաքական գործիչների **քաղաքատնտեսական տարածությունում լինելու լեգիտիմության մակարդակը**: Տվյալ մոդելի շրջանակում անհրաժեշտ են այնպիսի քաղաքական գործիչներ, որոնք (որոշակիացված ինստիտուտների շրջանակում) իրենց գործունեությամբ (որոշակիացված ինստիտուտների շրջանակում) կենսական կոնֆլիկտները, այնքան տատանումների (անկայունությունների, անորոշագործիչները, այնքան տատանումների (անկայունությունների, անորոշությունների) հանդեպ ինստիտուտները հուսալի (որակյալ) են և արագ են հաղթահարում ճգնաժամային իրավիճակները: Կարևորելով կայունության պահպանումը որպես ինստիտուտների որակի տատանումների հանդեպ **իմունիտետ ունենալու հիմնախնդիր**՝ փաստենք, որ բաշխման կարգը ենթադրում է մեկ դերակատարին տրվող ռեսուրսի առավելագույնս հնարավոր այնպիսի չափ, որը երաշխավորում է քաղաքական կայունության և կայուն զարգացման փոխհարաբերությունները: Այս համատեքստում խաղային մոդելը կունենա հետևյալ տեսքը. երկու դերակատարներից (խաղացողներից) յուրաքանչյուրը պարտավոր է լուծել օպտիմիզացման որոշակի խնդիր՝ համադրելով «Նեշի հավասարակշռումը», «Պարետո օպտիմալը» և Թ. Շելլինգի «կայուն կետի» հա-

յեցակարգը: Հետևաբար, կարևորելով ինստիտուտների (տվյալ պարագայում՝ ռեսուրսների բաշխման կանոններ) հուսալիության վրա հիմնված թեզը՝ հնարավորություն են ստանում բարձրացնելու **ինստիտուտների գործառնման որակը**: Այս մոդելում բաշխման օրենքը ներառում է տնտեսական անհավասարության առավելագույն թույլատրելի աստիճանի սահմանում, ինչն էլ որոշակիացնում է դերակատարի իշխանության իրականացման մշակույթի արժեհամակարգը: Ուստի անհրաժեշտ է նաև, որ ակտիվ դերակատարը (քաղաքական լիդերը), ստանալով հասարակական ռեսուրսի առավելագույն մասը տնօրինելու հնարավորություն, կարևորի սոցիալական պատասխանատվության իր գործառույթը՝ ի ցույց դնելով իշխանության իրականացման մշակույթի նպատակային գործունեության արժեքանությունը: Դա ակնհայտ է. երբ նախկին լիդերներն առանձնացնում են քաղաքական որոշում ընդունելու հետևյալ խաղային տարրերը՝ **քաղաքական գործարքներ, ինտրիգներ, կուլիսային դավադրություններ, կադրային, օրակարգային, տեքստային մանիպուլյացիա**: Այդ առումով, իշխանության իրականացման մշակույթն իր խաղային բնույթով կոչված է խաղացողների արժեշահային համակարգի ինստիտուցիոնալ մոդելավորմամբ կա՛մ բնականոն զարգացում ապահովելու, կա՛մ իրականությունը անկանխատեսելի փոխելու, կա՛մ անորոշությունը և տուրբուլենտությունը մեծացնելու կամ նվազեցնելու: Այսպիսով, որպես գիտական նորույթ՝ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի (բաշխման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության, լեգիտիմության) հաղթահարման գործընթացում առաջարկում ենք սելեկտորատի տեսության համակարգային կիրառումը:

Եզրակացություն

Սելեկտորատի տեսության կիրառելիության հիման վրա ՀՀ-ում գերակա պետք է լինի իշխանության իրականացման մշակույթի դերային պատասխանատվությունը: Եթե ինստիտուտների գործառնման որակի չափանիշը քաղաքական կայունության և կայուն զարգացման ներդաշնակումն է, ապա իշխանության իրականացման մշակույթի դերային պատասխանատվությունը ենթադրում է ժողովրդավարական համախմբման դիսկուրս: Հետևաբար, կարող ենք եզրակացնել.

1. Իշխանության իրականացման մշակույթի խաղային բնույթը անհրաժեշտ է ուսումնասիրել տվյալ հասարակության քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման առանձնահատկությունների վերլուծության միջոցով: Մենախոսությամբ և հանրային համակեցության անտեսմամբ հագեցած «Հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» սկզբունքը հնարավորություն չի տալիս ռացիոնալ վերլուծելու քաղաքական դերակատարների իրականացրած իշխանության ինստիտուցիոնալ որակը:

2. Քաղաքական գործընթացների խաղային մոդելավորումը մշակվում է ռացիոնալի և իռացիոնալի փոխներդաշնակման ռազմավարության հիմքի վրա: Դրան զուգահեռ, անհրաժեշտ է խորհրդատվությունն ու բանակցություններն իրականացնել անհատական (կամ խմբային) գործունեության գնահատման և քաղաքական զարգացման (աստիճանակարգային, ցանցային) կանխատեսման հիման վրա:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Авинаш Диксит, Барри Нейлбафф Теория игр. Искусство стратегического мышления в бизнесе и жизни / Авинаш Диксит и Барри Нейлбафф ; пер. с англ. Н. Яцюк. 5-е, изд.- М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019, 464 с.
2. Нейман Дж. Фон, Моргенштерн О. Теория игр и Экономическое поведение. **Пер.с английского под редакцией** и с добавлениями **Н. Н. Воробьева, М.: Наука, 1970. 707 с.**
3. Jeffrey S. Banks Equilibrium Behavior inCrisis Bargaining Games // American Journal of Political Science, Vol. 34. No. 3 (Aug., 1990). P. 599-614.
4. Lassell H.,Kaplan A., Power and Society: A Framework for Political Inquiry.New Haven(Conn.), 1962, 334 p.
5. Дойч К. О политической теории и политическом действии// Политическая теория в XX веке: сборник статей / под ред. А. Павлова, М.: «Территория будущего», 2008, с. 156-192.. Дойч К. В. Социальная мобилизация и политическое развитие// Политическая наука : журнал, 2012, № 2, с. 196-226.
6. The Logic of Political Survival The Logic of Political SurvivalBy Bruce Bueno de Mesquita, Alastair Smith, Randolph M. Siverson, and James D. Morrow. (Cambridge, MA: MIT Press, 2003. 536 Pp.
7. Шеллинг Томас Стратегия конфликта / Томас Шеллинг; пер. с англ. Т. Даниловой под ред. Ю. Кузнецова, К. Сониной, М.: ИРИСЭН, 2007, 336 с.

8. Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական շուկայի արդիականացումը որպես Հայաստանի Հանրապետության հանրային անվտանգության բաղկացուցիչ, «Հանրային կառավարում», ՀՀ ՊԿԱ գիտական հանդես 2012, N 1-2, էջ 170-179:

9. Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Խաղերի տեսություն. ինչպես դառնալ առաջնորդ, Եր., ՀՀ ՊԿԱ «Պետական ծառայություն», 2024:

10. Axelrod R. The Evolution of Cooperation. N.Y.: Basic Books, 2006.
https://websites.umich.edu/~axe/Axelrod_Evol_of_Coop_excerpts.pdf (վերջին դիտումը՝ 26.01.2025)

11. Economic Origins of Dictatorship and Democracy. By Daron Acemoglu and James A. Robinson. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006. 416p.

«Բազմավէպ» հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդեսում տպագրված հոդված

ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ՝

Մարիամ Մարգարյան

«Հայության հաւաքում» կամ «հայության կազմակերպում» գաղափարական իմաստով. ահա ինչ եմ հասկանում ես «հոգեւոր Հայաստան» ասելով: Դա այն կուլտուրան է, այն կուլտուրապէս կազմակերպուած ժողովուրդն է, որի գալուն մենք կ'ուզէինք հաւատալ:

«Ազգը միայն արտաքին ոյժերի զօրութեամբ, իրերի արհեստական դասաւորութեամբ չի ստեղծուած, այլեւ իր անդամների ներքին մտաւոր-հոգեկան կապով: Պէտք է բացի արտաքին հնարաւորութիւնից լինի եւ ներքին մի զօրութիւն, մի հոգեւոր մղում, որ մարդկանց համախմբումը ազգ է դարձնում»:

«Ահա թէ ինչու ես կարծում եմ, որ, բացի արտաքին արգելքները յաղթահարելուց, ամէն մի ազգ կազմելու ցանկութիւն ու կամք ունեցող ժողովուրդ անդադար պիտի ստեղծէ այն արժէքները, որոնք նրա ինքնութեան առհաւատչեաներն են»: (Վահան Տէրեան, «Հոգեւոր Հայաստան», Երկերի ժողովածու: Կազմ. եւ ծանօթագր. Վ. Պարտիզունի, Հ. 2: Եր., Հայպետհրատ, 1961):

Ազգային գաղափարախօսութիւնը օրգանական միասնութեան մէջ գտնուող, պատմականօրէն ձեւաւորուած արժէքների համակարգ է: Այն տուեալ ազգի կենսահասարակական ինքնութիւնը, էութիւնը համակողմանիօրէն արտացոլող, որոշակի մտահայեցողութեան շուրջը ձեւաւորուած իտէալների, ռազմավարական շահերի, նպատակների յարատեւման փիլիսոփայութիւնը ներառած միաձոյլ, ամբողջական, կուռ եւ մշտապէս

* «Բազմավէպ» հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ – Ս. Ղազար, 2004, N 1-4, էջ. 185-205:

արդիականացում պահանջող հայեացքների հանրագումարն է: Գաղափարախօսությունը ցանկացած արժեքային համակարգի էության տեղեկատվական արտայայտությունն է: Տրամաբանօրէն կարելի է ընդհանրացնել, եթէ առկայ է համակարգը (դիցուք՝ ազգը), ապա գոյություն ունի «Ես»-ին տեղ, կարգ, ինքնություն, էություն ապահովող յարատեւութեան մէջ ձեւաւորուած գաղափարախօսությունը: Աստծոյ կամօք, հայ գաղափարական «Ես»-ի արարման գործելակերպի համակարգումը սկսուել է հայկական ժայռապատկերներից, Մաշտոցեան այբուբենից, քերթողահօր «պատմութիւնից», ազգային դիւցազներգութիւնից, Նարեկացու «Մատենից», Շնորհալու «Ողբից», Մոմիկի խաչքարերից, ապա շարունակուել Րաֆֆու պատմավէպերում, Հ. Թումանեանի, Ե. Չարենցի, Պ. Սեւակի ստեղծագործութիւններում, այսինքն՝ բոլոր նրանց կողմից, ովքեր յիշում են, որ իրենք հաւատի, արդարութեան, իւրօրինակութեան կրողներն են, այսինքն՝ Հայ:

Միանշանակ պէտք է ընդունել, որ հայ ազգային գաղափարախօսութիւնը արարուած է մեր նախնեաց կողմից, եւ այսօր չպէտք է մտատանջուենք ազգային գաղափարախօսութեան ստեղծումով: Փառք Աստծոյ, այն կայ ... մտահոգութեան առարկան այն է, թէ տուեալ քաղաքական ժամանակի մէջ տեղեկատվական ձեւը որքանո՞վ է կարողանում ճշմարիտ եւ փաստացի արտայայտելով ազգի ինքնութիւնը՝ արդիականացնել այն՝ իրատեսօրէն համակարգելով տուեալ քաղաքական գործընթացը: Յաւօք, մեր պատմական զարգացման մէջ առկայ է տեղեկատվութեան խաթարում (պետութեան կորուստ, օտար նուաճումներ, քաղաքական խաղեր), որն էլ հայութեանը զրկել է սեփական գաղափարախօսութեան արդիականացման հիմքի վրայ կայուն կենսագործունէութիւն կազմակերպելուց: Բայց դա չի նշանակում, որ հայ մարդը ծանօթ չէ իր գաղափարախօսութեանը: Վերջինս, քաղաքական աննպաստ պայմաններից ելնելով, ազգային մտահայեցողութեան տեսքով հանդէս է եկել բոլոր դարերում:

1. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՏԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԻԲՐԵՒ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական արդիականացման գործընթացին ներկայացնող այժմեական պահանջները՝ իրենց բազմազանութեան մէջ ենթադրում են ազգային մտահայեցողութեան ուսումնասիրութիւն: Արդիականացման քաղաքակրթական փորձի (յատկապէս խորհրդային իշխանութեան) հանրագումարը ակնյայտ է դարձնում, որ պետական կառավարման արդիւնաւետ սկզբունքներ կարելի է մշակել միայն մտահայեցողութիւն կազմող ազգային արժեքների իմացութեան դէպքում: Այդ իմաստով էլ առանձնապէս ուշադրութեան են արժանի նախ՝ քաղաքական զարգացման ընթացքում ազգային մտահայեցողութեան յարատեւ եւ բնականոն արդիականացման ապահովման, ապա՝ համամարդկային արժեքների հետ ունեցած տարաբնոյթ կապերի յարաբերութեան հարցերը:

Ազգային մտահայեցողութիւնը բարդ եւ բազմաբնոյթ հասկացութիւն է, եւ, որպէս այդպիսին, այն ստեղծում է որոշակի էթնիկական հանրոյթի պատմական զարգացման ընթացքում. այն իրադարձութիւնների, պարտութիւնների եւ յաղթանակների ազդեցութեան տակ, որոնք հոգեբանօրէն ձեւաւորում եւ քաղաքական ազգ են դարձնում²: Եթէ տուեալ ազգն իր մտահայեցողութիւնը ձեւաւորել է բռնութեամբ՝ տէր դառնալով ուրիշի տարածքներին, հոգեւոր արժեքներին, ապա դա իր կնիքն է դնում նրա կողմից իրականացնող իշխանութեան վրայ: Նման դէպքում տուեալ ազգի մտահայեցողութիւնում գերիշխող է դառնում այն հոգեբանութիւնը, թէ բռնութիւնը եւ այլ ազգերի վրայ գերիշխանութիւն հաստատելն իբրեւ իրենց ի վերուստ տրուած իրաւունք է, պատմական առաքելութիւն: Քաղաքական զարգացումը այսպէս են ընկալել, եւ այժմ էլ այդպէս են ընկալում այն ազգերի ներկայացուցիչները, որոնց մտահայեցողութիւնը հիւանդ է կայսերական ախտանիշով: Նրանք, քաղաքական ժամանակի մէջ պաշտպանելով անհրաժեշտօրէն օգտա-

¹ Нации и национализм. Б.Андерсон, О.Бауэр, М.Хрох и др. Пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М.С.Панина, М.Б. Гнездовского. М.: Праксис, 2002. стр. 210, 211.

² Black C.E. - Dynamics of Modernization: a Study in Comparative History. N.Y., 1996; Inglehart R. - Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press, 1997.

ղութինը՝ քառս-առասպել արժեքային համակարգի բեւեռները, որոնցից իւրաքանչիւրն անհրաժեշտ է ընկալել որպէս պատմական իրականութեան հոգեբանական իրացման կերպ: Մեր կարծիքով, նման մօտեցումը հնարաւորութիւն է տալիս հանրոյթի արդիականացման գործընթացը եւ մշակութային ասանդոյթը դիտարկել որպէս միասնական կողմեր: Նրանց միջեւ կապի բացայայտման նպատակով ազգային մտահայեցողութիւնում անհրաժեշտ է տարբերակել հասարակական եւ հոգեւոր իրականութեան կողմերը, որոնք եւս ձեւաւորում, բնութագրում են արժեքային համակարգը: Հասարակականը ընկալելի է ե՛ւ որպէս հանրոյթի կառուցուածքում տարբերակուած հոգեբանութեամբ, ե՛ւ որպէս էթնօտարբերակիչ արժեքներով (դաւանանք, իրաւունք, բարոյականութիւն եւ այլն), իբրեւ ինքնութիւն ձեւաւորող, հաստատող, կարգաւորող մշակութային իրականութիւն: Այս պայմաններում ազգային մտահայեցողական արժեքները հանդէս են գալիս թէ՛ որպէս հասարակական վարքաբանութեան առարկայական որոշիչներ, թէ՛ հասարակական կեցութիւնն ամբողջականացնող խորհրդանշանային իրականութիւն, թէ անձի, հանրոյթի, անձնակազմի եւ բնութեան կապը համընդհանրացնող չափանիշներ: Յարաբերուելով համամարդկային արժեքներին՝ ազգի արժեքային համակարգը նոր բովանդակութիւն եւ իմաստ է ստանում՝ հանդէս գալով տարբեր սանդղահարթակային «Ես»-երի լինելութեան սահմաններում. այն դառնում է սնուցող միջավայր անձի, հանրոյթի էութեան եւ ինքնութեան արդիականացման գործընթացի համար: Նմանօրինակ մօտեցումը հնարաւորութիւն է տալիս արդիականացումը ուսումնասիրել հաւաքական մեթոդաբանութեամբ, որի օգնութեամբ կարելի է պատմութեան հոլովոյթում վերլուծել հայ հանրոյթի կերպափոխութեան շարժը: Հայ մարդու գոյաբանութեան որակական փոփոխութիւններին զուգահեռ անհրաժեշտ է բացայայտել նաեւ համամարդկային եւ ազգային արժեքների փոխներգործութիւնը: Մեր կարծիքով, հաւաքական մեթոդաբանութեան օգնութեամբ պատմական հոլովոյթում հայ քաղաքական իրականութեան արդիականացման գործընթացի ուսումնասիրման համար հիմք կարող են ծառայել Դիւրգիեյմի հասարակագիտութիւնը, Կ. Եունգի հոգեվերլուծութիւնը («նախատիպեր», «խորքային հոգեբանութիւն»), Կ. Մանհեյմի «գաղափարի» եւ «Ուտոպիայի» փոխյարաբերութիւնը եւ Է. Ֆրոմի առողջ ու հիւանդ

հասարակութիւնների տեսութիւնները³: Սրանցից իւրաքանչիւրը, իւրովի մշակելով հասարակութեան արդիականացման գործընթացում ծագած որոշակի հիմնահարցերը, այնուհանդերձ ընդունում են, որ տարաբնոյթ հասարակութիւններն իրենց գոյաբանական կերպը պահպանելու համընդհանուր յատկանիշներ ունեն: Հէնց այդ համընդհանրութիւնն է, որ է. Դիւրգիեյմի «հաւաքական գիտակցութեան» տեսութիւնը ներդաշնակում է հոգեվերլուծողների՝ ինչպէս Զ. Ֆրեյդի «զանգուածային հոգեբանութեան», այնպէս ալ Կ. Եունգի «նախատիպերի», «հաւաքական ենթագիտակցականի» հետ: Իսկ Կ. Մանհեյմի «գաղափարի» եւ «ուտոպիայի» միջոցով հնարաւոր է որոշել հասարակութեան հիւանդ կամ առողջ լինելը (Է. Ֆրոմ):

2. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՏԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԱՅԻՆ ԲԵԻԵՌՆԵՐԸ

Ուղղորդուելով հաւաքական մեթոդաբանութեան տրամաբանութեամբ՝ նշենք, որ հին հայկական աշխարհաճանաչողութեան մէջ արժեքային կառուցուածքը ութափուլ, ութադիմ ընթացք ունի, որն ակնյայտ երեւում է հայկական ժայռապատկերների, դիցաբանական եւ ընդհանրապէս մշակոյթին տեքստի վերլուծութիւնից⁴:

Արեգակնային ծագում ունեցող տիեզերական հաւասարկշռութիւն ապահովող ութը, անսահմանութեան (∞) մէջ ներդաշնակօրէն զարգացող ինքնութիւն խորհրդանշելով, ամբողջականացնում հայ մշակութային տեքստի արժեքաբանական բեւեռները:

Վերջինս ունի բիոֆիլ (biophile) (քառս-արարում, սկիզբ-առասպել, ընթացք-արժեք, վերջ-վերարժեքաւորուած արժեք) եւ նեկրոֆիլ (քառս-աւերում, սկիզբ-առասպել, ընթացք-արժեքի քայքայում, վերջ-մահ (կամ՝ ողբ)) բեւեռները: Արարիչ (բիոֆիլ) բեւեռում մարմնաւորում է պայքարը

³ Дуркгейм Э. - О разделении общественного труда. Метод социологии. М., 1991; Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. М., 1989; Юнг К.Г. - Психологические типы. М., 1996; Макхейм К. Идеология и утопия (диагноз нашего времени). М., 1994; Психоанализ и культура: избранные труды. Карен Хорни и Эрих Фром. М., 1995.

⁴ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ԱԴՈՆՑ, Հայաստանի պատմութիւն, ֆրանս. թարգման. Վ. Պ. Սեդրոպանը, Եր., 1972, էջ 287-347; Мартиросян А.А. - Армения в эпоху бронзы и раннего железа. Ер. 1964. с.313; Степанян А.А. Развитие исторической мысли в древней Армении. Миф. Рационализм. Историческоеписание. Ер. 1991, с.251.

ապակառուցուածքայնացնող «արժէքների» պատահականութիւնների, երեւոյթների տարերային զարգացման, ճակատագրի, քաղաքական խաղերի դէմ եւ մշակում է արարչաստեղծ գոյաբանութեան կառուցակարգ: Աւերիչ (նեկրոֆիլ) բեւեռում դրսեւորում, նիւթականացում է կազմալուծող, քայքայող, մահասփիւռ տարերքը: Հէնց այդ բեւեռների համադրմամբ էլ մշակութային տեքստում ստեղծում է «հաւաքական գիտակցութիւն», որը ենթադրում է ինքնորոշման, ինքնակառավարման, ինքնահաստատման համակարգ:

Պատմական հոլովոյթում հանրոյթի «հաւաքական գիտակցականի» հաստատման այս համակարգը, ինքն իրեն յենուելով «մեքենական միասնութեան» (Է. Դիրգհեյմ) վրայ, կապ է պահպանում առասպելամտածողութեան եւ բանապաշտութեան միջեւ: Այդ կապի օգնութեամբ էլ Է. Ֆրոմի կողմից մշակուել է գոյաբանութեան աստուածաշնչեան առանձնայատկութիւնների բացայայտուած կառուցակարգ՝ իր արարչասէր եւ աւերչասէր արժէքային բեւեռներով⁵:

Ուշագրաւ է, որ հեթանոսական եւ աստուածաշնչեան արժէքային համակարգն իր մէջ ամբարած հայ մշակութային տեքստը համակարգում է նոյն սկզբունքով: Այսինքն հայ «Ես»-ին տիեզերաստեղծ աշխարհաճանաչողութիւն, ինքնութիւն ապահովող առասպելամտածողութիւնը ներդաշնակ կերպով փոխարարւելում է համամարդակայինի հետ: Այս իմաստով էլ հայ ցեղի աշխարհաճանաչողութեան առասպելական ըմբռնումը պայմանաւորում է ազգային մտահայեցողութեան արժէքային բեւեռների հետ: Առասպելը կենսականօրէն կողմնորոշուած, ինքնութիւն ապահովող, անձի եւ հանրոյթի հասարակական եռանդը աշխուժացնող, խմբային միասնութիւն, համերաշխութիւն մարմնաւորող, ընդհանուր արժէքահոգեբանական գիտակցութիւն ձեւաւորող արարչասէր եւ աւերչասէր իշխանութիւն է: Առասպելական տեղակատուութիւնը հոգեբանօրէն կանոնակարգում է անձի ու հանրոյթի «Ես» + «Մենք» բեւեռները եւ ուղիներ է մշակում «Նրանք» բեւեռի հետ յարաբերութիւններ հաստատելու համար: Այս ամէնը,

ինչպէս նշել է գերմանացի մտածող Կ. Հիպները, «Հնարաւորութիւն է տալիս ազգին միասնական վերաբերմունք մշակել իրականացուող բազմաբնոյթ իշխանութեան նկատմամբ»⁶:

Քաղաքակրթութեան փորձը հաւաստում է, որ այդ բազմաբնոյթ իշխանութեան մէջ անհրաժեշտ է պահպանել ազգի ինքնութիւնն ապահովող արժէքային համակարգի քաղաքական էութիւնը:

Այս ամէնի բացակայութեան հետեւանքով ազգի ինքնիշխանութեան իրականացման գործընթացում խաթարում է ցեղի միասնական հոգեբանութիւնը: Արդիւնքում «Ես» եւ «Մենք» բեւեռները սահմանացում են եւ երկուստեք, ձեռք բերելով քաղաքական իրականութիւնը համաչափ գնահատելու անընդունակութիւն, սկսում են իրականացնել (կամ ենթարկել) ծուլման (assimilation) կառավարում: Վերջինս իր հետ բերում է արժէքների անկում, քայքայում, թշնամանք, քաոս, աւերում եւ վերջապէս ողբ:

Ողբն իր քաղաքական յագեցուածութեամբ համամարդկային թեմա է, փաստօրէն պատմական հոլովոյթի մէջ իւրաքանչիւր «Ես» ողբում է իրեն իշխանութիւն ապահովող, բայց արդէն կորցրած ազգային մտահայեցողութեան հիմք կազմող արժէքի բացակայութիւնը: Այս իմաստով հայոց ողբը նոյնպէս քաղաքական բովանդակութիւն ունի՝ պայմանաւորուած իր ցեղային բազմազանութեամբ: Լինելով ներքին եւ արտաքին աւերչասէր իշխանութեան իրականացման արդիւնք՝ ողբը՝ որպէս յարատեւ տեղեկատուութիւն, արդիականացնում է պատմութիւնը ազգային միասնութեան հոգեբանաքաղաքական դրսեւորման անհրաժեշտութեան դիտանկիւնից: Միայն այդպէս կարելի է դիմակայել իշխանութեան աւերող կառուցակարգին: Հայոց ողբում հոգեբանօրէն ամբողջացած է Ազգի եւ Հայրենիքի թեման, որպէս քաղաքացիական էութիւն Ազգի եւ Հայրենիքի գաղափարական դրսեւորումով: Այս իմաստով հայ հոգեբանութեան մէջ արմատաւորուած ողբը ոչ միայն քրիստոնէական հաւատի իշխանութեամբ սահմանակարգուած վշտի, հառաչանքի, մեղքի, զղջման, այլեւ ինքնութեան, էութեան պահպանման ծրագրայնութիւն է ապահովում: Հայոց ողբը Ե. դարից ի վեր՝ Մովսէս

⁵ ՖՐՈՄ Է., Սիրելի արուեստը (անգլերէնից թարգմանութիւնը եւ մասնագիտական խմբագրութիւնը՝ Մ. Մ. Մարգարեանի) Եր., Մխիթար Գոշ, 1996, էջ 8-9:

⁶ Хюбнер К., Истина мифа, Пер. с немецкого. М., 1996, с. 164-165.

Խորենացուց մինչեւ մեր օրերը, ինքնորոշել է իշխանութիւն իրականացնող հայ հանրոյթին, որպէս ինքնութիւնապաշտ համասէր, համալեզու, նախատիպային, հոգեբանութեան տէր մարդկանց միութիւն: Այն միաժամանակ հանդէս է եկել նաեւ որպէս հանրոյթի ինքնահաստատման, ինքնամաքման, ինքնորոշման նպատակին ծառայող արժէքային համակարգի քաղաքական էութեան ամբողջական մեկնութիւն: Նմանօրինակ հիմքի վրայ իրականացուող իշխանութիւնը արժէքաբանօրէն ամբողջացում է ծիսականութեամբ: Պատմական հոլովոյթում իշխանութիւնն արժէքաւորող ծիսականութեան մշակած արարողակարգը հանում է հնարաւոր (ե՛ւ առկայ, ե՛ւ կուտակուող) հակասութիւններն ազգային մտահայեցողութիւնից՝ դրանով իսկ ապահովելով վերակառուցողական երեւոյթները ներդաշնակ կապի մէջ ընկալելու ունակութիւն: Այդպիսի ճանապարհով իրականացուող իշխանութեան ժամանակակարգի մէջ յայտնուած մարդը հաղորդակցում է ազգի համար միասնական հոգեբանութիւն ապահովող վեհ, հզօր, սրբազան, բայց արդէն պատմականացուած եւ հերոսականացած ժամանակին: Հէնց այդ հաղորդակցմամբ էլ ծիսական արարողակարգի օգնութեամբ արդիականացուող մտահայեցողութիւնը յաղթանակ է տանում աւերիչ քաոսի հանդէպ եւ հաստատում է կարգ՝ ցեղի իշխանութիւնը: Ծիսական արարողակարգի միջոցով հանդէս եկող անջատուողականութեան (particularisme) մտահայեցողութիւնը միայն նպատակադրուած ինքնաճանաչողութիւն չէ. այն ունի գոյի յարատեւման նպատակ՝ չճուլուելու եւ էութիւն պահպանելու համար Տեսակը իրեն զատում է շրջապատից: Դիցուք, հայերն իրենց Տեսակը զատելու ատուածաշնչային ընկալումներ ունեն: Հայկն առաջինն է, որ ընդվզեց Բելի դէմ, Տրդատ Մեծն առաջինն է, որ Պարթեւ Անակի որդու՝ Գրիգորի օգնութեամբ քրիստոնէութիւնն ընդունեց որպէս պետական կրօն: Մաշտոցն առաջինն էր, որ արարեց հայոց այբուբենն ազգային արժէքի ընկալման իր իւրօրինակութեամբ: Քաղկեդոնի ժողովում Հայերը առաջինն էին, որ ընդդիմադիր կառուցակարգ մշակեցին...

Եւ վերջապէս, դարերի երկայնքով հայերը միշտ էլ կարողացել են իրենց Տեսակը զատել շրջապատից եւ դիմակայել օտարների համահարթեցմանը, ծրագրաւորուած ոչնչացմանը: Տեսակի գիտակցութիւնը

կառուցուածքայնացնում է ազգային մտահայեցողութիւնը՝ ինքնորոշելով իրականացուող իշխանութեան կառուցակարգը, այն զուգորդելով արարչաստեղծ գերագոյն սկզբունքի՝ ցեղի լինելութեան եւ յարատեւման հետ: Իշխանական յարաբերութիւններում ցեղի անհատականութիւնը հանդէս է գալիս որպէս բարձրագոյն արժէք, եզակի եւ անկրկնելի գոյակցութիւն: Այս ամէնն իր արտայայտութիւնն է ստացել ազգային խորհրդանիշներում, որոնք տուեալ հանրոյթի կենսաոճի, իր հասարակական-ազգագրական խմբի մասին ունեցած պատկերացումների եւ տարբեր բնական ու հասարակական երեւոյթների նկատմամբ դիրքորոշման խտացուած դրսեւորումն են:

Իւրաքանչիւր հանրոյթ ունի ոչ միայն իր ստեղծած, այլեւ փոխառնուած խորհրդանիշները, որոնք դարերի ընթացքում ազգային բովանդակութիւն են ստանում: Աստուածները, կիսաստուածները, ունենալով քաղաքական-բարոյական նշանակութիւն եւ խորհրդանշելով բարու, չարի, գեղեցիկի, հերոսականի իշխանութիւնը, միեւնոյն ժամանակ հասարակական-քաղաքական կարգ են ապահովում:

3. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԻՐ «ԵՍ»-Ի ԱՐԱՐԻՉԸ ՀԱՅ ՄՏԱՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԻՒՆՈՒՄ

Ցեղի պատմական գոյաբանութիւնը նման կառուցակարգի մէջ անհրաժեշտ է դիտարկել որպէս արարչագործ անհատի ե՛ւ ստեղծագործական ինքնիրացում, ե՛ւ մշակութաստեղծ կարողութիւնների դրսեւորում: Այսօրինակ դիտարկումից ազգային մտահայեցողութեան հէնքում որոշիչ են դառնում պատմական անձի արժէքահամակարգող գաղափարները եւ պատկերացումները, մի դէպքում որպէս «Ես»-ի կողմից Ցեղի հոգեւոր ընկալման, իրացման աստիճան, այլ դէպքում որպէս ինքնորոշման, ինքնաճանաչողութեան տեսութիւն, որը հանրոյթին զերծ է պահում քաոսից: Վերջինս իր արտայայտութիւնն է ստացել հայ ժողովրդի հոգեւոր աշխարհի հնագոյն գանձերի, առասպելների եւ դիւցազներգութեան բովանդակութեան մէջ, որոնք իբրեւ գեղարուեստական ամբողջութիւն առաջին անգամ գրի են առնուել պատմահայր Մ. Խորենացու կողմից: Ժամանակի եւ տարածութեան մէջ՝ ինքնորոշելով անհամասեռ մշակութային հէնք ունեցող իշխանութեան իրականացման

կառուցակարգը: Քերթողահայրը մշակեց ազգի կառավարման կառուցողական մի օրինակ՝ կատարելով ազգային իշխանության արժեքաւորում առասպելամտածողութիւնից մինչեւ բանապաշտութիւն:

Շարադրելով հայոց պատմութիւնը վաղնջական ժամանակներից մինչեւ իր ապրած ժամանակաշրջանը՝ Հայաստանի բաժանումը Սասանեան Պարսկաստանի եւ Արեւելեան Հռովմէական կայսրութեան միջեւ (387 թ.), Արշակունիների թագաւորութեան վերացումը (428 թ.), Մ. Խորենացին հայ գեղարուեստական մտածողութեան մէջ արարեց իշխանութիւն կրող եւ իրականացնող գաղափարակիր «Ես»-ին: Դրանով նա համալրեց ուսուցչապետ Մեսրոպ Մաշտոցի գործը եւ հասաւ «Հոգեւոր Հայաստան»-ի եւ գաղափարակիր «Ես»-ի համակարգմանը: Այդ գաղափարակիր «Ես»-ը Խորենացու նպատակադրմամբ ոչ թէ պէտք է արդիականացնելով մերժէր իր ժամանակակիցների հայրենասիրական ոգին, այլ անոնց մղէր նպատակադիր գործունէութեան, որի համար իշխանութեան իրականացման ժամանակ որպէս ուղեցոյց հանդէս է գալիս որոշակի իտէալ: Այդ իտէալը Խորենացին մարմնաւորել է հայերի եւ նրանց առաջին թագաւորների կերպարներում, որոնք թշնամիների դէմ պայքարում դրեցին հայկական պետականութեան հիմքը՝ հայոց ոչ մի քրիստոնէայ թագաւոր չի արժանացել Խորենացու այն բարձր գնահատականին եւ գովեստներին, որոնցով նա բնութագրել է Հին Հայաստանի պետականութեան ծաղկման շրջանի թագաւորներին: Տուեալ դէպքում կրօնականը նահանջում է յետին գիծ, եւ այս կամ այն թագաւորի գործունէութիւնը գնահատելիս առաջնակարգ կարեւորութիւն է ստանում նրա որոշակի աւանդը՝ անկախ հայկական պետականութեան ստեղծման, նրա ինքնութեան ամրապնդման գործում:

Ազգային իւրաքանչիւր արժէք, փոխանցուած նախաքրիստոնէական շրջաններից, քերթողահայր Խորենացու համար ունի կրօնից անկախ եւ ուրոյն մտահայեցողական առանձնայատկութիւններ: Հայրենիքի-Պետութեան-Ազգութեան ընկալման այսպիսի մակարդակում Խորենացին, անջատուելով իր ժամանակաշրջանի գաղափարախօսութեան ընդհանուր ոլորտից, հայ ազգային մտահայեցողութեան մէջ Պետութեան ընկալումը հասցրեց քաղաքական բացարձակ արժէքի մակարդակին: Դրանով իսկ, քաղաքական ընկալումները պատմական հոլովոյթում

որոշակիացնելով, Քերթողահայրը ինքնորոշեց հայ «Ես»-ի արժէքային համակարգը, որի հիմքը պետականապաշտութիւնն է: Ինքնորոշման համար որպէս միջոց քաղաքականապէս իմաստաւորելով «ճանաչիր ինքդ քեզ» սկզբունքը՝ պատմահայրը գտնում էր, որ «ուրիշներին» եւ նրանց իրականացրած իշխանութիւնը հնարաւոր է ճիշտ հասկանալ միայն սեփական «Ես»-ի իմացութեան միջոցով:

Ձեւակերպելով երեւոյթները կապի մէջ ընկալելու «Ես»-ի ինքնաճանաչողութեան իր տեսութիւնը, որը հանրոյթին կարող է զերծ պահել քաղաքական քառսից, Խորենացին հիմնաւորում է իշխանութիւն իրականացնող անձի կերպարի կառուցման միակ հնարաւորութիւնը՝ «Ես»-ի ազգային մտահայեցողութեան էութիւնից բխեցնելով: Արժէքային համակարգում վերոյիշեալ սկզբունքների բացակայութիւնն է, որ հայ հանրոյթին զրկելով աւանդական կառավարման կառուցակարգից, յանգեցրել է անորոշութեան եւ զգացմունքային «խլութեան»: Հանրոյթը, չկարողանալով իրատես գնահատել քաղաքական իրականութիւնը, օտարւում է նրանից, եւ տեղի է ունենում փախուստ ազատութիւնից: Արդիւնքում հանրոյթը կորցնում է ազգային մտահայեցողութիւնը որպէս համակարգող ամբողջութիւն ընկալելու ունակութիւնը: Այս ամէնի հետեւանքով դադարեց Արշակունեաց ցեղի Հայոց թագաւորութիւնը, եւ հայը կորցրեց պետութեան գաղափարի արժէքաւորման հոգեբանական անհրաժեշտութիւնը: Արժէքային համակարգի քաղաքական էութեան մէջ տեղի ունեցած այս փոփոխութիւններն է ողբում Խորենացին. «... վերացան թագաւորներդ ու քահանաներդ, խորհրդականներդ ու ուսուցանողներդ, վրդովուեց խաղաղութիւնը, արմատացաւ անկարգութիւնը, խախտուեց ուղղափառութիւնը, հիմնաւորուեց տգիտութեամբ չարափառութիւնը»⁷:

Քաղաքականութեան փորձը հանրագումարելով՝ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ արժէքային համակարգում ազգային մտահայեցողութեան առանձնայատկութիւնները գոյաբանօրէն պահանջում են կառավարման «ուծացում» (assimilation) եւ «բիւրեղացում» (accomodation), տիպերի փոխներդաշնակութիւն:

⁷ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, III, 68 (Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, Տփղիս, 1913):

Ձուլման քաղաքականության ժամանակ կառավարողը, ելակետ ունենալով իր շահերը, հաշուի չի առնում, որ հանրոյթի մտահայեցողական կողմնորոշումները չեն համընկնում սեփական արժեքների հետ: Նկատի ունենալով այս ամենը՝ կառավարողը, կանխաւ սահմանակարգելով մտահայեցողության կազմող արժեքները, նրանց կենսագոյութիւնը հասցնում է նուազագոյնի: Գործնական կառավարման ընթացքում այլոց արժեքների նկատմամբ ունեցած այսպիսի վերաբերմունքն արտայայտում է մենիշխանական վարքագծով, որտեղ զանգուածներին կառավարելու սկզբունքի մէջ կառավարողը բացարձակացնում է իր արժեքային համակարգի քաղաքական էութիւնը: Արժեքների ձուլումը (assimilation) իրականացնող կառավարողի մենիշխանական վարքագիծն էլ հէնց հիմք է դնում հասարակական քաոսին: Հանրոյթը մենիշխան վարքաբանութեամբ իշխանութիւն իրականացնող առաջնորդներից գերադասում է հասարակական քաոսը: Այդ հոգեբանութիւնը խիստ դիպուկ է բնորոշել Մ. Խորենացին «...*(մեզ) տիրեցին խստասիրտ ու չար թագաւորներ, որոնք ծանր դժուարակիր բեռներ են բարձում, անտանելի հրամաններ են տալիս, կառավարիչները կարգ չեն պահպանում...*»⁸:

Ուժացման (assimilatif) վարչական սկզբունքը, տարբերութիւն չդնելով գոյութիւն ունեցող ազգային պետական եւ ընդհանրապէս պետական շահերի միջեւ, արժեքների գնահատման սահմանային (marginal) հոգեվիճակ է ստեղծում: Հանրոյթի սահմանային (marginal) հոգեբանութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս ուժացնող (assimilation) կառավարում իրականացնողներին մտահայեցողութիւնում ծրագրաւորուած կերպով արժեքային փոփոխութիւններ կատարել: Այդ փոփոխութիւնների հետեւանքով «Ես»-ը կորցնում է կապն իր հասարակական մշակութային միջավայրի հետ եւ աւանդական մտահայեցողական արժեքների նկատմամբ ձեռք է բերում կրկնակի սահմանային դիրքորոշում եւ սանդղահարթակից՝ իրավիճակով պայմանաւորուած «սահելու» հնարաւորութիւն:

Հասարակական-մշակութային նոր միջավայրում յայտնուած, կառավարողների կողմից քաղաքական խաղի իրօրինակ մասնակից դարձած «Ես»-ը, մոռանալով իր մտահայեցողական արժեքները, պատրաստա-

կամ է ծառայելու իւրաքանչիւրին, միայն թէ վերջիններս (կերակրման) հաստատութիւնների օգնութեամբ բաւարարեն իր պահանջմունքները: Ուժացման կառավարման ժամանակ հանրոյթը բաժանուած է սահմանային (marginal) «Ես»-երի, ստեղծում է հասարակական իւրաքանչիւր խմբի կառավարման խամաճիկային համակարգ:

Ինչպէս տեսնում ենք, ուժացման կառավարումը ձեւախախտում է ազգային մտահայեցողութիւնը: Ի տարբերութիւն արժեքների ուժացման՝ կառավարման բիրեղացման ժամանակ (accomodation) արժեքները յղկում են եւ բնականոն զարգանում: Այդպիսի դէպքում հանրոյթը, չանտեսելով օբյեկտի գործառնական իրաւական պայմանները, ընդունում է, որ կառավարման ժամանակ յետադարձ կապի արդիւնաւետ գործունէութեան ընթացքում ներգործման սուբյեկտը կարող է իր վարչական սկզբունքների մէջ որոշակի բովանդակային շտկումներ կատարել:

Հանրագումարելով վերելում ասուածը՝ նշենք, որ ազգային մտահայեցողութիւնը իշխանութեան իրականացման կառուցակարգում որպէս համակարգիչ ենթադրում է.

1. Տարբեր մակարդակներում հանդէս եկող իշխանութիւն կրող «Ես»-երի ինքնաճանաչողութիւն քաղաքական իրականութեան պատմական գիտակցութեան եւ բանապաշտական (rationnel) հոգեբանութեան ենթատեքստում: Կառավարող «Ես»-ը, հասարակական քաոսից խուսա-ենթատեքստում: Կառավարող «Ես»-ը, հասարակական քաոսից խուսա-փելու համար, անհրաժեշտաբար մտահայեցողութիւնում արարչօրէն պէտք է կրի իր մէջ պատմական արժեքները որպէս քաղաքական-հոգեբանութիւն, ինչպէս նաեւ ապագան՝ որպէս ազգի իշխանութեանը ինքնութիւն, Կարգ ու Տեղ ապահովող իրագործելի մանրակերտ:

2. Քաղաքական արժեքների ներառում, որը համակեցութեան կանոնների պահպանման հոգեբանութեամբ բիրեղացնելով «Ես»-ի կանոնների պահպանման հոգեբանութեամբ բիրեղացնելով «Ես»-ի մտահայեցողական առանձնայատկութիւնները, կառավարման ուժացնող (assimilation), բիրեղացնող (accomodation) տիպերի փոխներդաշնակութեան պայմաններում հնարաւորութիւն է ստեղծում նրա զարգացման համար: Արժեքային համակարգը քայքայում է, հասարակական կեանքում քաոս է տիրում, եթէ կառավարման այդ տիպերը հանդէս են գալիս մաքրագտուած վիճակում, երբ անհատի եւ հասարակութեան

⁸ ՄՈՎԱԼԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, II, 92:

յարաբերութիւնների արժեւորման, կարգաւորման սկզբունք է դառնում դրանցից միայն մէկը:

3. Հասարակական-քաղաքական երեւոյթները կապի մէջ ընկալելու հնարաւորութիւն: Ի տարբերութիւն առասպելամտածողութեան, որտեղ աշխարհը արժէքագրուած է ցեղի հաւաքական էութիւնը բացայայտող իշխանութեան մէջ, մշակութային այս փուլում այն համակարգում է իշխանութիւն իրականացնող «Ես»-ի կողմից, որը արժեւորում է իշխանութեան բարձրագոյն ձեւը՝ Պետականը: Մովսէս Խորենացին հայ իրականութեան մէջ ազգային ինքնագիտակցութեան հիմքի վրայ իրականացնող գերագոյն՝ պետական իշխանութեան գաղափարախօսն ու ջատագովն էր: Ազգային մտահայեցողութիւնը, որը փաստօրէն հիմնական (որոշիչ) դեր ունի ազգի քաղաքական ծրագրի ձեւաւորման գործընթացում, միաժամանակ իրականացրած իշխանութեան բովանդակութեան էութիւնն է: Նմանօրինակ սկզբունքների վրայ հիմնուած ազգի իրականացրած իշխանութիւնը հանրոյթի կառավարման կառուցակարգում բացառում է քաղաքական քառսը: Հայ քաղաքական մտքի պատմութեան մէջ Քերթոզահայր Մ. Խորենացին այս ամէնը հանրագումարեց որպէս հասարակական-քաղաքական եւ օրինաչափութիւն, որի չիմացութիւնն ու անտեսումն էլ հայ հանրոյթի կեանքում դարերով յարատեւող քառս ստեղծեց: Ժառանգութիւն թողնելով արժէքային համակարգի գնահատման նմանօրինակ կառուցակարգ՝ պատմահայրը հետեւեալն է պատգամել սերնդներին. «Թէպէտ մենք փոքր ածու ենք եւ թուով շատ սահմանափակ ու զօրութեամբ թոյլ եւ շատ անգամ օտար թագաւորութիւնների կողմից նուաճուած, բայց եւ այնպէս մեր երկրում էլ գրելու եւ յիշատակելու արժանի շատ սխրագործութիւններ են կատարուել...»⁹:

4. Հոգեւոր Հայաստանի սահմանադրութիւն: Չնայած արտաքին աննպաստ պայմանների, հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ, իր կենսագործունէութիւնը կազմակերպել է իր գաղափարախօսութեան բարձր ոգեղէնութեան շնորհիւ: Այստեղ որոշիչ տեղ ու դեր է վերապահում էզոտերիկ միասնութեան մէջ գտնուող՝ ազատ անհատ, անկախ հայրենիք, արդարադատ պետութիւն, պատիժ չարին, ոգու յաղթանակ՝

յանուն Աստծոյ եւ յանուն մերձաւորի սկզբունքների համակարգին: Հայ «Ես»-ի նեարդային համակարգի ոյժը պատմական դրսեւորում ունի մասնաւորապէս ճգնաժամային պայմաններում, նրա մտաւոր եռանդը կարողանում է բարդ հիմնահարցերի արագ լուծման համակցութիւն ապահովել (Ձիրաւ, Աւարայր, Սարդարապատ, Շուշի...): Այս հանգամանքը անհրաժեշտ է հաշուի առնել ՀՀԳ-ի (Հոգեւոր Հայաստանի Գաղափարախօսութեան) արդիականացման ժամանակ: Ըստ իս, միօրինակութեան գնացող մարդկութեան ապագան այսօր շատ բանով որոշում է արարող ոգու (այդ թւում եւ հայի) առողջութեան պաշարով: Հետեւաբար ՀՀԳ-ի իւրայատկութիւնն այն է, որ զուտ ազգային կեցութեան պահպանման շրջանակներից դուրս գալով, ձեռք է բերում գիտատեսական նշանակութիւն: Եթէ Հայկական լեռնաշխարհը հնդեւրոպացիների հայրենիքն է, ուրեմն հայն այն ցեղն է, որի ծագումը, զարգացումը եւ ապագան յարատեւ կապուած են տուեալ աշխարհագրական վայրի կենսակերպ գործունէութեան հետ: Ահա թէ ինչու հայ ազգային ոգեղէնութեան ուսումնասիրութիւնը կարող է որոշիչ ներդրում ունենալ ինչպէս հնդեւրոպական այլ ժողովուրդների ծագումնաբանական ընդհանրութեան ընկալման խնդրում, այնպէս էլ հայկական ոգեղէնութեան իւրօրինակութեան բացայայտման գործում: Այս տեսակէտից, հայութեան (որպէս իւրօրինակ ոգէարարիչ հանրոյթի) գոյութիւնը խիստ անհրաժեշտ է պահանջմունքային առումով համահարթեցման գնացող մարդկութեան համար: Անձի, ազգի եւ ընդհանրապէս մարդկութեան տեսանկիւնից այն համակարգում է հաւատի, արդարութեան, ինքնատիպութեան գաղափարախօսութիւն: Հաւատի, արդարութեան իրակերպութիւն կրող անձը վերածում է կապ իրականացնող կենսաոյժի: Այսինքն՝ դառնում է ՀԱՅԿ: Հէնց այս տրամաբանութեամբ էլ Հայկ Նա-հապետի հաւաքական կերպարն ամփոփում է հայի աշխարհընկալումը: Այդ մասին խիստ դիպուկ է արտայայտուել Քերթոզահայր Խորենացին. «Սա քաջ եւ երեւելի հանդիսացաւ հսկաների մէջ, դիմադրող այն բոլորին, որոնք ձեռք էին բարձրացնում բոլոր հսկաների եւ դիւցազունների վրայ տիրապետելու»¹⁰: Կապի նմանօրինակ ընկալումը ստեղծեց շփման միջավայր, որի միջոցով էլ հայ մարդը որպէս Հայկ դուրս եկաւ «փակ» համակարգից: Այս առումով էլ հաղորդակցութեան ընկալումը

¹⁰ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, I, 3:

⁹ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, II, 8:

հնարաւորութիւն է ընձեռում իրականացնելու հայ ոգու գաղափարական բնաշրջումը, որը երկար ու դժուարին ուղի է դէպի արարող, քերթող հայ մարդը:

Երեւոյթները կապի մէջ ընկալելը հայ մշակութային տեքստի բնորոշ յատկանիշներից է: Քերթողահայր Խորենացուց մինչեւ Պ. Սեւակ հայ ազգային արժէքների գաղափարակիր «Ես»-ը ուղղորդում է «Երջանիկ կառավարում է նա, ով երեւոյթների միջեւ եղած կապն է հասկանում» կարգախօսով: Հետեւեալ կարգախօսով երեւոյթները կապի մէջ ընկալելու ունակութիւնը դարերի երկայնքով ապահովել է հայ գաղափարակիր «Ես»-ի ինքնաճանաչողութիւնը եւ, հնարաւորին չափ, եթէ ոչ քաղաքական, ապա մշակութային առումով հայ հանրոյթը զերծ պահելով քաոսից, ստեղծել է «Հոգեւոր Հայաստանի» լուսաւոր կերպարը:

Համակարգելով հայ մշակութային տեքստը՝ եզրակացնում ենք, որ այդ գաղափարի վերածննդի ակնկալիքներով էլ հայի կողմից հեղինակուած եւ մեր կողմից համակարգուած է հայ ոգու սահմանադրութիւնը, որի սկզբունքներն են՝ ազատ անհատ, անկախ հայրենիք, արդարադատ պետութիւն, պատիժ չարին, ոգու յաղթանակ՝ յանուն Աստծոյ եւ յանուն մերձաւորի:

1. Ազատ անհատ - Աստծոյ տաճար դարձած անոր ոգին ունի հետեւեալ իրաւունքները եւ պարտականութիւնները.

ա) անսահման յարատևող՝ իր արարման եւ ազատութեան հաւատով յագեցուած ինքնարժեքաւորում, այսինքն՝ հաւատա Աստծուն եւ պահպանիր էութիւնդ.

բ) անսահման յարատևող արդարամտութիւն՝ իր եւ այլոց նկատմամբ, այսինքն՝ էութեամբ արդարամիտ եղիր.

գ) անսահման յարատևող ինքնատիպ հոգեւոր-մշակութային արժէքների իւրօրինակ արարում՝ յանուն մերձաւորի, հասարակութեան, աշխարհի, այսինքն՝ էութիւնդ է արարել եւ սիրել ամենեցուն:

2. Անկախ հայրենիք - հայի հայրենիքն արարուած է շնորհուած է Աստծոյ կողմից: Հայրենիքը կենսաոյժ է, ոգին կենարար պահելու քերթութեան վայր, այսինքն՝ Հայք (Հայաստան): Ճիշտ է, պատմութեան քառուղիներում Հայքի սահմանները նեղացել են, բայց մինչեւ այսօր էլ հայ անհատի հոգում թեւածում է յանուն հայրենեաց քերթութեան

սկզբունքը: Այսօր Հայքը գոյութիւն ունի՝ հայ մարդու ոգու քերթողական ոյժով: Քերթել քրիստոնէաբար, արարել ոչ միայն սեփական «ես»-ի, այլեւ այլոց համար: Սա է հայ մարդու ազգային գաղափարախօսութիւնը, ե՛ւ իր, ե՛ւ այլոց համար՝ ստեղծագործելով օգտակար լինել Հայրենիքին-Պետութեանը-Մարդկութեանը:

3. Արդարադատ պետություն - Պետությունը անհատի եւ հասարակութեան օգնական է: Հայը պետություն ասելով հասկանում է նախ՝ արտաքին անվտանգություն եւ այլոց հետ յարաբերութեան պահպանում՝ *modus vivendi*-ի (համակեցութեան) կանոններով, այնուհետեւ՝ հասարակական դաշինքի առկայութեան անհրաժեշտութիւն: Պետական այրը, եթէ Հայկ է, չպէտք է գայթակղուի իրեն տրուած իշխանութեամբ, այլապէս կը կորցնի Հայի ոգին, կը դադարի Աստծոյ կողմից տրուած կենսաոյժի աղբիւր լինելուց եւ կը վերածուի սովորական մարդու: Պետութիւնը հզօր է, երբ Հայկն է անհատի եւ հասարակութեան շահերի կրողը:

4. Պատիժ չարին - չարը պատժելի է հաւատի, արդարութեան քերթելու ձգտման ունակութեան իւրօրինակութեամբ, ասել է թէ՛ բարութեամբ: Անհրաժեշտ է վերացնել չարի հանդէս գալու պատճառը, որը արդիւնք է ոգու թուլութեան: Չարին յաղթում են արարմամբ՝ դրանով ոգին աւելի է զօրանում, իսկ ոգու կրողը՝ աւելի հզօրանում:

5. Ոգու յաղթանակ - երանելի է նա, ով իր հաւատով, արդարութեամբ եւ արարման իւրօրինակ ձեւով հաղորդակցւում է Աստծոյ հետ, կապ պահպանում իր նախնիների եւ հարեանների հետ: Այսպէս է հնարատր յաղթահարել քո (եւ այլոց) ոգում տեղ գտած թուլութիւնը՝ գերազանցել բոլորին քերթութեան ոգով: Հայ ոգին միշտ էլ բարձր է, կենսունակ ու հզօր, ոգով ենք մարտնչել, դիմակայել, չգիտես ում կողմից դարերի մէջ մեզ պարտադրոտող անըջասէր քաղաքական խաղի օրէնքներին:

Ընդհանրացնենք. հայ ազգի ռազմավարական շահերը պաշտպանող եւ նպատակների իրագործման հիմնահարցերն ամբողջացնող ռզմարարչասիրական ազգային պատմության գաղափարախօսությունը պատմության հոլովոյթում չի կարողացել զերծ մնալ անբնական հզորների քաղաքական որոգայթներում յայտնուելու հարկադրանքից: Քանի որ քաղաքակիրթ մարդկության կողմից գործած ութը մահաբեր

մեղքերից մէկն էլ այն է, որ կառավարման համընդհանուր խնդիրների լուծման համամարդկային մտահոգութեան անուան տակ աշխարհաքաղաքական գործընթացների խնդրոյ առարկան եղել է եւ մնում է «կախեալ զարգացման» եւ «հասնող «արդիականացման» շրջանակներում գտնուող երկրների պաշարների անխնայ օգտագործումը:

Հետեւաբար, «համամարդկային մտահոգութիւնների» չափազանց բարդ խնդիրների լուծման իրաւունքը իրենց վրայ վերցրած գերտէրութիւնները, կամայ թէ ականայ, ցանկացած Տեսակի ինքնակառավարման շրջանակներում, իրենց քաղաքական շահերին են փորձում ենթարկել հասարակական խնդիրների լուծման համար մշակուած բոլոր տարբերակները: Բնականաբար, հարց է ծագում, եթէ ԻԱ. դարի համար արդէն մշակուած նոր աշխարհակարգի գաղափարական հիմքը «համամարդկային արժէքներ են», ապա այս դէպքում Տեսակի (դիցուք՝ ազգային) ինքնակառավարման ի՞նչ սկզբունքների մասին է խօսքը, այն էլ՝ ոգէարարիչ Հոգեւոր Հայաստանի տեսքով:

Վիճալարոյց խնդիրն ունի մէկ պատասխան. ըստ մեզ՝ համամարդկային արժէքների հաստատման գործընթացում նոր աշխարհակարգի իրագործումն անպայման ենթադրում է ազգային արժէքների քաղաքական էութեան արդիականացում: Ուստի նոր աշխարհակարգը պէտք է ունենայ ազգային եւ համամարդկային արժէքների զուգամիտման տրամաբանութիւն: Քաղաքակրթութեան փորձն ապացուցում է, որ միայն իրատեսական արժէքների վրայ կառուցուող բաց համակարգերը կենսունակ չեն: Տեսակը իրաւունք չունի ոչնչացնելու տեսակին, աշխարհը դրանով աղքատանում է: Նոր աշխարհակարգի գաղափարախօսութիւնը չպէտք է մերժի պատմականութիւնը, քանի որ անցեալներկայ-ապագայ եռաչափութեան մէջ պատմական անցեալն իշխում է ներկայի վրայ այն չափով, ինչ չափով պատմական ներկան իշխում է ապագայի վրայ:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵԾ ԽԱՐՏԻԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԱՐԺԵՔԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Մարիամ Մարգարյան

Հանգուցաբառեր՝ Ազատությունների մեծ խարտիա, քաղաքական զարգացման արժեքանություն, քաղաքական դիսկուրս, ազատություն, մարդու անվտանգություն, օտարում, մանիպուլյացիա, կրթություն:

Ազատությունների մեծ խարտիայի 800-ամյա պատմությունն ապացուցում է, որ այն անգլո-սաքսոնական քաղաքակրթությանը թույլ տվեց ոչ միայն բնականոն կերպով արդիականանալ, այլև ընդարձակել իր սահմանները՝ իմաստավորելով ազատության, օրենքի գերակայության, դեմոկրատիայի ընկալման ինստիտուցիոնալ, վարքաբանական և գործառնութակառուցվածքային հիմքերը: Այս համադրեքստում այլ քաղաքակրթություններ որոշակիացրին ռացիոնալի և իռացիոնալի փոխհարաբերությունները հետագա քաղաքական զարգացումներում: Մեծ խարտիայի օգնությամբ մարդիկ ազատությունը և ազատականացումն (*freedom and liberty*) սկսեցին իմաստավորել որպես հարկադրանքից ձերբազատված հնարավորություն, որը թույլ է տալիս մարդուն անվտանգ կեցություն կազմակերպել ինքնարտահայտվելով և ինքնադրսևորվելով: Այս առումով Մեծ խարտիան կարևոր դեր է խաղացել և շարունակում է խաղալ մարդու արժեքային համակարգի արդիականացման գործընթացում:

Փաստորեն, պատմության հոլովույթում ձևավորված քաղաքական դիսկուրսի շրջանակներում բացահայտվեց Մեծ խարտիայի ունիվերսալիզմը, քանի որ վերջինիս զարգացման և արդիականացման շրջանակներում անգլիացիներն ստեղծեցին ինքնապաշտպանության (*self-protection*) և ինքնարդիականացման մեխանիզմներ: Այս հիմքի վրա անգլո-սաքսոնական քաղաքակրթության համակեցության նորմերը

* Ազատությունների մեծ խարտիա: Պատմության հարցեր-5: Տարեգիրքը ներառում է 2015 թ. հոկտեմբերի 12-ին Երևանում կայացած՝ «Ազատությունների մեծ խարտիայի» (*Magna Carta Libertatum*) 800-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերը, Տարեգիրք, Եր., 2019, էջ 152-185:

https://issuu.com/julietaktshanyan/docs/problems_of_history_5 (Վերջին դիտումը՝ 02.03.2025)

դարձան այլ քաղաքակրթությունների հետ հարաբերությունների զարգացման նորմատիվ ուժը: Դրանով պայմանավորված՝ ազատությունը, որն ապահովում է օրենքի գերակայությունը, հստակեցնում է իշխողների իրավունքներն ու պարտականությունները, քաղաքացիներին պաշտպանում չհիմնավորված հարկադրանքից, դարձավ քաղաքակրթության քաղաքական զարգացման արժեքանության հիմքը: Ուստի, հիմք ընդունելով արդարությունը, ազատությունը, ազատականացումը և ուժերի հաշվեկշիռը՝ Մեծ խարտիայի նորմատիվ ուժը շարունակում է արդիական մնալ բոլոր նրանց համար, ովքեր պայքարում են ազատության համար՝ որպես քաղաքական զարգացման քաղաքակրթական արժեքանության:

Այս համատեքստում 800-ամյա Ազատությունների մեծ խարտիան շարունակում է կարևոր դերակատարում ունենալ գլոբալացման գործընթացներում և 21-րդ դարում տեղեկատվական հասարակության զարգացման հետևանքով առաջացած մարտահրավերներին պատասխանելու գործում:

Չանգվածային հաղորդակցման նոր տեխնոլոգիաներն այսօր ընդարձակել են քաղաքական ճանաչողության սահմանները: Միևնույն ժամանակ, այդ տեխնոլոգիաները, մեծացնելով մարզինալ ազատության հնարավորությունները, նեղացրել են ազատության ավանդական սիմվոլիկ և քաղաքակրթական արժեքանության դաշտը:

Այսօր «գունավոր հեղափոխությունների» հետևանքներից ակնհայտ է, որ մարզինալ ազատությունը ներազդում է քաղաքակրթությունների արժեքանության զգայական ընկալումների վրա: Այս ամենն ստեղծել է բարդ աններդաշնակ միջավայր՝ մի կողմից խզումներ առաջացնելով ազատության, անվտանգության և ժողովրդավարացման գործընթացների միջև, մյուս կողմից խորացնելով քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը (բաշխման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության և լեգիտիմության) զարգացող երկրներում:

Այս առումով անհրաժեշտ է կարևորել մարդու էկոլոգիան և մարդու անվտանգության ապահովումը: Որպես «freedom from want» և «freedom from fear»՝ մարդու անվտանգության ապահովումը լայն և նեղ իմաստով թույլ կտա հաղթահարել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը՝

ապահովելով ավանդական և արդիական արժեքների ներդաշնական վրա հիմնված կայուն զարգացում:

* * *

Ժամանակակից քաղաքական գործընթացների ցանցային բնույթը սոցիալական տարածության բոլոր մակարդակներում շեշտադրում է քաղաքական ազատության զարգացման անհրաժեշտությունը: Տեղեկատվահաղորդակցական մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաների գլխապտույտ զարգացմամբ և ցանցային կառավարման մարտահրավերների առկայությամբ պայմանավորված՝ զարգացող երկրները պայքարում են իրենց քաղաքական ազատության համար՝ հիմնականում մեխանիկորեն համադրելով ազգային և արդի արժեքները: Մերձավոր Արևելքում, Աֆրիկայում և հետխորհրդային երկրներում առկա քաղաքական զարգացումների ճգնաժամերը վկայում են, որ անհրաժեշտ է համակարգված կերպով ուսումնասիրել քաղաքական ազատության դասակարգային, գոյաբանական, քաղաքակրթական, մարդաբանական, սոցիալ-հոգեբանական և արժեքային ընկալումները:

Ազատությունների մեծ խարտիայի ընդունումից և Անգլիական հեղափոխությունից հետո ազատության արժեքային համակարգն արմատական էվոլյուցիա ապրեց Վերածննդի ներկայացուցիչներ Է. Ռոտերդամցու (1469–1536) և Ն. Մաքիավելու (1469–1527) երկերում: Եթե համաձայն Էրազմի՝ կառավարիչը ժողովրդի շահերի պաշտպանն է, ապա ըստ Մաքիավելու՝ տիրակալը ազգ-պետության շահերի պաշտպանության դիրքերից իրավունք ունի սահմանափակելու ժողովրդի ազատությունը. «Տիրակալի համար չկա առավել վտանգավոր երևույթ, քան ազատության սովոր մարդը: Տիրակալը իշխում է հպատակների անձի վրա՝ մերթ ավելացնելով, մերթ պակասեցնելով ժողովրդի ազատությունը» (Макиавелли (2009), 64): Մինչդեռ հումանիստ Է. Ռոտերդամցին պետական կառավարման իր մոդելի կառուցման հիմքում դնում է ազատության գաղափարը. «Մարդը՝ որպես աստվածային էակ, օժտված է երկակի ազատությամբ. նախ՝ այն տրվում է բնությունից, ապա՝ համաձայն օրենքների» (Роттердамский (2001), 44): Փաստորեն, միջնադարում գործող հոգևոր ազատության հայեցակարգին, որի երաշխավորն Աստծո հայրախնամությունն էր, Վերածննդի ժամանակաշրջանում փոխարինեց

մարդու իրավական ազատության հայեցակարգը: Այս դիտանկյունից կարևորվեց համալսարանական կրթությունը: Այն ժամանակ արդեն գործող Բոլոնյայի (1088), Փարիզի (1150), Օքսֆորդի, Քեմբրիջի (1209), Պադուայի (1222), Թուլուզի (1229) համալսարանների սոցիալական տարածությունը դարձավ այն միջավայրը, որտեղ աստվածաբանությանը զուգահեռ ուսումնասիրվում էին իրավունք, փիլիսոփայություն, պետականագիտություն, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ներդրումն ունեցավ ազատության և իշխանության աշխարհիկացման գործընթացներում:

Ազատության այն ձևաչափը, որը մարդուն ձերբազատելու էր և՛ աստվածաբանական, և՛ ֆեոդալական կաղապարներից, վառ արտահայտություն գտավ Անգլիական բուրժուական հեղափոխության (1640) ծիրում: Այս դիտանկյունից էլ Թ. Հոբսը հիմնավորեց քաղաքական ազատության արժեհամակարգն իրավունքի ազատականացման միջոցով՝ շեշտելով անձի, հասարակության և պետության ազատության փոխադմանավորվածությունը. «Այդ առումով ես տեսնում եմ ազատությանն ուղղված երեք սպառնալիք՝ տիրակալի անհիմն նկրտումներ, անվստահություն և փառքի մոլուցք» (Гоббс (2001), 149): Հոբսյան ուժեղ կամ բացարձակ պետությանն այլընտրանք համարվեց մարդու «բնական իրավունքի» հայեցակարգը, որը հենց այն արքիմեդյան կետն է, որի օգնությամբ սկսեցին գնահատել առկա լեգալ կարգի կողմից բոլորի համար երաշխավորված քաղաքական ազատության կարգավիճակը (Хелд (2014), 111–112): Ասվածի ենթատեքստում Անգլիայում կնքվեց 1688 թվականի «Մեծ պակտը», որը նոր որակի բարձրացրեց անձի քաղաքական ազատությունը: Այս մոտեցումը վառ արտահայտել է Զ. Լոկը (1633–1704), որը պետության գլխավոր նպատակի բնականոն գործունեության համար առաջարկեց անշեղորեն հետևել պայմանագրային պարտականություններին և մեծամասնության որոշումներին ենթարկվելիս կանխավ համաձայնություն ձեռք բերել (Локк (1988), Т. 2 (Глава XII). URL: http://grachev62.narod.ru/lock/lokk_2_12.html): Այդուհանդերձ, «բնական իրավունքի» կողմնակիցները, պայմանավորված կապիտալի կուտակման եսակենտրոն ախտանիշներով, չկարողացան համակարգել այն իրավունքների ամբողջությունը, որոնք անհրաժեշտ էին ազատ քաղաքացու համար: Այսպես՝ Անկախության ամերիկյան հռչակագիրը

հենվում է կյանքի, ազատության և երջանկության ձգտելու իրավունքի, իսկ Մարդու և քաղաքացու իրավունքների ֆրանսիական հռչակագիրը՝ անվտանգության բնական իրավունքի վրա: ՄԱԿ-ի ընդունած «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը», ճանաչելով քաղաքացիների մարդկային արժանապատվությունը, հռչակում է ազատության, արդարության, անձնական անձեռնմխելիության, որևէ խտրականությունից զերծ հավասար պաշտպանության յուրաքանչյուրի իրավունքը (Մարդու իրավունքներ (2013), 72–80): Սակայն «բնական իրավունքի» կողմնակիցների միջև տարածայնությունները վերաբերում են նեգատիվ և պոզիտիվ իրավունքների ու ազատության փոխհարաբերություններին: Նեգատիվ իրավունքները ենթադրում են պարտականություններ այլ անձանց կողմից՝ ձեռնպահ մնալով իրավունքի կրողի գործերին միջամտելուց: Պոզիտիվ իրավունքները պարտավոր են ապահովել բարիքներ և ծառայություններ կամ պահպանել այն սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտները, որոնք կկարողանան այդ իրավունքները կրողի համար ապահովել արժանապատիվ գոյության և քաղաքական ազատությունների երաշխավորված մակարդակ: Այսպիսով, մարդու իրավունքների ներդրումը ներառում է մի կողմից՝ կյանքի և ազատության իրավունք և մյուս կողմից՝ գոյության նվազագույն արժանապատիվ մակարդակ: Հենց այս դիտանկյունից է, որ ազատությունը, պատմության հոլովությունում ձեռք բերելով քաղաքական նշանակություն, դրվեց իշխանության տարբաժանման հիմքում: Այս համատեքստում արդիական են ինչպես Է. Ֆրոմի՝ քաղաքական ազատության նկատմամբ ցուցաբերած համակարգային մոտեցումը, այնպես էլ Ի. Բեռլինի՝ ազատության երկփեղկվածության (պոզիտիվ և նեգատիվ) միջոցով դասակարգային հիմքի մերժման մոտեցումը: Արժեքավոր են Յու. Հաբերմասի «քաղաքական ազատությունը սոցիալական դիսկուրս է» և Ռ. Արոնի «ցանկացած ազատություն ենթադրում է դիսկուրսի ծավալում» սկզբունքային մոտեցումները (Фромм (2008); Берлин (2014); Habermas (1975); Арон (1996). URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=38): Ցավոք, այս կարևորագույն քաղաքական հիմնախնդիրը ժողովրդավարացման «երրորդ ակիքի» պետություններին չի հաջողվել լուծել, քանի որ նրանք քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի (բաշխման, շարժունակության,

մասնակցության, ինքնության և լեգիտիմության) մեջ են ընկել: Այս ճգնաժամերը, անտեսելով իշխանությունների տարբաժանման ինստիտուցիոնալ հիմքերի արդիականացման անհրաժեշտությունը, ժողովրդավարական անցումային գործընթացում գտնվող **ընտրանի-առաջնորդ-ընտրազանգված** փոխհարաբերությունների միջև քողարկված պայքար են մակաձում: Հենց դրա հետևանքով հետխորհրդային երկրներում (նաև՝ ՀՀ-ում) մենք ականատես ենք քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի ձգձգման: Սակայն որպեսզի անձի և հասարակության համար նորանկախ պետությունների գծային ազատականացումը սպառնալիք չդառնա, նրա գործադիր և օրենսդիր իշխանության մարմինները պետք է գործունեություն ծավալեն և՛ լեգիտիմության, և՛ լեգալության շրջանակներում՝ որպես քաղաքական ազատության արժեքային համակարգի գործառնման կարևորագույն պայման: Այս առումով արդիական են Ի. Բեռլինի սահմանած «նեգատիվ» և «պոզիտիվ ազատություն» եզրույթները (Берлин (2014), 125): Նեգատիվի պայմաններում սահմանափակվում է իրականության զգայական ընկալումը, իսկ պոզիտիվը հիմնված է երաշխավորված ազատության պայմանագրային իրավունքի վրա, որի միջոցով անհատն ինքնակառավարվում և ինքնիրացվում է՝ բանականացնելով վարքը: Համաձայն Ի. Բեռլինի՝ որպես քաղաքական զարգացման արժեքայնության հիմք՝ պոզիտիվ ազատությունը բխում է մարդու՝ իր ճակատագրի տերը լինելու ցանկությունից. «Ես ուզում եմ լինել գործիչ, որը որոշումներ է ընդունում, և չեմ ուզում լինել մեկը, որի փոխարեն որոշում են մյուսները. ես ուզում եմ ինքս ինձ կառավարել...» (Берлин (2014), 153): Այսպիսի մոտեցմամբ «... Ի. Բեռլինը, ազատությունը դիտարկելով որպես քաղաքակրթական երևույթ, եկավ այն համոզման, որ նմանօրինակ ձևով հնարավոր է մարդուն ձերբազատել դասակարգային պայքարի պարտադրանքից, իսկ պետությունը քաղաքական և քաղաքացիական առումով պարտավոր է պաշտպանել մարդուն, քանի որ ո՛չ գենետիկան, ո՛չ քաղաքական գործիչները, ո՛չ էլ դասային սանդղահարթակը չեն կարող դա անել» (Арон (1996). URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=38.): Քաղաքական և քաղաքացիական ազատությունների տարբերություններն առավել ընդգծված կերպով արտահայտվեցին գիտատեխնիկական հեղափո-

խության արդյունքում՝ պահանջարկելով այնպիսի անձի կայացում, որը քաղաքական ազատությունն ընկալում է իբրև մշակութային խաղից ածանցյալ անհրաժեշտություն: Դա հնարավորություն տվեց բանաձևելու, որ մարդը քաղաքական զարգացման գործընթացում երբեք այդքան օտարված, նյութապաշտ և անպատասխանատու չի եղել, որքան հետարդիության (պոստմոդեռն) ժամանակներում: Նման երևույթների բացասական հետևանքների կանխման նկատառումներով մարդու անվտանգության ոլորտում կարևորվեցին ոչ ռազմական բնույթի սպառնալիքները՝ շրջակա միջավայրի վատթարացումը, գերբնակեցումը, զանգվածային տեղահանությունները, արտագաղթը, ահաբեկչությունը, ազգամիջյան բախումները և այլն: Նման մոտեցումը զարգացավ, երբ ՄԱԿ-ի զեկույցների հրապարակումից հետո առաջադրվեցին գաղափարներ այն մասին, որ զարգացումը պետք է նպատակամիտված լինի անհատի անվտանգության, առողջապահության, կրթության, քաղաքական ազատության և տնտեսական բարեկեցության ապահովմանը (King and Murray (2001), 587): Համաձայն ՄԱԿ-ի բանաձևի՝ մարդու անվտանգությունը ներառում է «պաշտպանություն այնպիսի սպառնալիքներից, ինչպիսիք են սովը, հիվանդությունները, ճնշումները, ինչպես նաև պաշտպանությունը կենցաղային կյանքի անսպասելի կործանարար խախտումներից» (UN Development Program (1999). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/260/hdr_1999_en_nostats.pdf): Փաստորեն, ՄԱԿ-ի 1994 թ. զեկույցում բացառապես առաջարկվում էր ձևավորել անհատի անվտանգության հայեցակարգի ընդլայնված մեկնաբանություն՝ առանձնացնելով երկու փոխկապակցված գործոններ՝ «կենցաղային կյանքի պաշտպանությունն անսպասելի կործանարար խախտումներից» («ազատություն վախից»), «պաշտպանություն այնպիսի սպառնալիքներից, ինչպիսիք են սովը, հիվանդությունները, հանցագործությունները, ճնշումները («ազատություն կարիքից»): Միաժամանակ առանձնացվեցին անհատի անվտանգության յոթ բաղադրատարրեր. առանձնական անվտանգություն (երաշխավորված նվազագույն եկատնտեսական անվտանգություն (առողջության տեսանկյունից (հարաբերական մուտ), անվտանգություն առողջության տեսանկյունից (հարաբերական մուտ), անվտանգություն հիվանդություններից և վարակներից), անհատի պաշտպանվածություն հիվանդություններից և վարակներից), անհատի անվտանգություն (ազատություն ֆիզիկական բռնությունից և սպառնա-

լիքներից), պարենային անվտանգություն (սննդամթերքի ֆիզիկական և տնտեսական հասանելիություն), էկոլոգիական անվտանգություն (մաքուր ջրի և մաքուր օդի հասանելիություն, հողօգտագործման համակարգ, հողի բերքատվություն), փոքրամասնությունների անվտանգություն (մշակութային ինքնատիպության պահպանություն), քաղաքական անվտանգություն (մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն) (Human development report (1994). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf): Նմանօրինակ մոտեցմամբ Մ. Էլդերինգը մշակեց մարդու անվտանգության հայեցակարգի դասակարգման սխեման՝ ներառելով հինգ գործոն. 1) էկոլոգիական, անձնական և ֆիզիկական անվտանգություն, 2) տնտեսական անվտանգություն, 3) սոցիալական անվտանգություն, որը ներառում է «ազատություն՝ ըստ տարիքային, գենդերային, էթնիկական կամ սոցիալական կարգավիճակի խտրականության», 4) քաղաքական անվտանգություն, 5) մշակութային անվտանգություն կամ «հոգեբանական կողմնորոշիչների հավաքակազմ, որոնք հասարակությունը վերարտադրել է անորոշությունն ու վախը վերահսկելու ունակությունների պահպանման և բարելավման համար» (Eldering (2010), 30–31): Վերոգրյալից ակնհայտ է, որ մարդու անվտանգության հայեցակարգը ներառում է մարդու կենսական սպասելիքների գործոնը, որը կախված է օբյեկտիվ կենսապայմաններից, քաղաքական քարոզչությունից և ԶԼՄ-ների ազդեցությունից: Միայն այսօրինակ մոտեցման միջոցով է քաղաքական ազատությունը ժողովրդավարական առումով համախմբում պետություններին և հասարակություններին՝ ապահովելով մարդու անվտանգությունը: Այս մոտեցման հիմքը քաղաքականության տարբեր սուբյեկտների միջև համագործակցության մշակույթի զարգացումն է: Այս մոտեցումը մարդու անվտանգության ապահովման նկատառումներով մշակել է ազատության կառավարման ինստիտուցիոնալացման մեխանիզմներ՝ գլոբալացման արդյունքների բաշխման բացասական հետևանքների նվազեցման համար: Նմանօրինակ մոտեցումը հիմնված է 2010 թվականի ՄԱԶԾ-ի զեկույցի վրա, որտեղ զարգացումն ունի երեք բաղադրատարր.

- բարեկեցություն (մարդու իրական ազատությունների ընդլայնում),

▪ իրավունքների և հնարավորությունների ընդլայնում ու պատվիրակում (անհատի և խմբերի գործելու համար նպաստավոր արդյունքներ ստանալու հնարավորություն).

▪ արդարություն (սոցիալական արդարություն, կայունության երաշխավորում, հարգանք մարդու իրավունքների և ազատական նպատակների հանդեպ) (Доклад о развитии человека. Реальное богатство народов: пути к развитию человека (2010)):

Ակնհայտ է, որ մարդու անվտանգությունը պայմանավորված է քաղաքական գործընթացների և ժողովրդավարացման որակի փոխհարաբերություններով: Ենթադրվում է, որ այն ամենը, ինչը կարող է դրական ազդել ժողովրդավարացման որակի բարձրացման վրա (տնտեսական աճ, ռեսուրսների հասանելիություն և այլն)՝ ընդարձակելով անվտանգության տիրույթը, իրական հնարավորություն է ստեղծում անձի քաղաքական ազատության սոցիալական տարածության համար: Այս համատեքստում կարելի է եզրակացնել, որ «գունավոր հեղափոխություն» ապրող երկրներում քաղաքական զարգացման միտումները հիմնականում կապված են ժողովրդավարացման ցածր որակի հետևանքով ծավալված քաղաքացիական պատերազմների և պետության հատկանիշների կորստի հետ: Նման մոտեցմամբ կարող ենք հիմնավորել, որ անվտանգության միաժամանակ և՛ սուբյեկտ, և՛ օբյեկտ են անձը, հասարակությունը և պետությունը, որոնք հանրային շահերի գերակայության հիմքով ներդաշնակում են իրենց արժեշահային համակարգը: Փաստորեն, քաղաքական զարգացման արժեհամակարգը ժամանակի հոլովույթում սահմանադրականության և ազատությունների իրացման, կյանքի մակարդակի և որակի բարձրացման, անհատի ֆիզիկական, հոգևոր և մտավոր զարգացման ներառման արդյունք է: Ուստի քաղաքական մտավոր զարգացման ներառման արդյունք է: Ուստի քաղաքական զարգացման ժամանակ հանրային շահերի ազատականացման գործընթացը ենթադրում է սոցիալական երկխոսության և սերունդների համերաշխության վրա հիմնված նոր հանրային քաղաքականություն (new public policy): Այս ամենը ենթադրում է ինքնահաստատման, ինքնիրացման, ինքնահարաբերակցման, ինքնարդիականացման այնպիսի գործընթաց, որը հնարավորություն է տալիս ազատության մշակույթի զարգացման գործընթաց ներառելու ռիսկի հաշվառումը, կարիքի,

արդյունքի կառավարումը և ռազմավարական ապագայի պլանավորումը: Փաստորեն, ազատության մշակույթը հանրային գիտակցության այնպիսի վիճակ է, որի պարագայում հասարակությունն ամբողջությամբ և յուրաքանչյուր անհատ հուսալի և համարժեք են համարում կյանքի որակը, քանի որ այն ստեղծում է քաղաքացիների անհատական և սոցիալական պահանջմունքների բավարարման համար իրական հնարավորություններ իրավական, ռազմական, պարենային, սոցիալ-հոգեբանական, էկոլոգիական ոլորտներում:

Վերոշարադրյալը հնարավորություն է տալիս սահմանելու, որ ազատության մշակույթն առանձին անհատի, հասարակության և պետության համար վտանգներից ու սպառնալիքներից զերծ, ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային ու գլոբալ մակարդակով զարգանալու և հնարավորությունների իրացման համար ռազմավարական պայմաններից օգտվելու, ինչպես նաև ապագան կառավարելու արժեքային համակարգ է: Մեր առաջարկած սահմանումը հենվում է մարդկանց անվտանգությունը պահպանելու երկսկիզբ՝ պետության գերակա դերի և քաղաքացիական հասարակության ներգրավվածության վրա: Այս համատեքստում ՀՀ-ում արդյունավետ է մարդու անվտանգության ապահովման ՄԱԿ-ի և ԵՄ-ի Մարդու անվտանգության եվրոպական հղացքի արժեքային համակարգերի զուգամիտումը: Լուծելով հիմնական խնդիրները՝ Հայաստանը կկարողանա արդյունավետորեն օգտվել աջակցության տարատեսակ ծրագրերից: Այս գործընթացում ուսանելի է անգլո-սաքսոնական քաղաքակրթության քաղաքական զարգացման արժեքային համակարգի հիմքի վրա գործառուղ **«բիզնես-հասարակություն-պետություն»** եռակազմ փոխգործակցության ձևը, որը միտված է ձեռներեցության ու հասարակության շահերի ներկայացմանը պետական մարմիններում և ըստ այդմ էլ՝ հակադարձ կապի ապահովմանը: Եվրոպական երկրներում այն հանգեցրել է նեոկորպորատիզմի, որտեղ եռակազմությունը վերածվում է բիզնես-աշխատավորներ կամ կառավարություն-բիզնես-աշխատավորներ ազատականացված հարաբերությունների բնական բաղկացուցիչ և միտված է մասնավոր բիզնեսի և կառավարության հետ նրա հարաբերությունների ապաքաղաքականացմանն ու ամրապնդմանը: Փաստորեն, եռակազմ համակարգը

ազատության մշակույթի կերտման հզոր ռեսուրս է, որն ուղղված է քաղաքական ազատության և պատասխանատվության փոխալմանավորվածության ինստիտուցիոնալ հիմքերի արդյունավետության բարձրացմանը:

Այս ձևակերպումը հեռանկարային դարձնելով՝ եռակազմության քաղաքական նշանակությունը ՀՀ-ում հնարավորություն կտա արդիականացնելու քաղաքական շուկան և «լավ կառավարման (good governance)» սկզբունքների կիրառման օգնությամբ հաղթահարելու օտարումը: «Լավ կառավարման» սկզբունքների ներդրումը ենթադրում է շարունակական բարեփոխումներ, որոնք ՀՀ պետական կառավարման նորարար համակարգի ստեղծման միջոցով անձի քաղաքական ազատության նոր փուլի մեկնարկ է: Ուստի «լավ կառավարման» հայեցակարգը ՀՀ պետական բարեփոխումների այնպիսի ծրագիր է, որը նպաստում է քաղաքական և քաղաքացիական ազատության ապահովմանը: Այս եզրահանգման համար հիմք ենք ընդունել դեռևս 1980-ից մինչև 1990-ականները Համաշխարհային բանկի կողմից ձեռնարկված քննարկումները, որոնց ընդունած դրույթների համաձայն՝ «լավ կառավարումը», հզորացնելով ժողովրդավարությունը, զարգացնելով թափանցիկությունը, միաժամանակ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը հաղթահարող ուժ է: Այն ենթադրում է մարդու իրավունքների համընդհանուր պաշտպանություն, արդյունավետ, անկողմնակալ և անաչառ դատական վարույթներ, թափանցիկ հանրային ինստիտուտներ, պաշտոնյաների կողմից կանխատեսելի որոշումների կայացում, ինչպես նաև քաղաքացիների նպատակամետ մասնակցություն որոշումների կայացման գործընթացին (Shalendra (2007), 29-62):

Մեր համոզմամբ, «լավ կառավարման» սկզբունքները՝ որպես ազատության մշակույթի գործառնման երաշխավորներ, իրենց տիրույթ են ներբերում պետության ինստիտուտը, մասնավոր սեկտորը, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության կառույցները: «Լավ կառավարումը» դիտարկելով որպես ՀՀ-ում օտարման հաղթահարման կառուցակարգ՝ հաշվի ենք առել նաև Լ. Դայմոնդի այն մոտեցումը, որ «... այժմ աշխարհում ազատության և ժողովրդավարության համար դժվարին ժամանակներ են» (Diamond (2014). URL: <http://foreignpolicy.com/2014/>

10/24/chasing-away-the-democracy-blues/): Այս հիմնախնդրի գործնական լուծումը պահանջում է «լավ կառավարման» սկզբունքների արդյունավետ կիրառում՝ քաղաքական և քաղաքացիական ազատության որակների կատարելագործման նպատակով: Ուստի նպատակահարմար ենք համարում ՀՀ-ում ընդարձակել անձ-հասարակություն-պետություն եռամակարդակ դիսկուրսը, որպեսզի ներքին և արտաքին մարտահրավերներին պատասխանելու գործընթացին մասնակցեն թե՛ քաղաքական, թե՛ քաղաքացիական հասարակության հաստատությունները: Այս նկատառումներով զարգացող երկրներում (նաև՝ ՀՀ-ում) անհրաժեշտ է ազատության արժեքանության բնականոն արդիականացում ապահովել՝ համադրելով աստիճանակարգային և ցանցային կառավարումը: Դրա բացակայության պատճառով զարգացող երկրներում ազատության մասին հայելային պատկերացում է ձևավորվել դերակատարների մոտ: Արդյունքում ընդլայնվել է սպառնալիքների ցանկը՝ միգրացիա, էթնիկական և կրոնաաղանդավորական բախումներ, ժողովրդագրական աններդաշնակ աճ, կոռուպցիա, թրաֆիքինգ, քաղաքական խաղեր և այլն: Ուստի քաղաքական ազատությունը մի գործընթաց է, որի արժեքայնությունը պայմանավորված է կառավարող ընտրանու՝ քաղաքական շուկայի արդիականացման ընդունակությամբ: Այս գործընթացում ազատության մշակույթը դարձել է համագործակցության և ինքնիրացման այնպիսի ցանց, որը ռազմավարական նկատառումներով ներառում է հիմնախնդրի շարունակական, ազատ քննարկումների, տարաբնույթ գաղափարների ծրագրավորված բանավեճ: Այստեղից հետևում է, որ արդի քաղաքական զարգացման արժեքայնությունը իմաստավորված չի լինի առանց տեղեկատվահաղորդակցական մանիպուլյացիայի (այսուհետ՝ ՏՀՄ) բազմաչափ փոփոխությունների ուսումնասիրման: Լինելով գիտակցաբար իրականացվող և նպատակաուղղված գործողություն՝ ՏՀՄ-ն հիմնվում է ինքնաբուխ ձևավորվող պատրանքների և իրականության մասին խեղաթյուրված պատկերացումների վրա: ՏՀՄ-ն մարդու քաղաքական գիտակցության և վարքի քողարկված ղեկավարումն է, որի նպատակն է քաղաքական ազատության համար մղվող պայքարի ղեկավարումը՝ համաձայն մանիպուլյատորների հետաքրքրությունների: Այս համատեքստում ուշագրավ է հոլանդացի հետազոտող Թ. Ա. վան

Դեյքի (Teun A. Vandijk) կարծիքը, համաձայն որի՝ տեղեկատվահաղորդակցական համակարգը նպատակ ունի փոխելու ստացողների (recipients) գիտելիքը և կարծիքը: Տեղեկություն հաղորդողի շահերով պայմանավորված յուրաքանչյուր տեղեկատվահաղորդակցական գործընթաց մեքենայություն է, եթե նպատակ ունի փոխելու ստացողների (recipients) գիտելիքը կամ կարծիքը՝ հենց ստացողների շահերին հակառակ (Teun (2006). URL:<http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf>): Փաստորեն, ՏՀՄ-ն հիմնված է զանգվածային գիտակցության մեջ սոցիալական այնպիսի առասպելների ստեղծման վրա, ինչպիսիք ակնկալում են քաղաքացիները: Տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառման արդի պրակտիկան վկայում է, որ նոր քաղաքական առասպելներն ստեղծվում են ճշգրիտ ծրագրով՝ անձի ու սոցիալական հոգեբանության և մեքենայություն կատարողների նպատակին համապատասխան: Է. Ֆրոմը պնդում է, որ քաղաքական մանիպուլյացիան զրկում է անձին ազատության մասին լիարժեք պատկերացումներից՝ փոխարինելով դրանք վերացական խճանկարով: Միևնույն ժամանակ, արդյունավետ մանիպուլյացիա իրականացնելու համար անհրաժեշտ են գիտելիքներ մարդու ակտիվության և պահանջմունքների կարգավորման, ինչպես նաև իմացության, գործառնական ու հոգեկան վիճակի վերաբերյալ (Фромм (2008), 199–200):

Նշված գործոններին որակապես նոր մակարդակ հաղորդեց տեղեկատվական հասարակության զարգացումը: Այս առումով ուշագրավ է ՋՀՄ-ների դերը՝ որպես տեղեկատվության տարածման և մարդկային ռեսուրսի համախմբման հզոր գործիքի: Այստեղ որոշիչը ստացած տեղեկատվության շնորհիվ դրսևորվող անհատական ինտերակտիվությունն է, ինչը նոր շունչ է ստացել նորագույն տեխնոլոգիաների և սոցիալական ցանցերի զարգացման արդյունքում: Մարդը, գտնվելով զանգվածային հաղորդակցության դաշտում, սեփական արժեքներով ու դատողութուններով փոխազդում է կառավարողի վրա՝ ստիպելով հաշվի նստել իր հետ: Այս առումով ուշագրավ է Հ. Ռեյնհոլդի միտքն այն մասին, որ ցանցերում միմյանց հետ շփվող և միմյանց չճանաչող մարդիկ, որոնք կազմում են «խելացի» ամբոխ (smart mob), համախմբվում են

նախկինում չտեսնված ձևով՝ շնորհիվ իրենց նորարարական սարքերի, որոնք ապահովում են կապ և հաշվարկներ (**Рейнгольд** (2006), 8): Այսպես, Թունիսում (որտեղ և սկսվեց «Արաբական գարունը») հեռուստատեսային ցանցերը և մասնավորապես Al Jazeera-ն, ինչպես նաև սոցիալական ցանցերը (Facebook) կարևոր դեր խաղացին այդ երկրում ընդդիմադիր շարժման մեջ զանգվածների միավորման գործում: Այսպես՝ եթե մինչև հեղափոխական գործընթացների սկիզբը Facebook-ի թունիսյան առցանց տիրույթում գրանցված էր մոտ 2 հազար օգտատեր, ապա հեղափոխությունից անմիջապես հետո այդ թիվն արդեն 2 մլն էր կազմում (**Khondker** (2011)). URL:<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14747731.2011.621287>): Բնականաբար, այս համատեքստում չի կարելի անտեսել YouTube-ի և Twitter-ի դերը, որոնք Facebook-ի հետ հավասար սոցիալական կազմակերպման և տեղեկացման խնդիր էին լուծում: Այսպես՝ Եգիպտոսում և Թունիսում բողոքների ընթացքում (3 շաբաթ՝ 2011 թ. մարտ) հարցման 200 մասնակիցների մեծ մասը (88 %՝ Եգիպտոսում և 94 %՝ Թունիսում) ասել է, որ հիմնական տեղեկատվությունն ստացել է սոցիալական ՁԼՄ-ներից (**Khondker** (2011)). URL:<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14747731.2011.621287>): Կարող ենք պնդել, որ արդի աշխարհում չի կարելի թերագնահատել նոր տեխնոլոգիաների ուժն ու նշանակությունը՝ որպես քաղաքական ազատության կառավարման գործիքարանի: Ակնհայտ է, որ նոր տեխնոլոգիաները, գտնվելով անընդհատական զարգացման և արդիականացման գործընթացում, դարձել են քաղաքական ազատության կառավարման հզոր գործոն: Այսինքն՝ ՁԼՄ-ները և քաղաքական ազատությունը գտնվում են բացառիկ միասնության մեջ: Առանց այդ միասնության անհնար է խոսել անձի սոցիալականացման մասին, որի մակարդակով էլ պայմանավորված՝ փոփոխվում են ազատության սահմանները: Այս գործընթացում քաղաքական ազատության մանիպուլյատիվ կառավարումը ցանցերում ունի հետևյալ ձևերը՝ մասնակցության տեսանկյունից ձևավորում և մասնակցության պատրանքայնություն: Դրանց միջոցով նվազեցվում է հասարակության մեջ գոյություն ունեցող դժգոհությունը՝ ամբողջ բացասական էներգիան ուղղորդելով սոցիալական ցանցերի բուռն քննարկումներին, ինչն էլ բերում է կոնկրետ իրավիճակի

հայելային տեսանկյունի: Այս կամ այն դերակատարները, ֆեյքերի (կեղծ էջերի) նպատակաուղղված գործունեության օգնությամբ ստեղծելով հայելային վիրտուալ դաշտ, դարձել են կոնկրետ խնդիրներ լուծելու հզոր միջոցներ: Մասնավորապես դրանք օգտագործվում են քաղաքական ազատությունների պաշտպանվածության պատրանք ստեղծելու նպատակով՝ զանգվածային գիտակցության խաղարկման միջոցով: Որոշիչն այստեղ հաղորդակցական էֆեկտի մշակութային էության բացահայտումն է, քանի որ իրական հաղորդակցությունը ենթադրում է գիտակցության ակտիվություն և իսկության նպատակաուղղված որոնում, ինչպես նաև սոցիալականացման որոշակի մակարդակ: Ուստի անհրաժեշտ է զարգացող երկրներում (նաև՝ ՀՀ-ում) առաջնային ուշադրություն դարձնել իրականության սոցիալական հարթությանը, որում մի կողմից՝ իրականացվում են զանգվածային-հաղորդակցական գործընթացներ, իսկ մյուս կողմից՝ տեղի է ունենում սոցիալական տարածության բոլոր մակարդակների սոցիալականացում: Այդ առումով ելակետային են Պ. Բուրդյույի մոտեցումները: Նա սոցիալական տարածությունը սահմանում է որպես «անտեսանելի կապերի» միասնություն՝ որոշակիացված ըստ իրենց մերժության, հարևանության կամ էլ նրանց միջև առկա հեռավորության, ինչպես նաև՝ հարաբերական դիրքերի (**Бурдьё** (2007), 50): Այս դիտանկյունից առանձնակի կարևորություն է ստանում Պ. Բուրդյույի այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ կարևորվում է մշակութային նույնականացումը: Խոսքը ոչ այնքան ընդհանուր մշակույթի մասին է, որքան ապրելակերպի և աշխարհի հանդեպ մարդու վերաբերմունքի առանձնահատկությունների բացահայտման, որոնց միջոցով մարդը որոշարկում է իր և այլոց լեգիտիմ ու լեգալ տեղը սոցիալական ցանցերում:

Որպես այդպիսին՝ սոցիալական ցանցը ներառում է երեք տարր՝ գործողության սուբյեկտ (գործող անձ), իրավիճակ և սուբյեկտի վերաբերմունքն իրավիճակի հանդեպ: Սուբյեկտն իր կատարած սոցիալական գործողության յուրաքանչյուր պահի որոշակի դերով է ներկայանում, որը, պայմանավորված արժեքանորմատիվային համակարգի շրջանակներում կարևորվող գործառույթներով, ունի միաժամանակ և՛ գործառական, և՛ ապագործառական հետևանքներ: Այս երևույթը ՀՀ-ում առանձնա-

հատուկ կերպով դրսևորվում է շարունակական ռեֆորմների ժամանակ, երբ սահմանազատվում են դերակատարների բացահայտ և քողարկված գործառույթները: Ակնհայտ են այն գործառույթները, որոնց արդյունքներն ու հետևանքներն ընդունվում են ազատ գործունեություն ծավալած մասնակիցների կողմից: Այսինքն՝ դերակատարը քաղաքական ազատության միջոցով կանխավ հետամուտ է լինում «գործառնման էֆեկտի» լեգիտիմացմանը և «նպատակին հասնելու» պահանջներին: Այս խնդիրը լուծում է սոցիալիզացիան (ընտանիք, եկեղեցի, դպրոց, ՁԼՄ-ներ)՝ ապահովելով սոցիալական համակարգին համապատասխան էներգիայի և տեղեկատվության անընդհատական շրջանառությունը: Այս գործընթացն առանձնակի սրություն է ստանում տեղեկատվական պատերազմների համատեքստում, որոնց տեղեկատվատեխնիկական և տեղեկատվահոգեբանական մակարդակները, մեր կարծիքով, դրսևորվում են ըստ ժամանակի հրամայականների:

Արդի պայմաններում առանձնահատուկ դեր են ստանում նորարարական գործիքարանները, որոնք կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբերի՝ life placement (կյանքի մեջ զետեղել) և smart mobs (բառացի՝ խելացի ամբոխ): Նշված տեխնոլոգիաների էությունն այն է, որ դրանք կիրառվում են իրավիճակային համատեքստում. այս դեպքում հաղորդակցության օբյեկտը չի մտածում, որ հնարավոր է՝ այն նախօրոք պլանավորված գործունեություն է, իր կամքից անկախ դառնում է դրա մասնակիցը, իսկ նշված ոչ ստանդարտ գաղափարը նրա մեջ հետաքրքրական զգացումներ է առաջացնում դեպի գործողության սուբյեկտը: Դրա մյուս բնութագրիչ կողմն այն է, որ սույն ոչ ստանդարտ հաղորդակցման ականատեսները նկարում են այն և տարածում MMS-ի, էլեկտրոնային փոստի միջոցով և քննարկում բլոգներում, չաթերում և ֆորումներում:

Նորարարական տեխնոլոգիաներից վերջին տարիներին կարևոր տեղ է հատկացվում նաև «խելացի» ամբոխին, որն աչքի է ընկնում իր քաղաքական, սոցիալական և նույնիսկ գովազդային հնարավորություններով: Արդի քաղաքական զարգացումներում «խելացի» ամբոխի տարածված տարբերակ է ֆլեշմոբը (flash mob), որը կայծակնորեն միևնույն վայրում է հավաքում անսահմանափակ թվով մարդկանց,

որոնք իրենց կամքից անկախ սկսում են շարժվել նախապես պլանավորված սցենարին համահունչ, և որոնք նույն կայծակնային կերպով էլ ցրվում են: Դրանք լայնորեն կիրառվում են Կանադայում, ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում և այլուր: Դրա վառ օրինակներից է Ֆիլիպինների նախագահ Ջոզեֆ Էստրադայի քաղաքական կարիերայի ավարտը (Рейнгольд (2006), 225) :

ՀՀ քաղաքական զարգացումների մեջ ֆլեշմոբը նորամուծություն է, որն առանձնանում է մնացյալ տեխնոլոգիաներից այն բանի շնորհիվ, որ հասարակական կարծիքի ձևավորման վրա ներկա պահին առավել մեծ ազդեցություն են գործում իրադարձությունները, առավել շատ ուշադրություն է դարձվում մարդկանց սեփական շահերին, և ֆլեշմոբը մարդկանց դրդում է կոնկրետ գործողությունների:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ տեղեկատվական հեղափոխությունը և դրան հետևած ՁԼՄ-ների բուռն զարգացումները միատեսակ արդյունքներ չունեն: Մի կողմից՝ ՁԼՄ-ները ձևավորեցին լայն տարածություն՝ բարձրացնելով քաղաքացիական ու քաղաքական մասնակցությունը, մյուս կողմից՝ նորարարական տեխնոլոգիաները տեղեկատվական պատերազմների միջոցով բարձրացրին քաղաքական ազատության խոցելիությունը՝ նոր սերնդի համար ստեղծելով «ներդաշնակ» ու «քառտիկ» սպառնալիքներ:

Զանգվածային հաղորդակցության միջոցների մեջ ազատության կառավարման գործընթացում առանձնահատուկ է տեղեկատվական կապիտալի դերը, որի սահմանների բազմաչափությունը սոցիալական տարածության մեջ փոփոխում է մարդու դիրքը սոցիալական աստիճանակարգում: Համաձայն Բոդրիյարի՝ ՁԼՄ-ները ստեղծում են հատուկ սիմվոլիկ միջավայր, որը փոխարինում է իրականությանը. «Մենք մտնում ենք կեղծ իրադարձություններով, կեղծ պատմությամբ, կեղծ մշակույթով աշխարհ, որտեղ իրադարձությունները, մշակույթը և պատմությունը համաբերված են ոչ թե իրական փորձի հիմամբ, այլ ստեղծված են որպես արտափաստեր՝ հիմնված մեդիայի, տեխնիկական մանիպուլյացիայի և էլեմենտների կողերի վրա» (Бодрийяр (2006), 164): Բոդրիյարը ՁԼՄ-ների ազդեցությամբ ի հայտ եկած իրականությունն անվանել է գերիրականություն: Հաղորդակցական ազատությունը

մարդու սուբյեկտիվ վիճակն է, որը կախման մեջ է ՀՀՄ-ների կողմից սինթեզված իրականությունից:

Տեղեկատվական հասարակության մեջ քաղաքական զարգացման արժեքայնության ամենակարևոր հիմնախնդիրը ցանցի հասանելիությունն է, քանի որ միայն դա է ազատ հաղորդակցության հնարավորություն տալիս: Սակայն առցանց (on-line) հարաբերություններում ահազանգող մի բան կա, որը կարող է կոճգամի մի սեղմումով ընդհատվել: Մշտապես գտնվելով էլեկտրոնային ցանցերի տիրույթում՝ մարդիկ, հաղորդակցվելով միմյանց հետ, այս դեպքում միակ իրականության փորձի հիման վրա ճանաչում են մեդիաիրականությունը: Մեդիատարածությունն իմաստավորվում է որպես զանգվածային հաղորդակցություն՝ մի դեպքում բացատրվելով որպես գործընթաց, մյուս դեպքում՝ իշխանության և հասարակության միջև փոխազդեցություն՝ ընտրություն, ստեղծում, տարածում և հաղորդագրության ընդունում:

Փաստորեն, զանգվածային հաղորդակցության միջոցների գործունեությունը տարերայնորեն չի ընթանում, և այդտեղ մեծ դեր են խաղում քաղաքական և գաղափարախոսական գործոնները, որոնք արդիականանում են՝ մանիպուլացնելով լսարանի պահանջմունքները: Դրա համար էլ ՀՀՄ-ների նոր տեխնոլոգիաները, չարտացոլելով ազատության մշակույթը և ողջ լսարանի կյանքի պայմանները, բացասական ազդեցություն են թողնում լեզվի զարգացման վրա, ինչպես նաև կարող են անդրազգային հոսքերի ագրեսիվության, միակողմանիության հետևանքով խոչընդոտել մշակութային նույնականացմանն ու սոցիալականացմանը: Գաղտնիք չէ, որ Ֆեյսբուքում գրառումները հիմնականում կատարվում են լատինատառով, ինչն աղքատացնում է լեզուն, թույլ չի տալիս, որ այն ներառի նոր հասկացություններ, իսկ մյուս կողմից՝ հատկապես երիտասարդության շրջանում մայրենի լեզուն երկրորդ պլան է մղվում (Ինտերնետում հայերենն անպաշտպան է: URL:<http://www.lezu.am/?p=368>: Հայոց լեզվի խնդիրն ինտերնետում՝ IMHO: URL: <http://media.am/armenian-in-internet>):

Հաղորդակցական ազատությունը կառուցողական մոտեցման հիմքում կարող է ուսումնասիրվել հումանիտար-հաղորդակցական ոլորտում՝ որպես հոգեբանական ազատություն զանգվածային հաղորդակ-

ցության մեջ շրջանառվող լեզվական կառույցներից, որոնք ապահովում են հենց հաղորդակցական գործընթացը, բայց մյուս կողմից՝ անձին «գերի» են վերցնում՝ օտարելով նրան իրականությունից: Մեր կարծիքով, հումանիտար մոտեցումը հնարավորություն է տալիս հստակեցնելու քաղաքական խաղի նշանային համակարգը՝ կամավորություն, օրիգինալություն, սահմանափակվածություն, օրենքի գերակայություն, գեղագիտություն, ներգրավվելու ունակություն: Սակայն ժամանակակից աշխարհում (սկսած 20-րդ դարի 40-50-ական թթ.) տեղեկատվական տեխնոլոգիաների գլխապատույտ զարգացման արդյունքում, ինչպես նշում է Յ. Հայզինգան, խաղը իմաստազրկվել է: Մրցույթները, հեռուստախաղերը մասամբ ձևական բնույթ են կրում, ծառայում սպառողական կամ քաղաքական նպատակների, չեն նպաստում հոգևոր աճին, խաղն օգտագործվում է որպես դիմակ, որի տակ «թաքնվում է քաղաքակա-օգտագործվում է որպես դիմակ, որի տակ «թաքնվում է քաղաքակա- նության թունավոր կառուցվածքը, որը մտադիր է հասնել որոշակի նպատակի խաղի ձևի միջոցով, որը հենց այդ նպատակով է մշակված» (Հայզինգա (2007), 70): Ուստի քաղաքական ազատությունը զանգվածային հաղորդակցության մեջ կարևոր սոցիալական արժեք է, որը պետք է պաշտպանել տարբեր սոցիալական խմբերի, ինստիտուտների մանիպուլյատիվ ունեցություններից, ինչպես նաև ապահովմանիտար գործընթացներից՝ կապված ՀՀՄ նոր տեխնոլոգիաների զարգացման հետ: Միաժամանակ, ինստիտուցիոնալացված քաղաքական ազատուհետ: Միաժամանակ, ինստիտուցիոնալացված քաղաքական ազատությունը և՛ սոցիալական, և՛ մեդիամիջավայրի հետ փոխհարաբերությունները կարգավորող այնպիսի գործոն է, որը հնարավորինս պաշտպանում է մարդուն վիրտուալացումից: Այսինքն՝ լինել ազատ մեդիատարածության մեջ՝ նշանակում է նաև ունենալ սեփական ցանկությամբ այնտեղից դուրս գալու ազատություն: Այդ պատճառով այն հարցը, թե ինչ պայմաններում է կարելի հրաժարվել մեխանիկական կառուցվածքից կամ գնալ գիտակցված համախմբման, դարձել է ՀՀ նույնականացումից կամ գնալ գիտակցված համախմբման, դարձել է ՀՀ ժողովրդավարական համախմբման կայացման հիմնախնդիր: Ուստի սեփական դերի գիտակցումը և կատարումը, որն իրագործում է նրա ազատության ներուժը, ընդունակ է ապահովելու անձի զարգացումը մեդիատարածության մեջ:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ ՀՀ-ների անորոշ և ոչ հումանիստական զարգացումները ստեղծել են ներծին և արտածին, «ներդաշնակ» ու «քառտիկ» նոր սպառնալիքներ: Այս համատեքստում քաղաքական զարգացման արժեքայնության ապահովումը ՀՀ-ում պետք է ուղեկցվի տեղական ՀՀ-ների նոր տեխնոլոգիաների թափանցիկ գործունեությամբ: Այս համատեքստում տեղեկատվահաղորդակցական հեղափոխությունն արմատապես փոխել է կրթությանը ներկայացվող պահանջները: ՀՀ-ում գերխնդիր է մրցունակ սերնդի ձևավորումը՝ ազգային ինքնության արդիականացման և շարունակական կրթության արժեքների համաժամանակյա գործառնման մտահոգություններով: Այս մոտեցումն արդիական է, քանի որ «կրթությունն ավանդաբար մեծ դեր ունի Հայաստանում: Գիտակրթական համակարգի կառավարման անարդյունավետությունը, միջազգային ներգրավվածության ոչ բավարար մակարդակը, ինչպես նաև յուրաքանչյուրի համար մասնագիտական կրթության ոչ լիարժեք մատչելիությունը սպառնալիքներ են ազգային անվտանգության համար» (Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն (ՀՀ Նախագահի 2007 թ. Փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագիր) (2007), 5-6): Փաստորեն, մասնագիտական և քաղաքացիական շարունակական կրթության արդյունավետության ցածր մակարդակը սպառնալիք է ՀՀ քաղաքական զարգացման արժեքայնության բնականոն արդիականացման համար: Ուստի հայ հանրույթին նետած մարտահրավերներին արդյունավետ պատասխանելու նպատակով անհրաժեշտ է մրցունակ կրթության միջոցով բնականոն կերպով արդիականացնել ազգային ինքնությունը և՛ ՀՀ-ում, և՛ ԼՂՀ-ում, և՛ Սփյուռքում: Մեր կողմից կարևորված մրցունակ կրթությունն արդիական է հենց ՀՀ-Սփյուռք-ԼՂՀ ազատության մշակույթի գործառնման առումով: Ակնհայտ է, որ դրա կայացման այժմեական պահանջներն իրենց բազմազանության մեջ անհրաժեշտ են դարձնում նրա իրականացումը նոր տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների, հատկապես համացանցի միջոցով:

Արդի քաղաքական զարգացումներում տարբեր քաղաքակրթությունների միջև ծավալված արժեքային զուգամիտումները, բախումներն ու երկխոսություններն ակնհայտ են դարձնում, որ մրցունակ կրթության

օգնությամբ հնարավոր է ընդարձակել սուբյեկտիվ ազատությունը: Փաստորեն, մրցունակ կրթությունը պատասխանում է բոլոր այն հարցերին, որոնք ծառանալու են մարդու առջև ապագայում, քանի որ «... այն նպատակաուղղված է մարդու բազմակողմանի զարգացմանը նրա բոլոր ասպեկտներով՝ կյանքի ամբողջ ընթացքում» (Rao (2008), 1. URL: <http://books.google.am/books?id=H28MXV2hnWYC&pg=PA47&dq=long+life+education+definition&hl=en&sa=X&ei=3eLIU5eKHqnMygP1IILIAw&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q=long%20life%20education%20definition&f=false>):

Մրցունակ կրթությունը ներառում է նորարարական գիտելիքներ, հմտություններ, արժեքներ, որոնք հիմնված են ինքնակարգավորման, ինքնիրացման, ինքնարդիականացման և ինքնասոցիալականացման վրա: Արդյունքում մրցունակ մասնակցության պայմաններում հայ «Ես»-ը հնարավորություն է ստանում մասնակցելու աշխատանքի միջազգային նոր բաժանմանը և ինքնության բնականոն արդիականացման միջոցով որդեգրելու «Նորարարական գիտելիքն իմ ՏԵՍԱԿԻ ազատ և անվտանգ ապագայի երաշխիքն է» սկզբունքը: Վերոնշյալը հնարավորություն է տալիս պահպանելու համակեցության կանոնները և մրցունակ համագործակցությամբ նպատակամետ պատասխանել գլոբալ մարտահրավերներին:

Այդ առումով «երրորդ ալիքի» երկրների ժողովրդավարացման գործընթացի փորձը վկայում է, որ ազատական արժեքների արմատավորմանը և մարդու իրավունքների ու ազատությունների ընդլայնմանը զուգընթաց մեծանում է պետության դերը կրթության որակի բարձրացման շրջանակներում մարդկային կապիտալի կառավարման անհրաժեշտությունն օրենսդրորեն երաշխավորելու համար: Դա էլ նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ ՀՀ-ում քաղաքական զարգացման նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ ՀՀ-ում քաղաքական զարգացման արժեքայնության համակարգման հիմնական ուղիներից մեկը կարող է լինել մարդկային կապիտալի կառավարումը: Ելակետ ընդունելով այս լինել մարդկային կապիտալի կառավարումը: Ելակետ ընդունելով այս դրույթը՝ անհրաժեշտ է ազգային կրթական համակարգ մուտքագրել այնպիսի արժեքներ, որոնք հնարավորություն կտան հային պատասխանելու ժամանակի մարտահրավերներին և իր քաղաքացիական դիրքորոշմամբ մասնակցելու ՀՀ քաղաքական զարգացմանը: Այս առումով

անհրաժեշտ է պատմության հոլովությունում ձևավորված ազգային լավագույն ավանդույթները՝ արարող սկիզբ, աշխատասիրություն, ոգեղենություն և այլն, զուգամիտել Արևմուտքի կրթագիտական նորարարություններին, որոնք ազգային «Ես»-ին կշահադրդեն որդեգրելու կրթական նոր մեթոդներ:

Ելակետ ընդունելով մարդկային ռեսուրսների բանական կառավարումը՝ մրցունակ կրթության միջոցով կարելի է զարգացնել ազատության մշակույթի այնպիսի ցանց, որը ներառում է նորարարական, շարունակական, ազատ և թափանցիկ քննարկումների, տարաբնույթ գաղափարների նպատակադրված ուսուցում. «Գիտելիքի շարունակական ձեռքբերման գործընթացը ամենահզոր, մարդուն հասանելի նույնիսկ գերհզոր գենք է, բայց կանխատեսելի այնպիսի միջավայրում, որտեղ անհատական վարքի ազատական դրսևորմամբ քաղաքացին պարզևատրվում է իր նորարարական գիտելիքների և ազատության այն նորմերի պահպանման համար, որոնք հանրային համախմբում և ինքնության արդիականացում են ենթադրում՝ մերժելով հասարակության ատոմականացումը» (Бауман (2006). URL:<http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6616>.):

Նմանօրինակ մոտեցման վրա ձևավորված ցանցերի պայմաններում «Ես»-ի ինքնության արդիականացումը պայմանավորված է այդ իսկ ցանցերում նրա մրցունակ մասնակցության աստիճանով, որի օգնությամբ էլ կանխվում են ՀՀ ազգային անվտանգությանն ուղղված «ներդաշնակ» և «քառտիկ» սպառնալիքները: Այս բազմամակարդակ գործընթացում գերակա է կրթական համակարգի որակի բարձրացման դերը, քանի որ այն թույլ է տալիս ճյուղավորելու ցանցը և բարձրացնելու ազգի կենսունակությունը՝ ընդարձակելով ազատության տարածությունը: Որպեսզի նորարարական ծրագրերը և գաղափարներն ընդունվեն հանրության կողմից և համապատասխանեն ապագայի նկատմամբ նրանց ակնկալիքներին, անհրաժեշտ է, որ մարդիկ անվերապահորեն ընդունեն քաղաքական ազատության գաղափարների ռազմավարական նշանակությունը ո՛չ միայն ընտրազանգվածային, այլև մասնակցային դեմոկրատիայի դիտանկյունից: Ենթադրվում է, որ նմանատիպ մոտեցմամբ բարձրացվում է անձի սոցիալականացումը, որի գերխնդիրը

հանրության հետ երկկողմանի հարաբերությունների՝ արդյունավետորեն գործող կառուցակարգերի հաստատումն ու ամրապնդումն է: Այս իմաստով տեղին է հիշել անգլիական այն սկզբունքը, որ իշխանությունը ոչ միայն արդյունավետ պետք է աշխատի, այլև քաղաքացիները պետք է համոզված լինեն, որ այն աշխատում է արդյունավետ (Бауман (2006). URL:<http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6616>.): Տվյալ դեպքում արդյունավետ աշխատելն իշխանության հիմնական առաքելությունն է, իսկ այդ աշխատանքն արդյունավետ ներկայացնելը քաղաքացիական մշակույթի հիմնական գործառույթն է: Նման դիրքորոշումը հիմնավորելու համար ելակետային ենք համարում Հ. Ալմոնդի մոտեցումը, որի համաձայն՝ անձի սոցիալականացման գործընթացում հավասար մասնակցություն ունեն բազմաչափ փոխհարաբերությունների մեջ գտվող հասարակության քաղաքական համակարգի այնպիսի ինստիտուտներ, ինչպիսիք են «... ընտանիքը, դպրոցը, կրոնական, դասային և փոքրամասնության շահերը արտահայտող կառույցները, ՋԼՄ-ները, ճնշման խմբերը, հանրության հետ կապերը, քաղաքական կուսակցությունները և ոչ պետական կառույցները» (Алмонд, Пауэлл, Стром, Далтон (2002), 94.): Այդ դերակատարներից յուրաքանչյուրի մասնակցության և ազդեցության արդյունավետությունը կախված է տարիքից, մարդու ինքնագիտակցության զարգացման, կրթվածության և ինքնակազմակերպման մակարդակներից, սոցիալական և քաղաքական գործընթացների մեջ նրա ընդգրկման ինտենսիվությունից, այնտեղ ընթացող գործողությունների բնույթից և նույնիսկ հասարակական-քաղաքական զարգացման քաղաքակրթական առանձնահատկություններից: Օրինակ՝ ավանդական հանրույթներում ավելի ուժեղ է ընտանիքի, եկեղեցու, մարդու վրա շրջակա միջավայրի ազդեցությունը: Իսկ ժողովրդավարացման գործընթացում հատկապես որոշիչ է քաղաքական PR տեխնոլոգիաների միջոցով բոլոր դերակատարների նպատակամետ փոխներգործությունը: Հիրավի, եթե մարդը շահադրդված չէ արդիականացնելու իր վարքը, Հիրավի, եթե մարդը շահադրդված չէ արդիականացնելու իր վարքը, ապա զրկվում է PR տեխնոլոգիաների իրատես օգտագործման միջոցով իր տեղը սոցիալական կառուցակարգերում նպատակամետ կերպով տնօրինելուց:

Քաղաքական PR տեխնոլոգիաների օգնությամբ նորմերի, ավանդույթների, վարքի ձևերի և մշակութային արժեքների յուրացումը կարող է սահմանափակված լինել միայն մարդու կյանքի տևողությամբ: Դա երկփեղկված ընթացք է. քաղաքացիական կրթության օգնությամբ մի կողմից՝ մարդիկ ընտրում են իշխանության հետ հարաբերվելու նոր միջոցներ, մյուս կողմից՝ հասարակության ազդեցությունն անհատի վրա պայմանավորված է նրա համոզմունքներով և հավատալիքներով: Դրանք, հենվելով պետության կարգավորիչ դերի վրա, սահմանում են անձի սոցիալականացման այն մակարդակները, որոնք կողմնորոշված են դեպի իշխանության լեգիտիմություն, քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթ, ինչպես նաև քաղաքական ազատության միջոցով համընդհանրացվող ստանդարտների հաստատագրում: Քաղաքացիական մշակույթի օգնությամբ քաղաքացին կողմնորոշվում է քաղաքական իրադրության մեջ՝ իրատես մասնակցություն ունենալով որոշումների ընդունման գործընթացին նույնիսկ քառտիկ տեղեկատվության և հաղորդակցության պայմաններում: Փաստորեն, մարդն իր ողջ կյանքի ընթացքում ենթարկվում է սոցիալականացման, որի հասունության մակարդակը մարդու կողմից քաղաքացիական մշակույթի որոշակի տիպի պատկանելն է:

Քաղաքացիական մշակույթի հաստատման գործընթացն ուղեկցվում է գիտակցության բնականոն արդիականացմամբ: Այսօր ՀՀ-ում քաղաքացու գիտակցությունն ազատական-ժողովրդավարական, ազգային-պահպանողական, սոցիալիստական արժեքների ակտիվ հաստատման և մարքսիստական գաղափարների անկման հետևանք է: Համապատասխանաբար, հարմարվողականություն, անհանդուրժողականություն, քաղաքական կյանքի հատվածայնություն և բազմազանություն, գաղափարների ու իշխանությունների հետ կոնյուկտուրային համագործակցություն ենթադրող սոցիալական վարքագծի բազմաչափ մոդելը դեռևս չի համապատասխանում բնականոն արդիականացման պահանջներին, որոնք կողմնորոշված են դեպի մրցունակ մասնակցության ազատություն, համագործակցություն, քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթ: ՀՀ-ում տեղի ունեցած ազատական բարեփոխումների փորձը մշակույթ է տալիս, որ մարդու մուտքը քաղաքականություն, նրա նախա-

պատրաստումը և ներգրավումն իշխանական հարաբերություններում իրականացվում են իշխող մշակութային կողմնորոշիչների և նորմերի, քաղաքական վարքաբանության նմուշների և արժեքների արդիականացման գործընթացով: Իր հերթին, քաղաքական կյանքում նոր սերունդներ ներգրավող մասնակցային (այլ ոչ սոսկ ընտրագնացվածային) դեմոկրատիան ապահովում է հասարակության քաղաքական զարգացման ժառանգականությունը և թույլ է տալիս դիսկուրս զարգացնել պետության և քաղաքացու միջև:

Փաստորեն, մրցունակ կրթությունն անմիջականորեն կապված է անհատի քաղաքական գիտակցության ձևավորման, զարգացման և արդիականացման հետ: Այն ընդգրկում է այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են պահանջմունքների և սոցիալական սպասումների համակարգի ձևավորումը, արժեքային կողմնորոշումը, սեփական շահերի գիտակցումը, քաղաքական գործունեության հնարավորությունների գնահատումը, սոցիալ-քաղաքական արժեքների ու համոզմունքների, ինչպես նաև մասնակցային մշակույթի ընդունումը և այլն: Ուստի կրթական բարեմասնակցային մշակույթի ընդունումը և այլն: Ուստի կրթական բարեփոխումների նպատակը և՛ մրցունակ գիտելիքների միջոցով նոր սերնդի կառավարման համակարգ ներգրավելը, ազգային մրցունակության բարձրացումը, և՛ ազգային ինքնության բնականոն արդիականացումը, և՛ քաղաքական ազատության միջոցով զարգացման ճգնաժամի հաղթահարումը: Այս համատեքստում տեսանելի է դառնում այն, որ քաղաքական զարգացման արժեքայնության լի է դառնում այն, որ քաղաքական զարգացման արժեքայնության հիմքում դրված է էթնոգենոտիպի տեսակի, կրթության համակարգի և սոցիալ-մշակութային արժեքների եռամիասնությունը: Նման եռամիասնությունն էլ, համացանցի և տեղեկատվահաղորդակցական նորագույն տեխնոլոգիաների լայն տարածմանը զուգընթաց, վերաճել է քաղաքական ազատության և ազատականության ջատագով գլոբալ ինստիտուտի:

Համացանցի միջոցով կրթություն ստանալը վերջին մի քանի տարիների ընթացքում դարձել է բավական տարածված երևույթ ամբողջ աշխարհում, քանի որ այն հնարավորություն է ընձեռում գիտելիքներ ստանալու մատչելի պայմաններով: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բերած բոլոր հնարավորությունները լայնորեն կիրառվում են Հայկական

տությանը: Դա նախ և առաջ ներդաշնակում է ռացիոնալը և իռացիոնալը, քաղաքական զարգացման արժեքայնության կառուցակարգը, այն է՝ պաշտպանվել հարկադրանքից, մեծամասնությունից, հասարակական կարծիքից և ազատորեն մասնակցել պետական կառավարմանը: Այս արժեքայնության տիրույթներում սոցիալականացված անձը, հենվելով մարդու իրավունքի չորս սերունդների վրա, ապագան դիտարկում է որպես ազատ ինքնադրսևորման հնարավորություն:

Քաղաքական զարգացման արժեքայնության բնականոն արդիականացումը, որպես գործընթաց, յուրաքանչյուր քաղաքացու համար սահմանված սեփական նպատակների իրականացման լեզվի տիմ և լեզվալ հնարավորություն է: Ուստի քաղաքական զարգացման արժեքայնությունը հենվում է մարդու իրավունքների, ազատության նորմատիվային հիմքերի, ինստիտուտների արդյունավետ գործունեության վրա: Դրանց փոխազդեցությունը ենթադրում է կառավարող ընտրանու, առաջնորդների և ընտրազանգվածի կողմից «ազատության (freedom)» և «ազատականության (liberty)» տարբերակում: Ուստի քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման գործընթացը նպատակահարմար է և՛ ազգային, և՛ գլոբալ մակարդակներում դիտարկել որպես ռացիոնալ ընտրություն: Այն արժևորվում է ոչ թե իբրև զգայական գործողություն արագահոս ներկայի հանդեպ (նեգատիվ ազատություն), այլ ներկայի մեջ ազատ կամքի և ազատ խղճի դրսևորում է, որը «Ես»-ին տեղափոխում է ռազմավարական առումով անվտանգ ապագա (պոզիտիվ ազատություն):

Քաղաքական զարգացման արժեքայնության արդիականացման գործընթացում անհատի գիտակցությունը կրել և կրում է ազատական-ժողովրդավարական, ազգային-պահպանողական, սոցիալիստական արժեքների հաստատման և մարքսիստական գաղափարների ինչպես հեղափոխական, այնպես էլ բնականոն փոփոխության հետևանքները: Զարգացող երկրներում նմանօրինակ փոփոխությունները հանգեցնում են քաղաքական իշխանությունների հետ կոնյուկտուրային համագործակցություն ենթադրող սոցիալական վարքագծի օտարված մոդելի առկայության, որը չի նպաստում քաղաքացիական և քաղաքական հասարակությունների միջև ինստիտուցիոնալացված և գործառութակա-

ռուցվածքային կապի հաստատմանը: ՀՀ-ում օտարումը, որպես ապագայի ռազմավարական կառավարման նկատմամբ ստեղծված անվստահության ձև, խորանում է արտագաղթի, կոռուպցիայի, աղքատության, թրաֆիքինգի, աղանդավորության տարածման պայմաններում: ՀՀ-ում օտարման գործընթացի վրա մեծապես ազդում են նաև նորագույն ՏՀՏ-ների միջոցով ազատության կառավարման մանիպուլյատիվ նոր տեխնոլոգիաները: Գովազդի, հեռուստատեսության և հաղորդակցության այլ միջոցների օգնությամբ ՀՀ-ում ազատության կառավարումն իրականացվում է արհեստական պահանջմունքներ, կեղծ ու խեղաթյուրված իդեալներ ու արժեքներ սերմանելու ձևով, մարդու շահերի ու հայացքների աճարարություններով:

Մանիպուլյատիվ կառավարման օգնությամբ ՀՀ-ում ստեղծվել են հոգևոր օտարման և ոգեղենության սնանկացման ճկուն տեխնոլոգիաներ: Ուստի հասարակության ատոմականացումը հաղթահարելու նպատակով հարկ է հետամուտ լինել եռակազմ քաղաքականության պատասխանատու դերակատարների՝ կառավարող էլիտայի, բիզնես-էլիտայի և պրոֆմիդիենական ղեկավարների միջև համագործակցության զարգացմանը: Այս նկատառումներով անհրաժեշտ է քաղաքական զարգացման արժեքայնությունն արդիականացնել՝ իրականացնելով սերնդի նորարարական շարունակական կրթություն: ՏՀՏ-ներն ընդլայնում են նորարարական շարունակական կրթություն: ՏՀՏ-ների ներկայիս զարգացումը հանգեցրել է նրան, որ ազատության մշակույթի կառավարում հնարավոր է իրականացնել մրցունակ գաղափարների թափանցիկ քննարկումների միջոցով: Այս գործընթացում անհատական վարքի ազատական դրսևորմամբ քաղաքացին շահադրդվում է իր նորարարական գիտելիքների և ազատության այն նորմերի պահպանման համար, որոնք արդիականացնում են «Ես»-ի ինքնությունը՝ մերժելով հասարակության ատոմականացումն ու օտա-ինքնությունը՝ մոտեցմամբ զարգացող երկրները հնարավորությունում: Նմանատիպ մոտեցմամբ զարգացող երկրները հնարավորություն են ստանում վերլուծելու և կանխատեսելու իրենց ուղղված արտածին և ներծին սպառնալիքները:

Սկզբնաղբյուրներ

1. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն (ՀՀ նախագահի 2007 թ. փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագիր), Երևան, «Հայկական բանակ», 2007:
2. Մարդու իրավունքներ (2013). ՄԱԿ-ի միջազգային փաստաթղթերի ընտրանի և ձեռնարկ մարդու իրավունքների վերաբերյալ, ՄԱԿ-ի հայաստանյան գրասենյակ, Երևան, Ասողիկ:
3. **Гоббс, Томас** (2001). Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского, М.: Мысль.
4. Доклад о развитии человека (2010). Реальное богатство народов: пути к развитию человека, пер. с англ.; ПРООН, М., Издательство Весь Мир.
5. **Локк, Джон** (1988), Сочинения: в 3 т., Т. 2 (Глава XII). М.: Мысль. URL: http://grachev62.narod.ru/lock/lokk_2_12.html.
6. **Макиавелли, Никколо** (2009). Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник; пер. с ит., Минск: Попурри.
7. UN Development Program, Human Development Report (1999), New York Oxford: Oxford University URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/260/hdr_1999_en_nostats.pdf.
8. Human Development Report, Published for the United Nations Development Programme, (1994), New York, Oxford: Oxford University Press. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/pdf>.

Հեղինակություններ

9. **Հայզինգա Յոհան** (2007), Մշակույթի խաղային տարրի սահմանման փորձ, հոլ. թարգմ.՝ Ս. Ղոթյանի, առաջաբան, հոդված՝ Հ. Հովհաննիսյան, Եր., Սարգիս Խաչենց — ՓՐԻՆԹԻՆՖՈ:
10. **Հովհաննիսյան Սմբատ**, Համացանցային Հոգևոր Հայաստանի տեսլականը. ազգային պետության և ինքնության վիրտուալ այլընտրանք, URL: <http://granish.org/the-vision-of-online-spiritual-armenia/>.
11. **Մարգարյան Մարիամ** (2004), Հոգևոր Հայաստանի գաղափարախօսությունը արդիականացման գործընթացում, ԲԱԶՄԱՎԷՊ հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ-Ս. Ղազար, թիվ 1-4:
12. **Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.** (2002). Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор, Учебное пособие, под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля, М.: Аспект Пресс.
13. **Арон, Раймон** (1996). Эссе о свободах: Универсальной и единственной формулы свободы не существует, Полис, №1, URL: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=38.

14. **Берлин, Исайя** (2014). Два понимания свободы, Эссе, (пер. А. Седова), в кн. Философия свободы. Европа. 2-е изд., предисловие А. Эткінда, М.: Новое литературное обозрение.
15. **Бодрийяр, Жан** (2006). Общество потребления. Его мифы и структуры, пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской, М.: Республика; Культурная революция.
16. **Бурдьё, Пьер** (2007). Социология социального пространства, пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко, М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя.
17. **Бауман, Зигмунт** (2006). Свобода. Перевод на русский язык: Г. М. Дашевский, М. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/6616>.
18. **Рейнгольд, Говард** (2006). Умная толпа: новая социальная революция, пер. с англ. А. Гарькавого, М.: ФАИР-ПРЕСС.
19. **Роттердамский, Эразм** (2001). Воспитание Христианского Государя, М.: Изд. Мысль.
20. **Фарид, Закария** (2004). Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами, пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева, М.: Ладомир.
21. **Фромм, Эрих.** (2008). Бегство от свободы, пер. с англ. Г. Швейника, Г. Новичковой. 2-е изд., М.: Академический Проект.
22. **Хелд, Дэвид** (2014). Модели демократии, третье издание, перевод с англ. М. Рудакова, М.: Дело, РАНХиГС.
23. **Diamond, L.** (2014), Chasing Away the Democracy Blues: Why democracy is worth fighting for — now more than ever, Oct. 24. URL: <http://foreignpolicy.com/2014/10/24/chasing-away-the-democracy-blues/>.
24. **Eldering, Marije** (2010). Measuring Human (In-) Security, Human Security Perspectives, Volume 7, (1).
25. **Habermas, Jürgen** (1975). Legitimation Crisis, Beacon Press.
26. **Khondker, Habibul Haque** (2011). Role of the New Media in the Arab Spring, 18 November, URL: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14747731.2011.621287>.
27. **King G. and Murray C.** (2001). Rethinking Human security, Political Science Quarterly, Volume 116, Issue 4.
28. **Shalendra, Sharma D.** (2007). Democracy, Good Governance, and Economic Development, Sharma Taiwan Journal of Democracy, Volume 3, No. 1, July.
29. **Vandijk, Teun A.** (2006). Discourse and manipulation, Discourse & Society 17(2), URL: <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf>
30. **Rao, V. K.** (2008), Lifelong Education, New Delhi: APH Publishing Corporation. URL: <http://books.google.am/books?id=H28MXV2hnWYC&pg=PA47&dq=long+life+education+definition&hl=en&sa=X&ei=3eLIU5eKHqnMyg>

P1IILIAw&ved=0CBsQ6AEwAA#v=onepage&q=long%20life%20education%20definition&f=false.

Համացանց

Ինտերնետում հայերեն անպաշտպան է, URL: <http://www.lezu.am/?p=368>.

Հայոց լեզվի խնդիրն ինտերնետում՝ IMHO, URL: <http://media.am/armenian-in-internet>.

Հայկական վիրտուալ համալսարան, 06.09.2015, URL: <http://www.mediamax.am/am/news/education/2265/#sthash.3uENHcOI.dpuf>.

Armenian Virtual College,

URL: <https://www.avc-agbu.org/entml>.

ՀՀ ՊՆ պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարանի (ՊԱՀՀ) «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսում տպագրված հոդվածներ

ԻՍԼԱՄԸ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Մարիամ Մարգարյան

21-րդ դարը մարդկության պատմության մեջ կմտնի համաշխարհային չափանիշներով նշանավորվող էական իրադարձություններով, այդ թվում՝ «սառը պատերազմի» ավարտը ավետող ռազմավարական հաշվեկշռի խախտմամբ և երկբևեռ աշխարհի անէացմամբ: Փաստորեն, համընդհանրացման գործընթացը մի յուրօրինակ մարտահրավեր է նետել մարդկությանը: Այդ մարտահրավերին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է փաստել տեղի ունեցող բազմաշերտ փոփոխությունների հակասականությունը: Այդ հակասություններից առավել էական են՝

✓ մի կողմից՝ փոխկապված աշխարհում համամարդկային շահերի առանձնահատկությունների, համընդհանրացման և նույնականացման ձգտումների, մյուս կողմից՝ ազգերի, հանրույթների և անհատների ինքնորոշման միջև գոյություն ունեցող հակասությունները,

✓ տարբեր տեղային քաղաքակրթությունների համատեղելիության կամ անհամատեղելիության հիմնահարցերը, որոնք ավելի ակնառու են դառնում՝ պայմանավորված համընդհանրացման գործընթացի արագացմամբ և հատվածայնությամբ: Կարևորելով այս հակասությունները՝ փորձել ենք ներկայացնել այն միջավայրը, որում գտնվում է Հայաստանը և ստիպված է լուծել իր լինելիության դժվարին հիմնախնդիրը: Միաժամանակ ցանկացել ենք ՀՀ կառավարող վերնախավի ուշադրությունը հրավիրել նոր աշխարհակարգում ձևավորվող համագործակցության մշակույթի ուսումնասիրման անհրաժեշտության վրա, համագործակցություն, որը ենթադրում է և՛ քաղաքակրթությունների երկխոսություն, և՛ ազգային ինքնության բնականոն արդիականացում: Այս նկատառում-

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ռազմագիտական հանդես, N 4 (54). 2007, էջ 30-47:

ներով շեշտադրել ենք հետևյալ հարցադրումը. «Ութերորդ են մեր հարևանները, ուր է գնում աշխարհը, արդյո՞ք ունակ ենք փոխվելու հանուն մեր ապագայի»: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Իսլամի և Արևմուտքի հարաբերություններին հաճախ բնորոշ են եղել փոխադարձ բացասումն ու բախումը, և հաշվի առնելով ՀՀ ազգային անվտանգության շահերը՝ կարծում ենք, որ նպատակահարմար է իսլամը դիտարկել որպես ահաբեկչության պատվար: Պետք է քաջ գիտակցել, որ, չնայած իր տարանջատվածությանը, իսլամը կարողացել է ճկուն արժեհամակարգի շնորհիվ արդիականանալ ու պատասխանել ոչ միայն պատմության մարտահրավերներին կամ մարտահրավերներ ուղղել, այլև ձևավորել «քաղաքակրթությունների երկխոսության» հայեցակարգը՝ այն առաջարկելով որպես մարդկության առաջ կանգնած խնդիրների այլընտրանքային լուծում¹:

Այս նկատառումներով էլ իսլամի արժեհամակարգի նկատմամբ հետաքրքրությունը հատկապես մեծացավ 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի դեպքերից հետո: Զարգացած և զարգացող երկրների բազմաթիվ քաղաքական գործիչներ, տեսաբաններ, փորձագետներ իրենց ուշադրությունը սևեռեցին մահմեդական աշխարհին՝ իսլամը դիտարկելով նոր աշխարհակարգում և զուգահեռներ տանելով իսլամի և ահաբեկչության, իսլամի և ժողովրդավարության, իսլամի և քրիստոնեության միջև: ԶԼՄ-ները և ինտերնետը պարբերաբար քննարկում են «Սրբազան պատերազմը հասնում է Ամերիկա», «Իսլամը պաշարման մեջ», «Իսլամի նոր արևածագը, նոր համաշխարհային արշավ աշխարհիկ պետության դեմ», «Զիհադ Ամերիկայում», «Իսլամի արժեքները և մարդկությունը» խորագրերը կրող նյութեր²: Հանրագումարի բերելով Ֆ. Ֆուկույամայի «Պատմության վերջը», Ս. Հանթինգթոնի «Քաղաքակրթությունների բախումը», Հ. Քիսինջերի «Իրականության ռացիոնալ գնահատումը», Զ. Բեթզինսկու «Եվրասիական սրտի փշրումը»³ հայեցակարգերը՝ նոր

աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացներն ուսումնասիրող ամերիկացի քաղաքագետ է. Թոդը հանգեց այն եզրակացության, որ «պատմության նպատակը ցանկացած կրոնի արժեհամակարգի արդիականացմամբ ուղեկցվող ազատական ժողովրդավարության համապիտանիացումն է»⁴:

Ուշագրավ է Զոն Վոլի կարծիքը. նա, մերժելով արդիականացումը որպես միայն արևմտականացում ներկայացնելու փորձերը, այն համարում է «աշխարհի պատմության մի շրջան», որը բնութագրվում է «այնպիսի կայուն գործընթացներով, որոնք վերջ են դնում միջնադարյան քաղաքակրթության ավանդական կենսակերպին»⁵: Զ. Վոլն այն կարծիքին է, որ արդիականացումը կարող է ընդունել տարբեր ձևեր, որոնք «իրենց ձևավորումը կստանան մարդկության ամենատարբեր մշակութային ավանդությունների հիման վրա»⁶: Դա հենց այն է, ինչ ենթադրում է իսլամական արդիականացումը. իսլամական երկրները ձևավորում են արդիականացման իրենց սեփական մոդելները, ընդամին, արժեքավորում են և՛ նույնականացումը, և՛ բազմակարծությունը, և՛ ինքնորոշումը՝ հավատարիմ մնալով իրենց ինքնությանը:

Իսլամի դերի նպատակամետ բացահայտումը կատարել ենք «քաղաքակրթությունների բախում» և «քաղաքակրթությունների երկխոսություն» զուգահեռների միջոցով՝ ուշադրություն դարձնելով նոր աշխարհակարգի կառուցվածքի միջուկը կազմող զարգացած երկրներում (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Անգլիա և այլն) իսլամի տարածման փաստին: Զարգացած երկրներում որպես «ինքնորոշված համայնքներ» ապրելով՝ նրանք հաճախ, մի կողմից, զգայական մեկնաբանություններ տալով քաղաքական իրականությանը, դառնում են էթնիկական բախումների, զտումների, սահմանային պատերազմների և քաղաքացիական ահաբեկչության կրողներ, մյուս կողմից՝ «պասիվ» մահմեդականներ: Այս իմաստով ուշագրավ է ԱՄՆ-ի օրինակը. 1965 թ. ազատականացված էմիգրացիոն օրենքների շնորհիվ իսլամական սփյուռքը զգալիորեն համալրվեց ազգային ինքնագիտակցությամբ օժտված, իրենց մշակույ-

¹ Stu 3. Юнуса. Теория диалога цивилизаций и внешняя политика ИРИ. Иран, 2003, с. 51:

² Stu <http://www.aua.am/aua/library/e-reference.htm>:

³ Stu Փ. Фукуяма. Конец истории и последний человек. М., 2004; С. Хантангтон. Столкновение цивилизаций. М., 2003; Кассанджер Генра. Нужна ли Америке внешняя политика? М., 2002; 3. Бжезанской. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М., 1999:

⁴ E. Todd. After the Empire: The Breakdowns of the American Order. New York, 2003, P. 9.

⁵ O. J. Voll. The Mistaken Identification of «The West» with Modernity. «American Journal of Islamic Social Sciences», 1996, Vol. 13, № 1.

թին, պատմությանն ու հավատին քաջածանոթ մարդկանցով: Աշխատելու և ուսանելու նպատակով Պակիստանից, Հնդկաստանից, Բանգլադեշից, Թուրքիայից, Իրանից և այլ իսլամական երկրներից ԱՄՆ գալով՝ այդ մարդիկ ակտիվացրեցին ոչ միայն 1931 թ. հիմնված «Իսլամի ազգ» (*Nation of Islam*) կազմակերպությունը, այլև հիմնեցին նոր կազմակերպություններ: Ուշագրավ է «ԱՄՆ-ի և Կանադայի մահմեդական ուսանողների միությունը»՝ իր 300, և «Մզկիթների խորհուրդը»՝ իր 100 մասնաճյուղերով: Համաձայն Ժողովրդի և մամուլի եկեղեցական հետազոտությունների կենտրոնի տվյալների՝ ԱՄՆ-ի գրեթե 10 միլիոն (6 մլն սպիտակամորթ, 4 մլն սևամորթ) մահմեդականների 10 %-ն ունի ցածր կենսամակարդակ, 52 %-ը՝ միջին, իսկ 28 %-ը կարող է համարվել հարուստ:

Հետևաբար, իսլամը, ելակետ ընդունելով Արեմուտք-Արևելք փոխկապվածությունը, կարող է դառնալ «քաղաքակրթությունների երկխոսության» կրող: Ավելին, անհրաժեշտ է կարևորել ոչ միայն «քաղաքակրթությունների երկխոսությունը», այլև արժեքային բազմաչափություն ենթադրող քաղաքակրթությունների զուգամիտումը (կոնվերգենցիան), որը դրված է նոր աշխարհակարգի ճարտարապետության հիմքում: Այն, փաստորեն, մարտահրավեր է նետել մարդկությանը, բոլոր նրանց, ովքեր համընդհանուր անվտանգության ապահովման միասնական ծրագրեր մշակելու ակնկալիքով պետք է միմյանց նկատմամբ ոչ թե անհանդուրժողություն ցուցաբերեն, այլ հաստատեն համագործակցության մշակույթ:

1.1. Նոր աշխարհակարգի ստեղծման ճարտարապետության տրամաբանությունը

«Նոր աշխարհակարգ» հասկացությունը կիրառվում է 1990-ական թվականներից, երբ ԽՍՀՄ փլուզմամբ ԱՄՆ-ը մնաց միակ ու դեռևս իր մրցակիցը չունեցող գերտերություն, իսկ 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ողբերգական դեպքերից հետո ձեռնամուխ եղավ նոր աշխարհակարգի ճարտարապետության ձևավորմանը՝ ակտիվ պայքար մղելով ահաբեկչության դեմ⁶: «Սառը պատերազմի» ավարտը ցանկալի խաղաղություն չհաստատեց: Ակնհայտ է, որ աշխարհը դարձել է պակաս կանխատեսելի, ավելի մասնատված ու վտանգավոր, զուգահեռաբար կտրուկ աճել

է ռազմական հակամարտությունների թիվը: Այս պատճառով աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին անհանգստացնում է այն հարցը, թե ինչպիսին կլինի համընդհանուր աշխարհը 21-րդ դարում, ինչ ուրվագծեր կարող է ունենալ և ինչ ռիթմով զարգանալ:

Նոր աշխարհակարգը բնորոշվում է համաշխարհային կապերի բարդ համակարգով, որոնք էապես տարբերվում են աշխարհաքաղաքական հին արժեհամակարգից: Դասական աշխարհաքաղաքականությանը բնորոշ էին կոնկրետ ու ճշգրիտ բանաձևեր, տեղի ունեցող նույնիսկ արմատական փոփոխությունները չէին կարող անտեսել Ծովի և Ցամաքի ուժային դասավորվածությունը: Մինչդեռ ԽՍՀՄ փլուզման և «սառը պատերազմի» ավարտի հետևանքով առաջացած «հետվեստֆալյան» համակարգը ձևավորեց նոր աշխարհաքաղաքական չափումներ, և նրա ճարտարապետական կառուցվածքը հասկանալու և գնահատելու համար տեղին է կիրառել «քաղաքակրթություն» հասկացությունը: Դեռ իր ժամանակ երևան հանելով այդ հասկացության բազմաչափությունը՝ կոմս դը Սիրաբոն իր «Օրենքների ընկերը» աշխատությունում (1757) քաղաքակրթությունը սահմանել է որպես «քաղաքավարություն և գիտելիք, որը տարածվում է միասնական կեցություն ենթադրող օրենքների հաստատման ակնկալիքով»¹³: Մինչդեռ ըստ Օ. Շպենգլերի՝ «քաղաքակրթությունը մշակույթի ճակատագիրն է», որից «մշակույթը չի կարող փախչել», քանի որ «քաղաքակրթություններն ամենաձայրահեղ և արհեստական վիճակներն են, որոնք իրականացնել կարող են միայն մարդկանց բարձր տիպերը»⁶:

Քննարկելով այս մոտեցումը՝ Պ. Սորոկինը նշում է, որ քաղաքակրթությունը ենթադրում է «ծաղկում, հոգևոր զարգացում, մարդկային հոգու ազատություն, գիտության և արվեստի առաջընթաց»¹²: Տարբերակելով շուրջ 30 քաղաքակրթություններ՝ Ա. Թոյնթին հիմնավորում է այն դրույթը, որ «քաղաքակրթությունն իրենից ներկայացնում է մարդկային հանրույթների տեսակներ, որոնք արտահայտում են որոշակի դիրքորոշում կրոնի, ճարտարապետության, գեղանկարչության, սովորույթների

⁶ Օ. Шпенглер. Закат Европы. М., 1998, т. 1, с. 341.

¹² П. Сорокин. Социологические теории современности. М., 1992, с. 175.

և ավանդույթների, մի խոսքով՝ մշակույթի ոլորտում»⁷: Ս. Հանթինգթոնը, ելակետ ընդունելով վերոնշյալ բոլոր կարծիքները, նշում է, որ «ցանկացած քաղաքակրթության կամ մշակույթի կենտրոնական տարրեր են համարվում լեզուն և կրոնը»⁸: Այս արժեքային կողմնորոշման վրա նա կատարում է քաղաքակրթությունների բազմաբևեռ արժեհամակարգի ուսումնասիրում և ըստ այդմ մեկնաբանում նոր աշխարհակարգի ստեղծման ճարտարապետության տրամաբանությունը՝ առաջին պլան մղելով քաղաքակրթական բախումների պրոբլեմները:

Քաղաքակրթությունները, որոնք «մշակութային հանրույթ են»⁹, ունեն «մշակութային հատկանիշով մարդկանց խմբավորման ամենաբարձր մակարդակ» և «մշակութային ինքնության ամենալայն հարթություն», հետևյալն են՝ *չինական, ճապոնական, հինդու, իսլամական, ուղղափառ, արևմտյան, լատինաամերիկյան* և (հնարավոր է) *աֆրիկյան*¹⁰: Արևմտյանն ունի երկու հիմնական տարբերակ՝ եվրոպական ու հյուսիսամերիկյան: Իսկ իսլամը ներառում է «բազմաթիվ առանձին մշակույթներ, ենթաքաղաքակրթություններ, այդ թվում՝ արաբական, թուրքական, պարսկական և մալայական»: Ընդ որում, քաղաքակրթություններն ունենում են վերելքներ ու անկումներ. նրանք *քաժանվում, միախառնվում* ու նաև *վերանում են*՝ չկարողանալով արդիականանալ քաղաքական իրականության պահանջներին համապատասխան: Ուսումնասիրելով քաղաքակրթությունների բախումը *միկրոմակարդակում և մակրոմակարդակում*՝ Հանթինգթոնը նշում է, որ միկրոմակարդակում քաղաքակրթությունների սահմանային գոտում գտնվող խմբերը տարածքներ են վիճարկում: Մակրոմակարդակում տարբեր քաղաքակրթությունների պատկանող պետությունները, տարաբնույթ դաշինքներ ստեղծելու նկատառումներով, միմյանց օգնելով, հզորանում են և վերահսկողություն սահմանում միջազգային հաստատությունների ու երրորդ ուժերի վրա: Եվ եթե համաշխարհային քաղաքականության մակրոմակարդակում (համընդհանուր) հիմնական բախումը տեղի է ունենում «Արևմուտքի և մնացած աշխարհի» (*The West and The Rest*) միջև,

ապա միկրոմակարդակում (տեղային)՝ «Իսլամի և մյուս կրոնների» (*The Islam and The Rest*) միջև: Տեղային քաղաքակրթությունն ունի էթնիկական բնույթ, իսկ համընդհանուրը քաղաքակրթությունների համադրման հետևանքով առաջացած արժեքների ամբողջություն է, որը դրված է նոր աշխարհակարգի ճարտարապետության հիմքում: Նոր աշխարհակարգի կառուցվածքի նկատմամբ կիրառելով «միջուկ (կենտրոն) պետություն» (*core state*) հասկացությունը՝ Հանթինգթոնը դասակարգում է ռազմավարական աշխարհը, համաձայն որի՝ ճապոնական քաղաքակրթությունը գործնականում համընկնում է միակ միջուկ պետության՝ Ճապոնիայի հետ: Արևմուտքն ունի երկու միջուկ (կենտրոն)՝ Միացյալ Նահանգներն ու ֆրանկո-գերմանական միջուկը Եվրոպայում, և նրանց միջև՝ դրեյֆող իշխանության լրացուցիչ կենտրոնը՝ Մեծ Բրիտանիան: Ճիշտ է՝ Իսլամը, Լատինական Ամերիկան և Աֆրիկան չունեն միջուկ պետություններ, սակայն կարող են միավորվել ընդդեմ Արևմուտքի: Քանի որ Ս. Հանթինգթոնը Արևմուտքը դիտում է որպես միասնական հանրույթ՝ փորձելով պարզել ոչ արևմտյան հանրույթների ընդհանրությունները, եզրակացնում է, որ ծանր պատմական անցյալը ո՛չ թուրք-մահմեդականները, ո՛չ չինացիները չեն կարող շուտափույթ մոռացության մատնել: Հետևաբար, արաբաթուրքական ենթաքաղաքակրթություններում միջուկ երկրների բացակայության պայմաններում չի կարելի խոսել Արևմուտքի դեմ ուղղված միասնական միջքաղաքակրթական կոնֆուցիական-մահմեդական դաշինքի մասին: Այդ պայմաններում «իսլամին միայն ուժեղացնում է ընդհանուր ինքնագիտակցությունը, ու մինչև այժմ ստեղծվել է բացառապես թերաճ ընդհանուր քաղաքական կառուցվածք»¹¹:

Իր հերթին, Զ. Բժեգինսկին կանխատեսում է «համընդհանուր հզորության» վեց (Հյուսիսային Ամերիկա, Եվրոպա, Արևելյան Ասիա, Հարավային Ասիա, Եվրասիական ողկույզ՝ «սև խոռոչ», Եվրասիական Բալկաններ՝ «տձև մահմեդական կիսալուսին») կենտրոնների առաջացումը, որոնք կարող են մտնել գաղտնի գործարքների մեջ, համագործակցել ու միմյանց հետ մրցակցել¹²: Այս առումով Զ. Բժեգինսկին, կարևորելով Եվրասիական Բալկանները, առանձնացնում է «էթնիկական

⁷ А. Дж. Тойнби. Цивилизация перед судом истории. М., 1996, с. 134.

⁸ Ս. Հանթինգթոն, նշ. աշխ., էջ 80:

⁹ Տես նույն տեղում, էջ 50:

¹⁰ Տես նույն տեղում, էջ 54-56:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 327:

¹² Տես նույն տեղում, էջ 156-178:

հակասությունների կաթսան» (Ղազախստան, Ղրղզստան, Տաջիկստան, Ուզբեկստան, Թուրքմենստան, Ադրբեջան, Հայաստան, Վրաստան, Աֆղանստան և երկու թեկնածու՝ Թուրքիա և Իրան): Եվրասիական Բալկանները՝ որպես «ուժի վակուում», աչքի են ընկնում ներքին անկայունությամբ. յուրաքանչյուր երկիր ունի ներքին լուրջ խնդիրներ: Ճիշտ է, Թուրքիան և Իրանը ավելի կենսունակ են, սակայն խոցելի են էթնիկական հակամարտությունների տեսանկյունից, իսկ Թուրքիան ծայրահեղ դեպքում «կարող է դառնալ, մասնակիորեն, տարածաշրջանային էթնիկական ընդհարումների զոհ»: «Եվրասիական Բալկաններում մրցակցում են Ռուսաստանը, Թուրքիան, Իրանը և Չինաստանը, մասնակիորեն ներքաշված են Ուկրաինան, Պակիստանը, Հնդկաստանը և «հեռվում գտնվող Ամերիկան»¹⁹: Ուշագրավ է, որ թյուրքական ժողովուրդների արեալը, ըստ էության, համընկնում է «էթնիկական հակասությունների կաթսայի» հետ: Վերջինս Զ. Բժեզինսկուն առաջին հերթին հետաքրքրում է «սև խոռոչի», «վակուումի»²⁰ հետագա ճակատագրի առումով, ինչի միջոցով նա փորձում է կանխել «Եվրասիական կայսրության» հերթական վերածնունդը: Չհամաձայնելով Զ. Բժեզինսկու կողմից «տձև մահմեդական կիսալուսնի» համար նախանշված դերի հետ՝ Մ. Վալցերը¹³ նոր աշխարհակարգի ճարտարապետության վերաբերյալ առաջարկում է ինքնատիպ մոտեցում՝ դիտարկելով երկու բևեռային դիրքորոշումները: Մի բևեռ նա համարել է համաշխարհային պետությունը, որն իր բոլոր քաղաքացիներին տալիս է հավասար իրավունքներ և սահմանում է հավասար պարտականություններ: Հակառակ բևեռում միասնական միջազգային կարգուկանոն չլինելն է, մի մարզինալացված աշխարհ՝ իր աններդաշնակ տեղեկատվական-հաղորդակցական համակարգով, որտեղ չեն գործում սերունդների համերաշխության և սոցիալական երկխոսության սկզբունքները: Ակնհայտ է, որ այս երկու աշխարհակարգերն ունեն իրենց լուրջ թերությունները: Առաջինը հանգեցնում է մշակույթների ու կենսամիջոցների ամբողջական միասնականության՝ անտեսելով ժողովրդավարական կերպափոխման գործընթացում գտնվող երկրներում առկա նույնականացման ճգնաժամերը: Երկրորդը վտանգավոր է, քանի որ հզոր պետությունները ձգտում են իրենց

ենթարկել թույլերին, ինչի հետևանքով տեղի են ունենում պատերազմներ, ապստամբություններ, հակաինտեգրացիոն գործընթացներ, զարգանում են աղքատությունը, կոռուպցիան, մարդկանց առևտուրը և նմանատիպ այլ երևույթներ: Քննարկելով այս երկու մոդելները՝ Ս. Ուդովիկը հանգել է այն եզրակացության, որ նոր աշխարհի կազմակերպվածքի առավել օպտիմալ համակարգ կարող է ձևավորվել, երբ նշված երկու բևեռներն ստեղծեն իրենց լայնածավալ կենտրոնը¹⁴: Այս մոդելը նա անվանել է «երրորդ աստիճանի համաշխարհային բազմակարծություն», որը ձևավորվում է ոչ պետական կառույցների հետևյալ երեք մակարդակների առկայության պարագայում՝ կառավարման միջազգային այլընտրանքային կենտրոններ, միջազգային սոցիալական պարտականությունների անընդհատ ընդլայնվող ցանց և քաղաքացիական հասարակության միջազգային միություններ:

1.2. Իսլամում ժողովրդավարական արժեքների և մարդու իրավունքների պրոբլեմը

Նոր աշխարհակարգի պայմաններում կայուն զարգացում ապահովելու նպատակով նախ անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչ կապ կարող է լինել ժողովրդավարության և իսլամի միջև, և արդյոք դրանք միմյանց հակասող հասկացություններ են: Այս հարցի վերաբերյալ և՛ գիտական, և՛ փորձագիտական գրականությունում առկա են իրարամերժ կարծիքներ: Այսպես, իսլամական քաղաքագետ Քալիմ Սիդիքուին ժողովրդավարությունը բնորոշել է որպես «քաղաքական անհավատության» (*unbelief*) ժամանակակից գաղափարախոսություններից մեկը. «Ժամանակակից աշխարհի քաղաքական ամենամեծ անհավատությունը (*kufr*) ազգայնականությունն է, որին անմիջականորեն հետևում է ժողովրդավարությունը (մարդկանց ինքնիշխանությունը), սոցիալիզմը (պրոլետարիատի դիկտատուրան), կապիտալիզմը և ազատ կամքը: Մյուս բոլոր քաղաքական համակարգերը, որոնք հիմնված են մեկ կամ մի քանի նման գաղափարների վրա, «կուֆրի» մասեր են»¹⁵: Միևնույն ժամանակ, է. Քեդուրին, կարևորելով իսլամի արդիականացման

¹⁴ Տե՛ս С. Л. Удовак. Глобализация и семеотические подходы. Ваклер, 2002, с. 4-3:

¹⁵ К. Siddiqui. Primary Goals and Achievements of the Islamic Revolution in Iran. «Issues in the Islamic Movement», 1985.

¹³ Տե՛ս М. Walzer. Governing the Globe. New York, 2000, PP. 44-52:

անհրաժեշտությունը, գրում է. «Ներկայացուցչության գաղափարը, ընտրությունները, օրենքով կառավարվող քաղաքական հաստատությունները, պետության աշխարհիկության և նման այլ գաղափարներ ամբողջությամբ հարում են մահմեդական քաղաքական ավանդույթներին»¹⁶:

Ուշագրավ է արդիականացման՝ որպես քաղաքակրթական երևույթի նկատմամբ քաղաքագետ Հ. Ս. Քոթանջյանի մոտեցումը. «Արդիականացումը կարևոր նշանակություն ունի էթնոագգային երևույթների զարգացման գործում, քանզի այն արմատապես փոխում է ազգի կամ էթնիկական խմբի գործառնության պայմանները»¹⁷: Ելակետ ընդունելով այս կարծիքը՝ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ Ջոն Վոլին: Ըստ նրա՝ արդիականությունը աշխարհի պատմության հաստատման մի շրջան է՝ «այնպիսի կայուն գործընթացներով, որոնք վերջ են դնում միջնադարյան քաղաքակրթության ավանդական կենսառոգին. արդիականացումը կարող է տարաբնույթ ավանդույթների օգնությամբ քաղաքակրթել մարդկությանը»¹⁸: Դա հենց այն է, ինչ իսլամական արդիականացումը կատարում է իսլամական երկրներում, որտեղ իշխանությունը հենված է հզոր անվտանգության համակարգ տնօրինող զինվորականության և զարգացած երկրների, հատկապես ԱՄՆ-ի ռազմավարական դաշնության վրա: Ուշագրավ են Ստենֆորդի՝ Հուվերի հաստատությունում¹⁹ աշխատող ամերիկացի քաղաքագետ-վերլուծաբան Սերժ Թրիֆկովիչի ընդհանրացումները Թուրքիայի վերաբերյալ. «Միջին

Արևելքով զբաղվող մեր փորձագետները պետք է դադարեն ձևացնելուց, թե Թուրքիան ժողովրդավարական երկիր է: Ժամանակն է գիտակցելու, որ Թուրքիայի ցանկացած իրական «ժողովրդավարականացում» կնշանակի նրա անդառնալի «իսլամացում», քանի որ, չնայած իր քաղաքական վերնաշենքին, Թուրքիան իսլամի արժեքների վրա հիմնված պետություն է, արժեքներ, որոնք ժառանգել է Օսմանյան կայսրությունից: 1923 թ. Մուսթաֆա Բեմալ Աթաթյուրքի ստեղծած ժամանակակից Թուրքիան ներկայացնում է ազգայնական գաղափարների «աշխարհիկ տարբերակը»: Ինչևիցե, 1945 թ. բազմակուսակցական քաղաքական համակարգի հաստատումը հնարավորություն տվեց վերաբնորոշելու քաղաքական իսլամը: Վերջին երեք տասնամյակների քաղաքական շարժական իսլամը: Վերջին երեք տասնամյակների քաղաքական շարժումներն ստեղծեցին «թուրքական-իսլամական համադրում»՝ ազգի իսլամական հայեցակարգ, որը, ունենալով օսմանյան արմատներ, փորձում է վերահաստատել թուրքական ազգայնականության օսմանյան-իսլամական հայեցակարգը: Դրա ապացույցն է այն, որ նշված շարժումները մերժում են ժամանակակից արևմտյան կենսակերպը, արժեքները: Նրանց հաջողությունը բացատրվում է այն պարզ փաստով, որ թուրքերը դավանում են մի կրոնի, որն ունի որոշակի արժեհամակարգ: «Աշխարհիկության» մասին քեմալականների երազը երբեք դուրս չի թափանցել զինվորականների և Ստամբուլում կենտրոնացած վերնախավի նեղ շրջանակից: Այն հանգամանքը, որ Թուրքիայի քաղաքական վերնախավը թույլ արմատներ է թողել ազգի մշակութային գիտակցության մեջ, այսօր նույնքան լուրջ խնդիր է, որքան Աթաթյուրքի օրոք, և շատերի մտքում «իսլամ» կոչվող ննջող հրաբխի վերաբերյալ հարցը ոչ թե «եթե»-ն է, այլ՝ «երբ»-ը...: «Այն, ինչ տեղի ունեցավ Թեհրանում, կարող է տեղի ունենալ նաև Անկարայում»²⁰:

Ժողովրդավարացման «երրորդ ակիբի» շրջանակներում ակտիվացած մահմեդական ժողովուրդներն սկսեցին պահանջել ավելի շատ ինքնավարություն, ուստի իսլամական գործիչներն ավելի ու ավելի հաճախ են օգտվում ժողովրդավարական արժեքներից՝ հենվելով իսլամական ավանդույթների վրա: Վերջին տարիներին նմանօրինակ ժողովրդա-

¹⁶ E. Kedourie. Democracy and Arab Political Culture. Washington, 1992, P. 5.

¹⁷ Հ. Ս. Քոթանջյան, Արդիականացման քաղաքակրթական հիմնախնդիրները (քաղաքագիտական մոտեցում). Քաղաքագիտություն. ուս. ձեռնարկ, մաս I: Եր., 1997, էջ 116:

¹⁸ Ջ. Օ. Վոլ, նշ. աշխ.:

¹⁹ Ստենֆորդի համալսարանի «Պատերազմի, հեղափոխության և խաղաղության» Հուվերի հաստատությունը հիմնվել է 1919 թ.՝ Հերբերտ Հուվերի (ԱՄՆ-ի 31-րդ նախագահ) կողմից: Սկզբնական շրջանում այն իրենից ներկայացրել է Առաջին աշխարհամարտին վերաբերող փաստաթղթերի մի եզակի հավաքածու, սակայն շատ արագ դարձել է 20-րդ դարում աշխարհի քաղաքական, տնտեսական և հասարակական գործընթացների ուսումնասիրությունների աշխարհում ամենամեծ արխիվը և հարստագույն գրադարաններից մեկը: Իր կազմում ընդգրկելով Նոբելյան մրցանակակիրների, Ամերիկյան արվեստի և գիտության ակադեմիայի մի խումբ ճանաչված գիտնականների՝ հաստատությունը դարձել է ԱՄՆ-ի առաջին «առաջատար մասնագիտական կենտրոններից» (think-tank) մեկը: Հուվերի հաստատության աշխատակիցները զբաղվում են ինչպես արդիական, այնպես էլ պատմության հոլովույթում տեղի ունեցած փոփոխությունների համակարգային վերլուծություններով:

²⁰ Սերժ Թրիֆկովիչ, Կդառնա՝ Թուրքիան իսլամական պետություն (Այն, ինչ տեղի ունեցավ Թեհրանում, կարող է պատահել և Անկարայում): «Հանրապետական», 2003, հմ. 3:

վարությունն ավելի շատ մահմեդականներն են ընդունում՝ ներկայացնելով ժողովրդավարության կամ ժողովրդի քաղաքական մասնակցության՝ իսլամին հատուկ ձևեր, փնտրելով և գտնելով դրանք իսլամական ավանդույթներում: Իսլամի այնպիսի ավանդական ըմբռնումներ, ինչպիսիք են քաղաքական բանավեճը կամ **խորհրդակցությունը (շուրա)**, **համայնքային փոխհամաձայնությունը (իջմա)** և **անհատական մեկնաբանությունը (իշթիհաթ)**, վերամեկնաբանվում են *խորհրդարանական ժողովրդավարություն, ներկայացուցչական ընտրություններ և կրոնական բարեփոխումներ* հասկացությունները հիմնավորելու համար: Այնպիսի իսլամական կազմակերպություններ, ինչպիսիք են «Իսլամական եղբայրությունը» Եգիպտոսում և Հորդանանում, «Ջամաաթ ի իսլամին» Պակիստանում, Քաշմիրում, Հնդկաստանում և Բանգլադեշում, «Բարեկեցություն» կուսակցությունը Թուրքիայում, ինչպես նաև Ալժիրի Իսլամական փրկության ճակատ և Թունիսի Վերածննդի կուսակցությունները, Քուվեյթի «Ջամաաթ ի իսլամին», Ինդոնեզիայի «Մուհամմադիան» և «Նահդաթուլ Ուլաման» պաշտպանել են «իսլամական ժողովրդավարության» ընտրությունների սկզբունքը: Ի տարբերություն արևմտյան ժողովրդավարության, որին բնորոշ է ժողովրդի անսահմանափակ ինքնիշխանությունը, «իսլամական ժողովրդավարության» մեջ ժողովրդի ինքնիշխանությունը սահմանափակված է Ալլահի օրենքով և մազհաբների՝ կրոնաիրավական դպրոցների հիմնադրույթներով, ինչը նրա և ժողովրդի միջև մի յուրօրինակ հավասարակշռություն է ստեղծում՝ հաստատելով «ժողովրդավարություն առանց ռիսկի», «ժողովրդավարություն առանց այլախոհության», «Ալլահի ժողովրդավարություն»: Սակայն նման ժողովրդավարության պարագայում լուրջ պրոբլեմ են բազմակարծությունն ու քաղաքական այլախոհության հանդուրժումը, ինչպես նաև փոքրամասնությունների կարգավիճակն ու խոսքի ազատությունն այն շրջաններում, որտեղ մահմեդականները մեծամասնություն են կազմում: Այս երկրների քաղաքական արդիականացման փորձը ցույց է տալիս, որ «իսլամական ժողովրդավարության» հաստատման գործընթացն ուղեկցվում է փոքրամասնությունների (այլադավանների, կանանց, էթնիկական խմբերի) իրավունքների անտեսմամբ:

Մահմեդականների համար բազմակարծության սկզբունքը սերտորեն առնչվում է իսլամական օրենքով ոչ մահմեդականներին տրվող «պաշտպանված փոքրամասնությունների» (*զհիմմի*) կարգավիճակին,

ինչպես նաև ոչ իսլամական երկրներում ապրող մահմեդական փոքրամասնությունների կարգավիճակին: Իսլամը պատմականորեն հաճախ շատ ճկուն է եղել ոչ մահմեդականների՝ «**զրքի ժողովուրդների**»²¹ նկատմամբ. մահմեդական աշխարհում «պաշտպանվածի» կարգավիճակը նրանց հնարավորություն է տվել ազատորեն դավանելու իրենց կրոնը: Սակայն որոշ մահմեդական վարչակարգերի և իսլամական շարժումների կողմից ոչ մահմեդականների նկատմամբ կիրառվող հալածանքները, միջէթնիկական, կրոնական հողի վրա հրահրված բախումները, զտումները և, վերջապես, ցեղասպանությունը է՛լ ավելի են շեշտում արդիականացման նպատակով վերոնշյալ դոկտրինի վերանայման անհրաժեշտությունը, որպեսզի երաշխավորվեն բոլոր քաղաքացիների հավասար իրավունքները:

Գիտակցելով իրենց երկրների ավտորիտար և միակուսակցական քաղաքական համակարգերը բարեփոխելու և այդ երկրների բազմակողմ, բազմամշակույթ իրողությունների հետ հաշվի նստելու անհրաժեշտությունը՝ մի ստվար խումբ իսլամական մտավորականներ ու գործիչներ (Ռաշիդ Գանուշի, Մուհամմադ Սելիմ ալ Ավա, Յուսուֆ Քարդավի, Մահմուդ Այուբ, Քամալ Աբուլ Մազդ, Ֆահմի Հովեյդի, Աբդուրահման Վահիդ) փորձում են իսլամի ավանդական սկզբունքները հաշտեցնել ժողովրդավարության բազմակուսակցական քաղաքական համակարգի սկզբունքների հետ ու նաև վերանայել ոչ մահմեդական փոքրամասնությունների կարգավիճակին վերաբերող դոկտրինը: Այդ մտավորականներն ու գործիչները **խորհրդակցություն և փոխհամաձայնություն** ավանդական հասկացություններն օգտագործում են երկրի ղեկավարների իշխանությունը սահմանափակելու համար, իսկ «կուսակցություն» նշանակող *հիզբ* բառը մեկնաբանվում է այնպես, որ այն դրական իմաստ ստանա և նշանակի ոչ թե տարանջատում, այլ հասարակության բարօրության խթանում:

Նոր աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացում կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը ավանդական բարոյական նորմերի համատեղելիությունն է մարդու իրավունքների և ազատությունների ժամանակակից սկզբունքների հետ: Այս հիմնախնդրին անդրադարձած իսլամագետները նշում են, որ քրիստոնեական արժեքներից հեռացած Արևմուտ-

²¹ Ժողովուրդներ, որոնք տեղ են գտել Աստվածաշնչում:

քը մարդու իրավունքները շփոթում է «Ամեն ինչ թույլատրելի է» դրույթի հետ:

Այս նկատառումներով նոր աշխարհակարգի արժեհամակարգի ձևավորման շրջանակներում ի հայտ են եկել քաղաքակրթական նոր մոտեցումներ, որոնք, կասկածի տակ դնելով մարդու իրավունքների արևմտյան հայեցակարգը (մասնավորապես՝ 1948 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի ընդունած «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը»), առաջարկում են մարդու իրավունքների այլընտրանքային հայեցակարգեր: Այսպես, 2005 թ. ապրիլին համաշխարհային ռուսական եկեղեցական 10-րդ ժողովում (*Սոբոր*) ընդունվեց «Մարդու իրավունքների և արժանապատվության հռչակագիրը»:

Նման մտայնություն գոյություն ունի նաև իսլամական աշխարհում, որն առաջ է քաշել մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ սեփական հայեցակարգը՝ այն ամրագրելով դեռևս 1990 թ. օգոստոսի 5-ին Եգիպտոսում «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ժամանակ ընդունված «Մարդու իրավունքների Կահիրեի հռչակագրով»²²: Վերջինս, հանրագումարելով իսլամի արժեհամակարգը, նշում է, որ մարդկային արժանապատվության, պարտավորությունների և պատասխանատվությունների առումով բոլոր մարդիկ հավասար են և չպետք է խտրականության ենթարկվեն ռասայական, սեռային, կրոնական, քաղաքական, սոցիալական, լեզվական և այլ պատճառներով (հոդ. 1, ա): Բոլոր մարդիկ Աստծո ծառաներն են, և ոչ մեկը մյուսի նկատմամբ գերակայություն չպետք է ունենա (հոդ. 1, բ): Կյանքն Աստծո կողմից շնորհված պարգև է, իսկ ապրելու իրավունքը երաշխավորված է բոլորին: Անհատների, հասարակությունների և պետությունների պարտականությունն է պաշտպանել այդ իրավունքը ամեն տեսակի բռնությունից: Ուստի կյանքից զրկելն անթույլատրելի է՝ բացառությամբ շարիաթով ամրագրված պատճառների (հոդ. 2, ա): Հռչակագրում դատապարտվում է ցեղասպանության իրականացման ամեն մի փորձ (հոդ. 2, բ):

«Մարդու իրավունքների Կահիրեի հռչակագրում» կարևոր տեղ է հատկացված ընտանիքին՝ որպես հասարակական կարևորագույն հաստատության: Միմյանց հետ ամուսնանալու իրավունք ունեն տղամարդն

ու կինը, ինչի համար չկա ռասայական կամ ազգային սահմանափակում (հոդ. 5, ա): Գիտելիքի որոնումը պարտադիր է, իսկ կրթության ապահովումը հասարակության և պետության պարտականությունն է: Պետությունը պետք է ապահովի կրթության բազմազանություն հասարակության հետաքրքրությունների շրջանակներում այնպես, որ մարդուն հնարավորություն տրվի ծանոթանալու իսլամին և տիեզերքի իրողություններին՝ ի շահ մարդկության (հոդ. 9, ա): Օրենքի առաջ բոլոր մարդիկ հավասար են (հոդ. 19):

Համաձայն «Մարդու իրավունքների Կահիրեի հռչակագրի»՝ մարդը պետք է առաջնորդվի իսլամի հիմնարար սկզբունքներով: Մարդու իրավունքների իսլամական հայեցակարգը նպատակահարմար չի համարում նոր աշխարհակարգի արժեհամակարգի կենտրոնում դնել անհատին ու փառաբանել նրան, քանի որ աշխարհը համայնակենտրոն է: Մինչդեռ արևմտյան հայեցակարգում հենց անհատն է ամեն ինչի սկիզբն ու տերը, քանի որ անձնակենտրոնությունը նրան հնարավորություն է տալիս «դավանելու» արժեքային բազմաչափությունը՝ հաստատվելով տեղեկատվական-հաղորդակցական հնարավոր իրականությունում: Այսինքն՝ մարդն ինքն է որոշում իր անելիքը և, անտեսելով պատմական փորձն ու հաշվի առնելով իրականությունը, կողմնորոշվում է լավի և վատի, բարու և չարի, հնարավորի և անհնարինի միջև: Մարդու իրավունքների արևմտյան ըմբռնմամբ, նրա հնարավորությունները սահմանափակված չեն, ինչի հետևանքով ձևավորվում է Արևմուտքի հեղոնիստական (հաճույքապաշտական)²³, զգայական և նյութական մշակույթ: Հատկանշական է, որ «Կահիրեի հռչակագրում» իսլամին առհասարակ մեծ տեղ է վերապահված *անցյալ-ներկա-ապագա* եռաչափության

²³ Հեղոնիզմ (հուն. հաճույք). այս բարոյափիլիսոփայական համակարգում տառապանքը չարիք է, իսկ հաճույքը՝ բարիք և մարդու գոյության իմաստը: Իր «Ես»-ի նյութականացված ինքնահաստատման առանձնահատկություններով մարդու՝ որպես ատոմար տարրի հիմնախնդիրը, ձևավորվելով Հին Հունաստանում (Էպիկուր և Էպիկուրյան դպրոց), բազմամակարդակ ուսումնասիրության ենթարկվեց Վերածննդի և Լուսավորականության շրջանի փիլիսոփաների կողմից: Գիտատեխնիկական հեղափոխությամբ պայմանավորված՝ հեղոնիզմի կողմնակիցները (< Մարկուզե, Է. Թոֆֆլեր, Ռ. Բելլ) ձևավորեցին մեխանիկական մարդու գաղափարը՝ ի տարբերություն բարոյական մարդու հայեցակարգի: Ելակետ ընդունելով ժխտման փիլիսոփայությունը՝ հեղոնիստները մարդուն հնարավորություն են տալիս ժամանակի և տարածության մեջ ինքնահաստատվելիս կարևորելու ոչ թե բարոյականության և մարդասիրության սկզբունքները, այլ հաճույքների իրականացման մեխանիզմը:

մեջ, իսլամական պետություններում ժողովրդավարական արժեքների հաստատումը դիտարկվում է որպես զարգացման հակոտնյա միտումների և գաղափարախոսությունների միջև մոլորված մարդկությանը բնապահպանական ճգնաժամերից, աղետներից, անցանկալի հեղափոխություններից, տարաբնույթ պատերազմներից հեռու պահելու միակ միջոց:

Փաստորեն, ժողովրդավարությունը դարձել է իսլամական արդի քաղաքական մտքի և գործելակերպի անբաժանելի մասը: Այն յուրօրինակ լակմուսի թուղթ է, որով ստուգվում է, մի կողմից, իշխանությունների հանդուրժողականությունը, մյուս կողմից՝ իսլամական արժեքների արդիականանալու կարողությունը: Այսօր, երբ մենք նոր աշխարհակարգի ստեղծման ճարտարապետության ականատեսն ենք, իսկ Հյուսիսային Աֆրիկայում, Միջին Արևելքում, Կենտրոնական, Հարավային և Հարավարևելյան Ասիայում միլիոնավոր մարդիկ ձգտում են ժողովրդավարության, իսլամական արժեհամակարգի արդիականացումը բարդ և բազմանշանակ իրողություն է:

ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ»*

Մարիամ Մարգարյան

Ժողովրդավարացման դինամիկայում նկատելի է անվտանգության քաղաքականության արդիականացման հիմնախնդիրների նկատմամբ հետաքրքրության աճ, քանի որ տարաբնույթ միգրացիոն հոսքերը, աշխատանքի միջազգային նոր բաժանման գործընթացները, երևակայական (վիրտուալ) ցանցերը մարտահրավեր են նետել զարգացած և զարգացող երկրների էթնիկական նույնականությանը: Այս համատեքստում կարևորում ենք համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման հիմնախնդիրները՝ նպատակ ունենալով ի հայտ բերել.

- աշխարհում ավանդական և արդիական արժեշահային համակարգի առանձնահատկությունների, վերազգային և կիբեռտարածություններում էթնիկական նույնականության ձգտումների, ինչպես նաև սոցիալական և քաղաքական ցանցերին ինտեգրված տարաբնույթ «Ես»-երի ինքնորոշման մակարդակների միջև առկա աններդաշնակության դրսևորումները,

- քաղաքակրթությունների **բախում-երկխոսություն** տիրույթներում համընդհանուր անվտանգության ապահովման համակարգի արդիականացման անհրաժեշտությունը՝ հանրային կառավարման նոր սկզբունքների կարևորմամբ: Նոր աշխարհակարգի ճարտարապետները, օգտագործելով տարաբնույթ տարածություններում էթնիկական նույնականացման **մշակութային-նորմատիվային և կառուցվածքային-հասարակութենական** նմանությունները, փորձում են միջազգային հարաբերությունները ձերբազատել այն չազատականացված արժեքներից, որոնք ծնում են անորոշություն, հատվածայնություն և քառսայնություն: Վերջիններս կառավարելի դարձնելու և քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը հաղթահարելու նկատառումներով «Մեծ ութնյակի» (G 8) ցանցային տարածությունն ընդարձակվել է՝ հասցվելով «Մեծ քսանյակի» (G 20):

* ՀՀ ՊՆ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ռազմագիտական հանդես, N1-2 (67-68). 2011, էջ 116-129:

Փաստորեն, նոր աշխարհակարգի հաստատման տրամաբանությունը զարգացող ծայրամասերի էթնիկական խմբերին՝ հնարավորություն է տալիս մասնակցելու աշխատանքի միջազգային նոր բաժանմանը և հաղթահարելու քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը՝ դառնալով համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման ցանցային (տնտեսական, սոցիալ-մշակութային, քաղաքական, տեղեկատվական) համագործակցության լիիրավ անդամներ: Ընդ որում, նշված ցանցերում անվտանգության ապահովման համար պահանջվում է մեծացնել համախմբվածության և հանրային ընտրության աստիճանը, ինչն էլ իր հերթին բարձրացնում է կատարվող գործողությունների օրինականության մակարդակը: Այսինքն՝ «**կենտրոն-ծայրամաս**» աստիճանակարգային կառավարմանը զուգահեռ ձեռնարկվում է նաև ոչ գծային կառավարում, որը, ունենալով ինքնահաստատման, ինքնաիրացման և ինքնազարգացման ընդհանուր նպատակ, ենթադրում է ցանցային համագործակցություն: Տարաբնույթ ցանցերի գործառության շնորհիվ «Հայկական աշխարհի» ամբողջականացման և կենսագործունեության ապահովման կարևոր նախապայման է անհատի էթնիկական նույնականացման երևույթը՝ պատմական հայրենիք-սփյուռք, սփյուռք-սփյուռք, նոր հայրենիք-սփյուռք-պատմական հայրենիք ձևաչափերով: Ակնհայտ է, որ անհատը, իրեն նույնականացնելով այս կամ այն էթնիկական խմբի հետ, կատարում է **ռացիոնալ ընտրություն**՝ հիմնվելով իր արժեշահային համակարգի վրա. «Այնպիսի արտաքին հատկանիշներ, ինչպիսիք են մաշկի գույնը, լեզուն, առողջանությունը, ազգանունը, կրոնը, տոհմաբանությունը կամ աշխարհագրական ծագումը, պետք է համեմատվեն խմբին պատկանելության նկատմամբ անհատի ներքին հավակնությունների հետ: Դա էթնիկական նույնականության հասկացությունը տեղափոխում է հոգեբանական և բարոյական հրամայականների հարթություն»²: Այս երևույթը առավել ընդգծված կերպով դրսևորվում է

¹ Էթնիկական խմբերը այն մարդկանց խմբերն են, որոնք սուբյեկտիվորեն հավատում են իրենց ծագման ընդհանրությանը՝ հենվելով ֆիզիկական նմանության, սովորույթների, գաղթականության ընդհանրության վրա (տես Փ. Риггс. Аспекты содержания этничности. «Этнос и политика». Хрестоматия. Авт.-сост. А. А. Прусаускас. М., 2000, сс. 9 - 12):

² Ֆ Ռիգս, Նշ. աշխ., էջ 11:

համընդհանրացման գործընթացներում, որոնց մրցունակ մասնակցության նպատակով տարբեր էթնիկական պատկանելություն ունեցող անհատները գերադասում են ինտեգրվել էթնիկականության այն տարածքներին, որտեղ հնարավորություն ունեն ապագայում ինքնաիրացմամբ ապահովելու իրենց անվտանգությունը: Այս դեպքում բազմամշակութային տարածություններում անհատը հնարավորություն է ստանում ինքնաիրացվելու՝ արդիականացնելով էթնիկական նույնականացման վերաբերյալ իր պատկերացումները. «Էթնիկական սահմանները, որպես այդպիսիք, արտահայտում են կարգավիճակային նույնականությունների և հավակնությունների որոշակի կազմակերպվածք ... որքանով կարգավիճակային հավակնությունները առավելություն են տալիս ռեսուրսների համար մրցակցությունում, նույն չափով տեղի է ունենում էթնիկական նույնականության պահպանմանը նպաստող սոցիալական սահմանների պահածոյացում»³: Փաստորեն, «Հայկական աշխարհ» նախագիծը հնարավորություն կտա օգտագործելու ինչպես հայկական, այնպես էլ ոչ հայկական ռեսուրսները՝ մեծացնելով հայության էթնիկական նույնականության արդիականացման հնարավորությունները: Նմանօրինակ գործընթացների ծավալման նպատակով անհրաժեշտ է ՀՀ-ում նորարարական գործունեության համար ստեղծել արտոնյալ պայմաններ՝ հարկային ու մաքսային ոլորտները, զբոսաշրջությունը և ձեռնարկատիրական գործունեությունը կարգավորող օրենսդրությունների բարեփոխման միջոցով:

Այս ամենն էլ նկատի ունենալով՝ կարևորում ենք արժեշահային բազմաչափ զուգամիտումներ ենթադրող «Հայկական աշխարհ» նախագծի գործառությունը, որի տիրույթներում ՀՀ-ն, Հայոց սփյուռքը և ԼՂՀ-ն, լուծելով իրենց մրցակցային մասնակցության դժվարին հիմնախնդիրը, կմասնակցեն համընդհանուր անվտանգության ապահովման համակարգի արդիականացմանը: Իրոք, այսօր, քաղաքակրթությունների երկխոսության պայմաններում, հրատապ է «Հայկական աշխարհի» ձևավորման և ըստ ազգային շահերի կենսագործման անհրաժեշտությունը: Այդ առումով ուշադրավ է Տիգրան Սարգսյանի հետևյալ մոտեցումը. «Արդյոք

³ Л. Деспрес. К разработке теории этнического феномена. «Этнос и политика».

մենք կարող ենք չինտեգրվել խոշոր քաղաքակրթություններին, այլ վարել քաղաքակրթությունների երկխոսություն: Մեր կարծիքով՝ ոչ թե կարող ենք, այլ ուրիշ ընտրություն չունենք, եթե ուզում ենք պահպանել մեր ինքնօրինակությունը»⁴:

«Հայկական աշխարհը», մասնակցելով նոր աշխարհակարգի ձևավորմանը, իր համար հնարավորություն է ստեղծում դառնալու համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման սկզբունքների և համագործակցության մշակույթի զարգացման տարածաշրջանային դերակատար: Տվյալ պարագայում ժամանակի մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է մշակել շարունակական բարեփոխումների ռազմավարություն, որը ՀՀ կառավարող վերնախավին հնարավորություն կտա հանդես գալու որպես էթնիկական ինքնության բնականոն կերպափոխման և կարգավորող (մոդերատոր), և մատակարարող (պրովայդեր): Նոր աշխարհակարգի ձևավորման տրամաբանությունը ենթադրում է նաև քաղաքացիավարություն (*civiliarchy*) և համիշխանություն (համակառավարում)⁵, որոնք քաղաքացուն հնարավորություն են տալիս ոչ միայն մասնակցելու հանրային և քաղաքական կառավարմանը, այլև ինտեգրվելու անդրազգային և կիբեռտարածական ցանցերին՝ ունենալով «ինքնորոշված մարդու» կարգավիճակ:

Ակնհայտ է, որ համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացումը գլոբալիստներին դրդեց ազգային ինքնության գիտակցության աճման հաշվառմամբ խոսելու նոր աշխարհակարգի գործառման մասին և կիրառության մեջ դնելու այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են «համընդհանուր հասարակությունը», «մարդկության համընդհանուր հանրույթը», «համընդհանուր քաղաքացիական հասարա-

կությունը», «էթնիկական ցանցերը», «էթնիկական կիբեռտարածությունները», «համընդհանուր էթնիկական ձեռներեցությունը»: Դրանք, էթնիկական կիբեռտարածություններում ձևավորելով համընդհանուր տնտեսություն և մշակույթ, բազմապիսի կրոնական, քաղաքական, սոցիալական, հաղորդակցական և այլ հանրային հաստատությունների միջև համագործակցությունն ապահովում են էլեկտրոնային կառավարման միջոցով⁶:

Հետևաբար նոր աշխարհակարգի մոդելը մշակելիս գերակա է դառնում քաղաքագետ Ֆարիդ Զաքարիայի՝ «Հետամերիկյան աշխարհը» գրքում մշակված հայեցակարգը⁷: Եթե ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ նոր աշխարհակարգը զարգանում էր «Արևմուտքը և մնացյալը» (*«The West and the rest»*) սկզբունքով, ապա Ֆ. Զաքարիան շեշտում է մեր ժամանակների պատմությունը վերաճնող «մնացյալի վերելքի» (*the rise of the rest*) հանգամանքը Չինաստանի, Հնդկաստանի, Ռուսաստանի, Բրազիլիայի պարագայում, որտեղ արդեն կառուցվում են ամենաբարձր շենքերը, նկարահանվում են ամենաշատ վաճառվող ֆիլմերը և արտադրվում են ամենաարդիական բջջային հեռախոսները... և այդ ամենը կատարվում է ԱՄՆ-ի սահմաններից դուրս:

Տվյալ պարագայում Ֆ. Զաքարիան, օգտագործելով «*հզոր» (powerful)* հասկացությունը, անվտանգության ապահովումը պայմանավորեց *սահմանադրական ազատականության (constitutional liberalism)* սկզբունքներով՝ քննադատելով այդ գործընթացում տեղ գտած արևմտականացման (եվրոպականացման) միակողմանիությունը, ինչը զարգացող երկրներին հնարավորություն չի տալիս դուրս գալու քաղաքական զարգացման ճգնաժամներից՝ էթնիկական խմբերին հարկադրելով գնալու մեխանիկական նույնականացման: Ուստի և՛ ատելով, և՛ սիրելով արևմտյան արժեքները՝ իրենց երկրները լքած երիտասարդները, այնուհանդերձ, դատապարտված են օտարվածության, ահաբեկչության և եզրահանման (մարգինալացման): Ելնելով այդ ամենը կանխելու և ազ-

⁴ Տիգրան Սարգսյան, Հայկական քաղաքակրթությունը որպես բեկումնային նախագիծ, - 21-րդ դար, «Նորավանդ» գիտակրթական հիմնադրամի հանդես, 2006. հմ 2:

⁵ Համիշխանություն (հուն.՝ συναρχία)՝ անիշխանությանը (անարխիա) հակադիր հասկացություն, ըստ որի՝ անվտանգ գոյության հիմնախնդիրները դիտվում են աստիճանակարգման մեջ: Համակարգելով «Համիշխանության օրենքները»՝ Վլադիմիր Շմակովը նշում է, որ դրա էությունը բազմաչափ աշխարհի՝ հարաբերական անկախության մեջ գտնվող միասնականությունն է, որի դեպքում աստիճանակարգության հիմքի վրա առանձին գոյեր, միմյանց հետ հարաբերվելով հորիզոնական հարթության վրա, համադրում են միմյանց արժեքները՝ դառնալով մրցունակ և պատասխանատու լինելով համընդհանուր անվտանգության համար (տես В. Шмаков. Закон синархии. Учение о двойственной иерархии монады и множеств. Киев, 1994):

⁶ Տես Ս. Սարգսյան, Պետության վախճանը (կամ հասարակության կազմակերպման նոր ձևը): «21-րդ դար», 2008, հմ. 1, Л. В. Сморгунов. От электронного государства к электронному правлению: смена парадигмы. «Политическая наука», 2007, № 4; Дж. Е. Фонтэйн. Институциональное развитие в виртуальном государстве: недостающее звено в технологическом видении e-government. «Политическая наука», 2007, № 4:

⁷ Տես Fareed Zakaria. The Post-American World. New York and London, 2008:

գային, տարածաշրջանային ու համընդհանուր անվտանգություն ապահովելու նկատառումներից՝ Ֆ. Զաքարիան եզրակացնում է. «Այս հիբրիդային միջազգային համակարգը՝ ավելի ժողովրդավարական, ավելի դինամիկ, ավելի բաց, ավելի փոխկապված, հենց այն համակարգն է, որում մենք ամենայն հավանականությամբ կապրենք հաջորդ մի քանի տասնամյակներում»⁸:

Փաստորեն, համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման շրջանակներում պետք է հաղթահարվեն քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը, կամ, այլ կերպ ասած, ինտեգրման գործընթացում պետք է համակցվեն համընդհանուր քաղաքականության նվաճումները:

Համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացումը պահանջում է զուգահեռաբար արդիականացնել ազգային քաղաքական գիտակցությունը, ազգային մտածողությունը և ավանդական մշակութային արժեքները՝ ապահովելով մասնակցություն նոր ձևավորված քաղաքական հաստատություններին⁹: Աֆրիկյան, լատինաամերիկյան, ԱՊՀ երկրների քաղաքական զարգացման փորձն ընդհանրացնելիս պետք է կարևորել սոցիալական օրգանիզմի հիշողությունը, քանի որ ավանդական հաստատութենական արժեքների կիրառումը չի կարող խոչընդոտել ոչ քաղաքական զարգացմանը, ոչ էլ ազգային անվտանգության ապահովմանը:

1. Պետությունը և միջազգային կազմակերպությունների փոխհարաբերությունները անվտանգության ապահովման համատեքստում

Անվտանգության ապահովման նկատմամբ մոտեցումները միմյանցից տարբերվում են հատկապես համաշխարհային քաղաքակրթության երկու տարրերի՝ **պետության և վերազգային կազմակերպությունների** վերաբերյալ մեկնաբանությունների առումով:

Ժամանակակից անցումային հասարակություններում պետական ղեկավարները, մտահոգված լինելով համընդհանուր անվտանգության

պրոբլեմներով, իրենց քաղաքականությունն իրականացնելիս պետք է տեղի ունեցող իրադարձությունները դիտարկեն քաղաքական ռեալիզմի լույսի ներքո: Ինչպես նշում է ֆրանսիացի քաղաքագետ Ֆ. Կոնստանտենը, քաղաքական ռեալիզմն ամենից ավելի նպաստում է «ազգային» հասարակական կարծիքի համախմբմանն ու ձևավորմանը ի նպաստ «յուրային» կառավարության, որն էլ հենց պարտավոր է պաշտպանել ազգային շահերը: Դա ոչ միայն ամրապնդում է գոյություն ունեցող իշխանությունը, այլև նպաստում է ազգային միավորմանը և ուժեղացնում հակազդեցությունը ներքին հակասություններին: Խոսքը վերաբերում է համընդհանուր կարգի հաստատմանը, որը ցանցավորում է իշխանական հարաբերությունները: Այդ իմաստով «համընդհանուր անվտանգության համակարգը» ներկայանում է որպես պետությունների և դրանց կողմից ստեղծված միջկառավարական կազմակերպությունների կառուցվածքային ամբողջություն՝ կոչված կառավարելու միջազգային հակամարտությունները:

Վերոնշյալը հիմնավորենք քաղաքական գիտությունների դոկտոր Հ. Քոթանջյանի հետևյալ բնորոշմամբ. «Ըստ Ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ սահմանվող գերակայությունների՝ Հայաստանը, լինելով միջազգային անվտանգության նոր համակարգի, առաջին հերթին՝ դրա եվրոպական ու տարածաշրջանային հատվածների ձևավորման շահագրգիռ մասնակից, ձգտում է իր արտաքին անվտանգության ռազմավարությունն իրականացնելու բազմավեկտորության և ինտեգրման սկզբունքներով: Ուստի, Հայաստանը հարաբերությունները կառուցում է գործընկերության հիմքի վրա՝ արդյունավետ փոխհարաբերություններ զարգացնելով տարածաշրջանում գործող այն բոլոր ուժերի հետ, որոնք շահագրգռված են Հարավային Կովկասում խաղաղության և կայունության ամրապնդման գործում»¹⁰:

Այս ելակետային մոտեցումը հնարավորություն է տալիս շեշտադրելու, որ «Հայկական աշխարհի» կայացման գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարածաշրջանի քաղաքական բեմահարթակում զանգվա-

⁸ Фарид Закариа. Постамериканский мир будущего. М., 2009, с. 65.
⁹ Стю Парраг Ханна. Демократия или эффективность: вызов XXI века. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века. М., 2010, сс. 206 - 208:

¹⁰ Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային շահերի ապահովման հեռանկարները համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման համատեքստում: «ՀԲ», 2009, հմ. 4:

ծաբար հայտնված ազդեցիկ արտազգային դերակատարների շահերը, հարատև զարգացող տեղեկատվական տեխնոլոգիաների շնորհիվ կատարելագործվող անհամաչափ տեղեկության պատերազմները, նոր սերնդի մարտահրավերները (թրաֆիքինգ, նարկոբիզնես, պոռնոբիզնես, բնապահպանական ճգնաժամեր և այլն): Դրանց հետևանքով վերափոխվում է միջպետական հարաբերությունների կառուցվածքը, իսկ պետությունների անվտանգային քաղաքականության ապահովումը բախվում է անհաղթահարելի դժվարությունների: Հաշվի առնելով նման դժվարությունները՝ «վերազգայնականության (տրանսնացիոնալիզմ)» տեսության ներկայացուցիչները (Ժ. Նայ, Ռ. Քոհեյն և այլն), քննադատելով քաղաքական ռեալիզմի հիմնադրույթների միակողմանիությունը, առաջարկում են վերացնել համաշխարհային քաղաքականության միանձնյա կերտողների մենաշնորհը, քանի որ այդ պատճառով կասկածի տակ են դրվում **պետության ինքնիշխանությունը, ազգային անվտանգությունը և քաղաքական կայունությունը:**

Ամփոփելով՝ նշենք, որ համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացումը ներառում է ոչ միայն հզոր կենտրոնների, այլև ծայրամասերի **պետական անվտանգության, էթնիկական ինքնության, ազգային շահերի ռեալ հաշվառման** հիմնախնդիրները:

2. Համընդհանուր քաղաքակրթության բնականոն արդիականացումը համընդհանուր անվտանգության համատեքստում

Համընդհանուր քաղաքակրթությունը որոշակի տարածության և ժամանակի մեջ հին ու նոր քաղաքակրթությունների, ժողովուրդների, հանրույթների, պետությունների միջև տեղի ունեցած տարաբնույթ բախումների և կերպափոխումների հետևանքով ստեղծված ու կորսված հնարավորությունների իրականացման արդիականացման արդյունք է: 20-րդ դարի 50-ական թվականներից համընդհանուր քաղաքակրթության արդիականացումը՝ պայմանավորված «**Էյնշտեյն-Ռասսել-Կյուրի**» (1954) մանիֆեստով և Սառը պատերազմով, բնութագրվեց գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական, տեղեկատվական և հաղորդակցական արժեքների աննախադեպ կարևորմամբ: Այն այժմ հասել է դրսևորման այնպիսի մակարդակի, որում և՛ «ոսկե միլիարդի», և՛ «ծայրամասի», և՛

«համաշխարհային գյուղի», և՛ «համաշխարհային քաղաքի» լինելիության համար հստակորեն նախանշվում է երկու իրարամերժ ուղի՝ գլոբալ քաղաքակրթության բնականոն արդիականացում՝ համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացմանը զուգահեռ, և ազգային (կամ նույնիսկ տարածաշրջանային) քաղաքակրթությունների մեկուսացում կամ նպատակային (գուցե նաև պատահական) ոչնչացում:

Առաջինի հավանականությունը պայմանավորված է ազգերի, ժողովուրդների և պետությունների խաղաղ կենսագործունեություն և բնականոն արդիականացում ապահովող շարժընթացի հավասարակշռության, փոխշահավետ համագործակցության և փոխօգնության իրական հնարավորություններով: **Երկրորդը** պայմանավորված է աշխարհում զանգվածային ոչնչացման զենքի՝ ինքնանպատակի հասնող գերկուտակմամբ, համաշխարհային ծավալների վերաճող բնապահպանական աղետներով, տարբեր հանրույթների՝ համընդհանուր քաղաքակրթության բնականոն արդիականացմանը խոչընդոտող աղքատությամբ, «վազող-հասնող արդիականացման» հետևանքով առաջացող համակարգային քաոսին դիմակայելու անկարողությամբ:

Քաղաքակրթության զարգացման փորձը վկայում է, որ եթե ավանդականից արդյունաբերական հասարակությանն անցման ժամանակ հասարակական միկրո-, մակրո-, մեգահամակարգերի կառավարման հիմքում «փորձի և սխալի» հարացույցն էր, ապա ներկայումս՝ հետարդիական հասարակության դարաշրջանում, գերակայում է նպատակամետ գործողության վրա հիմնվող «գիտավերլուծական» կառավարման հարացույցը: Ակնհայտ է, որ մարդկության զարգացումը հանգեցրել է այնպիսի իրավիճակի, երբ կառավարման «փորձի և սխալի» հարացույցին բնորոշ փոքր սխալն անգամ կարող է ոչ միայն լուրջ աղետներ պատճառել երկրագնդի որևէ տարածաշրջանի, այլև հարցականի տակ դնել ամբողջ համընդհանուր քաղաքակրթության անվտանգ գոյությունը: Այսպիսով՝ թե՛ տեսական, թե՛ կիրառական առումով հրատապ անհրաժեշտություն է համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացումը ինքնակարգավորվող, ինքնակառավարվող և ընդհանրապես «ինքնա-» նախաձեռնի սկզբունքով:

Համակարգի արդիականացման ցանցային անընդհատությունն ապահովվում է գործընթացների պատճառահետևանքային հետադարձ կապի բնականոնության պահպանման և ազդեցություն-հակազդեցություն դինամիկ հավասարակշռության պահպանման սկզբունքներով: Գիտավերլուծական կառավարման հիմքում անհրաժեշտ է դնել բնականոն արդիականացման վիճակում գտնվող պետության և հասարակության կառավարման այնպիսի կառույցներ, որոնք կարող են լինել ինքնակարգավորվող և ինքնազարգացող:

Սույն խնդրի լուծման համար առաջարկում ենք.

ուսումնասիրել՝

- հասարակության ընդհանրական «Ես»-ի (նաև՝ «Մենք»-ի) ձևավորման և դրսևորման մեխանիզմները, ինչպես նաև «Նրանք»-ի հետ հարաբերությունների փորձարարական հիմքերը,

- պետության և հասարակության միկրո-, մակրո- և մեզակառույցների գործառույթային փոխհարաբերությունները ըստ այն ինքնության առանձնահատկությունների, որը պահպանվել է տվյալ քաղաքական ժամանակում,

ապահովել՝

- պետության և հասարակության, պետական և ոչ պետական կառույցների շահերի ներդաշնակությունը,

կառուցել՝

- ինքնորոշված անհատի ձևավորմանը, հաստատմանը և զարգացմանը նպաստող այնպիսի ժողովրդավարական քաղաքական համակարգ, որում չեն անտեսվում մտածողական, բնատարածքային, բնապատմական առանձնահատկությունները:

Ժողովրդավարական աշխարհի հայեցակարգի բովանդակությունը էթնո-մշակութա-նորմատիվային և հաստատութենական փոխհարաբերություններն են: Այսինքն՝ ժողովրդավարական համերաշխության հասունելու համար անհրաժեշտ է ներդաշնակել **կենտրոն-ծայրամաս** քաղաքական զարգացումները՝ հաստատելով «խաղաղություն» խաղաղ միջոցական մեթոդաբանական բաղադրիչ է նաև նորմատիվային արժեքային մոդելը, որի դեպքում որոշվում են ոչ միայն զարգացման համընդհանուր

միտումները, այլև հաշվի է առնվում պետությունների ռազմավարությունը: Որպես նորմատիվային մոդել ընդունվում է համընդհանուր քաղաքակրթության կայուն զարգացման սկզբունքը: Ժամանակակից քաղաքակրթությունը պետք է համադրի երկու ներքնապես աններդաշնակ հասկացություններ՝ **կայունություն և զարգացում: Առաջին** չափանիշը կիրառելով Հայաստանի նկատմամբ՝ կարող ենք նշել, որ նրա աշխարհաքաղաքական դիրքը պետք է դառնա անվտանգ: **Երկրորդ** նշանակում է, որ Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքը պետք է նպաստի նրա տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զարգացմանը, եթե իշխանություն իրականացնող վերնախավի մշակույթը ժողովրդավարական է¹¹:

Այլապես ժողովրդավարական աշխարհի հայեցակարգի ոչ անկողմնակալ մեկնաբանությունը կարող է հանգեցնել վտանգի՝ պայմանավորված մարդկությանը ծանոթ ամենախորքային բախումնաձին գործոնի՝ էթնիկական ինքնության անարդարացի քաղաքականացման հետ: Քաղաքակրթության փորձն ապացուցում է, որ ոչ մի մարդկային տեսակ իրավունք չունի ոչնչացնելու ուրիշ տեսակի՝ բռնանալով նրա կամքի վրա, կամ որ նույնն է՝ զրկելու նրան իր տեսակի դերի, տեղի, ինքնության, էության և կարգի ընկալումներից: **Տեսակն իրավունք չունի ոչնչացնելու որևէ այլ տեսակի. աշխարհը դրանով աղքատանում է:**

3. Համընդհանրացման մարտահրավերը և «Հայկական աշխարհի» կայացման ռազմավարությունը

Համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման տվյալ պայմաններում մեզ համար կարևոր են և՛ մասնակցությունը գիտավերլուծական նոր հարացույցի ձևավորմանը, և՛ դրանում դերակատարություն ունենալը: Միայն այսպես կարող ենք պարզել ու ճշգրտել մեր՝ հայերիս ուրույն և հստակ տեղը, դերը և նշանակությունը. լինելով ամբողջի մաս՝ մեր ազգային ինքնությամբ ևս լինենք համընդհանուր ինքնության մաս:

¹¹ Stuu Daron Acemoglu, James A. Robinson. Economic Origins of Dictatorship and Democracy. New York, 2005, PP. 180—182:

ընկալումներին: Մեր կարծիքով, «Հայկական աշխարհի» հիմքում պետք է դրվի «Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարախոսությունը՝ «Ճանաչիր ինքդ քեզ», «Պահպանիր համակեցության նորմերը», «Երջանիկ է նա, ով հասկանում է երևույթների միջև եղած կապը» սկզբունքներով հանդերձ¹³: Ըստ այդմ՝ պետք է մշակվի «Հայկական աշխարհի» կերտմանն ուղղված պետական քաղաքականությունը, որը ենթադրում է բնականոն արդիականացող պետություն, նոր տեխնոլոգիաներով հագեցած գիտություն և մրցունակ կրթություն:

Այսպիսով՝ համընդհանրացումը աշխարհը դարձնում է ավելի փոխապայմանավորված, փոխկախված ու փոխկապված: Չնայած տեղի ունեցող արմատական փոփոխություններին՝ կարելի է պնդել, որ համընդհանրացման գործընթացները դեռևս ավարտված չեն, և ներկայիս անցումային աշխարհը տարաբնույթ քաղաքակրթությունների և իշխանական կառույցների մի ընդգրկուն համակարգ է: Ակնհայտ է, որ համընդհանրացման ընթացքում չի կարելի անտեսել տարբեր հանրույթներին հատուկ սոցիո- և էթնոմշակութային արժեքները, քանի որ դրանց թերագնահատումը կամ գերագնահատումը լի է տարաբնույթ բախումների և ճգնաժամերի վտանգներով, ինչը մարդկությանը կարող է անընդհատ պահել ցնցումների մեջ:

Համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացումը և դրա օրգանական մաս կազմող՝ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է առաջնորդվել նոր աշխարհակարգի տրամաբանությամբ և արդիականացնել Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացման ռազմավարական հայեցակարգը, որի հիմքում պետք է դրված լինեն «Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարախոսությունը, «համամարդկային բարոյականության» սկզբունքները և այլն: Այս ամենը հնարավորություն կտա ոչ թե կողմնորոշվելու դեպի այս կամ այն կողմ (Եվրոպա, ԱՄՆ, Ռուսաստան, Չինաստան և այլն), այլ **ինքնորոշվելու՝ ստանալով ինքնագիտակցման, ինքնաիրաց-**

ման և ինքնադրսևորման լայն հնարավորություններ: Այսօր կարևոր է դարձել իրատեսորեն ընկալել ժամանակի ոգին և ստեղծագործական նախաձեռնությամբ մասնակից լինել համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման համար անհրաժեշտ նախապայմանների ձևավորմանն ու կայացմանը՝ դրանով իսկ ինքնահաստատվելով և ուրույն տեղ, դեր ու նշանակություն ունենալով համընդհանուր քաղաքակրթության կայացման և բնականոն արդիականացման գործում:

¹³ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տե՛ս Մ. Մարգարյան, Հոգևոր Հայաստանի գաղափարախոսությունը արդիականացման գործընթացում: «Բազմավեպ» հայագիտական, բանասիրական, գրական հանդես, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 2004, հմ. 1-4:

Մարիամ Մարգարյան

Սոցիալականացման և ազգային ինքնության արդիականացում

Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման և ազգային ինքնության արդիականացման փոխապայմանավորվածության **հաստատություննական հիմքերի համալիր ուսումնասիրությունը** այն պրոբլեմն է, առանց որի հնարավոր չէ ՀՀ-ում ապահովել հոգևոր անվտանգություն և հաստատել ժողովրդավարական համախմբում: Ինչպես գրում է Ս. Հանթինգթոնը, «Համախմբված ժողովրդավարությունը միայն գյուղի, համայնքի կամ քաղաք-պետության ժողովրդավարությունն է: Դա ազգային պետության ձևավորման և հաստատման հետ սերտորեն կապված ժողովրդավարություն է: Ժողովրդավարությունը միայն խոսքի ազատություն, ընտրություններին մասնակցելու իրավունքն է: Դա օրենքի իշխանությունն է: Ժողովրդավարության հաստատած ազատությունը առանց պատասխանատվության մահանում է»¹:

Հանթինգթոնի այս ելակետային մոտեցման համատեքստում ակնհայտ է դառնում, որ ՀՀ-ում «թավջյա հեղափոխության» հաղթանակը ժողովրդավարական անցման ձգձգվածության հետևանք է, իսկ օտարումը, աղքատությունը, կոռուպցիան, արտագաղթը դարձել են ազգային անվտանգության համար սպառնալիք: Այս դիտանկյունից անհրաժեշտ է օբյեկտիվորեն վերլուծել ՀՀ-ում հոգևոր անվտանգության պրոբլեմները, քանի որ միայն այդպես է հնարավոր «ազգ-պետության» գործառնման տիրույթներում վերարժեքավորել քաղաքական իշխանության իրականացման մշակույթը՝ «թավջյա հեղափոխությունը» հիմնավորելով որպես քաղաքական փոփոխություն:

Հոգևոր անվտանգությունը՝ որպես ազգային անվտանգության կարևոր բաղադրիչ, ներառում է ազգային ինքնագիտակցությունը՝ արտացոլելով հասարակության կենսագործունեության ավանդույթները, նրա մշակույթը և պատմությունը, ինչպես նաև հասարակության բարոյաքաղաքական միասնության աստիճանը: Հոգևոր անվտանգության հիմքում դրված են պետական ազգային անվտանգությունն ապահովող բոլոր այն բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական նորմավորված արժեքները, որոնց միջոցով ժողովուրդն արտահայտում է կառավարող ընտրանու քաղաքականության նկատմամբ ոչ միայն իր վստահությունն ու աջակցությունը, այլև պատրաստությունը պաշտպանելու իրեն և իր պետությունն ու պետականությունը: Քաղաքակրթության փորձը վկայում է, որ ազգերի և պետությունների դժբախտությունն սկսվում է այն ժամանակ, երբ քայքայվում է ժամանակի ընթացքում ձևավորված նրանց մշակութանորմատիվային և բարոյահոգեբանական համակարգի քաղաքական էությունը, երբ իշխանական հարաբերությունների ցածր մակարդակի լեգիտիմությունը օտարում և եզրահանում է հասարակությանը, քաղաքացուն և հատկապես երիտասարդությանը՝ տրոհելով (փոշիացնելով) ազգի ոգին և ազգի իշխանությունը:

Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ ժողովրդավարության «երրորդ ալիքի» շրջանակում սոցիալ-քաղաքական արդիականացումը տեղի է ունենում անհավասարաչափ, քանի որ՝ «...արդի հասարակությունները կարող են իրար ավելի նման լինել, քան ավանդականները, երկու պատճառով: Նախ. արդի հասարակությունների միջև ավելի մեծ փոխազդեցությունը կարող է չծնել ընդհանուր մշակույթ, սակայն այն հեշտացնում է տեխնոլոգիաների, գյուտերի և կազմակերպվածքի փոխանցումը մի հասարակությունից մյուսին մի այնպիսի արագությամբ և աստիճանով, որոնք ավանդական աշխարհում հնարավոր չէին: Երկրորդ. ավանդական հասարակությունը հիմնված էր գյուղատնտեսության վրա, մինչդեռ արդի հասարակությունը հիմնվում է արդյունաբերության վրա, որը կարող է արհեստներից վերաճել դասական ծանր արդյունաբերության, իսկ այնուհետև՝ գիտութենահենք տեխնոլոգիաների և արտադրություն-

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N 3 (97). 2018, էջ 66-79:

¹ С. Хантингтон. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Пер. с англ. Л. Ю. Пантиной. М., 2003, с. 120.

ների»²: Այս դիտանկյունից, երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ինքնությունը մարդու վարքահոգեբանական ունակությունն է խտացված ձևով արտահայտելու տարբեր մասնագիտական, սոցիալական, ազգային, լեզվական, քաղաքական, ռասայական, կրոնական և այլ խմբերին կամ հանրություններին իր պատկանելությունը: Նման մոտեցումն անհրաժեշտ պայման է, որպեսզի փոփոխվող աշխարհում մարդը պահպանի իր տեսակի մրցունակությունն ու հոգևոր անվտանգությունը, քանի որ «մինչև մարդիկ հարաբերվում են շրջապատի մարդկանց հետ, նրանք այլ ելք չունեն, քան իրենց սահմանելու մյուսների հետ հարաբերությունների միջոցով և հիմնվելու նմանությունների ու տարբերությունների վրա: Ինքնությունը կարևոր է, քանի որ թելադրում է մարդու պահվածքը»³:

Ազգային ինքնությունը պատմության հոլովությունում ձևավորված և քաղաքական ժամանակի մեջ պարբերաբար կերպափոխվող սոցիալ-քաղաքական տեքստ է: Այն ներառում է ազգի ծագումը, զարգացումը, ազգային հոգեկերտվածքն ու պատմական հիշողությունը, ազգային խորհրդանիշներն ու սոցիոմշակութային ժառանգությունը, ինչպես նաև քաղաքական ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման արժեքային համակարգի այն հիմնարար բնութագրիչները, որոնք ձևավորում են քաղաքական ազգը: Վերջինս, միմյանց զուգամիտելով ռացիոնալը և իռացիոնալը, արդիականանում է միայն գոյություն ունեցող «ազգ-պետության» միջոցով. «Ազգայնականությունն ունի ինտեգրող քաղաքական ուժի դեր, եթե մի ժողովուրդ կամ ազգ պետք է հաստատվի ի հակադրություն մեկ ուրիշի: Ազգայնականությունը անձեռնմխելի լեգիտիմություն է ստանում այնտեղ, որտեղ ուղղված է ուրիշի գերիշխանությունից ազատմանը»⁴:

Որպես ինքնիշխանության վրա հիմնված երևույթ՝ «ազգ-պետությունում» գերակա է ընդհանուր մշակույթ, լեզու, էթնիկություն և կարծր պատմական հիշողություն ու մեծ ազդեցություն ունեցող մեկ ազգ, որը

կառավարությունների լեգիտիմության և քաղաքական կայունության ապահովման երաշխիքն է⁵: Լինելով քաղաքական կազմակերպություն՝ «ազգ-պետությունն» ինքնիշխանություն է ապահովում թե՛ աշխարհագրական սահմաններում, թե՛ այլ ինքնիշխան պետությունների հետ հարաբերվելիս՝ կարևորելով ոչ միայն լեգիտիմության և արդյունքի կառավարման անհաղթահարելի զուգամիտումը, այլև մշակութաստեղծությունը՝ կառավարող ընտրանու իշխանության իրականացման մշակույթի ժողովրդավարացման համար: Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ եթե ազգը պատրաստ չէ պատասխանելու մարտահրավերներին, անորոշությամբ հղի մեծ շեղումով փոփոխվում է նրա հոգևոր արժեքային առանցքը (միջուկը), որի պատճառով ազգը կա՛մ կորցնում է իր ինքնությունը և ձուլվում, կա՛մ դրսևորում է արդիականանալու քաղաքական կամք՝ իր քաղաքակրթական ինքնատիպությունը կենսունակ (մրցունակ) պահելու նպատակով, կա՛մ էլ պարբերաբար հայտնվելով անորոշությունների մեջ՝ չի կարողանում ինքնակազմակերպվել իր «անփոփոխ միջուկի» շուրջ՝ հանուն ժողովրդավարական համախմբման⁶: Ինչպես տեսնում ենք, ազգային ինքնության գիտակցված և բնականոն արդիականացումը «ազգ-պետության» կառուցման և ամրապնդման համար հզոր ռազմավարական ռեսուրս է: Ավելին. նրա անտեսումը խոչընդոտում է ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների, հատկապես՝ հոգևոր անվտանգության ապահովմանը:

Հայության հոգևոր անվտանգությունը

Հայաստանի և հայության համար, երբ սոցիալ-քաղաքական համակարգի կերպափոխումը հղի է տարաբնույթ անորոշություններով, երբ արմատապես փոխվել է ինքնության արդիականացման արտաքին միջավայրը, հոգևոր անվտանգության ապահովման պրոբլեմի ուսումնասիրությունն ունի և՛ գիտատեսական, և՛ գործնական նշանակություն: Հենց դա էլ հիմք է դառնում երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումը դիտելու որպես հոգևոր անվտանգության

² С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М., 2003, сс. 94–95.

³ С. Хантингтон. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. Пер. с англ. А. Башкирова. М., 2004, с. 51.

⁴ У. Альтерматт. Этнонационализм в Европе. М., 2000, с. 44.

⁵ Stewart McLean, Alistair McMillan. The Concise Oxford Dictionary of Politics. New York, 2009, P. 360:

⁶ Stewart 'Многоликая глобализация'. Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. Пер. с англ. В. В. Сапова. М., 2004, с. 90:

գության ապահովման համակարգի արդիականացման եղանակ: Կարծում ենք, որ այս մոտեցման շրջանակում էլ որոշիչ է Հայաստանի «թավշյա հեղափոխությունից» հետո երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման արժեքաբանությունը: Այն, որ հայ երիտասարդությունը պատրաստ է պայքարելու հանուն իր ազատության և գոյատևման, ապացուցում են Արցախյան հերոսամարտը, 2016 թ. ապրիլի 2-6-ը Արցախի վրա Ադրբեյջանի ձեռնարկած լայնածավալ հարձակմանը դիմակայելու, ինչպես նաև «թավշյա հեղափոխության» գլխավոր դերակատարի գործառույթ ստանձնելու փաստերը:

Հոգևոր անվտանգության խնդիրներով պայմանավորված՝ մարդն արժեքավորում է իր անհատական ինքնությունը՝ այն գիտակցելով որպես ինքնապահպանման, հանրության մեջ գտնվելու, համակեցություն մշակելու, զարգացման գոյաբանությունն ապահովելու, եզրահանության իրավիճակից դուրս գալու և ավանդույթների կերպափոխում ձեռնարկելու գործընթաց: Հենց այս մոտեցմամբ էլ Կ. Յունգը հիմնավորեց մարդու անգիտակցական միտքը, ինչպես նաև նրա մարմինը՝ որպես անցյալի հիշողությունների և հետքերի պահեստարան⁷: Ըստ այդմ էլ մարդու էթնիկական նախակերպարը (նախատիպը) ունի բարոյահոգեբանական և սոցիալ-քաղաքական արժեքային ծանրաբեռնվածություն, որի բազմամակարդակության հիմնավորմամբ Կ. Յունգը եզրակացրել է, որ ազգային բնավորության գիտակցականի կողքին գոյություն ունի նաև անգիտակցականը: Դրանց վրա հիմնված անհատականի ու սոցիալականի զարգացման մեջ գերիշխող սոցիալականը ենթադրում է ընդհանուր փորձի, տեղեկատվության ընդհանուր աղբյուրների միջոցով իրականացվող սոցիալականացում:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանի «թավշյա հեղափոխությունը» հնարավորություն է տալիս վերանայելու հայ հասարակության հոգևոր անվտանգության ապահովման հրամայականները՝ արդյունքի կառավարման և ժողովրդավարության որակի հաստատումը կարևորելով որպես համագործակցության մշակույթի գործառնման պայման: Փորձելով հասկանալ, թե ով է ինքը, մարդը հարաբերվում է ուրիշ «Ես»-ի հետ և

ըստ այդմ ընդարձակում իր ճանաչողության ու իմացության տիրույթը՝ ստեղծելով համապիտանի մշակույթ: Փաստորեն, հոգևոր անվտանգությունը, վերոնշյալ օբյեկտիվ գործոնների հետ մեկտեղ, առաջին հերթին իմացագալական և մտածելակերպային զգացողություն է: Ըստ դրա էլ անձը, գիտակցելով իր քաղաքական և քաղաքացիական ազատության աստիճանը, գնահատում է իր էթնոազգային պատկանելությունն «այս» կամ «այն» խմբին: Այս դիտանկյունից հենց ծագման ընդհանրության՝ հավատի, մշակույթի, վեզվի, սովորությունների, ավանդույթների, առասպելների և խորհրդանիշների ընդունման ազդեցությամբ էլ տեղի է ունենում անհատի սոցիալականացումը⁸: Սակայն, եթե «Ես»-ի և «Մենք»-ի սոցիալականացումը չի հենվում պատմականորեն ձևավորված իր արժեքաշահային համակարգի վրա, ապա ազգը և հասարակությունը քայքայվում են: Հետևաբար ազգային նպատակները և ռազմավարական տեսլականը զարգացման հարացույցում ընդգրկելուց առաջ պետք է հստակ կերպով պատասխանել «Ո՞վ ենք մենք» հարցին⁹: Իսկ «Մենք»-ը հոգևոր անվտանգության ապահովման նպատակով պետք է հաղորդակցվի և համագործակցի այլ խմբերի հետ: Որպես ազգի անցյալի, ազգային կերպարի, նկարագրի ու կեցության, հոգեդրվածքի, ինչպես նաև ճանաչողության և իմացության ամբողջություն՝ հոգևոր անվտանգությունը համակարգում է.

– տվյալ հասարակության գոյաբանության փորձը, որը **անցյալներկա-ապագա** եռաչափության մեջ պատմության կարևորագույն իրադարձությունների ընկալման և արժեքների վերարտադրման հարատև գործընթաց է,

– պետութենաշինության մշակույթի զարգացման շնորհիվ ձևավորված և համագործակցության համար իրական պայմաններ ապահովող ստեղծարար գործունեությունը՝ օտարման ու եզրահանման չեզոքացմամբ,

– պետության և հասարակության անվտանգ ապագայի կանխատեսումն ու ռազմավարական տեսլականի մշակումը՝ ապահովելով ազգի ժողովրդավարական համախմբման և քաղաքացիավարական պատաս-

⁷ Steu K. Г. Юнг. Архетипы коллективного бессознательного. Перевод А. М. Руткевича, 2014 (http://wanderer.org.ua/book/psy/jung/ob_arhetipah.html):

⁸ Steu Г. Алмонд, С. Верба. Гражданская культура. Политические установки и демократия в пяти странах. Пер. с англ. Е. Генделя. М., 2014, с. 145:

⁹ Steu С. Хантингтон. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности, с. 31:

խանատվության զարգացումը: Այս համատեքստում հոգևոր անվտանգության ապահովումը ոչ միայն պատասխան է նոր մարտահրավերներին, այլև կարող է իր տեսակի մրցունակությունն ապացուցելու համար ձևավորել նոր որակի համագործակցության մշակույթ: Փաստենք, որ պատմության մեջ կան բավական մեծ թվով օրինակներ, երբ պետությունները իրադարձությունների բերումով ի վիճակի չեն եղել պահպանելու իրենց հոգևոր անվտանգությունը, ինչին մշտապես հաջորդել է քաղաքական քարտեզից այդ պետության անհետացումը: Ասվածի վառ օրինակ է պատմության թատերաբեմից ԽՍՀՄ անհետացումը:

Ազգային ինքնության ձևավորման գործում կարևոր դերը պատկանում է ընտրախավին, սակայն կարող ենք պնդել, որ արդի տեղեկատվահաղորդակցային տեխնոլոգիաների և քաղաքական զարգացումների պայմաններում նրա գլխավոր կրողը քաղաքականապես սոցիալականացված երիտասարդությունն է: Հենց երիտասարդությունն է, որ իրեն նետված մարտահրավերների պայմաններում վերաթեքավորում է **անցյալ-ներկայի մասին** ընդհանուր պատկերացումները, ինչպես նաև անվտանգ ռազմավարական ապագայի համար պատասխանատվության զգացումը: Իսկ երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումն արդյունավետ է, եթե շարունակական բարեփոխումների և մարդկային կապիտալի կառավարման հիմքում դրվում է կապիտալի **մարդկայնացման (հումանիզացման) քաղաքականությունը**: Այն ենթադրում է հայ հասարակությունում ժողովրդավարական արժեքների գործառնայնապիսի համակարգի ներդրում, որի շրջանակներում կարելի է յուրացնել զարգացած երկրների մասնակցային մշակութային նորմերը, կարգավիճակային վարքի պահանջները և քաղաքացիական համագործակցությունը: Փաստորեն, **ՀՀ-ում «թավշյա հեղափոխությունը»**, մասնակցային ժողովրդավարության զարգացման միջոցով ակտիվացնելով երիտասարդությանը, բարձրացրել է նրա մրցակցային պատասխանատվության շեմը՝ հանրային քաղաքականության մարդկայնացման համար:

Հոգևոր անվտանգության վերահմաստավորումը «թավշյա հեղափոխության» պարագայում

ՀՀ-ում «թավշյա հեղափոխության» հաղթանակից հետո ծավալված սոցիալ-քաղաքական կերպափոխումները պահանջում են իշխանության հումանիզացման նոր նախագիծ, համաձայն որի՝ կենսագործունեության կազմակերպումը և սոցիալականացումը պետք է կատարվեն սոցիալական խավերի միջև համագործակցության մշակույթի զարգացման միջոցով: Այդ առումով ուշագրավ է հոլանդացի տնտեսագետ Յան Տինբերգենի մոտեցումը, ըստ որի՝ հանրային բարեկեցության և պետության անվտանգության կարողությունների արդիականացման համար անհրաժեշտ է, որ մարդկային կապիտալի կառավարումը հիմնվի **ազգային հոգևոր առաջնայնությունների, մրցունակության և ազգի բնական մարդկային ներուժի փուլային զարգացման ռազմավարության վրա**¹⁰:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է թվում մշակել ՀՀ պետական նոր քաղաքականություն, որը պետք է նպատակաուղղված լինի մենաշնորհի և գերշահույթի մերժմանը՝ ապահովելով **«բարեգործության» սկզբունքից անցում «համագործակցության» սկզբունքի**: Դրան զուգահեռ նոր սերնդի սոցիալականացումը պետք է ուղեկցվի պատմական անցյալի օբյեկտիվ գնահատմամբ: Այլ կերպ ասած՝ հոգևոր անվտանգության ապահովումը ներառում է **ինքնաճանաչողություն**, հասարակական-քաղաքական երևույթները փոխադարձ կապի մեջ ընկալելու և համակեցությունը պահպանելու ունակություն, ինչպես նաև նյութականի և հոգեմտավորի փոխներդաշնակման միջոցով ազգային արժեքների մրցունակությունը բարձրացնելու «Ես»-ի կարողություն: Ըստ պատմական հիշողության գիտակ ֆրանսիացի Պ. Նորայի՝ ազգային ինքնության կարևոր բաղադրիչ է միասնության գաղափարի ամրապնդմանը նպաստող պետականորեն տոնական և հիշատակման օրերի նշումը¹¹:

¹⁰ Տես Я. Тинберген. Пересмотр международного порядка. М., 1980; Я. Тинберген, Д. Фишер. Война и благоденствие. Интеграция политики обеспечения безопасности в социально-экономическую политику. М., 1988, сс. 85–88:

¹¹ Տես П. Нора, М. Озюф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. Франция-память. Пер. с фр. Д. Р. Хапаевой. СПб., 1999, сс. 15–60:

Ակնհայտ է, որ ժամանակային պարույրում միայն այդ ձևով կարելի է կանխել պատմական հիշողության մեջ ապակառուցողականություն մակածող կոլեկտիվ գիտակցականի և անգիտակցականի խզումները, որոնք հոգևոր անվտանգության ապահովման գործում ստեղծում են քաոս:

Հայ երիտասարդի պատմական հիշողության մեջ որոշիչ տեղ ունի Հայոց ցեղասպանությունը: Կարծում ենք, որ այժմ հայ երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման գործում տեղի են ունենում արմատական փոփոխություններ ցեղասպանության զոհի բարդությից ազատվելու, թույլ ու անօգնական ներկայանալու, հովանավորներ փնտրելու քաղաքականությունից հրաժարվելու և համամարդկային մարդասիրական գործունեություն վարելու ուղղությամբ: Ակնհայտ է, որ «թավշյա հեղափոխությունից» հետո երիտասարդության սոցիալականացումն ունի գրեթե անսահմանափակ համացանցային տարածությունում արժեքային բազմաչափության փաստարկման խնդիր, քանի որ համացանցում առավելապես տարածվում ու մեծ լսարանի են արժանանում բացասական, ագրեսիվ տեղեկությունները, որոնց տարածումն էլ, բնականաբար, սոցիալականացման վրա գործում է բացասական ազդեցություն: Համացանցում շփումների, տեղեկատվության, հնարավորությունների չափազանց դյուրին մատչելիության հետևանքով երևակայական (վիրտուալ) իրականությունը դառնում է նախընտրելի, ինչի հետևանքով սրվել է թվային միջավայրի զարգացման և անվտանգության ապահովման պրոբլեմը:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ հոգևոր անվտանգության ապահովման գործում առավել քան առանցքային է «թավշյա հեղափոխության» շնորհիվ ձևավորված կառավարող վերնախավի դերը: Լինելով քաղաքական որոշումների ընդունման, իրագործման և վերահսկման գլխավոր դերակատար՝ ազգային վերնախավերն են պատասխանատու պետության պաշտպանական քաղաքականության, ազգային ավանդույթների արդիականացման, ինչպես նաև համագործակցության մշակույթի զարգացման համար: Այս դիտանկյունից, ՀՀ-ում անհրաժեշտ է դաստիարակել այնպիսի վերնախավ, որն ի վիճակի լինի ցուցաբերելու բարձր պրոֆեսիոնալիզմ և, հրաժարվելով

մեխանիկական արևմտականացումից, նպատակադրված կերպով վարի **բնաշխարհիկացման (Indigenization)** քաղաքականություն¹², այսինքն՝ յուրային մշակութային հիմքերը նորովի մեկնելու միջոցով ապահովի հոգևոր անվտանգություն:

Քաղաքակրթությունների զարգացման փորձը վկայում է, որ եթե հոգևոր անվտանգության համակարգի բնականոն արդիականացում տեղի չի ունենում, ապա «Ես» և «Մենք» բևեռները եզրահանվում են և, կորցնելով իրողության մեջ կատարվող սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունները գնահատելու ունակությունը, սկսում են կատարել հոգևոր անվտանգության համար վտանգավոր ուժացման (ասիմիլյացիոն) կառավարում: Ըստ այդմ՝ հայ հասարակության հոգևոր անվտանգության ապահովման համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է.

1. քաղաքական և տնտեսական վերնախավերի միջև «համաձայնություններ» կնքել՝ հիմնված նոր հանրային կառավարման սկզբունքների ներդրման վրա,

2. քաղաքացիական հասարակության հաստատությունները՝ որպես հոգևոր անվտանգության ապահովման պատասխանատուներ, պետք է վարեն գործունեություն՝ հանրային ու խմբային շահերի զուգամիտմամբ,

3. դեպի տարբեր քաղաքակրթություններ և աշխարհաքաղաքական կենտրոններ կողմնորոշված խմբերն ու անհատները արդի մարտահրավերներին պատասխանելու համար պետք է ոչ թե մեխանիկորեն կողմնորոշվեն դեպի այդ կենտրոնները, այլ, ինքնորոշվելով, մշակեն ազգակենտրոն ու պետութենակենտրոն գործողությունների համակարգ, ընդամին, այդ գործողությունների կատարման համար որոշիչ է ՀՀ-սփյուռք-ԱՀ ցանցային համագործակցությունը: Դա կստեղծի բարեսփյուռք-ԱՀ նպաստ պայմաններ, որպեսզի սփյուռքի հայ գործարարները ՀՀ-ում կատարեն ներդրումներ: Ընդամին, նրանք պետք է **բարեգործից** վերածվեն **ներդրողի**: Նման պետական քաղաքականություն վարելու համար անհրաժեշտ է ՀՀ-ում հստակեցնել օրենսդրական դաշտը, հակամենաշնորհային քաղաքականության և **պետություն-գործարար հարաբերությունների հաստատութենացման միջոցով** ստեղծել հավասար

¹² Տե՛ս С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций, с. 192:

ա) անսահման հարատևող՝ իր արարման և ազատության հավատով հագեցած ինքնարժեքավորումը, այսինքն՝ հավատն առ Աստված և իր էության պահպանումը,

բ) անսահման հարատևող ինքնատիպ հոգևոր-մշակութային արժեքների արարումը՝ հանուն մերձավորի, հասարակության, աշխարհի, այսինքն՝ էությունդ արարելն է և արդարամիտ լինելը:

Ազատ, անկախ հայրենիք: Հայրենիքը կենսաուժ է, ոգին՝ կենարար պահելու քերթության վայր: Քերթել քրիստոնեաբար, ոգեշահ արարմամբ օգտակար լինել Հայրենիքին-Պետությանը-Մարդկությանը. սա է հայ մարդու հոգևոր անվտանգության ապահովման արժեքաբանությունը:

Արդարադատ պետություն: Պետությունը անհատի և հասարակության անվտանգության ապահովման պատասխանատուն է: Հայը պետություն ասելով հասկանում է նախ արտաքին անվտանգություն և ուրիշների հետ հարաբերությունների պահպանում *մոդուս վիվենդիի* կանոններով, այնուհետև՝ հասարակական դաշինքի գոյություն:

Պատիժ չարին: Չարը պատժելի է հավատի, արդարություն քերթելու ձգտման յուրօրինակ ունակությամբ, ասել է թե՛ ոգեղենությամբ: Անհրաժեշտ է վերացնել չարի պատճառը, որը աշխարհը միաչափ, միայն նյութականի մեջ տեսնելու արդյունք է: Չարին հաղթում են արարմամբ. դրանով ոգին ավելի է գոտեպնդվում, իսկ ոգու կրողը՝ ավելի հզորանում:

Ոգու հաղթանակ: Երանելի է նա, ով իր հավատով, արդարությամբ և յուրօրինակ ձևի արարմամբ հաղորդակցվում և համակեցություն է պահպանում իր ներքին ու արտաքին աշխարհների հետ: Այսպես է հնարավոր հաղթահարել քո (և ուրիշների) ոգու մեջ տեղ գտած նյութապաշտությունն ու անհանդուրժողականությունը՝ բոլորին գերազանցել ոգեղենականության քերթության ոգով:

Ընդհանրացնենք. «Հոգևոր Հայաստանի» գործառման գերակա հատկանիշն ազգային համերաշխությունն է, որի դրսևորման լավագույն ձև կարող է լինել ազգի և պետության պաշտպանական հզորությունը առավելագույն արդյունավետությամբ համախմբող հոգևոր անվտանգության ապահովումը: Դրա հիմքը իրավատեր, մտավոր, հոգևոր և

ֆիզիկական առումներով առողջ, զենք կրելու ցանկություն ունեցող զինավարժ քաղաքացի-զինվորն է:

Ամփոփում: ՀՀ հոգևոր անվտանգության ապահովման հրամայականներն են. նախ՝ սոցիալ-քաղաքական կերպափոխումների վերարժեքավորումը, ապա՝ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարման նպատակով սեփականության լեգիտիմության ապահովումը, նպաստումը սոցիալական երկխոսությանը, կրթության նորամուծացումը, հասարակության ասլրելակերպի մարդկայնացումը, սերունդներին պատմության ներկայացումը **անցյալ-ներկա-ապագա** եռաչափության մեջ, քաղաքական և քաղաքացիական մշակույթի փոխհարաբերությունների միջոցով ազգային ինքնագնահատականի բարձրացումը:

Վերը շարադրվածի հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ-ում.

ա) հոգևոր անվտանգության ապահովման քաղաքականության և երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման արդյունավետությունը ուղիղ համեմատական է «Մենք»-«Նրանք» ցանցային հաղորդակցման միջոցով սոցիալ-քաղաքական արդիականացմանը և ազգային մրցունակության մեծացմանը,

բ) երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման ընթացքում անհրաժեշտ է դաստիարակել նոր սերնդի վերնախավ, որը, նպատակադրված կերպով բարելավելով ժողովրդավարության որակը, կվարի ազգային ինքնության արդիականացման վրա հիմնվող անվտանգային քաղաքականություն՝ բարձրացնելով անվտանգ ապագայի ռազմավարության մշակման և իրականացման համար իր պատասխանատվության մակարդակը,

գ) աշխատանքի միջազգային բաժանմանը մրցունակ կերպով մասնակցելու համար բարձրացնել ազգային կապիտալի մարդասիրության մակարդակը և կյանքի որակը,

դ) մրցունակությունն ու հոգևոր անվտանգությունը զարգացնելու նպատակադրմամբ անհրաժեշտ է ապահովել Հայաստանի Հանրապետության, սփյուռքի և Արցախի Հանրապետության հայության միասնականությունը:

Արված եզրակացության շրջանակներում առաջարկում ենք.

1. Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման քաղաքականություն մշակելիս հիմնվել կառավարման որակի բարձրացման,

երիտասարդության բազմադերային սոցիալականացման և մրցակցային մասնակցության վրա:

2. «Թավշյա հեղափոխությունը» իր խարիզմատիկ լեգիտիմությունը պահպանելու համար պարտավոր է երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման գործառույթն իրականացնել ժողովրդավարության որակի բարձրացման պայմանով:

3. Արդի տեղեկատվահաղորդակցային տեխնոլոգիաների անմիջական ազդեցության հետևանքով սոցիալականացման գործում գերակա է սոցիալ-քաղաքական համակարգի հաստատությունների միջև կուտակված տեղեկույթի չպատվիրակված **վերլուծության ապահովումը**:

«Թավշյա հեղափոխությամբ» ստեղծված նոր իրողություններում երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման քաղաքականությունը պետք է կարևորի սոցիալական ցանցային տարածության ընդարձակման անհրաժեշտությունը: Այս դիտանկյունից հարկ է վերաբերել հոգևոր անվտանգության վերաբերյալ եղած գիտելիքները՝ հիմնվելով **ազգային ոգին** արտահայտող լեզվամտածողության, իմացաբանական, ճանաչողական, առասպելային, խորհրդանշանային, տեղեկատվահաղորդակցային մեխանիզմների բնականոն արդիականացման վրա:

4. Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացման արդյունավետությունը հիմնված է քաղաքացիական կրթության վրա, որը, ներառելով քաղաքացիական գիտելիքները, հմտությունները և արժանիքները, հիմնվում է ինքնակարգապահության, հանդուրժողության և այլա-կարծության վրա:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՔ՝

Մարիամ Մարգարյան

Քաղաքական արդիականացումը մի բազմաչափ գործընթաց է, որն ապահովում է քաղաքական համակարգի հաստատությունների ժողովրդավարական կառավարման որակական զարգացումը: Այդ առումով քաղաքական արդիականացման գլխավոր ուղղություններն են՝ իր խորհրդանիշներով ու արժեքներով ճկուն քաղաքական համակարգի ձևավորումը, վարչական մեքենայի արդյունավետ գործառումը, պետութենաշինության մշակույթի զարգացումը և ազգային անվտանգության համակարգային ապահովումը: Սակայն ժողովրդավարացման ալիքների շրջանակներում բոլոր պետությունները՝ Սոմալիից մինչև Շվեյցարիա, արդիականացել են այն տարբերությամբ, որ ժամանակի և տարածության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների որակական բնույթն ու արդյունքները նրանց քաղաքական համակարգի համար եղել են խիստ տարբեր¹: Հենց այդ նկատառումներով էլ փաստենք, որ քաղաքական արդիականացումն ունի սոցիո- և էթնոմշակութային արժեքային կողմնորոշիչներ:

Համընդհանրացման և նոր տեղեկատվահաղորդակցային տեխնոլոգիաների զարգացման շրջանակներում, որպես ռազմավարական կառավարման ապահովման հիմք, որոշիչ տեղ և դեր ունի արդիականացման քաղաքակրթական չափումը, որը, մի կողմից, ենթադրում է պետական իշխանության ժողովրդավարացում և ըստ այդմ՝ ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի զարգացում, մյուս կողմից՝ մեծացում է կառավարող և ընդդիմադիր ընտրանու պատասխանատվությունը: Արդիականացման քաղաքականության իրացման արդյունավետ գործիքների ու մոտեցումների ստեղծմամբ ռազմավարական կառավարումը հնարավորություն է տալիս քաղաքակրթական չափման բնա-

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ռազմագիտական հանդես, N 4 (94). 2017, էջ 21-33:

¹ Сбу С. Хантингтон. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Пер. с англ. М., 2003; նույնի՝ Политический порядок в меняющихся обществах. Пер. с англ. В. Р. Рокитянского. М., 2004:

կանոն արդիականացումը դարձնելու կառավարման ամենօրյա գործընթացի բաղկացուցիչ՝ այդ գործընթացի ձևական բնույթը վերածելով գործառականի: Որպես այդպիսի գործիքներ ծառայում են՝ նպատակակենտրոն կառավարումը և ցուցանիշների հաշվեկշռված համակարգը:

Այս դիտանկյունից ՀՀ-ում «Ազգ-բանակ» գաղափարի հայեցակարգային կիրառման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ռազմավարական կառավարումը, ազգի համախմբման համար ստեղծելով բարենպաստ պայմաններ, նաև նպաստում է, որ կառավարող ընտրանին դրսևորի անհրաժեշտ քաղաքական կամք և մեծացնի «վերևից» իրականացնող շարունակական բարեփոխումների արդյունավետությունը:

1.1. Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական բազմաչափությունը

Քաղաքական արդիականացման՝ որպես ժողովրդավարական բարեփոխումների համալիրի հիմքում դրված է քաղաքական կառավարման ընդհանուր մոդելի կիրառության հիմնավորման գաղափարը: Այս մոդելի հաստատման և արդյունավետ գործառության համար ենթադրվում է **ավանդական (փակ)** հասարակությունից անցում դեպի **արդիական (բաց)** հասարակություն, որը գիտատեխնիկական առաջընթացի, սոցիալական շարժունակության, արժեքային և նորմատիվ համակարգերի վերակառուցման կամ արմատական փոփոխության արդյունք է²:

Արդիականացման գաղափարախոս Շ. Էյզենշտատը դեպի արդիական հասարակություն անցում է համարում փոփոխության այն գծային գործընթացները, որոնք իրենց հեղափոխականացնող բնույթով հաստատվել են Արևմտյան Եվրոպայում և Հյուսիսային Ամերիկայում դեռ 17-19-րդ դարերում, ապա՝ 19-20-րդ դարերում տարածվել Հարավային Ամերիկայում, Ասիայում, Աֆրիկայում³: 1950-1960-ական թվականներից, ապագադրությամբ պայմանավորված, քաղաքական արդիականացումը բազմակողմանիորեն ուսումնասիրվում է որպես քաղաքական համակարգի հաստատութենական-սահմանակարգային բարեփոխում-

ների մի այնպիսի ամբողջություն, որը ենթադրում է քաղաքական փոփոխությունների, կայունության, անվտանգության և օրինականության բազմաչափ փոխապայմանավորվածություն:

Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ «Արդիականացումը ներառում է ինդուստրացումը, ուրբանացումը, գրագիտության, կրթվածության, բարեկեցության և սոցիալական հոգսի աճող մակարդակը, ինչպես նաև ավելի բարդ ու բազմակողմանի մասնագիտական կառուցվածքներ: Սա գիտական և ինժեներական գիտելիքների ծավալման ցնցող արդյունք է, ... արդի հասարակությունները կարող են իրար ավելի նման լինել, քան ավանդականները, երկու պատճառով: Նախ. արդի հասարակությունների միջև ավելի մեծ փոխազդեցությունը կարող է չծնել ընդհանուր մշակույթ, սակայն այն հեշտացնում է տեխնոլոգիաների, գյուտերի և կազմակերպվածքի փոխանցումը մի հասարակությունից մյուսին մի այնպիսի արագությամբ և աստիճանով, որոնք ավանդական աշխարհում հնարավոր չէին: Երկրորդ. ավանդական հասարակությունը հիմնված էր գյուղատնտեսության վրա, մինչդեռ արդի հասարակությունը հիմնվում է արդյունաբերության վրա, որը կարող է արհեստներից վերաճել դասական ծանր արդյունաբերության, իսկ այնուհետև՝ գիտութենահենք տեխնոլոգիաների և արտադրությունների»⁴:

Հենց այդ համակարգային փոփոխությունների համալիրն էլ դրդեց արդիականացումն ուսումնասիրելու 1950-ական թվականներին նոր անկախացած պետություններում տեղի ունեցող զարգացումների տարաբնույթ արդյունքների հետազոտման միջոցով: Այս համատեքստում Հնդկաստանի «անգլիականացումը» և Հնդկաստանի «գալիացումը» դիտվեցին որպես արդիականացմամբ պայմանավորված փոփոխությունների տարբեր ձևաչափեր, որոնց տիրույթներում ձևավորվեց «**արևմտացում**» (*westernization*) երևույթը⁵:

Արդիականացման գործընթացում բազմաչափ փոփոխությունները մարմնավորող **ավանդականի-արդիականի** երկնյուղումները դիտար-

² Տես Մ. Մարգարյան, Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր: Ե., 2004, էջ 6:

³ Տես Ս. Էյզենշտատ. Բեռլինի և Լոնդոնի հեղափոխությունները. Եվրոպայի և Ամերիկայի համեմատական ուսումնասիրություն. Մ., 1999, թ. 13-14:

⁴ Տես С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М., 2003, сс. 94-95:

⁵ Տես В. Иноземцев. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века. М., 2010, сс. 202-203:

կելու համար առավել ուշագրավ է Թ. Փարսոնսի առաջարկած «**տիպային փոփոխականների**» հայեցակարգային սխեման՝ իրավիճակի հստակեցման համար արդիականացման դերակատարի արած հինգ երկնյուղական ընտրությունների հետևյալ շարքով՝ **հուզագրգռմունք-հուզագրգիռային անտարբերություն (աֆեկտիվություն-աֆեկտիվ չեզոքություն), կոլեկտիվություն-անհատականություն (կոլեկտիվիզմ-ինդիվիդուալիզմ), տարանջատվածություն-համընդհանրություն (պարտիկուլյարիզմ-ունիվերսալիզմ), որակ-արտադրողականություն, փոխթափանցություն-ինքնատիպություն (դիֆուզայնություն-յուրահատկություն)**⁶:

Արդեն 1950-ական թվականներին գաղութատիրության լուծը թոթափած երկրներին բազմաչափ փոփոխության կառավարման համար, ըստ սույն մոտեցման, առաջարկվեց արագացված տեմպերով ավանդականից ազատականության միջոցով արդիականության անցնելու մի գծային մոդել, որտեղ ԱՄՆ-ն ու Արևմտյան Եվրոպան ներկայանում էին արդիականությանը բնորոշ հատկանիշների հիման վրա բնականոն եղանակով նորարարացող երկրներ⁷: Այսպիսով՝ **կայացման վաղ շրջանում արդիականացման տեսությունը ոչ այնքան ակնկալվող բազմաչափ փոփոխությունների կանխատեսման ու մեկնաբանության այսպես կոչված «մաքուր» գիտական տեսություն էր, որքան զարգացած Արևմուտքի գաղափարական, աշխարհաքաղաքական և քաղաքակրթական նկրտումները խաղային տրամաբանությամբ ներկայացնող ռազմավարական նախագիծ**: Ավելին. հետահայաց վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս արդիականացումը դիտելու որպես «սառը պատերազմի» ժամանակ նորանկախ երկրների քաղաքական համակարգը ապակայունացնող խաղային գործողությունների **կառուցվածքային-գործառական համալիր**:

Այս նկատառումներով Շ. Էյզենշտատը արդիականացման տեսության կիրառման սկզբնական շրջանում հիմնավորեց ժամանակակից

հասարակությունների որակական բնութագրիչների ուսումնասիրության համար մեթոդաբանական հիմք ծառայող երկնյուղումների հետևյալ շարքը. **ազատություն ընդդեմ անձնիշխանության (ավտորիտարություն), կայունություն ու ժառանգորդություն, պետութենաշինության մշակույթի հաստատութենական կայացում ընդդեմ հեղափոխական փոփոխությունների, ժամանակակից սոցիալական ռացիոնալություն՝ ընդդեմ ավանդույթների, կրոնական կամ միստիկական փորձի**⁸: Այս ամենից էլ ածանցվում է արդիականացումը որպես սոցիալ-հոգեբանական և քաղաքակրթական գործընթաց դիտելու անհրաժեշտությունը, քանի որ զարգացումը կաշկանդող «հնացած» երևույթները կարելի է հաղթահարել, եթե վերափոխման դերակատարները, հատկապես ընտրանիները, հանդես գան որպես ռազմավարական կառավարման ջատագույններ:

Այսպիսով, քաղաքական արդիականացումն ըստ էության հանգեցվեց կառավարման այնպիսի ընդհանուր մոդելի կիրառմանը, որի էությունը ցանկացած երկրի ավանդական արժեքային համակարգի գծային արդիականացումն է (միայն դեպի ազատականացում), այսինքն՝ անցումը դեպի արևմտյան չափանիշներով ռացիոնալ հասարակություն: Աֆրո-ասիական և լատինաամերիկյան պետություններում նմանօրինակ արդիականացումը ցույց տվեց, որ ավանդական սոցիալական կառույցների և մտածելակերպի բախումները իրականում հանգեցնում են իշխանական հարաբերությունների կոռումպացման, բյուրոկրատական կամայականությունների, խնամիականության, բնակչության աղքատության աճման, հետևաբար՝ օտարման և եզրահանման: Որպես արդյունք՝ արդիականացման հիմնադրույթները ենթարկվեցին խիստ քննադատության՝ հատկապես **ավանդույթ-արդիություն** երկնյուղման համատեքստում⁹: Հիմք ընդունվեց քաղաքական զարգացման լատինաամերիկյան և աֆրիկյան պետությունների փորձը, քանի որ դրանք զինվորականության կատարած բազմաթիվ պետական հեղաշրջումներից հետո ընկղմվել էին քաղաքական զարգացման (բաշխման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության, լեգիտիմության) ճգնաժամերի մեջ, իսկ

⁶ Տես Т. Парсонс. О социальных системах. Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. М., 2002, с. 97:

⁷ Տես 'Модернизация и политика в XXI веке'. Отв. ред. Ю. С. Оганисян. Ин-т социологии РАН. М., 2011, с. 112:

⁸ Տես Շ. Էյզենշտատ, նշ. աշխ., էջ 13-14:

⁹ Տես С. Хантингтон. Третья волна. ..., с. 7:

սահմանադրական կարգի վերականգնման համար մղված երկարատև պայքարը սպասված արդյունքը չէր տալիս:

Փաստորեն, նոր ձևավորված ռացիոնալ արժեքային կողմնորոշիչները հանգեցրել էին «սպասումների հիասթափության», ինչն էլ արդիականացող հասարակություններին ստիպեց վերագնահատել ավանդականը և հարց դնել, թե ո՛վ են իրենք: Հարցին տրված պատասխանը ներառեց ռացիոնալը և իռացիոնալը ներդաշնակող այնպիսի նախատիպային արժեքներ, ինչպիսիք են ընդհանուր ծագումը, լեզուն, կրոնը, պատմությունը, սովորույթները և հանրային հաստատությունները: Քաղաքական արդիականացման տրամաբանությունը արմատապես փոխվեց, երբ 1974 թ. Պորտուգալիայում «մեխակների հեղափոխության» հետևանքով պետությունը բռնեց ժողովրդավարացման ուղին՝ բռնապետ Ա. Սալազարի վարչակարգի տապալմամբ և ժողովրդավարացման «երրորդ ակիքի» մեկնարկմամբ¹⁰: Տեսաբանները, հստակեցնելով քաղաքական արդիականացման իրավաքաղաքական մեխանիզմները, կարևորեցին հանրաքվեի միջոցով իրագործվող սահմանադրական փոփոխությունները: Ստացված արդյունքների հիման վրա 20-րդ դարի 70–80-ական թվականներին (արդիականացման երկրորդ փուլ) սկսեցին առաջնային համարվել այն սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կառուցվածքային փոփոխությունները, որոնք կարող են կատարվել ոչ միայն ըստ արևմտյան ժողովրդավարացման մոդելի:

Արդիականացումն ընդհանուր առմամբ ներկայացնելով որպես զարգացման համընդհանուր ուղղություն՝ տվյալ ժամանակի տեսաբանները (Գ. Ալմոնդ, Դ. Փաուել, Լ. Փայ, Ս. Հանթինգթոն և ուրիշներ) համոզվեցին, որ հասարակության զարգացումը պայմանավորված էր կապիտալիստական հասարակարգի, տնտեսության և տեխնոլոգիաների զարգացմամբ, ընդհանուր կենսամակարդակի բարձրացմամբ և անվտանգության հիմնախնդիրների լուծման մրցունակ ռազմավարության մշակմամբ ու իրականացմամբ:

Հենց մրցունակ ռազմավարության տեսակետից էլ քննադատվեց և վերաիմաստավորվեց 1970–1980-ական թվականներին Լատինական

Ամերիկայում և Աֆրիկայում «ժամանակակից հասարակություն» կառուցելու նպատակով ծավալված, սակայն ակնկալված ժողովրդավարություն չհաստատած փոփոխությունների ձևական ռազմավարությունը: Նախ՝ կասկածի տակ դրվեց գծային փոփոխությունների (միայն ազատականացում) նպատակահարմարությունը, ապա՝ «արևմտացման» ձևաչափը, քանի որ տարբեր քաղաքակրթական չափումներ ունեցող պետություններում (Թուրքիա, Եգիպտոս, Հնդկաստան) ավանդական և արդիական հաստատությունների համադրումը հանգեցրել էր միայն տարբեր արդյունքների: Այս ամենի հիման վրա էլ **քաղաքական արդիականացումը սահմանվեց որպես մի այնպիսի զարգացում, երբ իրագործվում են ինստիտուցիոնալ նորամուծություններ՝ ռեսուրսների մոբիլիզացմամբ, քաղաքացիների սոցիալականացմամբ և մրցունակ անվտանգային ռազմավարության մշակմամբ:**

Ակնհայտ է, որ քաղաքական արդիականացումը ներառում է, մի կողմից, քաղաքական շուկայի առաջարկի և պահանջարկի փոփոխականները՝ պայմանավորված քաղաքական իշխանության իրականացման մշակույթով, իսկ մյուս կողմից՝ ներքին հաստատութենական կառուցվածքային բարեփոխումները կամ որակական կերպափոխումները՝ թելադրված քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացման տրամաբանությամբ: Այս մոտեցումը ելակետ դարձավ, որպեսզի 1980–1990-ական թվականներին ստեղծվեն քաղաքական փոփոխություններ ենթադրող ժողովրդավարացման մի շարք մոդելներ, որոնք կապված են Ա. Պշևորսկու, Ֆ. Շմիտերի, Գ. Օ'Դոննելի, Խ. Լինցի, Ս. Հանթինգթոնի և ուրիշների անունների հետ: Այս համատեքստում քաղաքական արդիականացումը **«անցում–համախմբում»** հարացույցի շրջանակներում ուսումնասիրվում է **արտաքին և ներքին** գործոնների հիման վրա:

Փաստորեն, քաղաքական արդիականացումը՝ որպես համալիր ամբողջություն, ենթադրում է նոր ձևավորված քաղաքական համակարգի հարահոս հարմարում շարունակական ժողովրդավարական բարեփոխումների տրամաբանությամբ: Ուստի, քաղաքական համակարգի ժողովրդավարացումը ենթադրում է ոչ միայն արժեքների բնականոն արդիականացում համաձայն արևմտյան ձևաչափի, այլև սոցիոմշակութային և էթնոմշակութային արժեքների զուգամիտում: Այս նկատառում-

¹⁰ Sten Larry Diamond. The State of Democratization at the Beginning of the 21st Century (http://blogs.shu.edu/diplomacy/files/archives/04_diamond.pdf):

ներով հայ քաղաքագետ Հ. Ս. Քոթանջյանը, արդիականացման նկատմամբ կիրառելով քաղաքակրթական մոտեցում, նշում է, որ արդիականացումը կարևոր նշանակություն ունի էթնոագգային երևույթների զարգացման գործում, քանի որ այն արմատապես փոխում է ազգի կամ էթնիկական խմբի գործառության պայմանները¹¹:

Այս ելակետային մոտեցմամբ ի մի բերենք քաղաքական արդիականացմանը բնորոշ հայեցակարգային առանձնահատկությունները, որոնք են՝ 1) նախկին կրոնական կամ ցեղային հայրենասիրության և համերաշխության փոխարինում ժողովրդավարական քաղաքական համակարգով, 2) նոր քաղաքական արժեքների հիմնավորում, արդիականացող ընտրախավի և նորաստեղծ պետության իշխանության օրինականություն, 3) իշխանության ապակենտրոնացում, 4) այն քաղաքական ենթակառուցվածքների զարգացում, որոնք կազմակերպվում են արդի քաղաքական պահանջների բերումով, 5) քաղաքական գործընթացների փոխկապված կազմակերպում, 6) կառավարային իշխանության բաժանում և արդյունավետ օգտագործում տնտեսական աճի, տնտեսական ռեսուրսների մոբիլիզացման ապահովման նպատակով, բարիքների և արժեքների բաժանում զանգվածային պահանջներին և սպասելիքներին համապատասխանությամբ: Այս գործընթացը սովորաբար իրագործվում է վեց փուլով. 1) ազգային ինքնության իմաստավորում և կազմակերպական մարմնավորում, 2) ազգային անկախության համար պայքար, 3) հետանկախ շրջանում դերերի և դիրքերի վերաբաշխում ու վերադասավորում, 4) «խնամակալ» վարչակարգի հաստատում, 5) անձնիշխանական համակարգի թուլացում, 6) ընդդիմության հաղթանակ օրինական ճանապարհով:

Փաստորեն, քաղաքական արդիականացումը մի մարտահրավեր է, որին յուրաքանչյուր հասարակություն պատասխանում է արժեքների ու շահերի իր համակարգի, քաղաքական գիտակցությանը համապատասխանող ընտրությունների և քաղաքական ու քաղաքացիական հաստատությունների հաստատմամբ: Այս նկատառումներով էլ զարգացած և

զարգացող պետությունների բազմաչափ փոփոխությունների համեմատական ուսումնասիրությունների հետ մեկտեղ նոր մարտահրավերների հաշվառմամբ կատարվեց արդիականացման տեսության վերանայում: Հենց այս պատճառով էլ նպատակահարմար է քաղաքական արդիականացումը դիտել որպես **տնտեսական առաջընթացի նախապայման, անցումային հասարակություններին բնորոշ քաղաքականություն, ժողովրդավարական համախմբումը խթանող զարգացման մոդել, փոփոխությունների գործընթաց, «ազգ-պետության» ցանցային գործունեության կազմակերպման ձև, զանգվածային շարժունակություն և մասնակցություն**¹²:

Այս համատեքստում բազմաչափ փոփոխությունների իրագործման ժամանակ անհրաժեշտ է ապահովել, որ քաղաքական շուկայի բնականոն արդիականացումն ուղեկցվի իշխանության իրականացման և համագործակցության մշակույթի զարգացմամբ, կապիտալի օրինականացմամբ և մարդկայնացմամբ: Եթե «նոր ժողովրդավարների» առաջին սերունդը բազմաչափ փոփոխություններ էր առաջարկում միայն ազատականացման սկզբունքով, ապա շուկայական հետազոտություններով պարզված՝ քաղաքական ծառայությունների պահանջարկը «անցում-համախմբում» հարացույցի գործառման շրջանակներում փոխեց առաջարկի որակը: Վերջինս ենթադրում է քաղաքական ապրանքի որակի այնպիսի փոփոխականներ, որոնք, բացի ազատականացումից, պայմանավորված լինեն պատմական ավանդույթներով, սոցիալ-քաղաքական խորհրդանիշներով, ներքին և արտաքին ուժերի հաշվեկշռով, ինչպես նաև դերակատարների վարքում ժողովրդավարական արժեքների բնականոն ներդրման անհրաժեշտության գիտակցմամբ¹³: Սույն մոտեցումը հնարավորություն է տալիս քաղաքական արդիականացումը որպես համալիր դիտարկելիս կարևորելու քաղաքական շուկայում առաջարկի և պահանջարկի փոփոխականները:

¹¹ Տես Հ. Ս. Քոթանջյան, Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները: Ե., 2010, էջ 265:

¹² Տես Մ. Մարգարյան, նշ. աշխ., էջ 7-8:

¹³ Տես Д. Нежданов, О. Русакова. «Политический рынок» как системообразующая метафора современного политического дискурса. 'Полис. Политические исследования', 2011, № 4 (124):

Այսպիսով՝ քաղաքական արդիականացման տեսության զարգացումն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ըստ համախմբագիտության և շուկայագիտության այն մոդելների, որոնք ձևավորվել են ժամանակակից արևմտյան քաղաքական հաստատությունների կայացման փորձի հիման վրա: Այս համատեքստում հատկանշական է Ճապոնիայի փորձը, որի կարգախոսն էր «Waken Yosei»՝ ճապոնական ոգի և արևմտյան տեխնիկա¹⁴:

Ուսանելի է նաև իր ավանդական արժեքների գերակայությամբ արդիականացող Թուրքիայի «խորքային պետության» ստեղծման փորձը: Ավանդականի և արդիականի համադրումը որպես «**երկրորդ սերնդի բնաշխարհիկացման՝ երևույթ**» հնարավորինս մերժեց զուտ արևմտյան կողմնորոշում ունեցող առաջին սերնդի փորձը: Եթե առաջին սերունդը հրապուրվեց աշխարհաքաղաքական արժեքներով, ապա երկրորդ սերունդը չխզեց կապը իր ազգային արժեքների հետ և չօտարվեց հասարակությունից, իսկ երրորդ սերունդը, իրականացնելով մրցակցային կառավարում, օրինականացնում և մարդկայնացնում է ոչ միայն իշխանական հարաբերությունները, այլև ազգային կապիտալը:

Սկսած 1990-ական թվականներից՝ բնաշխարհիկացումը ոչ արևմտյան քաղաքակրթություններում դարձել է մրցակցային ռազմավարական կառավարման օրակարգի գերակա բաղադրիչը. իսլամական հասարակություններում առանցքային գաղափարներն էին իսլամի վերածնունդը և վերաիսլամացումը, Հնդկաստանում՝ արևմտյան արժեքների նկատմամբ ընտրողական վերաբերմունքը և հանրային քաղաքականություն հինդուիստական արժեքների վերադարձը, Արևելյան Ասիայի պետություններում՝ կոնֆուցիականության քարոզումը, որը ընտրախավերն ուղեկցում էին իրենց պետությունների հզորացման գաղափարի ակտիվ քննարկումներով: Բնաշխարհիկացման տրա-

մաբանության առումով արժեքավոր են Լի Կուան Յուի (1923–2015) և Սոլոմոն Բանդարանաիկեի (1899–1959) օրինակները. նրանք, ստանալով լավագույն արևմտյան կրթություն, իշխանության գալու ճանապարհին ամբողջությամբ բնաշխարհիկացան՝ փոխելով ինչպես հագուստները, այնպես էլ անունները և բոլոր առանցքային արժեքների վերաբերյալ հայացքները¹⁵:

Վերը շարադրվածից ակնհայտորեն երևում է, որ մրցակցային ռազմավարական կառավարմանը նպատակամղված քաղաքական արդիականացման համար պատասխանատու ընտրախավերը պետք է ազգային ինքնության պահպանման, ըստ արդյունքի կառավարման և անվտանգ ապագայի ապահովման նպատակով հաշվի առնեն այդ գործընթացի քաղաքակրթական չափումը:

1.2. Քաղաքական արդիականացման առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետությունում

Հայաստանում քաղաքական արդիականացումը քաղաքականության դերակատարների, նոր արժեքներ կրողների ու արտացոլողների և իշխանության հաստատությունների միջև քաղաքական փոխազդեցությունների մի ընդարձակ ու բարդ խճանկար է: Նրանք գործում են ըստ այն դերերի և գործառույթների, որոնք թելադրում են հայոց մշակութաքաղաքակրթական արժեքային համակարգը, ավանդույթները, կրոնադավանական միջավայրը, ազգի մտահայեցողությունը, պատմական զարգացման առանձնահատկությունները, հանրային ու ազգային շահերը և այլն: Այդ է պատճառը, որ ՀՀ-ում քաղաքական արդիականացմանը բնորոշ են հետևյալ առանձնահատկությունները.

Առաջին. նրա մասնակիցների միջև նպատակների ու քաղաքական գործողությունների քննարկումների անբավարարությունը: Քաղաքական արդիականացման բախումնայնության պատճառներից մեկն այն է, որ ձևավորվող քաղաքական ուժերը տարբեր կերպ են ընկալում ժողովրդավարության արժեքները, երբեմն էլ բարեփոխումներում անձնական (մեկուսախմբային) շահերը գերակայում են հանրային շահերի նկատմամբ:

¹⁴ Տես С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций, с.105:

¹⁵ Բնաշխարհիկացում (անգլ. indigenization)՝ որևէ բան ավելի ազգային դարձնելու գործողություն որևէ ծառայության, գաղափարի և հարմարեցում տեղական մշակույթին, հատկապես կառավարչական համակարգում, գործունեության ոլորտում ավելի մեծ թվով տեղաբնիկների ներգրավմամբ (տես «Oxford English Dictionary» (www.oed.com.2016), ինչպես նաև՝ «Merriam-Webster Dictionary» (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/indigenize>)). – Խմբ.:

¹⁵ Տես նույն տեղում, էջ 132–136:

Երկրորդ. քաղաքացիական վերահսկողության համակարգի անբավարար զարգացածությունը, որի պատճառը քաղաքացիական հասարակության գերազանցապես ձևական հաստատությունական և ոչ գործառությանը կայացումն է:

Երրորդ. հաստատությունական կարգի ու քաղաքական դերերի որոշակի չափով համատեղվածությունն ու եզրահանված փոխակերպումը: Քաղաքական կյանքի մասնակիցների բազմազանությունը թվացյալ է, քանի որ իրական դերն ու քաղաքական գործառույթները բավական սահմանափակ են: Որպես հաստատում նշենք, որ քաղաքական կուսակցությունները, որոնց թիվը յոթանասուներեք ավելի է, իրենց հնարավորություններով պայմանականորեն են արտահայտում քաղաքացիական հասարակության շահերը: Արտախորհրդարանական կուսակցությունները ներկայանում են ոչ այնքան որպես քաղաքացիական հասարակության հետ իշխանության կապն իրականացնող հաստատություններ, որքան՝ քաղաքական գործչի շուրջ խմբված համախոհների (և ոչ միայն համախոհների) միավորումներ:

Չորրորդ. քաղաքական արդիականացման մասնակիցների շրջանում առկա «սպասումների հիասթափությունը», որը ժողովրդավարների «առաջին սերնդի» կատարած վաուչերային մասնավորեցմանը հաջորդած աղքատության, կոռուպցիայի դրսևորումների և արդարության պակասի, նաև հաղորդակցության համակարգի ցանցային ձեռնածությունների հետևանք է:

Հինգերորդ. քաղաքական արդիականացման հիմքում դրված ակտիվ քաղաքական ոճը՝ կազմված հասարակությանը պարտադրված նորամուծություններից: Դրանով քաղաքականության սուբյեկտների վարքը դառնում է ավելի կանխատեսելի:

Վեցերորդ. քաղաքական զարգացման (բաշխում, շարժունակություն, մասնակցություն, ինքնություն, օրինականություն) ճգնաժամերի հաղթահարման ձգձգում, ինչի հետևանքով հակընտրանին հանդես է գալիս որպես ոչ թե քաղաքական ընդդիմախոս, այլ հակամարտային շարժում: Այդ պատճառով կառավարող ընտրանու և հակընտրանու միջև ծավալված բանավեճը տեղի է ունենում ոչ թե ռացիոնալ, այլ զգացմունքային և խորհրդանշական հիմունքով:

Նշված առանձնահատկություններից ակնհայտ է դառնում, որ քաղաքական արդիականացման ասպարեզում հայ հասարակությունը

բախվել է «վազող արդիականացման» հավերժական հայկական խնդրին: Սա արդիականացման մի այնպիսի երևույթ է, որն արթնացնում է, թվում էր, թե վաղուց մոռացված, սակայն իրականում խոր արմատավորված և ընդամենը «նիրհող» ավանդական արժեքային շերտերը ինչպես գիտակցականի ոլորտում, այնպես էլ որոշակի սոցիալ-քաղաքական «կենցաղի» բնագավառում (տեղային հեղինակություններ, էթնիկական, կլանային ու խնամիական սահմանակարգերի վերարտադրում և հզորացում, բնակչության ինտեգրման համընդհանուր հոգևոր և հաստատությունական հիմքերի քայքայվածություն): Ընդ որում, ակնհայտ է, որ հասարակության արդիականացումը ներքուստ աններդաշնակ է և կրում է բազում կառուցվածքային ճեղքվածքներ, ինչը հանգեցնում է «փոխհամաձայնեցված ձևական ժողովրդավարության» հաստատման:

Այստեղից էլ ծագում է քաղաքական արդիականացման հոգեբանական և բարոյական իրավահաջորդության հիմնախնդիրը, որն ընկալվում է որպես «օտարերկրյա կամ համամոլորակային ազդեցություն»¹⁶: Այս իմաստով անհրաժեշտ է կարևորել հայ հասարակության վրա տեղեկատվական հեղափոխության հակասական ազդեցությունը: Մի դեպքում բնակչության բարձր կրթական մակարդակը նպաստում է մասնակցության քաղաքական մշակույթի արագ, սակայն հիմնականում մակերեսային հաստատմանը: Մյուս դեպքում սոցիալական վարքի արևմտյան մոդելի արժեքները բնակչության մի զգալի մասի համար վերացական արժեքներ են, քանի որ չկան անհատի **գործունյա-ակտիվ կողմնորոշում**, իրատեսական լավատեսության հոգեբանություն ու **ձեռնարկատիրական-նախաձեռնողական ավանդույթներ**:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ-ում քաղաքական արդիականացումը տարանջատական մշակույթի ազդեցության հետևանքով բազմաթիվ խոչընդոտների է բախվել ոչ միայն քաղաքական մասնակցության մակարդակի աճի, այլև սոցիալ-պատմական տեքստի համակարգային զարգացման անհրաժեշտության բերումով: Վերջինիս չլինելու պատճառով առանձին եզրահանված խմբերի

¹⁶ St' u Brian Levy, Francis Fukuyama. Development Strategies. Integrating Governance and Growth. Policy Research Working Paper 5196, January 2010 (http://siteresources.worldbank.org/EXTGOVANTICORR/Resources/3035863-1286395629347/Levy_and_Fukuyama_WPS5196.pdf):

ինքնարտահայտումը տեղի է ունեցել այսպես կոչված եզրահանված արդիականացմանը ձգտող «ընտրախավային խմբերի» տեսքով: Որպես արդյունք՝ իրական բազմակարծության փոխարեն ՀՀ-ում արագ տեմպերով ձևավորվել և ձևավորվում են ընտրյալ մեկուսախմբերը, որոնք ձեռնածությունների են ենթարկում «Հանրային շահը համընդհանուրի բարիքն է» քաղաքակրթիչ կարգախոսը:

Մեր կարծիքով, քաղաքական արդիականացման հեռանկարները որոշվում են այն հանգամանքով, թե ի վիճակի՞ է վարչակարգը լուծելու ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ յուրահատուկ ազգային բնույթի հետևյալ խնդիրները.

- տնտեսական կապիտալը օրինականացնելու և մարդկայնացնելու նպատակով այն դուրս բերել քաղաքական վերահսկողությունից, ինչը խաղաղության և համագործակցության մշակույթի զարգացման շնորհիվ կնպաստի ազատ մրցակցային դաշտի արդյունավետ գործառնմանը,
- մարդկանց ինքնահաստատման, ինքնադրսևորման, ինքնիրացման ճանապարհով ստեղծել բաց սոցիալական կառուցվածք,
- քաղաքական և քաղաքացիական հաստատությունների միջև բաց քաղաքական մրցակցություն ապահովող երկխոսության ծավալման միջոցով իշխանության համար պայքարում ձևավորել տարբեր ուժերի փոխադարձ անվտանգություն,
- ներդնել տեղական ինքնակառավարման արդյունավետ համակարգ:

Հայաստանի առջև ծառացել է պատմական խնդիր՝ հղկել քաղաքական արդիականացման «քառանկյուն անիվի» եզրագծերը և անցում կատարել դեպի բնականոն զարգացում: Տվյալ զարգացման մոդելը ակնհայտորեն չի լինի ամբողջությամբ ո՛չ արևմտյան՝ ազատական, ո՛չ արևելյան՝ մեկուսախմբային-տարանջատական: Այն, լինելով հայկական՝ սինթետիկ, հնարավորություն կտա բնականոն կերպով արդիականացնելու կառավարումը և հայկական քաղաքակրթությանը բնորոշ ոգեղենության, արարչականության, կենսասիրության և հանրային համախմբման զարգացմամբ ապահովելու ազգային անվտանգությունը:

ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՁՈՒԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ*

Մարիամ Մարգարյան

Նոր ձևավորվող աշխարհակարգում գլխապտույտ արագությամբ տեղի ունեցող փոփոխություններին և «նոր սերնդի» պատերազմների մարտահրավերներին հավասարապես պատասխանելու հանգամանքը ստիպում են, որ յուրաքանչյուր պետություն՝ որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ, կառավարի անվտանգության ապահովման իր գործընթացը: Ելնելով պատմականորեն ձևավորված պետականության, ինքնիշխանության, անկախության ու ազատության, ազգային և քաղաքական ինքնագիտակցության մասին ունեցած պատկերացումներից՝ պետությունը պարբերաբար նորարարացնում է անվտանգային ռազմավարության կառավարման արժեքաբանությունը: **Հայաստանի և հայության համար, երբ սոցիալ-քաղաքական համակարգի կերպափոխումը հղի է տարաբնույթ անորոշություններով, երբ արմատապես փոխվել է ազգային ինքնության արդիականացման արտաքին միջավայրը, հոգևոր անվտանգության ապահովման հիմնախնդրի ուսումնասիրությունն ունի և՛ գիտատեսական, և՛ գործնական նշանակություն:** Հենց դա էլ հիմք է, որ հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրները ուսումնասիրվեն ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացման համատեքստում: Ակնհայտ է, որ Հայաստանի «թավշյա» հեղափոխությունից հետո անհրաժեշտություն է առաջացել վերանայելու հայ հասարակության հոգևոր անվտանգության ապահովման հրամայականները՝ զուգամիտելով արդյունքի ռազմավարական կառավարումը և ժողովրդավարության որակի հաստատումը՝ հանուն անվտանգ և երջանիկ ապագայի:

Այս դիտանկյունից ՀՀ զինված ուժերի զարգացման ռազմավարության արդիականությունը հիմնված պետք է լինի անվտանգության ընդարձակված օրակարգի (ռազմական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, տեղեկատվական) համադրելիության շրջանակներում

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N 3 (101). 2019, էջ 120-130: («ՀՀ զինված ուժերի զարգացման ուղղությունները՝ ժամանակակից պատերազմների բնույթի հաշվառմամբ» գիտաժողովի նյութեր):

հոգևոր անվտանգության (*spiritual security*) հիմնախնդիրների բացահայտմանը, վերլուծմանը, կանխատեսմանը և հավասարաթեք մեխանիզմների մշակմանը: Համոզված ենք, որ առանց հոգևոր անվտանգության ապահովման անհնար է ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացումը՝ «նոր սերնդի» (տեղեկատվական, հիբրիդային, կիբեռ, ցանցային, կետային) պատերազմներ վարելու և հաղթելու համար: Այս համատեքստում էլ հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրների ուսումնասիրումն անհրաժեշտ է իրականացնել համակարգային և գործառնականացվածքային մեթոդաբանության սկզբունքների հիման վրա: Առանց այդպիսի մոտեցման ՀՀ-ում հնարավոր չէ հաղթահարել հոգևոր անվտանգության ապահովման համար սպառնալիք դարձած օտարումը, աղքատությունը, կոռուպցիան, արտագաղթը, մենաշնորհը և գերշահույթը:

Ունենալով բարդ կառուցվածք՝ հոգևոր անվտանգությունը, որպես ազգային անվտանգության բաղադրիչ, «...բնութագրում է հասարակության կենսակերտվածքի, պատմության և մշակույթի ավանդույթները, հասարակության բարոյաքաղաքական միասնության մակարդակն արտացոլող ազգային ինքնագիտակցության պաշտպանվածությունը, ինչպես նաև առանց ազգային ինքնությանը վնաս պատճառելու իր առաջադիմական զարգացման համար անհրաժեշտ նոր արժեքներ և գաղափարներ ընդունելու ազգի կարողությունը»¹: Ելակետ ընդունելով տրված սահմանումը՝ անհրաժեշտ ենք համարում շեշտադրել, որ հոգևոր անվտանգության հիմքում դրված բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական նորմավորված արժեքների միջոցով ժողովուրդը արտահայտում է կառավարող էլիտայի քաղաքականության նկատմամբ ոչ միայն իր վստահությունն ու աջակցությունը, այլև պատրաստությունը պաշտպանելու իրեն և իր պետությունն ու պետականությունը: Նմանօրինակ շեշտադրումն արդարացված է, քանի որ «նոր սերնդի» պատերազմների փորձը վկայում է, որ ազգերի և պետությունների դժբախտությունն սկսվում է այն ժամանակ, երբ քայքայվում է ժամանակի ընթացքում ձևավորված նրանց ինքնության մշակութանորմատիվային և բարոյա-

հոգեբանական համակարգի քաղաքական էությունը, երբ իշխանական հարաբերությունների լեգիտիմության ցածր մակարդակը, մարգինալացնելով հասարակությանը, քաղաքացուն հիվանդացնում է ջղախտով և ստեղծում ֆուտուրշոկ (*ապագայաբանական ցնցակաթված*)²: Դրա հետևանքով տրոհվում (փոշիացվում) են ազգի ոգին և ազգի իշխանությունը:

Որպես պատմության հոլովություն ձևավորված և քաղաքական ժամանակի մեջ պարբերաբար կերպափոխվող սոցիալ-քաղաքական տեքստ՝ «Ազգային ինքնությունը թելադրում է մարդու պահվածքը»³ և «նոր սերնդի» պատերազմների պայմաններում արդիականանում է պետության (հատկապես՝ ազգ-պետության) և քաղաքացիական հասարակության արդյունավետ փոխկապվածության միջոցով: Այս համատեքստում **ազգ-պետությունն ինքնիշխանություն է ապահովում, եթե ըստ մարտահրավերի կարևորում է մշակութաստեղծությունը և ինքնակազմակերպվում է իր «անփոփոխ միջուկի» շուրջ**՝ որպես ժողովրդավարական համախմբման ռազմավարական ռեսուրս⁴: Ավելին. նրա անտեսումը խոչընդոտում է, որ մարդն արժեքավորի իր անհատական ինքնությունը՝ գիտակցելով այն որպես ինքնապահպանման, հանրային համակեցության մշակման, զարգացման, գոյաբանության ապահովման և հավատի, մշակույթի, լեզվի, ավանդույթների, առասպելների և խորհրդանիշների ազդեցությամբ տեղի ունեցող սոցիալականացման գործընթաց⁵:

Այս մոտեցմամբ էլ հիմնավորում ենք որ և՛ հոգևոր անվտանգության, և՛ ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացման հիմնական ռեսուրսը ՄԱՐԴՆ է, մարդկային կապիտալը: Հետևաբար, ազգային նպատակները և ռազմավարական տեսլականը զարգացման հարացույցում ընդգրկելուց առաջ պետք է հստակ կերպով պատասխանել **«Ո՞վ ենք մենք»**

² Տես Յ. Դոֆֆլեր. Շոկ будущего. М., 2002, сс. 11-13:

³ Տես С. Хантингтон. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Пер. с англ. А. Башкирова. М., 2004, с. 51:

⁴ Տես 'Многоликая глобализация'. Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. Пер. с англ. В. В. Сапова. М., 2004, с. 90:

⁵ Տես Г. Алмонд, С. Верба. Гражданская культура. Политические установки и демократия в пяти странах. Пер. с англ. Е. Генделя. М., 2014, с. 145:

¹ Տես Դ. Ս. Չիլինգարյան, Ե. Լ. Երզնկյան, Պաշտպանական-անվտանգային տերմինների բացատրական հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն, ռուսերեն-հայերեն, անգլերեն-հայերեն մեծ բառարան: Ե., 2015, էջ 74:

հարցին⁶: Իսկ «Մենք»-ը պետք է գիտակցի, որ իր ազգային կերպարի, նկարագրի ու կեցության, հոգեդրվածքի, ինչպես նաև ճանաչողության և իմացության ամբողջությունը հոգևոր անվտանգությունը համակարգում է.

- տվյալ հասարակության գոյաբանության փորձը, որը **անցյալ-ներկա-ապագա** եռաչափության մեջ պատմության կարևորագույն իրադարձությունների ընկալման և արժեքների վերարտադրման հարատև գործընթաց է,

- պետութենաշինության մշակույթի զարգացման շնորհիվ ձևավորված և համագործակցության համար իրական պայմաններ ապահովող ստեղծարար գործունեությունը՝ օտարման ու մարգինալության չեզոքացմամբ,

- պետության և հասարակության անվտանգ ապագայի կանխատեսումն ու ռազմավարական տեսլականի մշակումը՝ ապահովելով ազգի ժողովրդավարական համախմբման և քաղաքացիավարական պատասխանատվության զարգացումը:

Հոգևոր անվտանգության ապահովումը ոչ միայն պատասխան է նոր մարտահրավերներին, այլև իր տեսակի մրցունակությունն ապահովելու նպատակով նոր որակի համագործակցության մշակույթի ձևավորման գործընթաց է: Վերոշարադրյալի շրջանակներում փաստենք, որ հոգևոր անվտանգության ապահովումը ՀՀ ՁՈԻ-ի զարգացման համատեքստում անհրաժեշտություն է առաջացրել հստակեցնելու «փափուկ ուժի» դերակատարումը: Վերջինիս թերագնահատումը բացասաբար է անդրադառնում պետության անվտանգության ապահովման վրա՝ վտանգի տակ դնելով, մի կողմից, սոցիալ-քաղաքական կարգի բնականոն արդիականացումը, մյուս կողմից, ռազմավարական և մարտավարական ծրագրերի մշակման հիմնախնդիրը: Հետևաբար, իշխանական հարաբերություններում դերակատարների բազմամակարդակ գործունեության լեգիտիմացումն էլ պայմանավորում է հոգևոր անվտանգության ապահովումը, եթե ներառում է բիզնես միջավայրի և նորարարական տեխնոլոգիաների կիրառման հումանիզացում, ազգային ինքնության արդիականացման և միջմշակութային հարաբերությունների զարգացման գործըն-

թացում ազգային «Ես»-ի և «Մենք»-ի մրցունակության ապահովում և «Նա-Նրանք» մակարդակում համակեցության կանոնների պահպանում, մրցունակ և ցկյանս կրթության ապահովում, ինչպես նաև երիտասարդության սոցիալականացում⁷ և քաղաքացիների հարատև սոցիալականացում, միջազգային հարաբերությունների համակարգում պետության-ազգային շահերի ներկայացում և իմիջի արդիականացում:

Միայն նշված գործիքակազմի իրականացմամբ է հնարավոր ապահովել հոգևոր անվտանգություն և «փափուկ ուժից» անցումը «խելացի ուժին», որը արդի մարտահրավերների շրջանակում պետական քաղաքականության անբաժան մասը կազմող հավաքական գործիք է: «Փափուկ ուժ» և «խելացի ուժ» եզրույթների հեղինակ Զ. Նայի դիտարկմամբ, այդ ուժերը, ապահովելով ներքաղաքական կայունություն, հետամուտ են արդի միջազգային հարաբերությունների համակարգում սեփական պետության ինքնության արդիականացմանը⁸: Այս գործընթացում որոշիչ են «խելացի ուժի» արդյունավետությունն ապահովող հետևյալ կարողությունները. հուզական հավասարակշռություն, հեռատեսություն և ժամանակի մարտահրավերներին համարժեք ռիսկերի հաշվարկման ընդունակություն, հանրության հետ շփման անընդհատությունը ապահովող հետադարձ կապի վրա հիմնված հաղորդակցություն⁹:

Փաստենք, որ «խելացի ուժի» ձևավորման և գործառման գործընթացում կառավարող էլիտան քաղաքական դիսկուրսի միջոցով արդիականացնում և ազատականացնում է սոցիալ-քաղաքական համակարգը՝ ստեղծելով նախապայմաններ *անվտանգայնացման և համակեցության կանոնների պահպանման ըմբռնելիության («intelligible»)* համար: Համոզված ենք, որ «ըմբռնելիություն» եզրույթի օգնությամբ հնարավոր է բնորոշել կառավարող էլիտայի և հանրության միջև ծավալվող հաղորդակցության էությունը, բնույթը, ծավալը և արժեքային բեռնվածությունը:

⁷ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես Մ. Մ. Մարգարյան, Երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումը՝ որպես ազգային ինքնության արդիականացման գործընթաց. հոգևոր անվտանգություն: «ՀԲ», 2018, հմ. 3:

⁸ Стейн Дж. С. Най. Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике. М., 2006, сс. 176-177, 180:

⁹ Stein Doug Gave. Joseph Nye on Smart Power. Harvard Kennedy School Insight Interview, 3 July 2008 (<https://www.belfercenter.org/publication/joseph-nye-smart-power?fbclid=IwAR2FjkwAaz4sTlukdd2et9AAbuoZO3aaUYoFJNkEh1aN633YDBKmkfz-MA>):

Այս ամենը ներառելով իշխանական հարաբերությունների արժեքաբանության մեջ՝ կառավարող էլիտան, հոգևոր անվտանգության ապահովման նկատառումներով, իր կողմից ծավալված սոցիալ-քաղաքական դիսկուրսում պետք է ընդգրկի պատմական հոլովույթում իմաստաբանական, գոյաբանական և ճանաչողական դաշտերի արժեքաբանության ներդաշնակման առանձնահատկությունները:

Իսկ սոցիալ-քաղաքական դիսկուրսի կենսունակությունը պայմանավորված է քաղաքացիների (մարդկային կապիտալի) վարքի շարժառիթներով, կառավարող էլիտայի իշխանության արժեքաբանությամբ, սոցիալ-քաղաքական տարածությունում տեղի ունեցող միջերի և սիմվոլների համակարգային փոփոխություններով: Ընդ որում, հոգևոր անվտանգության ապահովման առումով հենց *միջերի և սիմվոլների* աշխարհն է առավել նշանակալի, քանի որ դեպի այդ աշխարհն է հիմնականում կողմնորոշվում հասարակության սոցիալական հիշողությունը, որը թույլ է տալիս նրան դիմակայել ինչպես արտաքինից եկող քայքայմանը, այնպես էլ ինքնարդիականացմանը (նաև վեստեռնիզացմանը): Այդ գործընթացը ենթադրում է.

1. *Ծիսային տարածության փոփոխություն*՝ հասարակությունը հրաժարվում է իր նախկին աստվածների պաշտպանությունից՝ սկսվում է քննադատությունը, որը տեղ է ազատում «նոր աստվածների» համար:

2. *Նոր ծիսականությունը մարմնավորվում է նոր սիմվոլների ռացիոնալ ընտրության մեջ*՝ տեղի է ունենում քաղաքների, փողոցների անվանումների, ինչպես նաև հուշարձանների փոխարինում:

3. *Տեղի է ունենում ագրեսիայի գոյու փոխակերպում*՝ հասարակությունը փոխում է հիերարխիան «թշնամի-բարեկամ» համակարգում:

4. *Հին տեքստերը կորցնում են իրենց արդիականությունը*, արտադրվում են մեծ քանակի գաղափարախոսական տեքստեր, որոնք կոչված են հիմնավորելու «հերոս-թշնամի», «հերոս-հակահերոս» նոր կառուցակարգերի անհրաժեշտությունը իշխանության իրականացման մշակույթում:

5. *Քաղաքական տարածություն են հավաքագրվում նոր լեզվամտածողությամբ, նոր կերպարներ ստեղծող և երևույթները մեկնա-*

բանող մասնագետներ՝ լրագրողներ, գրողներ, գիտնականներ (ավելացնենք նաև բլոգերներին, մարգինալ ակտիվիստներին):

Արդի քաղաքական տեխնոլոգիաները, բազմաշերտ ցանցային տարածություններում գերազանցորեն օգտագործելով *միջերի և սիմվոլների համակարգային փոփոխությունները*, նախ ակտիվորեն ներգործում են ենթագիտակցության, մարդկային պարզ ընդհանրացված հույզերի վրա (օրինակ՝ նախանձ, վախ, սպառել, հաղթել, պարտվել), որոնք ճնշում կամ գրգռում են կամային գործողությունները, ապա արդիականացնում են սոցիալական փորձը (անձնական, ցեղային, էթնիկ, կրոնական, ազգային, էլիտար) և դրանով իսկ մղում են *ինքնանույնականացման, ընտրության և գործունեության*: Միաժամանակ, պաշտպանվածության նկատառումներով ստեղծում են «*օտար-յուրային*» և «*հերոս-հակահերոս*» դիֆստոմիայի շրջանակներում իրականացվող հասարակական գիտակցության մանիպուլյացիայի այնպիսի մակարդակ, որը տարբերակում է զինակիցներին և բացահայտում հակառակորդներին՝ համախմբելով հանրությանը կոնկրետ տարածությունում և ժամանակի մեջ: Փաստորեն հոգևոր անվտանգությունն առաջին հերթին ենթադրում է աշխատանք գիտակցության հետ *տեղեկատվության, գիտելիքների և մշակույթի միջոցով*:

Այս համատեքստում ուշագրավ է ամերիկացի Սյուզան Կելլերի դիտարկումը, որը, վերլուծելով Կարիբյան ճգնաժամը, փաստեց, որ հասարակության կենսունակությունը պայմանավորված է կառավարող էլիտայի կողմից իր սոցիալական գործառույթի ռազմավարական իրացման աստիճանով: Այսինքն՝ կառավարող էլիտայի սոցիալականացման պահանջատեղը հասարակությունն է, որն իր քաղաքական մասնակցությամբ հետամուտ է կառավարող էլիտայի պատասխանատվության չափի և գործառնության որակի ինստիտուցիոնալացմանը¹⁰: Փաստորեն, Ս. Կելլերը նորովի հիմնավորեց այն մոտեցումը, որ ռազմավարական էլիտա կարող է դառնալ այն սոցիալ-քաղաքական խումբը, որը զուգամիտում է արդիականացման, հարատև սոցիալականացման, ինչպես

¹⁰ Sbu S. Keller. Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society. New York, 1963. P. 1-21 (<http://people.uvawise.edu/pww8y/Supplement/STSup/Keller%20BeyRulCls%201963/03BeyRulCls%20ElitesSocForces.pdf>):

նաև ցկյանս կրթության կազմակերպման և հոգևոր անվտանգության ապահովման գործընթացները՝ կերպափոխելով հասարակության սոցիալ-քաղաքական կարգը՝ ըստ անվտանգայնացման ռազմավարության մարտահրավերների:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ հոգևոր անվտանգության ապահովման գործում առավել քան ազգային-քաղաքական վերնախավերն են որպես գլխավոր դերակատար պատասխանատու պետության պաշտպանական քաղաքականության, ազգային ավանդույթների բնականոն արդիականացման, համագործակցության մշակույթի զարգացման, ինչպես նաև քաղաքական որոշումների ընդունման, իրագործման և վերահսկման համար: Այս դիտանկյունից, ՀՀ-ում ՀՈՒ-ի զարգացման համար անհրաժեշտ է դաստիարակել (ստեղծել, հավաքագրել) նոր որակի ռազմական-ռազմավարական էլիտա, որն ի վիճակի լինի ցուցաբերելու բարձր պրոֆեսիոնալիզմ և նպատակադրված կերպով **բնաշխարհիկացման (Indigenization)** քաղաքականություն կմշակի և կիրականացնի¹¹: Այսինքն՝ պատմության հոլովույթում սեփական մշակութային հիմքերը նորովի մեկնելու և ոչ թե կոշտ կերպով մերժելու կամ անտեսելու միջոցով ապահովի հոգևոր անվտանգություն: Միաժամանակ, չիրապուրվելով անհատական ազատությանը¹² և չչափարկելով մարդու իրավունքները (չկա իրավունք առանց պատասխանատվության), նոր որակի էլիտան, իր ռազմավարական մտածողությամբ նպատակադրված կերպով բարելավելով ժողովրդավարության որակը, կիրականացնի ազգային ինքնության արդիականացման վրա հիմնվող անվտանգային քաղաքականություն: Դա էլ կբարձրացնի անվտանգ ապագայի ռազմավարության մշակման և իրականացման համար իր պատասխանատվության մակարդակը:

ՀՀ ՀՈՒ-ի զարգացման շրջանակում առաջարկում ենք արժեքավորել բնականոն արդիականացման և հարատև սոցիալականացման գործընթացների զուգամիտումը: Վերջիններս փոխլրացնում են միմյանց՝ միաժամանակ ապահովելով ՀՀ ՀՈՒ-ի զարգացման բնականոն և

համաժամանակյա առաջընթացը: Հասկանալու համար, թե ինչ խնդիրներ ունի հայ հասարակությունը սոցիալ-քաղաքական համակարգի կերպափոխման տեսանկյունից, առաջարկում ենք նախևառաջ դիտարկել **հարատև սոցիալականացումը որպես հոգևոր անվտանգության ապահովման և ՀՀ ՀՈՒ-ի զարգացման գործընթացների փոխհարաբերություն ապահովող համակարգ:**

Հարաբեր սոցիալականացումը գիտելիքների, հմտությունների, սոցիալական դերերի վերարժեքավորման գործընթաց է, որը մարդուն հնարավորություն է տալիս նորովի գնահատելու իր քաղաքացիական պարտականությունները և սոցիալ-քաղաքական միջավայրն ու նոր անվտանգության կազմակերպումը «Մենք» և «Նրանք» երկխոսության միջոցով: Հարատև սոցիալականացման շնորհիվ ձևավորված քաղաքացին, բնականոն կերպով յուրացնելով տարբեր սոցիալական դերեր, ոչ միայն ընդունակ է քննադատաբար վերաբերվելու սոցիալական տարաբնույթ ցանցերում շրջանառվող տեղեկատվությանը, այլև կարող է ընդդիմանալ մարգինալ ճնշմանը և «Ես»-ի մակարդակում համադրության մեջ վերարժեքավորել հոգևոր անվտանգության ապահովման ազգային և միջազգային ավանդույթները:

ՀՀ գինված ուժերի զարգացման ռազմավարության մշակման և իրականացման արդի պայմաններում հարատև սոցիալականացումը կոչված է հումանիզացնելու և ժողովրդավարացնելու միջանձնային հարաբերությունների և իշխանության իրականացման մշակույթը՝ ռացիոնալացնելով քաղաքական և հանրային ինստիտուցիոնալ նորմերի նկատմամբ վերաբերմունքը: Այս տեսանկյունից կարծում ենք, որ հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիր է հանրության գիտակցության տևական անվտանգության հիմնախնդիր ուսումնասիրումը: Այն պայմանամարգինալացման պատճառների ուսումնասիրումը: Այն պայմանավորված է գծային ազատականացման հետևանքով ՀՀ-ում քաղաքականության, ինքնության և լեգիտիմության) տևականությամբ: Բացի դրանից, քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների ոչ ֆունկցիոնալ և ձևական գործունեությունը և պոստմոդեռն արժեքների այլ-ընտրանքային մեկնաբանությունները հանգեցրել են «սպասումների հիասթափության»՝ ծնելով անորոշություններով, թերարժեքության բար-

¹¹ Տե՛ս С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. М., 2003, с. 192:

¹² Տե՛ս И. Валлерстайн. Конец знакомого мира: Социология XXI века. Под ред. В. И. Иноземцева. М., 2004, с 98:

դույթով, կասկածամտությամբ հագեցած սոցիալ-քաղաքական օրակարգեր: Այս երևույթներն ավելի ընդգծեցին հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրը, քանի որ, օգտվելով քաղաքական զարգացման տևական ճգնաժամներից և սոցիալական պատասխանատվության բացակայությունից, հանրային իշխանության և անվտանգային քաղաքականության դերակատարներ դարձան փոխհամաձայնեցված տարաբնույթ խմբիշխանական շահեր (բիզնես, քրեածին, վերազգային և այլն) ունեցող և սպասարկող անձինք:

Հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրների վերլուծման և կերպափոխման գործընթացում հարատև քաղաքական սոցիալականացումն մեր կողմից ներկայացվում է որպես ՀՀ ԶՈՒ-ի զարգացմանն ուղղված մարտահրավեր, քանի որ այս գործընթացում, ըստ ամերիկացի Գ. Ալմոնդի դիտարկման,¹³ տեղի է ունենում կյանքի որակի պայմանների շարունակական բարելավում, սոցիալ-քաղաքական մասնակցության աճ, ինչպես նաև քաղաքական իշխանության կողմից իրականացվող քաղաքական կուրսի շարունակական լեգիտիմացում:

ՀՀ-ում քաղաքական սոցիալականացման գործընթացի վերոնշյալ հակասական բնույթը պայմանավորված է հասարակության ինքնաիրացման անհավասար հնարավորություններով, որի հիմքում ընկած են և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ դրդապատճառներ: Այս առումով առաջարկում ենք հոգևոր անվտանգությունը որպես ՀՀ ԶՈՒ-ի զարգացման գործոն դիտարկելիս առաջին հերթին կարևորել ՀՀ-ում 1990-ական թվականներից իրականացվող սոցիալ-քաղաքական ռեֆորմները, որոնք ուղեկցվեցին հասարակության կոշտ բևեռացմամբ, ինչի հետևանքով գծային ազատականացմամբ ձևավորված շուկայական հարաբերությունները հանգեցրին մարգինալ-պոպուլիստական մասնակցության և սերունդների միջև համերաշխության խզման, ստեղծեցին սոցիալական անպատասխանատվության միջավայր: Այս տեսանկյունից «անկախացած մարդը» ենթարկվեց հոգևոր բռնության, ինչի հետևանքով առաջացած մարդու հիմնարար պահանջմունքների՝ **գոյաբանական, ինքնության, ազատության և բարեկեցության պայմանների** չբավարարված

վիճակը հանգեցրեց անձի «էկոլոգիական հավասարակշռության» խախտման կամ դեգրադացման, ինչպես նաև հասարակական համակարգից օտարման¹⁴: Այս ամենի հետևանքով հիմնարար պահանջմունքների բավարարմանը սկսեցին խոչընդոտել կեղծ էլիտարիզմը, օգտապաշտությունը, անպատասխանատու ազատությունը, էթնոցենտրիզմը, կոսմոպոլիտիզմը և ընտրանքային ինքնությունը բացարձակ արժեք դիտարկող այլ երևույթներ: Վերոնշյալ ենթադրում է սոցիալականացում սեփական մշակութային տիրույթից դուրս և շահադրված հարատև սոցիալականացում այլ մշակութային տարածության մեջ: Այս գործընթացն է, որ ծնում է մարգինալ քաղաքացիությունը, որը ենթադրում է «որդեգրած» մշակույթի տիրույթում ընդունված վարքային մոդելների, արժեքների և դերերի ընդունում՝ ըստ իրավիճակի և օգտակարության: Հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրների վերլուծման և համակարգման գործընթացում կարևորագույն դերակատարում ունի քաղաքացիական հասարակության ֆունկցիոնալ կայացումը: Այս առումով ՀՀ-ում հոգևոր անվտանգության և քաղաքական սոցիալականացման փուլերի միջև առկա խզումը մանիպուլացնում և մարգինալացնում է անհատին և նրան դնում մշակութային և գաղափարական դեգերումների մեջ¹⁵: Ի լրումն այս ամենի՝ քաղաքականության դերակատարները ազգային, հատկապես հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրները ներկայացնելիս սկսել են բևեռացնել և՛ նացիոնալիզմը, և՛ կոսմոպոլիտիզմը: Այստեղ ուշադրության է արժանի այն, որ ՀՀ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների զարգացման ընթացքում ՀԿ-ները, հանրային շահի սպասարկման օրակարգից օտարվելով, ծառայում էին պոստմոդեռն արժեքների օրակարգին: «Թավշյա հեղափոխությունից» հետո հայաստանյան ՀԿ դաշտը նոր ուժերով է համալրվում, քանի որ նախկին հասարակական գործիչները մուտք են գործում պետական կառավարման համակարգ:

¹³ Տես Գ. Ալմոնդ, Դ. Ջ. Քաուզլ, Կ. Տրոմ, Բ. Դալտոն. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Учебное пособие. М., 2002., сс. 116–117:

¹⁴ Տես «Роберт Парк: Экология человека», 02.03.2011 (<https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5406>):

¹⁵ Տես Մ. Մ. Մարգարյան, Քաղաքական արդիականացման հրամայականները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ե., 2019, էջ 225–226:

ՀՀ-ում հոգևոր անվտանգության ապահովման գործընթացում քաղաքական և քաղաքացիական հասարակությունների ֆունկցիոնալ զարգացման նկատառումներով, կարծում ենք, նպատակահարմար է երկմակարդակ հասարակական ֆորումի ձևավորումը, նախ՝ ՀՀ հանրային խորհրդին, ապա խորհրդարանին կից, որտեղ ներկայացված կլինեն վերահսկողություն իրականացնող և պարբերաբար նոր սցենարներ շրջանառող ՀԿ-ները: Ֆորումի նպատակը պետք է լինի հասարակության ներգրավվածության, սոցիալական պատասխանատվության, իրավաքաղաքական գիտակցության բարձրացումը, ինչպես նաև համագործակցության մշակույթի զարգացումը: Նմանատիպ ֆորումները կարող են հիմք ծառայել ՀԿ-ի պատասխանատվության բարձրացման համար ինչպես մարզինալ-պոպուլիստական մասնակցության հաղթահարման, այնպես էլ հոգևոր անվտանգության ապահովման տեսանկյունից:

Վերոշարադրյալի շրջանակներում հատուկ կարևորենք Հայ Առաքելական Եկեղեցու և հայ ընտանիքի դերը: Հազարամյակներ շարունակ հայ մարդու հոգևոր անվտանգության և Հայ ժողովրդի բոլոր հաղթանակների աղբյուրը եղել և մնում են ազգային դիմագիծ ունեցող ընտանիքներում դաստիարակված սերունդները: Անկախ «Ժամանակակից» այլընտրանքային ընտանիքի իրավունքները քարոզող ՀԿ-ների հայկական ավանդական ընտանիքի մոդելն այսօր էլ լիովին համապատասխանում է ընտանեկան իրավունքի միջազգային նորմերով նախատեսված ամուսինների (մեկ կին և մեկ տղամարդ) միջև եղած իրավահարաբերություններին:

Պետականագուրկ հայ ազգին ուժացումից փրկել և 21-րդ դար է հասցրել Հայ Առաքելական Եկեղեցին: Հայկական պետականության վերականգնումից հետո նորաստեղծ պետությունը և Հայ Եկեղեցին ներքաշվել են իրենց նետած մարտահրավերներին պատասխանելու ցանցային գործընթացում: Խղճի ազատության և ցանկացած կրոն ազատ դավանելու պատրվակով ՀՀ և ԱՀ են թափանցել ու պետական գրանցում ստացել 66 կրոնական կազմակերպություններ, և մոտ 200

կրոնական խմբեր էլ գործում են առանց պետական գրանցման¹⁶: Կարծում ենք, հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրների բացահայտումը և վերլուծությունը որպես համազգային խնդիր ենթադրում է հայության ջանքերի միավորում: Այս համատեքստում նպատակահարմար է մշակել և ընդունել «Հոգևոր անվտանգության մասին» հայեցակարգ, որտեղ կներկայացվի նրա դերակատարների (հատկապես՝ լիդերների և էլիտաների) սոցիալական պատասխանատվության արժեքային բազմաչափությունը և կառուցվածքագործառության դիտանկյունից կհիմնավորվի նրա ռազմավարական կառավարման անհրաժեշտությունը պետության և քաղաքացիական հասարակության փոխհարաբերությունների զարգացման գործընթացում:

Հոգևոր անվտանգության ապահովման գործընթացում էական նշանակություն ունի սահմանադրականության ապահովումը: Համոզված ենք, որ ՀՀ-ում սահմանադրականության շուրջ ծավալվող «PR» տեխնոլոգիաների մանիպուլացման գործընթացները, օտարելով հասարակությանը, վտանգում են ՀՀ ԶՈՒ զարգացման ռազմավարությունը: Ուստի, հոգևոր անվտանգության ապահովման դիտանկյունից անհրաժեշտ է ստեղծել նախապայմաններ «PR» տեխնոլոգիաների մանիպուլացման կրճատման համար, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների պատասխանատվության բարձրացման միջոցով ապահովել ժողովրդավարության որակը: Նկատի պետք է ունենա, որ քաղաքական «PR»-ը, որպես հարաբերությունների, ներքաղաքական զարգացումների, տարաբնույթ քաղաքական նախագծերի, ընտրական արշավների ժամանակ քննարկվող ծրագրերի ամբողջություն, ներառում է հոգևոր անվտանգության հիմնախնդիրների լուծման տեխնոլոգիական բազմաչափ մոտեցումներ: Այս գործում էլեկտրոնային զանգվածային լրատվամիջոցների և «Facebook» սոցիալական ցանցի, ինչպես նաև ՀՀ-ում մասնավոր ԶԼՄ-ների զարգացող ինդուստրիան հանգեցրել են նրան, որ տեղեկատվության բովանդակությունը, կրելով անձնային կամ խմբային շահի սպասարկման բնույթ, զարգացնում են հոգևոր անվտան-

¹⁶ Տես Ղևոնդ քահանա Մայիլյան, Ժամանակակից աղանդները Հայաստանում: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1999 (<http://ter-hambardzum.net/ժամանակակից-աղանդները-հայաստանում-մ/>):

գության նոր տեսքստ «հերոսների և հակահերոսների», «յուրայինների և օտարների» մասին¹⁷: Այս ձևով հնարավոր է բացահայտել սոցիալ-քաղաքական օրակարգից քաղաքական գործիչների օտարվելու և «Facebook» սոցիալական ցանցում ֆեյք օգտատերերի կողմից կեղծ օրակարգեր ձևավորելու և դրանք հանրայնացնելու նպատակները:

Ամփոփենք. հոգևոր անվտանգության ապահովման համակարգը ստեղծել է և՛ հնարավորություններ, և՛ մարտահրավերներ: Հնարավորությունների շրջանակում զինվորական էլիտան, որդեգրելով «խելացի ուժի» գործիքակազմը, պարտավոր է ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացման նպատակով չեզոքացնել տեղեկատվական դաշտի աղմուկը և անվտանգ ու երջանիկ ապագայի կառուցման իրականացմամբ բարձրացնել սոցիալական երկխոսությունը և պատասխանատվությունը: Բացի դրանից, նպատակահարմար չէ ՀՀ ՁՈՒ-ի զարգացումը պայմանավորել միայն առկա մարտահրավերներին պատասխանելու հանգամանքով: Առաջարկում ենք ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմավարական զարգացման նկատառումներով մշակել մարտահրավեր նետելու ռազմավարություն: Իսկ այդ ռազմավարության հիմքում պետք է դնել բոլոր ժամանակներում հայ մարդուն հոգևոր անվտանգություն ապահովող «Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարը:

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ ՈՐՊԵՍ ԸՆԴԱՐՁԱԿԱԾ ՕՐԱԿԱՐԳՈՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՔ՝

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան

Ներածություն

Հոդվածում «Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգի իմաստային բազմաշերտությունն ուսումնասիրված է միջգիտակարգային մեթոդով: Դա հնարավորություն է տվել հիմնավորելու այն մոտեցումը, որ անորոշություններով և տուրբուլենտությամբ բնութագրվող իրականությունում տեղի ունեցող մեխանիկական արդիականացումը կանխելու նպատակով անհրաժեշտ է անվտանգության ապահովման ռազմավարական կառավարումը հիմնել «գիտավերլուծական» հարացույցի սկզբունքների վրա: Սույն հոդվածի հեղինակները, հիմնավորելով այն տեսակետը, որ «փորձի և սխալի» մեթոդով կատարվող վերլուծությունը նպատակահարմար չէ, առաջ են քաշել այն վարկածը, որ համընդհանուր *տուրբուլենտության* պայմաններում *ազգ-պետություն-հասարակություն-անհատ* շղթայի անվտանգությունը խոցելի է, քանի դեռ «ուժային կենտրոնների» հետ համագործակցությունը չի խարսխվում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի բնականոն արդիականացման վրա: Դրա վառ վկայությունն է որոշ չճանաչված պետությունների բնակչության նկատմամբ «մայր պետությունների» կիրառած էթնիկական զտումների, ցեղասպանական քաղաքականությամբ ուղեկցվող բռնի տեղահանումների և այլ բնույթի բռնի գործողությունների ձեռնարկումը: Հեղինակները հավատացած են, որ արդի աշխարհում պետությունների պաշտպանունակության ռազմավարական զարգացման մոդելների և խաղային սցենարների մշակումը պետք է կատարվի քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի՝ որպես անվտանգության ապահովման հիմքի դիտարկմամբ: Այստեղից էլ հետևում է, որ «*խելացի պետության, խելացի հասարակության, քաղաքական, քաղաքացիական և ազգային ինքնությամբ օժտված քաղա-*

¹⁷ Տես Հրանտ Տեր-Աբրահամյան, Պապ թագավորի այլընտրանքային պատմությունը (<https://timestream.mediamax.am/story/6>):

* ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ «Հայկական բանակ», ռազմագիտական հանդես, N1 (119). 2024, էջ 79-93:

քացու» ռազմավարական զարգացման մոդելը կարող է ներկայացված լինել որպես «գիտավերլուծական» հարացույցի կիրառման արդյունք: Ըստ այդմ, հեղինակները համոզված են, որ տվյալ մոդելը իր կառուցվածքային բազմաշերտությամբ ապահովում է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի ռազմաքաղաքական, աշխարհաքաղաքական, սոցիոմշակութային և մարդկային ռեսուրսների բնականոն արդիականացումը: Այսինքն՝ ՀՀ-ի նկատմամբ տվյալ գաղափարը կիրարկելու դեպքում կարող ենք պնդել, որ միայն ռազմավարական մտածողության շնորհիվ է հնարավոր մշակել անվտանգայնացման ուղենիշները՝ հայոց քաղաքակրթության և պետության գոյունակության մեծացմամբ: Այսպիսով՝ հնարավոր կլինի հայկական քաղաքակրթական «Ես»-ի մրցունակության ապահովման նպատակով դիմակայել հիբրիդային պատերազմների հիմնական բաղադրիչին՝ կիբեռպատերազմներին, ստեղծել կիբեռգործեր: Ընդսմին, ապագայում ՀՀ բարձր մակարդակի մրցակցային հնարավորությունների զարգացումը կառավարելու համար պահանջվում է, որ քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը որպես անվտանգության ընդարձակված օրակարգի հիմք դիտարկելու ժամանակ դրանում արտացոլված լինեն անցյալի *սպառնալիքները, ներկայի մարտահրավերները և ապագայի տեսլականը:*

Հետազոտության արդիականությունը

Ժամանակակից աշխարհում սոցիալ-քաղաքական արդիականացումը տեղի է ունենում անհավատալի արագությամբ և հանրային կյանքի բազմաթիվ աններդաշնակ կերպափոխումների հետևանքով առաջ է բերել անվտանգության ռազմավարական կառավարման բազմաթիվ պրոբլեմներ: Հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում ծավալվող և մշտապես որակական զարգացում ապրող տեխնոլոգիական նորամուծություններով հագեցած գործընթացներն ուժեղացրել են ցանցային մրցակցությունը «ուժային կենտրոնների» համաշխարհային աստիճանակարգությունում: Հետևաբար, անվտանգության ապահովման ռազմավարական կառավարման նկատառումներով անհրաժեշտ է առկա քաղաքականության մասին օբյեկտիվ գիտական պատկերացում կազմելու համար արդիականացման գործընթացների քաղաքակրթական հիմքերը վերլուծել համընդհանուր (գլոբալ), համատեղայնական

(գլոկալ) և տեղային (լոկալ) մակարդակներում¹: Այդ դիտանկյունից նկատի պետք է ունենալ, որ «ուժային կենտրոնները»՝ որպես միջազգային հարաբերությունների ակտիվ սուբյեկտներ, զարգացող երկրների նկատմամբ կիրառում են քաղաքակրթական նույնականացման և մշակութային համահարթեցման քաղաքականություն: Հետևաբար, քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափման կարևորմամբ, անորոշություններով հագեցած կերպափոխումների վերլուծությունն արդյունավետ է այն հարցերի պատասխանների որոնման և ձևակերպման տեսանկյունից, թե ինչպես է ժամանակակից քաղաքակրթությունը արագորեն փոխակերպվում տեխնոլոգիական նորամուծությունների ազդեցությամբ, ինչպիսին են անվտանգության ապահովման և իշխանության բաշխման խաղային կառուցակարգերը, որոնք գործում են քաղաքակրթությունների միջև, ինչպիսին է արդի տուրբուլենտ պայմաններում քաղաքակրթությունների բախման, մրցակցության կամ համագործակցության արժեքային համակարգը՝ իրական է, թե խաղային: Համոզված ենք, որ քաղաքակրթական մոտեցումն անհրաժեշտ է արևմտյան և ոչ արևմտյան հասարակությունների տնտեսական բարգավաճման, հոգևոր վերելքի կամ անկման, անկախորեն զարգանալու անկարողության վերարտադրման գործընթացի վերլուծության, «օտարների» նկատմամբ ագրեսիվության և ռազմատենչության պատճառների պարզման, ինչպես նաև «համաշխարհային տիրապետության և համընդհանուր առաջավարության առնչությամբ հավակնությունների ձգտումների լուսաբանման»² համար:

Սույն մոտեցումը կարող է կիրառվել տարբեր տարածաշրջաններում տեղի ունեցող էթնոքաղաքական հակամարտությունների նկատմամբ:

Ուսումնասիրվող թեմայի գիտական մշակվածության աստիճանը

«Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հասկացության իմաստային բազմաշերտությամբ պայմանավորված է դրա բովանդա-

¹ Տես Մ. Մ. Մարգարյան, Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումը որպես ռազմավարական կառավարման ապահովման հիմք: «Հայկական բանակ», 2017, հմ. 4 (94):

² Տես Յ. Բժեզինսկի. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. М., 2005, сс. 21–22:

կային դաշտի համակարգային ուսումնասիրության նկատմամբ միջգիտակարգային մոտեցումը, որով էլ հարստացվում է այս հայեցակարգի բովանդակությունը: Փորձելով հստակեցնել այս երևույթի միջոցով անվտանգության ապահովման քաղաքական ոլորտի արդիականացման առանձնահատկությունների մեկնաբանումը՝ այն հատուկ շեշտադրմամբ ուսումնասիրել են Դ. Բելլը, Լ. Ֆոն Բերտալանֆին, Թ. Պարսոնսը, Շ. Էյզենշտադտը և շատ ուրիշներ: Տվյալ ասպարեզում առանձնահատուկ տեղ են գրավում քաղաքակրթության տեսության դասականների հիմնարար աշխատությունները (Օ. Շպենգլեր, Ֆ. Բրոդել, Ա. Թոյնբի, Կ. Յասպերս, Զ. Բեգինսկի, Զ. Վալերշտայն, Ս. Հանթինգթոն): Նշված գիտնականները հիմնավորել են քաղաքական արդիականացմանը բնորոշ մշակութային առանձնահատկությունները, որոնց հիման վրա տարբեր դերակատարներ ստեղծում և իրագործում են քաղաքակրթական քաղաքական նախագծեր: Քաղաքակրթության որպիսությունն ուսումնասիրող հեղինակները տարբեր կերպ են մեկնաբանել հասկացությունը: Մեր համոզմամբ, կարևոր են հետևյալ մոտեցումները: Ըստ Օ. Շպենգլերի՝ «Ամեն մի Մշակույթ ունի **իր ուրույն** Քաղաքակրթությունը... Քաղաքակրթությունը Մշակույթի անխուսափելի ճակատագիրն է... Քաղաքակրթությունը առավել արտաքին և մարդակերտ այն վիճակն է, որին ընդունակ է զարգացած մարդկության տվյալ տեսակը...»³: Իսկ Ա. Թոյնբին համարում է, որ «մշակութային տարրերը քաղաքակրթության էությունն են»⁴: Քաղաքակրթության զարգացման մասին իր փիլիսոփայական ընկալման հիմքում դնելով «կրոնի վերընթաց շարժումը»՝ նա գրել է. «Եթե կրոնը պատկերացնենք որպես մարտակառք, ապա նրան Երկինք համբարձող անիվները կլինեն պարբերաբար Երկրի վրա իշխող քաղաքակրթություններ: Թվում է, թե քաղաքակրթությունների շարժումը փուլաշրջանային և կրկնվող է, մինչդեռ կրոնի շարժումը մեկ շարունակական վերընթաց գծով է:

Ծնունդ-մահ-ծնունդ փուլերով քաղաքակրթությունների փուլաշրջանային շարժումը ծառայում է կրոնի շարունակական վերընթաց շարժմանը և խթանում այն»⁵: Ի գիտություն ընդունենք այս դասականների՝ վերը բերված հեղինակավոր տեսակետները, սակայն նշենք, որ մեր դեպքում ելակետային է քաղաքակրթության մասին առավել ամբողջական բանաձև սահմանած Վիլ Դյուրանի մոտեցումը. «Քաղաքակրթությունը մշակութային արարչագործությունը խթանող սոցիալական կարգ է: Այն բաղկացած է չորս տարրից՝ տնտեսական ապահովություն, քաղաքական կազմակերպվածք, բարոյական ավանդույթներ և ձգտում դեպի գիտելիք ու արվեստներ: Այն սկսվում է այնտեղ, որտեղ ավարտվում են քառսն ու անապահովությունը: Քանի որ վախի հաղթահարման դեպքում ազատություն են ստանում հետաքրքրասիրությունը և կառուցողականությունը, ու մարդը բնական մղումով սկսում է հասկանալ և բարեկարգել կյանքը»⁶: Վ. Դյուրանի սույն մոտեցումից ակնհայտ է, որ քաղաքակրթությունը համայնքային (ազգ-պետություն-հասարակություն-անհատ) համակեցությունը համախմբող իշխանության իրականացման մշակույթը քաղաքականապես արդիականացնող մեծություն է: Արդեն 1990-ականների վերջից պարզ էր, որ քաղաքական արդիականացումը ձեռք է բերել ազգային բնույթ, քանի որ, ինչպես գրում է Շ. Էյզենշտադտը, «Մարդիկ ականատես են դարձել, թե ինչպես է մեկ ժամանակակից (եվրոպական) քաղաքակրթությունը վերածվել մի քանի ժամանակակից քաղաքակրթությունների: Արդիականացման տեսությունն այլևս չի համարվում ավարտուն: Սա նշանակում է, որ ժամանակակից եվրոպական քաղաքակրթության օրինաչափությունները տարածվել են այլ հասարակություններում՝ հանգեցնելով մի շարք նոր տատանումների»⁷: Այսօր տվյալ մոտեցումը միանշանակ սկզբունքային է, քանի որ «արդիականացումը այլևս չի կարող դիտվել որպես բոլոր հայտնի հասարակությունների էվոլյուցիայի վերջնական նպատակ: Արդիականացման նկատմամբ այս նոր մոտեցմամբ չի ենթադրվում, որ արդիականացումը կբացահայտի բոլոր

հասարակություններին բնորոշ էվոլյուցիոն ներուժը»⁸: Մեր կարծիքով, մեխանիկական արդիականացման գործընթացում ծնունդ առած անորոշությունների կանխման նպատակով անհրաժեշտ է կարևորել նաև ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման հայեցակարգը, որը մշակել են Կոպենհագենյան դպրոցի ներկայացուցիչներ Բ. Բյուզանը և նրա համախոհները⁹: Սակայն, հրապուրվելով գծային ազատականացմամբ և վաուչերային սեփականաշնորհմամբ՝ նորանկախ հետխորհրդային երկրների քաղաքական դերակատարներն անտեսեցին քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերը՝ որպես ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման ռազմավարական կառավարման հիմք, և ընկան քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի մեջ: Այդ ճգնաժամերի հաղթահարման դիտանկյունից էլ այսօր քաղաքականության տեսության նոր մոտեցումների հիմնավորմամբ կարևորվում է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի բնականոն արդիականացման՝ որպես *ազգի-պետության-հասարակության-անհատի* կենսունակության գրավականի անհրաժեշտությունը¹⁰:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

«Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգը¹¹ ֆունկցիոնալ նշանակություն ունի ինչպես համընդհանուր, այնպես էլ համատեղայնական և տեղային անվտանգության ապահովման ճարտարապետության և նոր աշխարհակարգի կայացման մակարդակում տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական վերափոխումների առանձնահատկությունների, օրինաչափությունների, սպառնալիքների և հետևանքների էությունը պարզելու և կառավարելու տեսանկյունից: Ակնհայտ է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո էլ շարունակում է արդիական մնալ «աշխարհի փոփոխությունները կրում են քաղաքակրթական բնույթ»¹² մոտեցումը:

⁸ Տես, նույն տեղում, էջ 36:

⁹ Տես B. Buzan. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. Brighton, 1983:

¹⁰ Տես И. Тимофеев. Государство-цивилизация и политическая теория, 18.05.2023 (<https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/gosudarstvo-tsivilizatsiya-i-politicheskaya-teoriya/>):

¹¹ Տես М. В. Горбачев. Концепт «цивилизационный политический проект»: между теорией цивилизаций и проектным подходом. «Известия Саратовского университета». Новая серия. Серия: «Социология. Политология», 2020, т. 20, вып. 1:

¹² Տես С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. М., 2003, с. 14:

Դա էլ իր հերթին պահանջում է նորանկախ երկրներից վարքաբանական և սիներգետիկական մեթոդների գործիքակազմի կիրառման միջոցով համընդհանուր և համատեղայնական քաղաքականությունների ոլորտում անվտանգային խնդիրների մասշտաբային լուծումների նախագծում և իրագործում: Համոզված ենք, որ սույն մոտեցումը կարող է արդյունավետ լինել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված գործընթացների վերլուծության և քաղաքակրթական այլ նախագծերի շրջանակներում «քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգի համակարգային ուսումնասիրությունը կատարելու համար: Քաղաքակրթական հիմք ունեցող քաղաքական նախագծերը սերտորեն միահյուսված (պայմանավորված) են քաղաքական իշխանության իրականացման մշակույթի բնականոն արդիականացման հետ: Այստեղից էլ բխում է, որ այդ նախագծերը մակրոմակարդակում անվտանգության ապահովման նկատառումներով ենթադրում են ոչ թե դարերով ձևավորված արժեքների մեխանիկական փոփոխում կատարելու պարտավորության ստանձնում, այլ «ուժային կենտրոնների» հասարակությունների և պետությունների հետ համագործակցության մշակույթի զարգացում: Կարծում ենք, որ տվյալ մոտեցումը ուշագրավ է այն առումով, որ քաղաքականության տարբեր դերակատարներ կարող են գեներացնել միմյանց հետ մրցակցող քաղաքակրթական քաղաքական նախագծեր, ինչի շնորհիվ էլ կարող է ստեղծվել «արժեքային խճանկարի» կամ «արժեքային գեղադիտակի» էֆեկտ: Որպես արդյունք՝ քաղաքականությունը, քաղաքական իշխանության կենսունակությունը պահպանելուց բացի, կերպափոխվում է հասարակության ռազմավարական կառավարման համար քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի մրցակցության դաշտի, որում խաղադրույք են դրա վերարտադրության նկատմամբ վերահսկողությունը և ձեռք բերված ռազմավարական բնույթ ունեցող ապագայամետ իշխանությունը:

Քաղաքակրթական հիմքով նախագծային մոտեցումը հնարավորություն է տալիս նորովի ուսումնասիրելու ժամանակակից համընդհանուր, համատեղայնական և տեղային քաղաքականությունների մի շարք առանցքային անվտանգային հարցեր: Միևնույն ժամանակ համոզված

ենք, որ հնարավոր է փոխել այդ հարցերի ոչ միայն դիտարկման անկյունները, այլև վերլուծության մեթոդաբանությունը՝ մշակելով դրանց բնականոն արդիականացման խնդիրների լուծման նկատմամբ նոր հայեցակարգային մոտեցումներ:

Քաղաքական արդիականացման փորձը, որը կուտակվել է պատմության հոլովոյթում, ապացուցում է, որ յուրաքանչյուր քաղաքակրթության քաղաքական նախագծի սուբյեկտները մշտապես ձգտում են իրենց նախագծային դաշտում ներառելու (ընդգրկելու) նոր արժեքներ կրող դերակատարների: Վերջիններս կարող են ունենալ տվյալ տարածության մեջ պատմականորեն ձևավորված քաղաքակրթության հետ ձևական ընդհանրություններ, ավելի հստակ կերպով արտահայտված աշխարհաքաղաքական նկրտումներ և այն ապագաբանական հեռանկարում քայքայելու, ձևախեղելու և՛ գաղտնի, և՛ ակնհայտ նախագծեր: Այդ պատճառով էլ դրանք՝ որպես այլընտրանքային քաղաքակրթական կենտրոնների դաշնակից «մեծություններ», իրենց արժեքաշահային համակարգով ներխուժում են այլ պետությունների և հասարակությունների ժամանակատարածության մեջ՝ ստեղծելով այլընտրանքային ընկալումներ ինչպես արժեքաբանության, այնպես էլ անվտանգության ապահովման առումով: Այս երևույթն էլ, դառնալով անորոշությունների և տուրբուլենտության աղբյուր, պարբերաբար մարտահրավեր նետելով պատմականորեն ձևավորված տեղայնական քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի անվտանգության ապահովման համակարգին, ստիպում է նրանց «ճոճվել» ըստ շուկայի հրամայականի: Այստեղից էլ՝ մարդկանց մեծ մասը, վախենալով դուրս մնալ ժամանակի արագացված «ճոճից», գիտակցորեն հարկադրված է լինում դուրս գալ իր քաղաքակրթական տեսակի նույնիսկ բնականոն արդիականացման գործընթացից կամ մերժել այն՝ հասկանալով, որ իր ազատ ընտրության հնարավորությունը «շուկայական հարաբերությունների պայմաններում նշանակալիորեն սահմանափակվում է»¹³: Կարծում ենք, որ անորոշ և տուրբուլենտ իրավիճակից դուրս գալու համար նպատակահարմար է սիներգետիկական մեթոդով վերլուծել և մոդելավորել քաղաքակրթական քաղաքական

նախագիծը որպես ՀՀ-ի անվտանգության ապահովման ընդարձակված օրակարգի հիմք: Սիներգետիկան՝ որպես բարդ ինտեգրատիվ համակարգերի ինքնակազմակերպման տեսություն, արդեն բազմիցս ապացուցել է իր պիտանիությունը կուտակված խնդիրներին հեռանկարային լուծումներ առաջարկելու, նոր ծագող քառսային երևույթների պատճառները և անորոշությունների ներքին ու արտաքին պատճառները պարզելու, ինչպես նաև մարդու, հասարակության և բնության էվոլյուցիայի բնույթն իր իսկությամբ հանդերձ գնահատելու գործում:

Միևնույն ժամանակ, սիներգետիկական մեթոդով **ազգ-պետություն-հասարակություն-անհատ** շղթայի անվտանգության ապահովումը «գիտավերլուծական» հարացույցի շրջանակներում դիտարկելու դեպքում հնարավոր է լինում հենվել կոպենհագենյան դպրոցի մշակած «ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովում» և «անվտանգայնացում» հասկացությունների վրա¹⁴: «Անվտանգայնացումը (*securitization*) ենթադրում է պետության և հասարակության միջև անվտանգության ապահովման գործառության այնպիսի բաժանվածություն, որի շրջանակներում բացահայտելով համաշխարհային համակարգում պետության ունեցած դերի փոփոխությունների բնույթը, հոգուտ անվտանգության ապահովման «փափուկ» և «կոշտ» մեթոդների, հնարավորություն է ընձեռվում ազգային պետություններին ճիշտ գնահատելու գերակայությունները և կառուցելու անվտանգության արդյունավետ հարացույց: Այսօրինակ շեշտադրմամբ կարող ենք հիմնավորել մոտեցումը առ այն, որ «վերաարժեքավորումների փոթորկայնությամբ» և «փորձի և սխալի» հարացույցի շրջանակներում իրականացվող վերլուծությամբ անհնար է իսկության մեջ ազգային անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովման և հասարակության զարգացման ռազմավարություններ մշակել»¹⁵: Հետևաբար քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի փաստարկմամբ հիմնավորում ենք այն վար-

¹⁴ Ств О. С. Гайдаев. Теория секьюритизации, или Хорошо забытое старое: к вопросу о теоретико-философских истоках и зарождении теории. «Вестник РУДН». Серия: «Международные отношения», 2021, № 1:

¹⁵ Ств Մ. Մ. Մարգարյան, Մ. Գ. Մարգարյան, Քաղաքական տուրբուլենտություն. մարտահրավերներ և Հայաստանի բնականոն արդիականացման հնարավորությունները: «Հանրային կառավարում» ՀՀ ՊԿԱ գիտական հանդես, 2020, հմ. 2:

¹³ Ств Э. Фромм. Здоровое общество. «Психоанализ и культура». М., 1995, сс. 351–352:

կածը, թե համընդհանուր տուրբուլենտության պայմաններում *ազգ-պեպոություն–հասարակություն–անհատ* շղթայի անվտանգությունը խոցելի է, քանի որ «ուժային կենտրոնները» խաղային մեխանիզմներ են կիրառում իրենց շահերի վերարժեքավորման հետևանքով:

Հետազոտության արդյունքները

Ստեղծված բազմամակարդակ անորոշության պայմաններում, երբ նվազում է կանխատեսման հնարավորությունը, մարդն ստիպված է լինում վերանայել իր ամբողջ արժեքային համակարգի իմաստային նպատակահարմարությունը: Ձգտելով արագորեն հարմարվելու փոխակերպվող պայմաններին՝ մարդիկ սկսում են կայունությունն ու տևակայնությունը մերժել որպես բնականոն գոյության կարևորագույն պայման: Որպես ժամանակների միջև առաջացած խզման արդյունք՝ ակնհայտ է դառնում, որ վարքի ավանդական կաղապարներով (մոդելներով) անհնար է «ապահովել իր ապագան»: Անհատականացված հասարակության մեջ շատ արագ են փոխակերպվում ոչ միայն սոցիալական դիրքերը, այլև այն տեղերը, որոնք մարդիկ ձգտում են գրավելու: Պատկերավոր ասած՝ անընդհատ շարժման մեջ են գտնվում ոչ միայն մարդիկ, այլև «վազքուղիները» և անգամ անվտանգության ապահովման համար մշակված ազատականացված «վերջնագիծը»: Հասարակության մեջ որոշակի վարկանիշ արտահայտող տեղի կորուստը դառնում է ընդամենը հերթական փորձառություն, որը ցանկացած մարդու կյանքում կարող է կրկնվել բազմաթիվ անգամ՝ հասցնելով ինքնաքայքայման և ինքնառոչնչացման: Այստեղից էլ՝ կառավարման «փորձի և սխալի» սկզբունքից հրաժարվելու համար «գիտավերլուծական» հարացույցի շրջանակներում (տիրույթում) **ազգ-պետություն-հասարակություն-անհատ** շղթայի անվտանգությունն ապահովելու նպատակով պետք է նկատի ունենալ, որ այն միանշանակ կերպով համադրում (միավորում) է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի կառուցման համար անհրաժեշտ գաղափարներ և ռեսուրսներ, ստեղծում դրա հաստատությունական հիմքերը: Վերջինս համակարգայնորեն բացատրելու համար ելակետ կարող է ծառայել պատմական հոլովույթում «մշակույթը որպես

տեքստ» գաղափարի՝ հիմքի վրա ձևավորված և կերպավորվող «սոցիոմշակութային ներուժը (էներգիան)»: Այն իշխանության իրակա-նացման որակի ընթացակարգային ու հուզական կողմերը համախմբող, նորմավորող, տարածաժամանակային չափումների մեջ ուղղորդող քաղաքակրթական երևույթ է: Լինելով որոշակի ճանապարհ անցած սոցիալական հաստատությունների (ազգ, պետություն, հասարակութ-յուն, անհատ) ներուժի և կենսունակության համապարփակության նկա-րագրություն՝ այն ունի և՛ համընդհանրական զարգացման մարտահրա-վերներին հարմարվելու, և՛ իր ինքնությունը բնականոն կերպով ու լռելյայն արդիականացնելու կարողություն: «Սոցիոմշակութային ներուժ» հասկացության նման ընդգրկուն ըմբռնումը հնարավորություն է տալիս դրա կառուցվածքի մեջ զուգամիտելու այնպիսի բազմաթիվ սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր արժեքային բնութագրեր, ինչ-պիսիք են բնակչության իրավական և քաղաքական գիտակցությունը, ազգային ինքնությունը, բնակչության ակտիվությունը (ներառյալ՝ ձեռնարկատիրական և նորամուծական), վերարտադրության գիտա-տեխնիկական մակարդակը: Այսպիսով՝ «սոցիոմշակութային ներուժը» ներառում է հատուկ չափումներ, որոնք անհրաժեշտ են քաղաքակրթա-կան քաղաքական նախագծերի հակամարտային վերափոխումների առանձնահատկությունները բացատրելու համար: Այն կարող է կատար-վել հետևյալ ուղղություններում.

– հասարակական կյանքի այն որոշ շրջանակներում, որտեղ «սոցիոմշակութային ներուժը» ներկայացված է ապագաբանական պարամետրերով,

* «Մշակույթը որպես տեքստ» (culture as a text) հասկացությունը մշակութաբան Բլիֆորդ Գիրցը դիտարկել է որպես պատմական ժամանակի մեջ ձևավորված և ցանցային եղանակով փոխանցված իմաստային նրբերանգներով խորհրդանշական կապիտալ, կրոնական, ծիսական, սովորության, ինչպես նաև պետության ու այլ կառույցների հաստատության և հիշողության ձև ու սոցիալական վարքականոն: Ըստ Բ. Գիրցի՝ մարդը՝ որպես իր կերտած մշակութային ցանցի դերակատար, իր իսկ ստեղծած խորհրդանիշների, գաղափարաբանական կաղապարների ու մեկնաբանման ենթակա այն երևույթների համաձուլվածքն է, որոնք նրան հնարավորություն են տալիս ապահովելու իր անվտանգությունը և այն ժառանգելու սերունդներին (տես Կլիֆֆորդ Գիրց. *Интерпретация культур*. Пер. с англ. Под ред. С. Я. Левита. М., 2004):

– քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի արժեքային հիմքերի վերափոխման առանձնահատկությունների վրա «սոցիոմշակութային ներուժի» ազդեցության մեխանիզմների բացահայտման միջոցով,

– քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի արժեքային հիմքերի փոխակերպման հակամարտային մոդելների համակարգային ուսումնասիրությամբ:

Քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի «սոցիոմշակութային ներուժը» ակտիվորեն օգտագործում են նախագծի համար պատասխանատու սուբյեկտները: Այդ ներուժի ակտիվացումը հնարավորություն է տալիս ապահովելու ծրագրի գործողությունների ավելի կայուն և լայնածավալ բնույթը: Միևնույն ժամանակ, «սոցիոմշակութային ներուժի» ակտիվացման մեխանիզմներն ուղղակիորեն կապված են նրա «էներգիայի աղբյուրների» հետ¹⁶: Փաստորեն, քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի փոփոխությունները սնվում են բազմաթիվ սոցիալական կառույցներից, որոնցից յուրաքանչյուրի մշակութային ներուժը եզակի է ամեն մի ազգի համար (իշխանություն, պետություն, բանակ, գիր, գրականություն, կրթական համակարգ, խորհրդանիշներ, կրոն, թարգմանչական արվեստ, հերոսներ, հակահերոսներ, թշնամիներ, յուրայիններ և այլն): Միևնույն ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ, որ պատմական զարգացման ընթացքում փոխություն են կրում ոչ միայն քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի վերափոխման մոդելները, այլև «էներգիայի աղբյուրները», ինչպես նաև դրանք «սնուցող և հակամարտային լարվածություններով հագեցած (փուլաշրջանային, գծային, իմպուլսային, հատվածային) մոդելներով վերափոխման բազմաթիվ դաշտերը»¹⁷:

Քանի որ տարբեր պատմական դարաշրջաններում «էներգիայի աղբյուրներն» ունեն «ժամանակների բազմաքանակության»¹⁸ մեջ փոփոխվելու հնարավորություն, հետևաբար նույնիսկ արդի անորոշ և տուր-

բուլենտ իրականությունում չի կարելի անտեսել այն հանգամանքը, որ միաժամանակ գոյություն ունի քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի արդիականացման (մեխանիկական, բնականոն) ժամանակի երկու տեսակի տևողություն՝ «երկարատև» և «կարճատև» (որում իրագործվում են անհատների շահերը, տեղի են ունենում տարբեր փաստեր և իրադարձություններ): «Երկարատև» ժամանակը համապատասխանում է լայնածավալ տնտեսական, սոցիալական և ժողովրդագրական գործընթացներին: Դրանց միտումները դարեր շարունակ մնում են հնարավորինս կայուն: Իր հերթին «կարճատև» ժամանակը չի բնութագրվում սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական և քաղաքական միտումների կայունությամբ: Քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերը նախատեսված են երկարաժամկետ հեռանկարի համար: Հետևաբար, «երկարատև» և «կարճատև» ժամանակներում դրանց ըմբռնման անհամապատասխանությունը հանգեցնում է նախագծի սոցիալ-մշակութային հիմքի և հաստատութենական կառուցվածքի հակասական փոփոխությունների: Նման փոփոխություններն իրենց բնույթով ընդհատ (դիսկրետ) են, հետևաբար միշտ չէ, որ դրանց պատճառներն ու հետևանքները ենթակա են միանշանակ գիտական գնահատականի: Այսպիսով՝ քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի «սոցիոմշակութային ներուժն» ունի երկակի բնույթ: Մի կողմից սնուցվելով «էներգիայի տարբեր աղբյուրներից»՝ այն կարևոր հիմք է ծառայում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի հետագա զարգացման համար: Մյուս կողմից, «սոցիոմշակութային ներուժի» ներքին փոփոխությունն ինքնին դառնում է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի հակասական փոխակերպումների պատճառ: Մասնավորապես, գծերի հակասական փոխակերպումների պատճառ: Մասնավորապես, այդ «ներուժի» սպառումը հանգեցնում է նախագծի ներքին գործունեության նվազման և ծրագրի գործունեության վրա ազդող արտաձին գործոնների գերակշռման: Որպես արդյունք՝ և՛ հաստատութենական, և՛ ոչ հաստատութենական նախագծերի փոփոխությունների ոչ օրգանական բնույթն աճում է:

Իրենց հերթին, նախագծային փոփոխությունները խթանող այլընտրանքային «էներգիայի աղբյուրների» հայտնաբերումը հանգեցնում է նախագծային գործունեության ակտիվացմանը ներաձին հիմունքներով: Այս դեպքում տեղի է ունենում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի արժեքային հիմքի օրգանական վերափոխում: Միևնույն ժամա-

¹⁶ Shtu S. N. Eisenstadt. The Civilizational Dimension in Sociological Analysis. "Thesis Eleven", 2000, Vol. 62, Issue 1:

¹⁷ Shtu S. N. Eisenstadt. The Civilizational Dimension of Modernity. S. A. Arjomand, E. A. Tiryakian. Rethinking Civilizational Analysis. Sage Publications Ltd., 2004, PP. 48–66:

¹⁸ Shtu Ф. Бродель. История и общественные науки. Историческая длительность. «Философия и методология истории». М., 1977, сс.115–142:

նակ, քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի փոխակերպումների հակամարտային բնույթը նվազեցնելու նպատակով կարելի է զուգամիտել *արդիականացման մեխանիզմական և բնականոն գործընթացները*: Այս երկակիությունը ներքաղաքակրթական երկխոսության, պաշտպանունակ պետության և քաղաքացու անվտանգության ապահովման մեր այն բանաձևն է, որը հայկական քաղաքակրթությանը հնարավորություն կտա հարմարվելու անվտանգայնացման տարածաշրջանային խճանկարին¹⁹, բայց և հանրային հաստատությունների քանակական ու որակական աճի շնորհիվ պահպանելու իր հավատարմությունը մշակութային տեքստին՝ ստեղծելով *«խելացի պետություն, խելացի հասարակություն, քաղաքական, քաղաքացիական և ազգային ինքնություն ունեցող քաղաքացի»* ռազմավարական զարգացման մոդելը: Փաստորեն, հաստատութենական մակարդակում կատարվող «գիտավերլուծական» հարացույցի սկզբունքի մշակման և իրագործման կարևորմամբ ակնհայտորեն հիմնավորվում է մեր հոդվածի նպատակը. քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի՝ որպես ՀՀ անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովման հիմքի դիտարկումը իր խաղային տրամաբանությամբ միանշանակ ենթադրում է ռազմավարական մտածողություն, որը խարսխվում է «հիմնարար հմտությունների վրա և օգնում է հասկանալու, թե ինչպես դրանցից քաղել առավելագույն օգուտ»²⁰: Ուստի *«խելացի պետություն, խելացի հասարակություն, քաղաքական, քաղաքացիական և ազգային ինքնություն ունեցող քաղաքացի»* ռազմավարական զարգացման մոդելն ունի ընդգրկուն տարածաժամանակային բնույթ, քանի որ դրա կառուցվածքային բազմաշերտությունն ապահովվում է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի ռազմաքաղաքական, աշխարհաքաղաքական, սոցիոմշակութային և մարդկային ռեսուրսների բնականոն արդիականացմամբ: Այսինքն՝ միայն ռազմավարական մտածողության դեպքում է հնարավոր ՀՀ-ում անվտանգայնացման ուղենիշներ մշակել, ինչի շնորհիվ կմեծանան հայկական քաղաքակրթության մրցունակությունը ու պետու-

թյան կենսունակությունը: Դա հնարավորություն կտա դիմակայելու հիբրիդային պատերազմների հիմնական բաղադրիչին՝ կիբեռպատերազմներին, և հայկական քաղաքակրթական «Ես»-ի ներկայացման նպատակով ստեղծելու կիբեռգործեր (հատուկ ջոկատներ, քաղաքացիական խմբեր, անհատներ): Այս տրամաբանությամբ ենթադրվում է, որ քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի տիրույթում «Ես»-ի ինքնությունն անվտանգ է, եթե պահպանվում է հանրային համակեցությունը: Այս տեսակետից հանրային համակեցությունը և սոցիալական պատասխանատվության ու համերաշխության հատման տիրույթները անհրաժեշտ է դիտել որպես սահմանադրությունից «սահմանադրականության» անցման կարևոր տարրեր: Դա պետք է ուղեկցվի ՀՀ-ում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի-ուղենիշների սահմանմամբ՝ պատմականորեն ձևավորված ազգային հանրային հաստատությունների (ընտանիքի, կրթական համակարգի, պաշտպանունակ բանակի և ազգային եկեղեցու) բնականոն արդիականացմամբ: Այսպիսով՝ հնարավոր կլինի իրագործել *«խելացի պետություն, խելացի հասարակություն, քաղաքական և քաղաքացիական, ազգային ինքնությամբ օժտված քաղաքացի»* ռազմավարական զարգացման մոդելը, ինչպես նաև ապահովել հայ մարդու գոյաբանական պաշտպանվածության ու ինքնաիրացման հնարավորությունները: Տվյալ պարագայում կարևորելով համակեցության և սոցիալական պատասխանատվության զուգամիտության անհրաժեշտությունը՝ առաջարկում ենք ազգային անվտանգությունն ապահովելու նպատակով քաղաքակրթության քաղաքական նախագծումը համարել առաջին հերթին հոգևոր անվտանգության ապահովման պայման: Հոգևոր անվտանգությունը՝ որպես ազգի անցյալի, ազգային կերպարի, նկարագրի ու կեցության, ազգային հոգեկերտվածքի և մտածելակերպի (մենտալիտետի), ինչպես նաև ճանաչողության և իմացության ամբողջություն, համակարգում է՝

– տվյալ հասարակության գոյաբանական փորձը, որը *անցյալ-ներկա-ապագա* եռաչափության մեջ պատմության կարևորագույն իրադարձությունների ընկալման և արժեքների վերարտադրման հարատև գործընթաց է,

¹⁹ Տես Մ. Մ. Մարգարյան, Համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման հիմնախնդիրները և «Հայկական աշխարհը»: «ՀԲ», 2011, հմ. 1–2:

²⁰ Տես Ա. Դիկսիտ, Բ. Նեյթրաֆ, Նշ. աշխ. էջ 15:

– պետութենաշինության մշակույթի զարգացման շնորհիվ ձևավորված և համագործակցության համար իրական պայմաններ ապահովող ստեղծարար գործունեությունը՝ օտարման ու եզրահանման (մարգինալության) չեզոքացմամբ,

– պետության և հասարակության անվտանգ ապագայի կանխատեսումն ու ռազմավարական տեսլականի մշակումը՝ ազգի ժողովրդավարական համախմբման և քաղաքացիավարական պատասխանատվության զարգացման ապահովմամբ: Այս համատեքստում հոգևոր անվտանգության ապահովումը ոչ միայն պատասխան է նոր մարտահրավերներին, այլև կարող է իր տեսակի մրցունակությունն ապացուցելու համար ձևավորել նոր որակի համագործակցության մշակույթ²¹:

Ժամանակակից տեղեկատվահաղորդակցային տեխնոլոգիաների և քաղաքական զարգացումների միջավայրում ազգային ինքնության բնականոն արդիականացման գլխավոր կրողը քաղաքականապես սոցիալականացված երիտասարդությունն է: Հենց երիտասարդությունն է, որ իրեն նետված մարտահրավերների պայմաններում վերարժեքավորում է *անցյալ-ներկա-ապագայի* մասին քաղաքական պատկերացումները, ինչպես նաև անվտանգ ռազմավարական ապագայի համար պատասխանատվության զգացումը: Իսկ երիտասարդության քաղաքական սոցիալականացումն արդյունավետ է, եթե շարունակական բարեփոխումների և մարդկային կապիտալի կառավարման հիմքում դրվում է քաղաքական քաղաքական նախագծի բնականոն արդիականացման գործընթացը:

Եզրակացություն: «Քաղաքական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգը ՀՀ ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման կառուցվածքում ներառելու և արդյունարար կերպով գործադրելու համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հետևյալը.

- Ներկայիս անորոշության և տուրբուլենտության պայմաններում անհրաժեշտ է հատուկ տարբերակմամբ պարզորոշել, թե քաղաքական նախագծման որ փուլում է քաղաքական նախագիծը «վերաճում» քաղաքական քաղաքական նախագծի: Ակնհայտ է, որ «ուժային կենտ-

րոնները» իրենց շահերի տիրույթում իրագործում են բազմաթիվ տարածաշրջանային ու տեղային քաղաքական նախագծեր, որոնք, սակայն, չեն կարող հավակնել քաղաքական քաղաքական նախագծերի կարգավիճակի, քանի որ ծառայում են նրանց ազդեցության ապահովման նպատակներին: Հետևաբար, ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման համար վճռորոշ է քաղաքական նախագծերի և քաղաքական քաղաքական նախագծերի միջև զուգամիտող գծերի գործառույթային հստակեցումը:

- Քաղաքական քաղաքական նախագծերն ունեն ներուժ արմատապես փոխելու ցանկացած քաղաքականության արժեքային համակարգը, փոխազդեցության բնույթը, կենտրոնացումը, նախագծի այլընտրանքների որոնման հնարավորությունները: Այլ կերպ ասած՝ ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովման տեխնոլոգիաների վրա ազդեցություն են գործում ինչպես համամարդկային արժեքների ձևավորման հետ կապված համընդհանրացման գործընթացները, այնպես էլ տեղային քաղաքականությունների առանձնահատկությունները: Վերջիններս ձևավորվել են դարերի ընթացքում և ի վիճակի են կանխելու առանձին պետությունների և հասարակությունների՝ իրենց դեմ ուղղված ակնհայտ և ծածուկ (լատենտ) սոցիալ-մշակութային արժեքային համահարթեցումը:

- Քաղաքական քաղաքական նախագծի՝ որպես ընդարձակված օրակարգով անվտանգության հիմքի դիտարկումը հնարավորություն է տալիս իրագործելու տեղային (դիցուք՝ ազգային) «մշակութային կողերի» նյութականացման ռազմավարությունը: Դրա էության իմաստավորումը ընտրությունն է. համընդհանուր և տեղային (ազգային) արժեքային համակարգերի զուգամիտման դեպքում կգերիշխի առաջինը, թե ընդհակառակը՝ առաջատար դեր կխաղա երկրորդը՝ տեղայինը (ազգայինը): Սակայն այս բարդ ու բազմամակարդակ գործունեությունը ապագաբանական առումով արդիական է շնորհիվ քաղաքական քաղաքական նախագծերում «մշակութային կողերի» առանձնահատկությունների ներդաշնակ վերլուծության:

- Նոր աշխարհակարգի ձևավորման գործում «ուժային կենտրոնները» առանձնահատուկ նշանակություն են տալիս երիտասարդ պետու-

²¹ Տես Մ. Գ. Մարգարյան, Համագործակցության մշակույթը՝ որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործընթաց: «Գիտական Արցախ», 2018, հմ. 1:

թյունների՝ որպես քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ ունեցող սուբյեկտի կարգավիճակին: Այս համատեքստում պետության՝ որպես քաղաքական համակարգի գերակա հաստատության, անվտանգության ապահովման գործառույթի համար ամբողջ պատասխանատվությունը կրում են քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի հաստատութենական հիմքը բնականոն կերպով արդիականացնող և՛ *ղեկավար շրջանները*, և՛ «արարչագործ փոքրամասնությունը»՝ ռազմավարական ընտրախավը: Ըստ այդմ՝ անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովման առումով հրամայական է դարձել բնականոն արդիականացման բազմամակարդակ ուսումնասիրությունը «գիտավերլուծական» հարացույցի միջոցով:

- «Ուժային կենտրոնների» հետ համագործակցության մշակույթը զարգացնելու նկատառումով պետք է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծում ներառվեն անցյալի, ներկայի և ապագայի տարածաժամանակային չափումները: Այլապես Արևմտյան քաղաքակրթության հետ կապված «զարգացած պետությունները», համընդհանուր մակարդակում հանդես գալով որպես քաղաքական զարգացման ճգնաժամի մեջ գտնվող երկրների «դաշնակիցներ», ոչ միայն կզավթեն նրանց «Ես»-ը, այլև կկերպափոխեն այն՝ կիրառելով իրենց մշակած բազմամակարդակ խաղային տեխնոլոգիաները: Դա ուղեկցվում է այլընտրանքային արժեքներ կրող այն դերակատարների ակտիվացմամբ, որոնք կարող են քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերով պայմանավորված հին և նոր կենտրոնների միջև հակամարտությունների առաջացմամբ, խորացնել անորոշությունները և դառնալ սոցիոմշակութային տեքստերի հատվածային աններդաշնակ փոփոխության պատճառ:

- Արդի դարաշրջանում տարբեր քաղաքակրթությունների միջև թե՛ իրական, թե՛ երևակայական (վիրտուալ) տարածություններում ծավալված արժեքային զուգամիտումները, բախումները և երկխոսությունները ակնհայտ են դարձնում, որ համընդհանուր կառավարման համակարգի և համընդհանուր քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը մրցակցային մասնակցություն ունենալու համար հնարավոր է ազգային ինքնության արդիականացմամբ ընդարձակել ազգային անվտանգության կիբեռտարածականությունը: Այս իմաստով էլ ՀՀ-ում

ուշադրության է արժանի երիտասարդության հարատև քաղաքական սոցիալականացման միջոցով քաղաքական, քաղաքացիական և ազգային ինքնությանը հարմարեցվող ինչպես արդիականացման ապահովման, այնպես էլ համընդհանուր արժեքների հաստատման անհրաժեշտությունը:

THE PROBLEM OF ORIGINAL MODERNIZATION OF CIVIL IDENTITY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TURBULENCE*

Mariam Margaryan, Mamikon Margaryan

Key words: economic turbulence, civil identity, modernization, new world order, security

Introduction

Due to techno-genic progress, the interest system of "Homo-economicus" underwent a key transformation, structuring the psychological development of a person exclusively on the basis of consumption. As a result of this, a person artificially rejecting the archetypes underlying his behavioral models, towards the outside world is formed with the mindset of being alienated from his own civilization and locating the connection between phenomena in the "useful - non-useful" dimension. In this context, an approach is justified, according to which the imperative for a normal and humanistic modernization of civilizational identity in the face of increasing turbulence arises from fast-moving network uncertainties. This implies the need to develop a new future-oriented management strategy based on the harmonization of the rational and the irrational in the individual and collective dimensions. It is justified that the ongoing fluid, chaotic and linear democratic (neoliberalist) transitions lead to the disruption of the normal modernization process of civilizational identity. As a result, a vacuum of futuristic requests is formed in the political agenda from the point of view of ensuring strategic communication between the actors of the policy of coexistence based on holistic security, social responsibility. We are convinced that economic turbulence, as an indicator of controlled chaos and future-oriented uncertainty, will periodically destroy social coexistence,

leading to the suppression, rejection and marginalization of norms operating in the given civilizational space.

The purpose of this paper is to understand the impact of the multidimensional "project" of economic turbulence implemented by transnational corporations in the transformation of the national economy as well as the cultural identity. One of the main causes of economic turbulence is the instantaneous movement of financial capital around the world, which, in turn, changes the flow of labor, production technologies and energy resources, and creates a global socio-ecological crisis. It is manifested by an increase in the intensive technological use of resources that pollute the environment and create a new picture of extremely uneven distribution of the country's total population growth, movement and demographic changes in different regions. Moreover, it is possible that radical changes and/or fault lines between Western and non-Western civilizations could be catastrophic and destructive for civilizations.

According to our approach, the problem of the impact of economic turbulence in the context of the normal modernization of the Armenian cultural identity is a problem of inter-disciplinary study. From this perspective, economic turbulence has been discussed both as a measure of creating uncertainty and chaos, and as an opportunity to naturally modernize the value foundations of a civilization's identity. The authors developed a thesis according to which the erosion of civilizational identity can be prevented only on the basis of humanistic modernization through the development of a culture of cooperation. This issue is relevant in terms of managing and reducing the impact of ontological challenges facing the state. For the Armenian species with historical memory, the Armenian cultural heritage is the only anchor, with the help of which the Armenian species can both answer the challenges it faces and ensure rational modernization, emphasizing dignified cooperation, coexistence and security. The above-mentioned requests are a key from the point of view of overcoming the impact of political and non-political development crises, development of inclusive Armenia - Diaspora relations, as well as rethinking

* ALTERNATIVE Quarterly Academic Journal Economy & Management, July - September, 2024, p.p. 3-19.

the place and role of the Armenian species in the modern system of international relations.

In the conditions of current economic turbulence, the traditional logic of socio-political coexistence and the consistent sequence of macro- and micro-processes of normal modernization of civilizational identity are violated. We can confidently state that the turbulent economic impact on the originality of Armenian civilization is one of the least studied issues. It should not be overlooked that economic turbulence is closely related to political turbulence, and this duality creates a Kondratieff "ninth wave" of instability both locally and anywhere in global space. These circumstances require highlighting the content of the main manifestations of economic turbulence, as well as the factors and causes due to the origin and culture of "foreign capital" in the post-Soviet countries. In the conditions of increasing global turbulence, an objective need has arisen for the normal modernization of civilizational identity and the development of strategies for a safe future. Its implementation is possible if the following endogenous (internal) and exogenous (external) causes of turbulence are distinguished during a comprehensive analysis:

- ✓ irresponsible flows of unstable financial capital traveling around the world include waves of unpredictable changes in labor force, energy resources;
- ✓ wars for resources are becoming more and more characteristic;
- ✓ global socio-ecological crisis, which is manifested by demographic problems caused by large-scale testing of production technologies and environmental pollution (new diseases, decrease in birth rate, emigration, decline in the quality of education), consisting of a significant transformation of the general population growth law;
- ✓ the country's population growth, demographic changes are uneven in different regions (different civilizations, states, ethnic groups have different demographic and ontological problems);
- ✓ global climate changes, which are the result of irresponsible consumerism of human activity towards nature.

On mentioned basis, we can conclude that the economic turbulence, quickly revealing the deepening gaps in technical and technological development between countries, shows all the challenges that arise from them, which are aimed at the civilizational identity. These changes predetermine swing interactions of the economic space full of uncertainty, the characteristic of which is chaos, a long period of periodically repeating transition states and changes. In the conditions of economic turbulence, the traditional sequence and logic of many political and economic processes to get out of crises are violated. Politicians begin to describe the political nature of economic turbulence with such adjectives as "chronic," "sudden," "controversial," "complex," "unintelligible," "fraught with multi-level conflicts." Macromobility has become the main characteristic of the new world order. This implies radical transformations of both civilizational and personal, national, community, political and civic identity. In the logic of the establishment of the new world order, these transformations are interpreted as the expansion, elimination, destruction of the boundaries of the cultures and civilizations that ensured the viable survival of the given anthropological type [Laslo, 2024]. Due to the playful nature of the situation, it leads to the loss of civilizational originality and identity, and ultimately to "culture shock", "cultural schizophrenia", "cultural alienation" and emigration [Margaryan, 2017, 21-33]. These alarming sentiments have objective reasons, because economic turbulence is not only accompanied by the standardization of cultures and civilizations, but also turns the planet Earth into a space of cheap raw materials and labor expressing the interests of transnational and nationally agreed oligarchy. At the same time, the geo-political, geoeconomic and geocivilizational space is fragmented (splitting), as well as the national identity is reduced to the communal, tribal, clan level.

The new world order is built on the basis of universal values, as well as the promotion of geopolitical, geoeconomic and geocivilizational interests of transnational corporations and "poles of power". On the part of the latter, the cosmopolitan consciousness promoted by the "soft", "smart", "hard" forces and the concept of "planetary", "global" civilization are regularly updated. The philosophy of the world civilization concept has a duality, on

the one hand, it is for everyone, accessible to everyone, implies equality and does not define value distinctions, on the other hand, in the domain of generalization of type and values, it implies marginalization and alienation. For this very reason, the model of "glo-bal" civilization was once criticized or completely rejected by O. Spengler, and even now it is rejected by progressive intellectuals because of the apparent neo-colonialism/digital dictatorship (Yual Noah Harari) politics. To meet this challenge, it is necessary to emphasize the possibility of changeability of the alignment formed by power poles, based on the problems of multidimensional developments of the turbulent world, military-political and eco-security network associations, humanistic modernization of civilizational alliances [Rosenau, 1998, 252-273]. In order to analyze which of the above-mentioned trends can determine, prevent, influence, develop and implement the most realistic game scenarios of the course of further modernization of events in the conditions of current uncertainty, it is necessary to clarify the basis of the value of futurology. Currently, the modern system of international relations with its network structure and content conditions the development of the global society with various onto-psychological, spiritual, cultural, civilizational, socio-economic and socio-political instabilities and uncertainties. It leads to rationalization of public consciousness, isolation, alienation and/or marginalization from socio-political processes. Hence, in the conditions of economic turbulence, it is imperative to form a national and state immunity to analyze, predict and face social and cultural transformations. It will give an opportunity not only to increase the vitality of the civilizational identity, but also to show an initiative to provide a PLACE and ROLE for one's own civilizational "I" within the framework of the universal. This targeting implies the formation of a new generation of strategic elite: an elite which, while being liberal, is at the same time responsible for the history, security and normal modernization of its own country. Only with the presence of a strategic elite it is possible to develop and implement a political project of civilization. The concept of "Civilizational political project" [Margaryan & Margaryan, 2024, 79-96] has a functional significance from the point of view of identifying the

characteristics, patterns, threats and consequences of socio-political transformations taking place at the level of establishment of the new world order. The systematic study of the concept of "Civilizational Political Project" can be effective for the analysis of processes aimed at ensuring the security of the Republic of Armenia and its inclusion in other civilizational projects. Civilization-based political projects are closely intertwined with the normal modernization of the culture of exercising political power. Therefore, political projects with a civilizational basis at the macro level, in terms of ensuring security, imply the development of a culture of cooperation between the societies and states of the "poles of power". The political design approach with a civilizational basis provides an opportunity to re-examine a number of key security issues of modern global, regional and local politics. At the same time, we are convinced that it is possible to change not only the angles of their observation, but also the methodology of analysis, developing new conceptual approaches to solve the problem of normal modernization.

Research methodology

Keeping in mind the multifaceted nature of the problem, we considered it appropriate to combine constructive realism and synergistic methods. While applying the method of constructive realism, we have considered that we can offer a more adequate approach to the content and modernization of civilization mainly with the help of complementing the tools of philosophy of history, political anthropology and political philosophy, as well as general sociology and especially security science. In other words, we have preferred to present our views on the futurology of civilizations with the help of an interdisciplinary approach, justifying the possibilities of overcoming the current problems of Armenian civilization and normal modernization. We are convinced that the use of the constructive realism method is the most promising in terms of research, as it reveals the features of the modern stage of the development of cognitive science. In addition to the method of constructive realism, we also used the synergistic method, justifying the transition from the abstract to the concrete at the level of cooperation between open and closed systems.

The synergetic method confirms that society as a complex system includes such characteristics as openness (to matter, energy and information), nonlinearity, disequilibrium, bifurcation transition, the possibility of random fluctuations, etc. According to I. Prigozhin, history is a sequence of bifurcations, and society, as a complex system, has undergone many unstable (non-equilibrium) bifurcation oscillations and as a result has come out of them, forming a new stable (equilibrium) system; "...The source of order is chaotic imbalance" [Prigozhin, 2008, 252]. We have taken as a starting point that the system cannot remain in such a critical, unstable state for long. The moment of transition to a qualitatively new steady state comes at the bifurcation point. After that, the new stage of self-organization and self-development of the system begins until the next bifurcation point. It is generally accepted to consider the communal form of self-organization of society as the initial structure of public coexistence, since humanity began to "transition from savagery to barbarism" and became civilized by maintaining coexistence in those groups whose members were ontologically useful to each other [Ferguson, 2000, 391]. With this basic approach, we may state that the current civilization maintains its vitality only with multi-level synergistic effects.

Literature review

Various scientific papers have been accumulated on the issue of convergence of modernization and civilization in the domain of overcoming the turbulence and uncertainties arising in the process of establishment of the new world order. Think tanks and individual scientists of the "Power Poles" have conducted and are conducting remarkable studies in which the anthropological, geopolitical, cultural, and geoeconomic aspects of the problem are revealed. Taking into account the multi-level nature of the topic proposed by us, we first highlighted the analysis made by American political scientist James Rosenau on the multi-level turbulence of the modern world [Rosenau, 1990, 480]. Analyzing J. Rosenau's approaches, we substantiated the thesis that turbulence is not only a challenge, but also an opportunity. permanent fluctuations can be overcome if the normal modernization processes of the national political system and civilizational identity are

consciously combined [Margaryan & Margaryan, 2020, 146-158]. We systematically studied F. Fukuyama, S. Huntington, S. Eisenstadt, and J. Habermas concepts. The futurological problems of civilization identity can be considered only by F. Brodely, A. Toynbee, P. Sorokin, D. Wilkinson, with a comparative study of R. Collins's theories. On the basis of the large-scale literature studied on the issue, we defined that civilization is a value system that is historically formed and ensures community coexistence based on the characteristics of people's life activities (living conditions). Occupying a certain geographical (currently also virtual) space, it enables people to create conditions for self-development, self-presentation and self-realization of their own Species. This definition given by us is based on S. Huntington's approach that civilization implies "long historical continuity" and Western modernization cannot put an end to the multitude of historical cultures that have been embodied in the world's greatest civilizations over the centuries [Huntington, 2003, 52, 112, 73]. However, at the end of the 20th century, the second stage of civilizational modernization began in the USA and then in the developed countries of Europe: the transition from industrial civilization to post-industrial civilization or information modernization [Bell, 2004, 57-58]. It means not only the modernization of the economy or society, but also the emergence of a completely new civilization based on knowledge.

Research

Economic turbulence is a process contributing to the establishment of global civilizational values, the phenomenon of "black swans". In order to study the establishment of a new world order as a process of forming global civilizational values, the "RAND Corporation" arranged a series of "round tables" in the 1990s in American cities lead by Z. Bzhezinsku and J. Rosenau. During these meetings it was proved that there is a need to study the trends and developments in the world with the help of the term "turbulence" (lat. turbulentus: turbulent, stormy, chaotic). US political scientist James Rosenau suggested such terms as "political turbulence", "multi-level turbulence", "civilizational turbulence", "transnational economic turbulence". The concepts of and "transnational economic turbulence". According to

Rosenau, global politics has reached a stage of development in which it is in permanent fluctuation lead to the destruction of existing structures, and as a result of new activities, the national political system is being included in the long-lasting process of imbalance and instability [Rosenau, 1990, 480]. As a result of this, the turbulent waves of a new type that regularly develop bring with them "black swans" [Taleb, 2009, 57]. With the help of the latter the introduction of global (universal) civilizational values and economic turbulence, the actors expressing the interests of the "power poles" are strengthening the transnational network interaction. These trends regularly give birth to such a chaotic series of political development and modernization activities, such as terrorism, extremism, ethnic cleansing, policies based on national and racial enmity, mass migration, the disobediences, rebellions and revolutions directed against the activities of all elite groups, often justified and filled with revaluation techniques. Today, the turbulence associated with uncertainty and unpredictability is still present and force the modern society to be ready to live among "black swans" all the time and to plan the future accordingly. Such a perception of reality creates an information communication domain, within the boundaries of which people's expectations, the need to see the world and the future, self-presentation, self-actualization and self-realization are revealed. In this kind of discourse, M. Foucault emphasized the role of "intellectual figures with political strategic thinking" in the construction of geopolitical images. [Fuko, 1996, 247].

The above development trends have created several problems. First, the ambiguous interpretation of turbulence in the discourse of world politics equates it with such mixed concepts as crisis, chaos, risk, threat, etc. Second, when turbulence is used as a political tool, theatricalized socio-cultural false agendas are created within which destructive and revolutionary politics are legitimized. Thirdly, there is a problem of the establishment and purposeful use of the "I" of the actors. Fourth, is the unfolding discourse conditioned by the activity of "objective" and independent actors, or can turbulence be changed under the influence and play of strategies of global political actors? Within the framework of what has been said, in order not to

give in to the constantly forming and developing turbulent currents, as well as to avoid political demagoguery and conduct a discourse in accordance with the requirements of the time, it is necessary to model all the possibilities of the normal modernization of one's own civilizational identity.

Before proceeding to the analysis, let's take as a basis S. Huntington's well-known definition, although, is too abstract and needs to be revised in line with today's challenges. Civilization is "the highest cultural community of people and the broadest level of cultural identification that distinguishes man from other biological species" [Huntington, 2003, 50-51]. In other words, it is the largest "we" in which a person can include himself. It is appropriate to add to this definition that the cultural identity is characterized by low "intensity" (an important criterion presented by S. Huntington), that is, it is much more generalized and rationalized, less "emotionally charged" compared to, for example, with an ethnic identity based on attachment to "soil and roots" and having biological force. In other words, civilization represents such a value system formed in the historical context and proving its vitality, where the ethnic based on the connection of "soil and roots" is enriched with legality and legitimacy to the extent that the "We" formed on the basis of the given community coexistence lives with the "I" of its representatives. In the consciousness of The German Egyptologist Jan Assmann, separating individual and collective memories, at the same time emphasizes communicative and cultural memories in the structure of the team. Communicative memory is the result of daily interpersonal interactions between all members of a community [Assman, 2004, 52]. And the value ideas hidden in cultural memory have a "reconstructive nature", as a result of which all "knowledge about the past" is directly related to the current situation in people's lives [Assman, 2004, 54]. Hence, cultural memory can be "hot" or "cold". If "hot" is based on the mobility and development of the special, unique and unrepeatable in history, then in the case of "cold" memory, society resists changes, preserving the image of the past as "eternal present". And the identity of actors oriented towards "hot" and "cold" memory is created, and the main role in the process of creating an identity is played by the intellectual elite through such an integrative

discourse. The approach is remarkable, but one cannot un-conditionally accept that civilization is only a "cultural project" or an "invention of intellectuals", because civilization is primarily a political project. This approach was once de-fended and widely spread by E. Wolff, presenting civilization as a value system with an ontological status, which was formed from the political discourse of providing vitality to the "I" of the macro community. Likewise, both civilizational consciousness and civiliza-tional identity began to take shape long before the emergence of the theory of local ci-vilizations. The ancient Greeks, Chinese, Persians, Armenians already had a clearly formed civilizational consciousness, which at a certain stage of their development began to be guided by the upbringing of the value differences of the civilizational level that ensure the security of the ethnic "I", etc.

Civilizational consciousness was manifested in the universalist idea of Pax Romana, which arose in the Roman Empire, and later in the Middle Ages, in the European idea of Pax Christiana or the theory "Moscow is the third Rome" [Ionov, 2002, 18-55], why not, also in "Armenia is the land of Noah" and the "Spiritual Armenia" approaches. After the emergence of the theory of local civilizations, civilizational identity began to be under-stood as a phenomenon responsible for the rationalization of ethnic, religious and natio-nal, political, civil identity, the harmonization of the rational and the irrational. This syncretic inseparability, we believe, has not only not disappeared, but due to the develop-ment trends of global civilization, it continues to be clearly manifested, remaining one of the most important distinctive features of civilizational identity. Moreover, the problem of generalizing features of civilizational consciousness and civilizational identity has not yet been adequately reflected in the theory of the new world order. Since this problem is strategic in the conditions of economic turbulence, it is necessary to systematically study and reevaluate them, according to the demand of time, within the framework of the "scientific-analytical" paradigm.

The systematic study of civilizations and their identity began from the "pivotal time" described by Jaspers, the "understanding of which determines our awareness of the con-temporary situation and historical development, leading to conclusions that I could only sketch here, whether we accept this

idea or reject it" [Jaspers, 1997, 50]. Let's emphasize that, according to K. Jaspers, if we study the history of all mankind, we can only make sense of what is happening now. "Man has always created commonalities for himself, first in the form of myths, then in the form of divine activity that advances the political destiny of the world by introducing the idea of prophets. Later history is understood from the time of world creation to the end of the world, to the great judgment" [Jaspers, 1997, 50]. Therefore, all civilizations have certain characteristics that make them unique. S. Huntington distinguishes the following criteria that distinguish civilizations from each other: language, history, religion, customs, institutions, self-identification of people [Huntington, 2003, 31-32]. Emphasizing Western and Eastern developed civilizations, S. Huntington also places special emphasis on the newly developing Latin American and African civilizations as subcontinental units [Huntigton, 2003, 54-59]. In our opinion, South-East Asia can also be added to this list as a civilizational region that has reached the level of innovative development. It is obvious that all modern civilizations are conglomerates of local civilizations - large regional macro-communities: supra-ethnic, supra-national, supra-confessional and supra-state.

The integration of civilizations can lead to supranational political associations with their own currency, governance structures, legal institutions, and security systems. Hence, "global asymmetry" not only implies the dividing lines of "North" and "South", but also has a much more complex pattern, qualitatively dividing the territories of the same country (center, periphery) and the people living there (competitive, non-compe-titive, national and having international educational experience). Therefore, the transna-tional globalist stratum and, first of all, its elite, the segment that wants to join the "gol-den billion", are quite clearly different from other segments of the population in terms of income, lifestyle, quality of consumption and the security system of perceiving geopo-litical dimensions.

Discussion

In the process of globalization, such futurist myths and symbols have been created to coordinate "new ideas" that can perform integrative and stabilizing functions, including different ethnic groups, religions and states.

In fact, we are witnessing, in our opinion, a very dangerous phenomenon, a process of elimination of the fundamental differences of civilizational identity, the consequences of which are still unpredictable, but are worrying for the security of civilizations (including Armenian) and the viability of a species with identity (also Armenian). This will lead to network dissonance, rupture or multi-level un-certainties in the relationship between the society and the individual.

Along with the current turbulent political developments is taking place formation of a system of global, supranational and supra-civilizational structures and institutions, tech-nologically integrated civilizations are created in large regions on the basis of universal values. In this regard, it is particularly necessary to highlight the fact that in the con-ditions of economic turbulence, multidimensional identity is perceived as an unbearable burden. This explains the escape from civilized identity.

The development of the "Great Idea" aims to integrate internally heterogeneous civi-lizations, "neutralizing" differences. At one time, the "Great Modern" project performed such a function for Western Europe, on the basis of which the discourse of pan-European civilizational identity was developed. At its core was the idea of both an optimally orga-nized society and Europe's civilizing mission as the main driver of civilization as the main driver of historical progress.

The utopian project of having a Eurocentric civilization, with an emphasis on pan-European unity, noticeably alleviated the severity of the problem of the uniqueness of na-tion states (the Westphalian world order). However, this problem was not completely eli-minated, because the approach to the pan-European civilizational identity is quite organi-cally combined with various national ideas, which were given a civilizational status. The-refore, together with European civilization, the characteristics of both French and English civilizations were analyzed.

Thus, the problems of the normal modernization of the civilizational identity by the countries with aspirations of the "power pole" status have ceased to be considered Euro-centrally. Thus, in India, the tendency to emphasize national identity and at the same time the strengthening of ethno-

national separatism is accompanied by a militant Hin-duism, within which the high level of tolerance and inclusiveness characteristic of Hindu culture-civilization has begun to recede.

A new revival of ancient myths of civilization, based on ethnocentrism and attempts to revive autochthonous cultural and religious traditions, can perform an integrative func-tion only in this or that ethnically and culturally homogeneous region, naturally moderni-zing, not mechanically adopting universalism.

This approach seems more promising to us. In particular, with the expediency of using the concept of metisization, which found its most vivid embodiment in the works of Latin-American thinkers J. Vasconcelos and L. Sea. The "synthetic" supremacy of cul-ture and man helps to unite all the richness of the cultures of the world, overcoming the boundaries between them not by assimilation, but by complementarity (cooperation) [Sea, 2009, 764]. The idea of "reliable duality and trust in the authentic-inauthentic" of Latin American civilizational originality and exclusive civilizational model was also sub-stantiated by K. Ortega Gasset. According to him a person by nature tends to identify with one or another cultural environment [Gasset, 2002, 465].

From our point of view, the Far Eastern Confucian civilization project also has great potential. With the help of historically elaborated ethics-civil norms, Confucian civiliza-tion has successfully performed an integrative role, clearly harmonizing social life, indi-vidual behavior, and the harmonious functioning of the "man-society-nature" system. The model of "Confucian capitalism" (*gemeinschaft_capitalism*), which is based on the prin-ciples of collectivism and contrasts with the Western individualistic model of society, the Protestant ethic of capitalism and the achievement ideals of Western economics, is very popular in the Far East region (e.g. Japan, which presents itself as a special civilization, from the perspective of the revival of the national idea and normal modernization adheres to Confucian ideals), and in other "Third World" countries, normalized Confucianism has consistently created myths of civilizational identity for both the Far East and developing countries. More often, the so-called pragmatic integration takes place, that

is, the re-reception of immigrants has a purely legal institutionalized character, combined with internal problems and orientation to one's own community, as well as conditioned by the symbolic homogeneity of the institutional system. The civilizational space of the West is no longer a monolithic, homogeneous whole promoting tolerance on the basis of ethno-racial population, Greco-Roman rationalism, and Catholicism and Protestantism.

Moreover, all three sub-systems of the Euro-Atlantic civilization are networked and have come under the dominant influence of various civilizations called the "Third World". These civilizations have historically established cultural and civilizational traditions and compete with the civilizational traditions of the West. Western Europe is actively Islamizing: the number of Muslims is estimated to be 20-25 million people and will steadily increase. Europe of "Eurabia" [Ye'or Bat, 2004; Idem, 2005] is by no means excluded, given, among other things, demographic factors (aging of titular nations, low birth rates, opportunities to live life irresponsibly with various alternatives).

Of course, it is still too early to talk about the mass penetration of the "other/foreigner" into the "central zone" of Western civilization (as defined by E. Shils) [Shils, 2006, 72]. Taking this approach into account, we should not forget that the diasporas formed and established in the West by their nature, protecting their cultural and civilizational identity, do not always strive to maintain subcultural isolation, but, on the contrary, begin to gain positions in "hosted homelands": not only in the economy, but also in the educational system, law and other spheres of cultural life.

To sum up, in terms of the development of the synergistic effect of the identity of civilization, we propose two main options for solving it theoretically. First, to develop a culture of cooperation between local civilizations, accepting it as the best model of normal modernization and development [Margaryan, 2018, 193]. In that case, the civilized political project should truly combine exogenous and endogenous factors. Such a development of the culture of cooperation will exclude as much as possible the version of missionary work based on the conflicts of the leaders of the "power poles" and their own justified or unjustified ambitions (we emphasize,

first, the conflict of the leaders of the "power poles", not civilizations), which already shows the beginning of their murderous policy. For example, how proudly Islamic State executioners publicly beheaded "infidels" in front of television cameras. The most telling is the 44-day Armenian-Azerbaijani or Artsakh second war, which started with the military aggression of Azerbaijan on September 27, 2020, against the Republic of Artsakh, which has the status of an "un-recognized state", and which became significant with the large-scale military use of UAVs, the latest equipment and heavy artillery, and information with an official conflict in the field, and Turkey openly provided military support to Azerbaijan.

Second, the alternative option is to re-evaluate the reality in authenticity and definitely accept the previously developed but not yet applied humanistic principles, which can become endogenous to all countries.

Humanism is a democratic and ethical life stance. It affirms that human beings have the right and responsibility to make sense of and shape their own lives. Thus, humanity, large communities of people, having evolved over time the fundamental civilizational values they created, faced a dilemma. a) to show exogenous loyalty to the values of a certain "missionary" civilization ("rescuing" nation-state), which implies the degradation of independently formed civilizations, as well as establishing dominance over another civilization by "sickening" one's own civilization with unfounded, false, game technologies, b) endogenously in continuous evolutionary transformation with the expectation of preserving civilizational-sovereignty. Endogenous continuation is also ambiguous: it is either the preservation-decline of the existing states, or their exaltation, the transition to a new, more humane state (not at once, but step by step, preserving the features of local civilization). But here too the question arises: which choice is preferable? The answer is sought and found in the political projects implemented by the communities (countries) of local civilizations. The entire history of humanity and all its civilizations proves that the preferred choice is the one that ensures: a) preservation of a dignified human life, b) evaluation of the priority of human life as the supreme value, c) justification of the essence and nature of the evolutionary spiral of humanistic civilization. In this

axiological trinity, the first two values are final and refer to a person as a concrete person, an individual, and the third is institutional, because it formulates the highest norm of relations between people: to be responsible for one's own activities – not to harm, not to falsify reality, not to force, in truth to see the problem and cooperate, increasing the competitiveness and prestige of the political project of one's civilization.

It is encouraging that recently in a group of developed countries (e.g., BRICS) the choice to develop a common civilizational political project, formed and developed on the basis of cooperative culture and values of humanism, is maturing, not missionary, but another. Not giving up the values acquired by the endogenous way of life, the population, political elite and strategic elite of these countries consistently try to increase the social responsibility and humanity of the coexistence of their communities. Pursuing that goal, the polyarchic elites of those countries started to ensure the sovereignty and peace of the countries, preparing for war. However, it is not excluded that these countries and their polyarchic elites will also "sick" with new quality missionary work.

It is a real problem to justify the civilizational choice, a choice based on humanistic values. In the post-Soviet reality, already in the 1990s, Armenian academician E. S. Markaryan mentioned that "the ideal of the future is an integrated humanity, which builds its relations on a humanistic basis, on the priority of universal values" [Markaryan, 2008; Markaryan, 1998]. Our goal is to pay attention to the three characteristics of humanism mentioned above, which, in our opinion, form the axiological basis of the civilization of real humanism. This, as we have shown above, is the first value of human life, which separates the civilized life structure of human communities from the pre-civilized one. Then, already in the conditions of civilization, two more fundamental values began to form in our era. human dignity, which, as an intrinsic value, characterizes human purpose [Apresyan, 2000, 694–695], and non-violence in relationships between people, which corresponds to the intrinsic value of their life and dignity, clarifying the Kantian golden rule of the moral imperative; "...Behave the way you want to be treated".

According to Yu. Habermas' problem of value of human dignity. "... it is the 'source' of morality from which the content of all fundamental rights is fed" – the rights of freedom, social, cultural rights and others, in their balance, synthesis and inseparability, without singling out any of them (for example, economic) as privileged [Habermas, 2013, 15-17]. Disregard for human dignity can cause not only hard ruptures in the fragile axiological conflict of global and local civilizations, but also create different levels of permissiveness: implementation of ethnic cleansing, use of the latest weapons and transformation (or theatricalization) of the security system.

Therefore, the imperative to reject this terrifying but possible option allows us to contrast the ideal of true humanism as a futuristic civilization providing strategic security for the population of the planet Earth. It is necessary to make the axiological choice of moving towards the civilization of real humanism already today. But it should be done by the elites, with their inherent politics, which will give the Armenian TYPE an opportunity to secure its place and role, naturally modernizing the political project of civilization.

Conclusion

The network complexities of coping with modern turbulence demonstrate that the creation and implementation of civilizational "grand" integrative ideas is a multi-level process. Today, the civilizational "new myths" developed by the "think tanks" designed to disperse and network the community with a pillow level of homosexuality are definitely not possible to evaluate, both from the point of view of the management of the result, and from the point of view of a strategically secure future. Hence the question: at what level of multidimensional complex changes is it possible to manage them, analyze them and design future predictions? There are two possible solutions here. First, institutional humanization of the "big idea" by reducing the dangers of the network nature of the existing security challenges, then, through the evaluation of the "stable point" [Shelling, 2007, 154-199] created at a key time, reducing the fact of overestimation of the heterogeneity of the networked reality. It should be noted that the situation in today's turbulent world has changed radically, the possibilities of using the

newest weapons for domination by the "poles of power", conducting hybrid wars, and the continuous development of new information and communication technologies have caused many unpredictable risks. They have confronted humanity with the need to realize how to prevent its own self-destruction, both by recognizing the unity of human civilization and by strengthening that unity through cooperation. However, even now, the formulation of the problem of the integrity of human civilization causes openly contradictory discussions [Conrad, 2012, 213]. Although local civilizations have begun to join the spaces controlled by the "poles of power" and become constitutive elements of global society, the issues of their identity are still debated.

As a process of network changes in the logic of establishing a new world order, turbulence is characterized by constant instability, uncertainty and virtuality, which is regularly played out by global political actors. Moreover, if the national elite does not base its management values on the strategy of multi-level discourse and normal modernization within the framework of the political project of its own civilization. Corresponding to turbulent conditions, new rules of the game have emerged. And the new rules of the game impose a new world economic order, with a different arrangement of economic and political forces, new values and priorities of civilization. Consider what the new rules look like amid economic turbulence.

1. Against this background of economic turbulence, the theory of both unipolar and multipolar world loses its position, with antagonistic relations between the poles (US, EU, RF, PRC) and unequal distribution of resources, as well as latent relations. The digital world, with its flexible and transparent spatiality, has fundamentally created constantly changing civilizational boundaries, where in order to be present, to ensure the Place and Role of one's own Species, one must be capable of self-representation, self-realization, self-affirmation and, especially, self-defense.

2. In the conditions of economic turbulence, institutional competition has gained paramount importance. It is a system of competition for the spatial expansion of actions between countries for the sake of orderly, networked spatial expansion of national and civilizational identity and the

modeling of leading positions. In the conditions of such a perception of mega-competition, those countries that can self-present the institutional order of their national economy and civilizational identity are able to provide management of the result and define the rules of their game. Therefore, in the conditions of economic turbulence, to unequivocally accept the general rules of the game developed at the global level, without the self-presentation of the political project of one's own kind of civilization, is not only meaningless, but also leads to self-destruction.

3. Economic turbulence seriously affects the possibilities of forming a national social order and the future perspectives of each country. Therefore, it is necessary to take advantage of any opportunity to present the cultural identity. Armenia is obliged to initiate, develop and encourage a program for the development of cooperation with the Armenian diaspora. This approach is of strategic importance because in economic turbulence, entropy (aka alienation) increases as a measure of uncertainty in the development of a cooperative culture. It is obvious that any of the existing countries in modern conditions can claim the status of a power, why not, also the status of an empire by their own initiative or by the permission of the "poles of power". That is, the country that imposes its own civilized political project can effectively introduce its institutional order into the national economies of other countries.

4. In the conditions of economic turbulence, developing states (including RA) faced and are facing the fact that powerful transnational corporations with meta-technologies, international organizations in the form of the International Monetary Fund, the World Bank, the World Trade Organization and interstate structures (for example, the European Bank for Reconstruction and Development – EBRD, RA has been a member of the EBRD since 1992), which greatly predetermine the specific actions of the state in various fields of macroeconomics. If until the first and second half of the 20th century, the state was the only macroeconomic regulator of the national economy, then from the beginning of the 21st century, remaining as the dominant institution of the political system, the state has to take into account the objective trends of modernization and perform the role of a

macro-regulator together with other institutions of the world. Most importantly, in developing the rules of the "poles of power" game, the ruling elite must show the will to present its own civilizational political project. It is obvious that the situation at the global level is unstable. It seems that the nation-state is slowly disappearing, but the supra-national governing bodies, transnational corporations, and international non-governmental organizations (NGOs) that aspire to replace it are not interested in solving the problems arising from the positions of humanistic modernization. With these considerations, we justify the hypothesis that economic turbulence can be overcome, managed and predicted in the presence of the following special laws:

- a law on permanent change, which ensures the transitional state of existing economic structures and institutions in the territory of the state;
- risk management law,
- tightening the enforcement of anti-monopoly and anti-profiteering laws, ensuring the effective operation of the free competitive field of capital legitimization, as well as the operation of social responsibility.

In modern political science, new rules of the game are objectively needed, which are related to fluctuations in the economic development of various world markets and their dominant players - leading countries, transnational corporations.

The authors take as a basis that many new processes do not fit into the Procrustean bed of existing theories and concepts due to their ambiguity. Therefore, it is necessary to express new positions on the issue. Looking for like-minded people, it is essential to develop a discourse from the positions of real institutionalized humanism and the normal modernization of civilizational identity among representatives of "think tanks" and academic science interested in our conceptual position.

REFERENCES

1. Apresjan R.G. Dostoinstvo // Novaja filosofskaja jenciklopedija. M.: Mysl', 2000. T. I, s. 694-695
2. Assman Ja., Kul'turnaja pamjat': Pis'mo, pamjat' o proshlom i politicheskaja identichnost' v vysokih kul'turah drevnosti, M., 2004, s. 52, 155.

3. Bell D. Grjadushhee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya, Perevod s anglijskogo. Izd. 2-oe, ispr. i dop., M.: Academia, 2004. s. 57-58.
4. Brodel' F. Grammatika civilizacij. M., 2008. s. 42.
5. Fergjuson A. Opyt istorii grazhdanskogo obshchestva. M.: ROSSPJeN, 2000. 391s.
6. Fuko M., Volja k istine: p o t u s toronu z nanija, v lasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let. - M., Kastal', 1996. - s. 247
7. Habermas Ju. Raskolotyj Zapad. M., 2008; Habermas J. Ach, Europa. Fr. a/M., 2008.
8. Habermas Ju. Koncept chelovecheskogo dostoinstva i realisticheskaja utopija prav cheloveka //On zhe. Jesse k konstitucii Evropy. M.: Ves' mir, 2013, s. 15-17
9. Rossijsko-Armjanskogo (Slavjanskogo) universiteta, 2008; Markarjan Je.S Global'no-jekologicheskoe modelirovanie i interpretacija nauk. Pushkino: Institut filosofii AN SSSR, 1980.
10. Hantington S. Stolknovenie civilizacij. M., 2003. s. 31-32, 52, 54-59, 112, 73.
11. José Ortéga-i-Gassét Vosstanie mass, M: OOO «Izdatel'stvo AST», 2002, c. 465
12. Huntington S. Who we are The Challenges to America's National Identity. New Delhi, 2004. Indijskaja civilizacija v globalizirujushhemsja mire. Po materialam mezhdunarodnoj konferencii. M., 2005. s. 144, 161, 205.
13. Ionov I.N., Hachaturjan V.M. Teorija civilizacij ot antichnosti do konca HH veka. SPb., 2002. s. 18-55.
14. Jaspers K. Smysl i naznachenie istorii: Per. s nem., M.: Politizdat, 1991, s. 50
15. Je Laslo Puti, vedushhie v grjadushhee tysjacheletie. problemy i perspektivy. http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VV_HI16W.HTM(29.30.2024)
16. Konrad Sebast'jan, Chto takoe global'naja istorija?.- Nauch. red. i pred. A. Semenova, per. s anglijskogo S. Andrej., M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2018, 312 s.
17. Kostionova, O. Popov .M.: KoLibri, 2009. s. 57
18. Lamanskij V.I. Tri mira Azijsko_Evropejskogo materika. SPb., 1892. s. 2, 14.
19. Margaryan M. M., Qaghaqakan ardiakanacman qaghaqakrt'akan chap'owmy' orpes r'azmavarakan kar'avarman apahovman himq, HH PN «Haykakan banak» r'azmagitakan handes, N 4 (94), 2017, e'j 21-33:
20. Margaryan M..M., Margaryan M.G. Qaghaqakrt'akan qaghaqakan naxagic'y'
21. orpes y'ndard'akvac' o'rakargov anvtangowt'yan apahovman himq, HH PN «Haykakan banak», r'azmagitakan ha Margaryan M. M., Margaryan M. G., Qaghaqakan towrbowlentowt'yown. martahraverner & Hayastani bnakanon ardiakanacman hnaravorowt'yownnery', Hanrayin ka Margaryan M. M., Margaryan M. G., Qaghaqakrt'akan qaghaqakan naxagic'y' orpes y'ndard'akvac'

o'rakargov anvtangowt'yan apahovman himq. HAYKAKAN BANAK, HH PN r'azmagitakan handes, 2024, N, e'j 79-96

22. Margaryan M. M., Qaghaqakan ardiakanacman hramayakannery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm /M. M. Margaryan.- Er., «'Petakan c'ar'ayowt'yown», e'j 147-178:
23. Margaryan M. G., Hamagorc'akcowt'yan mshakowyty'' orpes azgayin anvtangowt'yan apahovman gorc'y'nt'ac,- SCIENTIFIC ARTSAKH №1, 2018, e'j 193-200,
24. Markarjan Je. S., Gumanizm HHI stoletija. Ideologija samosohranenija chelovechestva. Erevan: Izdatel'stvo Nejmark M. A. Neopredelennost' v mirovoj politike: novaja «normal'nost'» ili novaja «nenormal'nost'» / M. A. Nejmark // Problemy postsovetskogo prostranstva, 2021, # 8(3), s. 304-314; Mezhdunarodnye otnoshenija: grani nastojashhego i budushhego // RSMD, M.: NP RSMD, 2023, 472 s.
25. Prigozhin I., Stengers I. Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s prirodoj. M.: LKI, 2008.. s. 252.
26. Rosenau J. Powerful Tendencies, Enduring Tensions and Glaring Contradictions: the United Nations in a Turbulent World // Between Sovereignty and Global Governance: the UN, the State and Civil Society. Houndmills etc., 1998. P. 252-273.
27. Rosenau J. N., Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.. Princeton, NewJersey: Princeton University Press, 1990. pp. 480.
28. Sea, L. Ob opredelajushhih chertah civilizacionnogo stroja Latinskoj Ameriki; Fernandes-Armesto, F. Civilizacii / F. Fernandes-Armesto, M.: AST: AST Moskva, 2009, 764 s.
29. Shelling Tomas Strategija konflikta / Tomas Shelling; per. s angl. T. Danilovoj pod red. Ju. Kuznecova, K. Sonina, M.: IRISJeN, 2007, s.154-199
30. Taleb N. N., Chernyj lebed'. Pod znakom nepredskazuemosti. / Perevodchiki: V. Son'kin, A. Berdichevskij, M.
31. Vul'f L. Izobretaja Vostochnuju Evropu: Karta civilizacii v soznanii jepohi Prosveshhenija. M., 2003.
32. Ye'or Bat. How Europe Became Eurabia // Front Page Magazine. 27.07. 2004; Idem. Eurabia:The Euro-Arab Axis. L., 2005.

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՏՈՒՐԲՈՒԼԵՆՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ*

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան

Ամփոփագիր

Նոր աշխարհակարգի ձևավորումն ու կայացումն ուղեկցվում են տարաբնույթ մարտահրավերներով, որոնք խաթարում են անձի «հոլիստիկ» անվտանգությունը՝ սոցիալականացման և վերասոցիալականացման գործընթացները փոխադրելով բազմամակարդակ տուրբուլենտության հարթություն: Սա խիստ խոցելի է դարձնում անձի՝ ապագաբանական քաղաքական և ոչ քաղաքական ճգնաժամերը հաղթահարելու կարողությունը: Մարդկությունն այսօր կարծես տարրալուծվել է «կենտրոն-ծայրամաս», «աղքատ-հարուստ», «բարեկամ-թշնամի» բևեռների միջև և հրապուրվելով անսահմանափակ հնարավորություններով՝ կորցրել է ինքնապահպանման հենքով կայուն զարգացում և հանրային համակեցություն ապահովելու գիտակցումը:

Տեխնոգեն առաջընթացով պայմանավորված՝ «Homo-economicus»-ի շահադրժման համակարգը առանցքային փոխակերպման է ենթարկվել՝ անձի հոգեբանական զարգացումը կառուցակարգելով բացառապես սպառողական հենքի վրա: Դրա հետևանքով անձը, արհեստականորեն մերժելով իր վարքային մոդելների հիմքում ընկած արքետիպերը, արտաքին աշխարհի նկատմամբ ձևավորում է սեփական քաղաքակրթությունից օտարվելու և երևույթների միջև կապը «օգտակար-անօգտակար» հարթության մեջ տեղորոշելու մտայնություն:

Այս համատեքստում հիմնավորված է այն մոտեցումը, որ աճող տուրբուլենտության պայմաններում քաղաքակրթական ինքնության բնականոն և հումանիստական արդիականացման հրամայականը բխում է արագընթաց ցանցային անորոշություններից: **Սա ենթադրում է ապագային միտված կառավարման նոր ռազմավարության մշակման անհրաժեշտություն՝ հիմնված անհատական և կոլեկտիվ հարթություններում ռացիոնալի և իռացիոնալի ներդաշնակման վրա:** Հիմնավորված է, որ տեղի ունեցող շիթային, քառսային և գծային ժողովրդավարական (նեոլիբերալիստական) անցումները հանգեցնում են քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման ըն-

* Margaryan Mariam, Margaryan Mamikon, The problem of original modernization of civil identity in the conditions of economic turbulence. ALTERNATIVE Quarterly Academic Journal Economy & Management, July - September, 2024, pp. 3-19.
Հոդվածը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ՝ հատուկ հայերեն ընթերցողների համար:

թացքի խաթարման: Դրա հետևանքով հոլիստիկ անվտանգության, սոցիալական պատասխանատվության հենքով համակեցության քաղաքականության դերակատարների միջև ռազմավարական հաղորդակցության ապահովման տեսանկյունից քաղաքական օրակարգում ապագաբանական խնդրադրումների վակուում է ձևավորվում:

Հոդվածում այն համոզմունքն է արտահայտված, որ **տնտեսական տուրբուլենտությունը՝** որպես կառավարվող քառսի և ապագաբանական անորոշության ցուցիչ, պարբերաբար քայքայելու է սոցիալական համակեցությունը՝ հանգեցնելով տվյալ քաղաքակրթական տարածության մեջ գործող նորմերի **պարպման, մերժման, օտարման և մարգինալացման:**

Սույն աշխատության նպատակն է հասկանալ, թե ինչ ազդեցություն ունի անդրազգային կորպորացիաների կողմից իրականացվող տնտեսական տուրբուլենտության բազմաչափ «նախագիծը» ազգային տնտեսության, ինչպես նաև քաղաքակրթական ինքնության փոխակերպման գործում: Տնտեսական տուրբուլենտության հիմնական պատճառներից է ֆինանսական կապիտալի ակնթարթային տեղաշարժն աշխարհով մեկ, որը, իր հերթին փոխելով աշխատուժի, արտադրական տեխնոլոգիաների և էներգետիկ ռեսուրսների հոսքը, ստեղծում է նաև գլոբալ սոցիալ-էկոլոգիական ճգնաժամ: Այն դրսևորվում է ռեսուրսների ինտենսիվ տեխնոլոգիական օգտագործման աճով, ռեսուրսներ, որոնք աղտոտում են շրջակա միջավայրը և տարբեր տարածաշրջաններում ձևավորում են երկրի ընդհանուր բնակչության աճի, տեղաշարժի և ժողովրդագրական փոփոխությունների ծայրաստիճան անհավասարաչափ բաշխվածության նոր պատկեր: Ավելին, բացառված չէ, որ արմատական փոփոխությունները և/կամ արևմտյան և ոչ արևմտյան քաղաքակրթությունների միջև խզման գծերը կարող են աղետալի և կործանարար լինել քաղաքակրթությունների համար:

Կարծիք է արտահայտված, որ տնտեսական տուրբուլենտության ազդեցության հիմնախնդիրը հայկական քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման համապատկերում միջգիտակարգային ուսումնասիրման խնդիր է: Այս դիտանկյունից տնտեսական տուրբուլենտությունը քննարկվել է և՛ որպես անորոշության ու քառսի ստեղծման չափանիշ, և՛ որպես հնարավորություն՝ բնականոն արդիականացնելու քաղաքակրթության ինքնության արժեքային հիմքերը: Զարգացրած է մի թեզ, ըստ որի՝ քաղաքակրթական ինքնության **քայքայումը** կարելի է կանխել միայն **հումանիստական արդիականացման** հիմքի վրա՝ համագործակցության մշակույթի զարգացման միջոցով: Այս խնդիրն արդիական է Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառացած գոյաբանական մարտահրավերների ազդեցությունը կառավարելու և նվազեցնելու տեսանկյունից: Պատմականություն և պատմական հիշողություն ունեցող հայի տեսակի համար հայկական քաղաքակրթական ժառանգությունն այն միակ խարիսխն է, որի օգնությամբ **Հայ տեսակը** կարող է և՛ պատասխանել իր առջև ծառացած մարտահրավերներին, և՛ ապահովել ռացիոնալ արդիականացում՝ կարևորելով **արժանապատիվ համագործակցությունը, համակեցությունը և անվտանգությունը:** Վերոնշյալ խնդրադրումներն առանցքային են քաղաքական և ոչ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի ազդեցության հաղթահարման, ՀՀ-սփյուռք ներառական (inclusive) կապերի զարգացման, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների արդի համակարգում **Հայ տեսակի** տեղն ու դերը վերաիմաստավորելու տեսանկյունից:

Գոյությունն այն միակ խարիսխն է, որի օգնությամբ **Հայ տեսակը** կարող է և՛ պատասխանել իր առջև ծառացած մարտահրավերներին, և՛ ապահովել ռացիոնալ արդիականացում՝ կարևորելով **արժանապատիվ համագործակցությունը, համակեցությունը և անվտանգությունը:** Վերոնշյալ խնդրադրումներն առանցքային են քաղաքական և ոչ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի ազդեցության հաղթահարման, ՀՀ-սփյուռք ներառական (inclusive) կապերի զարգացման, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների արդի համակարգում **Հայ տեսակի** տեղն ու դերը վերաիմաստավորելու տեսանկյունից:

Բանալի բառեր. «տուրբուլենտություն, անորոշություն, քաղաքակրթական ինքնություն, փոխհամաձայնեցված խմբիչխանություն, համագործակցության մշակույթ, արժանապատվություն, հումանիստական արդիականացում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ: Արդի տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում խախտվում են սոցիալ-քաղաքական համակեցության ավանդական տրամաբանությունը և քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման մակրո- և միկրոգործընթացների հետևողական հաջորդականությունը: Վստահորեն կարող ենք փաստել, որ տնտեսական տուրբուլենտ ազդեցությունը հայկական քաղաքակրթության ինքնատիպության վրա ՀՀ-ում ամենաքիչ ուսումնասիրված հիմնախնդիրներից է: Չպետք է անտեսել, որ տնտեսական տուրբուլենտությունը սերտորեն կապված է քաղաքականի հետ, իսկ այս երկվորությունը անկայունության **կոնդրատկյան «իններորդ ալիք»** է ստեղծում և՛ լոկալ, և՛ գլոբալ տարածության ցանկացած կետում: Այս հանգամանքները պահանջում են կարևորել տնտեսական տուրբուլենտության հիմնական դրսևորումների բովանդակությունը, ինչպես նաև գործոններն ու պատճառները՝ պայմանավորված հետխորհրդային երկրներում «վաուչերային կապիտալի» ծագումնաբանությամբ և մշակույթով: Գլոբալ տուրբուլենտության աճի պայմաններում առաջացել է քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման և անվտանգ ապագայի ռազմավարությունների մշակման օբյեկտիվ անհրաժեշտություն: Դրա իրականացումը հնարավոր է, եթե բազմակողմանի վերլուծության ժամանակ տարբերակվեն տուրբուլենտության առաջացման **էնդոգեն (ներծին) և էկզոգեն (արտածին)** հետևյալ պատճառները:

➤ աշխարհով մեկ շրջող (արագ տեղափոխվող) անկայուն ֆինանսական կապիտալի անպատասխանատու հոսքերը ներառում են աշխատուժի, էներգետիկ ռեսուրսների անկանխատեսելի փոփոխությունների ալիքներ.

➤ ավելի ու ավելի խաղարկային են դառնում ռեսուրսների համար մղվող պատերազմները.

➤ համաշխարհային սոցիալ-էկոլոգիական ճգնաժամ, որը դրսևորվում է արտադրական տեխնոլոգիաների լայնածավալ փորձարկման և շրջակա միջավայրի աղտոտման հետևանքով առաջացած ժողովրդագրական հիմնախնդիրներով (նոր հիվանդություններ, ծնելիության նվազում, արտագաղթ, կրթության որակի անկում)՝ ընդհանուր բնակչության աճի օրենքի էական վերափոխմամբ.

➤ երկրի բնակչության աճը, ժողովրդագրական փոփոխությունները անհավասար են տարբեր տարածաշրջաններում (տարբեր քաղաքակրթություններ, պետություններ, էթնիկ խմբեր ժողովրդագրական ու գոյաբանական տարբեր խնդիրներ ունեն).

➤ կլիմայի գլոբալ փոփոխությունները, որոնք բնության նկատմամբ մարդու գործունեության անպատասխանատու սպառողականության հետևանք են:

Վերոշարադրյալի հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ տնտեսական տուրբուլենտությունը, արագ բացահայտելով երկրների միջև տեխնիկական և տեխնոլոգիական զարգացման խորացող խզումները, ի ցույց է դնում դրանցից բխող բոլոր այն մարտահրավերները, որոնք ուղղված են քաղաքակրթական ինքնությանը: Այս փոփոխությունները կանխորոշում են տնտեսական տարածքի անորոշությամբ հագեցած ճոճանակային փոխազդեցություններ, որի բնութագրիչը քառսայնությունն է՝ պարբերաբար կրկնվող անցումային վիճակների ու փոփոխությունների երկարատևություն: Տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում խախտվում են ճգնաժամներից դուրս գալու բազմաթիվ քաղաքատնտեսական գործընթացների ավանդական հաջորդականությունը և տրամաբանությունը: Քաղաքական գործիչները սկսում են բնութագրել տնտեսական տուրբուլենտության քաղաքական էությունը այնպիսի մակդիրներով, ինչպիսիք են «քրոնիկ», «հանկարծակի»,

«հակասական», «բարդ», «անհասկանալի», «բազմամակարդակ կոնֆլիկտներով հագեցած»:

Նոր աշխարհակարգի հիմնական բնութագրիչ է դարձել **մակրոշարժունակությունը**: Սա ենթադրում է ինչպես քաղաքակրթական, այնպես էլ անձնական, ազգային, համայնքային, քաղաքական և քաղաքացիական ինքնության արմատական փոխակերպումներ¹: Նոր աշխարհակարգի կայացման տրամաբանության մեջ այս փոխակերպումները մեկնաբանվում են որպես մարդաբանական տվյալ տիպի կենսունակ գոյատևումն ապահոված մշակույթների և քաղաքակրթությունների սահմանների **ընդարձակում, վերացում, քայքայում**: Իրավիճակի խաղային բնույթով պայմանավորված՝ դա հանգեցնում է քաղաքակրթական ինքնատիպության և ինքնության կորստի և ի վերջո՝ «մշակութային շոկի», «մշակութային շիզոֆրենիայի», «մշակութային օտարման» և **արտագաղթի**²: Այս տազնապալի տրամադրությունները օբյեկտիվ պատճառներ ունեն, քանի որ տնտեսական տուրբուլենտությունը ոչ միայն ուղեկցվում է մշակույթների և քաղաքակրթությունների ստանդարտացմամբ, այլև երկիր մոլորակը վերածում է անդրազգային և ազգային **փոխամաձայնեցված օլիգարխիայի** շահերն արտահայտող էժան հումքի և աշխատուժի տարածության: Միաժամանակ տեղի է ունենում աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքակրթական տարածության մասնատում (տրոհում), ինչպես նաև ազգային ինքնությունն իջեցվում է մինչև համայնքային, ցեղային, տոհմային մակարդակի:

Նոր աշխարհակարգը կերտվում է համընդհանուր արժեքների, ինչպես նաև **անդրազգային կորպորացիաների և «ուժային բևեռների» աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքակրթական շահերի առաջնդման հենքով**: Վերջիններիս կողմից պարբերաբար տեղի է ունենում «փափուկ», «խելացի», «կոշտ» ուժերի

¹ Э. Ласло, Пути, ведущие в грядущее тысячелетие. проблемы и перспективы. http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VV_HI16W.HTM (վերջին դիտումը՝ 29.30.2024)

² Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափումը՝ որպես ռազմավարական կառավարման ապահովման հիմք, ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, N 4 (94), 2017, էջ 21-33:

քաղաքացիական կոսմոպոլիտ գիտակցության և «մոլորակային», «համաշխարհային» քաղաքակրթության հայեցակարգի գերադիացում: Համաշխարհային քաղաքակրթական հայեցակարգի փիլիսոփայությունն ունի երկվություն. մի կողմից այն բոլորի համար է, հասանելի է բոլորին, ենթադրում է հավասարություն և չի սահմանում արժեքային տարբերակումներ, մյուս կողմից, տեսակի և արժեքների ընդհանրացման տիրույթում այն ենթադրում է մարգինալացում և օտարում: Հենց այս պատճառով «համաշխարհային» քաղաքակրթության մոդելը ժամանակին քննադատել կամ ընդհանրապես մերժել է Օ. Շպենգլերը, իսկ այժմ այն մերժվում է առաջադեմ մտավորականների կողմից՝ ակնհայտ նեոգաղութատիրական/թվային **գաղութատիրության (digital/data colonialism/digital dictatorship, Yua! Noah Harari) քաղաքականության պատճառով:**

Այս մարտահրավերին դիմագրավելու համար անհրաժեշտ է կարևորել ուժային բևեռների կողմից ձևավորված դասավորվածության փոփոխելիության հավանականությունը՝ ելնելով տուրբուլենտ աշխարհի բազմաչափ զարգացումների, ռազմաքաղաքական և էկո-անվտանգային ցանցային միավորումների, քաղաքակրթական դաշինքների հումանիտական արդիականացման խնդիրներից³:

Վերլուծելու համար, թե ներկայիս անորոշության պայմաններում վերոնշյալ միտումներից ո՞րը կարող է **որոշել, կանխել, ազդել, մշակել և իրականացնել** իրադարձությունների հետագա արդիականացման ընթացքի առավել իրատեսական խաղային սցենարներ, անհրաժեշտ է հստակեցնել ապագաբանության արժեքայնության հիմքը: Ներկայումս միջազգային հարաբերությունների արդի համակարգն իր ցանցային կառուցվածքով և բովանդակությամբ գլոբալ հասարակության զարգացումը պայմանավորում է օնտոհոգեբանական, հոգևոր, մշակութային, քաղաքակրթական, սոցիալ-տնտեսական և սոցիալ-քաղաքական տարաբնույթ անկայունություններով և անորոշություններով: Դա հանգեցնում է հանրությունների գիտակցության ռացիոնալացման, սոցիալ-

քաղաքական գործընթացներից մեկուսացման, օտարման և/կամ մարգինալացման: Ուստի տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում անհրաժեշտ է ձևավորել համապետական և համազգային իմունիտետը **վերլուծելու, կանխատեսելու և սոցիալական ու մշակութային փոխակերպումներին դիմագրավելու** հրամայականը: Դա հնարավորություն կտա ոչ միայն բարձրացնելու **քաղաքակրթական ինքնության** կենսունակությունը, այլև ցուցաբերելու համընդհանուր շրջանակներում սեփական քաղաքակրթական **«ես»-ի համար ՏԵՂ ու ԴԵՐ ապահովելու** նախաձեռնություն: **Այս նպատակադրումը ենթադրում է նոր սերնդի ռազմավարական էլիտայի ձևավորում.** էլիտա, որը, ազատական լինելով հանդերձ, միևնույն ժամանակ սեփական երկրի պատմության, անվտանգության և բնականոն արդիականացման պատասխանատուն է: Միայն ռազմավարական էլիտայի առկայությամբ է հնարավոր քաղաքակրթության քաղաքական նախագիծ մշակել և իրականացնել: «Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգը⁴ գործառության նշանակություն ունի նոր աշխարհակարգի կայացման մակարդակում տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական վերափոխումների առանձնահատկությունների, օրինաչափությունների, սպառնալիքների և հետևանքների կառավարման, էության բացահայտման տեսանկյունից: «Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ» հայեցակարգի համակարգային ուսումնասիրումը կարող է արդյունավետ լինել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովմանն ուղղված գործընթացների վերլուծության և քաղաքակրթական այլ նախագծերում նրա ընդգրկման համար: Քաղաքակրթական հիմք ունեցող քաղաքական նախագծերը սերտորեն միահյուսված են քաղաքական իշխանության իրականացման մշակույթի բնականոն արդիականացման հետ: Ուստի քաղաքակրթական հիմք ունեցող քաղաքական նախագծերը մակրոմակարդակում, անվտանգության ապահովման նկատառումներով, ենթադրում են «ուժային բևեռների» հասարակությունների և պետությունների համագործակցության մշակույթի զարգացում: Քաղաքակրթական հիմք

³ Rosenau J., Powerful Tendencies, Enduring Tensions and Glaring Contradictions: the United Nations in a Turbulent World // Between Sovereignty and Global Governance: the UN, the State and Civil Society. Houndmills etc., 1998. P. 252-273.

⁴ Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը որպես ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման հիմք, ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2024, N 1, էջ 79-96:

ունեցող քաղաքական նախագծային մոտեցումը հնարավորություն է տալիս նորովի ուսումնասիրելու ժամանակակից գլոբալ, գլոկալ և լոկալ քաղաքականության մի շարք անվտանգային առանցքային հարցեր: Միաժամանակ համոզված ենք, որ հնարավոր է փոխել ոչ միայն դրանց դիտարկման անկյունները, այլև վերլուծության մեթոդաբանությունը՝ մշակելով նոր հայեցակարգային մոտեցումներ՝ բնականոն արդիականացման խնդիրը լուծելու նպատակով:

Գրականության ակնարկ

Նոր աշխարհակարգի կայացման գործընթացում առաջացած տուրբուլենտության ու անորոշությունների հաղթահարման տիրույթում արդիականացման և քաղաքակրթության զուգամիտումների հիմնախնդրի շուրջ տարաբնույթ գիտական գրականություն է կուտակվել: «Ուժային բևեռների» ուղեղային կենտրոնները և անհատ գիտնականներն իրականացրել և իրականացնում են ուշագրավ ուսումնասիրություններ, որոնցում բացահայտված են հիմնախնդրի մարդաբանական, աշխարհաքաղաքական, մշակութային, աշխարհատնտեսական ասպեկտները: Նկատի ունենալով մեր կողմից առաջարկված թեմայի բազմամակարդակ բնույթը՝ առաջինը կարևորել ենք ԱՄՆ քաղաքագետ Ջեյմս Ռոզենաուի կատարած վերլուծությունը արդի աշխարհի բազմամակարդակ տուրբուլենտության վերաբերյալ⁵: Վերլուծելով Ջ. Ռոզենաուի մոտեցումները՝ հիմնավորել ենք այն թեզը, որ տուրբուլենտությունը ոչ միայն մարտահրավեր է, այլև հնարավորություն. պերմանենտ տատանումները հաղթահարելի են, եթե գիտակցված զուգամիտվում են ազգային քաղաքական համակարգի և քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման գործընթացների հետ⁶: Համակարգված ուսումնասիրել ենք Ֆ. Ֆուկույամայի, Ս. Հանթինգթոնի, Ս. Էյզենշտատի, Յո. Հաբերմասի հայեցակարգերը: Քաղաքակրթության ինքնության ապագաբանական հիմնախնդիրները հնարավոր է դիտարկել միայն Ֆ. Բրոդելի, Ա. Թոյնբիի, Պ. Սորոկինի, Դ. Ուիլկինսոնի, Ռ. Քոլինզի տեսությունների

համեմատական ուսումնասիրմամբ: Հիմնախնդրի վերաբերյալ ուսումնասիրված լայնածավալ գրականության հիմքի վրա սահմանել ենք, որ **քաղաքակրթությունը պատմականորեն ձևավորված և մարդկանց կենսագործունեության (կենսապայմանների) առանձնահատկությունների վրա համայնքային համակեցությունն ապահովող արժեքային համակարգ է: Զբաղեցնելով որոշակի աշխարհագրական (ներկայումս՝ նաև վիրտուալ ցանցային) տարածք՝ այն մարդկանց հնարավորություն է տալիս պայմաններ ստեղծելու սեփական Տեսակի ինքնագարգացման, ինքնաներկայացման և ինքնաիրացման համար:**

Մեր կողմից տրված այս սահմանման հիմքում Ս. Հանթինգթոնի այն մոտեցումն է, որ քաղաքակրթությունը ենթադրում է «երկար պատմական շարունակականություն», և արևմտյան արդիականացումը չի կարող վերջ տալ պատմական մշակույթների բազմազանությանը, որոնք դարերի ընթացքում մարմնավորվել են աշխարհի մեծագույն քաղաքակրթություններում⁷: Սակայն նաև նկատի ենք ունեցել, որ 20-րդ դարի վերջում նախ ԱՄՆ-ում, ապա Եվրոպայի զարգացած երկրներում սկսվեց քաղաքակրթական արդիականացման երկրորդ փուլը՝ արդյունաբերական քաղաքակրթությունից անցում դեպի հետինդուստրիալ քաղաքակրթություն կամ տեղեկատվական արդիականացում⁸: Դա նշանակում է ոչ միայն տնտեսության կամ հասարակության արդիականացում, այլև **գիտելիքի վրա հիմնված ամբողջովին նոր քաղաքակրթության առաջացում:**

Հետազոտման մեթոդաբանությունը

Հիմնախնդրի բազմաշերտությունը նկատի ունենալով՝ նպատակահարմար ենք համարել զուգամիտել **կոնստրուկտիվ ռեալիզմի և սիներգետիկական** մեթոդները: **Կոնստրուկտիվ ռեալիզմի** մեթոդը կիրառելիս նկատի ենք ունեցել, որ քաղաքակրթության բովանդակության և արդիականացման առավել համարժեք մոտեցում կարող ենք առաջարկել հիմնականում պատմության փիլիսոփայության, քաղաքական մարդաբանության և քաղաքական փիլիսոփայության, ինչպես նաև

⁵ Rosenau J. N., Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990. Pp. 480.

⁶ Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Քաղաքական տուրբուլենտություն. Մարտահրավերներ և Հայաստանի բնականոն արդիականացման հնարավորությունները, Հանրային կառավարում, ՀՀ ՊԿԱ գիտական հանդես, 2020, N 2, էջ 146-158:

⁷ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций. М., 2003. с. 52, 112, 73.

⁸ Белл Д., Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования, Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп., М.: Academia, 2004. с. 57-58.

ընդհանուր սոցիոլոգիայի և հատկապես անվտանգագիտության գործիքակազմերի փոխլրացման օգնությամբ: Այսինքն, նախընտրել ենք միջգիտակարգային մոտեցման օգնությամբ ներկայացնել քաղաքակրթությունների ապագաբանության վերաբերյալ մեր տեսակետները՝ հիմնավորելով հայկական քաղաքակրթության արդի խնդիրների հաղթահարման և բնականոն արդիականացման հնարավորությունները:

Համոզված ենք, որ **կոնստրուկտիվ ռեալիզմի մեթոդի** կիրառումը հետազոտական առումով ամենահեռանկարայինն է, քանի որ բացահայտում է **ճանաչողական (կոգնիտիվ) գիտության զարգացման ժամանակակից փուլի** առանձնահատկությունները: Բացի կոնստրուկտիվ ռեալիզմի մեթոդից, կիրառել ենք նաև **սիներգետիկական մեթոդը**՝ աբստրակտից դեպի կոնկրետի անցումը հիմնավորելով բաց և փակ համակարգերի համագործակցության մակարդակով:

Սիներգետիկական մեթոդը հաստատում է, որ հասարակությունը՝ որպես բարդ համակարգ, ներառում է այնպիսի բնութագրիչներ, ինչպիսիք են բացությունը (նյութի, էներգիայի և տեղեկատվության նկատմամբ), ոչ գծայնությունը, անհավասարակշռությունը, բիֆուրկացիոն անցումը, պատահական տատանումների (ֆլուկտացիաներ) հնարավորությունը և այլն: Ըստ Ի. Պրիգոժինի՝ պատմությունը բիֆուրկացիաների հաջորդականություն է, իսկ հասարակությունը՝ որպես բարդ համակարգ, ենթարկվել է բազմաթիվ անկայուն (ոչ հավասարակշռված) բիֆուրկացիոն տատանումների և արդյունքում դրանցից դուրս է եկել՝ ձևավորելով նոր կայուն (հավասարակշռված) համակարգ. «...Կարգի աղբյուրը քաոսային անհավասարակշռությունն է»⁹: Ելակետ ենք ընդունել, որ համակարգը չի կարող երկար մնալ նման կրիտիկական, անկայուն վիճակում: Որակապես նոր կայուն վիճակի անցնելու պահը գալիս է բիֆուրկացիոն կետով: Դրանից հետո սկսվում է համակարգի ինքնակազմակերպման և ինքնազարգացման նոր փուլը մինչև հաջորդ բիֆուրկացիոն կետը: Ընդհանրապես ընդունված է հասարակության ինքնակազմակերպման համայնքային ձևը դիտարկել որպես հանրային համակեցության սկզբնական կառույց, քանի որ մարդկությունը սկսել է

«վայրենությունից անցնել բարբարոսության» և քաղաքակրթվել է՝ պահպանելով համակեցությունը հենց այն խմբերում, որոնց անդամները գոյաբանական իմաստով օգտակար են եղել միմյանց¹⁰: Ելակետային այս մոտեցմամբ էլ փաստենք այն համոզմունքը, որ արդիության մեջ ներկա քաղաքակրթությունը իր կենսունակությունը պահպանում է միայն բազմամակարդակ սիներգետիկական էֆեկտներով:

Հետազոտության արդյունքները

Տնտեսական տուրբուլենտությունը՝ որպես գլոբալ քաղաքակրթական արժեքների հաստատմանը նպաստող գործընթաց. «սև կարապների» ֆենոմենը

Նոր աշխարհակարգի կայացումը որպես գլոբալ քաղաքակրթական արժեքների հաստատման գործընթաց ուսումնասիրելու նպատակով «**RAND Corporation**» ուղեղային կենտրոնը 1990-ականներին ամերիկյան քաղաքագետներ Զ. Բեթզինսկու և Զ. Ռոզենաուի ղեկավարությամբ հրավիրված «կլոր սեղանների» ժամանակ հիմնավորեց, որ աշխարհում տեղի ունեցած արմատական փոփոխություններն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել «տուրբուլենտություն» (լատ. Turbulentus՝ անկանոն, փոթորկոտ, խառնաշփոթ) հասկացության օգնությամբ: Այդ համատեքստում ԱՄՆ քաղաքագետ Զեյմա Ռոզենաուն շրջանառեց «**քաղաքական տուրբուլենտություն**», «**բազմամակարդակ տուրբուլենտություն**», «**քաղաքակրթական տուրբուլենտություն**» և «**անդրազգային տնտեսական տուրբուլենտություն**» հասկացությունները: Ըստ Ռոզենաուի՝ գլոբալ քաղաքականությունը թևակոխել է զարգացման այնպիսի փուլ, որի պերմանենտ տատանումներն ուղեկցվում են գործող կառույցների կազմաքանդմամբ, իսկ նոր գործընթացների հետևանքով ազգային քաղաքական համակարգը մտնում է երկարատև անհավասարակշռության և անկայունության փուլ¹¹: Դրա հետևանքով պարբերաբար զարգացող նոր ո-

¹⁰ Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества. М.: РОССПЭН, 2000. 391 с.

¹¹ Rosenau J. N., Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990. Pp. 480, p. 5-6.

⁹ Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: ЛКИ, 2008.. с. 252.

րակի տուրբուլենտ ալիքներն իրենց հետ բերում են «սև կարապներ»¹²: Վերջիններիս օգնությամբ **գլոբալ (նաև՝ ունիվերսալ) քաղաքակրթական արժեքների և տնտեսական տուրբուլենտության ներդրմամբ** «ուժային բնեռների» շահերն արտահայտող դերակատարներն ուժեղացնում են անդրազգային (**տրանսնացիոնալ**) **ցանցային փոխգործունեությունը**: Այս միտումները պարբերաբար ծնում են քաղաքական զարգացման և արդիականացման գործընթացների այնպիսի քառսային շարք, ինչպիսիք են ահաբեկչությունը, ծայրահեղականությունը, էթնիկ զտումները, ազգային և ռասայական թշնամանքով պայմանավորված պատերազմները, զանգվածային միգրացիան, էլիտայի բոլոր խմբերի գործունեության դեմ ուղղված՝ հաճախ հիմնավորված և վերարժեքավորման տրամադրություններով հագեցած անհնազանդությունները, ընդվզումներն ու հեղափոխությունները: Այսօր անորոշության և անկանխատեսելիության հետ ասոցացվող տուրբուլենտությունը արդի հասարակությանը ստիպում է պատրաստ լինել անընդհատ ապրելու «սև կարապների» մեջ և կանխատեսել ապագան: Իրականության նման ընկալումն ստեղծում է տեղեկատվահաղորդակցական մի տիրույթ, որի սահմաններում բացահայտվում են մարդկանց ակնկալիքները, աշխարհը և ապագան տեսնելու, ինչպես նաև **ինքնաներկայացվելու, ինքնարդիականանալու և ինքնիրացվելու** անհրաժեշտությունը: Այսօրինակ դիսկուրսում Մ. Ֆուկոն հատուկ շեշտադրեց «քաղաքական ռազմավարական մտածողություն ունեցող ինտելեկտուալ գործիչների» դերը աշխարհաքաղաքական պատկերների կառուցման գործում¹³:

Չարգացման վերոնշյալ միտումները ստեղծել են մի քանի հիմնախնդիր: **Առաջին՝** համաշխարհային քաղաքականության մեջ առկա դիսկուրսում տուրբուլենտության ոչ միանշանակ մեկնաբանությունը հավասարության նշան է դնում դրա և այնպիսի խառնածին հասկացությունների միջև, ինչպիսիք են **ճգնաժամը, քաոսը, ռիսկը, սպառնալիքը** և այլն: **Երկրորդ՝** տուրբուլենտությունը որպես քաղաքական գործիք օգ-

տագործելիս ստեղծվում են թատերականացված սոցիալ-մշակութային կեղծ օրակարգեր, որոնց շրջանակում լեգիտիմացվում է ապակառուցողական և հեղափոխականացված քաղաքականությունը: **Երրորդ՝** առկա է դերակատարների «ես»-ի կայացածության և նպատակամետ գործառման խնդիր: **Չորրորդ՝** ծավալվող դիսկուրսը «օբյեկտիվ» և անկախ դերակատարների ակտիվությամբ է պայմանավորված, թե՛ տուրբուլենտությունը կարող է նախագծվել և փոխվել համաշխարհային քաղաքականության դերակատարների ռազմավարությունների **ազդեցության, ճնշման և խաղարկման ներքո**: Ասվածի շրջանակում անընդհատ ձևավորվող և զարգացող տուրբուլենտ հոսանքներին չտրվելու, ինչպես նաև քաղաքական դեմագոգիայից խուսափելու և ժամանակի պահանջներին համապատասխան դիսկուրս վարելու համար անհրաժեշտ է **մոդելավորել սեփական քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման բոլոր հնարավորությունները**:

Մինչ վերլուծություններին անցնելը հիմք ընդունենք Ս. Հանթինգթոնի հայտնի ու հաճախ մեջբերվող սահմանումը, թեև, մեր կարծիքով, այն շատ վերացական է և վերանայման կարիք ունի՝ այսօրվա մարտահրավերներին համահունչ:

Քաղաքակրթությունը «մարդկանց բարձրագույն մշակութային համայնքն է և մշակութային նույնականացման ամենալայն մակարդակը, որն առանձնացնում է մարդուն այլ կենսաբանական տեսակներից»¹⁴: Այլ կերպ ասած՝ դա ամենամեծ «մենքն» է, որի մեջ մարդը կարող է ներառել իրեն: Մեր կարծիքով, այս սահմանմանը նպատակահարմար է ավելացնել նաև այն, որ **քաղաքակրթական ինքնությանը** բնորոշ է ցածր «ինտենսիվությունը» (կարևոր չափանիշ, որը ներկայացրել է Ս. Հանթինգթոնը), այսինքն՝ այն շատ ավելի ընդհանրացված և ռացիոնալացված է, ավելի քիչ «էմոցիոնալ լիցքավորված»՝ համեմատած, օրինակ, «**հողի և արմատների**» կապվածության վրա հիմնված և կենսաբանական ուժ ունեցող էթնիկական ինքնության հետ:

Այսինքն, քաղաքակրթությունը ներկայացնում է պատմական հոլովույթում ձևավորված և իրենց կենսունակությունն ապացուցած այնպիսի

¹² Талей Н. Н., Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. / Переводчики: В. Сонькин, А. Бердичевский, М. Костионова, О. Попов, М.: Колибри, 2009, с. 57.

¹³ Фуко М., Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М., Касталь, 1996, с. 247.

¹⁴ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций. М., 2003. с. 50-51.

արժեքային համակարգ, որտեղ «**հողի և արմատների**» կապվածության վրա հիմնված էթնիկականը հարստանում է լեզվությամբ և լեզվա-մոլությամբ այնքանով, որքանով տվյալ համայնքային համակեցության հիմքի վրա ձևավորված «**Մենքը**» ապրում է նրա ներկայացուցիչների «**Ես**»-ի գիտակցության մեջ: Գերմանացի եգիպտագետ Յան Ասմանը, տարանջատելով անհատական և հավաքական հիշողությունները, միաժամանակ հավաքականի կառուցվածքում կարևորում է **հաղորդակցական և մշակութային հիշողությունները: Հաղորդակցական հիշողությունը** հանրային բոլոր անդամների միջև ամենօրյա միջանձնային փոխհարաբերությունների արդյունք է¹⁵: Իսկ **մշակութային հիշողության** մեջ թաքնված արժեքային գաղափարները «վերակառուցողական բնույթ» ունեն, ինչի արդյունքում ողջ «գիտելիքն անցյալի մասին» անմիջականորեն կապված է մարդկանց կյանքում տվյալ պահին առկա իրավիճակի հետ¹⁶: Այստեղից էլ՝ **մշակութային հիշողությունը կարող է լինել «տաք» կամ «սառը**»: Եթե «տաքը» հիմնված է պատմության մեջ առանձնահատուկի, եզակիի և անկրկնելիի շարժունության ու զարգացման վրա, ապա «սառը» հիշողության պարագայում սոցիումը դիմադրում է փոփոխություններին՝ անցյալի պատկերը պահպանելով իբրև «հավերժ ներկա»: Իսկ դեպի «տաք» և «սառը» հիշողություն կողմնորոշված դերակատարների ինքնությունը ստեղծում է և այդ գործընթացում հիմնական դերը այսպիսի ինտեգրատիվ դիսկուրսի միջոցով խաղում է մտավորական էլիտան¹⁷: Մոտեցումն ուշագրավ է, բայց անվերապահորեն չի կարելի պնդել, որ քաղաքակրթությունը միայն «**մշակութային նախագիծ**» կամ «**ինտելեկտուալների հայտնագործում**» է, քանի որ **քաղաքակրթությունն առաջին հերթին քաղաքական նախագիծ է**¹⁸: Այս մոտեցումը ժամանակին պաշտպանել և լայնորեն տարածել է Է. Վուլֆը՝ քաղաքակրթությունը ներկայացնելով որպես գոյաբանական կարգավի-

ճակ ունեցող արժեքային համակարգ, որը ձևավորվել է մակրոհանրային «**Ես**»-ին կենսունակություն ապահովելու շուրջ ծավալված քաղաքական դիսկուրսից¹⁹:

Նույն կերպ, և՛ քաղաքակրթական գիտակցությունը, և՛ քաղաքակրթական ինքնությունը սկսել են ձևավորվել լոկալ քաղաքակրթությունների տեսության ի հայտ գալուց շատ առաջ: Հստակ ձևավորված քաղաքակրթական գիտակցություն ունեցել են արդեն հին հույները, չինացիները, պարսիկները, հայերը, որոնք իրենց զարգացման որոշակի փուլում սկսեցին առաջնորդվել էթնիկական «**Ես**»-ի անվտանգությունն ապահովող քաղաքակրթական մակարդակի արժեքային տարբերությունների դաստիարակությամբ և այլն:

Քաղաքակրթական գիտակցությունը դրսևորվել է **Pax Romana**-ի ունիվերսալիստական գաղափարում, որն առաջացել է Հռոմեական կայսրությունում, իսկ ավելի ուշ՝ միջնադարում, **Pax Christiana**-ի եվրոպական գաղափարում կամ «**Մոսկվան երրորդ Հռոմն է**» տեսության մեջ²⁰, ինչո՞ւ ոչ, նաև «Հայաստանը Նոյի երկիրն է» և «Հոգևոր Հայաստան» մոտեցումներում: Արդի տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների հարատև զարգացման պայմաններում, երբ տեղեկատվության արագ, շիթային տարածման միջոցով ստեղծվում է հայելային ցանկալի իրականություն, հիմնականում իրավիճակով կողմնորոշվելով՝ մարդը և՛ ռացիոնալ, և՛ իռացիոնալ է վերաբերվում «սև կարապների» հայտնվելուն²¹: Այստեղից էլ, 19-րդ դարում «լոկալ քաղաքակրթության» հայեցակարգի ի հայտ գալով կատարվեցին ոչ միայն Արևմտյան Եվրոպայի, այլև ցանկացած ինքնակառավարվող սոցիալ-քաղաքական համայնքի քաղաքակրթական առանձնահատկությունները որոշելու առաջին փորձերը: Լոկալ քաղաքակրթությունների

¹⁵ Ассман Я., Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности, М., 2004, с. 52:

¹⁶ Ассман Я., նույն աշխ., էջ 54:

¹⁷ Ассман Я., նույն աշխ., с. 155.

¹⁸ Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը որպես ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման հիմք, ՀՀ ՊՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ ռազմագիտական հանդես, 2024, N, էջ 79-96.

¹⁹ Вульф Л., Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения. М., 2003.

²⁰ Ионов И. Н., Хачатурян В. М., Теория цивилизаций от античности до конца XIX века. СПб., 2002. с. 18-55.

²¹ Неймарк М. А., Неопределенность в мировой политике: новая «нормальность» или новая «ненормальность» / М. А. Неймарк // Проблемы постсоветского пространства, 2021, № 8(3), с. 304-314; Международные отношения: грани настоящего и будущего // РСМД, М.: НП РСМД, 2023, 472 с.

տեսության ի հայտ գալուց հետո **քաղաքակրթական ինքնությունը սկսեց ընկալվել որպես էթնիկական, դավանաբանական և ազգային, քաղաքական, քաղաքացիական ինքնության ռացիոնալացման, ռացիոնալի և իռացիոնալի ներդաշնակման համար պատասխանատու երևույթ**: Այս սինկրետիկ անբաժանելիությունը, մեր համոզմամբ, ոչ միայն չի վերացել, այլև, գլոբալ քաղաքակրթության զարգացման միտումներով պայմանավորված, շարունակում է հստակ դրսևորվել՝ մնալով քաղաքակրթական ինքնության կարևորագույն առանձնահատուկ հատկանիշներից մեկը: **Ավելին, քաղաքակրթական գիտակցության և քաղաքակրթական ինքնության ընդհանրացնող հատկանիշների խնդիրը դեռ պատշաճ կերպով չի արտացոլվել նոր աշխարհակարգի տեսության մեջ**: Մեր կարծիքով, դա մեծապես պայմանավորված է «**քաղաքակրթություն**» հասկացության չափից ավելի բազմմաստությամբ, լոկալ քաղաքակրթությունների նույնականացման չափանիշների անորոշությամբ և, համապատասխանաբար, դասակարգումների բազմազանությամբ, որոնցից ոչ մեկը սպառիչ չէ և ընդունված չէ ընդհանուր կողմից²²: Էթնիկ փոքրամասնությունը կարող է հավակնել լոկալ քաղաքակրթության կարգավիճակի (օրինակ՝ Ֆ. Բրոդելը կարծում էր, որ միանգամայն ընդունելի է խոսելը Շոտլանդիայի, Իռլանդիայի, Կատալոնիայի, բասկերի քաղաքակրթությունների մասին, որոնք գոյություն ունեն որպես «ազգային քաղաքակրթություններ»)²³, ինչպես նաև ազգային պետության՝ անկախ իր չափերից (այստեղ կողք կողքի կարող են լինել Ճապոնիան, Ռուսաստանը, Անգլիան և այլն): Կարող ենք փաստել, որ նման լայն շրջանակով քաղաքակրթական ինքնության առանձնահատկությունների որոշման խնդիրը էականորեն պարզեցված է, քանի որ վերջինս առանց հակասությունների կարելի է նույնականացնել էթնիկական, կրոնական, ազգային և համայնքի գոյաբանական

²² Բացի Ա. Թոյնբիից, քաղաքակրթությունների բազմաչափ սահմանումներ ունեն նաև հետևյալ հեղինակները. Koneczny F. On the Plurality of Civilizations. L., 1962; Bagby Ph. Culture and History. L., 1958; Coulborn R. The Origin of Civilized Societies. N.Y., 1959; Quigley C. The Evolution of Civilizations. N.Y., 1961; Sedgwick J. The Structure and Evolution of the Major Cultures. Greensboro, N.C., 1962; Wescott R. The Enumeration of Civilizations // History and Theory. 1970. V. IX. No 1. p. 59-75.

²³ Бродель Ф., Грамматика цивилизаций. М., 2008, с. 42.

անվտանգությունն ապահովող ցանկացած տարածական համակեցության հետ: Այս մոտեցման թերությունն այն է, որ քաղաքակրթությունների ցանկը դառնում է իսկապես անվերջ, իսկ «**լոկալ քաղաքակրթություն**» և «**քաղաքակրթական ինքնություն**» հասկացությունները կորցնում են իրենց սահմաններն ու ճանաչողական արժեքը: **Քանի որ տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում այս հիմնախնդիրը ռազմավարական է, ապա, ըստ ժամանակի պահանջի, դրանք անհրաժեշտ է համակարգված ուսումնասիրել և վերարժևորել «գիտավերլուծական» հարացույցի շրջանակներում**:

Քաղաքակրթությունների և դրանց ինքնության համակարգված ուսումնասիրումն առնվազն սկսվել է Կ. Յասպերսի բնութագրած «**առանցքային ժամանակից**», որի «ըմբռնումը որոշում է մեր գիտակցությունը ժամանակակից իրավիճակի և պատմական զարգացման մասին՝ այն հասցնելով այնպիսի եզրակացությունների, որոնք ես կարող էի միայն ուրվագծել այստեղ, անկախ նրանից՝ մենք ընդունում ենք այս գաղափարը, թե մերժում ենք»²⁴: Ընդգծենք, որ, ըստ Կ. Յասպերսի, ամբողջ մարդկության պատմությունն ուսումնասիրելու դեպքում միայն կարող ենք իմաստավորել այն, ինչ կատարվում է այժմ. «Մարդն իր համար միշտ էլ ստեղծել է ընդհանրություններ, սկզբում՝ միջերի տեսքով, ապա՝ աստվածային գործունեության, որն առաջ է տանում աշխարհի քաղաքական ճակատագիրը՝ ներմուծելով մարգարեների գաղափարը: Ավելի ուշ պատմությունն ընկալվում է աշխարհաստեղծման ժամանակից մինչև աշխարհի վերջ՝ մինչև ահեղ դատաստան»²⁵: Այստեղից էլ՝ Կ. Յասպերսի «առանցքային ժամանակի» զարգացման շնորհիվ նախ տեղի է ունեցել և շարունակում է ունենալ քաղաքակրթությունների տարածքային ընդլայնում և կայսրությունների ձևավորում, և երկրորդ՝ փրկչական կրոնների տարածում, որոնք էլ նպաստել են վերպետական խոշոր քաղաքակրթական շրջանների կամ բլոկների առաջացմանը՝ իսլամական, կոնֆուցիական, արևելյան և արևմտյան քրիստոնյա, հինդու և բուդդայական: Միևնույն ժամանակ նշենք, որ հավաքական ինքնության տարբեր ձևերի հակասությունները կարող էին երկար

²⁴ Ясперс К., Смысл и назначение истории: Пер. с нем., М.: Политиздат, 1991, с. 50.

²⁵ Նույն տեղում, էջ 30-31:

Ժամանակ և՛ լատենտ, և՛ շիթային լինել կամ համագործակցելով՝ ընդարձակել ինքնահաստատման մեխանիզմները: Հետևաբար, բոլոր քաղաքակրթություններն ունեն որոշակի առանձնահատկություններ, որոնք նրանց յուրահատուկ են դարձնում: Ս. Հանթինգթոնն առանձնացնում է քաղաքակրթությունները միմյանցից տարբերող հետևյալ չափանիշները՝ լեզու, պատմություն, կրոն, սովորույթներ, ինստիտուտներ, մարդկանց ինքնանույնականացում²⁶: Կարևորելով արևմտյան և արևելյան զարգացած քաղաքակրթությունները՝ Ս. Հանթինգթոնը հատուկ շեշտադրում է նաև նոր զարգացող լատինաամերիկյան և աֆրիկյան քաղաքակրթությունները՝ որպես սուբկոնտինենտալ միավորներ²⁷: Այս ցանկում, մեր կարծիքով, կարելի է ավելացնել նաև **Հարավարևելյան Ասիան**՝ որպես նորարարական զարգացման մակարդակի հասած քաղաքակրթական տարածաշրջան: Ակնհայտ է, որ բոլոր ժամանակակից քաղաքակրթությունները լոկալ քաղաքակրթությունների «կոնգլոմերատներ» են՝ տարածաշրջանային խոշոր մակրոհամայնքներ՝ վերէթնիկ, վերազգային, վերդավանանքային և վերպետական: Ավելին, այդ «**ընդլայնման**» գործընթացն ամենայն հավանականությամբ կշարունակվի, քանի որ ակնհայտորեն ավարտված չէ մեր աչքի առաջ տեղի ունեցող համաշխարհային քաղաքակրթական տարածության վերակազմավորումը:

Այս մոտեցման համար հիմք ենք ընդունում այն, որ արդի տուրբուլենտ զարգացումներում վերանայվում են դասական աշխարհաքաղաքական (ցամաք, ծով, տուն, նավ) միաչափ մոտեցումները և, ըստ կանխատեսումների, նոր զարգացող և քաղաքակրթական նկրտումներ ունեցող համայնքները կներկայացնեն է՛լ ավելի մեծ «օվկիանոս-մայրցամաքային կապեր»: Օրինակ՝ Խաղաղ օվկիանոս-Ամերիկա-Ատլանտյան օվկիանոս, Ատլանտյան օվկիանոս-Եվրասիա-Խաղաղ օվկիանոս, Հնդկական օվկիանոս-Հարավարևելյան Ասիա-Խաղաղ օվկիանոս և այլն²⁸:

²⁶ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций. М., 2003, с. 31-32.

²⁷ Хантингтон С., նույն աշխատանքը, էջ 54-59:

²⁸ Daniel Woodley Globalization and Capitalist Geopolitics Sovereignty and state power in a multipolar world <https://library.oapen.org/bitstream/id/94176c60-17ea-44e1-88e2-3961b89cc6ee/625755.pdf> (09.07.2024)

Քաղաքակրթությունների ինտեգրումը կարող է հանգեցնել վերագային քաղաքական միավորումների՝ իրենց արժույթով, կառավարման կառույցներով, իրավական ինստիտուտներով և անվտանգության համակարգով: Այստեղից էլ, «գլոբալ անհամաչափությունը» ոչ միայն ենթադրում է «**Հյուսիս**» և «**Հարավ**» բաժանարար գծեր, այլև ունի շատ ավելի բարդ օրինաչափություն՝ որակական առումով բաժանելով նույն երկրի տարածքները (**կենտրոն, ծայրամաս**) և այնտեղ ապրող մարդկանց (**մրցունակ, ոչ մրցունակ, ազգային և միջազգային կրթական փորձառություն ունեցող**): Ուստի անդրազգային գլոբալիստական շերտը և, առաջին հերթին, նրա էլիտար՝ «ոսկե միլիարդին» անդամակցել ցանկացող հատվածը միանգամայն հստակորեն տարբերվում է բնակչության մյուս հատվածներից եկամուտով, ապրելակերպով, սպառման որակով և աշխարհաքաղաքական չափումների ընկալման անվտանգային համակարգով:

Արդյունքների քննարկում

Քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման հրամայականները գլոբալացման գործընթացում

Գլոբալացման գործընթացում ստեղծվել են «նոր գաղափարներ» համակարգող այնպիսի ապագաբանական միջեր և սիմվոլներ, որոնք կարող են կատարել ինտեգրացիոն և կայունացնող գործառույթներ՝ ներառելով տարբեր էթնիկ խմբեր, դավանանքներ և պետություններ: **Փաստորեն, մենք ականատես ենք, մեր կարծիքով, շատ վտանգավոր երևույթի, քաղաքակրթական ինքնության հիմնարար տարբերությունների վերացման մի գործընթացի, որի հետևանքները դեռևս անկանխատեսելի են, բայց մտահոգիչ են քաղաքակրթությունների (նաև հայկական) և ինքնություն ունեցող տեսակի կենսունակության անվտանգության (նաև հայի) համար: Դա հանգեցնելու է հասարակության և անհատի փոխհարաբերությունների ցանցային դիսոնանսի, խզման կամ բազմամակարդակ անորոշությունների:**

Արդի քաղաքական տուրբուլենտ զարգացումներին զուգնթաց տեղի է ունենում գլոբալ, վերազգային և վերքաղաքակրթական կառույցների ու ինստիտուտների համակարգի ձևավորում՝ ստեղծվում են ունիվերսալ

արժեքների հիմքի վրա խոշոր տարածաշրջաններում տեխնոգեն ինտեգրվող քաղաքակրթություններ: Դրանք նպատակադրված կլանում (ցանցավորում) են բոլոր լոկալ քաղաքակրթությունների մշակութային, դավանաբանական, գոյաբանական հիմքերը, որոնք, իրավիճակով պայմանավորված, ինտեգրման գործընթացում չեն կարևորում իրենց քաղաքակրթական, ազգային, քաղաքական ինքնատիպությունը:

Նկատի ունենալով, որ վերը նշված բոլոր գործընթացները զարգանում են միաժամանակ, բավականին ինտենսիվ և մասամբ նաև հատվում են, ստեղծված իրավիճակը կարելի է անվանել բազմամակարդակ անորոշություններով հագեցած: Վերջին տասնամյակների՝ ճգնաժամերով հագեցած քաղաքական զարգացման փորձը վկայում է, որ քաղաքակրթական գիտակցությունն ակնհայտորեն **«ժամանակ չունի, չի հասցնում»** համարժեք կերպով ընկալել ընթացող փոխակերպումների ողջ համալիրը և պատշաճ կերպով արձագանքել դրան: Դա պերճախոս վկայությունն է այն բանի, որ ինքնության **«կոսմոպոլիտ» կամ տատանվող (ֆլուկտացվող) բազմաչափ ձևերը** կրողների սոցիալական շերտը տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում աստիճանաբար մեծանում է: Դրան նպաստում է գլոբալիստական անդրազգային շերտի՝ միգրանտների (հիմնականում անդրազգային, մեկից ավելի համայնքներում ընդգրկված, որոնք բնութագրվում են անդրազգային սոցիալական ակտիվությամբ)²⁹, ինչպես նաև մշակութային բազմակարծության և հիբրիդացման ինքնաբերական և համընդհանուր զարգացող գործընթացների աճը, որը այս կամ այն չափով ազդում է հանրային գիտակցության վրա:

Այս առումով հատկապես անհրաժեշտ է կարևորել, որ տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում բազմաչափ ինքնությունն ընկալվում է որպես անտանելի բեռ: Սրանով է բացատրվում փախուստը քաղաքակրթական ինքնությունից: Տարբեր մշակութային ծրագրերի մեջ մտնելու և դուրս գալու կամ մնալու և համագործակցելու ունակությունը հաճախ հասանելի կամ ընդունելի չէ բոլորին: Այստեղից էլ քաղա-

քակրթական ինքնությունը մարգինալանում է, իսկ ավանդույթների և դավանաբանական կանոնների բեռից այլընտրանքների տարածման միջոցով ազատվելու ակնկալիք ունեցող **«մարգինալ մարդը»** թեև պատրաստ է մշակութային երկխոսության, սակայն հոգու խորքում մյուսներից տարբեր, այլոց չհանդուրժող մշակույթներ է կրում:

Ս. Հանթինգթոնը, թվարկելով ամերիկյան ազգային և քաղաքակրթական ինքնությանը էրոզիայի հանգեցնող գործոնները և տալով **«Ո՞վ ենք մենք»** ճակատագրական հարցը, հավաստիացնում է, որ այսօր ինքնության հիմնական տարրը մնում է հավատքը: Նա գոհունակությամբ փաստում է բողոքականության աճող ազդեցությունը հանրային գիտակցության վրա, ինչպես նաև «Աստծո ունանքը» աշխարհում: Այդ առումով ուշագրավ է ՌԴ-ում եվրասիական գաղափարի վերարժևորված «վերածնունդը», որը դրսևորվեց 1990-ականներին, ապա ակնհայտորեն իր տեղը զիջեց ուղղափառությանը՝ որպես ռուսական քաղաքակրթական հիմնական ուժի: Այդուհանդերձ, Եվրասիական նախագիծը համալրվեց «Մեծ Եվրասիայի» գաղափարով, սակայն ակնհայտ է, որ Ռուսաստան-Եվրասիա հայեցակարգը ո՛չ իր դասական տարբերակով, ո՛չ էլ մեկնաբանությամբ չի կարող հավակնել գերիշխող գաղափարախոսության կարգավիճակի և ամբողջությամբ չի որոշում քաղաքակրթական ինքնության դիսկուրսը: **Հենց այս նկատառումներով էլ անընդունելի և ՌԴ-ի համար անհեռանկարային են քաղաքակրթության տեսության կառուցվածքում կայսերականության և մեխանիկական արդիականացման (վեստեռնիզացում) հայեցակարգի շարունակականության նկատմամբ ցուցաբերվող «փորձի և սխալի» և ոչ թե «գիտավերլուծական» պարադիգմայի հիմքի վրա արվող դիտարկումները:**

Նախ փաստարկենք մեր մոտեցումը հիմնախնդրին՝ **կարևորելով պատմականությունը:** 19-րդ դարի 40-50-ական թվականներից, հակառակ ակնհայտ իրականության, սլավոնաֆիլների համար Ռուսաստանը փաստացի դիտարկվում էր որպես ուղղափառ և պատմության մեջ հատուկ առաքելություն ունեցող երկիր: Ավելին, Ռուսաստանն իր առավելությունն էր ի ցույց դնում՝ հակադրվելով և՛ քրիստոնեական Արևելքին, և՛ կաթոլիկ-բողոքական Արևմուտքին, որոնք «խեղաթյուրեցին» քրիստո-

²⁹ Portes A., Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Transnationalism // International Migration Review. 2003. Vol. 37 (3). P. 874-892; Mahler S. Transnational Migration Comes of Age. Miami, 2003. P. 22.

նեության ճշմարտությունը: Միևնույն ժամանակ, քրիստոնեական Արևելքը (այդ թվում՝ հայերը և Հայաստանը) հետաքրքրություն առաջացրին միայն կայսերական Ռուսաստանի ազդեցության գոտու ընդարձակման առումով: Արևելյան քրիստոնեությունը հիմնականում ընկալվեց որպես օտար, ուստի նրա հետ համեմատության միջոցով «սեփական» ինքնությունը որոշելու խնդիրը լռելային բացառվեց:

Այն անժխտելի փաստը, որ կայսերական Ռուսաստանը որպես մեկ քաղաքական ամբողջություն միավորվել է տարբեր կրոններ դավանող և սեփական մշակութային, իսկ որոշ դեպքերում նաև պետական ավանդույթներ ունեցող մարդկանց հսկայական զանգվածներ, գործնականում ոչ մի դեր չի խաղացել **սլավոնաֆիլների և նրանց հետևորդների (Ն. Դանիլսկի, Վ. Լամանսկի, Կ. Լեոնտև) ստեղծած ռուսական ինքնության հայեցակարգերում**: Բայց եթե անգամ այս փաստը ճանաչվեր, ապա դա քիչ ազդեցություն կունենար կայսերական Ռուսաստանի քաղաքակրթական առանձնահատկությունների սահմանման վրա: Այսպես, Վ. Լամանսկին, որը թերևս առաջինը Ռուսաստանը ճանաչեց որպես Արևելքի ու Արևմուտքի քաղաքակրթությունները միավորած երկիր, կարծում էր, որ **ռուսական Ասիան**, պասիվ ընդունելով ռուսացման գործընթացը, որևէ նկատելի դեր չի խաղացել նրա քաղաքակրթական զարգացման մեջ և, համապատասխանաբար, չի ազդում քաղաքակրթական ինքնության վրա³⁰: Իրավիճակը, երբ քաղաքակրթական ինքնությունը սահմանելիս գերակշռում էին **կրոնական և ազգային բաղադրիչները**, զուգորդված կայսերական գաղափարի հետ, սկսեց փոխվել միայն 20-րդ դարում՝ առաջին հերթին եվրասիական շարժման շնորհիվ³¹: Այդ շարժման գլխավոր ձեռքբերումներից մեկը կարելի է համարել այն, որ Ռուսաստան-Եվրասիա էթնիկ, մշակութային և կրոնական տարասեռությունը խթան հանդիսացավ եվրասիական «սիմֆոնիկ անհատականության» հայեցակարգի զարգացման համար, որը ներկայացնում է «միասնությունը բազմակարծության մեջ»: Այնուամենայնիվ, եվրասիա-

կան նախագիծը մի կողմից մնացել է անավարտ, մյուս կողմից ակնհայտորեն ձեռք է բերել կայսերականության ընդգծված հատկանիշներ՝ եվրասիականության տարածական տիրույթում բացահայտելով նոր հավակնություններ ունեցող պետություններ:

«**Մեծ գաղափարի**» զարգացումը նպատակադրված է ինտեգրել ներքուստ տարասեռ քաղաքակրթությունները՝ «**չեզոքացնելով**» տարբերությունները: Ժամանակին Արևմտյան Եվրոպայի համար նման գործառույթ կատարեց «**Մեծ մոդեռն**» նախագիծը, որի հիման վրա ծավալվեց համաեվրոպական քաղաքակրթական ինքնության դիսկուրսը: Դրա առանցքը քաղաքակրթության՝ որպես պատմական առաջընթացի հիմնական շարժիչ ուժի և՛ օպտիմալ կազմակերպված հասարակության, և՛ Եվրոպայի քաղաքակրթական առաքելության գաղափարն էր:

Եվրոկենտրոն քաղաքակրթություն ունենալու ուտոպիական նախագիծը, շեշտը դնելով համաեվրոպական միասնության վրա, նկատելիորեն մեղմեց ազգային պետությունների (Վեստֆալյան աշխարհակարգ) եզակիության խնդրի սրությունը: Սակայն այս խնդիրն ամբողջությամբ չվերացավ, քանի որ համաեվրոպական քաղաքակրթական ինքնության հանդեպ մոտեցումը բավականին օրգանական է համակցված զանազան ազգային գաղափարների հետ, որոնց տրվեց քաղաքակրթական կարգավիճակ: Հետևաբար եվրոպական քաղաքակրթության հետ մեկտեղ վերլուծվել են և՛ Ֆրանսիայի, և՛ Անգլիայի քաղաքակրթության առանձնահատկությունները:

Այսպիսով, քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման հիմնախնդիրները «**ուժային բևեռի**» կարգավիճակի նկրտումներ ունեցող երկրների կողմից դադարել են եվրոպակենտրոն դիտարկվելուց: Այսպես, Հնդկաստանում ազգային ինքնության շեշտադրման վելուց: Այսպես, Հնդկաստանում ազգային ինքնության շեշտադրման միտումը և միաժամանակ էթնո-ազգային անջատողականության ամրապնդումն ուղեկցվում են **ռազմատենչ հինդուիզմով**, որի շրջանակներում **հինդուիզմի մշակութա-քաղաքակրթությանը բնորոշ** բարձր աստիճանի հանդուրժողականությունը և ներառականությունը սկսել են ասահանջել: Ինքնավար քաղաքակրթական ավանդույթների և արժեք-նահանջել: Ինքնավար քաղաքակրթական ավանդույթների և արժեքների ակտուալացումը կապված է սանսկրիտի վերածննդի հետ, մահմեդական և քրիստոնյա բնակչության բռնի փոխակերպումը՝ հինդուիզմեդական և քրիստոնյա բնակչության բռնի փոխակերպումը՝ հինդուիզմ

³⁰ Ламанский В. И., Три мира Азийско-Европейского материка. СПб., 1892, с. 2, 14.

³¹ Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական արդիականացման հրամայականները Հայաստանի Հանրապետությունում /Մ. Մ. Մարգարյան, Եր., «Պետական ծառայություն», էջ 147-178:

մի, հինդուիզմը համաշխարհային կրոնի վերածելու և այլ նախագծերի հետ: Հնդկական ֆունդամենտալիզմը, ինչպես նշում են փորձագետները, ընդգրկել է հասարակության լայն շերտեր՝ ներառյալ մտավորականությունը³²:

Օրինակների թիվը կարելի է ավելացնել, բայց դեռևս դժվար է ասել, թե քաղաքակրթական ինքնության պահպանման այս ճանապարհն ապագա ունի՝ հատկապես հաշվի առնելով և՛ Արևմուտքում, և՛ Արևելքում լոկալ քաղաքակրթությունների ներսում պլյուրալիստական արժեքների կայուն աճի միտումները: Մեր կարծիքով, ավելի բարդ խնդիրներ են ծառացած տարածաշրջանային քաղաքակրթական մակրոհամայնքների առջև, որտեղ միաժամանակ կերպափոխվում է արդեն իսկ դարերով ձևավորված քաղաքակրթական ինքնությունը: Թեև այս գործընթացն ավարտված չէ, այնուամենայնիվ, դրա որոշ առանձնահատկություններ արդեն ակնհայտ են դառնում, ինչը ցույց է տալիս, որ այս դեպքում քաղաքակրթական ինքնության դիսկուրսն ավելի շատ կենտրոնացած է տարասեռության ըմբռնման նորարարության և ստեղծագործական որոնումների վրա, բայց, միևնույն ժամանակ, գտնվում է ավանդական մոդելների ուժեղ ազդեցության տակ: Այսինքն, մակրոտարածաշրջանների ինքնության հայեցակարգը, որպես կանոն, առանձնանում է ընդգծված պատմականությամբ: Այս առումով շատ նշանակալից են մահմեդական աշխարհում տեղի ունեցող փոփոխությունները, որոնք կարծես թե ամուր հիմքեր ունեն իսլամի հիմքով ինտեգրվելու համար տարբեր աշխարհառազմավարական նախագծերի (նոր կամ արդեն վաղեմի ավանդույթներ ունեցող), որոնց քաղաքակրթական հարթություն է տրվում: «Մեծ Կենտրոնական Ասիա», «Մեծ Թուրան», «Իրանական աշխարհ» («արիական քաղաքակրթություն») աշխարհընկալումները, որոնք խախտում են իսլամական քաղաքակրթության ամբողջականությունը, մասնատում նրա տարածությունը և հաճախ դուրս են գալիս նրա սահմաններից (դեպի Եվրոպա, ԱՄՆ, Աֆրիկա), առանձնանում են ընդգծված էթնոցենտրիզմով՝ զուգորդված համապա-

տասխան տարածաշրջանների աշխարհատնտեսական և աշխարհաքաղաքական շահերի խաղարկմամբ:

Քաղաքակրթական ինքնության «արխաիզացիայի» առկա միտումները գերիշխող բնույթ չունեն, քանի որ ժամանակակից աշխարհում մշակութային տարածքի արդիականացման գործընթացները, լինելով խառնածին, միաժամանակ հենվում են և՛ **պոստմոդեռնիզմի, և՛ մետամոդեռնիզմի³³, և՛ ալտերմոդեռնիզմի, ինչպես նաև արխաիզմի վրա:** Վերադառնալով նախաքաղաքակրթական արխետիպային կերպարներին, որոնք ի վերջո եռաչափ ժամանակի մեջ մարմնավորում են քաղաքակրթական տարածության միատարրությունը պահպանելու հավաքական գիտակցության մտադրությունը, դրանք ընդունակ են զանգվածային գիտակցության մեջ բավականին ուժեղ արձագանք առաջացնելու: Բայց արդյո՞ք սա հուսալի գաղափարական հիմք կապահովի ինտեգրատիվ քաղաքակրթությունների ինքնության դիսկուրսի համար:

Քաղաքակրթական հին միջերի նորովի վերածնունդը, որը հիմնված է էթնոցենտրիզմի և ավտոխտոն ինքնավար մշակութային և կրոնական ավանդույթների վերակենդանացման փորձերի վրա, կարող է ինտեգրացիոն գործառույթ կատարել միայն այս կամ այն՝ էթնիկապես և մշակութային առումով միատարր տարածաշրջանում՝ բնականոն արդիականանալով, ոչ թե մեխանիկորեն ունիվերսալիզմ որդեգրելով:

Այսպիսի մոտեցումը մեզ ավելի հեռանկարային է թվում, մասնավորապես, **մետիսացման** հայեցակարգի կիրառման նպատակահարմարությամբ: Դա իր ամենավառ մարմնավորումն է գտել լատինաամերիկյան մտածողներ Զ. Վասկոնսելոսի և Լ. Սեայի աշխատություններում: Նրանք պնդում են, որ մշակույթի և մարդու «սինթետիկ» գերակայությունն օգնում է միավորելու աշխարհի մշակույթների ողջ հարստությունը՝ հաղթահարելով նրանց միջև սահմանները ոչ թե ասիմիլյացիայի, այլ փոխլրացման (համագործակցության) շնորհիվ³⁴: Լատինական Ամե-

³² Индийская цивилизация в глобализирующемся мире. По материалам международной конференции. М., 2005. с. 144, 161, 205.

³³ Luke Turner Metamodernism: A Brief Introduction // In the press, Theory, January 12, 2015. [https://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-abriefintroduction/\(12.07.2024\)](https://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-abriefintroduction/(12.07.2024))

³⁴ Сea Л., Об определяющих чертах цивилизационного строя Латинской Америки / Л. Сea // Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия / Сост. Б. С. Ерасов, М.: Аспект Пресс, 1998, с. 447–449; Фернандес-Арместо, Ф. Цивилизации / Ф. Фернандес-Арместо, М.: АСТ: АСТ Москва, 2009, 764 с.

րիկայի քաղաքակրթական ինքնատիպության և բացառիկ քաղաքակրթական մոդելի «հավաստի երկակիություն և իսկական-անիսկականի նկատմամբ վստահության» գաղափարը հիմնավորել է նաև Խ. Օրտեգա Ի. Գասետը, ըստ որի՝ մարդն իր էությանմբ հակված է նույնանալու այս կամ այն մշակութային միջավայրի հետ³⁵:

Մեր դիտանկյունից, մեծ ներուժ ունի նաև հեռավորարևելյան կոնֆուցիական քաղաքակրթության նախագիծը: Պատմականորեն մանրակրկիտ մշակված էթիկա-արարողակարգային նորմերի օգնությամբ կոնֆուցիական քաղաքակրթությունը հաջողությամբ կատարել է ինտեգրացիոն դեր՝ հստակորեն ներդաշնակելով սոցիալական կյանքը, անհատական վարքագիծը և «մարդ-հասարակություն-բնություն» համակարգի ներդաշնակ գործունեությունը: «Կոնֆուցիական կապիտալիզմի» մոդելը (gemeinshaft-capitalism), որը հիմնված է կոլեկտիվիզմի սկզբունքների վրա և հակադրվում է հասարակության արևմտյան անհատապաշտ մոդելին, կապիտալիզմի բողոքական էթիկային և արևմտյան տնտեսագիտության նվաճումների իդեալներին, շատ տարածված է Հեռավոր Արևելքի տարածաշրջանում (օր. Ճապոնիան, որն առանձնահատուկ քաղաքակրթություն է ներկայացնում, ազգային գաղափարի վերածննդի և բնականոն արդիականացման դիտանկյունից հավատարիմ է կոնֆուցիական իդեալներին), իսկ «երրորդ աշխարհի» այլ երկրներում բնականոն արդիականացված կոնֆուցիականությունը հետևողականորեն քաղաքակրթական ինքնության միջեր է ստեղծել և՛ Հեռավոր Արևելքի, և՛ զարգացող երկրների համար: Նրա տեսական և կիրառական հիմքերը բավականին ամուր են հատկապես Արևմուտքի նկատմամբ աճող քննադատության և, ի լրումն, արևմտյան քաղաքակրթության այլընտրանքային նախագծի առաջարկման համատեքստում: Իրոք, քաղաքակրթական «մատրիցան» և, համապատասխանաբար, Արևմուտքի ինքնությունը ակտիվորեն քայքայվում են զարգացող երկրներից ներգաղթյալների հզոր հոսքերի պատճառով: Մեծ անկլավներ կազմող բազմամիլիոնանոց, էթնիկապես բազմազան սփյուռքները, որպես կանոն, իրենց մշակութային և քաղաքակրթական ինքնությունը կորցնելու միտում չեն դրսևորում: Ի լրումն այլ գործոնների՝ այստեղ մեծ նշանակություն ունի միգրանտների կրիտիկական զանգ-

վածի ազդեցությունը. սփյուռքների թվի աճը ինքնաբերաբար հանգեցնում է նրան, որ թուլանում է ներգաղթյալների կողմնորոշումը դեպի հարմարվողականություն և ինտեգրում ընդունող համայնքներ: Այնուամենայնիվ, ինչպես շեշտում են փորձագետները, նույնիսկ հաջող ադապտացիան միշտ չէ, որ կապված է «օտար» նորմերի և արժեքների անվերապահ ընդունման հետ³⁶: Ավելի հաճախ տեղի է ունենում, այսպես կոչված, պրագմատիկ ինտեգրում, այսինքն՝ ներգաղթյալների ընդունումն ունի զուտ իրավաբանորեն ինստիտուցիոնալացված բնույթ՝ զուգորդված ներքին խնդիրների և դեպի սեփական համայնք կողմնորոշման հետ, ինչպես նաև պայմանավորված ինստիտուցիոնալ համակարգի սիմվոլիկ միատարրությամբ: **Արևմուտքի քաղաքակրթական տարածությունն այլևս արտարիսոն բնակչության էթնո-ցեղային հիմքով, հունա-հռոմեականության ռացիոնալիզմի, ինչպես նաև կաթոլիկության ու բողոքականության հիմքի վրա հանդուրժողականություն քարոզող միաձույլ, միատարր ամբողջություն չէ:**

Ավելին, եվրասիականության քաղաքակրթության բոլոր երեք ենթահամակարգերը ցանցավորված են և հայտնվել են «երրորդ աշխարհի» կոչվող տարբեր քաղաքակրթությունների գերակշռող ազդեցության գոտում: Այդ քաղաքակրթություններն ունեն պատմականորեն հաստատված մշակութային և քաղաքակրթական ավանդույթներ և մրցում են Արևմուտքի քաղաքակրթական ավանդույթների հետ: Արևմտյան Եվրոպան ակտիվորեն իսլամանում է. մուսուլմանների թիվը, մոտավոր հաշվարկներով, կազմում է 20-25 միլիոն մարդ և անշեղորեն աճի միտում է դրսևորում: Եվրոպայի՝ «Եվրաբիայի»³⁷ վերածվելու հեռանկարն ամենևին չի բացառվում՝ հաշվի առնելով, ի թիվս այլ բաների, ժողովրդագրական գործոնները (տիտղոսավոր ազգերի ծերացումը, ցածր ծնելիությունը, տարաբնույթ այլընտրանքներով կյանքը անպատասխանատու ապրելու հնարավորությունները): Ավստրալիայում Հարավարևելյան Ասիայից ներգաղթած բնակիչների թիվն արդեն

³⁵ Хосе Ортега-и-Гассет, Восстание масс, М: ООО «Издательство АСТ», 2002, с. 465.

³⁶ Sheffer G., Diaspora Politics at Home Abroad, 2006. Cohen R., Global Diasporas: An Introduction. Second edition, Routledge, 2008; Safran W., Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return, Diaspora, No. 1, Toronto, 1991, 83-99.

³⁷ Ye'or Bat. How Europe Became Eurabia // Front Page Magazine. 27.07. 2004; Idem. Eurabia: The Euro-Arab Axis. L., 2005.

կազմում է ընդհանուր բնակչության մոտ 30 %-ը: Աստիճանաբար ձևավորվում է այն գաղափարը, որ Ավստրալիան և Նոր Զելանդիան անգլոսաքսոնական աշխարհի մաս չեն այլևս, այլ առանձնահատուկ համայնք, իսկ Ավստրալիան բնութագրող մակրոքաղաքական համայնքն արդեն ներառում է նաև Հարավարևելյան Ասիան, Չինաստանը և Ճապոնին:

Քաղաքականության ինքնության արմատական փոփոխության մասին խոսելն, իհարկե, վաղաժամ է, սակայն նման նախագծերի ի հայտ գալու փաստը շատ հատկանշական է: ԱՄՆ-ում բնակչության «լատինաամերիկացումը» մի կողմից ընթանում է տպավորիչ տեմպերով, իսկ մյուս կողմից սրընթաց աճում է Հարավարևելյան Ասիայից և Հեռավոր Արևելքի տարածաշրջանից ներգաղթյալների թիվը: Եթե այդ միտումները շարունակվեն, եվրատլանտյան քաղաքականությունը կարող է ոչ միայն մասնատվել կամ դառնալ «պառակտված» քաղաքականություն՝ ըստ Պ. Բյուքենենի և Ս. Հանթինգթոնի³⁸ սցենարների, այլև դառնալ այլ քաղաքական մակրոհամայնքների մաս: Արևմուտքի քաղաքական «կողի» աստիճանական որակական վերափոխման տարբերակը, դրա վերափոխումը օտար մշակութային խորհրդանիշների և արժեքների «կենտրոնական գոտի» ներթափանցումը արդեն հանգեցրել է նոր՝ «**հիբրիդային**» որակի ձևավորման:

Այսինքն՝ խնդիրն այն է, որ արևմտյան երկրներում գնալով աճում է այն ներգաղթյալների թիվը, որոնք, ֆորմալ առումով ընդունելով գերիշխող մշակույթի նորմերը, միաժամանակ հետևողականորեն **ներկայացնում և զարգացնում** են իրենց մշակութային արժեքները: Այս առնչությամբ արդեն իսկ կան հիմնավոր նախադրյալներ, ըստ որոնց՝ կարող է խախտվել լոկալ քաղաքականությունների իմունային համակարգը: Իհարկե, դեռ վաղ է խոսել արևմտյան քաղաքականության «**կենտրոնական գոտի**» (ըստ Է. Շիլսի բնորոշման) «**ուրիշի/օտարի**» զանգվածային ներթափանցման մասին³⁹: Ի գիտություն ընդունելով այս

մոտեցումը՝ այդուհանդերձ, չպետք է մոռանալ, որ Արևմուտքում իրենց բնույթով ձևավորված և կայացած սփյուռքները, պաշտպանելով իրենց մշակութային և քաղաքական ինքնությունը, միշտ չէ, որ ձգտում են պահպանել ենթամշակութային մեկուսացումը, այլ ընդհակառակը՝ սկսում են «հյուրընկալված հայրենիքներում» դիրքեր գրավել ոչ միայն տնտեսության, այլ նաև կրթական համակարգում, իրավունքի և մշակութային կյանքի այլ ոլորտներում: Այս խնդիրն մի քանի աշխատություններ նվիրած Յո. Հաբերմասը ավստսանքով եզրակացրել է, որ համաեվրոպական ինքնության հիմնախնդիրը և դրա գործառնման հետ սերտորեն կապված համաեվրոպական արժեքների ամբողջության հարցը հիմնականում վիճելի է⁴⁰: Հետաքրքիր է, որ Յո. Հաբերմասը քննադատության է ենթարկել եվրոպական երկրներին, որոնք վարում են աշխարհիկացման, կրոնական հանդուրժողականության, սոցիալական արդարության իդեալների, մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման, բռնության մերժման, տոտալիտարիզմի, տեխնիկայի բացարձակացման վտանգների չկարևորման քաղաքականություն և այլն: Գնալով ավելի հասկանալի է դառնում, որ այսօր ո՛չ բազմամշակութայնության, ո՛չ էլ «մշակույթների ու քաղաքականությունների երկխոսության» շատ վերացական և քաղաքականացված տեսություններ ի վիճակի չեն ստեղծել «մեծ գաղափար», որը կարող է համախմբել էթնիկ մշակույթների կալեյդոսկոպը՝ արժևորելով նրանցից յուրաքանչյուրին:

Հանրագումարենք. քաղաքականության ինքնության սիներգետիկական էֆեկտի զարգացման առումով տեսականորեն դրա լուծման երկու հիմնական տարբերակ ենք առաջարկում: **Առաջին**՝ լոկալ քաղաքականությունների միջև զարգացնել համագործակցության մշակույթ՝ ընդունելով այն որպես բնականոն արդիականացման և զարգացման լավագույն մոդել⁴¹: Այդ պարագայում քաղաքականության քաղաքական նախագիծը պետք է իսկության մեջ զուգամիտի էկզոգեն և էնդոգեն գործոնները: Համագործակցության մշակույթի նմանօրինակ զարգա-

³⁸ Бьюкенен П., Смерть Запада. М.; СПб., 2004. с. 14, 16; Huntington S. Who we are The Challenges to America's National Identity. New Delhi, 2004.

³⁹ Shils Edward Albert, A fragment of a sociological autobiography: the history of my pursuit of a few ideas, 2006.

https://eprints.lse.ac.uk/117143/1/final_draft_LSE.pdf (09.07.2024)

⁴⁰ Хабермас Ю., Расколотый Запад. М., 2008; Habermas J. Ach, Europa. Fr. a/M., 2008.

⁴¹ Մարգարյան Մ. Գ., Համագործակցության մշակույթը՝ որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործընթաց, Գիտական Արցախ (Scientific Artsakh, Научный Арцах) №1, 2018, էջ 193-200:

ցումը հնարավորինս կբացառի «ուժային բևեռների» լիդերների կոնֆլիկտային և սեփական հիմնավորված կամ չհիմնավորված ամբիգիաների վրա հիմնված միսիոներական աշխատանքի տարբերակը (ընդգծում եմ՝ նախ «ուժային բևեռների» լիդերների կոնֆլիկտայնությունը, ոչ թե քաղաքակրթությունների), որն արդեն ցույց է տալիս նրանց **մարդասպան** քաղաքականության սկիզբը: Օրինակ՝ ինչ հպարտությամբ էին «Իսլամական պետության» դահիճները հրապարակային գլխատում «անհավատներին» հեռուստատեսային տեսախցիկների առաջ: Առավել խոսում է «չճանաչված պետության» կարգավիճակ ունեցող Արցախի Հանրապետության դեմ 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեյջանի ռազմական ագրեսիայով սկսած 44-օրյա **Հայ-ադրբեյջանական** կամ **Արցախյան երկրորդ** պատերազմը, որը նշանակալի դարձավ ԱԹՍ-ների, նորագույն տեխնիկայի և ծանր հրետանու լայնամասշտաբ ռազմական օգտագործմամբ և ինֆորմացիոն դաշտում պաշտոնական հակամարտությամբ, իսկ Թուրքիան բացահայտ ռազմական աջակցություն ցուցաբերեց Ադրբեյջանին:

Երկրորդ՝ այլընտրանքային տարբերակը իսկության մեջ իրականությունը վերաբերելն է և միանշանակ ընդունելը նախկինում մշակված, բայց դեռևս չկիրառված հումանիստական սկզբունքները, որը բոլոր երկրների համար կարող է դառնալ էնդոգեն:

Հումանիզմը՝ որպես քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման գերակա արժեք

Հումանիզմը ժողովրդավարական և էթիկական կյանքի դիրքորոշում է: Այն հաստատում է, որ մարդ արարածն իրավունք և պատասխանատվություն ունի իմաստավորելու և ձևավորելու իր սեփականը կյանքը: Այսպիսով, մարդկությունը, մարդկանց մեծ համայնքները, ժամանակի մեջ էվոլյուցիայի ենթարկելով իրենց իսկ ստեղծած քաղաքակրթական հիմնարար արժեքները, կանգնել են երկընտրանքային ընտրության առջև. **ա) էկզոգեն** հավատարմություն ցուցաբերել որոշակի «միսիոներական» քաղաքակրթության արժեքների նկատմամբ («փրկիչ» ազգային պետություն), որը ենթադրում է ինքնուրույն ձևավորված քաղաքակրթությունների դեգրադացիա, **ինչպես նաև** սեփական քաղա-

քակրթությանը չհիմնավորված, կեղծ, խաղային տեխնոլոգիաներով «հիվանդացնելու» միջոցով այլ քաղաքակրթության նկատմամբ գերիշխանություն հաստատելը, **բ) էնդոգեն շարունակական էվոլյուցիոն կերպավորում**՝ քաղաքակրթական-սովերենության պահպանման ակնկալիքով: Էնդոգեն շարունակությունը նույնպես միանշանակ չէ. դա կա՛մ գոյություն ունեցող պետությունների պահածոյացում-անկում է, կա՛մ դրանց վեհացումը և անցումը նոր՝ ավելի մարդասիրական վիճակի (ոչ միանգամից, այլ քայլ առ քայլ՝ պահպանելով լոկալ քաղաքակրթության առանձնահատկությունները): Բայց այստեղ էլ հարց է ծագում՝ ո՞ր ընտրությունն է նախընտրելի: Պատասխանը գտնում ենք հենց լոկալ քաղաքակրթությունների համայնքների (երկրների) կողմից իրականացված քաղաքական նախագծերում: Մարդկության, նրա բոլոր քաղաքակրթությունների ողջ պատմությունը վկայում է, որ նախընտրելի ընտրությունն այն է, որն **ապահովում է՝ ա) մարդու արժանապատիվ կյանքի պահպանումը, բ) մարդկային կյանքի առաջնահերթության գնահատումը՝ որպես գերագույն արժեք, գ) հումանիստական քաղաքակրթության էվոլյուցիոն պարույրի էության ու բնույթի հիմնավորումը**: Այս աքսիոլոգիական եռամիասնության մեջ առաջին երկու արժեքները վերջնական են և վերաբերում են մարդուն՝ որպես կոնկրետ անձի, անհատի, իսկ երրորդն ինստիտուցիոնալ է, քանի որ ձևակերպում է մարդկանց միջև հարաբերությունների ամենաբարձր նորմը՝ **պատասխանատու լինել սեփական գործունեության նկատմամբ՝ չվնասել, չեղծել իրականությունը, չպարտադրել, իսկության մեջ տեսնել հիմնախնդիրը և համագործակցել՝ բարձրացնելով սեփական քաղաքակրթության քաղաքական նախագծի մրցունակությունը և հեղինակությունը**:

Հուսադրող է, որ վերջերս մի խումբ զարգացած երկրներում (օր.՝ BRICS) հասունանում է ոչ թե միսիոներական, այլ մեկ այլ՝ համագործակցային մշակույթի և հումանիզմի արժեքաբանության հիմքի վրա ձևավորվող և զարգացող ընդհանուր քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի մշակման ընտրություն: Չհրաժարվելով էնդոգեն կենսակերպի ձեռք բերած արժեքներից՝ այս երկրների բնակչությունը, քաղաքական վերնախավը և ռազմավարական էլիտան **հետևողականորեն**

փորձում են բարձրացնել իրենց համայնքների համակեցության սոցիալական պատասխանատվությունը և մարդասիրությունը: Այդ նպատակին հետամուտ՝ այդ երկրների պոլիարխիկ էլիտաները ձեռնամուխ են եղել երկրների ինքնիշխանության և խաղաղության ապահովմանը՝ պատրաստվելով պատերազմի: **Սակայն չի բացառվում, որ այդ երկրները և նրանց պոլիարխիկ էլիտաները ևս «հիվանդանան» նոր որակի միսիոներականությամբ:**

Միաժամանակ տագնապալի իրավիճակ է ստեղծվել. զարգացած երկրները փորձում են զարգացող երկրների քաղաքական լիդերներին ներքաշել հիմնարար արժեքների կեղծ միսիոներական գաղափարախոսություններին «համարժեք պատասխան» փնտրելու մեջ: Այս իրավիճակի մասին է վկայում գաղափարական հակասության վերականգնումը արևմտյան (Վաշինգտոն+Բրյուսել) և «միջին» ռուսական (Մոսկվա) քաղաքակրթությունները ներկայացնող կենտրոնների միջև: Իրական խնդիր է քաղաքակրթական ընտրությունը հիմնավորելը, ընտրություն՝ հիմնված հումանիստական արժեքների վրա: Հետխորհրդային իրականությունում, արդեն 1990-ականներին, այդ մոտեցման լեզու և լեզուիմ անհրաժեշտության վրա հատուկ ուշադրություն հրավիրեց հայ ակադեմիկոս Է. Ս. Մարկարյանը: Ըստ նրա՝ «ապագայի իդեալը ինտեգրված մարդկությունն է, որն իր հարաբերությունները կառուցում է հումանիստական հիմքի, համամարդկային արժեքների առաջնահերթության վրա»⁴²: Փաստորեն, հայ փիլիսոփա Է. Ս. Մարկարյանը հումանիզմի սկզբունքների կիրառման օգնությամբ ընդգծեց մարդկանց ինչպես անհատապես, այնպես էլ հավաքական գործունակության անհրաժեշտությունը: **Մեր նպատակն է ուշադրություն դարձնել վերը նշված հումանիզմի երեք բնութագրիչների** վրա, որոնք, մեր կարծիքով, կազմում են ռեալ հումանիզմի քաղաքակրթության աքսիոլոգիական հիմքը: Սա, ինչպես ցույց տվեցինք վերևում, մարդկային կյանքի առաջին արժեքն է, որը տարանջատում է մարդկային համայնքների քաղաքակիրթ կյանքի

կառուցվածքը նախաքաղաքակրթականից: Այնուհետև, արդեն քաղաքակրթության պայմաններում, մեր դարաշրջանում սկսեցին ձևավորվել ևս երկու հիմնարար արժեքներ. **մարդկային արժանապատվությունը**, որը, որպես ներքին արժեք, բնութագրում է մարդու նպատակը⁴³, և **մարդկանց միջև հարաբերություններում բռնություն չկիրառելը**, որը համապատասխանում է նրանց կյանքի և արժանապատվության ներքին արժեքին՝ հստակեցնելով բարոյականության հրամայականի կանոնային ոսկե կանոնը. «...Վարվի՛ր այնպես, ինչպես ցանկանում ես քեզ հետ վարվեն»:

Ըստ Յու. Հաբերմասի՝ **մարդկային արժանապատվության արժեքայնության հիմնախնդիրը** «...բարոյականության այն «աղբյուրն» է, որից սնվում է բոլոր հիմնարար իրավունքների բովանդակությունը»՝ ազատության, սոցիալական, մշակութային իրավունքների և այլոց իրավունքները՝ իրենց հավասարակշռությամբ, սինթեզով և անբաժանելիությամբ՝ դրանցից որևէ մեկը (օրինակ՝ տնտեսական) չառանձնացնելով որպես արտոնյալ⁴⁴: Մարդու արժանապատվության անտեսումը կարող է առաջացնել ոչ միայն գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների աքսիոլոգիական փխրուն ընդհանրության կոշտ խզումներ, այլև ստեղծել ամենաթողության տարբեր մակարդակներ՝ էթնիկ զտման իրականացում, նորագույն զենքերի կիրառում և անվտանգային համակարգի այլասեռում (կամ թատերականացում): Հարցադրումը գերակա նշանակություն ունի, քանի որ, ինչպես ակնհայտ է, «**ուժային բևեռները**» չեն խուսափի իրենց հնարավորությունն օգտագործելուց: Եվ ամենևին նշանակություն չունի՝ **մարդկությունը մտադիր է այրվել միջուկային դժոխքում ինքնակա՛մ, թե՛ ոչ իր կամքով**»:

Հետևաբար, այս սարսափելի, բայց հնարավոր տարբերակը մերժելու հրամայականը թույլ է տալիս հակադրել իրական հումանիզմի իդեալը՝ որպես Երկիր մոլորակի բնակչության համար ռազմավարական անվտանգության ապահովման ապագաբանական քաղաքակրթություն:

⁴² Маркарян Э. С., Гуманизм XXI столетия. Идеология самосохранения человечества. Ереван: Издательство Российско-Армянского (Славянского) университета, 2008; Маркарян Э. С., Глобально-экологическое моделирование и интерпретация наук. Пушкино: Институт философии АН СССР, 1980.

⁴³ Апресян Р. Г., Достоинство // Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2000. Т. I, с. 694–695.

⁴⁴ Хабермас Ю., Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека // Он же. Эссе к конституции Европы. М.: Весь мир, 2013, с. 15–17.

Դեպի ռեալ հումանիզմի քաղաքակրթություն շարժվելու աքսիոլոգիական ընտրությունն անհրաժեշտ է կատարել արդեն իսկ այսօր: Բայց դա պետք է անեն էլիտաները՝ իրենց ներծին քաղաքականությամբ, ինչը դիցուք հայ ՏԵՍԱԿԻՆ իր Տեղն ու Դերն ապահովելու հնարավորություն կտա՝ բնականոն արդիականացնելով քաղաքակրթության քաղաքական նախագիծը:

Եզրակացություն

Արդի տուրբուլենտության հաղթահարման ցանցային բարդություններն ապացուցում են, որ քաղաքակրթական «մեծ» ինտեգրացիոն գաղափարների ստեղծումն ու իրականացումը բազմամակարդակ գործընթաց է: Այսօր «ուղեղային կենտրոնների» կողմից մշակված քաղաքակրթական «նոր միֆերը», որոնք նախատեսված են միասեռության բարձր մակարդակ ունեցող համայնքը ցրելու և ցանցավորելու համար, հնարավոր չէ միանշանակ գնահատել ինչպես արդյունքի կառավարման, այնպես էլ ռազմավարական անվտանգ ապագայի տեսակետից: Այստեղից էլ հարց՝ բազմաչափ բարդ փոփոխությունների ո՞ր մակարդակում է հնարավոր դրանք կառավարել, վերլուծել և ապագաբանական կանխատեսումներ նախագծել: Այստեղ երկու հնարավոր ելք կա. նախ՝ «մեծ գաղափարի» ինստիտուցիոնալ հումանիզացում՝ նվազեցնելով անվտանգության առկա մարտահրավերների ցանցային բնույթի վտանգները, ապա՝ առանցքային ժամանակում ստեղծված «կայուն կետի»⁴⁵ արժևորման միջոցով ցանցավորված իրականության տարասեռության գերազնահատման (գերարժևորման) փաստի նվազեցում: Նկատի պետք է ունենալ, որ արդի տուրբուլենտ աշխարհում իրավիճակն արմատապես փոխվել է, «ուժային բևեռների» կողմից գերիշխանության նպատակով նորագույն զենքերի կիրառման, հիբրիդային պատերազմների վարման, տեղեկատվահաղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների հարատև զարգացման հնարավորություններն առաջացրել են բազմաթիվ անկանխատեսելի ռիսկեր: Դրանք մարդկությանը կանգնեցրել են սեփական ինքնառնչացումը կանխելու

գիտակցման անհրաժեշտության առջև՝ ինչպես մարդկային քաղաքակրթության միասնությունը ճանաչելու, այնպես էլ այդ միասնությունը համագործակցությամբ ամրապնդելու միջոցով: Այնուամենայնիվ, նույնիսկ հիմա մարդկային քաղաքակրթության ամբողջականության հիմնախնդրի ձևակերպումը բացահայտ հակադիր քննարկումներ է առաջացնում⁴⁶: Թեև լոկալ քաղաքակրթություններն սկսել են անդամագրվել «ուժային բևեռների» կողմից վերահսկվող տարածություններին և վերածվել գլոբալ հասարակության բաղկացուցիչ տարրերի, դրանց ինքնության խնդիրները դեռևս քննարկվում են:

Այսօր աշխարհի տարբեր մասերում մարդիկ հասկանում են միասնության անխուսափելիությունը՝ հանուն մարդկության գոյատևման: Բայց քիչ չեն նրանք, ովքեր պարզապես հրաժարվում են հավատալ այն գործնականում իրականացնելու փորձերին՝ վկայակոչելով մոռացված Հռոմեական ակումբի (1968) ընդունած կայուն զարգացման հայտնի հայեցակարգը, ինչպես նաև Բուֆալոյի Համաշխարհային հումանիստական կոնգրեսում ընդունված փոխադարձ կախվածության հռչակագրի (1988), Հումանիստական մանիֆեստի (2000), գլոբալ սահմանադրության և գլոբալ, համաշխարհային խորհրդարանի, գլոբալ անվտանգության համակարգի, գլոբալ էթիկայի մշակած սկզբունքների գործառումը: Այնուամենայնիվ, պետք է ընդունել, որ վերոհիշյալ փաստաթղթերը հիմնականում դեկլարատիվ բնույթ են կրում, մինչդեռ գլոբալ գիտակցությունը միանշանակ արտահայտում է «ուժային բևեռների» միջև հարատև փոփոխվող շահային դրսևորումները, իսկ «գլոբալ քաղաքակրթություն» հասկացությունը, ի թիվս այլ գործոնների, գիտության մեջ դեռևս հստակ ձևակերպում չունի:

Սա պահանջում է քաղաքական զարգացման և հանրային շահերի հումանիստական արդիականացման գործընթացներում խմբային նեղ շրջանակների շահերի հաղթահարում, ապագաբանական ռազմավարության մշակում և իհարկե՝ տուրբուլենտության կառավարում՝ կարևորելով գլոբալ և լոկալ արժեքային միասնության ու բազմազանության միջև հավասարակշռության պահպանումը: Որպես նոր աշխարհակար-

⁴⁵ Шеллинг Томас, Стратегия конфликта / Томас Шеллинг; пер. с англ. Т. Даниловой под ред. Ю. Кузнецова, К. Сониной, М.: ИРИСЭН, 2007, с. 154-199.

⁴⁶ Конрад Себастьян, Что такое глобальная история?.- Науч. ред. и пред. А. Семенова, пер. с английского С. Андрей, М.: Новое литературное обозрение, 2018, 312 с.

գի կայացման տրամաբանության ցանցային փոփոխությունների գործընթաց՝ տուրբուլենտությունը բնութագրվում է մշտական անկայունությամբ, անորոշությամբ ու վիրտուալությամբ, որը պարբերաբար խաղարկվում է գլոբալ քաղաքականության դերակատարների կողմից: Ավելին, ազգային էլիտան կառավարման իր արժեքաբանության հիմքում չի դնում սեփական քաղաքակրթության քաղաքական նախագծի շրջանակներում բազմամակարդակ դիսկուրս վարելու և բնականոն արդիականանալու ռազմավարությունը: Տուրբուլենտության պայմաններին համարժեք՝ ի հայտ են եկել խաղի նոր կանոններ, որոնք նոր համաշխարհային տնտեսական կարգ են պարտադրում՝ տնտեսական և քաղաքական ուժերի այլ դասավորվածությամբ, քաղաքակրթական նոր արժեքներով ու առաջնահերթություններով: Դիտարկենք, թե ինչպիսին են նոր կանոնները տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում:

1. Տնտեսական տուրբուլենտության այս ֆոնին և՛ միաբևեռ, և՛ բազմաբևեռ աշխարհի տեսությունը կորցնում է իր դիրքը՝ բևեռների միջև անտագոնիստական հարաբերությունների (ԱՄՆ, ԵՄ, ՌԴ, ՉԺՀ) և ռեսուրսների անհավասար բաշխմամբ, ինչպես նաև լատենտ հարաբերություններով: Թվային աշխարհին իր ճկուն և թափանցիկ տարածականությամբ սկզբունքորեն ստեղծել է անընդհատ փոփոխվող քաղաքակրթական սահմաններ, որտեղ ներկա լինելու՝ սեփական Տեսակի Տեղն ու Դերն ապահովելու համար պետք է ընդունակ լինել **ինքնաներկայանալու, ինքնիրացվելու, ինքնահաստատվելու և հատկապես ինքնապաշտպանվելու:**

2. Տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում գերակա նշանակություն է ձեռք բերել ինստիտուցիոնալ մրցակցությունը: Դա երկրների միջև գործողությունների տարածական ընդարձակման մրցակցության համակարգ է՝ հանուն կանոնակարգված, ազգային և քաղաքակրթական ինքնության ցանցային տարածական ընդլայնման և առաջատար դիրքերի մոդելավորման: Մեզամրցակցության այսպիսի ընկալման պայմաններում արդյունքի կառավարում կարողանում են ապահովել և իրենց խաղի կանոնները սահմանել այն երկրները, որոնք կարող են **ինքնաներկայացնել իրենց ազգային տնտեսության և քաղաքակրթա-**

կան ինքնության ինստիտուցիոնալ կարգը: Ուստի տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում միանշանակ ընդունել գլոբալ մակարդակում մշակված խաղի ընդհանուր կանոններ՝ առանց սեփական Տեսակի քաղաքակրթության քաղաքական նախագծի ինքնաներկայացման, ոչ միայն անիմաստ է, այլև տանում է ինքնաուչնացման:

3. Տնտեսական տուրբուլենտությունը լրջորեն ազդում է ազգային սոցիալական կարգի ձևավորման հնարավորությունների և յուրաքանչյուր երկրի ապագաբանական հեռանկարների վրա: Հետևաբար անհրաժեշտ է օգտվել քաղաքակրթական ինքնությունը ներկայացնելու ցանկացած հնարավորությունից: **Հայաստանը պարտավոր է նախաձեռնել, մշակել և խրախուսել հայկական սփյուռքի հետ համագործակցության զարգացման ծրագիր: Այս մոտեցումը ռազմավարական նշանակություն ունի,** քանի որ տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում էնտրոպիան (նաև՝ օտարումը) մեծանում է՝ որպես **համագործակցության մշակույթի** զարգացման անորոշության չափանիշ: Ակնհայտ է, որ գոյություն ունեցող երկրներից ցանկացածը արդի պայմաններում կարող է սեփական նախաձեռնությամբ կամ «ուժային բևեռների» թողտվությամբ հավակնել **տերության, ինչո՞ւ ոչ, նաև կայսրության կարգավիճակի:** Այսինքն, այն երկիրը, որը պարտադրում է իր սեփական քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը, կարող է իր ինստիտուցիոնալ կարգը արդյունավետորեն ներդնել այլ երկրների ազգային տնտեսություններում:

4. Տնտեսական տուրբուլենտության պայմաններում զարգացող պետությունները (նաև՝ ՀՀ-ն) բախվել և բախվում են այն փաստի հետ, որ ինտենսիվորեն իրենց տարածություններ են ներթափանցում մետատեխնոլոգիաներ ունեցող հզոր անդրազգային կորպորացիաներ, միջազգային կազմակերպություններ՝ ի դեմս Արժույթի միջազգային հիմնադրամի, Համաշխարհային բանկի, Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության և միջպետական կառույցների (օրինակ՝ Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկ (ՎՋԵԲ) (European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)), ՀՀ-ն ՎՋԵԲ-ի անդամ է 1992 թվականից), որոնք մեծապես կանխորոշում են պետության կոնկրետ

գործողությունները մակրոտնտեսության տարբեր ոլորտներում: Եթե մինչև 20-րդ դարի առաջին և երկրորդ կեսերը պետությունը ազգային տնտեսության միակ մակրոտնտեսական կարգավորողն էր, ապա 21-րդ դարի սկզբից, մնալով որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ, պետությունը ստիպված է հաշվի առնել արդիականացման օբյեկտիվ միտումները և կատարել մակրոկարգավորիչի դեր աշխարհի այլ ինստիտուտների հետ միասին: Ամենակարևորը՝ «ուժային բևեռների» խաղի կանոնների մշակման ժամանակ կառավարող վերնախավը պետք է կամք ցուցաբերի սեփական քաղաքականության քաղաքական նախագծի ներկայացման համար: Ակնհայտ է, որ գլոբալ մակարդակով իրավիճակն անկայուն է. թվում է՝ ազգային պետությունը հեռանում է դանդաղ, բայց նրան փոխարինելու հավակնություն ունեցող վերապետական կառավարման մարմինները, անդրազգային կորպորացիաները, միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպությունները (<Կ-ներ) շահագրգռված չեն հումանիստական արդիականացման դիրքերից առաջացած հիմնախնդիրներին լուծում տալու: Այս նկատառումներով հիմնավորում ենք այն վարկածը, որ տնտեսական տուրբուլենտությունը հնարավոր է հաղթահարել, կառավարել և կանխատեսել հետևյալ հատուկ օրենքների առկայության պարագայում.

➤ մշտական փոփոխության օրենք, որը պետության տարածքում ապահովում է առկա տնտեսական կառույցների և ինստիտուտների անցումային վիճակը.

➤ ռիսկի կառավարման օրենք,

➤ մենաշնորհի և գերշահույթի դեմ ուղղված օրենքների կիրառման խստացում՝ ապահովելով կապիտալի լեգիտիմացման ազատ մրցակցային դաշտի արդյունավետ գործառույթը, ինչպես նաև սոցիալական պատասխանատվության գործառույթը:

Ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ են խաղի նոր կանոններ, որոնք կապված են տարբեր համաշխարհային շուկաների և դրանց գերիշխող խաղացողների՝ առաջատար երկրների, անդրազգային կորպորացիաների տնտեսական զարգացման տատանումների հետ: Ամփոփելով՝ կարելի է ասել, որ այսօր քաղաքական ինքնությունը ենթարկվում է էական այնպիսի

վերափոխումների, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ժամանակատարածական տիրույթում պահանջում է Տեղ և Դեր ապահովել սեփական Տեսակի համար: Այս մոտեցումը մոտ ապագայում առավել ակնհայտ է դառնալու, քանի որ առաջնահերթ խնդիր է Տեսակի համար անվտանգություն և համագործակցություն ապահովելը՝ տարբեր քաղաքական ինքնությունների (լոկալ, գլոբալ, գլոկալ) հետ համագործակցության զարգացման միջոցով:

<Եղինակները հիմք են ընդունում այն, որ շատ նոր գործընթացներ իրենց երկիմաստությամբ չեն տեղավորվում գոյություն ունեցող տեսությունների և հայեցակարգերի պրոկրուստյան մահճում: <Ետևաբար հիմնախնդրի վերաբերյալ անհրաժեշտ է իսկության մեջ նոր դիրքորոշումներ արտահայտել: Փնտրելով համախոհներ՝ մենք վստահ ենք, որ մեր հայեցակարգային դիրքորոշմամբ հետաքրքրված «ուղեղային կենտրոնների» և ակադեմիական գիտության ներկայացուցիչների շրջանակում կկարողանանք ծավալել դիսկուրս՝ ռեալ ինստիտուցիոնալացված հումանիզմի և քաղաքական ինքնության բնականոն արդիականացման դիրքերից:

THE POLITICAL ECONOMY OF THE NATURAL MODERNIZATION OF ARMENIAN CIVIL IDENTITY: PROSPECTS FOR COOPERATION BETWEEN GLOBAL AND LOCAL CIVILIZATIONS*

Mariam Margaryan, Mamikon Margaryan

Key words: political economy, civilization, network management, crises of development, natural modernization, civilizational challenge, culture of cooperation

Introduction

In the structure of modern political science, it is customary to study changes in the domain of theories of political modernization and development. This approach began to circulate actively after the collapse of the USSR, when the newly independent countries, including the Republic of Armenia, had to answer the challenges they faced with the objective question "Where is the world going, and where are we going?" In order to value-based self-determination in an accelerated time, it was first necessary to master (learn) political science, since within the framework of the USSR's concept of "developped socialism," that science was declared "false" and "capitalist." That is why Z. Bzhezinski claimed that the most fundamental reasons for the epochal collapse "... are philosophical, since history and concepts of human nature were fatally incompletely interpreted. Thus, the failure of communism is an intellectual failure" [Bzhezinskij, 1989, 226]. Agreeing with Brzezinski, one should note that even after the collapse of the USSR, social scientists of the newly independent countries did not develop new paradigms to adequately respond to the existing challenges, unconditionally trusting the modernization models proposed by experts. Meanwhile, the demand of the time was to systematically analyze and study the playful nature of transformations taking place in multidimensional time, with its cause-and-effect relationships, through the prism of a scientific-analytical paradigm. In fact, a new socio-economic and spiritual-cultural

value space of modern Armenian society emerged in the logic of radically dismantling the Shiite, emotional, and Sovietism. This was followed by the fact that the sociologists of the "Homo Sovieticus" group, who were engaged in the analysis of socio-political transformations after independence, not only failed to predict the outcome of the process of political development called the "democratic transition" of linear liberalization and "voucher" privatization, but also did not attach importance to the game logic of the model of democratic "transition to consolidation" political development based on the (neoliberal) ideological basis.

Hence, politeconomic modernization and development in the post-Soviet countries took place in the 50s of the 20th century according to the rigid dichotomy of "traditional-modern" values of African and Latin American countries. The fact that already in the late

1960s, considering the ineffectiveness of the changes that had taken place, political scientist J. Alexander had recorded the "irreversible end" of the theory of modernization was ignored" [Alexander, 1994, 175]. The basis of such a harsh opinion was the destructive experience of the newly established democratic value orientations of political development in Latin American and African states, which had settled the socio-ethno-cultural chaos on the basis of "running/catching up" modernization. This forced these societies to re-evaluate the traditional and question who they were, what their prototypical values were: myths, symbols, rituals, language, religion, historical memory, customs and public institutions. Hence, the interest in political modernization was interpreted in a new way when the newly independent post-Soviet countries, as new centers of modernity, were involved in this complex process [Tiryakian, 1991, 165-180]. Meanwhile, already in the 70s of the 20th century, summing up the crises of political development that arose in African and Latin American countries, it was proven that political modernization has a civilizational dimension. In addition, since the 90s of the 20th century, transition scholars have admitted that the transformations carried out for the purpose of democratic transition have not yielded the desired results [Bauman, 2008, 240], since they were based

* ALTERNATIVE Quarterly Academic Journal Economy & Management, January - March, 2025, p.p. 25-44.

on a mechanical model of flowing modernity and political modernization, not on the application of civilizational dimensions [Margaryan, 2017, 21].

Therefore, the question of “Where is the world and us going?” remains relevant for the Republic of Armenia and the post-Soviet countries to this day. The emergence of Gorbachev’s perestroika in the newly independent countries, fueled by the opportunities of “voucher privatization” of accelerated and mechanical socio-political changes, and the revolutionary changes carried out by the first generation of “new rich” elites, were followed by crises of political development (distribution, mobility, participation, identity, legitimacy). The alienation, poverty, emigration, and marginalization created as a result of these crises more than revealed the vulnerability of the linear liberalization model of “democratic transition”. Hence, the elites and political analysts of the newly independent countries were forced to reassess the network nature of the mechanical transformations of local civilizations, saturated with uncertainty and economic turbulence [Margaryan & Margaryan, 2024, 3-20]. Based on the above, it is possible to substantiate the approach that this process of establishing a new world order, saturated with multi-level uncertainties, turbulence, post-truth, neo-Malthusianism, neo-Machiavellianism and manipulative technologies, has put forward new imperatives for theories of political modernization and development. Therefore, it is necessary to harmonize future-oriented, possible development approaches to the processes of modernization of humanity (formational, anthropological, hermeneutic, cultural, environmental, scientific and technical) into a single theoretical and applied whole. Hence, the natural modernization of local civilizations must be considered as a unit ensuring stable balance and viable diversity, a spiritual beginning. Moreover, we are convinced that such an approach is the imperative of the time. In other words, the approaches substantiated in the theoretical plane should become a basis for revealing not only the civilizational reasons for the periodic manifestation of crises in the political development of the Republic of Armenia, but also for ensuring strategic cooperation between the state, church and diaspora in order to prevent it. Otherwise, it is possible that the crises of public coexistence, alienation, marginalization and political

development of ensuring security, manifested in a new quality as a result of the “velvet revolution”, will not be overcome. At the same time, it should not be ignored that the crisis of public coexistence was initially manifested in Armenia, since in parallel with the process of the dissolution of the USSR, political modernization and development were implemented by circulating several vectors promising democratization: the elimination of the consequences of the tragic earthquake in Spitak (December 7, 1988), the solution of the Karabakh issue with the “Union” demand, and the active internationalization of the “Hay Dat”. In other words, the transformation process was initially multi-vector, while the voucher privatization process that began was linearly liberal, which aimed to dismantle the Soviet state wealth considered national, but the state established norms of social responsibility towards the newly formed “first generation of the rich” and foreign investors. As a result, today, the study of the issues of natural modernization of civilizational identity in the process of establishing a new world order is dictated by the new quality of socio-economic relations being formed between the “power poles” striving for dominance and the political-economic ruptures of “center-periphery” state power and power relations. Periodic wars, revolutions, ethnic cleansing, emigration, poverty testify that the global process of political modernization and development, with all its components, stages game scenarios that destabilize the humanization of global and national capital, the idea of tolerance, the rescue mission, and intercultural ties.

In this regard, the axis of the civilizational challenge is essentially twofold. First, political economy, engaged in the study of the distribution, consumption, and accumulation of production results existing at different stages of society’s development, presents certain requirements to modern societies in order to maintain biopolitics and the ability to naturally modernize: to ensure social responsibility, management of results, public coexistence, and security with an expanded agenda. Second, these are requirements posed to modern societies, which, adapting to sharply changing conditions, are obliged to ensure economic development and human relations in the process of productive work, income distribution, and

capital accumulation. Therefore, natural modernization is the basis of the value system of civilizational dimensions of socio-economic, moral-psychological and political development of society. This multidimensional process assumes that there should be an integration of global and local civilizations without a mechanical equalization of the civilizational order, without considering local spaces as a source of cheap labor and raw materials, without losing resources for self-realization and self-presentation, without encouraging the interests of countries with unfounded ambitions and imperialistic tendencies. The multi-level list of civilizational challenges of our time aimed at the Armenian society, the Armenian Species, and the RA - Diaspora relations suggest that after the ethnic cleansing of the Republic of Artsakh, which has the status of an "unrecognized state", it is necessary to implement strategic forecasts within the framework of a scientific-analytical paradigm aimed at the strategic future of the country. This will provide an opportunity to ensure rational competitiveness, emphasizing cooperation with the dominant forms of civilization and not encouraging the decline of the Species, alienation, and emigration through self-rejection and self-destruction. Thus, in order to systematically present, interpret, and predict the theoretical and methodological analysis of the problems of the natural modernization of civilizational identity, we emphasize the imperatives of political and economic cooperation of global and local civilizations.

Research methodology

Considering the multi-layered nature of the problem, we have applied structural-functional and synergistic methods. From the perspective of the structural-functional method, we have considered that we can offer the prospects for institutionalizing the future toolkit of the civilization of change. By paralleling the structural-functional and synergistic methods, we have substantiated the possibilities of overcoming the current problems of local (in other words, Armenian) civilization and its natural modernization. And by applying the synergistic method, we have proven that society, as a complex system, includes such characteristics as nonlinearity, imbalance, bifurcation transition, the possibility of random fluctuations (fluctuations), etc. In this case, the factors determining mirror, reflected, mechanical modernization

sharply increase. According to O. Toffler: "...the Prigogineian paradigm is particularly important in that it focuses attention on those aspects of reality that are characteristic of modern accelerated social changes: instability, disruption of the existing order, imbalance, nonlinear relationships, where the smallest signal at the input can have a strong response at the output, and frequency can increase sensitivity over time" [Toffler, 1986, 16-17]. And as a result of such interaction, the system passes to its new, stable state through self-organization and self-development. We are convinced that the use of structural-functional and synergistic methods is promising, as it reveals the peculiarities of the modern stage of development of cognitive science. From this point of view, we have tried to reveal the dangers of the mechanical selection of universal civilizational values presented to local civilization (in our opinion, Armenian) in a metaphysical sense and to develop specific aspects of natural modernization.

Literature Review

The research problems in this work are dictated by the logic that from a metaphysical point of view it is necessary to assess and value not only the evolution of global civilization, but also the ontology of one's own coexistence (people, nation, state) in this sphere. In this regard, we have emphasized the approaches of the English thinker D. Hume (1711-1776). Taking the consequences of the English bourgeois revolution as a basis, he interpreted civilization in the realm of "liberalism, nation, civil society" as a means of overcoming the problems that have arisen through purposeful, silent and persistent work, self-government and the conclusion of a "pact" of cooperation. This model was adopted by the Scottish enlightener, professor of moral philosophy at the University of Edinburgh A. Ferguson (1723-1816). Being a representative of English classical political economy, A. Smith's (1723-1790) friend A. Ferguson presented civilization as a certain level of self-government, where the dominant social classes develop cities, literature, and culture through their purposeful, silent, and persistent work, and society, maintaining the norms of coexistence, experiences progress. Placing the establishment of citizenship at the basis of the development of civilization, A. Ferguson developed his model of social progress as an ideal

of coexistence, morality, and responsibility. In this way, he substantiated the laws of economic development and accumulation of national wealth developed by A. Smith, as well as the relationships between people, the process of productive labor, income distribution, division of labor, and capital accumulation as a certain result of political and economic development, and not a consequence of revolution [Smith, 2007, 960]. The scheme of the three stages of human development: savagery, barbarism, civilization, developed by A. Ferguson [Ferguson, 2000, 138-139], was used in their works by L. Morgan ("Ancient Society", 1877) and F. Engels ("The Origin of the Family, Private Property and the State", 1884).

Based on today's revolutionized realities and consequences, it can be said that A. Ferguson's approach remains topical in a philosophical sense, since it has stood the test of time: civilization means gaining power and wealth as a result of thrift and hard work, and not through revolution. Thus, the ideas of A. Ferguson and K. Marx's ideas are radically different. Marx substantiated the formational approach to the development of civilization, proving the idea of the dictatorship of the proletariat and the inevitability of world revolution. And Ferguson, emphasizing the communal form of self-organization of society, painted humanity's transition to civilization as a political-economic basis for the creation, accumulation and maintenance of good in groups whose members were ontologically useful to each other [Ferguson, 2000, 391]. Following the approaches of A. Ferguson and A. Smith, the issues related to the unique use of the concept of "civilization" were divided into two directions: anthropological, which studies the transition of primitive societies to civilization, and sociological, which focuses on the processes of historical experience: self-development and self-modernization of society, nation, state, and individual [Abramov, 2008, 195]. On such a theoretical basis, by systematizing the literature we have studied, we have considered the process of political modernization as a rejection of the rigid dichotomy of "traditional-modern" values in favor of emphasizing the strategy of measuring civilization. From this perspective, we have substantiated the strategic, apocryphal and ontological significance of the civilizational dimension of political modernization and the culture of power

implemented by the ruling elite. We are convinced that without the implementation of the civilizational dimension by the strategic elite (according to A. Toynbee, the creative minority), it is impossible to overcome the uncertainties, turbulence and crises of political development in the Republic of Armenia [Margaryan, 2004, 312; Margaryan, 2005, 303].

Analysis

The dominant discourse in modern Armenian reality is the a priori emphasis on the leading role of humanistic demands on the ruling or power-seeking forces. The existing discourse lacks the critique of postmodernism, the postmodern perspectives of metamodernism, and the ineffectiveness of the problems of overcoming the crises of current political development, uniting the dispersed, fragmented, and postmodern society, subjecting the consequences of the decline of the Armenian SSR to scientific analysis, and increasing the social responsibility of capital. The socio-economic structural-functional, systemic, and phenomenological analysis of the "center-periphery" of the newly independent countries proves that it is impossible to objectively analyze the trajectory of their chronic crisis situations (alienation, poverty, unemployment, emigration) if the imperative of the natural modernization of civilizational identity is ignored. All this implies a new quality of knowledge, a new language for revealing, to describe and explain different events, styles, and lifestyles. Naturally, the cognitive aspects of modernization must crystallize either as completely new or as newly developed within the domains of previous discourse, on the basis of which the forms that have preserved the vitality of the originality of civilization are emphasized. We present the discursive construction of these qualities and forms as a convergence of two interconnected processes: first, the degree of kaleidoscopic theatricalization of rapid changes in events in reality, and then, considering deliberative communication in all social dimensions as a strategy for the natural modernization of the political project of civilizational identity. Hence, it is impossible to analyze the essence of maintaining public order, the nature of power, cultural practices without its political economic foundations. Why, because the civilizational structure is determined by the value-based resources that structure the political economic foundations of

personal and social practices - through the responsibility of capital, the level of income management, the introduction of technologies, the value saturation of free time, and not through mechanical imitation (Imitation).

Thus, the problems of civilizational dynamics have increased: Armenian society without the civilization of capital, the humanization of state administration may periodically encounter not only the socio-cultural, but also existential. Moreover, the topic of modernization of the economic market and capital of the Republic of Armenia remains imperative, as a rupture has arisen between the natural modernization of Armenian civilization and the political modernization of the Republic of Armenia [Margaryan, 2019, 312]. It is urgent for Armenian society to raise the issue of the place and role of social responsibility and public coexistence in ensuring spiritual security by the economic and political market, in parallel with its integration into global civilization. This, of course, is not a mechanical identification and acceptance of the modernization (Westernization) model through linear liberalization, but the ability to present oneself with one's own identity in the modern civilizational structure, to cooperate. The pivotal moment of change, in our opinion, was 2008, first with the tragic events that unfolded on March 1, and then with the brutal manifestations of the general economic crisis in Armenia. Paradoxically, this flow of fears, threats and dangers quite organically fit into the general trend of development and harmonized with the monotonous rhythm of public life. The national financial and banking business, which had previously been in a "shadow" or "establishment" status and "oscillating" between political forces and "power poles", clarified its global connections, which emphasized not only its speculative nature, but also the fact that it enjoyed state support. Hence, the 2008 crisis in Armenia created a two-level "mutually agreed oligarchy" between different generations of the new rich, the new rich and the state, as well as the high-ranking state bureaucracy. Meanwhile, the state, as the supreme institution of the political system, was supposed to take on the role of the initiator of new national projects, the organizer of the main spheres of public life, the guarantor of social justice, the maintenance of the norms of coexistence, and the provider of spiritual security. But the state of Armenia first of all

protected the interests of big capital, and the threats of movements pregnant with social rebellion forced it to stage a new, "velvet" version of the "color revolution" [Margaryan & Margaryan, 2021, 342]. The inefficiency of the state, more precisely, its assumption of the status of a group power in agreement with capital, was accompanied by the activation of "soft power" in the structure of civil society. Hence, the Armenian person, alienated from his historically formed civilizational territory, either became a network actor importing foreign civilizational values, or emigrated.

The establishment of a new world order is accompanied by powerful civilizational transformations, which has attracted the maximum number of participants from all over the world into the orbit of global economic turbulence. Those who have been attracted by the illusory temptations of the values of mass society and the pleasures of insatiable consumption have appeared in the new civilizational vortex and continue to actively assume roles. This complex process is presented as a progressive phenomenon, but the fact that progress implies ensuring the competitiveness and increasing the efficiency of one's own resources (natural, human) through self-control and self-realization is ignored. All those who accept progress as a kind of opportunity to admire the power of transnational economic and cultural networks, as well as to fanatically believe in their magical equality and freedom, are in for disappointment [Margaryan & Margaryan, 2024, 179-192]. This is evidenced by the politics of the "Arab Spring", color revolutions, the collapse of Syria, the Russian-Ukrainian war, the decline of the Republic of Artsakh. These are the troubled nodes of civilization, which can both become active and multiply due to the ongoing rearrangements between the "power poles". In this regard, the decline of the Republic of Artsakh, which was subjected to ethnic cleansing after a year of blockade and had the status of an "unrecognized state" for 30 years, is very noteworthy. The question that the issue has not been resolved, which is voiced by both Armenians, Artsakh residents, and international structures, is fraught with uncertainties and political risk. In fact, the ethnically cleansed Armenians of Artsakh can be drawn into games with an uncertain outcome staged by the "power poles". It is obvious from the above that in the process

of natural modernization in the Republic of Armenia, the main thing is to be the quality of the functioning of the political order and institutions of the political market management is conditioned by the nature of the actions of "continuous reforms from above". In other words, the process of natural modernization is not carried out in the conditions of a social tabula rasa, on which any political program can be "written". It is primarily influenced by the cultural traditions of the exercise of power and the quality of social responsibility of the capital owned by the "new rich".

In fact, natural modernization is conditioned by factors of ensuring national and state- building, socio-economic, cultural-value and spiritual security. Summing up the process of democratic transition of the Republic of Armenia, in relation to the mentioned factors, the political elite can be accused of choosing a destructive path of "mutually agreed group-government" development. Therefore, there is reason to conclude that marginal (protest bearer, insurgent) individuals who have appeared in a divided social space, as the standard-bearers of "color revolutions" who have assumed the sacred duty of making just changes, question their group interests the ontological features of historically crystallized civilizational key components. This also gives rise to insurmountable uncertainties, since natural modernization implies many scenarios of political consolidation, the choice of which requires an objective analysis of the crises of political development from the elites of the Republic of Armenia and the Armenian society. Such an approach will allow us to substantiate that the main characteristic of natural modernization in the Republic of Armenia is the active application of the "reforms from above" or "revolution from above" scenario, as well as the rejection of the "winner takes all" principle of governance. In this regard, the democratic "transition-consolidation" process in the Republic of Armenia has certain parallels with all transitional countries, whose political systems are formed, established, and transformed under the conditions of both mechanical and natural modernization of civilizational identity. Which condition is dominant depends on the quality of cooperation between the political and economic forces generating the value system of the political agenda, the level of government responsibility, as well

as the political and economic convergences of civilizations. It follows from this that political and economic changes in society clearly affect the mentality, normative value systems, behavioral stereotypes, and concepts of ensuring security. A radical shift is taking place in the moral-value-normative center of gravity formed in historical time: a dispersed polynormative decentralized cultural environment is actively created and developing in parallel with mononormative cultural environment [Bauman & Donskis, 2019]. The universal networking of the social environment of the quality of culture, moral norms, and religion that ensures common coexistence reaches an extreme: on the one hand, the devaluation (neutralization) of national culture, on the other hand, the fulfillment of the dream of becoming a participant in a life saturated with irresponsible consumption. In this uncertain process of socio-economic and cultural-civilizational network changes, a theatricalization of the "rejection" of the identity of Armenian civilization has taken place, conditioned by the presentation of alternative democracy by "soft power".

Discussion of the results

Human resource management in business, politics, science, and education (migration, outsourcing, transnational networks) testifies to the rapid civilizational movement of the Armenian people in the new socio-cultural map of the global civilizational space. The need to provide effective responses to the various civilizational challenges of our time requires cooperation between civil society, government and business operating in the homeland-diaspora-host state network dimension. As a systemic whole, cooperation includes appropriate knowledge, skills, merits, goal-setting based on self-discipline, selfactualization and self-realization. As a result, the Armenian "I", adopting the principle of "cooperation is the basis of security", gets the opportunity to cooperate with various "I". In this process, the issue of modernization of national identity and cooperation cannot be separated from the politics of the state, a state whose main duty is not to reject public coexistence by calling its citizens to irresponsible freedom, but to make them virtuous through education and moral discipline, enlightening their minds, purifying their hearts and teaching them their rights and

responsibilities. Education anchored on the logic of cooperation is a process that ensures the fundamental values of security, where the value of a person's socialization is determined by the ability of the ruling elite to modernize the political and economic market. Accordingly, it will provide an opportunity to ensure national security through the development of a civic stance and an expanded agenda [Margaryan, 2018, 193-200]. From this perspective, it is necessary to combine the best Armenian national traditions formed in the course of history - the creative essence, diligence, spirituality - with the scientific and educational innovations of the West, which will enable the Armenian person to establish himself as a person and respond to challenges. In this context, the following observation by A. Meneghetti is noteworthy: "Freedom from the Lord does not yet imply the achievement of freedom. Physical obstacles are eliminated, but the problems of becoming a person, realizing oneself and building one's own "I" remain as before [Manegetti, 2007, 80]. By emphasizing the rational management of human resources, it is imperative that national competitive education be considered a network process of self-realization of cooperation and purposeful participation, which includes planned learning of ideas of apocalyptic significance for strategic reasons.

The value system of purposeful participation, creating a strategic environment for civilizational contacts, allows not only to naturally modernize the identity of Armenian civilization with the help of the culture of RA - Diaspora - Church cooperation, but also to make it viable, ensuring a place and role in the network domain of global politics.

The approach proposed by us is based on the approach of "civilization as a zone of authority and network communication" developed by R. Collins. R. Collins defines civilization as a zone of self-expression of authority, which has one or more centers where symbolic objects of various types that attract people's attention are produced. According to R. Collins's zone of civilizational attraction always has two social aspects or spheres of action: a) civilization as a zone of loyalty and social identification of people living on the periphery of civilization and representing it; b) civilization as a network of attraction that penetrates over a large area from one civilizational zone to

another. Any civilization is characterized by territorial flows of people in two directions. One is directed inward - to centers of civilizational authority, which attract students, tourists and other visitors temporarily from the periphery of the given zone and from other civilizational zones. The second is in the opposite direction - the flow of teachers and missionaries from the centers of civilization to the peripheral regions of the civilizational zone and beyond its borders [Collins, 2001, 421-437]. The sphere of influence of a civilization is a network structure of social contacts, flows of people and their attention. For this reason, civilizations are always larger than societies or states, that is, social systems that have borders. Centers of civilization can be located within states and depend on them, but the authority of centers of civilization can go beyond the borders of the state. Criticizing the idea of civilization as a static, monolithic and fixed entity in one territory, R. Collins substantiates the approach that civilization is a sphere of influence, not just a cultural code. The acceptance of civilization as a zone of authority allows intellectual groups to be active in the representation of cultural diversity. It thus creates a common space of attention, where the main components of civilizational creativity are competing positions or schools of thought, which intersect at a common center or are connected to each other at several centers (these can be cities, monasteries, universities). Even if there is only one center, it is creative, because it is the point of intersection of competing positions. It is at this point that the introduction of civilization takes place. Here R. Collins makes several generalizations. First, not only ideas or even religions, but also entire forms of social structure can be imported through these networks of cultural contacts. The frequency of this importation varies historically and depends on the balance of economic and political power between the exporting and importing civilizations. Second, importation can occur repeatedly, over centuries, and through various channels of influence from a neighboring civilization of high prestige (for example, Chinese civilization was not only Buddhist or Confucian, but also a combination of these and other elements). Third, in some historical periods, a new civilization is created from the combination of imported and local elements, which deliberately breaks or at least significantly weakens its ties with the

civilization on which it depends. But even in this case, movements of civilizational autonomy owe their formation to the interaction or the inter-civilizational intolerance they confront. According to Collins, the network manifestation of civilizational autonomy is not a simple reflection of geopolitical and economic relations, but has its own specific cultural dynamics. It is based on social networks of intellectuals and organizations, which provide a material basis for cultural production. Therefore, when an organization of the intellectual world is created in the territory of the peripheral zone, which develops its own local creativity, then new groupings appear in the area of intellectual attention, which are no longer directly dependent on import chains. R. Collins especially emphasizes that no civilizational zone of authority has ever been isolated: each of them, through network dynamics of both attraction and repulsion, has been shaped by others, and has itself shaped others. Hence, the autonomy of civilizational authority depends on geopolitical and economic hegemony. As R. notes Collins, politically and economically focused sociological models, such as world-system theory, adhere to the approach that hegemonic position in geopolitics or the world economy leads to cultural dominance. But in reality, neither geopolitical nor economic hegemony automatically creates a center of civilizational authority. This can be proven by historical examples, when a people enclosed in a politically weak, conquered or economically backward region nevertheless creates a center of civilizational authority, where, in parallel with the flows of representatives of geopolitical or economic hegemony, there is a desire to fill time with cultural flows. Thus, although the Roman military organization conquered Greece, Greek civilization retained its authority and achieved cultural absorption by Rome. From this point of view, the presence of Armenian culture in the global space at all times is very remarkable. In this sense, the example of the Mekhitarist Order, founded in Venice on September 8, 1717 by the abbot of the Benedictine Order of the Armenian Catholic Church, Mkhitar Sebastatsi, and still in operation, is valuable. During their activities, the monks have published numerous Armenological, religious, and scientific works [Pztikean, 2003]. Theoretically, the conditions that foster civilizational creativity (at

least in the intellectual sphere) and, consequently, prestige are different from those that ensure the achievement of geopolitical and economic dominance.

To become a zone of civilizational prestige that attracts foreigners, Armenia must not only develop its existing social and spiritual structures, but also create new ones. They will create organizational conditions to support the intellectual creativity of a small number of competing schools. Such networks have been built in Armenia since the time of city-states and institutionalized in the higher education system, which has supported creative competition for centuries. Such structures were created in Armenia in different centuries under the auspices of the Armenian Apostolic Holy Church. Of particular importance is the University of Gladzor, which operated in the 13th-14th centuries, which contemporaries called the "Second Glorious Athens", "Capital of Wisdom", "Famous University" [Encyclopedia, 2002, 215]. The role of the University of Tatev, which operated in the 14th century (1375), is also great, which, according to Hravard Hakobyan, "The 10th century university of Tatev was the first in the Christian world [Hakopyan, 2009, 180]." In these and other educational centers, the idea of Spiritual Armenia was formed and developed. Guided by this basic knowledge, we consider it necessary to consider the idea of Spiritual Armenia, formed in the course of history, in the context of the natural modernization of the Republic of Armenia and ensuring its security, emphasizing the issues of spiritual, socio-economic and individual development of the Republic of Armenia and the Diaspora.

The idea of "Spiritual Armenia" is a special value phenomenon for overcoming the uncertainties of our times, the basis of the spiritual vitality of Armenian civilization, the existence of which not only gives us the opportunity to restore the connection between phenomena and clearly answer the question "Who are we?", but also to find out how to have a worthy PLACE and ROLE in the global governance system. As such, the Armenian community, with its readiness to respond to the challenges thrown at it, and why not, also to throw challenges, is obliged to overcome the crises of political development through vitality, solidarity and consolidation, as well

as to naturally modernize itself in line with the imperatives of our time. Therefore, the natural modernization of "Spiritual Armenia" implies is the implementation of biopolitics in line with the essence and nature of our time, based on new information and communication technologies, with the aim of truly humanizing the culture of public coexistence and the exercise of power. The idea of "Spiritual Armenia" has a profound political and civilizational significance, we propose to consider it from now on as a systemic whole that naturally modernizes Armenian reality through the adoption of the values of our time: competitive education, social responsibility, public coexistence, lasting socialization of the individual, ensuring security with an expanded agenda, civic culture, results and future management policies [Margaryan, 2004; Margaryan, 2023]. At the same time, the idea of Spiritual Armenia can serve as the basis for a new network-institutional cooperation between the Homeland

- the Diaspora and the Church, increasing the level of responsibility of secular and spiritual classes. In essence, R. Collins's approach clearly demonstrates how challenges to local civilization can be overcome through a network approach. In this regard, the network manifestation of Armenian civilization, due to its wide spatial coverage, can provide representation in many layers of global civilization, increasing the possibilities of presenting Armenianness through the functionality of the Armenian Network. The development of the Armenian Network is primarily aimed at presenting its own political culture in the midst of the multi-civilizational relations of time. In this regard, the crystallization of the spirituality of Armenian civilization in the sphere of multidimensional relations is of great importance, the continuous implementation of which will lead to its equal participation alongside major civilizations. In fact, the development of the Armenian Network is an attempt to present the unique Armenian political culture to the world, which will create the conditions for full participation in the work of the global political society, as well as prerequisites for occupying more advantageous positions in the implementation of a new international division of labor. This trend, within the framework of the scientific- analytical paradigm, by giving a multi-vector nature to RA - Diaspora - Church

relations, will increase the possibility of real use of the resources of the Armenian network. It follows from this that the network actors of the Armenian civilization, by expanding cooperation, will have the opportunity to influence the balanced development of the administrative-territorial units of the RA and the development of deliberative communication through their manifestations of interaction. At the same time, in accordance with the imperative of the time, the Armenian civilizational network can create an opportunity to cooperate with the world community in various dimensions.

The culture of cooperation, as a value system providing ideological, normative and role incentives, assumes that the most important resource of the civilizational political project in the process of social transformations is competitive education, political, national, civic consciousness, responsible participation and is a person who has the opportunity to freely express his or her civilized identity. All these incentives play a decisive role in the formation of the middle class and the openly recruited ruling elite as carriers and creators of deliberative communication. In this case, the task of governance is the transition from a marginal-populist model of participation to a liberal model. It is undeniable that populism "simplifies" the political space, replacing the complex multiplicity of "differences" with a clear dichotomy, both poles of which are not certain [Laclau, 2005, 18].

As a result of the value simplification, dispersion, and also the oscillation of the political space, the marginal populist participation model in the Republic of Armenia is implemented on the basis of the non-institutionalized principles of the "iron law of group rule" and pursues the preservation of the role monopoly. Ultimately, the actors of the marginal- populist model revolutionize the behavior of society. With this logic, we consider it necessary to emphasize the transition from postmodernism to metamodernism as a mechanism for increasing the viability of Armenian civilization by responding to challenges.

The experience of political development accumulated in the course of history proves that political subjects constantly strive to include new actors in the field of political project design of their civilization. These actors, as "soft forces" belonging to alternative civilizational centers, invade the

spatiotemporal space of other states and societies with their value system, becoming "centers of gravity." This phenomenon often causes the reevaluation of archetypes in the structure of civilizational political projects and the emergence of conflicting value contradictions. In order to explain the essence of such conflicts and obtain balanced answers, it is necessary to define the concept of a "civilizational political project" as a hierarchical and networked self-governing system that synthesizes the ideas and resources necessary for natural modernization, creates its institutional foundations [Margaryan & Margaryan, 2024, 79-95]. In order to consider it as a basis for natural modernization and ensuring security, it is necessary to take its historically formed sociocultural energy as a starting point. It is a phenomenon formed and transformed in the historical context on the basis of a cultural text (culture as a text) - symbolic capital transmitted with semantic nuances, religious, ritual, customary, as well as a form of institutional memory of the state and other structures, and social codes of conduct [Klifford, 2004, 560]. Being a comprehensive description of the potential and vitality of social communities (state, nation, society, individual) formed and developing in the historical context, it has the ability to both adapt to global challenges and silently, naturally modernize its own identity. At the same time, the mechanisms for activating "sociocultural energy" are directly related to its "energy sources" (government, state, army, writing, literature, educational system, symbols, religion, church, translation art, archetypes, etc.) [Eisenstadt, 2000, 21]. It should be noted that in the course of historical development, not only the models of transformation of civilizational political projects change, but also the "sources of energy" - as well as the "multiple fields of transformation (cyclic, linear, impulse, segmental models) that nourish them and are full of conflict tensions" [Eisenstadt, 2004, 48-66]. In order to reduce the conflict nature of the transformations of civilizational political projects, it is necessary to converge the mechanical and natural processes of modernization. This duality is our formula for ensuring intra-civilizational dialogue, a defensible state and citizen security, which will enable Armenian civilization to maintain its fidelity to its cultural text through the quantitative and qualitative growth of public institutions, creating a

strategic development model of "a smart society, a responsible state, a citizen with political, civil, national identity". In fact, by emphasizing the development and implementation of the principle of a scientific-analytical paradigm implemented at the institutional level, we clearly substantiate the goal of our work: the civilizational political project is the basis for natural modernization. And this guarantees the provision of both deliberative communication and an expanded security agenda in the Republic of Armenia at the same time. Such an approach, with its game logic, definitely implies strategic thinking, which "...is based on fundamental skills and helps to understand how to get the most out of them" [Diksit & Nejlbauff, 2015, 15]. It follows from this that the strategic development model of "smart society, responsible state, citizen with national, civilizational, political, civic identity" has a spatiotemporal comprehensive nature, since its structural multi-layering ensures the process of natural modernization of the military-political, geopolitical, socio-cultural and human resources of the civilizational political project. In other words, only with the presence of strategic thinking is it possible to resist the main component of cognitive wars in Armenia - cyber wars. With such a confrontation, a creative minority will be created for the self-presentation of the Armenian civilizational "I", a "smart force", which with its strategic thinking ("think tanks", creative individuals) will authentically represent the domains of public coexistence, social responsibility, as well as solidarity and the intersection of conflicts in the conditions of the establishment of a new world order. This should be accompanied by building guidelines for a civilizational political project in the Republic of Armenia, by the natural modernization of historically formed national public institutions: the family, the educational system, the defense army, the national church. In this context, ensuring spiritual security is not only a response to new challenges, but also a new quality of cooperation culture can be formed through the long-term socialization of the main bearer of natural modernization, youth. This multidimensional process is effective if the following factors necessary for the natural modernization of a civilizational political project are taken into account: First, the "power poles" implement numerous regional and local political projects through the "soft

forces" included in their sphere of interests. They cannot claim the status of civilizational political projects, since they pursue the goal of ensuring their influence. Therefore, the functional clarification of the lines of convergence between political projects and civilizational political projects is crucial for natural modernization and security.

Secondly, the civilizational political project is a system of values, meanings, symbols, archetypes that have been historically formed and ensure the viability of a social unit. It is apographically relevant if it is implemented by both the establishment and the "creative minority" with a harmonious analysis of the peculiarities of "sociocultural codes". In this context, a multi-level study of natural modernization in terms of ensuring an expanded security agenda has become mandatory.

Third, the establishment of a new world order is taking place in the conditions of flowing modernity. Therefore, it should be borne in mind that states and societies with unfounded imperial ambitions, as allies of the "power poles", erasing their historical past and ignoring the crises of the political development of their countries, transform their "I" with multi-level developed game technologies. This is accompanied by the activation of actors carrying alternative values, who, by creating a conflict between the old and new centers of civilizational political design, can deepen uncertainties and introduce images of fear, inferiority complex, the poor, the alienated, the victim into socio-cultural texts. In this sense, in the Republic of Armenia, the development of political, civilizational, national, civic identity, as well as the establishment of universal values, through the long-term socialization of youth, is paramount necessity. Only if guided by the awareness of public, state and national interests can the Armenian people overcome external and internal challenges filled with uncertainties, ensuring their viable and secure ontological paradigm in the past-present-future.

Conclusion

The process of political modernization and development is a challenge to the identity of civilization, to which each society responds in accordance with its value system and political consciousness. The theory of modernization needs to be revised in line with new challenges, in parallel

with the studies of multidimensional changes created in the conditions of the continuous development of information and communication technologies, the widespread use of artificial intelligence.

On the one hand, it is conditioned by the inefficiency of linear development in the modern era, on the other hand, by the new appreciation of the provisions of the value theory of security policy, and on the other hand, by overcoming the uncertainties arising during network management. Hence, the theory of modernization, with its game logic, does not exclude that, as a complex whole, it includes several systems of values, each of which is endowed with its own logic of problem solving and scientific substantiation. With this in mind, it is appropriate to consider political modernization as a prerequisite for economic progress, politics characteristic of postmodern societies, but also a process of change from postmodernism to metamodernism, hierarchical and network activity of the nationstate, implementation of security with an expanded agenda, civic participation, and the involvement of a polyarchic elite.

In this context, the apocalyptic imperative is that not only political actors, but also the creative minority are responsible for the natural introduction of both democratic values and a civilizational political project. This approach, first of all, allows us to consider natural modernization as a combination of traditional and modern values, as a third generation The phenomenon of indigenization. If the first generation of "democrats" was attracted by linear liberalization and the mechanical adoption of the "winner takes all" game, and the second did not formally break the connection with its national values, then the third generation is obliged to develop a civilizational political project, legitimizing and humanizing not only power relations, but also national spiritual capital. In fact, in the current conditions of the development of information and communication technologies, political modernization and development is a challenge, the coherent response to which definitely implies the indigenization of both secular and spiritual elites as their functional mission. It should be noted that since the 1990s, indigenization has become a key component of the competitive strategic management agenda: in Islamic societies, the key ideas were the revival of

Islam and re-Islamization, in India, a selective attitude towards Western values and the return of Hindu values to public policy, in East Asian states, the propaganda of Confucianism, which was accompanied by active discussions by elites about the idea of strengthening their states, and Turkish modernization is also statist.

It is noteworthy that the need for institutionalization of the globalization process as a factor in ensuring public viability was emphasized on the international stage as early as 1971, within the framework of the 5th international report presented by the UN Department of Economic and Social Affairs. Currently, globalization is considered not only in the socio-psychological, but also in the institutional domain, as a three-level process.

They are: 1) transmission - the linear and mechanical introduction of the Western model in developing countries, 2) indigenization - this stage begins with a reaction caused by the inconsistency of the theoretical and practical application of the introduced model, 3) authentication - the stage of "real compliance", when the signals received from the bottom up are also taken into account. In this context, Ibrahim A. Ragab's departure from Authentication as a "return to the roots in search of direction":

From the above, it is clearly seen that only through the civilized dimension of natural modernization is it possible to simultaneously solve the problems of the legitimacy of property, the modernization of national identity, the open recruitment of the political elite, the employment of the creative minority, the culture of cooperation, social dialogue, and political discourse, and overcome the crises of political development.

Natural modernization is a complex political-economic mosaic of institutional interactions between political actors, bearers of new values, and the culture of exercising power. It operates according to the role-playing operations that dictate the management of the value system of capital management, traditions, religious environment, mentality, the specific features of ensuring security, and the hierarchical and network manifestation of national interests. Accordingly, the following features are characteristic of the political modernization of the Republic of Armenia:

First, political marginal, revolutionized, and theatricalized forces operating stably in the Republic of Armenia perceive the values of democracy differently, since in reforms, personal (individual group) interests prevail over public, national, and state interests. Second, the diversity of participants in political life in the Republic of Armenia is apparent, since their role functions are limited, conditioned by mutually agreed oligarchic interests or the goals of appearing in the zone of influence of these interests.

Third, the crises of political development that underlie political modernization in the Republic of Armenia, with their various manifestations, have included in the public consciousness justified and unjustified aspirations to position themselves advantageously. Thus, the processes of political participants in the Republic of Armenia are uncertain and unpredictable. For this reason, "mutually agreed oligarchic" relations are periodically formed between the political and economic elites, and the discourse that has developed is theatricalized on a symbolic basis.

From the above, it is obvious that Armenian society has faced the eternal problem of "mirror modernization". Moreover, political modernization is reduced to the reproduction of the image of a "marginal Armenian" with a high level of revolutionization, striving for "fair democracy".

Let us summarize: As a result of the mechanical introduction of political modernization in the Republic of Armenia, the culture of self-determined and competitive development of the civilizational political project has been and is being rejected. Due to the absence of the latter, the self-expression of separate "soft forces" has taken place in the form of so-called revolutionary groups striving for marginalized modernization. As a result, "elite" isolated groups have periodically formed and are being formed in the Republic of Armenia, which, manipulating the Armenian civilizational political project, question the possibilities of natural modernization and feverishly absolutize the processes leading to mechanical cooperation.

We are convinced that the prospects for the civilizational dimension of political modernization are determined by the fact that in the conditions of current uncertain and turbulent development, as well as diverse and unpredictable migration flows, it is necessary to design a new level of both

hierarchical and network consolidation of the RA state - the Armenian Diaspora and the Church. They can confidently It should be emphasized that global challenges require consistent implementation of a civilizational political project from all states with different levels of power, since traditional domestic and global security programs are not able to effectively predict and prevent threats. Therefore, only through the development of a cooperative culture, mutual assistance, and the design and implementation of joint programs in the virtual and multidimensional space of the RA - Diaspora - Church, it is possible to ensure both the national security of the RA, and solve the priority problems of preserving the Armenian identity in the Diaspora, and ensure spiritual security. In the context of globalization and transnational processes, in parallel with geopolitical, economic and cultural transformations, the discourse of identity in all national Diasporas at the global level has been and will be activated. in response to the processes of reshaping ethnic community value boundaries. Taking the above into account, we propose to emphasize the scientifically substantiated presentation of practical mechanisms for the development of cooperation between all segments of Armenians in the sphere of RA - Diaspora - Church cooperation. This will allow not only to identify the ways of integration of RA - Diaspora - Church in other civilizational spaces by modernizing their own values, but also to rethink the key issues of natural modernization in terms of preserving Armenian identity. Hence, it is necessary to emphasize the importance of the RA - DIASPORA - CHURCH cooperation in the context of global political transformations. It is a guarantee of preventing new threats to the national security of the RA and the preservation of the Armenian identity, a process of mutual assistance and mutual trust formation through the combination of virtual and real space management mechanisms. In the context of the above conclusions, it is necessary to abandon those factors that, hindering the overcoming of political development crises, contribute to the revolutionization and marginalization of the country and enable the mutually agreed-upon group government to manipulate the issues of natural modernization of public interest, public consciousness, identity, coexistence and security from the positions of absolutization of its interests, both globally and locally.

References:

1. Alexander J. C., Modern, Anti, Post and Neo: How social theories have tried to understand the "New world" of "Our time", *Zetschrift fur Soziologie*, 23, Heft 3, 1994, p. 175
2. Collins R., *Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact* // *International Sociology*. 2001. № 3. P. 421-437.
3. Eisenstadt S. N., *The Civilizational Dimension in Sociological Analysis* // *Thesis Eleven*, 2000, Vol.62.p.21(1-29)
4. Eisenstadt S. N., *The Civilizational Dimension of Modernity*// *Rethinking Civilizational Analysis*. S.A. Arjomand, E.A. Tiryakian. Sags Publication Ltd., 2004, P. 48-66.
5. Laclau E., *On Populist Reason*. London. New York. Verso 2005 , p. 18.
6. Tiryakian E., *Modernisation: Exhumetur in Pace* (*Rethinking Macrosociology in the 1990*), // *International Sociology* vol. 6, № 2, 1991, 6 (2), p. 165-180.
7. Mariam Margaryan Mamikon Margaryan *The problem of original modernization of civil identity in the conditions of economic turbulence*, "Alternative", July - September, 2024 p.p. 3-20
8. Abramov, M.A. *Dva Adama: Klassiki politicheskoy my'sli* [Tekst] /M.A. Abramov ; Ros. akad.nauk, In-t filosofii, M.: IF RAN, 2008,195 s.
9. Bauman Z., Donskis L., *Moral'naya slepota: Utrata chuvstvitel'nosti v e'poxu tekuchey sovremennosti* / Per. s angl. A. I. Samarinoj, SPb.: Izdatel' stvo Ivana Limbaxa, 2019. s
10. Bauman Z., *Tekuchaya sovremennost'*, SPb.:Piter, 2008, 240 s.
11. Bzhezinskij 3., *Velikij proval*. N'yu-Jork, 1989, s. 226.
12. Diksit A. i Nejlbaff B., *Teoriya igr. Iskusstvo strategicheskogo my'shleniya v biznese i zhizni*, per. s angl. N. Yaczyuk, M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2015, s. 15.
13. Fergyuson A., *Opy't istorii grazhdanskogo obshhestva*. M., 2000. s. 138-139.
14. Fergyuson A., *Opy't istorii grazhdanskogo obshhestva*. M.: ROSSPE'N, 2000. 391 s.
15. Hakobyan Hravard, *Hay arvesti patmowt'yown*, Er&an, 2009, e'j 180, na& A. Gzoyan, *Tat'i hamalsaran*, Er&an, 2003:
16. H . Yarowt'iwn vrd. *Pztikean*, «Mxit'ar vrd. Sebasticii & Mxit'areannerow npasty' hay mshakoyt'in», Er, 2003:

17. Klifford Gircz, Interpretaciya kul'tur / Per. s angl. O. V. Barsukova, A. A. Borzunov, G.M. Dashevskij, E. M. Lazareva, V.G. Nikolaev, poslesl. A. L. Efimov; nauch. red. A. L. Elfimov, A. V. Mateshuk, M.:ROSSPE'N, 2004. 560 s.
18. Margaryan M. M., Qaghaqakan ardiakanacman qaghaqakrt'akan chap'owmy" orpes r'azmavarakan kar'avarman apahovman himq, HH PN «Haykakan banak» r'azmagitakan handes, N 4 (94), 2017, e'j 21-33:
19. Margaryan M. M., Qaghaqakan ardiakanacman & zargacman himnaharcer, patasxanatow xmbagir' G. H. Safaryan, Er., «Petakan c'ar'ayowt'yown», 2004, 312 e'j: Margaryan M. M., Qaghaqakan y'ntranin & jhoghovrdavarakan ancman himnaxndirneri', Er., «Petakan c'ar'ayowt'yown», 2005, 303 e'j:
20. Margaryan M. M., Qaghaqakan ardiakanacman hramayakannery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, Er&an, «Petakan c'ar'ayowt'yown», 2019, 312 e'j:
21. Margaryan M. M., Margaryan M. G., Nikoghosyan L. G., Gownavor heghap'oxowt'yown. tesowt'yown & texnologianer, Er&an, «Petakan c'ar'ayowt'yown», 2021, 342 e'j:
22. Margaryan M.M., Margaryan M.G., Qaghaqakrt'akan inqnowt'yan progresivistakan kerpap'oxman himnaxndirneri' (tesamet'odabanakan verlowc'owt'yown), «Hanrayin kar'avarowm», HH PKA gitakan handes, N 2, 2024, e'j 179-192:
23. Margaryan Mamikon, Hamagorc'akcowt'yan mshakowyt'y" orpes azgayin anvtangowt'yan apahovman gorc'y'nt'ac, Gitakan Arcax, 2018, N 1, e'j 193-200:
24. Margaryan M. M., Hogewor Hayastani gaxap'araxo'sowt'iwny' ardiakanacman gorc'y'nt'acowm, BAZMAVE'P, Hayagitakan-banasirakan hande's, TwKB (2004) tari, t'iw 1-4,
25. R'NC'G, R'NC'D, VENETIK - S. GhAZAR, e'j 195, Margaryan M. M., Grigor Narekacin & mer jhamanaky', Er., 2023:
26. Margaryan M.M., Margaryan M.G., Qaghaqakrt'owt'yan qaghaqakan naxagic'y' orpes y'ndard'akvac' o'rakargov anvtangowt'yan apahovman himq, «HAYKAKAN BANAK» HH PN PAHH r'azmagitakan handes, N 1, 2024, e'j 79-95:
27. Menegetti A., Sistema i lichnost' / Per. S ital'yanskogo NNBF «Ontopsixologiya». - Izd. 2-e, ispravlennoe i dopolnennoe. M.: NNBF «Ontopsixologiya», 2007, s. 80.
28. «Qristonya Hayastan» hanragitaran, Er., «Haykakan hanragitaran» hratarakchowt'yown POAK, 2002, e'j 215, 1072 e'j:
29. Smit A., Issledovanie o prirode i prichinax bogatstva narodov., M.:E'ksmo, 2007, 960 s.
30. Toffler O., Nauka i izmenenie. Predislovie k knige Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz xaosa: Novy'j dialog cheloveka s pri-rodoj: Per. s angl./ Obshh. red. V. I. Arshinova, Yu. L. Klimontovicha i Yu. V. Sachkova, M.: Progress, 1986, s. 16-17.

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆՈՆ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
(գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների քաղաքատնտեսական
համագործակցության հեռանկարներ)**

Մարիամ Մարգարյան, Մամիկոն Մարգարյան

Ամփոփագիր

Հոդվածում արդի անորոշությունների և բազմամակարդակ տուրբուլենտ ցանցային իրողությունների օբյեկտիվ վերլուծության և կանխատեսման դիրքերից հիմնավորված է քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման գործընթացն ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը: Համոզմունք է արտահայտված, որ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը (բաշխման, շարժունակության, մասնակցության, ինքնության, լեգիտիմության) հնարավոր է հաղթահարել, եթե կերպավորված ղեկավարները, հատկապես բոլոր տեսակի էլիտաները հանդես գան որպես **դեփբերատիվ հաղորդակցության և համագործակցության մշակույթի կառավարման կրողներ ու արարողներ:**

Ձևակերպված է դիրքորոշում, որ ՀՀ-ի տնտեսական շուկայի և կապիտալի արդիականացման թեման մնում է հրամայական, քանի որ խզում է առաջացել **հայկական քաղաքակրթության բնականոն արդիականացման և ՀՀ-ի քաղաքական արդիականացման միջև:** Այսինքն, հայ հասարակության համար հրատապ է դարձել արդի քաղաքակրթությանը ինտեգրվելուն և հայկական քաղաքակրթության կենսունակությունը բարձրացնելուն զուգահեռ տնտեսական ու քաղաքական շուկայի կողմից հոգևոր անվտանգության, սոցիալական պատասխանատվության ու հանրային համակեցության բնականոն արդիականացման գործընթացներ ապահովելը: Կարծիք է արտահայտված, որ այսօրինակ մոտեցումը տեսակիրառական առումով թույլ է տալիս ոչ միայն բացահայտել գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների «ինքնության ճգնաժամի» հաղթահարման փոխադասարանությունը, այլև համագործակցության մշակույթի զարգացման միջոցով նախանշել դրանց լուծման քաղաքատնտեսական հիմքերը՝ մերժելով նեոմաթյուսականու-

թյունը և նեոմաքիավելիզմը: Այս նկատառումներով և հայկական քաղաքակրթության **կենսունակության** ապահովման նպատակով առաջարկվում է լոկալ և գլոբալ քաղաքակրթությունների արժեքային զուգամիտումներն իրականացնել՝ ինստիտուցիոնալացնելով **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ)** պատասխանատվության մակարդակը և ինդոգեն (ներծին) էլիտաների համագործակցության գործառնան հիմքերը: Այս դիտանկյունից էլ արդի քաղաքակրթական մարտահրավերներին պատասխանելու հիմքում դրվել են ՀՀ հասարակական-քաղաքական կյանքի ռացիոնալի և իռացիոնալի զուգամիտման, ինչպես նաև տնտեսական և քաղաքական շուկաների սոցիալական պատասխանատվության, արդյունքի կառավարման, հանրային համակեցության, արքետիպերի օբյեկտիվ վերլուծության և մրցունակ (կենսունակ, արժանապատիվ) ապագայի քաղաքականության քաղաքական նախագծի մշակման հիմնախնդիրները:

Բանալի բառեր. բնականոն արդիականացում, քաղաքատնտեսություն, քաղաքակրթություն, ցանցային կառավարում, քաղաքական զարգացման ճգնաժամեր, քաղաքակրթական մարտահրավեր, համագործակցության մշակույթ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո նոր անկախացած երկրները (այդ թվում՝ ՀՀ-ն) առերեսվեցին քաղաքական արդիականացման և զարգացման գործընթացների տեղայնացման մարտահրավերներին, որոնք ինստիտուցիոնալ և վարքաբանական մակարդակներում առաջ բերեցին ինքնության և ռազմավարական զարգացման առանցքային հարցադրումներ: Այս առումով, երկարատև կենսունակություն ապահովող լուծումներ գտնելու փոխարեն հետխորհրդային քաղաքական ընտրանիներն իրականացնում էին պետական իշխանության ինստիտուցիոնալացումը՝ առանց հաշվի առնելու ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները: Գերակա էր քաղաքական ապագաբանության ցանկալի կամ նորմատիվային մոդելը, որը հնարավոր լուծումները տեղորոշում էր «Ի՞նչ ենք մենք ցանկանում, որ պատահի» հարցադրման առանցքում՝ անտեսելով քաղաքակրթական ինքնությունը, ազգային հանրույթի կենսաքաղաքական իմունիտետը, ինչպես նաև քաղաքական զարգացման գործընթացում տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական փոխակերպումները: Քաղաքական

* Margaryan Mariam, Margaryan Mamikon, The political economy of the natural modernization of armenian civil identity: prospects for cooperation between global and local civilizations. ALTERNATIVE Quarterly Academic Journal Economy & Management, January - March, 2025, p.p. 25-44.

Հոդվածը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ՝ հատուկ հայերեն ընթերցողների համար:

ժամանակի հրամայականը քաղաքական գիտության կառուցվածքի, զարգացման հիմնական ուղենիշների, պատմական և սոցիալ-քաղաքական իրողություններով պայմանավորված խոսույթի հերմենևտիկայի յուրացումն էր, քանի որ ԽՍՀՄ-ի «զարգացած սոցիալիզմի» հայեցակարգի շրջանակներում այդ գիտությունը հռչակված էր «կեղծ» և «կապիտալիստական»:

Այդ պատճառով էլ Զ. Բժեգինսկին իրավացիորեն պնդում էր, որ դարակազմիկ փլուզման հիմնական պատճառները «...փիլիսոփայական են, քանի որ պատմության և մարդկային էության վերաբերյալ թերի մեկնությունները հանգեցրին ճակատագրական հետևանքների: Այսպիսով, կոմունիզմի ձախողումը ինտելեկտուալ ձախողում է»¹: Համաձայնելով Բժեգինսկու հետ՝ նշենք, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո էլ նոր անկախացած երկրների հասարակագետները առկա մարտահրավերներին համահունչ պատասխանելու նպատակով նոր հարացույցներ (պարադիգմա) չմշակեցին՝ անվերապահ վստահելով արևմտյան փորձագիտական հանրույթից փոխառված արդիականացման մոդելներին: Անկախության հռչակումից հետո հայ հասարակության ինքնաիրացման հոգևոր, մշակութային, իրավական, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական տարածությունը ձևավորվեց շիթային, զգայական և սովետիզմն արմատապես կազմաքանդելու տրամաբանությամբ: Մինչդեռ ժամանակի պահանջն էր գիտավերլուծական հարացույցի միջոցով համակարգված վերլուծել և ուսումնասիրել տեղի ունեցող փոխակերպումների արժեշահային և խաղային բնույթը՝ իր պատճառահետևանքային կապերով:

Արդիականացման և զարգացման գործընթացներն առաջ բերեցին նաև վերասոցիալականացման ճգնաժամ, որը ներթափանցեց կենսագործունեության տարբեր ոլորտներ: Անտեսելով անցումային գործընթացներում գիտելիքների, քաղաքական փորձառության վերասոցիալականացման անհրաժեշտությունը՝ քաղաքականության դերակատարները չարդիականացրին քաղաքական իշխանության և խոսույթի արժեքանությունը՝ ուղղակիորեն հանգեցնելով հասարակության սոցիալ-քաղաքական ինքնության ճգնաժամի: Սոցիալ-հոգեբանական առումով

այս երևույթը կարող ենք մեկնաբանել «խորհրդային համակարգից ներգաղթյալներ»² կամ «Homo-Sovetikus» եզրույթի շրջանակներում:

«Հին» և «նոր» քաղաքական ժամանակների միջև խզումը լավագույնս դրսևորվում էր քաղաքական խոսույթի մեջ: ՀՀ անկախացումից հետո հասարակական-քաղաքական փոխակերպումների վերլուծությամբ զբաղվող փորձագիտական հանրույթը, անտեսելով «վաուչերային» սեփականաշնորհման միջազգային փորձառությունը (Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա, Բելգիա), ձախողեց քաղաքական զարգացման գործընթացի ելքի կանխատեսման, ինչպես նաև ժողովրդավարական «անցումից համախմբում» գործընթացի (նեոլիբերալիստական) գաղափարական հիմքով մոդելի տրամաբանության խաղային էությունը: Արդյունքում մասնավորեցման քաղաքականության հետխորհրդային մոդելը, ինչպես նաև գլոբալ աշխատաշուկայում առաջարկի և պահանջարկի փոխակերպման միտումները, քաղաքական զարգացման շարժունակության, մասնակցության, ինքնության, լեգիտիմության ճգնաժամերին զուգահեռ, խորացրին նաև բաշխման ճգնաժամը՝ էլ ավելի ընդգծելով սոցիալական բևեռացումը:

Այդ ճգնաժամերի հետևանքով ստեղծված օտարումը, աղքատությունը, արտագաղթը, մարգինալությունը առավել քան բացահայտեցին «**ժողովրդավարական անցման**» գծային ազատականացման մոդելի խոցելիությունը:

Այս համապատկերում ուշագրավ է այն, որ տեղական և միջազգային փորձագիտական հանրույթը, ինստիտուցիոնալ խնդիրներին զուգահեռ, անտեսում էր քաղաքական զարգացման գործընթացի քաղաքակրթական եզրը: Հետխորհրդային երկրների քաղաքական արդիականացման և զարգացման գործընթացները տեղի ունեցան 1950-ական թվականներին՝ աֆրիկյան և լատինաամերիկյան երկրների «ավանդական-արդիական» արժեքների կոշտ երկվության մոդելով: Անտեսվեց նաև այն փաստը, որ արդեն 1960-ական թվականների վերջում, նկատի ունենա-

² Самаркина И. В., Политическая ресоциализация: актуальный контекст исследования. Южно-российский журнал социальных наук 4. 2006
<https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-resotsializatsiya-aktualnyy-kontekst-issledovaniya/viewer> (Дата доступа: 19.08.2020)

¹ Бжезинский З., Великий провал. Нью-Йорк, 1989, с. 226.

լով տեղի ունեցած փոփոխությունների անարդյունավետությունը, քաղաքագետ Զ. Ալեքսանդերն արձանագրել էր արդիականացման տեսության «անփառունակ վախճանը»³:

Նման կոշտ կարծիքի հիմքը քաղաքական զարգացման գործընթացում լատինաամերիկյան և աֆրիկյան պետություններում նոր հաստատված ժողովրդավարական արժեքային կողմնորոշիչների այն ապակառուցողական փորձն էր, որը հանգեցրել էր սոցիո և էթնոմշակութային քաոսի՝ «վազող/հասնող» արդիականացման կամ, ինչպես Յ. Գալթունգն էր բնորոշել, «մշակութային բռնության»⁴ հիմքով:

Արդյունքում հետխորհրդային հասարակությունները վերադարձան ավանդական մշակույթին՝ վերանայելով **իրենց** նախատիպային արժեքները՝ **միֆերը, սիմվոլները, ծեսերը, լեզուն, կրոնը, պատմական հիշողությունը, սովորույթները և հանրային ինստիտուտները**:

Ուստի մինչ այժմ ՀՀ-ի և հետխորհրդային այլ երկրների համար արդիական է մնում «**Ու՛ր է գնում աշխարհը, և ու՛ր ենք գնում մենք**» հարցը: Այստեղից էլ, նոր անկախացած երկրների վերնախավերը և փորձագիտական հանրույթը ստիպված էին վերաբժնորել անորոշությանը և տնտեսական տուրբուլենտությանը հագեցված լոկալ քաղաքակրթությունների մեխանիկական փոխակերպումների ցանցային բնույթը⁵:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում տեղի ունեցող աշխարհաքաղաքական առճակատումները վկայում են, որ նոր աշխարհակարգն այլևս միաբևեռ չէ: Սա ենթադրում է, որ ուժային կենտրոնների միջև հարաբերական հավասարակշռությունը և արժեշահային հիմքով խաղային տրամաբանությունն անհրաժեշտ է ընկալել ոչ միայն քաղաքատնտեսական, այլև քաղաքակրթական չափման ներքո: Հիմք ընդունելով սա՝ կարող ենք հիմնավորել այն մոտեցումը, որ զարգացման ուղենիշներ

թելադրող ուժային կենտրոններն իշխանության արդիականացման և ազդեցության վերակառուցման տրամաբանությունը դիտարկում են լոկալ քաղաքակրթությունների ավանդական մշակույթի կազմաբանությամբ ձևավորված տարածության արհեստական փոխակերպման ներքո: Այս տեսանկյունից, բռնկվող պատերազմները և էթնոքաղաքական հակամարտությունները, կեղծ միֆերի և մանիպուլյատիվ տեխնոլոգիաների հենքով ձևավորված քաղաքականությունները ծառայում են որպես քաղաքակրթական տարածության արհեստական փոխակերպման գործիքներ և մեխանիզմներ: Հետևաբար կարող ենք փաստել, որ քաղաքական արդիականացման և զարգացման հայեցակարգի շրջանակներում ձևավորվել են նոր հարցադրումներ և մարտահրավերներ, որոնց հաղթահարումը բնապատմական ժամանակի վերականգնման հրամայականն է:

Ուստի անհրաժեշտ է և՛ տեսական, և՛ կիրառական մեկ ամբողջության մեջ ներդաշնակել արդիականացման (ֆորմացիոն, մարդաբանական, հերմենևտիկ, մշակութաբանական, բնապահպանական, գիտատեխնիկական) գործընթացների վերաբերյալ ապագային միտված՝ հնարավոր զարգացման մոտեցումները: Այստեղից էլ՝ լոկալ քաղաքակրթությունների բնականոն արդիականացումն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես կայուն հավասարակշռում և կենսունակ բազմազանություն, ոգեղենական սկիզբ ապահովող միավոր: **Տեսական հարթությունում մեր կողմից հիմնավորված մոտեցումները կարող են դառնալ հենադաշտ՝ բացահայտելու ոչ միայն ՀՀ քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի պարբերաբար դրսևորման քաղաքակրթական պատճառները, այլև այն կանխելու համար ապահովել պետություն-եկեղեցի-սփյուռք ռազմավարական համագործակցությունը**: Այլապես հնարավոր է, որ չհաղթահարվեն «թավշյա հեղափոխության» հետևանքով ձևավորված նպատակաբանական և արժեշահային նոր համակարգի, բնապատմական ժամանակից և տարածությունից օտարման, մարգինալության և անվտանգության ապահովման ճգնաժամերը:

Հայաստանի երրորդ հանրապետության կազմավորումն ուղեկցվում էր, մի կողմից, Սպիտակի (1988 թ. դեկտեմբերի 7) ողբերգական երկրաշարժի հետևանքների վերացման, Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգա-

³ Alexander J. C., Modern, Anti, Post and Neo: How social theories have tried to understand the "New world" of "Our time" //Zetschrift für Soziologie, Jg. 23, Heft 3, 1994, p. 175:

⁴ Galtung J., Cultural violence. Journal of Peace Research, Vol. 27, №3. 1990, pp. 291-305. https://www.academia.edu/32588926/Cultural_Violence (Assessed 20.04.2025)

⁵ Margaryan Mariam, Margaryan Mamikon, The problem of original modernization of civil identity in the conditions of economic turbulence alternative Quarterly Academic Journal Economy & Management July - September, 2024 p.p. 3-20

վորման և «Հայ Դատի» ակտիվ միջազգայնացման ուղղություններով տարվող ջանքերի համախմբմամբ, մյուս կողմից՝ քաղաքական արդիականացման և զարգացման օբյեկտիվ մարտահրավերների հաղթահարմամբ: Որպես զարգացման վերջնանպատակ սահմանված ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի կայացումը տեղի էր ունենում առանց հաշվի առնելու քաղաքական մշակույթի էվոլյուցիոն զարգացման առանձնահատկությունները: Թեև գծային զարգացում ենթադրող «վաուչերային» սեփականաշնորհման գործընթացը նպատակադրված կազմաքանդեց համաժողովրդական համարվող սովետական պետական հարստությունը, այնուամենայնիվ, նոր ձևավորված քաղաքական էլիտան իրավական հարթության շրջանակներում **«հարուստների առաջին սերնդի» և օտարերկրյա ներդրողների նկատմամբ սոցիալական պատասխանատվության նորմեր չմշակեց: Դրա հետևանքով ներպետական հարաբերությունները ձևավորվեցին քաղաքատնտեսական շահադրժման փոխհամաձայնեցված խմբիշխանական հենքով՝ առաջ բերելով «կենտրոն-ծայրամաս» խզումը:**

Այս առումով քաղաքակրթական մարտահրավերի առանցքն իր էությամբ երկակի է: **Նախ՝** քաղաքատնտեսությունը, զբաղվելով հասարակության զարգացման տարբեր աստիճաններում գոյություն ունեցող և արտադրության արդյունքների բաշխման, սպառման ու կուտակման ուսումնասիրությամբ, որոշակի պահանջներ է ներկայացնում ժամանակակից հասարակություններին՝ կենսաքաղաքականության և **բնականոն արդիականանալու ընդունակությունը պահպանելու նպատակով ապահովել սոցիալական պատասխանատվություն, արդյունքի կառավարում, հանրային համակեցություն և ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովում: Երկրորդ՝** սրանք պահանջներ են՝ առաջադրված արդի հասարակություններին, որոնք, հարմարվելով կտրուկ փոփոխվող պայմաններին, պարտավոր են ապահովել տնտեսական զարգացումը և մարդկանց փոխհարաբերությունները արտադրական աշխատանքի, եկամտի բաշխման, կապիտալի կուտակման գործընթացում: Ուստի **բնականոն արդիականացումը** հասարակության սոցիալ-տնտեսական, բարոյահոգեբանական և քաղաքական զարգացման քաղաքակրթական չափումների արժեքաբանության հիմքն է:

Այս բազմաչափ գործընթացը ենթադրում է, որ տեղի պետք է ունենա գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների ինտեգրում՝ առանց քաղաքակրթական կարգի մեխանիկական համահավասարեցման, առանց լոկալ տարածությունները որպես էժան աշխատուժի և հումքի աղբյուր դիտարկելու, առանց ինքնիրացման և ինքնաներկայացման ռեսուրսների կորստի, առանց չհիմնավորված նկրտումներով և կայսերապաշտական հակումներով երկրների շահերի խրախուսման:

Հայկական քաղաքակրթության առջև ծառացած մարտահրավերների պարագայում, մասնավորապես ՀՀ անկախության և պետականության հիմնասյունը հանդիսացող և «չճանաչված պետության» կարգավիճակ ունեցող Արցախի Հանրապետության էթնիկ զտումից հետո պետության լինելիությանն ուղղված գիտավերլուծական հարացույցի շրջանակներում անհրաժեշտ է նոր որակի ռազմավարական կանխատեսումներ իրականացնել:

Դա հնարավորություն կտա ձևավորելու կենսաքաղաքական իմունիտետ՝ մի կողմից կարևորելով քաղաքակրթության գերիշխող ձևերի հետ համագործակցությունը, մյուս կողմից՝ բացառելով ինքնամերժումը, ինքնաձաղկման միջոցով **Տեսակի** անկումը, բնապատմական ժամանակից և տարածությունից օտարումը և արտագաղթի խրախուսումը: Այսպիսով, **քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման հիմնախնդիրների** տեսամեթոդաբանական վերլուծությունը համակարգված ներկայացնելու, մեկնաբանելու և կանխատեսելու համար կարևորում ենք գլոբալ և լոկալ քաղաքակրթությունների քաղաքատնտեսական համագործակցության հրամայականները:

Գրականության ակնարկ

Սույն աշխատանքում ապագաբանական դիտանկյունից կարևորվել է գլոբալ քաղաքակրթական էվոլյուցիայի համապատկերում ժողովրդի, ազգի, պետության գոյաբանության և համակեցության հիմնախնդիրների վերանայումը: Այդ առումով կարևորել ենք անգլիացի մտածող **Դ. Հյումի (1711–1776)** մոտեցումները: Անգլիական բուրժուական հեղափոխության հետևանքները հիմք ընդունելով՝ նա քաղաքակրթությունը մեկնաբանել է **«լիբերալիզմ, ազգ, քաղաքացիական հասարակություն»** շրջանակներում՝ որպես ծագած խնդիրները նպատակադրված,

լուռ ու համառ աշխատանքով, ինքնակառավարմամբ և համագործակցության «պակտի» **կնքմամբ** հաղթահարելու միջոց: Այս մոդելը զարգացրել է շոտլանդացի լուսավորիչ, Էդինբուրգի համալսարանի բարոյական փիլիսոփայության պրոֆեսոր **Ա. Ֆերգյուսոնը (1723-1816):**

Լինելով անգլիական դասական քաղաքատնտեսության ներկայացուցիչ **Ա. Սմիթի (1723-1790)** ընկերը՝ Ա. Ֆերգյուսոնը քաղաքակրթությունը ներկայացրեց որպես ինքնակառավարման որոշակի մակարդակ, որտեղ գերիշխող սոցիալական դասերն իրենց նպատակադրված, լուռ ու համառ աշխատանքով զարգացնում են քաղաքները, գրչությունը, մշակույթը, իսկ հասարակությունը, պահպանելով համակեցության նորմերը, առաջընթաց է ապրում: Քաղաքակրթության զարգացման հիմքում դնելով **քաղաքացիության կայացումը՝** Ա. Ֆերգյուսոնը մշակեց հասարակության առաջընթացի իր մոդելը՝ որպես համակեցության, բարոյականության և պատասխանատվության իդեալ: Դրանով իսկ նա հիմնավորեց Ա. Սմիթի մշակած տնտեսական զարգացման և ազգային հարստության կուտակման օրենքները, ինչպես նաև մարդկանց փոխհարաբերությունները, արտադրական աշխատանքի, եկամտի բաշխման, աշխատանքի բաժանման, կապիտալի կուտակման գործընթացը՝ որպես քաղաքատնտեսական զարգացման որոշակի արդյունք, և ոչ թե հեղափոխության հետևանք⁶: Ա. Ֆերգյուսոնի՝ մարդկության էվոլյուցիոն զարգացման երեք փուլերի (**վայրենություն, բարբարոսություն, քաղաքակրթություն**)⁷ մոդելավորումն իրենց աշխատություններում օգտագործել են **Լ. Մորգանը** («Հին հասարակություն», 1877 թ.) և **Ֆ. Էնգելսը** («Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը», 1884 թ.):

Այսօրվա հեղափոխականացված իրողություններից և հետևանքներից ելնելով՝ կարելի է ասել, որ Ա. Ֆերգյուսոնի մոտեցումը ժամանակի քննությամբ շարունակում է արդիական մնալ: **Քաղաքակրթությունը որոշակի էթնո- և սոցիոմշակութային տարածությունում կենսազեն էներգիայի պահպանումն ու արդիականացումն է: Այն ենթարկվում է**

բացառապես բնապատմական զարգացման օրինաչափությունների՝ բացառելով որպես տեխնոլոգիա գործարկվող և կեղծ սիմվոլների վրա կառուցակարգված հեղափոխությունները:

Քաղաքակրթության մասին Ա. Ֆերգյուսոնի և Կ. Մարքսի պատկերացումներն արմատապես տարբեր են: Մարքսը հիմնավորում է **քաղաքակրթության զարգացման ֆորմացիոն մոտեցումը՝** ապացուցելով պրոլետարիատի դիկտատուրայի և համաշխարհային հեղափոխության անխուսափելիությունը: Ֆերգյուսոնը, կարևորելով հասարակության ինքնակազմակերպման համայնքային ձևը, մարդկության անցումը քաղաքակրթության ներկացնում է որպես բարիքի ստեղծման, կուտակման և համակեցության պահպանման քաղաքատնտեսական հիմք այն խմբերում, որոնց անդամները գոյաբանական իմաստով օգտակար են եղել միմյանց⁸: Ա. Ֆերգյուսոնի և Ա. Սմիթի մոտեցումներից հետո «**քաղաքակրթություն**» հասկացության եզակի օգտագործման հետ կապված խնդիրները բաժանվեցին երկու ուղղության՝ **մարդաբանական**, որն ուսումնասիրում է պարզունակ հասարակությունների՝ դեպի քաղաքակրթվածության անցման, և **սոցիոլոգիական**, որը կենտրոնացել է պատմական փորձի՝ հասարակության, ազգի, պետության, անհատի ինքնազարգացման և ինքնարդիականացման գործընթացների վրա⁹:

Այս տեսական հիմքի վրա համակարգելով ուսումնասիրվող գրականությունը՝ քաղաքական արդիականացման գործընթացը դիտարկել ենք որպես «**ավանդական-արդիական**» **արժեքների կոշտ երկվության մերժում՝ հանուն քաղաքակրթության չափման ռազմավարության կարևորման:** Այս դիտանկյունից հիմնավորել ենք քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափման և կառավարող էլիտայի իրականացրած իշխանության մշակույթի ռազմավարական, ապագաբանական և գոյաբանական նշանակությունը: Համոզված ենք, որ առանց ռազմավարական էլիտայի (ըստ Ա. Թոյնբիի՝ ստեղծագործ փոքրամասնության) կողմից քաղաքակրթական չափման գործառնման հնարավոր չէ

⁶ Смит А., Исследование о природе и причинах богатства народов., М.: Эксмо, 2007, 960 с.

⁷ Фергюсон А., Опыт истории гражданского общества. М., 2000. с. 138-139.

⁸ Фергюсон А., Опыт истории гражданского общества. М.: РОССПЭН, 2000. 391 с.

⁹ Абрамов М. А., Два Адама: Классики политической мысли [Текст] /М.А. Абрамов; Рос. акад. наук, Ин-т философии, М.: ИФ РАН, 2008, 195 с.

հաղթահարել ՀՀ-ում առկա անորոշությունները, տուրբուլենտությունը և քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը¹⁰:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Հաշվի առնելով հիմնախնդրի բազմաշերտությունը՝ հետազոտության շրջանակներում կիրառվել են կառուցվածքա-գործառության և սիներգետիկական մեթոդները: Կառուցվածքա-գործառության մեթոդի կիրառումը ենթադրում է քաղաքակրթության՝ որպես բարդ համակարգի ուսումնասիրություն: Այստեղ յուրաքանչյուր բաղադրիչ իրականացնում է որոշակի գործառույթ էթնոհամակարգի կայունությունն ու ամբողջականությունը պահպանելու համար: Սիներգետիկ մեթոդի կիրառումը հնարավորություն է տվել վերլուծելու քաղաքակրթության զարգացման շարժընթացը՝ հաշվի առնելով այնպիսի փոփոխականներ, ինչպիսիք են համակարգերի ոչ գծային զարգացման մոդելները, հարաբերական հավասարակշռության խախտումը և բիֆուրկացիոն կետերը, պատահական տատանումների (ֆլուկտացիաներ) հնարավորությունը և այլն:

Կառուցվածքա-գործառության և սիներգետիկական մեթոդների զուգահեռման միջոցով հիմնավորել ենք լոկալ (դիցուք՝ հայկական) քաղաքակրթության արդի խնդիրների հաղթահարման և բնականոն արդիականացման հնարավորությունները: Համոզված ենք, որ **կառուցվածքա-գործառության և սիներգետիկական** մեթոդների կիրառումը հեռանկարային է: Այն թույլ է տալիս համակողմանի ուսումնասիրություն կատարել՝ բացահայտելով ինքնաճանաչողության, ինքնակազմակերպման և ինքնազարգացման հնարավորությունները: Այս դիտանկյունից փորձել ենք բացահայտել լոկալ քաղաքակրթությանը (դիցուք՝ հայկական) ապագաբանական առումով մատուցվող ունիվերսալ քաղաքակրթական արժեքների մեխանիկական ընտրության վտանգները և մշակել բնականոն արդիականացման կոնկրետ ասպեկտները:

¹⁰ Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր, Եր., «Պետական ծառայություն», 2004, 312 էջ: Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական ընտրանին և ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները, Եր., «Պետական ծառայություն», 2005, 303 էջ:

Հետազոտության արդյունքները

Ներկայումս հայաստանյան քաղաքական խոսույթի հիմնական շեշտադրումները վերաբերում են իշխող և/կամ իշխանության ձգտող դերակատարների՝ շատ դեպքերում միակողմանի պահանջների և ակնկալիքների, հակառակորդի փորձի-սխալի քաղաքականության արդյունքում հնարավոր դիվիդենտների տարբերակման, դրանց շուրջ հնարավոր քաղաքական առևտուր ձևավորելու և, ի վերջո, զրոյական հանրագումարով և/կամ «Հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» սկզբունքով քաղաքական խաղին: Ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական գործընթացների շուրջ ծավալվող հեռուստաբանավեճերը, սոցիալական ցանցերում գրառումների և մեկնաբանությունների վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս փաստելու, որ հայ քաղաքագիտական և փորձագիտական հանրույթը ապագաբանական տեսանկյունից կենսաքաղաքական իմունիտետ ձևավորող հարցադրումներ կատարելու հրամայական ունի:

Բնապատմական անհրաժեշտություն է Հայաստանի երրորդ հանրապետության ինստիտուցիոնալացման ակիքները համակողմանի ուսումնասիրության ենթարկելը, պոստմոդեռնիզմի ազդեցության հոգեւոցիալական և քաղաքատնտեսական հետևանքները վեր հանելը, մետամոդեռնիզմի ապագաբանական հեռանկարները ուղենշելը, Արցախի անկման հետևանքները ՀՀ պետականության գոյաբանության տեսանկյունից ընդունելն ու կանխատեսելը:

Նոր անկախացած երկրների «կենտրոն-ծայրամաս» սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքա-գործառության, համակարգային և ֆենոմենոլոգիական վերլուծությունն ապացուցում է, որ նրանց խրոնիկական ճգնաժամային իրավիճակների (օտարում, աղքատություն, գործազրկություն, արտագաղթ) հետագիծը օբյեկտիվ վերլուծել հնարավոր չէ, եթե անտեսվում է քաղաքակրթական ինքնության բնականոն արդիականացման հրամայականը: Այս ամենը ենթադրում է գիտելիքի և երևույթների իմացության նոր որակ, նոր լեզու՝ բացահայտելու, նկարագրելու և բացատրելու տարբեր իրադարձություններ, իշխանության իրացման ոճեր և կացութաձև:

Բնականոն արդիականացման կոգնիտիվ (իմացական) կողմերը պետք է բյուրեղանան կա՛մ որպես բոլորովին նոր, կա՛մ նոր զարգացած նախկին դիսկուրսի տիրույթներում, որի հիման վրա կարևորվում են քաղաքակրթության ինքնատիպության կենսունակությունը պահպանած ձևերը: Այս որակների և ձևերի դիսկուրսիվ կառուցումը ներկայացնում ենք որպես երկու փոխկապակցված գործընթացների զուգամիտում: Իսկ դա իսկության մեջ իրադարձությունների արագընթաց փոխակերպումների ու զարգացումների, փոփոխման, դրանց հիմքում ընկած տեղեկատվական հոսքերի անվերահսկելիության ու բազմաշերտության թատերականացման աստիճանն է: Փաստորեն, սոցիալական բոլոր հարթություններում դեյքերատիվ հաղորդակցությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես քաղաքակրթական ինքնության քաղաքական նախագծի բնականոն արդիականացման ռազմավարություն: Այստեղից էլ՝ անհնար է հանրային կարգի պահպանման էությունը, իշխանության իրացման մշակութային պրակտիկաները վերլուծել առանց քաղաքատնտեսական հիմքերի: Ինչո՞ւ, որովհետև քաղաքակրթական շարժընթացը որոշվում է արժեշահային այն ռեսուրսներով, որոնք անձնական և սոցիալական պրակտիկաների քաղաքատնտեսական հիմքերը փոխակերպում են կապիտալի կառավարման պատասխանատվության, եկամտի կառավարման մակարդակի, տեխնոլոգիաների ներդրման, ազատ ժամանակի արժեքային հագեցվածության և ոչ թե մեխանիկական ընդօրինակման միջոցով:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ կարող ենք փաստել, որ մտահայեցողության և կացութաձևի շրջանակներում հոգևոր էներգիայի, սոցիալ-տնտեսական, տեղեկատվական գերսպառման հետևանքով հայ հասարակությունը կանգնել է գոյաբանական մարտահրավերի առջև: Այն արտացոլում է **հայկական քաղաքակրթության բնականոն արդիականացման և ՀՀ-ի քաղաքական արդիականացման օրակարգի միջև առկա խզումը**¹¹:

Քաղաքական գործընթացների կամ քաղաքական հնարավորությունների տեսամեթոդական մոտեցումն ընդգծում է կարիքի շուրջ

ձևավորված սոցիալ-տնտեսական շարժումների և, առհասարակ, հասարակության և պետության միջև փոխազդեցության սոցիալական բաղկացուցչի դերն ու նշանակությունը: Ուշագրավ է այն, որ վերջին տասնամյակում ՀՀ-ում տեղի ունեցած քաղաքական գործընթացների հիմքում առավելապես գերակայել է սոցիալական բաղկացուցիչը: Սակայն, քննության ենթարկելով վերջին տասնամյակի ընթացքում տեղի ունեցած քաղաքական գործընթացների դերակատարների խոսքային ակտը, կարող ենք արձանագրել, որ քաղաքատնտեսական հենքով շահադրդումը վտանգում է բնապատմական հոլովույթում կենսազեն էներգիայի գեներացումը և իրացումը: Գլոբալ քաղաքակրթությանը ինտեգրվելուն զուգահեռ հայ հասարակության համար առանցքային խնդիր է քաղաքատնտեսական վերնախավի պատասխանատվությունը ՀՀ հոգևոր անվտանգության ապահովման համապատկերում: Այս համատեքստում հոգևոր անվտանգությունն առաջին հերթին ՀՀ քաղաքակրթական և մշակութային ինքնությունն է:

ՀՀ քաղաքատնտեսական ճգնաժամերի համապատկերում հատկանշական են 2008 թվականի մարտի 1-ին տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունները: Պարադոքսալ կերպով, վախերի, սպառնալիքների և վտանգների այս հոսքը բավական օրգանական կերպով տեղավորվեց զարգացման ընդհանուր միտումի մեջ և ներդաշնակվեց հանրային կյանքի միապաղաղ ոլորտին: Մինչ այդ «ստվերի» կամ «կայացման» կարգավիճակում գտնվող և **քաղաքական ուժերի ու «ուժային բևեռների» միջև «ճոճվող»** ազգային ֆինանսաբանկային բիզնեսը հստակեցրեց իր համաշխարհային կապերը, ինչի հետևանքով ընդգծվեց ոչ միայն դրա սպեկուլյատիվ բնույթը, այլև պետության կողմից աջակցություն վայելելու փաստը: Այստեղից, 2008 թվականի ճգնաժամը ՀՀ-ում ստեղծեց երկմակարդակ **«փոխհամաձայնեցված օլիգարխիա»** նոր հարուստների տարբեր սերունդների, նոր հարուստների և պետական ինստիտուտների, ինչպես նաև պետական բարձրաստիճան բյուրոկրատիայի միջև: Մինչդեռ պետությունը, որպես քաղաքական համակարգի գերակա ինստիտուտ, պետք է ստանձներ ազգային նոր նախագծերի մշակման, հասարակական կենսագործունեության ոլորտները կանոնակարգելու, **սոցիալական արդարության, համակե-**

¹¹Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական արդիականացման հրամայականները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, «Պետական ծառայություն», 2019, 312 էջ:

ցության նորմերի պահպանման և հոգևոր անվտանգության ապահովման պատասխանատվությունը: Սակայն ներկայացված շահադրժմամբ գործառնող պետական ինստիտուտներն առաջին հերթին պաշտպանեցին խոշոր կապիտալի շահերը, իսկ սոցիալական ըմբոստությամբ հղի շարժումների սպառնալիքները ստիպեցին բեմադրել «գունավոր հեղափոխության» նոր՝ «թավշյա» տարատեսակ¹²:

Պետության անգործունակությունը, մասնավորապես՝ փոխհամաձայնեցված խմբիշխանության հետ սերտաճումն ուղեկցվեց քաղաքացիական հասարակության կառուցվածքում «փափուկ ուժի» ակտիվացմամբ: Այստեղից էլ՝ հայ մարդը, օտարվելով պատմականորեն ձևավորված իր քաղաքակրթական տարածքից, կա՛մ դարձավ օտար քաղաքակրթական արժեքների ներմուծող ցանցային դերակատար, կա՛մ արտագաղթեց:

Գլոբալ քաղաքակրթական հորձանուտում ներկայումս հայտնվել և շարունակում են ակտիվորեն դերակատարումներ ստանձնել նրանք, ովքեր հրապուրվել են ցանցային հասարակության արժեքների պատրանքային գայթակղություններով և անհագ սպառման հաճույքներով: Այս բարդ գործընթացը ներկայացվում է որպես պրոգրեսիվ երևույթ, սակայն անտեսվում է այն փաստը, որ պրոգրեսը ենթադրում է սեփական ռեսուրսների (բնական, մարդկային) մրցունակության ապահովման և գործունակության բարձրացում՝ ինքնահսկման և ինքնիրացման միջոցով: **Հիասթափություն է սպասվում բոլոր նրանց, ովքեր պրոգրեսն ընդունում են որպես տեսակի հնարավորություն՝ հիանալու տնտեսության և մշակույթի անդրազգային ցանցերի ուժով, ինչպես նաև ֆանատիկորեն հավատալու նրանց մոգական հավասարությանն ու ազատությանը**¹³: Այս մասին են վկայում «արաբական գարնան», գունավոր հեղափոխությունների, Սիրիայի փլուզման, ռուս-

ուկրաինական պատերազմի, Արցախի Հանրապետության անկման քաղաքականությունը:

Քաղաքակրթական շարժընթացի մեջ այս իրողություններն այն բիֆուրկացիոն կետերն են, որոնք շրջադարձային նշանակություն ունեն բազմաբևեռ աշխարհակարգի կայացման գործընթացում:

Այդ առումով խիստ ուշագրավ է ինն ամիս տևած շրջափակումից հետո էթնիկ զտման ենթարկված, շուրջ 30 տարի «չճանաչված պետության» կարգավիճակ ունեցող Արցախի Հանրապետության անկումը: Հայ հանրության և որոշ միջազգային կառույցների ներկայացուցիչների կողմից հնչող պնդումներն այն մասին, որ Արցախյան հիմնախնդիրը լուծված համարել չի կարելի, հղի է անորոշություններով և քաղաքական ռիսկերով: Փաստորեն, էթնիկ զտման ենթարկված արցախահայությունը կարող է ներքաշվել «ուժային բևեռների» կողմից բեմադրվող անորոշ ելքով խաղերի մեջ: Վերոշարադրյալից ակնհայտ է, որ ՀՀ-ում բնականոն արդիականացման գործընթացը խաթարվում է իրողությունների նկատմամբ նախկին և նոր վերնախավերի պատասխանատվության բացակայությամբ: Այլ խոսքով՝ բնականոն արդիականացման գործընթացը չի իրականացվում հասարակական **tabula rasa-ի** պայմաններում, որի շրջանակներում կարելի է առաջ մղել ցանկացած քաղաքական ծրագիր: Բնականոն արդիականացումն առաջին հերթին ենթադրում է իշխանության իրականացման մշակութային նորմերի և ավանդույթների, ինչպես նաև «նոր հարուստների» տնօրինած կապիտալի սոցիալական պատասխանատվության որակ:

Գործնականում բնականոն արդիականացումը պայմանավորված է **ազգային և պետականաստեղծ, սոցիալ-տնտեսական, մշակութա-արժեքային և հոգևոր անվտանգության ապահովման գործոններով**: Հանրագումարելով ՀՀ ժողովրդավարական անցման գործընթացի փուլերը՝ նշված գործոնների առնչությամբ քաղաքական էլիտային կարելի է մեղադրել «փոխհամաձայնեցված խմբիշխանական» զարգացման կործանարար ուղի ընտրելու մեջ:

Ուստի հիմք կա եզրակացնելու, որ տրոհված սոցիալական տարածության մեջ հայտնված մարգինալ (բողոքի կրիչ՝ ինսուրգենտ) անհատները, որպես արդար փոփոխություններ կատարելու սուրբ պարտականք:

¹² Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Նիկողոսյան Լ. Գ., Գունավոր հեղափոխություն. տեսություն և տեխնոլոգիաներ, Երևան, «Պետական ծառայություն», 2021, 342 էջ:

¹³ Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Քաղաքակրթական ինքնության պրոգրեսիվիստական կերպափոխման հիմնախնդիրները (տեսամեթոդաբանական վերլուծություն), «Հանրային կառավարում», ՀՀ ՊԿԱ գիտական հանդես, N 2, 2024, էջ 179-192:

նությունը ստանձնած «գունավոր հեղափոխությունների» դրոշակակիրներ, իրենց խմբային շահերից ելնելով՝ կասկածի տակ են առնում պատմականորեն բյուրեղացած քաղաքակրթական կարևորագույն բաղադրիչների գոյաբանական հատկանիշները: Բնապատմական ժամանակից և տարածությունից օտարման հետևանքով ձևավորվում են անհաղթահարելի անորոշություններ, քանի որ բնականոն արդիականացումը ենթադրում է քաղաքական համախմբման բազում սցենարներ, որոնց ընտրությունը ՀՀ-ի վերնախավերից և հայ հասարակությունից պահանջում է քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի օբյեկտիվ վերլուծություն:

Այս առումով ՀՀ-ում ժողովրդավարական «անցումից-համախմբում» գործընթացը որոշակի զուգահեռներ ունի անցումային բոլոր այն երկրների հետ, որոնց քաղաքական համակարգերը **ձևավորվում, կայանում, կերպափոխվում են քաղաքակրթական ինքնության և՛ մեխանիկական, և՛ բնականոն արդիականացման պայմաններում: Իսկ թե որ պայմանն է գերակա՝ կախված է քաղաքական օրակարգի արժեքային համակարգ գեներացնող քաղաքական և տնտեսական ուժերի համագործակցության որակից, կառավարության պատասխանատվության մակարդակից, ինչպես նաև քաղաքակրթությունների քաղաքատնտեսական զուգամիտումներից:** Այստեղից հետևում է, որ հասարակության քաղաքական և տնտեսական փոփոխություններն ակնհայտորեն ազդում են մտահայեցողության, նորմատիվ արժեքային համակարգերի, վարքային մոդելների, ինչպես նաև անվտանգության ապահովման հայեցակարգերի վրա: Պատմական ժամանակի մեջ ձևավորված՝ բարոյականության հիմքը կազմող արժեքներն արժեքային համակարգի ձևախեղում (եղծում) է տեղի ունենում: Արժեքային առումով պատմության հոլովություն իրենց կենսունակությունն ապացուցած կենտրոնացված մշակութային չափանիշներին զուգահեռ ակտիվորեն ստեղծվել և զարգանում է ցրված բազմակի ապակենտրոնացված բարոյականությամբ հագեցված (ցանցային) մշակութային միջավայր¹⁴: Մշակույթի որակի, բարոյական նորմերի, ընդհանուր համակեցություն ապահովող

դավանանքի, սոցիալական միջավայրի համընդհանուր ցանցավորումը հասնում է ծայրահեղության. մի կողմից՝ ազգային մշակույթի արժեքրկում (չեզոքացում), մյուս կողմից՝ հանուն անպատասխանատու սպառմամբ հագեցած կյանքին մասնակից դառնալու երազանքի իրականացում: Սոցիալ-տնտեսական և մշակութա-քաղաքակրթական ցանցային փոփոխությունների այս անորոշ գործընթացում տեղի է ունեցել հայկական քաղաքակրթության ինքնության «մերժման» բեմականացում՝ պայմանավորված «փափուկ ուժի» տեխնոլոգիաներով ձևավորված այլընտրանքային ժողովրդավարության ներկայացմամբ:

Արդյունքների քննարկում

Գործարար միջավայրում, քաղաքականության, գիտության և կրթության ոլորտներում մարդկային ռեսուրսների կառավարման փորձառությունը (միգրացիա, աուսուրսինգ, անդրազգային ցանցեր) վկայում է գլոբալ քաղաքակրթական տարածքի նոր սոցիոմշակութային քարտեզում հայ մարդու քաղաքակրթական արագ տեղաշարժի մասին: Մեր ժամանակի տարբեր քաղաքակրթական մարտահրավերներին արդյունավետ պատասխաններ տալու անհրաժեշտությունը պահանջում է **հայրենիք-սփյուռք-ընդունող պետություն** ցանցային հարթության մեջ գործող քաղաքացիական հասարակության, կառավարության և գործարար հանրույթի համագործակցություն: Որպես համակարգային ամբողջություն՝ **համագործակցությունը** ներառում է համապատասխան գիտելիքներ, հմտություններ, արժանիքներ, նպատակադրում՝ հիմնված ինքնակարգապահության, ինքնարդիականացման և ինքնիրացման վրա: Որպես արդյունք՝ հայ «Ես»-ը, որդեգրելով **«համագործակցությունն անվտանգության հիմքն է»** սկզբունքը, հնարավորություն է ստանում համագործակցելու տարաբնույթ «Ես»-երի հետ: Համագործակցային տրամաբանության վրա խարսխված կրթությունը ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներն ապահովող մի գործընթաց է, որտեղ անձի սոցիալականացման և վերասոցիալականացման արժեքանությունը պայմանավորված է կառավարող վերնախավի՝ քաղաքատնտեսական շահադրդման համակարգն արդիականացնելու ընդունակությամբ: Ըստ այդմ՝ բնապատմական ժամանակի մեջ գործառնող պատասխանատու քաղաքացիության զարգացմամբ հնարավոր կլինի

¹⁴ Бауман З., Донскис Л., Моральная слепота: Утрата чувствительности в эпоху текучей современности / Пер. с англ. А. И. Самариной, СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2019.

ձևավորել ազգային անվտանգության ընդարձակված օրակարգ¹⁵:

Այս դիտանկյունից անհրաժեշտ է պատմության հոլովույթում ձևավորված հայ ազգային լավագույն ավանդույթները՝ **արարչական էությունը, աշխատասիրությունը, ոգեղենականությունը**, զուգամիտել Արևմուտքի գիտակրթական նորամուծությունների հետ, որոնք հայ մարդուն հնարավորություն կտան կայանալու որպես անձ և պատասխանելու ժամանակի մարտահրավերներին: Այս համատեքստում ուշագրավ է իտալացի հոգեվերլուծաբան Ա. Մենեգետիի հետևյալ դիտարկումը. «Տիրոջից ազատվելը դեռևս չի ենթադրում ազատության ձեռքբերում. վերանում են ֆիզիկական խոչընդոտները, սակայն նախկինի պես մնում են անձ դառնալու, իրացվելու և սեփական «Ես»-ը կերտելու խնդիրները»¹⁶: Կարևորելով մարդկային ռեսուրսների ռացիոնալ կառավարումը՝ նպատակահարմար է դիտարկել ազգային մրցունակ կրթությունը համագործակցության և հանրային կյանքին մասնակցության շրջանակներում, որը ռազմավարական նկատառումներով ներառում է ապագաբանական նշանակություն ունեցող գաղափարների ծրագրված ուսուցում: Հանունի նպատակադրում ունեցող մասնակցության արժեհամակարգը ենթադրում է քաղաքակրթական շփումների ռազմավարական միջավայր և հնարավորություն է տալիս **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ)** համագործակցության մշակույթի օգնությամբ բնականոն արդիականացնելու ոչ միայն հայկական քաղաքակրթության ինքնությունը, այլև, այն կենսունակ դարձնելով, տեղ ու դեր ապահովել գլոբալ քաղաքակրթության ցանցային տիրույթում:

Մեր կողմից առաջարկվող մոտեցումը հիմնված է Ռ. Քոլինզի զարգացրած՝ **«քաղաքակրթությունը՝ որպես հեղինակության և ցանցային հաղորդակցման գոտի»** մոտեցման վրա: Ռ. Քոլինզը քաղաքակրթությունը սահմանում է որպես հեղինակության ինքնադրսևորման գոտի, որն ունի մեկ կամ մի քանի կենտրոններ, որտեղ արտադրվում են մարդկանց ուշադրությունը գրավող տարբեր տեսակի խորհրդանշական

օբյեկտներ: Ըստ Ռ. Քոլինզի՝ քաղաքակրթական գրավչության գոտին աչքի է ընկնում հետևյալ երկու սոցիալական ասպեկտներով կամ գործողության շառավիղներով. ա) քաղաքակրթությունը՝ որպես քաղաքակրթության ծայրամասում ապրող և դրա ներկայացուցիչ հանդիսացող մարդկանց հավատարմության և սոցիալական նույնականացման գոտի. բ) քաղաքակրթությունը՝ որպես մեծ տարածության վրա մի քաղաքակրթական գոտուց մյուսը ներթափանցող գրավչության ցանց:

Մարդկության շարժընթացը ցանկացած քաղաքակրթության շրջանակներում ենթադրում է տարածքային հոսքեր երկու ուղղություններով: Առաջինն ուղղված է դեպի ներս՝ քաղաքակրթական հեղինակության կենտրոններ, որոնք գրավում են տվյալ գոտու ծայրամասից և այլ քաղաքակրթական գոտիներից ժամանակավորապես ժամանած ուսանողների, զբոսաշրջիկների և այլ այցելուների: Երկրորդը հակառակ ուղղությամբ է՝ քաղաքակրթական կենտրոններից ուսուցիչների և միսիոներների հոսք քաղաքակրթական գոտու ծայրամասային շրջաններ և նրա սահմաններից դուրս¹⁷: Քաղաքակրթության հեղինակության գոտին սոցիալական շփումների, մարդկանց հոսքերի և նրանց ուշադրության ցանցային կառուցվածք է: Այդ իսկ պատճառով քաղաքակրթությունները միշտ ավելի մեծ են, քան հասարակությունները կամ պետությունները, այսինքն՝ սոցիալական համակարգերը, որոնք ունեն սահմաններ: Քաղաքակրթական կենտրոնները կարող են տեղակայվել պետությունների ներսում և կախված լինել դրանցից, սակայն քաղաքակրթական կենտրոնների հեղինակությունը կարող է դուրս գալ պետության սահմաններից:

Քննադատելով քաղաքակրթության գաղափարը որպես ստատիկ, միաձույլ և մեկ տարածքում ամրագրված էություն՝ Ռ. Քոլինզը համոզված է, որ քաղաքակրթությունը հեղինակության գոտի է, ոչ թե միայն մշակութային կողմ: Քաղաքակրթությունը որպես հեղինակության գոտի ընդունելը ինտելեկտուալ խմբավորումներին թույլ է տալիս ակտիվ գործունեություն ծավալել մշակութային բազմազանության ներկայացման միջոցով: Այդպիսով ձևավորվում է մրցակցող ինտելեկտուալ հան-

¹⁵ Մարգարյան Մամիկոն, Համագործակցության մշակույթը՝ որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործընթաց, Գիտական Արցախ, 2018, N 1, էջ 193-200:

¹⁶ Менегетти А., Система и личность / Пер. С итальянского ННБФ «Онтопсихология». – Изд. 2-е, исправленное и дополненное. М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007, с. 80.

¹⁷ Collins R., Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact // International Sociology. 2001. № 3. P. 421-437.

րոյթների և/կամ դպրոցների ընդհանուր տարածություն, որտեղ դրանք հատվում են ընդհանուր կենտրոնում կամ միմյանց հետ կապված են մի քանի կենտրոններում (դրանք կարող են լինել քաղաքներ, վանքեր, համալսարաններ): Եթե նույնիսկ կա միայն մեկ կենտրոն, այն ստեղծագործական է, քանի որ մրցակցող դիրքերի հատման կետն է: Այդ կետում էլ տեղի է ունենում **քաղաքակրթության ներմուծում**:

Այստեղ Ռ. Քոլինզը մի քանի ընդհանրացումներ է կատարում: **Առաջին**, ցանցային բնույթ ունեցող մշակութային շփումների միջոցով կարող են ներմուծվել ոչ միայն գաղափարներ կամ կրոններ, այլև սոցիալ-տնտեսական կառուցակարգեր, որոնք մտահայեցողության, արժեշահային համակարգի և կացութաձևի նոր մոդելներ են ենթադրում: **Երկրորդ**, ներմուծումը կարող է ունենալ շարունակական բնույթ, դարերի ընթացքում համալրվել նոր սիմվոլներով ու տարրերով և իրականացվել բարձր հեղինակություն ունեցող հարևան քաղաքակրթության ազդեցության տարբեր ուղիներով (օրինակ՝ չինական քաղաքակրթությունը ոչ միայն բուդդայական կամ կոնֆուցիական է, այլև այդ և այլ տարրերի համակցություն է): **Երրորդ**, պատմական որոշ ժամանակաշրջաններում ներմուծված և տեղական տարրերի համադրումից ստեղծվում է նոր քաղաքակրթություն, ինչը միտումնավոր խզում, ձևախեղում է կամ առնվազն էապես թուլացնում է իր կապերը քաղաքակրթության հետ, որից կախված է:

Ըստ Քոլինզի՝ քաղաքակրթական ինքնավարության ցանցային դրսևորումը աշխարհաքաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների պարզ արտացոլում չէ, այլ ունի իր հատուկ մշակութային դինամիկան: Նրա համոզմամբ, հեղինակության ոչ մի քաղաքակրթական գոտի երբևէ մեկուսացված չի եղել. նրանցից յուրաքանչյուրը քաղաքատնտեսական և մշակութային շարժընթացի միջոցով ձևավորվել է այլոց կողմից՝ ինքն էլ միաժամանակ ձևավորելով ուրիշներին: Այստեղից էլ՝ **քաղաքակրթական հեղինակության ինքնավարությունը կախված է աշխարհաքաղաքական և տնտեսական գերակայության մոդելներից**: Ինչպես նշում է Ռ. Քոլինզը, քաղաքական և տնտեսապես կենտրոնացած սոցիոլոգիական մոդելները, ինչպիսին է **աշխարհ-համակարգի** տեսությունը, հավատարիմ են այն մոտեցմանը, որ աշխարհաքաղա-

քականության կամ համաշխարհային տնտեսության մեջ հեգեմոն դիրքը հանգեցնում է մշակութային գերակայության: Բայց իրականում ո՛չ աշխարհաքաղաքական, ո՛չ էլ տնտեսական հեգեմոնիան ինքնաբերաբար քաղաքակրթական հեղինակության կենտրոն չեն ստեղծում. դա կարելի է ապացուցել պատմական օրինակներով, երբ քաղաքականապես թույլ, նվաճված կամ տնտեսապես հետամնաց տարածաշրջանում ամփոփված ժողովուրդը, այնուամենայնիվ, քաղաքակրթական հեղինակության կենտրոն է ստեղծում, որտեղ, աշխարհաքաղաքական կամ տնտեսական հեգեմոնների ներկայացուցիչների հոսքերին զուգահեռ, առկա է ժամանակը մշակութային հոսքերով լցնելու ձգտում:

Այսպիսով, չնայած հոռմեական ռազմական կազմակերպությունը նվաճեց Հունաստանը, հունական քաղաքակրթությունը պահպանեց իր հեղինակությունը և հասավ Հռոմի մշակութային կլանմանը: Այս դիտանկյունից խիստ ուշագրավ է բոլոր ժամանակներում գլոբալ տարածությունում առկա հայ մշակույթը: Այս առումով արժեքավոր է **հայ կաթոլիկ եկեղեցու** բենեդիկտյան վանականների միաբանության վանահայր Մխիթար Սեբաստացու կողմից 1717 թվականի սեպտեմբերի 8-ին Վենետիկում հիմնադրված և մինչ այժմ գործող Մխիթարյան միաբանության օրինակը: Միաբաններն իրենց գործունեության ընթացքում հրատարակել են բազում հայագիտական, կրոնական և գիտական աշխատություններ¹⁸: Տեսականորեն քաղաքակրթական ստեղծարարությունը (գոնե ինտելեկտուալ ոլորտում) և, հետևաբար, հեղինակությունը խթանող պայմանները տարբերվում են աշխարհաքաղաքական և տնտեսական գերակայության ձեռքբերումն ապահովող պայմաններից:

Քաղաքակրթական հեղինակության գոտի դառնալու համար Հայաստանը պետք է ոչ միայն զարգացնի իր ունեցած սոցիալական և հոգևոր կառույցները, այլև ստեղծի նորերը: Դրանք կստեղծեն հնարավորություններ փոքր թվով մրցակից դպրոցների ինտելեկտուալ ստեղծագործությանը աջակցելու համար: Հայաստանում նման ցանցեր կառուցվել են քաղաք-պետությունների ժամանակաշրջանից և ինստիտուցիոնալացվել են բարձրագույն կրթության համակարգում, որը դարեր

¹⁸ Հ. Յարութին վրդ. Պզտիկեան, «Մխիթար վրդ. Սեբաստացիի և Մխիթարեաններու նպաստը հայ մշակութին», Եր, 2003:

շարունակ աջակցել է ստեղծագործական մրցակցությանը: Նման կառույցներ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու (ՀԱԵ) հովանավորությամբ ստեղծվել են Հայաստանում տարբեր դարերում: Առանձնակի մեծ է 13-14-րդ դարերում գործած Գլաձորի համալսարանը, որը ժամանակակիցներն անվանել են «Երկրորդ Աթենք պանծալի», «մայրաքաղաք իմաստության», «գերահռչակ համալսարան»¹⁹: Մեծ է նաև 14-րդ դարում (1375 թ.) գործող Տաթևի համալսարանի դերը: Ըստ Հրավարդ Հակոբյանի՝ «Տաթևի 10-րդ դ. համալսարանը քրիստոնեական բովանդակ աշխարհում առաջինն էր»²⁰: Նշված և այլ կրթական կենտրոններում ձևավորվել և զարգացվել է Հոգևոր Հայաստանի գաղափարը: **Ելակետային այս իմացությամբ առաջնորդվելով՝ անհրաժեշտ ենք համարում պատմության հոլովույթում ձևավորված Հոգևոր Հայաստանի գաղափարը դիտարկել ՀՀ բնականոն արդիականացման և անվտանգության ապահովման համատեքստում՝ կարևորելով ՀՀ-ի և հայկական սփյուռքի հոգևոր, սոցիալ-տնտեսական ու անհատական զարգացման հիմնախնդիրները:**

«Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարը մեր ժամանակների անորոշությունների հաղթահարման առանձնահատուկ արժեքանական ֆենոմենն է՝ հայկական քաղաքակրթության ոգեղեն կենսունակության հիմքը, որի առկայությունը մեզ ոչ միայն հնարավորություն է տալիս վերականգնելու երևույթների միջև կապը և հստակ պատասխանելու «Ո՞վ ենք մենք» հարցին, այլև պարզելու, թե **ինչպե՞ս արժանապատիվ ՏԵՂ ՈՒ ԴԵՐ** ունենալ գլոբալ կառավարման համակարգում: Որպես այդպիսին՝ հայ հանրույթն իրեն նետված մարտահրավերներին պատասխանելու, ինչո՞ւ ոչ, նաև մարտահրավերներ նետելու պատրաստակամությամբ պարտավոր է կենսունակության, համերաշխության ու համախմբման միջոցով հաղթահարել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը, ինչպես նաև բնականոն արդիականանալ՝ մեր ժամանակի հրամայականներին համահունչ: Հետևաբար, «Հոգևոր Հայաստանի» **բնականոն արդիականացումը ենթադրում է մեր ժամանակի էությանն ու բնույթին համահունչ կենսաքաղաքականության իրականացում՝ տեղեկատվահա-**

ղորդակցական նոր տեխնոլոգիաների հիմքի վրա՝ հանրային համակեցության և իշխանության իրականացման մշակույթի իրական հումանիզացման նպատակադրմամբ:

Հիմք ընդունելով այն, որ «Հոգևոր Հայաստանի» գաղափարը քաղաքական-քաղաքակրթական խորքային նշանակություն ունի, առաջարկում ենք այսուհետ այն դիտարկել որպես մեր ժամանակների արժեքների՝ մրցունակ կրթության, սոցիալական պատասխանատվության, հանրային համակեցության, անձի հարատև սոցիալականացման, ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման, քաղաքացիական մշակույթի, արդյունքի և ապագայի կառավարման քաղաքականության որդեգրման միջոցով հայ իրականությունը բնականոն արդիականացնող համակարգային ամբողջություն²¹: Միևնույն ժամանակ, Հոգևոր Հայաստանի գաղափարը կարող է նոր ցանցային-ինստիտուցիոնալ համագործակցության հիմք հանդիսանալ հայրենի պետության, սփյուռքի և եկեղեցու միջև՝ բարձրացնելով աշխարհիկ և հոգևոր դասերի պատասխանատվության աստիճանը:

Ըստ էության, Ռ. Քոլինզի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս փաստելու, որ ցանցային մոտեցմամբ կարելի է հաղթահարել լոկալ քաղաքակրթությանն ուղղված մարտահրավերները: Այս առումով, հայկական քաղաքակրթության ցանցային դրսևորումն իր տարածական լայն ընդգրկվածության շնորհիվ կարող է ներկայացվածություն ապահովել գլոբալ քաղաքակրթության բազմաթիվ շերտերում՝ մեծացնելով հայկական ցանցի գործունակության միջոցով հայությանը ներկայացնելու հնարավորությունները:

Հայկական ցանցի զարգացումն առաջին հերթին միտված է ժամանակի բազմազան քաղաքակրթական հարաբերությունների խառնարանում սեփական քաղաքակրթությունը ներկայացնելու վավերացմանը: Այդ առումով կարևոր նշանակություն ունի բազմաչափ հարաբերությունների ոլորտում հենց հայկական քաղաքակրթության ոգեղենության բյուրեղացումը, ինչի շարունակական արդիականացումը կարող է հան-

¹⁹ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Եր., «Հայկական հանրագիտարան» հրատարակչություն ՊՈԱԿ, 2002, էջ 215, 1072 էջ:

²⁰ Հակոբյան Հրավարդ, Հայ արվեստի պատմություն, Երևան, 2009, էջ 180:

²¹ Մարգարյան Մ. Մ., Հոգևոր Հայաստանի գաղափարախօսությունը արդիականացման գործընթացում, ԲԱԶՄԱՎԷՊ, Հայագիտական-բանասիրական հանդես, ՃԿԲ (2004) տարի, թիվ 1-4, ՌՆԾԳ, ՌՆԾԴ, ՎԵՆԵՏԻԿ – Ս. ՂԱԶԱՐ, էջ 195, Մարգարյան Մ. Մ., Գրիգոր Նարեկացին և մեր ժամանակը, Եր., 2023:

գեցնել խոշոր քաղաքակրթությունների կողքին նրա համահավասար մասնակցությանը: Փաստորեն, հայկական ցանցի զարգացումը հայկական ուրույն քաղաքակրթությունը աշխարհին ներկայացնելու փորձ է, ինչը գլոբալ քաղաքացիական հասարակության աշխատանքների լիիրավ մասնակցելու, ինչպես նաև աշխատանքի միջազգային նոր բաժանման գործընթացում առավել շահավետ դիրքեր զբաղեցնելու նախադրյալներ է ձևավորում:

Այստեղից հետևում է, որ հայկական քաղաքակրթության ցանցային դերակատարները, ընդարձակելով համագործակցությունը, կարող են հնարավորություն ստանալ փոխգործակցության իրենց դրսևորումներով ազդեցություն գործելու նաև ՀՀ վարչատարածքային միավորների համաչափ զարգացման և դելիբերատիվ հաղորդակցության զարգացման վրա: Դրա հետ մեկտեղ, ժամանակի հրամայականին համապատասխան, հայկական քաղաքակրթական ցանցը կարող է տարբեր չափումներում համաշխարհային հանրության հետ համագործակցելու հնարավորություններ ստեղծել:

Համագործակցության մշակույթը՝ որպես գաղափարախոսական, նորմատիվային և դերային խթանների ապահովման արժեքային համակարգ, ենթադրում է, որ հասարակական փոխակերպումների գործընթացներում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի կարևորագույն ռեսուրսը մրցունակ կրթություն, քաղաքական, ազգային, քաղաքացիական գիտակցություն, պատասխանատու մասնակցություն և քաղաքակրթական ինքնության ազատ դրսևորման հնարավորություն ունեցող մարդն է:

Բոլոր այդ խթանները որոշիչ դեր են խաղում միջին դասի և բաց հավաքագրված կառավարող էլիտայի կայացման գործում՝ որպես **դելիբերատիվ հաղորդակցության կրողներ և արարողներ:** Այս պարագայում կառավարման առանցքում անցումն է մասնակցության մարգինալ-պոպուլիստական մոդելից ազատական մոդելին: Աներկբա է, որ պոպուլիզմը «պարզեցնում է» քաղաքական տարածությունը՝ «տարբերությունների» բարդ բազմազանությունը փոխարինելով հստակ դիստո-

միայով, որի երկու բևեռներն էլ որոշակի չեն²²:

Քաղաքական տարածության **արժեքային պարզեցման, ցրման, ինչպես նաև ճոճման** հետևանքով մարգինալ պոպուլիստական մասնակցության մոդելը ՀՀ-ում իրականացվում է «**խմբիշխանության երկաթյա օրենքի**» սկզբունքների հիման վրա, և հետամուտ է լինում դերային մենաշնորհի պահպանմանը: Ի վերջո մարգինալ-պոպուլիստական մոդելի դերակատարները հեղափոխականացնում են հասարակության մտահայեցողական և վարքային մոդելները: Այս տրամաբանությամբ էլ անհրաժեշտ ենք համարում կարևորել պոստմոդեռնիզմից մեամոդեռնիզմին անցնելու գործընթացում ձևավորված և բյուրեղացած գիտելիքի միջոցով հայկական քաղաքակրթության կենսունակության զարգացումը:

Պատմության հոլովույթում կուտակված քաղաքական զարգացման փորձը վկայում է, որ քաղաքականության սուբյեկտները մշտապես ձգտում են իրենց քաղաքակրթության քաղաքական նախագծային դիզայնի շրջանակներում ներգրավելու նոր դերակատարների: Այդ դերակատարները՝ որպես այլընտրանքային քաղաքակրթական կենտրոններին պատկանող «**փափուկ ուժեր**», իրենց արժեշահային համակարգով ներխուժում են այլ պետությունների և հասարակությունների ժամանակատարածականության մեջ՝ դառնալով «**ժանրության կենտրոններ**»: Այս երևույթը հաճախ քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի կառուցվածքում արքետիպերի վերարժևորման և հակադիր արժեքանական հակասությունների առաջացման պատճառ է դառնում:

Գաղափարական և արժեքանական համապատկերում հակամարտությունների էությունը բացատրելու և հավասարարժեք պատասխաններ գտնելու նպատակադրմամբ «**քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ**» **հայեցակարգը** կարևոր է դիտարկել որպես հիերարխիկ և ցանցային ինքնակառավարվող համակարգ, որը սինթեզում է բնականոն արդիականացման համար անհրաժեշտ գաղափարներ և ռեսուր-

²² Laclau E., On Populist Reason. London. New York. Verso 2005, p. 18.

ներ՝ ինստիտուցիոնալացման համար անհրաժեշտ հիմքեր ստեղծելով²³: Բնականոն արդիականացման և անվտանգության ապահովման հիմք դիտարկելու համար հարկավոր է ելակետ ընդունել նրա՝ պատմականորեն ձևավորված **սոցիոմշակութային էներգիան**: Այն պատմական հոլովույթում **մշակութային տեքստի (culture as a text)** հիմքի վրա ձևավորված և կերպափոխվող երևույթ է՝ իմաստային նրբերանգներով փոխանցված խորհրդանշական կապիտալ, կրոնական, ծիսական, սովորության, ինչպես նաև պետության և այլ կառույցների ինստիտուցիոնալ հիշողության ձև ու սոցիալական վարքականոն²⁴:

Լինելով պատմական հոլովույթում ձևավորված և զարգացող սոցիալական համայնքների (պետություն, ազգ, հասարակություն, անհատ) ներուժի և կենսունակության համապարփակության նկարագրություն՝ այն ունի և՛ գլոբալ մարտահրավերներին հարմարվելու, և՛ լուռ, սեփական ինքնությունը բնականոն արդիականացնելու կարողություն: Միևնույն ժամանակ, «սոցիոմշակութային էներգիայի» ակտիվացման մեխանիզմներն ուղղակիորեն կապված են նրա «էներգիայի աղբյուրների» (իշխանություն, պետություն, բանակ, գիր, գրականություն, կրթական համակարգ, խորհրդանիշներ, կրոն, եկեղեցի, թարգմանչական արվեստ, արքեպիսկոպոս և այլն) հետ²⁵: Նկատի պետք է ունենալ, որ պատմական զարգացման ընթացքում փոխվում են ոչ միայն քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի վերափոխման մոդելները, այլև «էներգիայի աղբյուրները», ինչպես նաև նրանց «կերակրող և կոնֆլիկտային լարվածություններով հագեցած (ցիկլային, գծային, իմպուլսային, հատվածային մոդելների) վերափոխման բազմաթիվ դաշտեր»²⁶:

Քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի փոխակերպումների կոնֆլիկտային բնույթը նվազեցնելու նպատակով անհրաժեշտ է **զուգամիտել արդիականացման մեխանիկական և բնականոն գործընթացները**: Այս երկակիությունը ներքաղաքակրթական երկխոսության, պաշտպանունակ պետության և քաղաքացու անվտանգության ապահովման մեր այն բանաձևն է, որը հայկական քաղաքակրթությանը հնարավորություն կտա հանրային ինստիտուտների քանակական ու որակական աճի շնորհիվ պահպանելու հավատարմությունը իր մշակութային տեքստին՝ ստեղծելով **«կենսունակ հասարակություն, պատասխանատու քաղաքատնտեսական էլիտա, քաղաքական, քաղաքացիական, ազգային ինքնություն ունեցող քաղաքացի»** ռազմավարական զարգացման մոդելը:

Փաստորեն, կարևորելով ինստիտուցիոնալ մակարդակում իրականացվող գիտավերլուծական հարացույցի սկզբունքի մշակումն ու իրականացումը՝ ակնհայտորեն հիմնավորում ենք մեր աշխատանքի առանցքը, այն է՝ **քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը բնականոն արդիականացման հիմք է**: Այն երաշխավորում է **ՀՀ-ում միաժամանակ և՛ դեփբերատիվ հաղորդակցության, և՛ անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովումը**: Այսպիսի մոտեցումը իր խաղային տրամաբանությամբ միանշանակ ենթադրում է ռազմավարական մտածողություն, որը «...հիմնվում է հիմնարար հմտությունների վրա և օգնում է հասկանալու՝ ինչպես դրանցից առավելագույն օգուտ քաղել»²⁷: Այստեղից հետևում է, որ **«կենսունակ հասարակություն, պատասխանատու քաղաքատնտեսական էլիտա, քաղաքական, քաղաքացիական, ազգային ինքնություն ունեցող քաղաքացի»** ռազմավարական զարգացման մոդելը տարածաժամանակային ընդգրկուն բնույթ ունի, քանի որ դրա կառուցվածքային բազմաշերտությունն ապահովում է քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի ռազմաքաղաքական, աշխարհաքաղաքական, սոցիոմշակութային և մարդկային ռեսուրսների բնականոն արդիականացման գործընթացը: Այսինքն, միայն ռազմա-

²³ Մարգարյան Մ. Մ., Մարգարյան Մ. Գ., Քաղաքակրթության քաղաքական նախագիծը որպես ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման հիմք, «ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՀՀ ՊՆ ՊԱՀՀ ռազմագիտական հանդես, N 1, 2024, էջ 79-95:

²⁴ Клиффорд Гирц, Интерпретация культур / Пер. с англ. О. В. Барсукова, А. А. Борзунов, Г.М. Дашевский, Е. М. Лазарева, В. Г. Николаев, послесл. А. Л. Елфимов; науч. ред. А. Л. Елфимов, А. В. Матешук, М.: РОССПЭН, 2004. 560 с.

²⁵ Eisenstadt S. N., The Civilizational Dimension in Sociological Analysis // Thesis Eleven, 2000, Vol. 62. p. 21(1-29)

²⁶ Eisenstadt S. N., The Civilizational Dimension of Modernity// Rethinking Civilizational Analysis. S.A. Arjomand, E.A. Tiryakian. Sags Publication Ltd., 2004, P. 48-66.

²⁷ Диксит А. и Нейлбафф Б., Теория игр. Искусство стратегического мышления в бизнесе и жизни, пер. с англ. Н. Яцюк, М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015, с. 15.

վարական մտածողության առկայությամբ է հնարավոր ՀՀ-ում դիմակայել մշակութային, տեղեկատվական կիբեռպատերազմներին:

Կենսաքաղաքական իմունիտետի ձևավորման համար նպատակահարմար է ստեղծել և զարգացնել ստեղծագործական փոքրամասնություն՝ «խելացի ուժ», որն իր ռազմավարական մտածողությամբ (**«ուղեղային կենտրոններ»**, **ստեղծագործ անհատներ**) իսկության մեջ կներկայացնի հանրային համակեցության, սոցիալական պատասխանատվության, ինչպես նաև համերաշխության և կոնֆլիկտների հատման տիրույթները նոր աշխարհակարգի կայացման պայմաններում: Դա պետք է ուղեկցվի ՀՀ-ում քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի ուղենիշներ կառուցելով՝ պատմականորեն ձևավորված ազգային հանրային ինստիտուտների՝ ընտանիքի, կրթական համակարգի, պաշտպանական բանակի, ազգային եկեղեցու բնականոն արդիականացմամբ: Այս համատեքստում ոչ միայն հոգևոր անվտանգության ապահովումը պատասխան է նոր մարտահրավերներին, այլև բնականոն արդիականացման գլխավոր դերակատարի՝ երիտասարդության հարատև սոցիալականացմամբ կարող է ձևավորվել նոր որակի համագործակցության մշակույթ: Այս բազմաչափ գործընթացը կարող է լինել արդյունավետ, եթե հաշվարկվեն քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի բնականոն արդիականացման համար անհրաժեշտ հետևյալ գործոնները.

Առաջին՝ «ուժային բևեռները» իրենց շահերի տիրույթում ընդգրկված «փափուկ ուժերի» միջոցով իրականացնում են տարածաշրջանային և տեղական բազմաթիվ քաղաքական նախագծեր: Նրանք չեն կարող հավակնել քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի կարգավիճակի, քանի որ իրենց ազդեցության ապահովման նպատակ են հետապնդում: Հետևաբար, բնականոն արդիականացման և անվտանգության ապահովման համար վճռորոշ է **քաղաքական նախագծերի և քաղաքակրթական քաղաքական նախագծերի միջև զուգամիտվող գծերի ֆունկցիոնալ հստակեցումը:**

Երկրորդ՝ քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը պատմականորեն ձևավորված և սոցիալական միավորի կենսունակությունն ապահովող արժեքների, իմաստների, խորհրդանիշների, արքետիպերի համակարգ է: Այն ապագաբանական առումով արդիական է, եթե և՛

«խթեբլիշմենտի», և՛ **«ստեղծագործ փոքրամասնության»** կողմից իրականացվում է «սոցիոմշակութային կողերի» առանձնահատկությունների ներդաշնակ վերլուծությամբ: Այս համատեքստում անվտանգության ընդարձակված օրակարգի ապահովման առումով բնականոն արդիականացման բազմամակարդակ ուսումնասիրումը դարձել է պարտադիր:

Երրորդ՝ նոր աշխարհակարգի կայացումը տեղի է ունենում հոսող արդիության պայմաններում: Ուստի պետք է նկատի ունենալ, որ կայսերական չիմնավորված նկրտումներ ունեցող պետությունները և հասարակությունները, որպես «ուժային բևեռների» դաշնակիցներ, եղծելով իրենց պատմական անցյալը և անտեսելով իրենց երկրների քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը, կերպափոխում են իրենց «Ես»-ը բազմամակարդակ մշակված խաղային տեխնոլոգիաներով: Դա ուղեկցվում է այլընտրանքային արժեքներ կրող դերակատարների ակտիվացմամբ, որոնք հակամարտություններ հրահրելով քաղաքակրթական քաղաքական դիզայնի հին և նոր կենտրոնների միջև՝ կարող են խորացնել անորոշությունները և սոցիոմշակութային տեքստերում ներդնել և/կամ ակտիվացնել վախի, թերարժեքության բարդույթի, աղքատի, օտարվածի, զոհի արքետիպերը: Այս իմաստով էլ ՀՀ-ում գերակա է երիտասարդության հարատև սոցիալականացման միջոցով ինչպես **քաղաքական, քաղաքակրթական, ազգային, քաղաքացիական ինքնության զարգացման, այնպես էլ ունիվերսալ արժեքների հաստատման անհրաժեշտությունը:** Միայն հանրային, պետական և ազգային շահի գիտակցումով առաջնորդվելու դեպքում հայ մարդը կարող է հաղթահարել անորոշություններով հագեցած արտաքին ու ներքին մարտահրավերները՝ անցյալ-ներկա-ապագա տարածաժամանակային եռաչափության մեջ ապահովելով իր կենսունակ և անվտանգ գոյաբանության հարացույցը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքական արդիականացման և զարգացման գործընթացը քաղաքակրթության ինքնությանն ուղղված մարտահրավեր է, որին յուրաքանչյուր հասարակություն պատասխանում է իր արժեշահային համակարգին և քաղաքական գիտակցությանը համապատասխան: Ար-

դիականացման տեսությունն անհրաժեշտ է վերանայել նոր մարտահրավերներին համահունչ՝ տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների հարատև զարգացման, արհեստական բանականության լայն կիրառման պայմաններում ստեղծված բազմաչափ փոփոխությունների ուսումնասիրություններին զուգընթաց:

Մի կողմից այն պայմանավորված է քաղաքական արդի պայմաններում գծային զարգացման անարդյունավետությամբ, մյուս կողմից՝ անվտանգության քաղաքականության արժեքաբանության դրույթների նորովի արժևորմամբ, մեկ այլ կողմից՝ ցանցային կառավարման ժամանակ առաջացած անորոշությունների հաղթահարմամբ: Այստեղից էլ՝ արդիականացման տեսությունն իր խաղային տրամաբանությամբ չի բացառում, որ, որպես համալիր ամբողջություն, այն ներառում է արժեքների մի քանի համակարգ, որոնցից յուրաքանչյուրն օժտված է հիմնախնդրի լուծման և գիտական հիմնավորման սեփական տրամաբանությամբ: Հենց այս նկատի ունենալով՝ նպատակահարմար է քաղաքական արդիականացումը դիտարկել ոչ միայն որպես **տնտեսական առաջընթացի նախապայման, պոստմոդեռնիստական հասարակություններին բնորոշ քաղաքականություն, այլև պոստմոդեռնիզմից դեպի մետամոդեռնիզմ փոփոխությունների գործընթաց, «ազգ-պետության» աստիճանակարգային և ցանցային գործունեություն, ընդարձակված օրակարգով անվտանգության ապահովման իրականացում, քաղաքացիական մասնակցություն, պոլիարխիկ էլիտայի գործառնում:**

Այս համապատկերում ապագաբանական հրամայական է, որ քաղաքականության դերակատարները, մասնավորապես ստեղծագործ փոքրամասնությունը, պատասխանատվության մշակույթ ձևավորեն իշխանության հումանիզացման և քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի բնականոն ներդրման համար: Սույն մոտեցումն առաջին հերթին հնարավորություն կընձեռի բնականոն արդիականացումը դիտարկելու որպես ավանդական և արդիական արժեքների համադրման, այն է՝ որպես **երրորդ սերնդի բնաշխարհիկացման (indigenization)**

երևույթ²⁸: Եթե առաջին սերնդի «ժողովրդավարները» հրապուրվեցին գծային ազատականացմամբ և «Հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» խաղի մեխանիկական որդեգրմամբ, իսկ երկրորդը ձևականորեն չխզեց կապը իր ազգային արժեքների հետ, ապա երրորդ սերունդը պարտավոր է մշակել քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծ՝ **լեգիտիմացնելու և հումանիզացնելու ոչ միայն իշխանական հարաբերությունները, այլև ազգային հոգևոր կապիտալը:** Փաստորեն, տեղեկատվահաղորդակցական տեխնոլոգիաների զարգացման արդի պայմաններում քաղաքական արդիականացումը և զարգացումը մարտահրավերներ են, որոնց համահունչ պատասխանելը միանշանակ ենթադրում է և՛ աշխարհիկ, և՛ հոգևոր էլիտաների բնաշխարհիկացում՝ որպես նրանց գործառության առաքելություն:

Նկատի պետք է ունենալ, որ արդեն 1990-ական թվականներից **բնաշխարհիկացումը (Indigenization)** ոչ արևմտյան քաղաքակրթություններում դարձել է մրցակցային ռազմավարական կառավարման օրակարգի գերակա բաղադրիչ: Իսլամական հասարակություններում առանցքային գաղափարներն էին իսլամի վերածնունդը և վերափոխմանը, Հնդկաստանում՝ արևմտյան արժեքների նկատմամբ ընտրողական վերաբերմունքը և հինդուիստական արժեքների վերադարձը հանրային քաղաքականություն, Արևելյան Ասիայի պետություններում՝ կոնֆուցիականության քարոզումը, որն ուղեկցվում էր էլիտաների կողմից իրենց պետությունների հզորացման գաղափարի ակտիվ քննարկումներով: Իսկ Թուրքիայի Հանրապետությունում արդիականացումը ոչ միայն խորքային պետականապաշտական (էտատիստական) է, այլև կայսրությունը վերականգնելու միտումներ ունի:

Հատկանշական է, որ բնաշխարհիկացման գործընթացի ինստիտուցիոնալացման անհրաժեշտությունը՝ որպես հանրային կենսունակության ապահովման գործոն, միջազգային հարթակում կարևորվել է դեռևս 1971 թվականին՝ ՄԱԿ-ի տնտեսական և սոցիալական հարցերով դեպարտամենտի կողմից ներկայացված 5-րդ միջազգային զեկույցի

²⁸ Oxford English Dictionary (www.oed.com.2016, էջ 132–136:), ինչպես նաև՝ Merriam-Webster Dictionary (https://www.merriam-webster.com/dictionary/indigenise):

շրջանակներում²⁹: Ներկայումս բնաշխարհիկացումը դիտարկվում է ոչ միայն սոցիալ-հոգեբանական, այլև ինստիտուցիոնալ տիրույթում՝ որպես եռամակարդակ գործընթաց: Դրանք են՝ **1) փոխանցում (transmission)**՝ արևմտյան մոդելի գծային և մեխանիկական ներդրում զարգացող երկրներում, **2) բնաշխարհիկացում (Indigenization)**՝ այս փուլն սկսվում է ներդրված մոդելի տեսական և գործնական կիրառման անհամապատասխանության հետևանքով առաջացած արձագանքով, **3) աուθενտիֆիկացիա (Authentification)**՝ «իրական համապատասխանեցման» փուլ, երբ հաշվի են առնվում նաև ներքնից վերև ստացվող ազդակները³⁰: Այս համատեքստում ուշագրավ է Իբրահիմ Ա. Ռագաբի աուθενտիֆիկացիայի (Authentification)՝ որպես «վերադարձ արմատներին ուղղություն փնտրելու նպատակով» մեկնումը³¹:

Վերը շարադրվածից ակնհայտորեն երևում է, որ միայն բնականոն արդիականացման քաղաքակրթական չափման միջոցով է հնարավոր միաժամանակ լուծել **և՛ սեփականության լեգիտիմության, և՛ ազգային ինքնության արդիականացման, և՛ քաղաքական էլիտայի բաց հավաքագրման, ստեղծագործ փոքրամասնության գործառման, և՛ համագործակցության մշակույթի, և՛ սոցիալական երկխոսության, և՛ քաղաքական դիսկուրսի հիմնախնդիրները և հաղթահարել քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը:**

Բնականոն արդիականացումը քաղաքականության դերակատարների, նոր արժեքներ կրողների և իշխանության իրականացման մշակույթի ինստիտուցիոնալ փոխազդեցությունների բարդ քաղաքատնտեսական խճանկար է: Այն գործում է ըստ այն դերային գործառույթների, որոնք թելադրում են կապիտալի տնօրինման արժեքային համակարգի կառավարումը, ավանդույթները, կրոնադավանական միջավայրը, մտահայեցողությունը, անվտանգության ապահովման առանձ-

նահատկությունները, ազգային շահերի հիերարխիկ և ցանցային դրսևորումները: Ըստ այդմ՝ ՀՀ-ի քաղաքական արդիականացմանը բնորոշ են հետևյալ առանձնահատկությունները.

Առաջին. ՀՀ-ում կայուն գործառնվող քաղաքական մարզինալ, հեղափոխականացված և թատերականացված ուժերը տարբեր կերպ են ընկալում ժողովրդավարության արժեքները, քանի որ բարեփոխումներում անձնական (մեկուսախմբային) շահերը գերակայում են հանրային, ազգային և պետական շահերի նկատմամբ:

Երկրորդ. ՀՀ-ում քաղաքական կյանքի մասնակիցների բազմազանությունը թվացյալ է, քանի որ նրանց դերային գործառույթները սահմանափակ են՝ պայմանավորված փոխհամաձայնեցված օլիգարխիկ շահերով կամ այդ շահերի ազդեցության գոտում հայտնվելու նպատակներով:

Երրորդ. ՀՀ-ում քաղաքական արդիականացման հիմքում առկա քաղաքական զարգացման ճգնաժամերը իրենց տարաբնույթ դրսևորումներով հանրային գիտակցության մեջ են ներառել շահեկանորեն դիրքավորվելու հիմնավորված և անհիմն նկրտումներ: Դրանով իսկ քաղաքական մասնակիցների գործընթացները ՀՀ-ում անորոշ և անկանխատեսելի են: Այդ պատճառով քաղաքական և տնտեսական էլիտաների միջև պարբերաբար ձևավորվում են «փոխհամաձայնեցված օլիգարխիկ» հարաբերություններ, իսկ ծավալված դիսկուրսը խորհրդանշական հիմունքով բեմականացված է:

Նշվածից ակնհայտ է, որ հայ հասարակությունը բախվել է «**հայելային արդիականացման**» հավերժական խնդրին: Ավելին, քաղաքական արդիականացումը հագեցած է «**արդար ժողովրդավարության**» ձգտող և հեղափոխականացվածության բարձր մակարդակ ունեցող «**մարգինալ հայի**» կերպարի վերարտադրմամբ:

Հանրագումարենք. ՀՀ-ում քաղաքական արդիականացման մեխանիկական ներդրման հետևանքով **մերժվել և մերժվում է** քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի **ինքնորոշված և մրցունակ զարգանալու մշակույթը:** Վերջինիս բացակայության պատճառով առանձին «փափուկ ուժերի» ինքնարտահայտումը տեղի է ունեցել, այսպես կոչված, **մարգինալացված արդիականացման** ձգտող հեղափո-

²⁹ Training For Social Welfare: Fifth International Survey. New Approaches in Meeting Manpower Needs. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 1971. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED067316.pdf>

³⁰ Mel Gray and John Coates, From 'Indigenization' to Cultural Relevance 2008. P.18.

³¹ Ibrahim A. Ragab, How Social Work Can Take Root in Developing Countries. SDI Vol 12 (3) spring 1990, P. 43. https://www.researchgate.net/publication/274705743_How_social_work_can_take_root_in_developing_countries

խականացված խմբերի տեսքով: Դրա հետևանքով ՀՀ-ում պարբերաբար ձևավորվել և ձևավորվում են «էլիտար» մեկուսախմբեր, որոնք, մանիպուլացնելով հայկական քաղաքակրթական քաղաքական նախագիծը, **կասկածի են ենթարկում բնականոն արդիականացման հնարավորությունները և տենդագին բացարձակացնում են մեխանիկական համագործակցության տանող գործընթացները:**

Համոզված ենք, որ քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական չափման հեռանկարները որոշվում են այն հանգամանքով, որ արդի անորոշ և տուրբուլենտ զարգացման, ինչպես նաև միգրացիոն բազմազան անկանխատեսելի հոսքերի պայմաններում անհրաժեշտ է **նախագծել ՀՀ պետության, հայկական սփյուռքի և եկեղեցու և՛ հիերարխիկ, և՛ ցանցային համախմբման նոր մակարդակ:** Վստահորեն կարող ենք շեշտել, որ գլոբալ մարտահրավերները հզորության տարբեր մակարդակներ ունեցող բոլոր պետություններից պահանջում են քաղաքակրթական քաղաքական նախագծի հետևողական իրականացում, քանի որ ավանդական ներպետական և գլոբալ անվտանգության ծրագրերն ի վիճակի չեն արդյունավետ կանխատեսել և կասեցնել սպառնալիքները: Հետևաբար, **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ)** վիրտուալ ու բազմաչափ տարածությունում համագործակցային մշակույթի զարգացման, փոխօգնության, համատեղ ծրագրերի նախագծման ու իրականացման միջոցով է միայն հնարավոր և՛ ապահովել ՀՀ-ի ազգային անվտանգությունը, և՛ լուծել Սփյուռքում հայ ինքնության պահպանման գերակա խնդիրները՝ հավաքական առումով հոգևոր անվտանգության համակարգի ձևավորման համար:

Գլոբալացման և անդրազգային գործընթացների համատեքստում, աշխարհաքաղաքական, տնտեսական և մշակութային վերաձևումներին զուգահեռ, գլոբալ մակարդակով բոլոր ազգային սփյուռքներում ինքնության խոսույթը ակտիվացել և ակտիվանալու է՝ ի հակազդեցություն էթնիկ համայնքային արժեքային սահմանների վերաձևման գործընթացների: Վերոնշյալը հաշվի առնելով՝ առաջարկում ենք **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ) համագործակցության տիրույթում** կարևորել հայության բոլոր հատվածների համագործակցության զարգացման գործնական մեխանիզմների գիտականորեն հիմ-

նավորված ներկայացումը: Դա հնարավորություն կտա ոչ միայն բացահայտելու **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ)** ռազմավարական համագործակցության՝ այլ քաղաքակրթական տարածություններում սեփական արժեքների արդիականացմամբ ինտեգրման ուղիները, այլև վերաիմաստավորելու բնականոն արդիականացման առանցքային հիմնախնդիրները՝ հայապահպանության առումով: Այստեղից էլ՝ **ՀՀ-հայկական սփյուռք-Հայ Առաքելական եկեղեցի (ՀԱԵ)** համագործակցությունն անհրաժեշտ է կարևորել գլոբալ քաղաքական կերպափոխումների համատեքստում: Դա ՀՀ ազգային անվտանգության և հայապահպանության դեմ ուղղված նոր սպառնալիքների կանխման երաշխիք է՝ վիրտուալ և իրական տարածությունների կառավարման մեխանիզմների համադրման միջոցով փոխօգնության ու փոխվստահության ձևավորման գործընթաց:

Վերոնշյալ եզրակացությունների համատեքստում էլ անհրաժեշտ է հրաժարվել այն գործոններից, որոնք, խոչընդոտելով քաղաքական զարգացման ճգնաժամերի հաղթահարումը, նպաստում են երկրի հեղափոխականացվածությանն ու մարգինալությանը և փոխհամաձայնեցված խմբիշխանությանը հնարավորություն են տալիս և՛ գլոբալ, և՛ լոկալ առումով իր շահերի բացարձակացման դիրքերից մանիպուլացնել հանրային շահի, հանրային գիտակցության, ինքնության, համակեցության և անվտանգության բնականոն արդիականացման հիմնախնդիրները:

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
Քաղաքական արդիականացման քաղաքակրթական
չափումները: Հայկական հեռանկարներ
(հոդվածների ժողովածու)

МАРИАМ МАРГАРЯН
Цивилизационные измерения политической
модернизации. Армянские перспективы
(Сборник статей)

MARIAM MARGARYAN
Civilizational dimensions of political modernization.
Armenian perspectives
(Collection of Articles)

Խմբագիր և սրբագրիչ՝ ԱՆՈՒՇ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Համակարգչային
ձևավորող՝ ՀԱՍՄԻԿ ՆԱՎԱՍԱՐԴՅԱՆ

Գիրքը տպագրվել է հեղինակի միջոցներով:

Տպագրությունը՝ օֆսեթ
Չափսը՝ 70x100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 30,25 տպ. մամուլ

Տպագրվել է «Զանգակ-97» ՍՊԸ-ի տպարանում
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը: 1996 թվականից առ այսօր աշխատում է ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայում: 1997–2023 թթ. ղեկավարել է ՀՀ ՊԿԱ քաղաքական կառավարման և հանրային քաղաքականության ամբիոնը: Այժմ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հոգեբանության և քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր է:

Հեղինակ է 11 մենագրության և ավելի քան 150 գիտական հոդվածների, որոնք լույս են տեսել հանրապետական և միջազգային հեղինակավոր գիտական հանդեսներում:

Մ. Մարգարյանի գիտական ղեկավարությամբ ԻԳ 00.02 «Քաղաքական ինստիտուտներ և գործընթացներ, միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտությամբ քաղաքական գիտությունների թեկնածուի աստիճան են ստացել 15 երիտասարդ մասնագետներ:

2014 թվականին Հայաստանի Հանրապետության նախագահի հրամանագրով, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի 20-ամյակի կապակցությամբ, պարգևատրվել է «Մովսես Խորենացի» մեդալով:

Մ. Մարգարյանը քաղաքական արդիականացման տեսության արդի դրսևորումների շրջանակներում ուսումնասիրում է կառավարող էլիտայի, լիդերության կայացման հիմնախնդիրները, ինչպես նաև հետխորհրդային երկրներում ժողովրդավարական անցումից համախմբում գործընթացի քաղաքակրթական բազմաչափությունը:

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի գիտական խորհրդի կողմից տպագրության են երաշխավորվել Մ. Մարգարյանի հետևյալ աշխատությունները՝ «Քաղաքական արդիականացման և զարգացման հիմնահարցեր» (2004), «Քաղաքական ընտրանին և ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» (2006), «Քաղաքական լիդերություն. տեսություն և պրակտիկա» (2017), «Քաղաքական արդիականացման հրամայականները Հայաստանի Հանրապետությունում» (2019), «Գունավոր հեղափոխություն. տեսություն և տեխնոլոգիաներ» (համահեղինակներ՝ Մ. Գ. Մարգարյան, Լ. Գ. Նիկողոսյան) (2021), «Գրիգոր Նարեկացին և մեր ժամանակը» (2023), «Խաղերի տեսություն. ինչպես դառնալ առաջնորդ» (համահեղինակ՝ Մ. Գ. Մարգարյան) (2024):

Հեղինակի քաղաքագիտական բլոգին կարող եք հետևել նշված հղմամբ.
<https://mmmargaryan.wordpress.com/>

ISBN 978-9939-0-5411-7

9 789939 054117